This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

~~P Nach 3877~~ KG 67

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

I.

STOOMDRUK VAN J. VAN BOEKHOVEN, TE UTRECHT.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË

VAN

D^R. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Mr. C. VAN HEUKELOM, Mr. L. E. LENTING,
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, HENDRIK MULLER Szn. en Prof. P. J. VETH,

EN MET MEDEWERKING VAN

een aantal andere Staatslieden en Geletterden.

DERDE SERIE.

4de Jaargang.

EERSTE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL, BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1870.

~~F Noth 3673~~

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

Wales fund

INHOUD.

Eerste Aflevering.

Blads.

Twee plakkaten betrekkelijk de koffie-cultuur op Java (1723 en 1763) 1

Inedita van Dr. C. J. van der Vlis. Door K. W. M. Montijn 5

Het Javaansch volkskarakter 10

Proeve van nauwkeurig onderzoek en onpartijdig oordeel. Door H. S. . . . 19

De Indische begrooting voor 1870 in de Staten-Generaal. Door Théophile . . 28

Boekaankondiging. — *The Malay Archipelago, the land of the orang utan and the bird of paradise, a narrative of travel with studies of man and nature, by Alfred Russel Wallace*, en *Insulinde, het land van den orang-oetan en den paradysvogel, door A. R. Wallace, uit het Eng. vertaald en van aanteekeningen voorzien, door Prof. P. J. Veth.* Door G. K. N. 50

Varia. — De uitvoering van het reglement op de openbare lagere scholen in Nederlandsch Indië. — De voeding van den Nederlander en de voeding van den Javaan. — Nog iets over den lijnwaadhandel op Java. — De aard der bevolking van de Padangsche Bovenlanden. — Een scheef oordeel over de Maatschappij tot Nut van den Javaan. — Hulde aan de nagedachtenis van den heer H. J. Lion 69

Tweede Aflevering.

Kantteekeningen op het koloniaal verslag. Eerste gedeelte 85

Het recht van eigendom op Java. (Het bezitrecht in Madioen. — Het Grisseesche schandaal) 101

De telegraaf-verbinding van Ned. Indië met Europa. Door Théophile 113

Het vrijdaggebed in eene mesdjid op Sumatra's Westkust 118

Boekaankondiging. — *De Minahasa, haar verleden en haar tegenwoordige toestand, door N. Graafland.* Door de C. 124

Nekrologie. — Henri Julius Lion 138

Varia. — Nieuwe bijdrage tot de kennis der Javaansche taal. — Iets over de ligging van Joartam of Jortan. — De lasten die op de bevolking der Preanger drukken. — Verschillende opmerkingen omtrent de Minahasa. — Nogmaals een vreemdeling op Java 147

Derde Aflevering.

Bladz.

Java in 1866 (*Java, Siam, Canton; voyage autour du monde par le Comte de Beauvoir. — Koloniaal verslag; Nederlandsch Indië; zitting* 1869—1870). Door T. . . . 155
De heilige oorlog in den Indischen Archipel. Door P. J. Veth. 167
De voornaamste Hollandsche woorden in het Maleisch der Minahasa. Door de C. 177
De wetgeving voor Oostersche vreemdelingen in Ned. Indië 191
Kantteekeningen op het koloniaal verslag. Tweede gedeelte 200
Boekaankondiging. — *Essai d'une Faune Entomologique de l'Archipel Indo-Neérlandais, par S. C. Snellen van Vollenhoven. Trois Monographies.* Door P. J. Veth . . . 219
Varia. — De gevolgen der opdracht van de beslissing op reclames rakende het recht van ontginning aan den bevoegden rechter. — Een oordeel uit Indië over de Agrarische Wet. — Terechtwijzing omtrent de eigenschappen van het djatihout. — De noodzakelijkheid van de regeling der positie van de desa-schrijvers. — Een nieuw bewijs dat de Javaan naar lotsverbetering streeft. — Opmerkingen over het strafstelsel op Java. — Een nieuw tijdschrift voor de koloniën. — Een woord over een nieuwe beschrijving van het landschap Pasemah. 229

Vierde Aflevering.

De toekomst der Minahasa. Door F. S. A. de Clercq 245
De handelwijze der zendelingen in de Minahasa 259
Eenige bijgeloovigheden en gewoonten der Javanen. Door Dr. J. A. van Dissel. 270
De Bromo-Tengger. Eenige opmerkingen over het opstel: „de vulkaan Tengger op Oost Java, naar 't Hoogduitsch van Emil Stöhr." T. v. N. I. 1869, II, 258. Door J. Hageman J. Cz. 280
Bijdrage tot de kennis van den godsdienst der Bataks. Door G. K. N. . . . 288
De oostersche handel in verband met het cultuur- en consignatie-stelsel . . . 308
Gouvernements-wisseltrekking te Batavia. Door N. P. van den Berg 318
Boekaankondiging. — *Javaansche Almanak voor* 1870 (*zeventiende jaargang*), *onder redactie van A. B. Cohen Stuart.* Door G. K. N. 325
Varia. — Beschouwing van den suiker-accijns. — De nachtverblijven voor reizende militairen in Indië. — Een adres betreffende de suiker-conventie. — De Deli-maatschappij. — De wedergade van het Grisseesche schandaal. — De vrije arbeid op de fabriek Parakantroes. — Eene redevoering in het Parlement te Batavia 328

Vijfde Aflevering.

Bijdrage tot de kennis der Mentawei-eilanden. Door H. A. Mess, ass.-res. der zuidelijke afdeeling van Padang.
Inleiding 339
I. Overzicht van de eilanden Pora of Si-Kobou en Si-Béroet 343
II. Lichamelijke, intellectueele en zedelijke geaardheid der bevolking . . 345
III. Woning, voedsel, kleeding, wapenen en huisraad 349
IV. Het bestuur. 353
V. Zeden en gewoonten 356
VI. Misdaden en straffen. 360
VII. Landbouw, nijverheid en handel 361

Bladz.

Lijst van eenige woorden van vreemden oorsprong, voorkomende in het Maleisch der Minahasa. Door de C. 364

De debatten over de Agrarische Wet. Eerste gedeelte. Door Théophile . . . 379

Boekaankondiging. — *Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura van* 1855 *tot* 1866, *uit de officiëele handelsverslagen bijeenverzameld door G. F. de Bruyn Kops.* Door H. M. Szn. 394

Varia. — De oorzaken der mislukking van het plan tot oprichting eener kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Makasser. — Eene nieuwe uitgave van den Algemeenen Atlas van Ned. Indië. — De oorsprong van de *dikir.* — Verklaring van het woord *pampoes.* — Iets over de onderaardsche telegraaf-geleiding in betrekking tot Ned. Indië. — Aan welke zijde is in de koloniale quaestie de moraliteit? — Verbeteringen 400

Zesde Aflevering.

Dagverhaal eener reis over Bali in Juni en Juli 1856.

Eerste Hoofdstuk. — *Toebereidselen tot de reis. — Van Boeleleng naar Gidgid en Ajer Ketipat. — Het meer Boejan. — Overgang uit Boeleleng in het rijk Tabanan. — De ondergang der desa Baratan. — Het meer Baratan. — Batoe Riti. — Banga. — Marga. — De desa Tabanan. — Bijzonderheden aangaande het rijk Tabanan. — Receptie bij den Vorst. — Gesprek met den Radja van Kediri. — Uitstap naar Kedoengoe.* 415

Tweede Hoofdstuk. — *Van Tabanan naar Mengoeï. — Bezoek van de vorstin Bijang Agong. — Vijandschap tusschen Tabanan en Mengoeï. — Verdeeling en bestuur van het rijk Mengoeï. — De desa Mengoeï. — De prijs van een kris. — Tegenbezoek aan de Vorstin. — Afreize naar Badoeng. — Van Mengoeï naar Kotta. — De desa Kotta. — Kwijnende toestand van handel en landbouw in Badoeng. — Uit- en invoer te Kotta. — Van Kotta naar Kassiman. — Ontvangst bij Ngoerah Gedeh Kassiman. — Bijzonderheden over de Badoengsche vorsten. — Bezoek te Goenong Rata. — Kassimans huistempel en arsenaal. — Politieke toestand der Badoengsche rijkjes* 425

Derde Hoofdstuk. — *Van Kassiman naar Gijanjar. — De rivieren Petanoe en Kekrissan. — Slechte ontvangst te Gijanjar. — Gehoor bij Déwa Manggis. — Veranderde houding van het hof. — Feesten en uitnoodigingen. — Regenachtig weder. — De Poeri en de Roemah Déwa. — De desa Gijanjar. — Statistische bijzonderheden omtrent het rijk. — Gesprek met den Vorst en Pembekel Madé Pasch over de politieke verwikkelingen met naburige staten* 434

Etymologische mededeelingen. Door A. W. T. Juynboll 442

De debatten over de Agrarische Wet. Tweede gedeelte. Door Théophile . . 459

Boekaankondiging. — *Ethnologische beschrijving der Dajaks, door M. T. H. Perelaer.* Door P. J. Veth 477

Varia. — Slavernij in de afdeeling Makasser. — Een Balineesche teekening. — Nog iets over de formule *astaga-perlah.* — Kritische opmerkingen betreffende een opstel over de geneeskunde der Javanen. — Taalkundige opmerkingen omtrent de Minahasa 486

TWEE PLAKKATEN BETREKKELIJK DE KOFFIE-CULTUUR OP JAVA.

(1728 en 1768.)

Omtrent den oorsprong en voortgang der koffie-cultuur op Java in den tijd der Oost-Indische Compagnie heerschen nog altijd verkeerde meeningen, die, ofschoon daarop meermalen werd opmerkzaam gemaakt, nog telkens in school- en leerboekjes herhaald worden.

Eene dier dwalingen is dat de koffie-cultuur door Zwaardekroon zou zijn ingevoerd.

De twee onderstaande plakkaten, ons door den heer Leupe welwillend ter plaatsing aangeboden, zijn voor de kennis van de geschiedenis dier cultuur niet van belang ontbloot en zullen, naar wij vertrouwen, als kleine historische bijdrage onzen lezers niet onwelkom zijn.

De aanhef van het eerste zal reeds duidelijk doen zien, dat reeds vóór het bestuur van Zwaardekroon de koffie-cultuur tot een zekeren graad van ontwikkeling gekomen was.

I.

HENRIC ZWAARDECROON, *Gouverneur-Generaal ende de Raden wegens den Staat der Generale Nederlandse geoctroyeerde Oost-Indische Maatschappij,*

Allen den geenen die deze zullen zien ofte hooren lezen salut, doen te weten,

Dat wegens de welgemelte Comp. al van voor veele jaren in het Koningrijk van Jacatra, als ook op de gronden van Cheribon en andere plaatsen van deze Eilanden Groot-Java, veel moeyte en vlijt zijnde aangewend tot het voortsetten van den groey en aanplanting der Coffyboonen, en zulx eindelijk aan zooverre zijnde gebragt geworden, men in de laatste jaren daarvan eenige bezendingen na Nederland heeft konnen doen en afsteken

tot genoegen van deze Regering en den Inlander, die thans door den geringen arbeid daar aan vast zijnde en 's Compagnies genereuse betaling daarop niet alleen is verzekert geworden, maar ook nagevolgt door de Chinese Zuikermolenaars en andere Landbouwers, tuiniers en liefhebbers in de aanplanting van die boonen, dog dewelke haare Coffyboonen op een clandestine wijze, door allerhande soort van wegen en menschen in de Stad te brengen en dezelve aldaar te leveren aan deze of geene Europeen, soo te water als te lande bescheyden, omme daarvan te maken een stapel van negotie, tot onderkruiping van de Generale Comp., die den weg tot dese culture heeft moeten banen en niet mag benadeelt worden door haar eygen Ingesetenen, onderdanen, vrijlieden, en veel minder dienaren; uyt welke sig sommige ook niet ontsien verstrekking van contanten op leverantie van Coffyboonen aan de bovenlandse Javanen te verschaffen, om dusdanig dan ook 's Comp. eygen gewasch ten haren profijte te doen overkomen, en alsulx in geenen deelen getolereert, maar alle zoodanige malitie in den begin wel dient te worden gesmoord en tegen gegaan. Zo is 't dat der wegen op 30 Maart in Rade van Indien verstaan is, bij desen publyquen biljette aan allen en een iegelyk 't sy uit wat natie of conditie denzelven zoude mogen wezen, begrepen onder de Nederlandsche gehoorzaamheid, te verbieden, zoo als aan dezelve wordt verboden by dezen, het verkoopen en koopen van eenige Javaneese Coffyboonen in eenige naamwaardige quantiteit, en alzo zeer het verschieten van penningen op derzelver gewasch, onder poene van confiscatie, niet alleen van de verkogte of verhypotequeerde vrugten; maar ook van de afgelangde penningen voor de eerstemaal, en voor de tweede reys onder een arbitrale correctie daar en boven. Overzulx alle Javaansche opperhoofden niet alleen, maar ook wel speciaal de respective officieren van de Justitie en den gerechte gelast werden tegen deze morserijen met ernst te invigileren, en by agterhaling van diergelyke vernegotieerde Coffyboonen, te condemneren tot bovengemelde confiscatie en mulcte volgens gebruik; doch op dat hier door ook niet eenigermaten mogt schijnen, als of men de voortplanting van den Coffy alleen en privative maar wilde laten blijven onder de Javanen, met seclusie van andere naerstige landbouwers, die altijd in deze Colonie zullen aangenaam wezen, zoo wordt al met eenen bij dezen aan een ygelijk kond gedaan, dat sonder eenig onderscheid, zowel van haar lieden als van de Javanen voormeld, ten redelijken en gestatueerden prijze bij de generaale Comp. in de pakhuizen zullen worden aangenomen, alle zoodanige Coffyboonen, als zij lieden uit hunne tuinen successivelijk, nieuw goed en gaaf komen aantebrengen, mits die quantiteit niet minder zij dan een picol te gelijk, onvermindert de vrijheid, die nogthans een ieder zal behouden tot consumptie binnen 's huys zooveel boonen uit eygen acker tot sig te nemen als daartoe jaarlijks zal benoodigen, dewijle wij ten besten van deze Colonie, en tot bewaring van 's Comp. regt

en prerogativen in den grond van het Koninckrijk Jacatra het een en 't ander aldus oordeelen gerequireert word en noodzakelijk te zijn.

Gegeven in 't Casteel Batavia op het Eiland Groot Java den 2 April 1724.

(*Was get.*) H. ZWAARDECROON.

(Ter zijde stond) 's Comp. zegel in roode lacke gedrukt en daaronder: ter ordonnantie van Hooggemelde Haar Edelens:

(*Was get.*) J. P. SCHAGEN, *p. Secr.*

Aldus by publieke klokke geslag van het Stadhuis alhier afgekondigd, ten overstaan van de Heeren Willem Maurits Cruse en twee gecommitteerden, Johannes de Hartog en Henricus Groenewegen; mitsgaders alomme ter gewoonlijke plaatsen door den Agtbaren Raad van Justitie dezes Casteels, zo in de Nederduitsche, Chineesche, Maleidsche als Javaansche taal geaffigeert.

II.

PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, *Gouverneur Generaal, mitsgaders de Raden wegens den Staat der Vereenigde Nederlanden en derzelver Oost-Indische Compagnie in Indien, allen dengenen, die dezen zullen zien, ofte hooren lezen salut, doen te weten:*

Nademaal in Rade van India op den 4 February dezes jaars tot opbeuring van den staat deser Colonie, en om een gereguleerden voet te weeg te brengen in de leverantie van de producten uyt de Jacatrasche en Preanger bovenlanden, waarop niet met een gegrond vooruytzigt staat kan maken, gearresteert is eene nadere aan de voorgaande bepaling te maken eu by die gelegentheid teffens goedgevonden en verstaan, niet alleen ter meerdere bevordering der culture van Coffy en Peper uyt de respective Regentschappen, al het geene te accepteeren dat boven haar contingent gelevert mogte worden, mitsgaders voor ider picol peper, boven de gestelde tax opgebragt wordende, een ryxdaalder meerder, dan de gewoone prijs, te betalen; item almeede [illegible] de Compagnie aantenemen, al dat uyt deze en geene particuliere la[illegible]en aan Coffy en Peper zoude kunnen worden ingezamelt, tegen den bepaalden prijs van zes ryxdaalders voor de Coffy en zeven ryxdaalders voor ieder picol peper.

Zoo is 't dat alle en iegelijk daarvan word geadverteert bij dezen, en zo mede dat ten dage voorschreven al verder is gearresteert en vastgestelt, ter voorkoming van den schadelijken en vuylen morshandel, die tot onderkruyping van Compagnies privative handel in Coffy gepleegt zoude kunnen worden, te renoveren, gelyk gerenoveert word by dezen, het placcaat van

den 6 Maart 1726 tegen allen opkoop, verkoop, en vervoer van Coffyboonen, en het interdict gestatueert bij besluyt dezer regering van den 24 Maart 1761 tegen den in- en uytvoer, mitsgaders allen handel in Coffy ter dezer Hooftplaats buyten de Compagnie.

En dus de novo op het scherpste te verbieden, gelyk verboden word by dezen, allen opkoop en verkoop, mitsgaders in- en vervoer, en voorts allen particulieren handel in Coffyboonen, als alleen aan de Comp. gereserveert blijvende, en zulx bij agterhaling en overtuiging den geenen, die contrarie dit verbod, getrampeert en overtreden mogten hebben op de vorige penaliteyten van confiscatie der opgekogte en verkogte, ingevoerde en uytgevoerde Coffy, en verbeurte daar en boven van het quadruplum, ofte viermaal de waarde van de opgekogte, verkogte, ingevoerde en uytgevoerde Coffy, en dat de overtreder van dit verbod, bij aldien hij niet in staat mogte zijn, de voormelte boete te betalen, in de ketting geklonken zal worden, om aan de gemeene werken te arbeyden, tot tijd en wijle de voorschreven boeten voldaan zal wezen, en Compagnie dienaren boven de gemelte boete, zullen werden gestraft na exigentie van zaken.

En, opdat niemant hiervan ignoratie zoude mogen pretendeeren, is meede verstaan, desen, na gedane publicatie in de Nederduytsche, Maleydsche, Chineese en Javaansche taalen, alomme te affigeeren, met order aan de respective officieren van Justitie, om op de executie van den inhoud deses naauwkeurig agt te slaan, en dezelve met alle rigueur te agtervolgen.

Gegeven in 't Casteel Batavia op het Eiland Groot Java, desen 26e February anno 1763.

(*Was get.*) P. A. v. d. Parra.

(Ter zijde stond) 's Comp. segel in roode lacke gedrukt en daaronder ter ordonnantie van Hooggemelde Haar Hoog Edelens.

(*Was get.*) W. A. Alting, *Secr.*

INEDITA

van Dr. C. J. VAN DER VLIS.

In «de Gids» van 1844 vindt men een overzicht van hetgeen voor de studie van het Javaansch gedaan was tusschen 1816 (de Oostindische koloniën weder onder het Nederlandsch bestuur) en 1843 (uitgave der Javaansche Spraakkunst van Cornets de Groot-Gericke door Prof. Taco Roorda). Met ingenomenheid werd in dat overzicht [1]) door Prof. Veth hulde gebracht aan de nagedachtenis van Dr. C. J. van der Vlis, die, in October 1839 als Afgevaardigde van het Nederl. Bijbelgenootschap met Gericke naar Java vertrokken, aldaar in Oct. 1842 overleed, tot «een onberekenbaar verlies voor de Javaansche letterkunde.» Het getuigenis van Prof. Veth, in de laatste woorden vervat, berust, behalve op het feit, dat reeds spoedig na de aankomst van van der Vlis in Indië het Bijbelgenootschap zijne Jav. overzetting ontving van het boek der Richteren en de 12 eerste hoofdstukken der Spreuken [2]), op die geschriften, die, met den naam des schrijvers geteekend, het licht zagen [3]) en op Oud of Nieuw Oost-Indië betrekking hadden, maar niet het minst op

---

[1]) Afl. XI, bl. 621 en volg.

[2]) Of en, zoo ja, in hoeverre deze een gedeelte uitmaakt van Gericke's Jav. vert. van het O. T. kan S. thans niet beslissen.

[3]) *a*1. Over een Woordenboek der Formosaansche taal; Tijdschr. voor Nederl. Indië, 3e jaarg., 6e afl.

*a*2. Formosaansche Woordenlijst volgens een Utrechtsch HS.: Dl. XVIII (1842) der Verh. v. h. Batav. Gen.

b. Proeve eener Beschrijving en Verklaring der Oudheden en Opschriften op Soekoeh en Tjetto: Dl. XX (1843) der Verh. v. h. Batav. Gen.

persoonlijke bekendheid met plannen, die een voor de wetenschap ontijdige dood verijdelde.

Daaronder worden genoemd de uitgave van een corpus inscriptionum Javae; het beschrijven van de antiquarische verzameling van den Resident Valck, waardoor de grondslag werd gelegd voor den beredeneerden catalogus der oudheden van het Batav. Gen. [1]); het voornemen om een catalogus te geven van de Arab. HSS. der bibliotheek van het Batav. Gen. [2]); het bewerken, in vereeniging met den Hr. Winter, van eene Jav. Spraakkunst en Chrestomathie met een daarbij behoorend Jav.-Nederd. Woordenboek.

Hoewel het voorgaande niets belangrijks behelst, wat niet reeds door Prof. Veth werd medegedeeld, wilde ik toch bij nader inzien die regelen niet terughouden, omdat daardoor gemotiveerd wordt mijn wensch om van vier, mij toebehoorende, (zoover ik weet) onbekend geblevene Indische HSS. van v. d. Vlis te dezer plaatse een kort verslag te geven.

I. Een boekje in kl. 8° formaat, zonder jaartal en gedeeltelijk niet gepagineerd, bevattende:

a. p. 1—19, zonder titel, eene met Arab. letters geschrevene Javaansche vertaling van Soera I & II: 1—39.

Tusschen de regels ingevoegd zijn korte Latijnsche annotatie's, behelzende afwijkingen van de Arab. editie. Waarschijnlijk is deze Jav. vertaling ontleend aan een HS. v. h. Bat. Gen., en heeft dit HS. ook den Arab. tekst; want de belijders van den Islâm in Azië meenen, dat te kort wordt gedaan aan den eerbied, dien men verschuldigd is aan de openbaringen van den Profeet, wanneer daarvan eene vertaling in omloop wordt gebracht, die niet tevens het origineel bevat. Men denke aan de Perzische en Hindoestanische overzettingen, die, indien mijn geheugen mij niet bedriegt, voorkwamen in de Bibliotheken van de Sacy en Marsden.

b. p. 19—21: Preces fundendae post perlectum Coranum, sumtae e codice Arabico MS. bibl. Batav. Art. et Scient., continente Coranum, x vol.

---

[1]) In Dl. XXI (1846) en XXIII (1850) der Verh. v. h. Batav. Gen. is uitgegeven: Beredeneerde Beschrijving der Javaansche monumenten van het Kabinet van Oudheden van het Batav. Gen. v. K. en W., door W. R. van Hoëvell en R. Friederich.

[2]) In 1853 verscheen, door de zorg van R. Friederich, Catal. MSS. in bibl. Soc. art. et liter. quae Bataviae floret pars prima, verder niet uitgekomen.

fol. Adsunt ad finem tomi x. Versio Javana est interlinearis. Van der Vlis schreef op de rechtsche bladzijde den Arab. tekst, op de linksche de Jav. vertaling met Arab. letters, en volgde, in het gebruik van Arabische karakters voor Jav. woorden, waarschijnlijk het Batav. HS. Deze schrijfwijze (Pégoeschrift), vooral niet vreemd bij de Bantammers, is evenmin zeldzaam als interlineaire Jav. vertalingen en verklaringen van Arabische geschriften, ook buiten den Korân. Van beide heeft men een ander voorbeeld in de Djauhar al-hàkâik van Schemseddin ibn Abdallah (Bat. HS. n°. xxx Frieder.).

II. Een boekdeel in schrijfformaat, getiteld *Varia*, waarin 79 gepagineerde bladz. tekst, ieder van ± 30 regels. Deze aanteekeningen dateeren uit de jaren 1840, '41 en '42. Met uitzondering van weinigen, die ontleend zijn aan het belangrijke en tevens zeldzame boek: Memoir of the life and public services of T. S. Raffles, zijn zij niet geëxcerpeerd, maar ontleend, òf aan gesprekken met Tiemann, Valck, Lemmers, Pangéran Prang Wedana, Radèn Adipàti Sasra Ningrat, Karta Pradja, Rangga Warsita e. a., òf aan plaatselijke onderzoekingen en waarnemingen. Verreweg de meeste hebben betrekking op het gebied der letter-, oudheid-, geschied- en aardrijkskunde van Java, enkele op die van andere deelen van Nederl. Oost-Indië. De taalkundige, die weinig in aantal zijn, betreffen o. a. de etymologie van den naam Soerakarta, eigenaardigheden der pronunciatie in Bagelèn en Bànjoemâs, de onderscheidene uitdrukkingen waarmeê de Javaan den ouderdom van een kind aanduidt, de namen der voorwerpen die men vindt in de sirih-doozen, het onderscheid van Krama en Ngoko, vooral begonnen sedert het rijk Demak [1]), de beteekenis en het gebruik van het woord Babad.

III. Een *Hollandsch-Javaansch Woordenboek* in schrijfformaat, zonder paginatuur en jaartal. Het bevat 304 zeer ongelijk, zelden meer dan voor een vierde gedeelte beschreven bladzijden, met veel oningevulde daartus-

---

[1]) Vóór dien tijd waren er volgens Rangga Warsita wel enkele Kramawoorden, maar sprak men altijd Ngoko en schreef Kawi.

schen. Van ongeveer 3250 Nederl. woorden of spreekwijzen wordt met Javaansche letters de Jav. vertaling gegeven, zoo kort mogelijk. Alleen wordt bijna doorloopend gelet op Kramå en Ngoko, zeer zelden op andere taalsoorten.

IV. Een *Javaansch-Hollandsch Woordenboek,* zonder jaartal, grootmediaanformaat. Het bevat 838 gepagineerde bladz. tekst. De Jav. woorden zijn geschreven met Jav. letters. Dit woordenboek bestaat blijkbaar uit twee gedeelten: een oorsponkelijk gedeelte en aanteekeningen. Iedere bladzijde is gehalveerd. Het oorspronkelijk gedeelte, dat we A willen noemen, wordt telkens gevonden op de buitenhelft der bladz., de aanteekeningen, die we met B kunnen aanduiden, grootendeels op de binnenhelft, maar ze zijn ook wel in A tusschen de regels ingevoegd. In A wordt zoo kort mogelijk de beteekenis der woorden aangegeven, met vermelding, behalve bij eigennamen, van de ééne of meer taalsoorten waartoe zij behooren: Kr. (Kramå), N. (Ngoko), Kw. (Kawi), terwijl nu en dan geciteerd worden: Kr. H. (Kramå inggil), Kr. D. (Kramå Doesoen), Ng. H. (Ngoko ándap), Mdj. (Madyå), T. D. (Temboeng Doesoen), T. P. (Temboeng Pasisir), T. Bag. (Temboeng Bagelèn), of gelijkluidende woorden in het Arb. (Arabisch), Hl. (Hollandsch), Ml. (Maleisch), Chineesch en Sanskrit. Bij vele is aangeteekend, dat ze eene afkorting zijn voor een ander woord, en andere staan in parenthesi, denkelijk omdat de S. deze voor onzeker hield. A maakt reeds bij eene eerste inzage den indruk van eene bij groote gedeelten te gelijk afgeschrevene kopy, omdat doorloopend dezelfde netheid en nauwkeurigheid worden waargenomen en in inktkleur en lettervorm geen menigvuldig verschil is op te merken. Zeer waarschijnlijk is A de volledige kopy van het Jav.- Nederd. Wdboek van Dr. J. F. C. Gericke, door dezen ter uitgave toevertrouwd aan en vermeerderd en verbeterd door Prof. Taco Roorda [1]). Het verschil tusschen dit werk en ons HS. moet dan verklaard worden uit hetgeen Prof. Roorda mededeelt omtrent de bewerking van Gericke's Woordenboek in het voorbericht daarvan, bl. IV en V.— De

[1]) Zie de Gids 1844 bl. 618: „terwijl hij [v. d. Vlis] op de reis zelve zijn [Gericke's] Javaansch Woordenboek afschreef."

aanteekeningen (B), die blijkbaar nu en dan zijn bijgeschreven, zouden, aan elkander verbonden, gemiddeld $^1/_4$ folio bladz. vullen. Deze bevatten verbeteringen en bijvoegselen: zoowel woorden en spreekwijzen, die in A niet voorkwamen, als aanwijzing van plaatsen, waar deze gebruikt zijn: Adji Sâkâ, de Manik Majâ, de Arabische Nachtvertellingen, de Nawâlâ Pradâtâ, de Lampáhan Poerwâ, Jav. Brieven, de Jav. vert. van het boek der Richteren, een Jav. Korân (Batav. HS. n°. 25), of nader geëxpliceerd worden: Roorda v. Eysinga, Algem. Jav.-Nederd. Wdb., en von Humboldt, Ueber die Kawi-Sprache, eindelijk overeenkomst met andere talen, waaronder dikwijls Sanskrit. Enkele malen beroept de S. zich op mondelinge mededeelingen, als van Rânggâ Warsitâ en van den Heer Winter.

Nov. 1869. K. W. M. Montijn.

HET JAVAANSCH VOLKSKARAKTER.

In de Varia van ons nommer van Juli deelden wij uit de «snippers» van den heer Holle een paar gezegden van inlanders mede, ten bewijze dat westersche begrippen omtrent tijd, geld en arbeid den inlander op Java niet zoo ten eenenmale vreemd zijn. Aan het slot vroegen wij: «Hoe zal de heer Busken Huët zulke feiten met de uitkomsten zijner vergelijkende taalstudie rijmen?»

De heer Huët heeft den zin dezer vraag geheel verkeerd gevat, wanneer hij (in een opstel, getiteld: «het Javaansch Volkskarakter,» in den Javabode van 1 Sept., n°. 70) daaruit afleidt, dat wij in zijn oordeel over die anekdoten bijzonder belang stellen. Dat oordeel is ons geheel onverschillig, en die woorden hadden alleen ten doel in het oog te doen vallen, hoezeer die anekdoten met de zienswijze, door den heer Huët geopenbaard, in strijd zijn.

Dat het oordeel van den heer Huët ons onverschillig is, vindt zijn grond daarin, dat wij zijne geheele zienswijze omtrent de koloniale quaestiën en toestanden beschouwen als een parti pris, en de ondervinding ons geleerd heeft, dat er bij hem geen zweem van billijke waardeering van hetgeen door tegenstanders wordt aangevoerd, is te vinden, en dat hij niet terugdeinst voor de zonderlingste kunstgrepen om hen te verkleinen en in een belachelijk daglicht te stellen.

Zelfs het stuk waarop wij hier het oog hebben, bevat daarvan nieuwe voorbeelden. Terwijl wij uit de mededeelingen van den heer Holle een paar gezegden aanhalen, die wederom ter bevestiging dienen van eene stelling die wij honderd malen uitgesproken en honderd malen met bewijzen gestaafd hebben, doet de heer Huët het voorkomen, alof wij in deze zaak ons alleen buigen voor het gezag van den heer Holle, en alsof wij geene andere argumenten hoegenaamd buiten die twee anekdoten ooit voor onze stellingen hadden bijgebracht. «Het Tijdschrift,» zegt hij «stelt zich voor de opmerkingen van den heer Holle partij met eene gezwindheid en onderdanigheid, die wel zeer vleiend zijn voor de eigenliefde van den heer Holle,

maar geen hoogen dunk geven van de zelfstandigheid der redactie.» Eilieve! waarin bestaat dat partij stellen? Eenvoudig daarin, dat wij die twee anekdoten aanhalen als strekkend ter bevestiging onzer *eigene* vaak uitgesproken meening. Leest men het vervolg van het opstel van den heer Huët, dan zal men zien dat hij juist hetzelfde doet wat hij ons ten laste legt, en tegenover de door ons aangehaalde getuigenis van den heer Holle, de getuigenis van een schrijver van anno 1656 en het oordeel van den heer Junghuhn stelt, en zich daarop verlaat met eene gezwindheid en onderdanigheid, die van zijne zelfstandigheid geen hoogen dunk geeft — wij meenen, als deze manier van redeneering opging, hetgeen wij ontkennen.

Vervolgens zegt de heer Huët, dat die aanhaling der twee anekdoten hem ook niet «met bekommering vervult omtrent het overstelpend getal of het kneuzend gewicht onzer argumenten.» De heer Huët heeft hier dus de vriendelijkheid eenvoudig te ignoreeren wat wij sedert tal van jaren in vele uitgebreidere stukken en in ontelbare verspreide opmerkingen hebben bijgebracht, om een oordeel over den inlander te staven dat in vele opzichten tegen dat van den heer Huët lijnrecht overstaat. Zouden wij nu niet evenzeer kunnen uitroepen, dat het overstelpend getal of het kneuzend gewicht der argumenten van den heer Huët ons niet behoeft te bekommeren, daar hij in dit opstel niet anders dan de getuigenis van den schrijver van 1656, gestaafd door het oordeel van Junghuhn, bijbrengt? Indien wij gaarne erkennen, dat de heer Huët nog wel andere argumenten heeft, mogen wij vergen dat hij ook van ons gelooven zal, dat ons van het zijn verschillend oordeel niet uitsluitend op de twee anekdoten van den heer Holle berust. Het zou een vreemde eisch zijn, dat wij bij elke gelegenheid dat wij de bestaande vooroordeelen omtrent het karakter van den inlander bestrijden, telkens alle ons bekende getuigenissen en argumenten zouden moeten in het gelid stellen.

Zeer karakteristiek is de wijze waarop de heer Huët verder de kracht der anekdoten, door den heer Holle bijgebracht, tracht te ontzenuwen. Hij doet dat door zuivere onderstellingen, die òf den heer Holle tot een onnoozelen dupe maken, òf zijne waarheidsliefde in twijfel moeten doen trekken.

«Wij antwoorden,» zegt de heer Huët, «dat na al hetgeen ons door dezen en genen verhaald is omtrent de bijzondere gaaf van den heer Holle in het omgaan met Inlanders, er bij ons geen twijfel bestaat, dat zijne Sundaneezen hem over het algemeen zeer genegen zijn en de schrandersten onder hen geene gelegenheid laten voorbijgaan om zich in zijne gunst te handhaven. *Hoe vele malen dat gewezen hoofd, hetwelk hem te Waspada kwam opzoeken, hem bij vorige gelegenheden met dezelfde of met soortgelijke woorden heeft hooren zeggen: «Geld is toch machtiger dan printah!» kunnen wij niet bepalen.* Doch zulk een goeden dunk hebben wij

van 's Inlanders aangeboren vaardigheid in het naar den mond praten dergenen, met welke hij gaarne op een goeden voet verkeert, dat zelfs al had dat gewezen hoofd den heer Holle slechts éénmaal in zijn leven met eenigen nadruk bovengenoemd «gezond idee» hooren voordragen, dit voor hem genoeg geweest zou zijn om het zich eigen te maken en bij gelegenheid te pas te brengen. Even zoo denken wij over dien anderen Inlander, dien ouden, met zijn: «Mijnheer, nu moet u tabak planten.» Niet alleen zijn wij overtuigd, dat, zoolang de heer Holle zich op Waspada bevindt, het begrip van de regeling van den prijs naar vraag en aanbod dien Inlander even getrouw in het geheugen zal blijven hangen als eene lievelingsspreuk uit den Koran, maar wij voorzien zelfs, dat, indien de heer Holle niet op zijn tellen past, oude en jonge Sundaneezen het hem te eeniger tijd met dat begrip lastiger zullen maken dan hem lief is.»

De heer Holle meende eene ernstige bijdrage tot de kennis van karakter en denkwijze van den Inlander geleverd te hebben, en wordt door allen die hem kennen gehouden voor een man op wiens oordeel en rechtschapenheid men zich verlaten kan. Met zulke onderstellingen als de heer Huët hier oppert, kan men iedere getuigenis ontzenuwen, maar zij zijn juist voor ons het beste bewijs, dat hij die er zich van bedient, een *parti pris* heeft, en voor geene overtuiging toegankelijk is die met de eenmaal aangenomen meeningen strijdt.

En ziedaar waarom, zooals wij zeiden, de heer Huët zich zeer ten onrechte inbeeldt, dat wij werkelijk in zijn oordeel over die anekdoten belang stellen.

Het eenige waardoor het artikel van den heer Huët eene wezenlijke waarde heeft erlangd, is de tegenspraak van den heer Holle die het heeft uitgelokt, en die dezen de gelegenheid heeft geboden om zijn gunstiger oordeel over den Inlander andermaal te staven en met nieuwe argumenten aan te dringen. Op het gevaar af dat de heer Huët ons weder zeer onderdanig en zeer onzelfstandig vindt, zullen wij het belangrijk schrijven van den heer Holle in den Java-bode van 16 Sept. jl., n°. 74, hier in zijn geheel reproduceeren.

Waarde Redacteur!

Of u mij gegriefd hebt? Wel zeker niet. Slechts de waarheid kwetst, niet het ouderwetsch geschut, hetwelk u op mijn optimisme hebt afgeschoten.

Ik las de stellige verklaring aan het slot van uw artikel zelfs met genoegen, *) want daar komen wij verder meê dan met halfheden.

---

*) De schrijver bedoelt hier deze krasse woorden van den heer Huët: „Onze meening is, in het kort, dat de geschiedenis sedert jaar en dag uitspraak heeft gedaan over het karakter van den Inlander; dat elke schijnbaar gunstige uitkomst, wanneer pogingen worden aangewend om in dien aanleg verandering te brengen, zijne overanderlijkheid bevestigt en eene hersenschim is; dat phrasen over de macht van het geld en over de regeling van den prijs naar vraag en aanbod in den mond van den Inlander niets anders zijn dan beleefdheidsformules" enz.

't Is mij ook een bewijs, dat u met open vizier strijdt en niet met woorden schermt, gelijk zoo dikwerf in Indië gebeurt.

Of wordt de zaak er een ziertje beter om, als men b. v. zeker handelsartikel voor een prikje koopt, „om voor te komen dat een ander dit doet" [1]) (hetgeen nog te bewijzen staat); of dat men met andere fictiën (en daaronder niet het minst de onveranderlijke slechtheid van den Inlander) zijn voordeel doet.

Ik grijp zelfs dankbaar uwe verklaring aan, om voor de waarheid eene lans te breken, en moet wel zeker van mijne zaak zijn, om mij met een athleet als U in het strijdperk te wagen.

U zijt er echter zoo boud en rondborstig voor uitgekomen, dat het niet anders dan Uwe volle overtuiging kan zijn die U uitspreekt; en zulks geeft mij hoop U aan het twijfelen te brengen. — Want van eigen aanschouwing kent U den inlander niet, en moest dus op het oordeel van anderen afgaan, waar ik mijne opinie wel tegenover durf stellen.

Optimisme, zult U zeggen.

Goed! doch U zult mij toegeven, dat mijn optimisme verfrisschender en opwekkender is, en meer voor de ontwikkeling van Indië belooft, dan het ware of voorgewende pessimisme van anderen.

En dat ik mijn optimisme niet zoo geheel en al uit de lucht greep, hoop ik U door een paar voorbeelden duidelijk te maken.

Allereerst de „kracht van het geld".

Uw zegsman gelooft dat ik zulks den Inlander in den mond gaf. Gestel dat ik dit deed, dan zou 't nog nut kunnen stichten en den Inlander eend waarheid doen begrijpen, die noch van de taal, noch van den stand des thermometers afhankelijk is.

Of gelooft U, dat de Europeesche staathuishoudkundige, *als hij alle Indische toestanden kent*, met zijne zoogenaamde Westersche wetenschap niet tot eene zekere en voldoende uitkomst zou geraken?

't Is niet de staathuishoudkunde die ons hier in den steek laat, wel onze weinige kennis van Indische toestanden, die, hetzij ter loops gezegd, verbazend is.

Of is het niet een beschamend feit, dat de Regeering nu nog bezig is te onderzoeken, hoe het met het grondbezit van den Inlander gesteld is, waardoor ik hoop dat eindelijk eens aan eenige kolossale fictiën een einde zal komen?

Dat mijne „Snippers" geen fictiën zijn, durf ik u pertinent verklaren, evenzoo dat de aangehaalde gezegden geen beleefdheidsformules waren; en wilt U daarvoor een bewijs, dan kan ik U o. a. melden, dat onlangs een Controleur mij het gezegde van een ander hoofd omtrent de macht van het geld mededeelde, dat geheel overeenkomt met da hetwelk ik mededeelde, en „meer dan eens hoorde".

Dat hoofd, een districtshoofd, betuigde aan genoemden Controleur (wiens naam ik bereid ben U op te geven) zijne verwondering over hetgeen door een particulier landhuurder in korten tijd was verricht, en maakte ten slotte

---

[1]) Staatsblad 1821, n°. 5 enz.

de opmerking: „Ja toewan, doewit lebih kwat dari toewan resedèn" *) (de laatste is hier de verpersoonlijking van prèntah). Mocht Uw zegsman uitroepen: „beleefdheids-formule!" dan spreek ik hem tegen; want de Controleur voornoemd staat in deze residentie algemeen bekend als iemand, die zijn uiterste best doet om, zoolang de Gouvernements koffiecultuur nog bestaat, dien tak van inkomst voor de Regeering zoo voordeelig mogelijk te doen zijn, en dus moest het gezegde hem eer onaangenaam dan aangenaam wezen.

En is het wonder dat een hoofd, welke den Inlander *zonder betaling* meestal slecht en langzaam heeft zien werken, — men denke slechts aan de Soendasche spreekwoorden: „di gawè poeraga tamba ka dengda" „di gawè tjara keridun" [2]) — dat zulk een hoofd een licht opgaat, als hij denzelfden Inlander *voor geld* een-, twee-, driemaal meer werk ziet praesteeren.

Toen de koffie-commissie hier in de buurt was, kwam de Wedono op Waspada, om voor die Commissie eenige opgaven te vragen omtrent de zaak der boedjangs, en hij verklaarde mij, dat hij niet meer dan de helft, soms slechts een derde van de Gouvernements-koffieplanters kon gedaan krijgen.

Daarom dan ook hopen de meeste hoofden in de Preanger, dat met de herziening van het „stelsel" tegen billijke vergoeding in geld *al* de rahajats §) worden ingetrokken. „Wij hebben er eigenlijk niets aan", zeggen zij.

Den man die mij de opmerking over het planten van tabak maakte, zag ik voor het eerst.

Hoe men wijders op vele apodiktische gezegden van Europeanen kan staat maken, kan U uit het volgenden blijken.

't Was vroeger in de Preanger een zaak die vast stond, dat de Inlander zonder last zijn sawah's niet bewerkte, en er ook niet van hield om tweede gewassen te planten. Ook de hoofden zongen hetzelfde lied, en oogenschijnlijk hadden zij gelijk.

Ik zeg *oogenschijnlijk*; want men lette slechts op de *gevolgen*, en niet op de *oorzaak*, die huisde in de onbegrensde beschikking over des landbouwers tijd.

Iemand die de Preanger in een zes-, zevental jaren niet zag, zal thans verbaasd staan over de duizenden bouws kebons en hoema's (droge velden) die sedert ontgonnen zijn, *na*, of liever *omdat*: 1°. de rahajatdiensten met al hare misbruiken gedeeltelijk zijn geregeld; 2°. de druk der heeredienstenmeer gelijkmatig en billijk over de grondbezitters is verdeeld; 3°. al het onnoodige staatsiewerk in de koffietuinen is afgeschaft en door betere regeling van het noodige de Inlander p. m. 50 dagen 's jaars meer tot zijn dienst heeft.

Ik heb vóór die regelingen tot stand kwamen, personen gekend (en kan U nog hun namen opgeven), die hun sawah verkochten (!) *en nog geld op den*

---

[2]) Werken zooveel als noodig is om geen straf te krijgen; werken als iemand die (tot het praesteeren van diensten) is opgeroepen.

*) D. i. „O mijnheer, geld is machtiger dan de heer Resident."

§) D. i. de heeredienstenvoor de hoofden.

koop toe gaven, omdat (let wel!) de lasten welke op die sawahs drukten, ondragelijk waren.

En wat is nu het geval? Overal is de *verkoop* der sawahs gestegen; omdat, zooals de Inlanders o. a. aan de ambtenaren, belast met het grondonderzoek, antwoordden, „orot paga wèjanana" (de diensten verminderd zijn).

Ook hier geeft de Oostersche staathuishoudkunde geen démenti aan de Westersche.

Ik wilde dien ouden Hollander die in 1656 de *Reyse naar den Mataram* deed, wel eens op Java terug hebben; zou hij niet vreemd staan te kijken?

Hij moge dan ook nog zoo'n baar of toto zijn, als in dien tijd van snert en zuurkool [3]) onze brave voorouders waren, ontkennen zou hij 't zeker niet, dat het Java van 1869 een heel ander Java is dan het zijne van 1656, dank zij de zegeningen van ons bestuur, dat, het moge nog veel te wenschen overlaten, toch in de verste verte niet te vergelijken is met een autocratisch wanbestuur als dat van Matarams almachtigen vorst, wiens wil en gril wet waren en zijn volk tot een hoop slaven maakten met al den aankleve van dien.

Zelfs nu nog is er groot onderscheid tusschen de Vorstenlanden en de Gouvernements-residentiën.

En waren de oude Hollanders zulke uiterst moreele, zachtzinnige heeren? Men leze slechts de geschiedenis der O. I. Comp. — Wat zou een Javaan van 1656 wel hebben moeten en kunnen zeggen, als hij hen naar waarheid had geschilderd [4]).

Toen, en later uog, was Java een land van oorlog, ongerechtigheid, gruwelen en verwoesting; nu is er vrede en gaat het (zij het ook langzaam) alle jaar vooruit.

Ik herinner mij nog een gezegde van den ouden eerwaardigen Regent van Magelang, die den Java-oorlog meêmaakte: „Ik heb den tijd gekend, mijnheer, dat elke Javaan met de kris en piek kon schermen, en nu is er, om zoo te zeggen, geen een meer. Toen waren het vechtersbazen, nu zijn het landbouwers."

En wat waren wij wel in de middeleeuwen met onze roofridders, lijfeigenen enz.? De vorming van het woord *laten* uit *lats* (lui) [6]) geeft ook ons het bewijs, dat de boeren van dien tijd, even als de Javaantjes in heeredienst werkende, niet meer deden dan noodig was om straf te ontloopen.

In ons land klaagt men nu nog gedurig over den druk der tienden; wat

---

[3]) Zie reglement op de schafting in 't kasteel te Batavia. Als ik het wel heb, lieten zij zelfs hunne kalk uit Patria komen, trots de koraalbanken te Noesa Kalapa.

[4]) Zie b. v. Weitzels Batavia. — Blz. VIII van het Verslag Kon. Institut. v. T. L. en V.-kunde v. N. I. over 1867 bevat een woord dat hier op zijn pas is. 't Betreft de memorie van Arnold de Vlaming, Gouv. der Molukken, dd. 24 Mei 1656.

[6]) Zie „De Hof te Voorst," blz. 10.

zouden onze boertjes wel zeggen, als de Regeering een Rijks kool- of knollencultuur invoerde en aan de Burgemeesters even vrije beschikking over den tijd des landbouwers gaf, als het Gouvernement hier aan de hoofden?

Zouden zij dan dezelfde ijverige boeren zijn?

Ook op het gebied des geestes is onder den Inlander vooruitgang, getuige o. a. het stuk van den heer Cohen Stuart in n°. 71 Uwer courant opgenomen *). Ook die heer heeft betere gedachten van den aanleg der Inlanders, dan hij of zij die U. inlichtten.

Wat nu het oordeel van den heer Junghuhn betreft, ik erken gaarne, dat hij een buitengewoon knap man was in zijn vak, maar wraak zijn oordeel over het inlandsche volkskarakter.

Hij sprak niet eens redelijk goed Maleisch, verstond Javaansch noch Soendaasch [1]), en staat algemeen bekend als iemand die vrij barsch kon zijn tegen Europeanen en nog meer tegen den Inlander, op wien hij met verachting neêrzag.

Ik heb menigmaal met den heer J. gesproken over het karakter van den Inlander, en de persoon leeft nog die kan getuigen, dat genoemde geleerde mij op het laatst voorwaardelijk gelijk gaf, namelijk als men met den Inlander omging, zooals ik dit bedoelde.

En juist omdat ik de overtuiging bij mij draag, dat met humane, niet in zwakheid ontaardende behandeling veel goeds van den Inlander te maken is, teeken ik telkens feiten op die deze overtuiging bevestigen, en maak ze *zonder verfraaiing* bekend, opdat anderen daarmede hun voordeel mogen doen en aangespoord mogen worden, om ook hunne bevinding mede te deelen, zij het al een afwijkende of tegenovergestelde; want van wrijving komt licht,

---

[1]) Zijne Inlandsche plaats- en plantennamen wemelen van fouten.

*) De heer Cohen Stuart gaf eene reeks van zeer lezenswaardige artikelen over het «Inlandsch Onderwijs» in n°. 68, 70 en 71 van de «Java-bode» voor 1869. In het laatstgenoemd nommer lezen wij o. a. de volgende plaats, waarop de heer Holle hier vooral het oog schijnt te hebben:

«Wanneer men in de tegenwoordige inlandsche blaadjes, of liever de blaadjes voor den inlander uitgegeven, den toenemenden toevloed en de verscheidenheid van ingezonden artikelen van blijkbaar inlandschen oorsprong opmerkt, om niet te spreken van het aantal inlandsche geschriften van grooter omvang, door de mildheid der Regeering dagelijks uitgelokt, en zich daarbij eenige jaren terug denkt, toen het eerste Javaansche weekblad Bro-martani, dat in 1855 begon en in 1856 eindigde, zelden of nooit eene letter van inlandsche hand bevatte, is in dit alles eene geheel nieuwe beweging niet te miskennen, die schijnt aan te toonen, dat het besef van de waarde en de beteekenis der drukpers eerst onder den inlander ontwaakt is, en tevens ten waarborg strekt van de vruchten die van een onderwijs als het door ons voorgestelde mogen verwacht worden. Geen twijfel of het zaad der kennis zal hier een dankbaren bodem vinden; een aantal handen wacht slechts dat het haar wordt toevertrouwd om zich met de verspreiding te belasten. Gelijk de verdienstelijke Panghoeloe van Garoet zijn er meer van wie de uitroep van den heer Holle gelden mag; «wat had hij niet kunnen leveren, zoo hij slechts onze taal verstond!» En waar het onderwijs zich tevens de voorbereiding tot die taak ten doel stelt, zal nog te meer grond bestaan voor het gevoelen in mijn eersten brief uitgedrukt: «dat de tijd niet meer ver is, waarop hier, evenals in Britsch-Indië, inlandsche schrijvers zich ten volle berekend en bereid zullen toonen tot verspreiding van nuttige kennis onder hunne landslieden.»

vooral als men naar waarheid zoekt en alle personaliteit of partijzucht buiten het spel laat. Daarom dan ook hoop ik niet vruchteloos tegen uwe conclusie te zijn opgekomen, en stel ik daartegen over de volgende thesis:

de Inlander is een mensch, en als zoodanig voor verdierlijking en voor verbetering vatbaar;

het gros der Javanen (ik bedoel de bewoners van Java) is thans beter dan vroeger;

die verbetering heeft echter nog niet haar toppunt bereikt;

door het uit den weg ruimen van ongezonde toestanden en de verstandige verspreiding van onderwijs kan de Inlander, zoowel tot zijn eigen voordeel als dat van het Moederland, nog veel vooruitgaan.

Nu overdrijve men mijne bewering niet om ze tegen mij zelven te keeren. Ik beweer niet, dat de Inlander een engel is of beter dan wij Europeanen, maar wel, dat wij, alvorens den Inlander uit de hoogte te beoordeelen en te veroordeelen, eerst even in eigen boezem moesten grijpen, en zien of wij vrij zijn, of geweest zijn, van de gebreken die wij hem dikwerf met woeker toerekenen. Dat zelfonderzoek zal ons toegevender stemmen en rechtvaardiger doen oordeelen, en ons de hoop geven, dat, even als betere maatschappelijke toestanden in Europa verbeterend op het volkskarakter werkten, wij van den Javaan iets dergelijks mogen verwachten.

Men houde wijders wel in het oog, dat taalstudie alleen niet voldoende is om een volk te leeren kennen, maar meer nog het spreken met het volk in zijne taal. Ware men daarvan maar meer doordrongen!

Nu nog een staathuishoudkundige snipper tot besluit. Ik geef u mijn woord dat hij echt Inlandsch is en afkomstig van wijlen Raden Hadji Joesoep te Poerwakarta, dien ik nooit het genoegen had te zien. Die geestelijke heeft in der tijd voor zijne moerids (onder welke de hoofdpanghoeloe van Garoet) het volgende versje gemaakt:

Baroedak oelal, maritjeun waktoe,
Mending di gawè manan karitoe,
Lilana sadjam di gawè kitoe,
Saroewa djeung mitjeun doewit sasoekoe;

of in 't Hollandsch: „Kinderen, gij moet geen tijd verknoeien; 't is beter dat gij werkt, dan dit te doen. Één uur, dat gijlieden zóó doorbrengt (vermorst), staat gelijk met het weggooien (of verdoen) van een soekoe (onderdeel van een reaal)." Met andere woorden: „Time is money."

Ik heb mij niet geërgerd aan Uwe tegenspraak en hoop dat dit wederkeerig ook met U het geval zal zijn.

Waspada, 9 Sept. 1869.

Uw. Dw. Dr.
K. F. Holle.

Deze brief van den heer Holle is geheel in overeenstemming met de leer die door ons Tijdschrift honderden malen, nu eens meer rechtstreeks en opzettelijk, dan eens meer zijdelings en in het voorbijgaan, werd verkondigd en met bewijzen gestaafd, dat de inlander vatbaar is voor beschaving en ontwikkeling; dat zijne achterlijkheid samenhangt met zijn maatschappelijken toestand, die in vele opzichten overeenkomt met dien van Europa in de middeleeuwen en die zich onder het gezag der Europeanen niet tot iets beters heeft kunnen ontwikkelen, omdat dezen, terwijl zij met minachting op hem neêrzagen en weigerden hem de hand toe te steken om hem op te heffen, tevens de slechte toestanden waarin hij verkeerde, voor zichzelven exploiteerden, om zooveel mogelijk voordeel van hem te trekken; dat de gevolgen eener miskenning en verwaarloozing van eeuwen niet in weinige jaren te overwinnen zijn; maar dat er zich onder de inlanders tal van teekenen openbaren, die hoop geven op eene betere toekomst, en dat die teekenen menigvuldiger zijn geworden en de aanvankelijke verwezenlijking der gunstige verwachtingen zich duidelijker heeft getoond, naarmate eene humanere denk- en handelwijze omtrent den inlander zich bij de Europeanen geopenbaard, de handelingen der Regeering bestuurd en tot matiging en gedeeltelijke opheffing van het dwangstelsel gevoerd heeft.

Het eenige wezenlijke punt waarin wij het niet met den heer Holle eens zijn, is zijne hoop dat hij daarvan ook den redacteur van den Java-bode zal overtuigen. Deze heeft zich vóór zijn vertrek naar Indië door GRONDIGE studiën van de talen en de ethnographie van den Archipel in de onwrikbare meening vastgewerkt, dat, waar pogingen worden aangewend om in den aanleg van den inlander verandering te brengen, elke schijnbaar gunstige uitkomst eene hersenschim is, zóó zelfs dat hij liever tot de onwaarschijnlijkste, de meest kwetsende onderstellingen omtrent de getuigenissen voor het tegendeel zijne toevlucht neemt, dan te erkennen dat er ook maar één woord van waarheid in zou kunnen schuilen. Niemand kent het karakter van den inlander dan hij alleen, en zij die het onvoorwaardelijk met hem eens zijn. De latere nommers van den Java-bode zouden dan ook te vergeefs worden geraadpleegd, als de heeren Holle of Cohen Stuart er het bewijs in wilden zoeken, dat hunne redeneeringen en de door hen bijgebrachte feiten eenigen indruk op hem hebben gemaakt. Zij stuiten bij den heer Huet, die naar Indië ging om de conservatieve beginselen te handhaven, op een *non possumus*, wel van eenigszins anderen aard, maar niet minder onverzettelijk, dan dat waarmede de Kerk van Rome zich handhaaft tegenover de moderne maatschappij.

PROEVE VAN NAUWKEURIG ONDERZOEK EN ONPARTIJDIG OORDEEL.

In de zitting van de Tweede Kamer van den 9den December vroeg de Heer Fransen van de Putte, mede namens den Heer Sloet van de Beele, van de Kamer verlof, om als bijlage bij het Verslag der Commissie, belast met het onderzoek van het Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over 1865, eene nota te mogen overleggen, die de strekking zou hebben om het rapport te weêrleggen en de mindere juistheid aan te toonen van de excerpten uit de drie verslagen, waarover de arbeid der Commissie loopt. Dat verlof werd door de Kamer verleend, en reeds onder dagteekening van 10 December werd de bedoelde nota aan de Kamer ingezonden.

Het Verslag over 1865 werd door den toenmaligen minister Hasselman aan de Tweede Kamer verzonden bij missive van 7 Mei 1868, en op den 9 Juni daaraanvolgende, overeenkomstig art. 43 van het Reglement van orde, gesteld in handen van eene commissie van vijf leden, ten einde daarover een verslag op te maken en een besluit aan de vergadering voor te stellen. Die commissie, op machtiging van de Kamer door den Voorzitter benoemd, bestond uit de Heeren Storm van 's Gravesande, Dullert, W. van Goltstein, Rochussen, van Sypesteyn. De benoeming van zoodanige commissiën is voor den Voorzitter dikwijls eene moeilijke taak, vooral dan wanneer het regeerings-verslagen geldt over belangrijke onderwerpen, waaromtrent in de Kamer een principieel verschil van zienswijze bestaat. Dan toch is het wenschelijk, dat beide beginselen of richtingen op eene eenigszins voldoende wijze in de commissie worden vertegenwoordigd.

Onder dagteekening van 12 Februari 1869 heeft de commissie een rapport uitgebracht, waarbij zij het noodig heeft geacht te treden in een onderzoek van en verwijzing naar de regeerings-verslagen over 1863 en 1864, waaromtrent, wegens de herhaalde ontbinding der Kamer, geen verslag is uitgebracht. Dit rapport is te vinden in de Bijlagen 1868/69, bladz. 993.

Wij wenschen niets te kort te doen noch aan de kennis, noch aan de zelfstandigheid van de leden, die met den heer Rochussen de «overgroote meerderheid» [1]) der commissie uitmaakten; maar ieder die het Verslag met eenige aandacht heeft gelezen, zal het ongetwijfeld met ons eens zijn, wanneer wij zeggen, dat het hier is de oud-Gouverneur-Generaal, de oud-Minister van Koloniën, de leader van de conservatieve koloniale partij in de Tweede Kamer, de heer *Jan Jacob Rochussen*, pleitende tegen de liberale richting, zooals die zich sedert het optreden van den heer van Hoëvell langzamerhand in- en buiten de Kamer heeft ontwikkeld, — tegen den Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën, die in 1865 de verantwoordelijke Indische regeering uitmaakten, en die beide van ganscher harte de liberale richting waren toegedaan.

En wij nemen dat den grijzen staatsman volstrekt niet kwalijk. Wij vinden het zeer begrijpelijk, dat de heer Rochussen, voor en aleer zijn mandaat als volksvertegenwoordiger neêr te leggen, nog éénmaal zijne waarschuwende stem wenschte te doen hooren. De openbare behandeling van de conclusie van 't rapport was daarvoor de meest geschikte gelegenheid. Het Verslag kon tot leiddraad strekken bij de afscheidsrede, waarbij hij, na te hebben uiteengezet hoe hij èn als Gouverneur-Generaal ên als Minister van Koloniën Indië heeft bestuurd, met ernst en nadruk zou protesteeren tegen de politiek van hen, die, door steeds het belang van de Indische bevolking, en niet het belang van de cultures en van de Nederlandsche schatkist op den voorgrond te stellen, Nederland en Indië ten verderve brengen!

De conclusie van het rapport werd gedurende de afgeloopen zitting niet aan de orde gesteld, waarschijnlijk omdat de Indische begrooting voor 1870 niet in staat van wijzen was. De heer Rochussen, de eenige Oost-Indische specialiteit in de commissie, stelde zich bij de laatste verkiezing niet weder beschikbaar en kwam mitsdien in de Kamer niet terug. Daarmede was, in zekeren zin, voor de heeren van de Putte en Sloet de ware belangstelling in, — wij zouden haast zeggen — de ware aardigheid van een oraal debat over 't rapport vervallen. Desniettemin, de vrij krasse beschuldigingen, de insinuatiën, soms onder den vorm eener modeste vraag opgedischt, en vooral de mindere juistheid van 't geen uit de regeeringsverslagen werd teruggegeven, mochten niet met stilzwijgen worden voorbij gegaan. Dat een en ander is dan ook kort, maar zeer duidelijk en voor ieder verstaanbaar, uiteengezet in de nota door de beide genoemde heeren, met goedkeuring van de Kamer, als bijlage bij het Verslag der commissie gevoegd en mitsdien in het Bijblad opgenomen. De conclusie van 't rapport,

---

[1]) Het is het gevoelen van de overgroote meerderheid der commissie, dat telkens in het rapport wordt uitgedrukt.

strekkende om afschrift van het Verslag te zenden aan den Minister van Koloniën, met verzoek om op de daarin voorkomende vragen, bij gelegenheid van de indiening van een ander regeerings-verslag, eenige inlichting te geven, werd op den 25 December ll. aan de orde gesteld en zonder eenige discussie en zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Ofschoon men nu in de gewisselde dingtalen geen nieuws hoegenaamd zal vinden ter vermeerdering van onze kennis van Indië, zoo schijnt toch de vorm waarin het proces door de oude koloniale richting tegen de toenmalige Indische regeering is gevoerd, curieus genoeg, om enkele zeer in 't oog vallende punten uit het rapport en uit de nota aan te stippen.

Vooraf moeten wij nog melding maken van eenige kantteekeningen op de nota van de heeren van de Putte en Sloet, die de heer W. van Goltstein, onder dagteekening van 21 December ll., aan de aandacht van zijne *medeleden* meende te moeten onderwerpen. Ofschoon sprekende tot zijne medeleden, verklaart de heer van Goltstein, dat hij het niet doet als lid der Kamer noch der Commissie, maar dat hij slechts gebruik maakt van het recht hetwelk *een ieder* toekomt tot kritiek van een openbaar geschrift. Dat die kritiek van den heer van Goltstein zich oplost in eene poging om het werk der Commissie te verdedigen, behoeft wel niet te worden opgemerkt. Wellicht komen wij straks op die kritiek van den heer van Goltstein nog terug.

Het regeerings-verslag over 1865, waarover het rapport der commissie loopt, kunnen wij voorbijgaan. In de aflevering voor October 1868 van dit Tijdschrift werden eenige kantteekeningen op dat verslag medegedeeld, die de strekking hadden, vooral die punten te releveeren, die, ook met het oog op de denkwijze en politieke richting van den onderteekenaar van 't verslag, den heer Hasselman, eene meer bijzondere aandacht verdienden. Immers, ofschoon het verslag slechts de besluiten en handelingen der regeering van 1865 doet kennen, werd er op gewezen, hoe de wijze waarop de liberale maatregelen verhaald en soms verdedigd worden, de belangstelling niet weinig verhoogt; terwijl door de inrichting aan dat verslag, gelijk aan enkele vroegere gegeven, door de opneming namelijk van noten aan den voet der bladzijden, het ook actueele waarde bezit en ons kennis kan doen dragen van de maatregelen, die, met betrekking tot sommige in het verslag behandelde onderwerpen, in volgende jaren genomen zijn. Het was zeker niet de bedoeling van den kantteekenaar, om door die opmerking het vermoeden te doen ontstaan, alsof de heer Hasselman homogeen was met de Indische regeering van 1865. De gevolgtrekking lag voor de hand. 't Was duidelijk, dat de heer Hasselman, niet genoeg waarde hechtende aan het feit, dat het de Minister van Koloniën is, en niet de Gouverneur-Generaal,

door wien het bij art. 60 van de Grondwet bedoeld jaarlijksch verslag aan de Staten-Generaal wordt gegeven, zich met de inrichting en den inhoud van dat door hem onderteekend verslag weinig heeft bemoeid. Uit dat oogpunt beschouwd, zou het rapport der commissie gezegd kunnen worden, ingewikkeld eene sterke afkeuring van de opvatting des heeren Hasselman in te houden. Hoe dat ook zij, ten opzichte van het bestuur der Indische regeering van 1865 is het rapport bij uitstek ongunstig. Wij laten alle kleine vitterijen en aanmerkingen op ondergeschikte punten geheel ter zijde. Wellicht zijn er onder die niet geheel ongegrond zijn. Wij wenschen ons alleen te bepalen bij de hoofdgrieve van het rapport.

Moet men toch dat rapport gelooven, dan hebben de ondoordachte en overhaaste maatregelen van de toenmalige Indische regeering, gevoegd bij een verzwakt toezicht en mindere zorg, niet alleen groote schade berokkend aan de bronnen van inkomsten, maar zelfs een gevoeligen, wellicht doodelijken slag toegebracht aan een tak van nijverheid (de suikerindustrie) welks bloei zooveel tot de welvaart van Nederland bijdraagt. De toenmalige regeering ontbrak het, volgens de «overgroote meerderheid» der commissie, aan warme belangstelling voor de in art. 56 van het regeerings-reglement aanbevolen instandhouding der Gouvernements-cultures en aan juist begrip omtrent den aard en het wezen der heeredienstenen; — bij al de genomen maatregelen stond steeds ontheffing der bevolking van arbeid, nimmer het belang der cultures op den voorgrond. Van eene aanhoudende zorg voor de belangen en instandhouding der cultures wordt zelden gewag gemaakt, maar wel onderscheidt zich het verslag van 1865 — altijd volgens de «overgroote meerderheid» — door een groot getal besluiten tot inkrimping en intrekking der cultures. Om kort te gaan, bij de behandeling van al de verschillende rubrieken en onderdeelen van het verslag, legt de commissie onverholen hare geringe ingenomenheid met de toenmalige Indische regeering aan den dag, en dat wel op eene wijze, die den bedaarden, bedachtzamen Nederlander, die zich bij zijn ontbijt met de lezing van dit belangrijk rapport bezig hield, er onwillekeurig toe zal gebracht hebben, om den hemel dank te zeggen, dat hij eerst *nu*, na de aftreding van die haastige, onbedachtzame, zorgelooze regeering heeft vernomen, aan welke groote gevaren de Nederlandsche schatkist tot aan het gezegend optreden van den heer Mijer heeft blootgestaan.

En toch, in goeden ernst, wij nemen dat alles aan den Heer Rochussen niet kwalijk, evenmin als wij het hebben afgekeurd, toen de commissie in het bekend rapport het beleid van den Minister van Buitenlandsche Zaken van Zuylen kritiseerde. Daar waar het de publieke belangen geldt, mag en moet ieder volksvertegenwoordiger zijne overtuiging uitspreken. De vraag is maar of die overtuiging op goede gronden steunt, of de kritiek is juist en wèlgestaafd.

De nota van de Heeren van de Putte en Sloet heeft de strekking om aan te toonen, dat de kritiek der commissie op vele, en zeker op de voornaamste punten den toets van nader onderzoek niet kan doorstaan, omdat zij steunt eensdeels op eene onjuiste opvatting van feiten, anderdeels op min juiste excerpten uit de regeerings-verslagen getrokken. Behoudens enkele punten, waaromtrent wij het met de onderteekenaren der nota niet geheel eens zouden durven zijn, erkennen wij gaarne, dat het doel 't welk men zich met de indiening der nota voorstelde, volkomen is bereikt. Van al die gepretendeerde onbedachtzaamheid, zorgeloosheid, verzwakt toezicht, miskenning van de bepalingen van het regeerings-reglement, van schadelijke ongemotiveerde intrekking der cultures, van dat alles is na de korte maar zeer duidelijke uiteenzetting der feiten, zooals ze in de regeerings-verslagen te lezen staan, *niets* overgebleven.

Wij hebben tijd noch lust ons te begeven in eene beoordeeling van al de feiten en gevolgtrekkingen zooals die in het rapport zijn opgenomen en wederspraak in de meer bedoelde nota hebben ondervonden. 't Is alles oude kost. Wij wenschen ons bij twee onderwerpen te bepalen, zoowel omdat daarop de hoofdgrieve van de commissie: de verwaarloozing der Gouvernements-cultures ten nadeele van de Nederlandsche schatkist, moet steunen, als omdat de onpartijdige lezer daarin een sprekend voorbeeld zal vinden van de wijze, waarop de liberale koloniale richting in de Tweede Kamer pleegt te worden bestreden. Wij bedoelen de koffie-cultuur en de intrekking der kaneel-cultuur.

Koffie-cultuur. «Het heeft de aandacht der commissie getrokken» — zoo lezen wij in het rapport — «dat, in strijd met hetgeen tot nu toe pleegde te geschieden, het bedrag der bijplantingen niet opgegeven wordt. Uit het stilzwijgen in dit regeerings-verslag omtrent de bijplantingen in 1865—66 bewaard, ongunstige gevolgtrekkingen af te leiden, schijnt voorbarig.» Men gelieve het verband op te merken, 't welk er bestaat tusschen deze zinsnede en hetgeen de commissie zegt onder: «IV, Mededeelingen overeenkomstig de voorschriften van het regl. op het beleid der regeering van Nederl. Indië, § 1, cultuurstelsel (art. 56)»: «De berichten van de regeerings-verslagen van 1863, 1864 en 1865 aangaande de Gouvernements-cultures» — zoo lezen wij daar — «hebben de bijzondere aandacht der commissie getrokken. Bij de behandeling van hoofdstuk N. van dit verslag zal de gelegenheid aanwezig zijn om in bijzonderheden te treden. Reeds thans meent de groote meerderheid der commissie echter te moeten constateeren de wijze waarop in de laatste jaren aan de voorschriften van art. 56 van het regeerings-reglement gevolg schijnt gegeven te zijn. Van eene aanhoudende zorg voor de belangen en de instandhouding der cultures wordt zelden gewag gemaakt. Op den eenigen maatregel in 1863 tot verbetering der koffie-cultuur genomen, kwam de Indische regeering, ondanks zijn gebleken nut, blijkens

het medegedeelde op bladz. 168 terug. Daarentegen verneemt men veel van verhoogingen van plantloon der bevolking en van de intrekking van cultures. Zonder aan de verplichting te kort te willen doen, door art. 56 op de Regeering gelegd, om voor de belangen der bevolking bij de cultures te waken, is het toch onbetwistbaar, dat die van de cultures zelve even uitdrukkelijk door de eerste alinea van dat artikel aan de zorg van de Regeering aanbevolen zijn..... De meerderheid betwijfelt echter» — zoo drukte de commissie iets verder hare meening uit — «of de lezing der mededeelingen omtrent de cultures op iemand, wien ook, den indruk zal te weeg brengen, alsof de toenmalige Indische regeering met eene warme belangstelling vervuld was voor de in art. 56 aanbevolen instandhouding der Gouvernements-cultures. Zij is daarentegen verzekerd dat de invloed, welken al die maatregelen, waarbij steeds ontheffing der bevolking van arbeid, nimmer het belang der cultures op den voorgrond stond, op de Indische ambtenaren van die dagen uitgeoefend hebben, niet gering geweest zal zijn. En de vrees schijnt niet ongegrond, dat niet enkel regtstreeks, door geheele of gedeeltelijke intrekking, maar ook indirect, door verzwakt toezicht en mindere zorg, schade berokkend is aan bronnen van inkomsten, waarvan niet enkel de financiën van Nederland, maar ook die van Indië, en alzoo beider welvaart, vooralsnog in zoo hooge mate afhankelijk zijn.»

Alzoo, steeds ontheffing der bevolking van arbeid, verzwakt toezicht, mindere zorg en geen maatregelen ter verbetering der koffie-cultuur. En nu ontbreekt, in strijd met hetgeen tot nu toe pleegde te geschieden, juist in *dit* verslag de opgave der bijplantingen. Wel blijkt — zegt de commissie — uit de bijlage S, dat het getal koffie-boomen, zoowel in de geregelde tuinen als over het geheel, eenige vermeerdering ondergaan heeft, maar de commissie betwijfelt of die cijfers wel volkomen vertrouwen verdienen. Wel is men zoo beleefd om te zeggen, dat het voorbarig schijnt uit het stilzwijgen omtrent de bijplantingen in 1865/66 ongunstige gevolgtrekkingen af te leiden, doch in verband met het voorafgaande ligt de conclusie voor den meest oppervlakkigen lezer voor de hand: *de koffiecultuur is door de toenmalige Indische regeering zóó verwaarloosd, dat zelfs de hand niet is gehouden aan de bijplantingen, reden waarom dan ook voor het eerst in dit verslag de opgave daarvan niet voorkomt.*

In de nota van de heeren van de Putte en Sloet wordt opgemerkt, dat die geheele bespiegeling overbodig ware geweest bij behoorlijke lezing van het verslag, dat op bladz. 167 met zoovele woorden *over de bijplantingen handelt en de cijfers en maatregelen van het Indisch bestuur daaromtrent vermeldt.* Men zal zich door inzage van het regeerings-verslag van de juistheid der opmerking kunnen vergewissen.

De vergissing van de commissie is inderdaad hoogst zonderling. Te meer, omdat de inrichting van het verslag nog volkomen dezelfde was als

vroeger, en eene vergelijking met de vorige verslagen, die mede in haar rapport worden besproken, dientengevolge niet moeilijk kan geweest zijn.

Wij achten het tot juiste appreciatie van het rapport niet ondienstig, hierbij nog de aandacht te vestigen op het feit, dat de «overgroote meerderheid» der commissie herhaaldelijk wijst op de voorgenomen intrekking van de koffie-cultuur in enkele districten, zonder de reden voor de daaromtrent aan het Opperbestuur gevraagde machtiging terug te geven. Ieder denkt alzoo aan *ongemotiveerde* intrekking. In de nota wordt aangetoond, dat die redenen steeds met nauwkeurigheid in het regeerings-verslag worden opgegeven. Wellicht kwamen die redenen aan de «overgroote meerderheid» der commissie niet voldoende voor. Eene bestrijding daarvan in het rapport ware in dat geval om der onpartijdigheids wille niet misplaatst geweest.

De kaneel-cultuur. De intrekking van deze cultuur wordt door de commissie gesteld als eene waarschuwing tegen «*ondoordachte en haastige intrekking van cultures.*» De commissie rechtvaardigt die qualificatie der intrekking door den staat die gevonden wordt op bladz. 181 van het verslag, en waaruit ze meent te kunnen opmaken, dat de kaneel-cultuur, vroeger met schade gedreven, in 1863, 1864 en 1865 voordeel afwierp, en alzoo in 't belang der Nederlandsche schatkist had dienen behouden te blijven. In de nota wordt op bladz. 17 aangetoond, dat de commissie zich niet de moeite heeft gegeven den bovenvermelden staat, grondslag waarop het veroordeelend vonnis rust, met eenige nauwkeurigheid na te gaan, en niet heeft gelet op de officiëele stukken waarin vroeger de uitkomsten der kaneel-cultuur aan de Kamer waren medegedeeld; dat ze slechts is afgegaan op eene oppervlakkige vergelijking tusschen de netto opbrengst in Nederland per Amsterd. pond en den gemiddelden prijs waarop een Amsterdamsch pond kaneel aan het Gouvernement te staan komt, zonder in rekening te brengen de omstandigheid, dat daaronder de verkoopbare afval is medegerekend, die slechts eene zeer geringe waarde bezit. Had de commissie dat in het oog gehouden, en het opschrift van de verschillende kolommen in den staat dwong haar als het ware daartoe, ze zou al aanstonds hebben ingezien, dat in 1865 de cultuur stellig weder verlies gaf.

Daarenboven, in de nota werd er op gewezen, dat in der tijd als Bijlage VII der Memorie van Toelichting, n°. 10, van de zoogenaamde Cultuurwet, is overgelegd *een overzicht der uitkomsten van de Gouvernements kaneel-cultuur in Nederlandsch Indië*, in de jaren 1837 tot en met 1863. Daaruit blijkt, dat, ofschoon in 1863 de verkoopprijs in Nederland van de kaneel $8^1/_2$ cent meer bedroeg dan de kosten van aanplant en bereiding op Java, het eindverlies voor de schatkist nog was *f* 25,694.00! Terecht wordt dan ook in de nota de vraag gesteld: welke moet de uitkomst dus geweest zijn in 1864 en 1865, toen de schijnbare winst op de kaneel, in Nederland geveild, slechts 3 en 2 cents per pond bedroeg?

Maar aangenomen voor een oogenblik, dat men aan die bekende uitkomst van de kaneel-cultuur niet had gedacht, en men zich dus bij de schijnbare resultaten van den in het verslag opgenomen staat had bepaald, dan nog zou de uitkomst moeten zijn, *verlies* in 1865 en eene winst van twee à drie duizend gulden over de jaren 1863 en 1864.

Gerustelijk durven wij dan ook beweren, dat de commissie een onverschoonbaren blunder heeft begaan, toen ze de intrekking van de kaneel-cultuur voorstelde, als «een waarschuwend voorbeeld van ondoordachte en haastige intrekking van cultures.» Dat op die cultuur over eene reeks van jaren tonnen schats verloren zijn, kan niet worden ontkend. Aangenomen, dat gedurende de jaren 1863 en 1864 er geene schade ware geleden, wellicht nog eenige winst is behaald, kon die hoogst geringe winst dan ooit eene gegronde reden zijn om aan de bevolking 857 bouws te blijven ontnemen? — kon het gezegd worden een goed oeconomisch begrip te zijn, om onder zoodanige omstandigheden eene dwangcultuur vol te houden die eene uitgestrektheid van bijna 1600 bouws improductief maakte? En eindelijk, was het te veel gevergd van de commissie om, voor en aleer zulke beschuldigingen tegen de toenmalige Indische regeering te formuleeren, te letten op die officiëele bescheiden, die althans aan den Heer Rochussen niet onbekend konden zijn? De Heer Rochussen wist, moest weten, dat bij het onderzoek der cultuur-begrooting over 1864 de Raad van Ned. Indië *op nieuw* de aandacht van den Gouverneur-Generaal op de aanzienlijke verliezen had gevestigd, welke de regeering zich jaarlijks ter zake van de kaneel-cultuur getroostte; — dat men getracht had de zaak te verbeteren door bezuinigingen, onder meer door intrekking van de cultuurprocenten; — dat, wanneer er ook al verschil van meening bestond over de mogelijkheid eener betere toekomst der kaneel-cultuur, waarvan tot nu toe niet is gebleken, het in ieder geval niet was dan *na rijpe overweging*, dat men in 1865 besloot tot de intrekking van eene cultuur die nimmer gunstige resultaten had opgeleverd, die weinig bezuiniging toeliet en geene verbetering voor de toekomst scheen aan te bieden, — eene intrekking, die, ware ze reeds voor ettelijke jaren bevolen, de schatkist voor tonnen gouds verlies zou hebben behoed en de Indische regeering het verwijt zou hebben bespaard, dat zij nu niet kan ontloopen, van gedurende eene reeks van jaren van de bevolking lastige en slecht beloonde cultuur-diensten te hebben gevorderd, ten behoeve van eene cultuur die met groot geldelijk nadeel gepaard ging. Inderdaad, als de Indische regeering ondoordachte maatregelen heeft genomen, die weinig getuigden van goede zorg voor 's rijks financiën, het zal wel niet die regeering zijn, die aan die schadelijke cultuur voor goed een einde maakte!

Wij willen het bij deze beide voorbeelden van nauwkeurig onderzoek en onpartijdig oordeel laten. 't Was slechts ons voornemen de aandacht

van onze belangstellende lezers op de bovenbedoelde stukken te vestigen. De lezing daarvan is hoogst nuttig tot karakteriseering van die koloniale politiek, waarvan tot September 1869 de heer Rochussen geacht mocht worden de vertegenwoordiger bij uitnemendheid te zijn, — eene politiek die thans, al is het ook niet met evenveel talent, toch met niet minder warmte, door de heeren Hasselman en Nierstrasz in de Tweede Kamer wordt voortgezet!

En nu de kantteekeningen van den Heer W. van Goltstein. Ook van dat stuk meenen wij de lezing te moeten aanbevelen. Twee zaken hebben ons daarbij getroffen. Volgens de meening van den kantteekenaar was het oordeel der commissie *zeer* zacht geweest. Zij had toch kunnen wijzen op den invloed die door de Heeren van Rees en Keuchenius op de Indische regeering van dien tijd werd uitgeoefend. Op den Heer van Rees vooral, die zich niet had ontzien op *spottenden* toon over het cultuur-*stelsel* te spreken, en aan wien desniettegenstaande op 14 Januari 1864 de eer te beurt viel om tot lid van den Raad van Indië te worden benoemd. Die benoeming moet, altijd volgens den Heer van Goltstein, demoraliseerend op de Indische ambtenaren hebben gewerkt. De minister de Waal, die nog onlangs den Heer van Rees op nieuw tot Raad van Indië aan den Koning voordroeg, zal dit voorzeker betrouwbaar bericht met leedwezen hebben vernomen. Het verslag had overigens geen polemisch karakter, men heeft zich bepaald tot feiten; — alles is ter zijde gelaten wat eenigszins den schijn zou hebben van een persoonlijken aanval. Moet hier niet aan eene te groote mate van naïeveteit bij den kantteekenaar worden gedacht?

De tweede omstandigheid waarop wij ten slotte de aandacht onzer lezers wenschen te vestigen, is deze, dat in de kantteekeningen juist over de beide groote *onjuistheden* en de daaruit gemaakte gevolgtrekkingen een eloquent stilzwijgen bewaard wordt. Over de beide feiten betrekkelijk de koffie-cultuur en de kaneel-cultuur, de beide hoofdgrieven van 't rapport, geen enkel woord!

Ofschoon wij van meening zijn, dat de Heer van Goltstein in zijne kritiek van de nota van de Heeren van de Putte en Sloet getoond heeft een zeker eigenaardig talent te bezitten en, naar 't ons voorkomt, zelfs een paar malen 't gelijk aan zijne zijde had, zoo heeft de aandachtige lezing van de kantteekeningen ons niet kunnen overtuigen van de noodzakelijkheid om terug te komen op het door ons geuit gevoelen, dat de Heer Rochussen de eenige Oost-Indische specialiteit in de commissie was.

H. S.

DE INDISCHE BEGROOTING VOOR 1870 IN DE STATEN-GENERAAL.

Het is geene bemoedigende taak de debatten te resumeeren die van den 5 tot den 19 November laatstleden in de Tweede Kamer zijn gevoerd over de Indische begrooting voor 1870. Hij, die met de noodige kalmte de discussiën bijwoonde of ze in het Bijblad volgde, mag eenige aanspraak maken op de gave des geduldes. De lange schakel van redevoeringen door sprekers van allerlei allooi ten beste gegeven, bewijst dat in ons Parlement de welsprekendheid steeds minder wordt gezocht dan de bespraaktheid, en de kennis van Indische toestanden en behoeften er nog niet al hare rechten kan doen gelden. Hetgeen het debat merkwaardigs, althans belangrijks opleverde, is als 't ware verdronken in eene zee van banale uitweidingen, waarbij het doel des sprekers is nogmaals voor zijne rekening te herhalen hetgeen anderen reeds gezegd en beter gezegd hebben. Wij vergeven hun de moeite die het ons kostte, den weg te vinden tusschen de hindernissen waarmede zij hem gestadig versperren. Dat zij, van hun kant, even vergevingsgezind zijn, indien wij hen met stilzwijgen voorbijgaan, en het voorbeeld volgen van den grooten Italiaanschen dichter, die de bleeke schimmen der wezens waarvan niets te vermelden valt, aan hun lot overlaat!

Onder deze voorwaarde wordt het mogelijk, de relatieve waarde der partijen die zich het beheer van Indië betwisten, na te gaan, de houding van den Minister van Koloniën, den heer de Waal, te waardeeren en de hoofdmomenten van het debat te kenschetsen.

Die hoofdmomenten kunnen tot een drietal worden teruggebracht. Zij betreffen de voorgestelde scheiding van de rechterlijke en administratieve macht in de Javasche provinciën; de poging tot verhooging van het koffieloon in de Preanger regentschappen; de bijdrage uit Indië aan de Nederlandsche financiën. Over de reorganisatie van het algemeen bestuur en de middelen om het achterstallig schrijfwerk bij te werken, schijnt het onnoodig

hier uit te weiden. Niet dat wij de waardij van eene deugdelijke organisatie van het Indisch bestuur miskennen. In het beheer van een groot Rijk, gelijk Indië, is niets onverschilig; maar de wijze waarop tot dusverre de Minister van Koloniën die quaestie in het debat voordraagt, moet ons tamelijk koud laten. Of de zaken door deze of gene inrichting gaan, alvorens door den Raad van Indië besproken en door den Gouverneur-Generaal beslist te worden, is alleen eene quaestie van indeeling. Of er genoeg pennen in de weer zijn om het schrijfwerk af te doen, is, behalve voor de tot dat werk gedoemde personen, van ondergeschikt belang. Die zaak zou eerst ernstig worden, indien er plan bestond om in Nederlandsch-Indië ook een Nederlandsch-Indisch algemeen bestuur te vestigen; om tot aan den top der hiërarchie te brengen, hetgeen aan de basis bestaat; om aan het inlandsch element bij het centraal gouvernement eene plaats te geven, die het daar, even als bij het gewestelijk bestuur, verdient. En voor het schrijfwerk is het eenvoudigste geneesmiddel het beste. Men schrijve wat minder en men handele wat meer. In plaats van heil te zoeken waar het niet te vinden is: „in de bureaucratie," dringe men dieper in het euvel: „de papieren-regeering," waaraan Indië sedert lang lijdt en waarvan men moet trachten het te verlossen.

I.

De voorgenomen scheiding der rechterlijke en administratieve macht, bij Koninklijk Besluit onlangs bepaald, en voor de uitvoering waarvan de eerste credieten op de begrooting voor 1870 zijn uitgetrokken, is niets anders dan eene intrinsieke verbetering van het bestaande rechtswezen in Indië. Het beginsel toch werd reeds uitgemaakt door de instelling van omgaande rechters, rechtsprekende over misdrijven waarop de doodstraf of de straf naast die des doods is gesteld. De verschijning van zoodanige rechters in de binnenlanden moest de inlanders vertrouwd maken met ons begrip van splitsing van het gezag, indien 't al noodig ware voor een volk hetwelk sedert lang zijne rechters, zijne rechtbanken had, afgescheiden van de regenten die uit naam des Keizers de provinciën bestuurden. Het verwijderen der residenten uit de landraden en hunne vervanging als voorzitters dezer collegiën door rechterlijke ambtenaren is dus slechts eene uitbreiding van het splitsings-beginsel. De justitie in haar geheel wordt van rondreizende, sedentair, van een administratief aanhangsel, eene zelfstandig werkende kracht.

Meermalen zijn in dit tijdschrift, en in den laatsten tijd door den heer Mirandolle, de dringende noodzakelijkheid en de voordeelen aangetoond van de hervorming, aan welke de tegenwoordige Minister van Koloniën de eerste hand legt. Zij heeft lang eene voorname plaats gehad op het pro-

gramma der liberale partij. De Minister kon zich dus overtuigd houden van haren steun. Inderdaad heeft die steun hem niet ontbroken. Het was den heer Mirandolle gegeven het orgaan der liberalen op dit punt te zijn. De onverdeelde toejuiching van den maatregel door den welsprekenden redenaar verdient des te meer opmerking, omdat zij als 't ware geëncadreerd is in eene lijst van bedenkingen tegen de richting van den Minister in het algemeen, trouwe afspiegeling van de gemoedsstemming der vooruitstrevende koloniale partij, die steeds in iedereen het goede waardeert, prijst en helpt tot stand brengen, al vindt zij hare overtuiging niet geheel weêr in het standpunt hetwelk de voorsteller heeft ingenomen.

«Ik juich», zeide de heer Mirandolle, «het denkbeeld van den Minister om de administratieve en de rechterlijke macht van elkander te scheiden, zeer toe. Mij dunkt, dat beginsel moet goedkeuring vinden bij ieder, die prijs stelt op eene goede rechtsbedeeling in Indië; ieder moet het goedkeuren, die van oordeel is, dat wij in Indië ook plichten van regeerders te vervullen hebben, waarvan de eerste wel zal zijn te zorgen, dat aan onze onderdanen aldaar eene goede rechtsbedeeling worde geschonken en zij onvertogen recht kunnen erlangen. Het zal toch wel een voorname plicht van de Regeering zijn, waarborgen voor de bescherming van lijf en goed aan hare onderdanen te geven. Ik twijfel dus niet, of allen die daaraan waarde hechten, zullen dit beginsel met den Minister goedkeuren.

«Maar ook zij zullen het toejuichen, die, gelijk ik, met genoegen gezien hebben, dat de Minister eene wettelijke bepaling, die reeds lang gesluimerd heeft, in het leven roept. Het is niet genoeg, bepalingen in de wet te schrijven, maar er moet ook leven aan gegeven worden, en tot nog toe is het voorschrift van het Regeerings-reglement, waarbij de bescherming van den Inlander tegen willekeur van wien ook, dus ook van het uitvoerend gezag, aan den Gouverneur-Generaal als een eerste plicht wordt opgelegd, blijven sluimeren. Door dezen maatregel van den Minister wordt het voorschrift nu in het leven geroepen.

«Ik juich het dan ook van harte toe, en geloof dat de Minister, door dat beginsel tot het zijne aan te nemen en een maatregel daarop te baseeren die langzamerhand uitbreiding kan erlangen, inderdaad getoond heeft hervormingsgezind te zijn, en dat hij, ofschoon misschien aarzelend en soms weifelend, toch zeer zeker van oordeel is, dat er meer zuivere beginselen van regeering moeten worden toegepast, en dat het tijd is te breken met *dat* verkeerde in het vorige regeeringsbeleid, hetgeen dat beleid deed ontaarden van een regeerings-stelsel in een exploitatie-stelsel.»

Geen liberaal had iets toe te voegen noch voegde iets toe aan deze even duidelijke als korte karakteriseering van het vraagstuk en van de liberale stelling. Niet zoo het koloniaal behoud. Het bracht zijne verschillend genuanceerde woordvoerders op het terrein. Wij zeggen verschillend ge-

nuanceerd, omdat de kamerdebatten het telkens doen uitkomen. Te midden van het *Défilé* waarbij ieder medestander van het koloniaal behoud, hoe onervaren ook, breedvoerig en eentoonig over Indische aangelegenheden uitweidt, komen niettemin bestendig drie onderscheidene schakeeringen voor den dag. Wij zullen trachten ze onpartijdig aan te wijzen.

A tout Seigneur tout honneur. In de eerste plaats, de echte, onvervalschte, de goedaardige doch bekrompen oudgasterij, zoo uitmuntend gepersonifieerd in den oud-Minister, wij zouden haast geschreven hebben den oud-Resident van Koloniën. Op den bodem is de tegenwoordige afgevaardigde uit Tiel de groote optimist van het stelsel dat vóór twintig jaren ongebroken op Java in zwang was. Hetgeen hij destijds als resident waarnam, is voor hem de onveranderlijke toestand, hetgeen hij er deed, het model van een *panacée*-bestuur gebleven. Voor alle kwalen en gebreken heeft hij de eenvoudigste geneesmiddelen. Men late alles maar zoo als het was: het algemeen bestuur vertrouwende op de residenten, de residenten vertrouwende op zich zelven en op de onderworpen meêgaandheid der Javanen. Dan zijn alle zaken dood eenvoudige zaken, dan blijft alles voor het beste in de beste der koloniale werelden. De heer Hasselman kan zich dan ook geenszins begrijpen, dat men nu het rechterlijk gezag aan de residenten gaat ontnemen. In theorie, hij moet het erkennen, valt daarvoor zeer veel te zeggen, maar hij moet toch vragen: «Wanneer het werkelijk zoo is, gelijk de heer Mirandolle en anderen het voorstellen, hoe komt het dan dat die zaak reeds zooveel jaren heeft bestaan en goed gewerkt heeft?» Nu beweert men wel dat de tijden zijn veranderd, dat het zedelijkheids-gevoel tegenwoordig anders werkt dan bij vroegere staatslieden. Dit is altemaal zeer fraai; maar «ik» — de heer Hasselman — «moet verklaren een groot gedeelte van mijn leven in de binnenlanden te hebben doorgebracht en president van een aantal landraden en rechtbanken te zijn geweest, en nooit de inconveniënten ondervonden te hebben, die ik hier heb hooren schetsen.» Die oude herinneringen dringen zich van lieverlede al rozenkleuriger voor sprekers geest. «Ik kan verklaren» — herhaalt hij verder — «dat ik gedurende mijn vijftienjarig presidentschap van verschillende landraden nooit eenige moeilijkheden daarmede ondervonden heb. Er hadden kleine wijzigingen plaats in de qualificatie, of in de toepassing van straffen, gelijk ook met vonnissen van omgaande rechters nu en dan het geval is,» — inderdaad eene kleinigheid! — «maar overigens herinner ik mij niet ooit van het Hooggerechtshof eenige opmerking te hebben ontvangen. Integendeel, op eene acte van beschuldiging in eene ingewikkelde crimineele zaak, vond ik eene kantteekening met potlood, dat menig officier van Justitie aan die acte een voorbeeld kon nemen.»

Eigenlijk beschouwt de heer Hasselman alle rechterlijke ambtenaren, ook de omgaande rechters, als overdaad. Te oordeelen naar zijn verhaal

van hetgeen omtrent Djokjocarta gebeurde bij de invoering der laatste rechterlijke organisatie, zou men althans kunnen aannemen, dat hij de spil der residenten voldoende acht, ook voor het berechten van kapitale misdaden. Hij was toen resident-voorzitter van de crimineele rechtbank, die daar, bij uitzondering, mede de zaken behandelt welke in de Gouvernements-residentiën voor den omgaanden rechter worden gebracht. Den heer Hasselman werd toen door het Hooggerechtshof gevraagd, hoe de behandeling van zaken te Djokjo in het algemeen plaats had, of van de verwijzigingen naar politie en rechtbank behoorlijk verbaal werd opgemaakt, kortom, of alle formaliteiten, voor de Gouvernements-residentiën voorgeschreven, ook daar werden opgevolgd. «Ik heb toen» — aldus vervolgt de spreker — «een verhaal gegeven van de wijze waarop de bedoelde zaken in Djokjocarta werden behandeld, eindigende met de verklaring, dat, wanneer het Hooggerechtshof in die eenvoudige doch doeltreffende behandeling van politie- en rechtszaken niet kon berusten, alsdan een voorstel aan den Gouverneur-Generaal behoorde te worden gedaan, om die op denzelfden voet te schoeien als die in de gouvernements-residentiën, en de noodige middelen daartoe beschikbaar te stellen. Het Hooggerechtshof heeft in mijne zienswijze berust en niet verder op verandering of afscheiding aangedrongen. Bij afscheiding of eene meer omslachtige handelwijze zou noch de Inlander noch eenig ander belang hebben geprofiteerd».

Met een dergelijk inzicht in de quaestie van de afscheiding der rechterlijke en administratieve macht, is het den heer Hasselman niet euvel te duiden, dat hij het financiëel bezwaar zeer zwaar tilt. Voor hem is het uitgemaakt dat een administrateur op Java beter recht kan spreken dan de geoefende rechter. De kosten van een behoorlijk georganiseerd justitie-wezen moeten hem dus wel als eene noodelooze geldverspilling voorkomen.

Het listige behoudselement heeft zijn eigenaardigen vertegenwoordiger in den heer 's Jacob. Hij trad de algemeene beraadslagingen binnen, overladen met zwermen van geleerde beelden. Zij moesten dienen om de autocratie op te sieren, en de nauwelijks verkregen en nog altijd karig afgemeten vrijheden der Indische samenleving in een onbehagelijk licht te stellen. Het vertoon maakte echter *fiasco*. Onwillekeurig deed het denken aan de fabel van den kikvorsch die zich tot een os wil opblazen. Nauwelijks gaf de heer Fransen van de Putte een vuistslag op dit pronkstuk van kamergeleerde welsprekenheid, of het bleek minder een parlementair advies dan eene proef voor rederijkers-oefeningen te zijn. De heer 's Jacob haastte zich toen de geleende arendsveêren af te leggen. Van alle valsch tooisel ontdaan, maakte hij zijn rentrée bij de behandeling der rechterlijke quaestie. Altijd met de preciositeit eener saletdame, redeneert hij behoedzaam rondom de quaestie, daalt tot de priesterraden en districts- en regentschapsgerechten af en komt tot de slotsom dat hij nog niet kon bepalen

of hij voor of tegen de gevraagde credieten zou stemmen om de landraden door rechters te doen presideeren. Uitmuntend advies, voorwaar, zoo als de voorzichtige spreker op den voorgrond stelde, «om in het algemeen bevorderlijk te zijn aan eene nauwkeurige en richtige overweging dezer materie, opdat zij leide tot iets goeds!!»

De derde schakeering van het behoud is dat luidruchtig en woelziek element, dat zijne leuzen van de daken afschreeuwt, in de discussie steeds met de deur het huis invalt, zijne bloote kneukels onveranderlijk duwt tegen elke poging tot vooruitgang, en door onvermoeibaren ijver tracht te vergoeden hetgeen het aan ernstige studie en solieden invloed mist. De heer Nierstrasz is blijkbaar de *grande utilité* van dat element in de Kamer. Geen Kamerlid bezit in die mate als hij den dreun der redevoeringen. Geen onderwerp of hij is in staat er een toast over heen te slaan. Hij kan het een, twee, drie, vier kwartieren rekken; hij kan evenzoo uren, ja dagen achter elkander doorpraten. Vraagt nooit naar het intrinsiek gehalte zijner ontboezemingen. Zij zijn tot eene vloeistof verwerkt. De heer Nierstrasz heeft slechts de kraan open te draaien en de zinsneden druipen, de een achter de ander, eenvormig, met of zonder gedachten, doch tevens met eene zoo verbazende gemakkelijkheid, dat men telkens vreest nooit aan het eindpunt te geraken. Zonderlinge luim van het noodlot, die een volksvertegenwoordiger knipt uit de stof waaruit gewoonlijk de voorzangers gemaakt worden!

De heer Nierstrasz zou echter de woelende fractie van het behoud zeer onvolmaakt vertegenwoordigen indien hij zich tot praten bepaalde. Die fractie is tevens een element van handelen. Zooveel mogelijk tegenstribbelen en het pleit niet opgeven vóórdat de laatste slag is geslagen, ziedaar hetgeen het actief behoud van zijne volgelingen vergt. En die leus schijnt bijzonder overeen te komen met het temperament van den heer Nierstrasz. Haastig grijpt hij naar een paar gemeenplaatsen tegen de splitsing van de rechterlijke en administratieve macht. Hij herinnert er slechts aan, dat onder alle Oostersche volken aan het denkbeeld van souvereiniteit en van souverein recht steeds de rechtspraak verbonden is. Hij betwijfelt dat de inlandsche maatschappij nu reeds zoodanig ontwikkeld zou zijn, om rijp te wezen voor eene dergelijke verandering van het rechtswezen. En blijkbaar zal zij, in zijn oog, nog niet zoo spoedig daarvoor rijp worden; want uit den loop van zijn betoog volgt, dat men dit eerst van de Javanen zou kunnen getuigen, indien nergens ter wereld meer door een administratief ambtenaar recht wordt gesproken. Wie weet, of dan nog niet het financiëel bezwaar, waarop de heer Nierstrasz vooral drukt, als een struikelblok tegen de behoorlijke organisatie van het rechtswezen op Java zou worden opgeworpen?

Intusschen waren dit motieven genoeg voor den heer Nierstrasz om een

amendement voor te stellen, strekkende tot weigering van het aangevraagde crediet voor het aanstellen van rechterlijke ambtenaren bij de landraden. De minister de Waal, die hier niet alleen een bedaarden maar tevens een veiligen stap had gezet op vasten bodem, verzekerd van de adhaesie der liberalen, kon gerust zijn felinischen speellust vertoonen, en zoowel de onbekookte argumenten der tegenstanders als hun wanhopig amendement uit de hoogte bejegenen. Nadat hij eenige gevoelige krabben had uitgedeeld, werd het amendement in stemming gebracht en met de groote meerderheid van 47 tegen 20 stemmen verworpen. De heer 's Jacob stemde voor het amendement, en dus tegen de verbetering van het rechtswezen op Java.

II.

De aard der politieke partijen, hare onderlinge verhouding, het standpunt van den Minister te midden van dit alles, vertoonen zich treffender bij de quaestie van het loon der Preanger koffieplanters.

De heeren van der Hucht en Mirandolle, blijkbaar in overeenstemming met de vooruitstrevende fractie der vertegenwoordiging, stelden een amendement voor om de begrooting te verhoogen met *f* 910,000, benoodigd tot uitkeering van den normalen prijs van *f* 13, in stede van *f* 6.50, voor de pikol koffie, aan de planters der Preanger regentschappen. Het voorstel werd uitmuntend toegelicht door den heer van der Hucht en uitmuntend verdedigd door de heeren Mirandolle, Stieltjes en Fransen van de Putte.

De eerste afgevaardigde uit Haarlem sprak met edelen eenvoud uit de steeds bij hem helder gebleven herinneringen van zijn vroeger verblijf in de Preanger regentschappen. Slechts kortelijk vestigde hij de aandacht op enkele scherp sprekende feiten uit het als 't ware historisch onrecht door de Nederlandsche regeering aan de in zoo menig opzicht uitstekende Preanger berglanders gepleegd; op het besluit van 3 Februari 1833, waarbij van den Bosch bepaalde, dat alle koffie op Java geteeld, door het Gouvernement zou worden aangenomen tegen drie vijfden van den marktprijs en na aftrek van *f* 3 per pikol voor transportkosten, en op het feit dat dit besluit nimmer, naar geest en letter, werd uitgevoerd, maar vooral met betrekking tot de Preanger regentschappen eene betreurenswaardige ironie is gebleven. Zoo herinnerde de spreker hoe in 1832 en 1833 den koffieplanters van Madioen en Kediri, die destijds nog geen landrenten betaalden, *f* 7.50 per pikol koffie werd toegelegd, terwijl te gelijker tijd de Preanger bewoners slechts *f* 2.92 voor 125 pond koffie verkregen; hoe de toenmalige Resident der Preanger, een man die door zijne ondervinding geheel overtuigd was, dat deze betaling uiterst gering, of liever in het geheel geen betaling was, bij de toenmalige regeering zeer sterk aandrong

om het koffie-loon te verhoogen, en hoe hij dit ongeloofelijk antwoord bekwam: «De redeneeringen van den Resident der Preanger zijn niet van grond ontbloot, maar vrijwillig *f* 7.50 te geven voor hetgeen men voor *f* 2.92 bekomt, is uit een financiëel oogpunt hoogst bedenkelijk!!» [1]).

De heer van der Hucht trad de te verwachten tegenwerpingen te gemoet met eene juiste schets van den werkelijken toestand der bevolking in de Preanger regentschappen. In de eerste plaats, de omstandigheid dat zij geen landrenten aan het Gouvernement kwijt, waarin zij dus eene vergoeding zou vinden voor den minderen prijs, die haar voor de koffie wordt betaald. De heer van der Hucht bewees zonder moeite, dat, alhoewel de Preanger-man zijne belasting niet onder den *naam* van landrente opbrengt, hij niet alleen evenveel betaalt, maar zelfs het dubbele van wat de Javaan in andere residentiën op Java te kwijten heeft.

«De Preanger-man begint met één tiende van zijn rijstgewas af te staan aan de inlandsche hoofden. Dit één tiende staat dus reeds gelijk met de betaling der landrente, die de Javaan elders aan het Gouvernement opbrengt. Daar nu het Gouvernement de inlandsche hoofden in de Preanger niet bezoldigt, betaalt de inlander dus indirect het Gouvernement met dat één tiende. Buitendien, wanneer een belastingschuldige zijne belasting betaalt, dan is het hem totaal onverschillig aan welken ontvanger hij die geeft.

«Er is nog meer. In Soekaboemi, groot district in de Preanger, heft het Gouvernement de landrente in natura en brengt de Inlander het één tiende van zijn gewas op, dat elk jaar in het openbaar wordt verkocht. Onder de middelen vindt men nu een post, waarbij de som, die dat gewas heeft opgebracht, is uitgetrokken.

«Vreemd is het, dat in datzelfde district groote en uitgebreide koffietuinen zijn, zoodat men dus niet kan zeggen, dat daar de inlander maar de helft voor zijne koffie moet krijgen, omdat hij geen landrente betaalt.

«Bleef het nu nog bij dit één tiende; maar de Preanger-man betaalt veel meer. Er is nog eene andere belasting, namelijk de «djakat». Deze eischt één tiende voor de priesters, en is niet facultatief, maar *moet* betaald worden; zóó zelfs dat de Inlander in de Preanger geen enkelen bos padi van zijn oogst durft inzamelen of gebruiken, vóór het één tiende aan de inlandsche hoofden, en het andere één tiende aan de priesters voldaan is. Hieruit blijkt dus, dat de Preanger-man het dubbele van de belasting betaalt, die een Javaan op Java opbrengt.

---

[1]) Men raadplege over het koffiestelsel in de Preanger regentschappen: VAN DEVENTER, *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel*, en VAN SOEST, *Geschiedenis van het kultuurstelsel*, I en II.

«Het is waar dat ook op Java die «djakat»-belasting bestaat, maar daar wordt het geheel aan den Inlander overgelaten, om zoo veel of zoo weinig te geven als hij wil.

«En bleef het daar nog maar bij. Maar er worden in de Preanger nog een tal van belastingen geheven van den kleinen man. Ik zal, om niet te veel uit te weiden, er slechts eenige noemen. Van elken buffel, van elke koe die de Preanger-man slacht, moet hij één gulden, den kop en het vel aan het hoofd geven. Wanneer hij vee uitvoert, betaalt hij aan het hoofd daarvoor zekere belasting. Wanneer de hoofden veulens hebben, behouden zij ze niet bij zich op stal, maar ze worden naar de Kampong gebracht, dat wil zeggen, ze worden aan dezen of genen kleinen man gegeven, die ze verzorgen en onderhouden moet tot de hoofden goedvinden ze weêr tot zich te nemen.

«Eene andere drukkende belasting rust daar op den kleinen man, dat is die, welke van hem gevorderd wordt wanneer de hoofden feest vieren. En ik, die een kleine twintig jaren in de Preanger gewoond heb, weet dat die feesten legio zijn! Dan wordt de geheele bevolking aangeslagen: de een moet rijst leveren, de ander kippen, de derde brandhout, in één woord elk welgezeten man moet hiertoe het zijne betalen.»

In de tweede plaats onderzocht de heer van der Hucht de waardij van het «financiëel oogpunt,» dat, helaas! thans nog door velen even bekrompen als in 1832 wordt opgevat. Afdoende betoogde hij hoezeer hier ook weder de gierigheid de wijsheid bedriegt.

«De Preanger regentschappen,» zeide hij, «zijn bij uitnemendheid voor de koffiecultuur geschikt; de Preanger koffie staat het hoogst aan onze markt, geen enkele andere soort van Java-koffie is zoo goed, en toch is die cultuur in de Preanger sinds jaren stationair. In 1834 leverden de Preanger reeds 135,000 pikols, en toen werd aan het Gouvernement gerapporteerd, dat het niet de minste moeite zou kosten de productie tot 200,000 pikols te brengen. Maar men vergat er bij te zeggen: Betaal dan beter, want zoolang de betaling zoo gering is kan men van den Inlander niet verwachten, dat hij eenig belang in de koffiecultuur zal stellen. Hetzelfde is nu het geval. De betaling is uiterst gering, en hier spreek ik geheel uit ondervinding. Een tal van jaren heb ik in de Preanger regentschappen gewoond, omringd van koffietuinen. Ofschoon ik de eer niet had ambtenaar te zijn, kwam ik dikwijls in die tuinen en zag hoe daar geplukt werd. Het is meermalen verhaald — en waarheid is het, want ik heb het honderden malen gezien — op welke wijze er geplukt wordt. Aan ieder takje van den koffieboom zitten te gelijk rijpe en groene of onrijpe vruchten, bloesems en reeds kiemen voor den volgenden pluk. In plaats dat nu de Inlander, zoo als het behoorde, alleen de rijpe vruchten plukt en later terugkomt om de vruchten te plukken die dan weder rijp ge-

worden zijn, neemt hij zulk een tak tusschen duim en vinger, stroopt dien in eens af, neemt er de rijpe vruchten uit en werpt de rest weg. Menigmaal, wanneer ik dit zag, heb ik den Inlander gevraagd: Waarom doet gij dat? Op die wijze gaat er zoo veel verloren. Het antwoord, dat ik altijd kreeg, luidde: Och, mijnheer, gij weet het immers even goed als wij; de betaling, welke wij voor die koffie krijgen, beloont onzen arbeid niet; want gij weet ook, dat wij 10, 12, 15 palen ver moeten komen met onze vrouwen en kinderen om de koffie te plukken. En wat krijgt men dan voor zijne moeite? Bijna niets; want wij moeten die koffie naar huis nemen en bereiden, en als zij geheel klaar is, moeten wij 10 tot 15 palen ver gaan om ze af te leveren. De moeite wordt dus niet betaald en nu zijn wij er in eens af.

«Ik beweer dus, hoewel dat niet het hoofdmotief moet zijn, dat die slechte betaling financiëel eene groote fout is, en ik ben geheel overtuigd door hetgeen ik daar gezien heb, dat, wanneer het Gouvernement — ik spreek nu niet van buitengewoon te betalen — wanneer men daar den werkman zijn loon betaalde, wij dan zeker bij een volgenden oogst 20,000 tot 25,000 pikols koffie meer zouden krijgen. Ik herhaal de vraag dus: is uit een financiëel oogpunt de redeneering van de toenmalige regeering juist? Ik zeg: neen; want in één jaar zouden wij het offer dat we nu zouden brengen, terug bekomen.»

Eene zoo duidelijke toelichting, die door hare gematigdheid het niet te miskennen kenmerk van geloofwaardigheid draagt, zou voor eene vergadering van rondborstige mannen voldoende zijn geweest, om onmiddellijk een votum uit te brengen dat een einde zou maken aan een eeuwen oud schreeuwend onrecht. Maar, *there is something rotten in the State.* Niet zoo zeer geldt het hier de argumenten, door verschillende behoudende sprekers tegen het amendement aangevoerd. Het behoud is eenvoudig in zijne rol door alles tegen te werken wat naar hervorming zweemt, en daar het geene deugdelijke gronden van bestrijding kon vinden, was het wel genoodzaakt de toevlucht te nemen tot belachelijke sophismen. De Preanger berglanders waren onder het stelsel der geringe koffieloonen welvarend, gelukkig, bestendig te vreden, voorbeeldeloos trouw aan het Nederlandsch Gouvernement gebleven. Waarom hun dan meer geld gegeven en hen misschien door weelde en overdaad misnoegd en weêrspannig gaan maken? Ziedaar de *quintessence* van de conservatieve redevoeringen. De gezonde, degelijke taal van den heer Stieltjes was voldoende om die geheele oppositie weg te zweepen. Niet zonder *sarcasme* deed de kundige spreker opmerken, dat de *meerdere* welvaart in de Preanger toch wel niet zal komen van het *mindere* loon, Zulk een exceptioneel land was Java toch niet, dat de lieden er rijk worden door 't geen ze niet krijgen. Behalve dat de Preanger-regentschappen bevrijd zijn van de opium-pacht, bestaan er twee andere redenen voor de

betrekkelijke welvaart hunner bewoners. Die redenen zijn, volgens den heer Stieltjes: de goede ligging, over het algemeen, van de koffielanden, en het goede klimaat voor de rijstcultuur. «De kolossale vlakte van Bandong door bergen, waarop de koffie bloeit, omringd, is met rijst beplant, en nu regent het in de Preanger meer dan op eenig ander deel van Java, Buitenzorg alleen uitgezonderd..... Ziedaar de tweede reden van de welvaart in de Preanger: overvloed van water ter besproeiing. Wanneer men die welvaart aan eene bepaling uit het cultuurstelsel toeschreef, zou het zijn als of men de betere producten van de Betuwe, van Friesland en Zeeland, waar men koolzaad, meekrap en andere dure producten kan verkrijgen, die men niet op de zandvlakten van de Veluwe telen kan, toeschreef niet aan de gunstige ligging en den goeden bodem, maar aan de eene of andere politieke reden, of aan de tienden.» Men roemde de trouw der Preanger-bewoners, die nooit in opstand zijn gekomen tegen het Nederlandsch Gouvernement. De heer Stieltjes noemt het te recht eene vreemde wijze om de trouw eener bevolking te beloonen, wanneer men haar de helft betaalt van hetgeen haar toekomt. Men beweerde dat de Preangerman reeds wèl genoeg vaart en daarom dit hem rechtmatig toekomend loon niet behoeft. «Ik noem dit vreemd,» zegt de heer Stieltjes, «aan eene bevolking die het wel gaat omdat zij geen opium gebruikt, minder te betalen naar mate zij eenig vermogen heeft. Naar dat stelsel zou men ook hier te lande een generaal, minister of anderen ambtenaar, omdat hij eenig fortuin bezit, minder kunnen betalen. Het is in ieder geval vreemd een volk dat door beter gedrag, door onthouding van opium, door vlijt, tot meerdere welvaart is gekomen, voor die meerdere welvaart te straffen door minder loon». Zelfs ging men zoo ver onlusten voor te spiegelen en met de gebeurtenissen van 1857 in Britsch Indië te dreigen. Ook hier was de repliek van den heer Stieltjes onweêrlegbaar. «Ik ben volstrekt niet bevreesd», zeide hij aan het slot zijner keurige redevoering, «ik ben volstrekt niet bevreesd, dat de meerdere betaling der koffie de gruwelen zal doen ontstaan, die in Britsch Indië en meer bepaald in Oude zijn voorgevallen. Ik heb nooit gehoord dat vroeger in de Preanger een opstand is uitgebroken, of dat daar eenige ontevredenheid is opgewekt, omdat de koffieprijs achtervolgens van *f* 2.43 tot *f* 6.50 is verhoogd. Als men ook in Europa rondziet, dan ontstaan de *grèves*, de zwarte vlek in onzen maatschappelijken toestand, omdat de arbeiders zich te min betaald achten. Ik heb nooit gehoord dat de werklieden over te hoog loon klaagden en daarom *grève* maakten, en vrees ook niet dat zulks op Java gebeuren zal».

Maar het koloniaal behoud was hier niet de gevaarlijke antagonist; het was de Minister de Waal, gedekt door de zwijgende liberalen, die hun wachtwoord gaan vragen bij den evenzeer zwijgenden, doch ondershands tegenwerkenden vader van het Nederlandsch doctrinarisme. De Minister

was omtrent de loonsverhooging der Preanger-bewoners nog niet tot eene overtuiging gekomen. De quaestie hing, volgens hem, af van de beslissingen te nemen over de koffiecultuur in het algemeen, op grond van de uitkomsten van het groote onderzoek, en over het Preanger-stelsel, waaromtrent in 1867 door een bekwaam Indisch hoofdambtenaar, na een speciaal onderzoek, een rapport van 700 bladzijden was uitgebracht. Het was hem niet uit de statistiek gebleken, dat verhooging der inkoopsprijzen vermeerdering van de koffie-leveranciën tot gevolg had. De pluk geschiedt overal met ruwheid. Een ambtenaar die én in de Preanger én in de andere koffie-residentiën was werkzaam geweest, had zelfs den Minister verzekerd, dat in sommige streken van de Preanger de pluk met meer zorg werd bewerkstelligd dan in de districten, waar het Gouvernement het dubbele betaalt. Ook ging het niet aan zoo maar in eens dat koffieloon in de Preanger van *f* 6.50 tot *f* 13.— op te voeren. Indien al tot verhooging werd overgegaan, zou zij geleidelijk moeten plaats vinden. Geleidelijke verhooging was eene gedachte in den geest van den Minister. Maar zijn geest was nog rondwarende. Hier kon niet eens meer sprake zijn van een eigen bedaarden stap. Er was verzuim, of, wil men liever, stilstand. Reeds sedert 1854 hebben de Preanger berglanders, volgens het regeeringsreglement, aanspraak op dezelfde rechten als hunne landgenooten uit de overige gewesten, dat is *in casu* op hetzelfde loon, dat elders de Regeering voor de gedwongen koffieleveringen uitkeert; doch de Minister verschool zich achter de artt. 24 en 132 van dat reglement, om de bestaande regelingen te behouden tot men betere heeft gevonden.

Het zoeken naar die betere regelingen door dezen Minister, verkeert evenzeer in de phase van stilstand. Ofschoon reeds voldoende was betoogd, dat de betaling der koffieloonen niets te maken had met het zoogenaamde Preanger-stelsel, knoopte de Minister beide quaestiën aan elkander vast. De loonsverhooging moest in *reserve* blijven voor het geval dat de Regeering er toe mocht overgaan, de landrenten ook in de Preanger te heffen en de hoofden uit 's lands kas te bezoldigen. Hoe lang? Dit is onzeker. De Minister laat ons in volslagen onzekerheid of hij wel ooit tot eene wijziging van het Preangerstelsel zal besluiten. Hij moest nog het 700 bladzijden groote rapport van een Indischen hoofdambtenaar met het advies van den Raad van Indië en de voorstellen van den Gouverneur-Generaal bestudeeren. De Kamer moest hem tijd geven om die studie aan te vangen. Eerst wanneer die studie volbracht was, eerst wanneer zij mocht leiden tot de wijziging van het Preanger-stelsel, eerst dan kon er sprake zijn van eene rechtvaardige betaling der koffieplanters, en dan nog geleidelijk, in 's Ministers geest!

De koude, ontwijkende taal van den heer de Waal ontmoedigde echter de voorstellers van het amendement niet geheel. Beiden beijverden zich

aan te toonen, dat het niet in het minst de strekking had om den Minister te dwarsboomen. Zij wilden slechts de Regeering de middelen verschaffen om tot het doel te geraken, dat *zij* bereiken wil, en zooals *zij* dat wil; hun amendement beoogde geene pressie hoegenaamd; het bedoelde alleen de uitgaven der begrooting te verhoogen om den Minister de middelen te geven zijne plannen op zijne wijze ten uitvoer te leggen. Meesterlijk betoogde verder de heer Mirandolle, hoe dwaas het was zich nog te verschuilen achter het zoogenaamde Preanger-stelsel. De heer Stieltjes had er reeds op gewezen, dat, wien men ook vroeg naar dat stelsel, men zelden een bevredigend antwoord zou ontvangen. Hoe kon het anders; er bestaat eigenlijk geen Preanger-stelsel. Er zijn nog eenige bepalingen uit den tijd van de Oost-Indische Compagnie overgebleven, die den dood van het lichaam hebben overleefd en nu nog rondwaren. De Compagnie volgde de maxime, om zoo goedkoop mogelijk de producten machtig te worden, en zij weerde zorgvuldig alle concurrentie van opkoopers. Diezelfde maxime wordt nog ten huidigen dage in de Preanger in praktijk gebruikt, in strijd met de bepaling van art. 56, vierde paragraaf, van het regeeringsreglement. De loslating van die maxime, de toepassing van de bepaling van 1854 op de koffie-leveranciers in de Preanger, behoeft volstrekt niet afhankelijk te worden gesteld van andere hervormingen. Waarin kunnen die hervormingen bestaan? vroeg de heer Mirandolle, en hij antwoordde: «In niets anders dan dat het Gouvernement zelf de belasting zal heffen en de ambtenaren salariëere, in plaats dat de ambtenaren zelven de belasting heffen en zich zelven betalen. Ik erken dat er praktische bezwaren bij die regeling kunnen bestaan, dat zij met voorzichtigheid ten uitvoer gebracht zal moeten worden, en dat men op bestaande toestanden en belangen moet letten. Maar heeft dat iets gemeen met de betaling van de koffie? Kan men niet even goed eerst de koffie-betaling regelen en die naar recht en wet doen plaats hebben, en vervolgens de betaling der hoofden en de heffing van de landrente veranderen? Kan het eene niet even goed als het andere voorgaan of omgekeerd? Er bestaat hoegenaamd geen verband tusschen die twee zaken.»

Te recht achtte de heer Mirandolle 's Ministers weêrstand onverklaarbaar ook om andere motieven. Reeds zijn voorstellen van het Indisch bestuur tot den Minister gekomen over de aangelegenheden der Preanger-regentschappen. «Indien het nu praematuur is een voorstel tot verbetering van den koffieprijs te doen, was het dan niet praematuur een post op de begrooting te brengen voor de oprichting van nieuwe departementen, waaromtrent de adviezen uit Indië nog niet ontvangen zijn... De Minister heeft het voorstel gedaan tot betere voeding van het Indisch leger, hetgeen evenzeer bijna een millioen zal kosten. De Minister heeft dat voorstel verdedigd door op de noodzakelijkheid van die uitgave te wijzen. Volkomen

juist. Maar is het niet noodzakelijk rechtvaardig te zijn en een onrecht te doen ophouden? Er is meer. De leidende gedachte, die den Minister bezielde, toen hij scheiding der rechterlijke van de administratieve macht wilde, was dat hij met willekeur wilde breken en recht huldigen. Hij stelde recht hooger dan willekeur. En welke andere gedachte ligt op den grond van ons amendement, dan dat er recht worde gedaan en dat niet willekeurig aan de bevolking onthouden worde hetgeen men haar verschuldigd is? Het is dezelfde loop van gedachten, en daarom had ik gemeend, dat de Minister dit amendement met meer vriendelijkheid zou ontvangen hebben dan hij gedaan heeft».

In denzelfden geest sprak vervolgens de heer Fransen van de Putte, die evenzeer verbaasd was over 's Ministers weêrzin tegen het amendement. Eene crediet-opening om, na eigen onderzoek, een onrecht jegens de bevolking der Preanger te kunnen herstellen, had in allen gevalle den Minister welkom moeten wezen. Maar vooral kwam de spreker met warmte op tegen het argument: «de hoogere politiek», dat door een anti-revolutionair, den heer van Lynden, in het debat was geworpen en waaraan de Minister ook al zijn tegenstand beproefde vast te hechten. De heer van de Putte deed uitkomen dat de bevolking der Preanger, helaas! lang genoeg had gezucht onder het gewrocht der «hoogere politiek».

«In het boek van Daendels kan men vinden dat er in 1808 een district was, genaamd Jampang Koppie. Hij zegt daarvan, «dat het grootste gedeelte was onbevolkt en veel minder vruchtbaar, tot de koffie-cultuur niet geschikt; — alleen aangehouden en gecultiveerd ter voorkoming van verloop van volk uit andere door de natuur minder begunstigde districten, vanwaar de inwoners schielijk verhuizen en zich naar deze landstreken begeven zouden, indien zij aldaar geen koffie behoefden te planten. De leverantie uit de zoogenaamde Jampang is dan ook niet noemenswaardig, en het transport naar Buitenzorg door de slechte en ongebaande wegen, over steile bergen en diepe valleien, allermoeilijkst en voor den gemeenen man *zeer bezwarend.* Desniettemin moet de cultuur om *voornoemde staatkundige* redenen worden aangehouden».

«Er is gewezen, onder inroeping van de «hoogere politiek», op den invloed der priesters in de Preanger. Ik heb reeds gezegd dat ze ruim zullen kunnen betaald worden uit de opbrengst van de landrente, wanneer men met het Preanger-stelsel breekt. Maar men moet zich van den invloed van die priesters en het Mohammedanisme in de Preanger geen overdreven denkbeelden maken. In het regeerings-reglement is opgenomen eene bepaling, dat de zendelingen eene toelating noodig hebben om zich in zekere residentiën te begeven. Bij den bijzonderen toestand waarin men de Preanger hield, was het ook de «hooge politiek» om de zendelingen uit die gewesten te weren. In 1859 of 1860 heeft men eenige zendelingen

eindelijk naar Cheribon laten gaan, onder voorgeven dat zij eerst Soendaneesch moesten leeren vóórdat men hen in de Preanger kon toelaten. In 1863 is dat verbod onmiddellijk opgeheven. Iemand die pas van Tjandjoer is gekomen, heeft mij medegedeeld, dat een van de zendelingen daar eene Inlandsche school had opgericht, die 72 Inlandsche leerlingen telde, en wat sterker is, in verband met het beweerde, dat de zoon van den regent van Tjandjoer daar *en pension* was. Wanneer die zendeling nu op dien weg met het onderwijs voortgaat en, zooals voor het Inlandsch onderwijs gebruikelijk is, de geschiedenis van de residentie eerst leert kennen, daarna tot de bijbelsche historie overgaat, en dan tot de bekende geschiedenis van de Israëlieten, toen Mozes de tafelen verbrak, zullen dan die leerlingen niet vragen: Is dat ook «hoogere politiek» van de Israëlieten, gelijk van Nederland tegenover de Preanger om de koffie zoo weinig te betalen? En zullen zij er dan wel iets van begrijpen, dat een der groote voorgangers, de man van de in- en uitwendige zending, de president van het Bijbelgenootschap in Nederland, die «hoogere politiek» heeft ingeroepen?

«Mij dunkt, het ware beter geweest die «hoogere politiek» buiten het debat te laten. Laat ons er rond voor uitkomen, dat eene dergelijke betaling van de koffie, zooals de heer Mirandolle terecht aanmerkte, nog behoort tot de oude maxime van de Compagnie om de hoogst mogelijke hoeveelheid gewilde producten tegen de minst mogelijke betaling te verkrijgen, maar dat dit in strijd is met de artt. 55 en 56 van het regeeringsreglement.»

In weêrwil van de welwillende verdediging van het amendement, volhardde de Minister bij zijn *parti-pris*. De «hooge politiek» om voor 'shands niets te doen voor de Preanger berglanders, bleef het zwaarste bij hem wegen. Hij kon het niet van zich verkrijgen, het amendement gunstig op te nemen. Indien waarlijk de voorstellers geen pressie op hem wenschten uit te oefenen, indien zij slechts een crediet wilden openen ten einde hem in staat te stellen, om *zijne* plannen, naar *zijne* zienswijze en op den tijd dien *hij* wenschelijk zou oordeelen, ten uitvoer te brengen, dan konden zij de zaak aan hem overlaten. Met dit sarcasme sloot de heer de Waal het debat over eene edele poging om rechtvaardigheid te betrachten jegens eene lang misdeelde bevolking. In stemming gebracht, werd het amendement van der Hucht-Mirandolle verworpen met 50 tegen 19 stemmen. Aan Thorbecke en zijne blinde volgelingen de treurige eer, met den Minister en het behoud, dien uitslag bewerkt te hebben!

III.

De quaestie der geldelijke bijdragen van de Overzeesche bezittingen aan het

Moederland is de meest dreigende vorm van het koloniaal problema. Het is op eene dergelijke quaestie dat zich de Noord-Amerikaansche staten van het Britsche Moederland hebben afgescheurd. De inhaligheid der Spanjaarden dreef Mexico en de overige Hispano-Amerikaansche koloniën, thans eindelijk ook de parel der Antillen, Cuba, tot den onafhankelijkheidsoorlog. Engeland en Spanje geven ons tevens de proef en de tegen-proef van het problema. Sedert den onafhankelijkheids-oorlog streefden de Britsche staatslieden er voortdurend naar, om de odieuse geld-grief der kolonisten in de trouw gebleven nederzettingen en veroveringen weg te nemen, en de uitkomst was dat Engelands koloniaal gebied vaster dan ooit is geworden en zelfs onder zijn vrijzinnig patronaat nieuwe koloniën zich vestigden te gelijker tijd dat elders het bezit groote uitbeidingen onderging. Spanje, daarentegen, bleef het oude stelsel onveranderlijk toegedaan, en, tenzij het nog gered worde door onverwachte gebeurtenissen, kan men bijna den tijd berekenen, waarop het opgehouden zal hebben eene koloniale mogendheid te zijn.

Er wordt geen diepe, speciale studie vereischt om dit vraagstuk der geldelijke subsidiën te bevroeden. Een flauwe tint van menschkundigen opmerkingsgeest is voldoende om ieder te doen begrijpen, hoezeer bij hen die werken en zwoegen moeten om het subsidie op te brengen, de ergernis moet klimmen in dezelfde reden, als degenen die het subsidie ontvangen, genieten en verslinden, door gewoonte, al vaster en vaster aan de rechtmatigheid er van gaan gelooven. Vergeet daarbij de afstanden niet. Hoe verder de schatten heen trekken die het eene land voor het andere moet opbrengen, hoe meer de opbrengende bevolking het euvel gaat opnemen, dat haar overgespaard kapitaal bestendig aan den verren horizont voor altijd verdwijnt.

Hetgeen tusschen Nederland en Nederlandsch Indië in dit opzicht sedert jaren plaats vindt, is als 't ware de uitwerking van eene natuurlijke wet. De staatslieden in het Moederland hebben de natie gewend op Indië te leunen en het overheerschende gezag bestendig aangewend in een geest en in eene richting om de koloniale subsidiën in 's lands kas te doen vloeien. Niet alleen hebben zij het Nederlandsche volk verleerd door eigen middelen in eigen behoeften te voorzien, maar tevens het begrip van de rechtmatigheid der koloniale bijdragen zoodanig ingescherpt, dat men niet geaarzeld heeft werken van weelde te ondernemen op kosten van de inboorlingen en ingezetenen van den verren Indischen Archipel. Zeer natuurlijk is stellig dit verschijnsel, al mag het onaangenaam wezen voor het nationaal eergevoel. Maar hetgeen niet minder natuurlijk is, is dat Indië van lieverlede meer en meer in verzet is gekomen tegen het afstaan der subsidiën aan het Moederland; dat ginds al luider en luider kreten tegen de zoogenaamde «batig-slot-politiek» opgaan; dat al degenen die uit naam der Indische

gemeenschap spreken en schrijven, alle koloniale vraagstukken ondergeschikt maken aan het streven om uit de klauwen van den Nederlandschen geld-Minotaurus te geraken.

Men moge smalen op de scherpe vertoogen der Indische pers over de subsidiën welke Nederlandsch Indië verplicht wordt jaar in jaar uit aan Nederland op te brengen, ontkennen kan men niet dat zij ons trouw weêrgeven hetgeen in de gindsche samenleving omgaat. De inlanders klagen niet, zegt men. Juister zou men het uitdrukken indien men beweerde, dat men hunne klachten hier niet hoort; maar dit mag men gerust aannemen, dat de inlandsche bevolking zeer goed weet dat zij voor Nederland werkt en belastingen opbrengt. En wat men ook inbrenge tegen de in Indië verblijf houdende Nederlanders, van vuig eigenbelang is het onmogelijk hen te betichten, wanneer zij voor de gezamenlijke inwoners opkomen en hunne stemmen hoog genoeg verheffen om in de vergaderzaal van het Haagsche Binnenhof te worden gehoord.

Op de quaestie der bijdragen uit de koloniën zijn de Indische vertoogen, trouwens, niet geheel zonder invloed gebleven. De quaestie is nog niet in haar geheel opgelost, maar zij is reeds geëntameerd en voor een deel geprejudiciëerd. Niet alleen is men in Nederland meer gewicht gaan hechten aan de vroeger vergeefsche waarschuwingen tegen het leunen op de Indische bijdragen voor onze gewone uitgaven; de meerdere vrijgevigheid der Nederlandsche vertegenwoordiging in het toestaan van uitgaven voor Indische behoeften, is blijkbaar het gevolg van een ontwaakt geweten omtrent de bijdragen. De comptabiliteits-wet, de vaststelling der Indische begrooting bij de wet, hebben dan ook niet de schromelijke gevolgen gehad, welke men er in Indië van duchtte. Men wist er zeer goed, dat, onder het vroeger autocratisch bestuur, de Minister van Koloniën de koorden der beurs strak hield, en aan Indië de meest dringende uitgaven «zonder schroom» weigerde. Toch vreesde men nog meer van de vertegenwoordiging eener op de koloniale subsidiën verlekkerde natie, waarin de behartiging der Indische belangen louter van het toeval, van de loyauteit van het een of ander kiesdistrict afhangt, dat vermeent ook een warm verdediger van die belangen te moeten afvaardigen. Dat die vrees werd verijdeld, is voornamelijk het gevolg van de onbekrompen opvatting der comptabiliteits-wet door den Minister van de Putte en de ruime wijze waarop hij de eerste Indische begrooting voor de Kamers ontwierp. De handelingen van dien staatsman, in dit opzicht, verdienen des te meer de aandacht, omdat zij niet alleen de zucht verraden om Indië met de comptabiliteits-wet te verzoenen, maar tevens de vooruitziende politieke gedachte om de bijdragen-quaestie tot eene niet ver verwijderde oplossing te voeren.

Het bestuur in Indië, het is overbekend, beweegt zich in eene ultra-centraliseerende richting. Van de aanwezige Europeesche en inheemsche

elementen voor gemeente- en provinciale besturen wordt zoo weinig mogelijk partij getrokken, althans in den zin van autonomische administratiën, die zich, binnen den kring hunner wettelijke bevoegdheden en onder toezicht van hoogere macht, vrij en onbelemmerd bewegen. Het gevolg is dat schier alles in Indië tot het Rijks-bestuur behoort en de Rijks-begrooting moet voorzien in allerlei kleine, locale behoeften, welke bij eene vrijzinniger organisatie veel goedkooper, en vooral veel sneller, worden bevredigd door plaatselijk werkende autoriteiten en collegiën. Buitendien is het menschelijker wijze onmogelijk vooruit te berekenen, welke uitgaven er in een gegeven jaar van regeeringswege te doen zullen zijn voor een groot Rijk, gelijk Indië, samengesteld uit volken die verschillend beschaafd zijn en op ongelijken trap van ontwikkeling staan, blootgesteld hier en daar aan rustverstoringen, aan bezoekingen van hooger hand. Met deze gegevens voor oogen, besloot de Minister van de Putte zeer wijselijk de uitgaven voor Indië ruim te ramen en boven en behalve deze hooge ramingen nog belangrijke credieten voor onvoorziene en buitengewone behoeften uit te trekken. De teleurstelling dergenen die zich verbeeldden dat de Indische budgets zouden inkrimpen, zoodra de Staten-Generaal er eenmaal over konden stemmen, was groot; doch het gezond verstand zegevierde. We was het den Minister van de Putte niet gegeven, de eerste Indische begrooting tot stand te brengen; maar zijn opvolger bepaalde er zich toe, de op ruim 4 millioen geraamde onvoorziene uitgaven slechts met eenige tonnen gouds te verminderen, omdat hij dien eisch bij het onderzoek der begrooting als lid van de oppositie gesteld had. De vertegenwoordiging vereenigde zich daarmede, en schonk alzoo het gecentraliseerd Indisch bestuur ruimte van middelen voor zijn uitgestrekt en tot ontelbare kleinigheden afdalend beheer.

Dit was het middel tot verzoening met de comptabiliteits-wet althans van de personen die aan dat beheer deelnemen, van den Gouverneur-Generaal tot den posthouder op de onbeduidendste buitenbezitting. Zonder dat het breedvoerig wordt aangetoond, begrijpt iedereen dat het tevens een zijdelingsch maar afdoend middel was om de subsidie-quaestie tot eene oplossing te voeren. Gesteld zelfs de hoog geraamde en met ruime credieten voor buitengewone behoeften voorziene Indische budgetten zouden gestadig, bij het sluiten der rekeningen, belangrijke overschotten gegeven hebben, de Minister van Financiën zou desniettemin spoedig in de verplichting zijn gebracht, om andere middelen dan de bijdragen uit Indië te ramen, ten einde de Rijks-begrootingen van Nederland te doen sluiten; men zou in Nederland voor het dilemma hebben gestaan: «spaarzamer beheer of nieuwe belastingen»; waarschijnlijk zou men het een en het ander te baat genomen hebben en in eenige jaren er toe gekomen zijn de uitgaven in Nederland met de eigen middelen van Nederland te aequilibreeren.

De twee conservatieve Ministars, die den heer Mijer snel opvolgden, hadden den tijd niet om de bijdragen-quaestie in eene andere phase te brengen. Zij markeerden eenvoudig den pas, totdat de Minister de Waal optrad, die er prijs op stelde te doen uitkomen, dat hij niet alleen een «bedaarden», maar een «eigen» stap had. Hij toog onmiddellijk aan den arbeid der Indische begrooting voor 1869. Toen zij uit zijne handen in de Kamer verscheen, bleek het dat hij in volslagen reactie was tegen de begrootings-methode van den Minister van de Putte. Volgens die methode zou het Indisch budget voor 1869 hoogstens een sluitings-post van slechts 8 millioen hebben gegeven. Door schrappen en snoeien, door het weglaten van $2^1/_2$ millioen der ruime credieten voor buitengewone of onvoorziene behoeften, verraste de heer de Waal de Staten met een «batig slot» van 14 millioen! Inmiddels zou hij iets anders, iets nieuws, iets meer in den trant eener vaste bijdrage op de groote subsidie-quaestie vinden. Hij zou dat breed en lang met zijn ambtgenoot van financiën overleggen. Dat overleg duurde een jaar, en met eene zekere pompe werd in de troonrede waarmede het tegenwoordig zitting-jaar is ingeleid, den volke verkondigd, dat ditmaal bij de Indische begrooting plannen van «*wijde strekking*» zouden te voorschijn komen.

De Indische begrooting verscheen, en wederom bleek het dat de berg eene muis had gebaard. De Minister was uitgegaan van een schemerlichtje van zelfbeperking, dat in de praktijk nog werd uitgedoofd. Hij kwam, onder anderen ook door de koffieprijzen boven den marktprijs, en wel op 40 centen het pond, te ramen, tot een voordeelig saldo van *f* 11,571,167, en hij stelde voor om niet deze geheele som, maar slechts 10 millioen, als bijdrage uit Indië aan Nederland uit te keeren. Had hij daarbij tevens voorgesteld om te beslissen, dat de overschietende anderhalf millioen, of zoo veel meer of minder als werkelijk de dienst zou aanwijzen, ten bate van Indië moesten komen en als eersten post onder de Indische middelen op het budget van een volgend jaar zouden uitgetrokken worden — de Vertegenwoordiging zou zich ten minste hebben moeten verklaren omtrent het beginsel van zelfbeperking, en, dit beginsel eenmaal omhelsd hebbende, zou het haar zoo gemakkelijk niet zijn gevallen er later weder van af te wijken. Men zou een precedent hebben verkregen, en, zoo men weet, in eene parlementaire vergadering is een precedent niet van gewicht ontbloot. Maar de kinderachtige onbeduidendheid van 's Ministers voorstel kwam vooral hierdoor uit, dat hij in overweging gaf, om de wetgevende macht in Nederland later te doen beslissen over de bestemming aan het werkelijk saldo van plus minus anderhalf millioen te geven; dus eigenlijk om haar tweemaal, in plaats van eenmaal, bij stemming te doen uitmaken, dat het geheele bedrag der som die Indië meer opbrengt dan het voor zijne eigen uitgaven noodig heeft, in de Nederlandsche schatkist zal gestort worden.

Reeds in de afdeelingen der Tweede Kamer werd 's Ministers pronkstuk met hooghartige ironie ontvangen. Het Voorloopig Verslag getuigde, dat het schier bij niemand bijval vond, dat men er de «*wijde strekking*» niet van ontwaarde, maar velen het betreurden, dat de Minister daarmede te voorschijn was gekomen, en zonder volstrekte noodzakelijkheid of blijkbaar praktisch nut een twistappel in de vergadering had geworpen. Hetgeen in de openbare zittingen van 16, 18 en 19 November gebeurde, doet voorzeker niets te kort aan het relaas der sectie-besprekingen. Treffend herinnert het toen gevoerde debat aan eene der schoone ballades van Goethe.

De heksenmeester is afwezend. Zijn leerling, verwaand en ingebeeld omdat hij iets van de zwarte kunst heeft afgezien, wil op zijne beurt ook eens de geesten gebieden. Hij roept er een en gelast hem water voor een bad te halen. De geest is onmiddellijk aan den gang. Hij pompt en giet, pompt en giet. Als een eindeloos werktuig, pompt en giet hij maar onvermoeibaar voort. Het water wast, het klimt tot een vloed en begint den leerling te bedreigen. Vruchteloos gebiedt hij den geest op te houden. De geest blijft pompen en gieten. De leerling is de bezwerings-formule kwijt. Angstig en sidderend grijpt hij de bijl en klooft den geest midden door. Maar, ô overmaat van ramp! de gekloofde deelen worden twee geesten, die met helsche razernij pompen en stroomen water gieten. Eindelijk, op de erbarmelijke noodkreten, verschijnt de meester, spreekt de formule uit en redt den onbezonnen knaap voor algeheelen ondergang.

De discussie, uitgelokt door den Minister de Waal, over de bijdragen-quaestie is eene vertooning op parlementair gebied van deze ballade. Nauwelijks is zij geopend, of van alle kanten stroomen er redevoeringen tegen den Minister. De heeren van Goltstein, 's Jacob, Kalff, van Sypesteyn pompen en gieten. De vloed klimt reeds dreigend. De opgeroepen geesten splitsen zich. Uit het geheime laboratorium achter de groote zaal, waar Mephistopheles gewoonlijk troont, komt een amendement te voorschijn, gedragen door de heeren Blussé van Oud-Alblas en van Naamen van Eemnes, vlak gericht tegen 's Ministers stelling [1]). En meer dan ooit gaat men voort met pompen en gieten. De heeren Heemskerk Azoon, van Zinnicq Bergmann, Haffmans, van Lynden van Sandenburg pompen en gieten, de heeren Hasselman, van Naamen van Eemnes, Saaymans Vader, van Eck, de Roo van Alderwerelt pompen en gieten. Er schijnt geen einde aan te komen. De Minister kan het niet langer uithouden. Hij beroept zich op eene schoone, indrukwekkende, doch radicale redevoering van den heer Moens. Hij vergeet zijn bedaarden eigen stap; tusschen de klimmende

---

[1]) Men weet dat het amendement ten doel had om terstond het vermoedelijk slot in zijn geheel aan de Nederlandsche Rijksmiddelen toe te voegen.

baren vliegt hij plotseling naar de spits van de geavanceerde liberalen en eindigt met eene philippica, die lang een contrast zal maken met de taal die gewoonlijk van achter de groene tafel wordt gehoord.

Deze sterk gekleurde redevoering was een noodkreet gericht tot de meesters der kunst, tot de fractie wier medewerking was versmaad en die het nu in hare macht had den Minister onder een schier eenparig votum te versmoren. Zij dacht aan de hoogere belangen van Indië, zij vergat niet dat het de roeping van dezen Minister kan zijn om misschien nog iets goeds voor Indië tot stand te brengen. Zij was edelmoedig, omdat zij verstandig was. Zij gaf gehoor aan de geslaakte hulpkreten. Toen het amendement in stemming zou komen, was het lot er van niet twijfelachtig. De samenswering van het behoud en Thorbecke's brigade moest de aanneming verzekeren, welke met 42 stemmen werd verkregen. Maar 24 vertegenwoordigers van de zoogenaamde linkerzijde verklaarden er zich tegen en temperden door hun votum het *échec* van den Minister genoegzaam, om hem het aanblijven mogelijk te maken.

De «bijdragen-quaestie» had een korten epiloog. In de Eerste Kamer, zitting van 3 December, gaf zij den heer Duymaer van Twist aanleiding tot eene vaderlijke vermaning, gehuld in de kiesche vormen, die deze achtenswaardige staatsman steeds in acht neemt. De grijze spreker erkende dat 's Ministers geheele doen in de quaestie was eene edelmoedige gedachte, in vergelijking met die andere gedachte, volgens welke men dadelijk bij de begrooting ten behoeve van Nederland be bezwarende hand zou leggen op alles wat van de Indische administratie zou overschieten, ten einde dat alles later onder de middelen in Nederland terug te vinden; maar een precedent dat iemand voor het vervolg zou binden, kon de heer van Twist te recht er niet in zien. Had 's Ministers gedachte ook al geen schipbreuk geleden in de Tweede Kamer, zij zou alleen voor een jaar gegolden hebben, daar «de begrooting eene wet is die slechts voor één jaar wordt gemaakt, slechts voor één jaar bindt en na dat jaar totaal heeft uitgewerkt.» Zoodat de heer Twist gerust kon bekennen, dat het voor hem geen groot verschil maakte, of 'sMinisters voorstel in de andere Kamer was aangenomen of niet.

De heer Hartsen was ook beleefd, maar zijne beleefdheid is bestendig in den trant van de slotperiode die men onveranderlijk in onmalsche brieven aantreft. Hij zeide letterlijk: «In het antwoord op het verslag dezer Kamer erkent de Minister nu het beginsel: dat Nederland *recht heeft* op het *geheele* bedrag van de Indische overschotten. De Minister wenscht voorts verdere discusie over het gewichtig punt van de vaste bijdrage uit te stellen tot bij de behandeling van het IXe hoofdstuk der Staatsbegroo-

ting. Die wenscht vindt bij mij geen het minste bezwaar, ik heb er niets over te zeggen en beschouw de zaak als afgedaan. De Regeering heeft bij hare optreding op den voorgrond gesteld: het beginsel van eene vaste bijdrage als de grondslag van eene praktische oplossing der koloniale quaestie en als grondslag tot regeling van 's lands financiën. Bij de behandeling der Staatsbegrooting voor 1869 in deze Kamer heeft de Regeering ten slotte dezelfde verklaring afgelegd als nu. Niettemin is hetzelfde beginsel andermaal door haar in de Tweede Kamer gebracht, en deze heeft, door de aanneming van een amendement dat de Regeering weigerde over te nemen, en de verwerping van een wetsartikel, dat beginsel veroordeeld. De zaak is dus, mijns inziens, afgedaan en er is geen aanleiding om er verder over te spreken; ik heb alleen het gebeurde te constateeren en er acte van te nemen.» De heer Hartsen zeide natuurlijk meer, onder anderen ook dit: «Men heeft zoowel in de begrooting als in het koloniaal verslag vergeefs gezocht naar de maatregelen van wijde strekking waarvan de troonrede melding maakte. Zou deze zaak (de scheiding der rechterlijke van de administratieve macht) er mede bedoeld zijn?» — En dadelijk greep de Minister dezen stroohalm, om de «wijde strekking» uit de troonrede, die hij tot dusverre had laten slaan op zijn voorstel betrekkelijk de bijdragequaestie, over te brengen op den genoemden maatregel, onder meerdere die hij niet zou opsommen.

In de discussiën welke op 23 December, in de Tweede Kamer, bij gelegenheid van de begrooting van het Departement van Koloniën zijn gevoerd, stelde het koloniaal behoud er prijs op, den Minister te hooren over de gevolgen die het votum over het amendement Blussé-van Naamen voor hem persoonlijk moest hebben. De heer de Waal, in weêrwil van de uitvoerigheid zijner verklaring, is toen, beter geinspireerd, ruiterlijker voor de zaak uitgekomen. Zij moet vooral in dezen zin gezocht worden: «Voor een Minister die de kans beloert, om, gelijk heden werd gezegd, zich eene honorabele retraite te verschaffen, zou het votum in quaestie een bruikbaar voorwendsel kunnen zijn; maar voor een Minister die door plichtbesef wordt gedreven, die het oordeel der Kamer inwacht over twee zoo belangrijke wetsvoordrachten, als door mij aanhangig werden gemaakt, en wier behandeling reeds zoo ver gevorderd is, acht ik aftreding op dit oogenblik ongerechtvaardigd, ongeoorloofd. Ik zeg eenvoudig tot welke conclusie ik ben gekomen, en het spreekt van zelf dat ik nu mijne conclusie aan het oordeel der Kamer onderwerp. De stemming over mijne begrooting kan uitwijzen, of de Kamer zich met mijn besluit vereenigt».

De begrooting werd aangenomen met 47 tegen 24 «*conservatieve*» stemmen. Wat kan dit votum anders beteekenen dan de werkelijkheid, namelijk dat de meerderheid den Minister de Waal, op zijne opvatting van de subsidie-quaestie, *échec* heeft laten lijden, maar hem daarom nog niet *mat* heeft laten zetten?

THEOPHILE.

BOEKAANKONDIGING.

The Malay Archipelago: the land of the orang utan and the bird of paradise, a narrative of travel, with studies of man and nature, by Alfred Russel Wallace, in 2 vol. London. Macmillan & Co. 1869.

Insulinde, het land van den orang oetan en den paradijsvogel, door Alfred Russel Wallace; uit het Engelsch vertaald en van aanteekeningen voorzien, door Prof. P. J. Veth. Amsterdam. P. N. van Kampen. 1869. Aflevering 1—3.

De reizen van den heer Wallace, die buitenslands reeds zeer de aandacht hebben getrokken, mogen ook wel eens opzettelijk in dit tijdschrift ter sprake gebracht worden, te meer nu wij tevens eene vertaling van dit belangrijk werk kunnen aankondigen. De Heer W. bezocht den Indischen Archipel van 1854—1862, voornamelijk met het doel de natuurlijke historie dier gewesten te beoefenen en daarvoor verzamelingen te maken, waarbij de entomologie doorgaans op den voorgrond stond. Een zijner voornaamste bedoelingen was daarbij om juist door middel dezer studie een beter inzicht te erlangen in den geologischen samenhang der verschillende eilanden. Het verhaal van zijne reizen en de algemeene resultaten zijner nasporingen gaf hij eerst in 1869 in het licht. Het uitpakken, sorteeren en rangschikken zijner verzamelingen en de uitgave van een aantal beschrijvingen van deze en kleinere verhandelingen, daarop betrekkelijk, dit een en ander, in verband met eene zwakke gezondheid kort na zijne terugkomst in Europa, heeft hem weêrhouden dit zijn hoofdwerk vroeger in het licht te geven. «Daar de streken,» zegt hij, «die ik te beschrijven heb, niet veel bezocht zijn en er niet veel over geschreven is, en hun maatschappelijke en physische toestanden aan geen snelle veranderingen blootstaan, zoo geloof en hoop ik dat mijne lezers er veel meer bij zullen winnen dan verliezen, dat zij mijn boek geen zes jaren

vroeger gelezen en thans misschien alles daarvan vergeten zouden hebben.»

Het werk van W. is niet, zooals de meeste reisbeschrijvingen, in den vorm van een journaal of naar tijdsorde ingericht. Zijne reizen naar de verschillende eilanden werden door de jaargetijden en middelen van vervoer geregeld. Sommige eilanden bezocht hij twee- of driemaal, telkens na een' langen tusschentijd, ja soms moest hij tot vier keeren toe dezelfde reis maken. Om deze reden is het hem doelmatiger voorgekomen, zich niet aan de tijdsorde te houden, maar liever eene andere wijze van indeeling en behandeling te volgen. Zijn eerste hoofdstuk is eene inleiding over de physische geographie van den Indischen Archipel en zijn laatste eene algemeene schets van de menschenrassen aldaar en in de omliggende streken. Voorts is het geheele werk in vijf hoofdafdeelingen gesplitst. I. De Indo-Maleische eilanden, namelijk: het Maleisch Schiereiland en Singapore, Borneo, Java en Sumatra. II. De groep van Timor, namelijk de eilanden Timor, Flores, Soembawa en Lombok, met verscheidene kleinere. III. Celebes, met Boetoeng en de Soela-eilanden. IV. De Moluksche groep, omvattende: Boeroe, Ceram, Batjan, Djilolo en Mortai, met de kleinere eilanden Ternate, Tidore, Makian, Kajoa, Ambon, Banda, Goram en Matabello. V. De Papoesche groep, bevattende Nieuw Guinea met de Aroe- en Ke-eilanden, Maisol, Salwatti, Waigioe en verscheidene anderen. De reeks hoofdstukken over elk dezer groepen wordt door een hoofdstuk over de natuurlijke historie dier groep besloten. In die gedeelten vooral, maar overigens door het geheele werk heen, legt W. gedurig zijne groote ingenomenheid met de theoriën van Darwin aan den dag, die op zijne denkbeelden en beschouwingen een wezenlijken invloed hebben uitgeoefend.

Uit het bovenvermelde zal de lezer reeds eenigszins begrijpen, dat W.'s reizen in de eerste plaats belangrijk zijn voor de zoölogie, vooral voor de entomologie van den Indischen Archipel. De resultaten evenwel, op het gebied der zoölogie verkregen, brengen hem, in verband met opmerkingen omtrent de diepte der zee in verschillende streken van den Archipel, tot geheel nieuwe en zeer verrassende beschouwingen omtrent de physische geographie van deze gewesten. Ons bestek laat niet toe zelfs maar eene vluchtige schets daarvan te geven. Het zij genoeg hier aan te stippen dat hij den Indischen Archipel in twee groote afdeelingen splitst. De eerste omvat de eilanden Java, Bali, Sumatra, Borneo en de daar tusschen gelegene kleinere eilanden. Zij hebben, naar zijne voorstelling, in een vroeger geologisch tijdperk, een gedeelte uitgemaakt van het vasteland van Azië. Tot de tweede afdeeling behooren alle eilanden ten oosten van Borneo en van Bali. Hij beschouwt die als gedeelten van een vroeger Australisch vastland, schoon sommige misschien nooit werkelijk daarmede verbonden zijn geweest. Deze algemeene voorstelling van eene oostelijke en westelijke helft van den Indischen Archipel heeft W. zóó wel uitgewerkt en zóó door

en door tot zijne eigene gemaakt, dat reeds andere schrijvers de linie van afscheiding tusschen de beide helften «Wallace's lijn» beginnen te noemen [1]).

Eene beoordeeling en waardeering van W.'s resultaten op het gebied der natuurlijke historie moet ik aan de beoefenaars dezer wetenschap overlaten. Het is mogelijk dat sommige zijner beschouwingen bij nader onderzoek ongegrond zullen blijken; doch zooveel is zeker dat hij een aantal ontdekkingen heeft gedaan en nieuwe feiten aan het licht gebracht, waardoor zijn boek eene groote waarde voor de wetenschap bezit. Ik wensch mij in deze aankondiging te bepalen tot hetgeen strekken kan, om den aard van W.'s werk in het algemeen eenigszins te leeren kennen, en tot eenige opmerkingen omtrent W.'s bijdragen voor de ethnologie van den Indischen Archipel; want ook op dit terrein ontbreekt het hier niet aan mededeeling van belangrijke feiten en beschouwingen. Ik laat daarom thans enkele uittreksels volgen, die als proeven mogen dienen.

Bl. 235 der vertaling leest men: «Ik keerde te water naar Palembang terug, en op zekeren dag in een dorp vertoevende, terwijl mijne boot gekalefaterd werd, had ik het geluk een mannetje, wijfje en jong van een der groote neushoornvogels machtig te worden. Ik had mijne jagers uitgezonden om te schieten, en terwijl ik nog aan het ontbijt zat, keerden zij terug en brachten mij een fraai en groot mannetje van Buceros bicornis. Een hunner verzekerde mij dat hij dezen vogel geschoten had terwijl hij bezig was het wijfje eten te geven, dat in de holte van een boom zat opgesloten. Ik had dikwijls in boeken melding gevonden van deze merkwaardige gewoonte en begaf mij dus onmiddellijk naar de aangeduide plaats, door onderscheidene inlanders gevolgd. Nadat wij eene rivier en een somp waren overgestoken, vonden wij een grooten, over een water hangenden boom, en aan de zijde waarheen hij overhelde, vertoonde zich, ter hoogte van omstreeks twintig voet, een klein hol en wat er uitzag als een hoop slijk, die naar mijne overtuiging had moeten dienen om het te groote hol op de rechte maat te brengen. Na eenige oogenblikken hoorden wij den krassenden kreet van een vogel daar binnen, en konden hem het witte einde van zijn' snavel naar buiten zien steken. Ik bood een gulden aan den eersten den besten die naar boven zou klimmen en den vogel met het jong of het ei er uithalen; maar allen verklaarden zij dat het te moeilijk was en waren zij bevreesd de proef te wagen. Ik keerde dus met grooten weêrzin naar het dorp terug, maar nauwelijks een uur daarna hoorde ik, tot mijne groote verbazing, een vreeselijk luid en schor gegil, en werd mij de vogel gebracht, tegelijk met een jong dat in het hol was gevonden. Dit was een allerzonderlingst voorwerp, zoo groot als een duif, maar zonder een spoor van

[1]) Proceedings of the Royal Geogr. Soc. Vol. XIII. N°. 4.

gevederte op eenig deel des ligchaams. Het was buitengewoon zacht en week, met een half doorschijnende huid, zoodat het meer geleek op een zak met gelei gevuld en met een kop en pooten er op gestoken, dan op een wezenlijken vogel. — De zonderlinge gewoonte van het mannetje, om het wijfje met het ei als vast te plakken en gedurende den geheelen broeitijd en totdat het jong kan uitvliegen, te voederen, is gemeen aan verschillende soorten van groote neushoornvogels, en is een dier feiten in de natuurlijke historie, waarin de waarheid in onwaarschijnlijkheid de verdichting voorbij streeft.» Eene fraaie afbeelding van wijfje en jong veraanschouwelijkt het hier verhaalde.

Omtrent de Flora van Borneo lezen wij bl. 135 der vertaling: «Onder de voortbrengselen van het plantenrijk, die Borneo oplevert, zijn er nog menige andere die de vermelding verdienen: in de eerste plaats de zonderlinge bekerplanten, die het geslacht Nepenthes der botanici uitmaken, en die hier den hoogsten trap van ontwikkeling bereiken. Men vindt ze in overvloed op elken bergtop, waar zij over den grond kruipen of zich aan struiken en dwergachtige boomen oprichten, terwijl hare sierlijke bekers aan alle zijden afhangen. Deze zijn somtijds fijn en rank, zoodat zij in vorm gelijken op de fraaie kantvormige spons der Philippijnsche eilanden (Euplectella), die thans zoo algemeen geworden is; somtijds kort en breed. Hunne kleur is groen, maar op allerlei wijzen getint en gemengd met rood en purper. De fraaiste die tot dusverre bekend zijn, worden gevonden op den Kina Baloe, in het Noordwesten van Borneo. De breede beker van Nepenthes rajah (radja) zal omstreeks drie liters water bevatten. Eene andere soort, Nepenthes Edwardsiana, heeft een nauwen beker, die twintig duim lang is, terwijl de plant zelve eene lengte van 20 voet bereikt»..... «Bloemen waren schaarsch, zooals gewoonlijk in de tropische bosschen het geval is, en slechts enkele malen ontmoette ik er die door vorm of kleur in het oog vielen. Ik merkte echter eenige fraaie klimplanten op, vooral een prachtige karmijnroode en gele Aeschynanthus, en eene schoone leguminose, die met trossen van groote purperroode bloemen prijkt, gelijkende op de bloemen der senneplanten Eens vond ik eene groep van kleine Anonaceeën van het geslacht Polyalthea, die te midden van het sombere woud een treffenden indruk maakten. Zij waren omstreeks 30 voet hoog en hare ranke stammen waren bedekt met groote, stervormige, karmijnroode bloemen, die er zich als guirlanden om slingerden en meer het aanzien hadden van eene kunstmatige versiering dan van een voortbrengsel der natuur.

«De bosschen zijn vol van reusachtige boomen, waarvan sommige cylindervormige, andere als door conterforten geschraagde, weder andere gegroefde stammen hebben, terwijl enkele malen de reiziger een zonderlingen vijgeboom ontmoet, wiens hoofdstam op zich zelven een geheel bosch van stammen

en luchtwortels vormt. Zeer enkele malen vindt men boomen die het voorkomen hebben als waren zij begonnen te groeien tusschen hemel en aarde, zoodat zij van hetzelfde punt wijd verspreide takken naar boven uitschieten en eene pyramide van dooreengeslingerde wortels, die 70 of 80 voet boven den grond aanvangt, naar beneden, terwijl deze wortels zich zoo ver in alle richtingen uitstrekken, dat men zich in het middelpunt kan plaatsen, met den stam van den boom juist boven zijn hoofd. Boomen van dien zonderlingen vorm vindt men overal in den Indischen Archipel.... Ik vooronderstel dat zij ontstaan als woekerplanten, uit zaden door een vogel meêgevoerd en in den vork van een' hoogen boom gevallen. Vanhier dalen luchtwortels neder, die den schragenden boom omvatten en ten laatste dood drukken, zoodat hij na verloop van tijd geheel wordt verdrongen door de nederige plant, die in den aanvang van zijn steun afhankelijk was. Dus vinden wij hier ook in het plantenrijk eene werkelijke worsteling om het leven, niet minder verderfelijk voor den overwonnene dan de worstelingen onder dieren, die wij zooveel gemakkelijker kunnen nagaan en begrijpen. Het voordeel van een' gemakkelijker toegang tot licht en lucht en warmte, dat op eene andere wijze aan klimplanten verschaft wordt, valt hier ten deel aan een woudboom, die de middelen bezit om het leven aan te vangen van eene hoogte die andere boomen slechts kunnen bereiken na lange jaren van groei, en nog wel alleen wanneer de val van een ouderen boom voor hen plaats heeft gemaakt. Men ziet hieruit hoe in het warme, vochtige en gelijkmatige klimaat der tropische gewesten de natuur zich elke bruikbare plek weet ten nutte te maken, en er de middelen verschaft voor de ontwikkeling van nieuwe levensvormen die met de gesteldheid dier plek overeenkomen».

Deze beschrijvingen munten ongetwijfeld uit door duidelijkheid en aanschouwelijkheid. Intusschen heeft W. er nog een paar afbeeldingen van de hier beschreven gewassen bijgevoegd, zoodat men zich eene alleszins klare voorstelling daarvan kan maken, waartoe ook nog de aanteekeningen van Prof. Veth over de hier vermelde Euplectella en Nepenthes bijdragen. Onvergelijkelijk is ook W.'s beschrijving van het bamboes, waar hij over het veelzijdig nut van dit gewas handelt, en zeker zal men nergens de doerian zoo voortreffelijk beschreven vinden als hier. Wij deelen hier nog het slot mede: «Dichters en volksleeraars, oordeelende naar onze Europeesche boomen en vruchten, beweren vaak dat hooge boomen altijd kleine vruchten dragen, zoodat haar val onschadelijk is voor den mensch, en dat de groote vruchten allen over den grond kruipen. Maar de waarheid is dat twee van de grootste en zwaarste bekende vruchtensoorten, de Brazilie-noot (Bertholletia) en de doerian, aan zeer hooge boomen groeien, waarvan zij nedervallen zoodra zij rijp worden, zoodat zij de inboorlingen dikwijls verwonden en somtijds dooden. Hieruit kunnen wij twee dingen leeren: vooreerst dat wij geene

algemeene gevolgen moeten trekken uit eene zeer eenzijdige kennis der natuur; en ten tweede, dat boomen en vruchten, evenzeer als de zoo verscheidene voortbrengselen van het dierenrijk, blijken niet uitsluitend te zijn ingericht voor het nut en het gemak van den mensch.»

Onderhoudend en aantrekkelijk zijn de verhalen van W.'s leven te midden der Inlanders en van zijn omgang met hen. Meermalen is de eene of andere belangwekkende bijzonderheid daar ingevlochten, die ons een helderen blik doet werpen in het karakter der volken, waaronder hij verkeerde. Hoog waardeeren wij zijn brandenden ijver voor de wetenschap, die hem allerlei ontberingen licht doet achten en menig ongemak verduren, terwijl hij zich door geen moeilijkheden of bezwaren laat afschrikken.

Groot is zijne ingenomenheid met Nederlandsch Indië. Java noemt hij de parel van alle tropische eilanden; over de Hindoesche oudheden, die men daar aantreft, is hij opgetogen van bewondering. Scherp doet hij het contrast uitkomen tusschen Nederlandsch Indië en het Portugeesch gedeelte van Timor, dat hij bezocht. Zoo zegt hij o. a. bij gelegenheid van zijn bezoek te Kajeli op Boeroe (II, bl. 124 vg.): «Den 4en Mei kwamen wij in de haven van Kajeli; een kanon werd afgevuurd, de kommandant van het fort kwam in eene inlandsche boot om de brievenmaal in ontvangst te nemen en bracht mij en mijne bagage aan land, daar de stoomboot weer vertrok zonder te ankeren. Wij gingen naar het huis van den opziener, die van Amboina geboortig was, daar Boeroe een te onbeduidende plaats is om zelfs een Assistent-Resident waardig te zijn; evenwel stond het voorkomen van het dorp zeer ver boven dat van Delli, waar «Zijne Excellentie, de Gouverneur» gevestigd is. Het kleine fort, in volkomen orde, door nette grasperken en rechte wandelingen omringd, ofschoon slechts bemand door een dozijn Javaansche soldaten, met een adjudant tot bevelhebber, was een wezenlijk Sebastopol in vergelijking van de ellendige leemen wallen van Delli, met zijn talrijken staf van luitenants, kapitein en majoor. Niettemin was dit, evenals de meeste forten in de Molukken, oorspronkelijk door de Portugeezen zelven gebouwd. O Lusitanië! hoe zijt gij gevallen!»

Hoewel tegenwoordig de macht der Portugeezen, waarvan Camoëns eenmaal verwachtte dat zij alle Maleiers en Javanen voor zich zou doen zwichten, zóó diep is gedaald dat W. zich in zulke bewoordingen over hen uitlaat, geeft hij toch elders in zijn werk zijne bewondering te kennen over hetgeen deze natie vroeger in den Indischen Archipel heeft verricht. «Dit volk,» zegt hij, «schijnt een buitengewonen aanleg tot kolonisatie bezeten te hebben, en eene geschiktheid om den stempel zijner nationale eigenaardigheden te drukken op elke streek die het veroverde of waar het zich bloot tijdelijk vestigde». Hij maakt dit op o. a. uit hetgeen hij bij de Amboneesche Christenen waarnam, in wier gelaatstrekken en gewoonten niet

alleen een Portugeesch element predomineert, maar die ook in hun taal nog vele Portugeesche woorden hebben behouden. In eene noot op bl. 472 van het eerste deel, en ook elders, b.v. dl. II, bl. 192, vermeldt hij eenige van die woorden. Zij zijn echter voor een gedeelte niet slechts op de Ambonsche eilanden, maar overal in de Molukken bekend, enkele zelfs nog verder verbreid. Het woord *pombo* (duif) b.v. is ook in het Alfoersch der Minahassa en tot in de taal van het aangrenzend Bolaang Mongondou doorgedrongen. *Alfinete* (speld) is in den verbasterden vorm *pĕniti* zelfs te Singapore in gebruik. Omtrent het woord *mĕrinjo*, thans in de Maleische spreektaal algemeen verbreid en ook in Abdoellah's geschriften te vinden, merk ik in het voorbijgaan op, dat men den Portugeeschen oorsprong daarvan wel reeds heeft vermoed, maar dat tot dusverre nog niet is aangewezen, van welk Portugeesch woord het eigenlijk afkomstig is. Het beteekent, volgens Klinkert (Supplement op Pijnappel's Woordenboek): «schout, inspecteur van politie», en in de Molukken eene soort van bode van een' regent (zie de Reizen van Reinwardt en v. d. Crab). Het is van het Portugeesche *meirinho* = kanton- of districtsrechter, opperste gerechtsdienaar, dat uit het middeleeuwsch-Latijnsche *majorinus* is ontstaan. (Diez, Etymol. Wörterbuch der Romanischen Sprachen).

Ook over de Minahassa en hare bevolking vinden wij bij W. belangrijke mededeelingen. Van de laatste zegt hij o. a. (I, bl. 397).

«Het volk is nu het vlijtigste, vreedzaamste en meest beschaafde in den geheelen Archipel. Zij zijn het best gekleed, het best behuisd, het best gevoed en ontvangen de beste opleiding, en zij hebben eenige vorderingen gemaakt op den weg naar een hoogeren maatschappelijken toestand. Ik geloof dat nergens elders een voorbeeld bestaat van zulke treffende resultaten in een zoo korten tijd, resultaten die men geheel en al te danken heeft aan het stelsel van regeering, thans door de Nederlanders in hunne Oostindische bezittingen aangenomen. Het stelsel is van dien aard, dat men het een vaderlijk despotisme zou mogen noemen». Zijne verdere uitweidingen over dit «paternal despotism» laat ik achterwege. Zijn oordeel is in dit opzicht ongetwijfeld eenzijdig. Hoewel hij de verdiensten der zendelingen bij herhaling roemt, en erkent dat er veel is waarop zij trotsch mogen zijn, schijnt hij toch geneigd aan het Gouvernement in de eerste plaats de eer te geven van den hier geschetsten toestand. Bij zijne verdediging van het koffie-monopolie geeft hij ook eene minder juiste voorstelling van zaken. Waar is het dat de zendelingen vaak de medewerking van welgezinde ambtenaren ondervonden, waarover men o. a. Graafland «de Minahassa», II, bl. 25 vgg. raadplege Het is hier de plaats niet in bijzonderheden te treden om dit een en ander nader aan te toonen. Men zou dan al de beschouwingen en redeneeringen van W. moeten mededeelen en toetsen, en zoo zou ik de grenzen van een kort verslag verre te buiten gaan. Ik verwijs daarom belang-

stellenden naar het onlangs verschenen geschrift van den heer Craandijk: «het Nederlandsch zendeling-genootschap in zijn willen en werken geschetst», Rotterdam, M. Wijt en Zoon, 1869, en de daar aangehaalde bronnen, waaronder vooral ook het werk van Graafland over de Minahassa in aanmerking komt. Het mag hier nog wel vermeld worden dat onlangs, bij gelegenheid der jaarvergadering van de Royal Geographical Society te Londen, de bekende president van dit genootschap, Sir Roderick Murchison, naar aanleiding van W.'s berichten, zich met grooten lof heeft uitgelaten over den arbeid der zendelingen in de Minahassa, (Proceedings of the Royal Geograph. Soc., Vol. XIII, No. 4. Vgl. ook Bickmore, «Travels in the East-Indian Archipelago», London, 1868, die daarover niet minder gunstig oordeelt).

«Er is één punt», zegt W., bl. 403, «dat naar mijne gedachte de zendelingen met zeer goede resultaten in physisch zoowel als in moreel opzicht ter harte zouden kunnen nemen. In deze schoone en gezonde landstreek en met overvloed van voedsel en levensbenoodigdheden, neemt de bevolking niet in dien graad toe als het behoorde. Ik kan dit slechts aan ééne oorzaak toeschrijven, namelijk aan sterfte van kinderen in de eerste levensjaren, ten gevolge van verwaarloozing terwijl de moeders in de plantages werken, en door algemeene onbekendheid met hetgeen voor de gezondheid van jonge kinderen vereischt wordt. De vrouwen werken alle, zooals zij steeds gewoon zijn geweest. Het valt haar niet hard, maar is, naar ik geloof, dikwijls een genoegen en ontspanning voor haar. Zij nemen dan hare kinderen mede, in welk geval zij die op de eene of andere lommerrijke plek op den grond laten rusten, terwijl zij nu en dan tot hen gaan om hun voedsel te geven, of zij laten hen te huis aan de zorg over van andere kinderen, die nog te jong zijn om te werken. Onder geene van deze omstandigheden kan er behoorlijk voor de kinderen gezorgd worden en groote sterfte is het gevolg, die de toeneming der bevolking ver beneden het cijfer houdt, dat de algemeene welvaart van het land en de algemeenheid van huwelijken ons zou doen verwachten», enz. Deze verwaarloozing van jonge kinderen, die zelfs erger is dan W. ze hier voorstelt, heeft reeds lang de aandacht der zendelingen getrokken. Men zie daarover Graafland, «de Minahassa», I, bl. 174 vgg., die nog verscheidene andere oorzaken vermeldt, waardoor de bevolking zoo weinig is vooruitgegaan. Dat de zendelingen zich daaraan zeer gelegen laten liggen en de inlanders zelven het verkeerde van deze behandeling van kinderen beginnen in te zien, kan ook blijken uit een paar ingezonden stukken in de *Tjahaja sijang*, het Minahassisch maandblad, van 20 Januari en 18 Maart ll., waarvan het laatste geschreven is door een inlander, een districtshoofd.

Het tweede deel van W. 's werk, waarin hij zijne mededeelingen omtrent de Molukken voortzet en verder over de Kei (of beter Ké) en Aroe eilanden en Nieuw Guinea handelt, is mij niet minder belangrijk voorgekomen

dan het eerste; ja wij vinden hier misschien nog meer wetenswaardigs omtrent land en volk, waarvan een en ander geheel nieuw mag heeten. Toch hadden wij hier en daar wel gewenscht dat hij meer détails tot staving van zijn oordeel had bijgebracht of meer in bijzonderheden ware getreden. Zoo b.v. waar hij zegt, dat de bevolking der binnenlanden van Boeroe tot twee verschillende rassen behoort, terwijl hij hun onderscheidende kenmerken eerst later, op bl. 449, en dan nog slechts vluchtig opgeeft. Intusschen vermeldt W. meer bijzonderheden omtrent het uiterlijk der bevolking van verschillende eilanden dan men in de meeste andere geschriften aantreft. Opmerkelijk zijn zijne berichten omtrent Papoesche of tot de Papoesche overhellende type, daar waar hij over de bevolking van een gedeelte van Halmaheira, Ceram en kleinere eilanden spreekt. In dit opzicht bespeuren wij bij hem veel overeenstemming met hetgeen Earl in zijn werk «the native races of the Indian Archipelago» heeft geschreven. Ook de heer Ludeking (Bijdragen van het Kon. Instituut, 1868, bl. 53 vgg.) kent aan de Alfoeren van Boeroe en Ceram in het algemeen eene nagenoeg Papoesche type toe. Zoolang wij evenwel niet meer détails vernemen omtrent het uiterlijk der onderscheidene stammen die deze eilanden bewonen, en vooral zoolang hunne taal niet voldoende bekend is, heeft de wetenschap nog niet veel gewonnen. Van de eigenlijke Papoes, waartoe hij ook de bewoners der Ké-eilanden rekent, zegt W.: «Tusschen de Maleische stammen, in wier midden ik eenige jaren geleefd had, en de Papoesche rassen, wier land ik nu was binnengetreden, kunnen wij met recht zeggen dat evenveel verschil bestaat, zoowel in zedelijk als physisch opzicht, als tusschen de Roodhuiden van Zuid-Amerika en de negers van Guinea aan de overzijde van den Atlantischen Oceaan.»

Op de zedelijke hoedanigheden, waardoor de Papoe zich naar zijne bevinding van den Maleier onderscheidt, legt W. nog meer gewicht dan op het physiek verschil. «Het treffend onderscheid van karakter,» zegt hij op bl. 193, «tusschen dit volk (de Ké-eilanders) en de Maleiers komt in menige kleine trekken aan den dag. Toen ik op zekeren dag in het bosch ronddoolde, stond een oud man stil om naar mij te kijken, terwijl ik een insect ving. Hij stond zeer rustig tot ik het aan eene speld had gestoken en in mijne doos had geborgen, toen hij zich niet langer kon bedwingen, maar bijna tot op de helft van zijn lichaam gebogen, zich lucht gaf in een hartelijken schaterlach. Ieder zal dit voor een echten negertrek erkennen. Een Maleier zou hier gestaroogd en op een toon van verbijstering gevraagd hebben wat ik toch deed; want het ligt maar weinig in zijne natuur te lachen, daarbij nooit hartelijk, en nog minder over een vreemdeling of in diens tegenwoordigheid, wien echter zijn minachtende blikken en fluisterend geuite aanmerkingen nog minder aangenaam zijn dan de luidruchtigste openbaring van vroolijkheid. De vrouwen hier waren niet zoo schuw voor

vreemdelingen of tot zulk een staat van afzondering genoopt als bij de Maleische rassen; de kinderen waren vroolijker en hadden den «negergrijns» («nigger grin»), terwijl de door elkander schreeuwende stemmen der mannen en hun opgewondenheid naar aanleiding van zeer alledaagsche voorvallen, ten eenenmale verwijderd zijn van de algemeene stilzwijgendheid en achterhoudendheid der Maleiers.» Op bl. 206 lezen wij van de bewoners der Aroe-eilanden: «eenigen van hen waren op zekeren dag bij mij aan huis en, daar ik lust had eens de proef te nemen wat soort van eten tripang wel zou zijn, kocht ik een paar, waarvoor ik zulk een overmatige hoeveelheid tabak betaalde, dat de verkooper zag dat ik een onervaren klant was. Hij kon echter zijn genoegen niet verbergen, maar toen hij het geurig kruid rook en de ruime handvol aan zijne makkers liet zien, grinnikte hij en vertrok zijn gezicht en gichelde nu en dan in stilte met een zeer veel zeggend gebaar. Ik had dikwijls te voren denzelfden misslag begaan, wanneer ik een Maleier voor de eene of andere kleinigheid betaalde. In geen geval evenwel was zijn genoegen aan zijn uiterlijk voorkomen te zien, terwijl alleen een houterige en domme aarzeling zijne verrassing aantoonde, die precies op dezelfde wijze aan den dag gelegd zou worden hetzij men hem te veel of te weinig betaalde. Zulke kleine zedelijke trekken zijn van het grootste belang als men ze in verband met physische vormen beschouwt,» enz. Bl. 447 vgg. leest men: «Over den verstandelijken aanleg van dit ras is het zeer moeilijk te oordeelen; maar ik ben geneigd het eenigszins hooger te stellen dan dat der Maleiers, niettegenstaande het feit dat de Papoes nog nooit eenige vordering gemaakt hebben op den weg naar beschaving. Men moet daarbij echter niet vergeten, dat de Maleiers sedert eeuwen onder den invloed gestaan hebben van Hindoesche, Chineesche en Arabische immigratie, terwijl het Papoesche ras alleen onderworpen is geweest aan den zeer gedeeltelijken en plaatselijken invloed van Arabische handelaars. De Papoe heeft veel meer levensenergie, hetgeen zeker zeer te hulp zou komen aan zijne intellectueele ontwikkeling. Papoesche slaven toonen geen intellectueele minderheid in vergelijking met Maleiers, maar eer het tegendeel, en in de Molukken worden zij dikwijls tot betrekkingen bevorderd, die een aanmerkelijk vertrouwen op den persoon vereischen. De Papoe heeft een grooter kunstzin dan de Maleier. Hij versiert zijn kanoes, zijn huis en bijna elk gereedschap van huiselijk gebruik met snijwerk waaraan veel moeite besteed is, eene gewoonte die zelden gevonden wordt bij stammen van het Maleische ras.

«Wat gemoedstoestand en zedelijke gewaarwordingen betreft, schijnen, aan den anderen kant, de Papoes zeer ten achteren te zijn. Bij de behandeling hunner kinderen zijn zij vaak gewelddadig en wreed, terwijl de Maleiers bijna onveranderlijk vriendelijk, zachtzinnig zijn en nauwelijks

ooit zich met het streven en de vermaken hunner kinderen bemoeien en hun volle vrijheid geven, op welken leeftijd ook zij aanspraak daarop wenschen te maken. Maar deze zoo vreedzame verhoudingen tusschen ouders en kinderen zijn ongetwijfeld grootendeels te wijten aan het onverschillig en apathisch karakter van het ras, dat de jongere leden nooit tot ernstig verzet tegen de oudere leidt, terwijl de strengere tucht der Papoes voornamelijk toegeschreven mag worden aan die grootere kracht en energie van geest, die altijd, vroeger of later, tot den opstand voert van den zwakkere tegen den sterkere, van het volk tegen zijne regeerders, van den slaaf tegen zijn meester of van het kind tegen zijne ouders.

«Het blijkt dus dat, hetzij wij hun physiek, moreele eigenaardigheden of intellectueelen aanleg beschouwen, de Maleische en Papoesche rassen merkwaardige verschilpunten en treffende tegenstellingen aanbieden. De Maleier is van eene korte gestalte, heeft eene bruine huid, sluik haar, geen baard en een glad, onbehaard lijf. De Papoe is langer, zwart van huid, heeft gekroesd haar, een baard en een harig lijf. De eerste heeft een breed gelaat, kleinen neus en platte wenkbrauwen, de laatste een lang aangezicht, een breeden en vooruitstekenden neus en naar voren staande wenkbrauwen. De Maleier is bloode, koel, achterhoudend en rustig; de Papoe is vrijmoedig, onstuimig, prikkelbaar en luidruchtig. De eerste is ernstig en lacht zelden, de laatste is vroolijk en een liefhebber van lachen; de een verbergt zijne aandoeningen, de ander legt ze aan den dag.

«Na dus eenigszins in bijzonderheden het groot physisch, intellectueel en moreel verschil tusschen de Maleiers en Papoes beschreven te hebben, moeten wij de bewoners der talrijke eilanden beschouwen die niet zeer nauw met een van deze beide rassen overeenkomen. De eilanden Obi, Batjan en de drie zuidelijke schiereilanden van Djilolo hebben geen echt inheemsche bevolking, maar het noordelijk schiereiland wordt door een inlandsch ras bewoond, de zoogenaamde Alfoeren van Sahoe en Galela. Deze beide zijn geheel onderscheiden van de Maleiers en bijna evenzeer van de Papoes. Zij zijn lang en welgemaakt, met Papoesche gelaatstrekken en gekruld haar, zij zijn gebaard en harig van lichaam, maar even licht van kleur als de Maleiers. Zij zijn een vlijtig en ondernemend ras, telen rijst en groenten en zijn onvermoeid in het opsporen van wild, visch, tripang, parelen en schildpad.

«Op het groote eiland Ceram is ook een inheemsch ras, dat zeer gelijkt op dat van Noord-Djilolo. Boeroe schijnt twee onderscheidene rassen te bevatten, een volk dat korter van gestalte is, een rond gelaat heeft en eene Maleische physionomie, dat over de Soela-eilanden van Celebes kan gekomen zijn, en een langer, gebaard ras, dat op het Ceramsche gelijkt.

«Ver ten zuiden van de Molukken ligt het eiland Timor, door stammen bewoond die den echten Papoe veel nader staan dan die der Molukken.

«De Timoreezen van het binnenland zijn donker bruin of zwartachtig met dik gekroesd haar en den langen Papoeschen neus. Zij zijn van gemiddelde statuur en eenigszins slanke personen. De algemeene kleederdracht is een lang stuk doek, om het middellijf gewonden, welks van franje voorziene uiteinden beneden de knieën hangen. Men zegt dat zij groote dieven zijn en de stammen zijn altijd in oorlog met elkander; maar zij zijn niet zeer moedig of bloeddorstig. Het gebruik van «*taboe*,» hier «*pomali*» genoemd, is zeer algemeen, daar vruchtboomen, huizen, geoogste gewassen en allerlei eigendommen door deze ceremonie, waarvoor men een zeer grooten eerbied heeft, tegen berooving beveiligd worden. Een palmtak, dwars voor een open deur gestoken, die aantoont dat het huis getaboed is, beschermt beter tegen diefstal dan ik weet niet hoeveel sloten en grendels. De huizen op Timor verschillen van die der mecste andere eilanden; zij schijnen geheel dak te zijn, daar het dak over de lage wanden heenhangt en den grond bereikt, behalve waar het afgesneden is om een ingang te maken. In sommige gedeelten van het westelijk uiteinde van Timor en op het kleine eiland Sëmau gelijken de huizen meer op die der Hottentotten, daar zij den vorm van een ei hebben, zeer klein zijn en de deur slechts ongeveer drie voet hoog is. Deze zijn op den grond gebouwd, terwijl die der oostelijke districten eenige weinige voeten hoog op palen staan. In hun prikkelbaren aard, luidruchtigheid en onbevreesd gedrag gelijken de Timoreezen sterk op de bevolking van Nieuw Guinea. Op de eilanden ten Westen van Timor, zoo ver als Flores en Sandelhouteiland, vindt men een zeer gelijksoortig ras, dat zich ook oostwaarts uitstrekt tot Timor-laut, waar het echte Papoeras begint te verschijnen. De kleine eilanden Savoe en Rotti echter, ten Westen van Timor, zijn zeer merkwaardig, daar zij een verschillend en in sommige opzichten bijzonder ras bezitten. Deze lieden zijn zeer schoon, met welgevormde gelaatstrekken, en gelijken in menige eigenaardigheden op het ras, door vermenging van het Hindoesche of Arabische met het Maleische voortgebracht. Zij zijn stellig onderscheiden van de Timoreesche of Papoesche rassen, en moeten eerder in de Westelijke dan in de Oostelijke ethnologische afdeeling van den Archipel gerangschikt worden.

«Het geheele groote eiland Nieuw Guinea, de Ké en Aroe eilanden, met Maisol, Salwatti en Waigeoe, zijn bijna uitsluitend door de echte Papoes bewoond. Ik vond geen spoor van eenige andere stammen die 't binnenland van Nieuw Guinea bewonen, maar de kustbevolking is in sommige plaatsen vermengd met de bruinere rassen der Molukken. Hetzelfde Papoesche ras schijnt zich uit te strekken over de eilanden ten Oosten van Nieuw Guinea zoover als de Fidji eilanden.

«Ter beschouwing blijven nog over de zwarte rassen met wolachtig haar van de Philippinen en 't Maleisch Schiereiland, de eerste Negritos, de laatste

Sĕmang genoemd. Ik zelf heb die lieden nooit gezien, maar uit de talrijke nauwkeurige beschrijvingen van hen die in 't licht gegeven zijn, is het mij niet moeilijk geweest mij te overtuigen, dat zij weinig verwantschap of gelijkenis met de Papoes hebben, waarmede zij tot hiertoe op ééne lijn werden gesteld. In de meeste karakteristieke bijzonderheden van aanbelang verschillen zij meer van den Papoe dan van den Maleier. Wat hun statuur betreft zijn zij dwergen; hun gemiddelde lengte is slechts 4 voet 6 duim tot 4 voet 8 duim, of 8 duim minder dan de Maleiers, terwijl de Papoes bepaald langer zijn dan de Maleiers. De neus wordt onveranderlijk voorgesteld als klein, plat of aan de spits opwaarts gebogen, terwijl het meest algemeene karakteristiek van het Papoesche ras is dat het een vooruitstekenden, grooten neus heeft, met de spits benedenwaarts gestrekt, zooals het in hun eigen ruwe afgodsbeelden onveranderlijk wordt voorgesteld. Het haar van deze dwergrassen komt overeen met dat der Papoes, maar evenzeer met dat der negers van Afrika. De Negritos en Sĕmang komen in physiek karakter zeer nauw overeen met elkander en met de Andamaneilanders, terwijl zij merkelijk van elk Papoesch ras verschillen.

«Eene zorgvuldige studie van deze verschillende rassen, waarbij ik ze vergeleek met die van Oost-Azië, de eilanden der Zuidzee en Australië, heeft mij tot eene vergelijkenderwijze eenvoudige beschouwing met betrekking tot hun oorsprong en verwantschap gebracht. Indien wij eene lijn trekken (W. verwijst hierbij naar de natuurkundige kaart, bij zijn werk gevoegd), ten Oosten van de Philippinen beginnende, vandaar langs de Westkust van Djilolo, door het eiland Boeroe, en zich om het westelijk einde van Flores krommend, en die zich daarop bij Sandelhout eiland terugbuigt om Rotti in te sluiten, zullen wij den Archipel in twee gedeelten splitsen, welker rassen scherp uitkomende eigenaardigheden hebben, die hen van elkander onderscheiden. Deze lijn zal de Maleische en al de Aziatische rassen afscheiden van de Papoes en van allen die de Zuidzee bewonen, en hoewel langs de verbindingslijn van weêrszijden immigratie en vermenging plaats hebben gevonden, is toch de splitsing over het geheel even goed bepaald en scherp geconstateerd als in de daaraan beantwoordende zoölogische indeeling van den Archipel in eene Indo-Maleische en Austro-Maleische streek.

«Ik moet kortelijk de redenen blootleggen, die er mij toe geleid hebben deze verdeeling der Oceanische rassen als eene ware en natuurlijke te beschouwen. Het Maleische ras, als een geheel, gelijkt ontwijfelbaar zeer op de bevolking van Oost-Azië, van Siam tot Mantschurië. Dit frappeerde mij sterk toen ik op het eiland Bali Chineesche handelaars zag, die de kleeding van het land hadden aangenomen en die nauwelijks te onderscheiden waren van Maleiers; en, aan den anderen kant, heb ik inboorlingen van Java gezien, die, in zoover als het physionomie betreft, zeer wel voor Chineezen konden doorgaan. Voorts hebben wij wederom den Maleischen stam, die

het best de type van het ras voorstelt, als bewoner van een deel van het vasteland zelf van Azië en tevens van die groote eilanden, die, daar zij met de aangrenzende deelen van het vasteland dezelfde species van groote mammalia bezitten, naar alle waarschijnlijkheid aan Azië verbonden zijn geweest gedurende de periode dat menschen het eerst de aarde bevolkten. De Negritos zijn ongetwijfeld een van het Maleische totaal verschillend ras; niettemin, daar sommigen van hen een deel van het vasteland en anderen de Andaman-eilanden in de golf van Bengalen bewonen, moeten zij beschouwd worden als, naar alle waarschijnlijkheid, eerder een Aziatischen dan een Polynesischen oorsprong te hebben.

«Wanneer ik mij nu tot de oostelijke deelen van den Archipel wend, dan vind ik, door mijne eigene waarnemingen te vergelijken met die der meest betrouwbare reizigers en zendelingen, dat een ras, in al zijn hoofdtrekken met de Papoes identisch, op alle eilanden aangetroffen wordt, zoo ver oostelijk als de Fidji eilanden; verderop is het bruin Polynesisch ras of de eene of andere tusschen beiden liggende type overal over de Zuidzee-eilanden verspreid. De beschrijvingen van deze laatste komen dikwijls nauwkeurig overeen met het karakteristieke der bruine inboorlingen van Djilolo en Ceram.

«In het bijzonder moet opgemerkt worden dat de bruine en zwarte Polynesische rassen ten zeerste op elkander gelijken. Hun gelaatstrekken zijn bijna dezelfde, zoodat portretten van een Nieuw-Zeelander of Tahitiër vaak kunnen dienen om een Papoe of Timorees nauwkeurig voor te stellen, waarbij de donkerder kleur en het meer kroeze haar der laatsten de eenige verschilpunten zijn. Beide rassen zijn lang van statuur. Zij stemmen overeen in hun liefde voor kunst en in den trant van hun versieringen. Zij zijn energiek, open, vroolijk en lachlustig, en verschillen in al deze bijzonderheden verre van de Maleiers.

«Ik geloof daarom dat de talrijke tusschen beiden liggende vormen, die op de ontelbare eilanden der Zuidzee voorkomen, niet bloot hun ontstaan te danken hebben aan eene vermenging dezer rassen, maar, tot zekeren trap, werkelijk intermediair zijn of punten van overgang vormen, en dat de bruine en de zwarte, de Papoe, de inboorlingen van Djilolo en Ceram, de Fidjiër, de bewoners der Sandwich-eilanden en van Nieuw-Zeeland, allen onderscheidene vormen zijn van één groot Oceanisch of Polynesisch ras.

«Het is echter zeer wel mogelijk en misschien waarschijnlijk, dat de bruine Polynesiërs oorspronkelijk het product waren van eene vermenging van Maleiers of van het een of ander lichtkleuriger Mongoolsch ras met de donkerkleurige Papoes; maar indien dit het geval is, dan heeft die vermenging plaats gegrepen in een zoo verwijderd tijdperk, en is zoo bevorderd door den voortgaanden invloed van physische voorwaarden en natuurkeus, (natural selection), die tot de bewaring van eene bijzondere type leidde

die voor deze voorwaarden paste, dat het een blijvend en standvastig ras geworden is, met geen teekenen van gemengde afstamming, en dat zulk een beslist overwicht van Papoesch karakter vertoont, dat het zich het best als eene wijziging van de Papoesche type laat classificeeren. Het voorkomen van een beslist Maleisch element in de Polynesische talen heeft klaarblijkelijk niets te maken met eenige oude physische verbinding van dien aard. Het is in allen deele een verschijnsel van jongeren datum, dat zijn oorsprong heeft in de zwervende gewoonten van de Maleische stammen, en dit wordt bewezen door het feit dat wij tegenwoordig gebruikelijke moderne woorden van de Maleische en Javaansche talen in Polynesië in zwang vinden, zoo weinig vermomd door bijzonderheden van uitspraak, dat zij gemakkelijk te herkennen zijn, — niet bloot Maleische wortels, alleen te ontdekken door de moeitevolle nasporingen van den philoloog, zooals zeker het geval zou geweest zijn als hun invoering in een zoo verwijderd tijdperk had plaats gehad als de oorsprong van een zeer onderscheiden ras, — een ras dat van het Maleische evenzeer verschilt in intellectueele en moreele als in physische eigenaardigheden.

«In verband met dit punt is het van belang op de harmonie te wijzen die er bestaat tusschen de lijn van afscheiding der menschenrassen in den Archipel en die der producten van het dierenrijk van dezelfde streek, die ik reeds zoo ten volle heb blootgelegd en opgehelderd. Het is waar, de lijnen van splitsing komen niet nauwkeurig met elkander overeen; maar ik denk dat het een opmerkelijk feit is, en iets meer dan een bloot toeval, dat zij door hetzelfde district heen moesten gaan en elkander zoo nabij komen als zij doen. Indien ik echter gelijk heb in mijne onderstelling, dat de streek waar de verdeelingslijn van de Indo-Maleische en Austro-Maleische zoölogische terreinen nu getrokken kan worden, vroeger ingenomen was door eene veel uitgestrekter zee dan tegenwoordig, zoo zullen wij daarin eene goede reden zien waarom de rassen die het gebied van Azië en Polynesië bewonen, elkander nu moesten ontmoeten en zich voor een deel met elkander vermengen in de nabuurschap van die afscheidingslijn».

In het bovenstaande hebben wij een kort overzicht van de voornaamste ethnologische resultaten waartoe W. gekomen is. Er is echter eene groote bedenking tegen zijne afscheiding der Maleische volken van de Polynesiërs en hun verwantschap met de Oost-Aziatische volken in tegenstelling met gene. Ik bedoel hier de taal. Er kan hier toch niet bloot en alleen spraak zijn van een Maleisch element in de talen van Polynesië, d. i. die der bruine Polynesiërs van W., neen, deze talen zijn werkelijk met die van den Indischen Archipel verwant. Vandaar de term: Maleisch-Polynesische talen. In eene menigte wortels of stamwoorden, in woordvoeging, in haar gansche karakter stemmen de talen van den Indischen Archipel zeer overeen met de Polynesische, terwijl zij een gansch anderen stempel dragen dan

die van Azië, hetzij men de Indische, van het Sanskrit afkomstige, de Dravidische, Transgangetische of Chineesche talen neemt. De Polynesische talen hebben niettemin ook hare eigenaardige grammatische verschijnselen, die men niet in de talen van den Indischen Archipel of de Malajische talen, zooals ik ze met andere schrijvers noemen zal, aantreft. Een voornaam punt van onderscheid is het krachtiger klankstelsel der laatstgenoemde talen. Die der Papoes zijn nog te weinig bekend, om een beslissend oordeel te wagen. Von der Gabelentz, in zijn werk over de Melanesische talen, is evenwel geneigd ze als met de Polynesische verwant te beschouwen en Bleek zegt daarvan: «however different in vocabulary the Papuan languages are from the Polynesian dialects, the grammatical structure of the Polynesian and Papuan languages is evidently founded on the same basis [1]).» Als de verwantschap der Papoesche talen met de eigenlijk Polynesische later nader mocht blijken, dan zou dit een belangrijk bewijs zijn voor W.'s meening omtrent stamverwantschap van de volken die ze spreken, waarin hij van alle of meest alle andere schrijvers verschilt, die de Papoes en Polynesiërs scherp van elkander onderscheiden. Van overeenstemming in vele zeden en gewoonten tusschen Maleische volken en Polynesiërs heb ik nog niet eens gesproken. Ik kan er thans ook niet op ingaan, om niet al te uitvoerig te worden. Ik stip slechts even aan, dat het gebruik van het *pëmali*, dat W. als iets karakteristieks van de Timoreezen schijnt te beschouwen, met verschillende wijzigingen en onderscheidene benamingen nagenoeg door den geheelen Archipel bekend is. Ook een dergelijken eigenaardigen vorm der huizen als die in sommige streken van Timor, vindt men elders in den Archipel, met name op Engano.

Het vermoeden van W. dat de Papoes een' grooter intellectueelen aanleg zouden hebben dan de Maleische volken, is voornamelijk gegrond op hun meerdere levendigheid. Wij hebben echter veel meer feiten noodig om dit nader te bevestigen. Van den aanleg der Maleische volken, bepaaldelijk van Javanen, Dajaks en Bataks, weet men thans genoeg om dien vooral niet laag te stellen. Bovendien komen mij zulke vergelijkingen van den aanleg van het eene volk met dien van een ander altijd zeer gewaagd voor; de omstandigheden hebben daarop te veel invloed. Kent men die niet tot in kleine bijzonderheden, dan hebben vergelijkingen van dien aard, naar het mij voorkomt, weinig waarde voor de wetenschap. Ook dat de Papoes meer gevoel voor kunst of kunstzin zouden hebben dan de Maleische volken is moeilijk zoo gereedelijk te beamen, als men zich, om maar iets te noemen, de kunstvaardigheid der Palembangers, van eenige bewoners der Padangsche Bovenlanden en van verscheidene andere natiën van den

[1]) Catalogue of Sir George Grey's Library, London, 1858, Vol. II, Part. II. Vgl. Von der Gabelentz, die Melanesischen Sprachen, Leipzig, 1860, bl. 266.

Archipel voor den geest brengt. Wat de Javanen betreft, heeft Prof. Veth, in eene aanteekening op bl. 211 reeds terecht opgemerkt, dat het hun niet aan kunstzin ontbreekt, en daarbij op de vijandschap van den Islam tegen alle beeldende kunst gewezen, hetgeen men bij de beoordeeling van alle Mohammedaansche natiën in den Archipel wel in aanmerking mag nemen.

Gaarne zouden wij nog eene poos bij W.'s verblijf op Nieuw Guinea stilstaan, indien deze aankondiging niet reeds te lang ware geworden. Voor het onderzoek van Nieuw Guinea gaan in onzen tijd meer en meer stemmen op. In de voorlaatste aflevering van Petermann's «Geographische Mittheilungen» over 1869 kan men zien, hoe ernstig tegenwoordig de aandacht van een deel der Duitsche bevolking van Nieuw Holland op dat eiland gevestigd is, en hoe het voor het stichten van eene Duitsche kolonie wordt aanbevolen. Voor de kennis van Nieuw Guinea hebben de Nederlanders ongetwijfeld reeds veel gedaan, al is het dan ook op verre na niet genoeg. Het zou in tusschen aangenamer zijn indien wij zelven de nog overige groote leemten konden aanvullen, dan dat wij die taak aan onze naburen of aan Australische kolonisten moesten overlaten.

W. is een ijverig verdediger van het cultuur-stelsel op Java, en in het algemeen van de monopoliën van het Gouvernement, zoodat menigeen zich in zijne politieke beschouwingen niet zal kunnen vinden. In dit opzicht heeft de vertaler voor de noodige toelichting en terechtwijzing gezorgd.

Aan het einde van zijn boek treedt W. in eene korte vergelijking van den maatschappelijken toestand in zijn vaderland met dien der onbeschaafde volken, in wier midden hij zoolang had verkeerd. Zijn resultaat is, dat, hoe groot ook de vooruitgang der Europeesche maatschappij moge zijn wat het intellectueele en materiëele betreft, die op moreel gebied daaraan in het geheel niet beantwoordt, zoo weinig zelfs dat hij zegt: «vergeleken met onze verbazende vorderingen in de natuurwetenschappen en hun practische toepassing, blijft ons stelsel van regeering, van regtsbedeeling, van nationale opvoeding en onze gansche maatschappelijke en zedelijke organisatie in een staat van barbaarschheid.» Dat er eenige waarheid ligt in zijne beschouwingen, valt niet te miskennen; aan den anderen kant vergeet hij hier te veel de weldaden van eene geordende maatschappij en let te weinig op de schaduwzijden in het leven der onbeschaafde volken, schaduwzijden, waarvan hij in dit werk uit eigen ervaring genoeg heeft verhaald.

In een aanhangsel geeft W. nog een en ander over de crania en de talen der menschenrassen van den Indischen Archipel. Over de eerste is hij zeer kort, het medegedeelde bedraagt nog geen vier bladzijden. Zijne linguistische bijdragen bepalen zich tot woordenlijsten. Wij ontvangen hier echter slechts ongeveer de helft der woordenlijsten die hij verzameld had, daar het overige door toeval verloren is gegaan. Eerst geeft hij 9 woorden uit 59 talen en daarna nog 117 woorden uit 33 talen van den Indischen

Archipel. De volijverige man liet ook de linguistiek niet buiten zijne bemoeiingen. Terwijl wij hem voor het geleverde dankbaar zijn, doet het ons intusschen leed dat die woordenlijsten niet nauwkeuriger zijn. Wat de Maleische en inzonderheid de Javaansche en Makassaarsche woorden aangaat, valt dit elken beoefenaar dier talen spoedig in het oog. Vergelijking met woordenlijsten van de talen der Minahassa en Molukken, vooral met die van wijlen den zendeling van Ekris [1]), wiens veeljarig verblijf op Ceram hem beter dan W. in de gelegenheid had gesteld de daar en op enkele naburige eilanden gesprokene talen te leeren kennen, doet ons nog nader zien, dat wij W.'s woordenlijsten niet dan met groote omzichtigheid kunnen gebruiken. Goede, groote teksten, waar het noodig is met vertaling en aanteekeningen, zijn echter van veel meer waarde dan bloote woordenlijsten. Voor de talen der Molukken en het gansche oostelijke gedeelte van den Archipel ontbreekt het daaraan nog geheel. Wat die van Celebes betreft, zoo hebben wij thans eenige stukken in dialecten der Minahassa, ons door de heeren Wilken en Riedel geschonken [2]). Inzonderheid belangrijk is hetgeen de heer Matthes ons van het Makassaarsch heeft doen kennen, door Prof. Veth terecht een reuzenwerk genoemd. Uitvoerige Boegineesche teksten hebben wij ook reeds van zijne hand ontvangen, ja nog onlangs gaf hij eene voor de kennis dier taal en voor alle beoefenaars der land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië zeer belangrijke bijdrage in het licht [3]). Hetgeen hij tot dusverre heeft gepraesteerd doet ons des te meer verlangen naar de uitgave zijner Boegineesche spraakkunst en van zijn woordenboek dier taal. Het wordt hoog tijd dat wij Nederlanders, ook ten behoeve der ethnologie van den Indischen Archipel, ons nog veel meer dan ooit te voren gelegen laten liggen aar de linguistiek dier gewesten. Eene comparative spraakkunst van de ı rnaamste talen, b.v. zooals Caldwell die van de Dravidische gaf, zal nc wel lang tot de pia vota moeten behooren; op het tegenwoordig sta. ɔunt der wetenschap is zij nog eene onmogelijkheid.

Het moet allen die wenschen dat de belangstelling in de land- volkenkunde van den Indischen Archipel nog meer algemeen worde bij onze landgenooten, wel aangenaam zijn, dat Prof. Veth zich met de niet altijd even gemakkelijke taak eener vertaling van W.'s uitmuntend geschrift heeft belast. Het is niet te veel gezegd dat hiermede in eene wezenlijke be-

---

[1]) In de „Mededeelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap", Deel 8 en 9

[2]) Ook een stukje in de taal van Holontalo (Gorontalo) en een ander in het Sangi Siawoesch dialect gaf de Hr. Riedel in het „Tijdschr. v. h. Bat. Gen.", Dl. 16 en 18.

[3]) „Over de Wadjorezen met hun handels- en scheepswetboek", Makassar, 1869 (met inleiding, vertaling en aanteekeningen).

hoefte is voorzien. W.'s werk toch gaat, bij al het voortreffelijke waardoor het zich onderscheidt, nu en dan mank aan eenzijdige beschouwingen en ook heeft hij hier en daar misslagen in feiten begaan, waarop in de aanteekeningen bij de vertaling steeds behoorlijk is gelet. Waar het te pas kwam, vindt men de noodige verbetering of terechtwijzing. Bovendien heeft de oorspronkelijke tekst een aantal termen en wetenschappelijke benamingen, die voor niet-deskundigen dikwijls eene vertaling en toelichting zeer wenschelijk maken. De vele afbeeldingen, waarmede W. zijn werk heeft verrijkt, zijn alle ook in de vertaling opgenomen. De natuurkundige kaart van den Ind. Archipel, die aan de vertaling is toegevoegd, onderscheidt zich door nauwkeurigheid en netheid zeer gunstig boven die van het oorspronkelijk werk. Hartelijk wenschen wij dat deze zoo nuttige arbeid van Prof. Veth veel moge bijdragen tot de bevordering der kennis van Nederlandsch Indië, en dat W.'s ijverige nasporingen voor velen een spoorslag mogen zijn tot onderzoek en studie op een gebied, waar nog zooveel te verrichten valt.

G. K. N.

VARIA.

De wijze waarop het reglement op de openbare lagere scholen van 7 Juli 1868 tot dusverre in Indië wordt toegepast, schijnt tot vele klachten aanleiding te geven. Wij vonden daarover in de Indische bladen twee artikelen, die ons waardig schijnen in dit Tijdschrift te worden gereproduceerd. Hier toch geldt het: «Principiis obsta.» De verbetering der Indisch-Europeesche maatschappij en de hervorming der gebreken die haar aankleven, zijn vooral van eene goede inrichting van het onderwijs afhankelijk. Eene goede *regeling* (dit schijnt men in Indië te vergeten) is niet genoeg; eene goede, milde *uitvoering* moet daarmede gepaard gaan. Wij verheugen ons dat zich dadelijk stemmen verheffen nu tegen de voorschriften van het reglement gehandeld wordt, en maken ons Tijdschrift gaarne tot den echo van die klachten. Het eerste artikel verscheen in den «Locomotief» van 17 Juli, 1869, heeft tot opschrift: «Staat de Directeur van Eeredienst, Onderwijs en Nijverheid boven de Wet?» en luidt als volgt.

„Wij hebben een schuld af te doen. Een jaar lang is een belofte van de Regeering te schande gemaakt, en wij hebben gezwegen, ofschoon het een heilige zaak, het onderwijs, gold. Wij zelven moeten die nalatigheid veroordeelen; de lezer verontschuldige haar. Wat verzuimd werd, zal zooveel mogelijk hersteld worden. De Directeur van het Departement voor Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid zal in den vervolge, wat ons aangaat, over geen gemis aan belangstelling te klagen hebben, en met die eerbiedige gemeenzaamheid welke het besef, dat ook zulk een hoog geplaatst dienaar van den lande te kort is geschoten, opwekt, en met de gedachte zoowel aan zijn geringschatting der wet als aan een der functiën welke hij te verrichten heeft, bieden wij hem hier reeds dadelijk de vraag ter overweging aan: Indien het zout smakeloos geworden is, waarmede zal het dan smakelijk gemaakt worden?

„De zaak is deze. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië dd. 7 Juli 1868 *(Staatsblad,* n°. 82*)* werd voor de openbare lagere

scholen een „Reglement van orde, tucht en beheer" samengesteld, dat den 1sten September 1868 in werking moest treden. Op dien 1sten September zou dus ook, blijkens Art. 1 en 10, aan de bedoelde scholen begonnen worden met het onderwijzen van de kennis der beginselen van de Fransche taal. Gebeurd is dat echter niet. Van een Reglement welks afkondiging, jaren achtereen, reikhalzend was gewenscht, bleef, reeds twee maanden nadat het afgekondigd werd, een gedeelte, misschien wel het voornaamste, onuitgevoerd. In een ander land zou de Regeering het een plicht gerekend hebben om zich wegens zulk een feit te rechtvaardigen, ten einde de publieke opinie tegen een dwaalspoor en zich zelve tegen een vermindering van eerbied te behoeden, — in het exceptioneele Indië evenwel werd de kennisneming van de redenen voor zulk een verzuim aan de ingezetenen onthouden. Misschien was zij in 't oog der Regeering niet belangrijk genoeg voor het Indische Staatsblad. Zeker bleef door stilzwijgendheid de schijn ongeschonden. Had de Regeering weinige weken na de afkondiging der nieuwe regeling een besluit gepubliceerd, waarbij het onderwijs in de Fransche taal „voorloopig" van het programma werd geschrapt, dan zou de goede indruk door de afkondiging te weeg gebracht, in Indië en in Nederland aanmerkelijk verflauwd zijn, omdat men hier en ginds weet wat het woordje „voorloopig" al zoo beteekent, omdat men hier en ginds „voorloopige bepalingen" kan opnoemen, die reeds haar zilveren, ja haar gouden bruiloft zouden kunnen vieren. Verdwenen ware door zulk een besluit de zelfvoldoening van het Opperbestuur, verzwakt zijn zelfbewuste kracht: — niet langer mocht het trotsch zijn op de weldaad, door de uitbreiding van het lager onderwijs alweder aan Indië bewezen, en niet langer kon het den vinger leggen op Art. 1 van het Reglement, om daarmede de malcontenten in de 1e of 2e Kamer, die over den toestand der Indische staatsscholen klaagden, tot zwijgen te brengen. Publiciteit moest in dit geval doodelijk zijn, of kwetsend voor 't minst, en wie verlangt een van beide?

„Wij hopen zeer dat men de kracht van dat argument peilen en erkennen zal. Minder verrassend schijnt dan het gebruik van die zoo menigmaal met uitstekend gevolg beproefde en op dit gezegende eiland zoo sterk vermenigvuldigende reddingsmiddelen, die in het dagelijksche leven met den oneerbiedigen naam van „huismiddeltjes" worden bestempeld. Door uit Art. 2 van het Reglement — waarbij voorgeschreven is dat geen der *verdere* vakken van het uitgebreid lager onderwijs [1]) onderwezen wordt dan met toestemming van den Directeur, belast met de zaken van het onderwijs, op voordracht van den

---

[1]) Tot het meer uitgebreid lager onderwijs wordt gerekend het onderwijs in:

K. de beginselen der kennis van de (sic!) levende talen;

L. die der wiskunde;

M. die der landbouwkunde;

N. de gymnastiek;

O. het teekenen;

P. de handwerken voor meisjes.

(Art. 1, Stbl. 1868, n°. 81.)

betrokken Inspecteur — door uit dat artikel het woordje „*verder*" te lichten, is de moeilijkheid opgeheven. Wij beweren niet dat de Directeur daartoe bevoegd was; in tegendeel, juist dat woordje „*verder*" ontneemt hem het recht om het onderwijs in de beginselen der Fransche taal, dat in Art. 1 verplichtend wordt gesteld, aan de leerlingen der eerste lagere scholen te onthouden, en aldus de ouders, die hoofdzakelijk op grond van de uitbreiding aan het onderwijs gegeven, hun kinderen naar die gouvernements-inrichtingen zonden, te leur te stellen. Wij beweren ook niet, dat de Directeur zich aan die wetsverknoeiing heeft schuldig gemaakt, maar ... in elk geval is de belofte der Regeering onvervuld gebleven. Maar in elk geval is het woord der Regeering niet nageleefd. Maar in elk geval zijn de verplichtingen jegens de ouders verwaarloosd. Maar in elk geval is het opkomend geslacht te kort gedaan. En dat niet één dag, en dat niet één week, maar twaalf maanden achtereen. Vergoed dat, als 't mogelijk is. Vergoed dat verlies van een jaar leerens in een tijd als deze, die zooveel van de jeugd vordert!

„In September 1868 is door middel van dit blad het bericht verspreid, dat het onderwijs in de Fransche taal aan de staatsscholen niet op den daarvoor gestelden tijd zou begonnen worden. De noodzakelijkheid van dien maatregel was ons een verborgenheid; maar wie in Indië is opgewassen voor de taak om geregeld te constateeren dat hij niet begrijpt, waarom van regeeringswege zoo wordt gehandeld en niet anders? De vraag of Indië rijp mocht heeten voor de gewenschte uitbreiding van het onderwijs, kon, meenden wij, na de uitvaardiging van het reglement niet anders dan de wedervraag uitlokken, of Indië reeds rijp te achten was voor het schouwspel van trouw aan het gegeven woord. Een langdurige vertraging wilden wij niet vreezen. Zoo waar blijkt het alweder, dat de ondervinding niet altijd wijzer maakt. Thans is reeds de eerste helft van 1869 voorbij en verloren gegaan; maar de uitvoering der wet behoort nog altijd tot de ongeziene dingen. Ditmaal wordt het voorwendsel aangegrepen dat de gevoelens verdeeld zijn over de vraag, of aan het hoofd der lagere scholen, waarvoor het onderwijs in het Fransch verplichtend is, docenten mogen geplaatst worden die geen acte van bekwaamheid voor die taal bezitten. Een voorwendsel noemen wij dat. Want iedereen die het weten moet, weet dat de uitzichten, vroeger aan de hoofdonderwijzers geopend, niet afhankelijk zijn gesteld van het al of niet bezitten van die acte, en allen dienen voor verkregen rechten eerbied te toonen. Iedereen ook zal toestemmen dat, indien werkelijk de wil aanwezig is, het bezwaar op voldoende wijze uit den weg kan worden geruimd, b. v. door aan hen die zich de leiding eener eerste lagere school zien toevertrouwd, zonder dat zij gerechtigd zijn een vreemde taal te doceeren, een hulponderwijzer toe te voegen die de verlangde acte wèl bezit. Wegens een gemis van zulk een attest van bekwaamheid, behoeft men waarlijk geen miskenning te plegen aan verdienstelijke staatsdienaren, en wie behagen vindt in een muizen- of kikvorschenkrijg kan zijn lusten wel op een andere wijze bevredigen dan ten koste van de belangen der jeugd!

Art. 1 van het Reglement dat uitbreiding van het lager onderwijs belooft, wordt derhalve krachteloos gemaakt. Maar naast Art. 1 voegt Art. 31, als een gevolg naast de oorzaak. Art. 31 stelt dit tarief van schoolgelden vast:

klassen van betaling	voor het 1e kind.	voor het 2e kind.	voor het 3e en ieder volgend kind.
1e klasse	*f* 10.	*f* 6.	*f* 4.
2e „	„ 8.	„ 5.	„ 3.
3e „	„ 6.	„ 4.	„ 2.
4e „	„ 4.	„ 2.50.	„ 1.50.
5e „	„ 2.50.	„ 1.50.	„ 1.

„Voor de leerlingen der *middelste* en der *hoogste* klasse wordt de tariefsprijs MET DE HELFT VERMEERDERD."

„De schoolgelden zijn derhalve verhoogd. Wegens de uitbreiding van het onderwijs is daarin trouwens niets onbillijks gelegen. Maar wèl moet het onbillijk heeten om *die* gelden te vorderen, zoolang het onderwijs in de Fransche taal aan de 1e lagere scholen tot de vrome wenschen behoort. *Toch geschiedt dat:* met nadruk zelfs durft de Directeur de Plaatselijke Commissiën de inning der *verhoogde* leergelden aanbevelen, omdat hoe meer iets kost hoe meer het gewaardeerd wordt! Strikt genomen zouden allen die de verhoogde schoolgelden reeds betaald hebben, een gedeeltelijke restitutie kunnen vorderen. Het is daarmede gelegen als met een voldane rekening. Bemerkt men dat daarop een post voorkomt die te hoog is genoteerd of geheel moet geschrapt worden, dan vraagt en ontvangt men het te veel betaalde terug. Als men met een *eerlijk* man te doen heeft, is het vragen zelfs overbodig. Wij weten niet hoe de Regeering ten aanzien van dat onderwerp denkt, en gissen willen wij liefst niet. Wij wenschen voorloopig alleen nog de overtuiging uit te spreken, dat feiten als het zoo even geconstateerde niet verschillen van onbetamelijkheid, en dat het de dure plicht der Regeering is om in het belang van die ouders die te arm zijn om hun kinderen, welke zij toch even liefhebben als de rijke zijn kroost, naar kostbare scholen te zenden, uitvoering te geven aan het besluit waardoor het lager onderwijs meer gelijken tred houdt met de eischen van dezen tijd."

v. K.

Het andere artikel ontleenen wij aan den Java-bode van 18 Aug. 1869; het luidt aldus:

„Het artikel in het Bijblad van de *Locomotief*, no. 96: „Staat de Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid boven de Wet?" bevat eene gegronde aanklacht, omdat het niet naleven der wet vele ouders heeft teleurgesteld; dewijl daardoor hunne kinderen nu weldra een jaar verstoken zijn gebleven van het onderwijs in de Fransche taal, hetwelk de wet voorschrijft als een der leervakken, welke aan de eerste Gouvernements lagere scholen zullen moeten worden onderwezen

„De schrijver van dat artikel heeft deze zaak naar waarheid en billijkheid blootgelegd, en wij vereenigen ons volkomen met den inhoud.

„Er is echter nog eene andere grief, waarvan in genoemd artikel geene melding wordt gemaakt, en die een uitvloeisel is van het niet naleven der wet.

Zij is deze: Nog vóór het einde van 1868, en nadat de wet kracht van uitvoering had gekregen, verscheen er een besluit van den Directeur van Onderwijs, inhoudende: „Dat er op de eerste scholen *voorloopig* geen onderwijs zou worden gegeven in de Fransche taal." Wat mag den Directeur tot dien willekeurigen maatregel hebben bewogen? Bestond er behoefte aan onderwijzers, die daartoe bevoegd waren? In geenen deele.

„De Directeur heeft zich daarvan kunnen overtuigen, toen hij, eenige maanden vóór het in werking treden der wet, de acten opvroeg van die onderwijzers, welke voor ééne of meer levende talen gëxamineerd zijn. Deze maatregel verlevendigde de langgekoesterde hoop der belanghebbenden; omdat zij zich, niet ten onrechte, verbeeldden, dat zij thans zeker in aanmerking zouden komen en dat van hunne verkregen kundigheden partij zou worden getrokken. Is aan hunne verwachting beantwoord geworden en heeft de Directeur bevoegde onderwijzers aan het hoofd der eerste scholen geplaatst, ten einde aan den eisch der wet te voldoen? — Zij hebben hunne diploma's teruggekregen en zijn gebleven wat zij waren!

„Wat mag de reden dezer onpraktische handelwijs zijn geweest? — Men zegt: „Er zijn reclames ingediend door oud-gediende onderwijzers, niet voorzien van diploma's voor levende talen. Deze hebben gewezen op hunne eventueele terugzetting, welke het gevolg zou zijn geweest, indien men jonger gediende, maar bevoegde onderwijzers aan het hoofd der eerste scholen plaatste.

„Heeft de Directeur nu aan die reclames gehoor gegeven en de billijkheid ingezien, om de oud-gedienden niet voor het hoofd te stooten, en alzoo elk zijne beurt volgens ancienniteit te geven, en moet men daarin de redenen zoeken, dat er *„voorloopig"* geen onderwijs zal worden gegeven in het Fransch aan de eerste scholen, omdat de voorraad van daartoe bevoegden te gering is? Dan moeten wij opmerken, dat, hoewel het onbillijk zou zijn oud-gedienden terug te zetten, omdat zij geene acte voor vreemde talen bezitten, hetwelk geen vereischte is, aan den hoofd-onderwijzersrang verbonden, het onzes inziens niettemin eene aanbeveling is, wanneer een onderwijzer, behalve de gewone kundigheden aan zijn rang verbonden, ook nog bevoegd is om talen en andere kundigheden te onderwijzen. De vrees voor terugzetting is echter ongegrond; want, bij gebrek aan eene acte van toelating voor het Fransch, waardoor zij onbevoegd zijn om aan het hoofd eener eerste school te staan, zouden zij, zonder geldelijk nadeel en zonder zulks als eene terugzetting te beschouwen, zeer gevoegelijk aan het hoofd eener 2e of 3e school kunnen worden geplaatst; dewijl de tractementen hetzelfde zijn en zij evenzeer tot de hoofd-onderwijzers der eerste klasse behooren.

„De thans gevolgde maatregel is *ondoelmatig* en *onbillijk*. — *Ondoelmatig*, omdat vele ouders daardoor worden teleurgesteld, die de middelen niet bezitten om hunne kinderen naar inrichtingen van onderwijs te zenden, die kostbaarder zijn dan de Gouvernements lagere school. Het zou zelfs minder verkieslijk zijn, indien de Directeur daarin wilde voorzien door het toevoegen van eenen eersten hulponderwijzer, de bevoegdheid hebbende tot het geven van onderwijs in het Fransch, in plaats van den hoofd-onderwijzer; dewijl een hoofd-onderwijzer die alle vereischten bezit welke voor zijne betrekking ge-

vorderd worden, om vele redenen alleszins de voorkeur verdient. — *Onbillijk*, omdat thans diegenen, welke de vereischten bezitten tot wier verkrijging zij tijd en geld hebben opgeofferd, niet in aanmerking komen vóórdat hunne beurt, volgens ancienneteit, daar zal zijn.

„Het is zeer prijselijk, maar billijk, dat men oud-gedienden in de gelegenheid wil stellen om eenmaal het toppunt te bereiken; maar ditzelfde doel kan, als boven gezegd, evenzeer bereikt worden door degenen die de vereischten niet bezitten, aan het hoofd eener 2e of 3e school te plaatsen, waar het onderwijs in het Fransch geen vereischte is. — Dewijl de tractementen aan de 1e, 2e en 3e scholen gelijk zijn en deze scholen tot de eerste klasse behooren, zou niemand reden tot klagen hebben, en het geval zou niet meer plaats grijpen, zoo als onlangs te Samarang, waar thans *binnen* het jaar *vier* hoofd-onderwijzers aan de eerste school elkander zijn opgevolgd. — Dit is het gevolg van den genomen maatregel, om hoofd-onderwijzers aan eene eerste school te plaatsen die daartoe niet bevoegd zijn; doch wien men tot voorwaarde heeft gesteld, om zich binnen een gegeven tijd aan een examen voor het Fransch te onderwerpen. — De eerste der betrokkenen nam wegens voor hem gegronde redenen zijn ontslag, twee anderen werden ziek en gingen met verlof naar Europa, en de vierde verwisselde na zijne benoeming zijne standplaats met eene andere.

„Op zulk eene wijze krijgt wel is waar ieder zijne beurt, doch ten prejudice der leerlingen. — Mocht de Directeur v. O. het ondoelmatige van deze handelwijze inzien en aan het hoofd der eerste scholen onderwijzers plaatsen die de bevoegdheid hebben om onderwijs te geven volgens de bepalingen die de wet voorschrijft, en mochten sommige onderwijzers, die reeds meer dan hun pensioen verdiend hebben, eenmaal de billijkheid inzien om het veld te ruimen voor hunne jongere broeders, ten einde door het nemen eener wèlverdiende rust ook een ander in de gelegenheid te stellen om eene meer lucratieve plaats te vervullen. Zoo doende zou er, het een en ander samengenomen, eindelijk ruimte komen. Ieder was tevreden gesteld, en het corps onderwijzers zou eenmaal, zonder de oud-gedienden voor het hoofd te stooten, uit jeugdiger en krachtiger personen bestaan, die aan de eischen van den tijd beantwoorden; terwijl de Directeur, zonder iemand te benadeelen, in staat zou zijn om rechtvaardig en volgens de letter van de wet te handelen."

DIXI.

Onder het corrigeeren van dit blad komt ter onzer kennis het volgende bericht, voorkomende in de *Javasche Courant* van 26 November: «De bezwaren die nog bestonden tegen eene invoering van het onderwijs in de Fransche taal op de openbare eerste lagere scholen in Indië, zijn opgeheven. Dien ten gevolge zal met 1 Januari 1870 op die scholen (Batavia, Samarang, Soerabaja, Soerakarta, Djokjokarta, Makassar en Padang) een aanvang worden gemaakt met het onderwijs in de beginselen van de kennis der Fransche taal, en *mitsdien uitvoering worden gegeven* aan het tweede lid

van art. 1 van het Reglement van orde, tucht en beheer voor de openbare lagere scholen in Nederlandsch Indië (Staatsblad 1868, n°. 82).

Wij verheugen ons dat wij dus nog vóór het afdrukken van dit blad kunnen constateeren, dat de bovenstaande vertoogen niet zonder vrucht zijn gebleven en de Indische Regeering van haren dwaalweg is teruggekeerd, al is door dit bericht het hoofddoel vervallen waarmede bovenstaande stukken werden medegedeeld.

Gaarne voldoen wij aan het verzoek van den schrijver van onderstaand artikel, dat reeds in het «Algemeen Handelsblad» en de «Friesche Courant» werd geplaatst, om het ook onder onze Varia op te nemen.

„In het „Leeskabinet" van Januari dezes jaars komt een artikel voor, getiteld: „Eene vleeschbron voor Europa," waarin het streven uitkomt, om van het in Australië als nutteloos weggeworpen vleesch van millioenen schapen!!? extract te fabriceeren, zooals tegenwoordig met het Liebigsche in Zuid-Amerika geschiedt.

„Nog in Indië zijnde, heb ik dat extract langen tijd gebruikt, zonder daarvan eene bijzondere uitwerking te bespeuren, en steeds heb ik ondervonden, dat, welke bijvoegingen ik ook bezigde, hetzij ten goede of ten kwade, het een smakelooze kost bleef. De gevoelens zijn daarenboven over dat extract in Indië zeer verschillend; terwijl sommigen het als zeer versterkend beschouwen, zijn wederom anderen van oordeel, dat het op den langen duur de levensbeginselen aantast. Mijne ondervinding ligt in het midden, namelijk dat het geen goed en ook geen kwaad doet. Dit is zeker, het is te duur voor den geringen man, die gaarne iets dat meer stevig is in de maag wil hebben, dan een kop niet lekkere bouillon. Hoe is 't mogelijk, dat zulke energieke natiën als de Engelschen en Amerikanen de methode in het geheel niet of te weinig in toepassing brengen, om het vleesch te zouten en te drogen, even als door de geheele wereld met de visch plaats vindt?

Op Java bestaat nog meer behoefte aan vleesch dan in Nederland; terwijl de kleinere hoofden zich met gedroogde visch moeten vergenoegen, eten de mindere klassen veelal niet anders dan rijst met zout en wat blaadjes, die de vrouwen en dochteren in de velden moeten zoeken. Varkensvleesch zouden zij in overvloed kunnen erlangen, doch daar de Mohammedaansche godsdienst hun het gebruik daarvan verbiedt, lijden zij liever gebrek, dan tegen hunne leer te handelen. Wat zij van dien godsdienst weten, betrachten zij stipt.

„Is het niet bevreemdend, dat twee, op zulk een grooten afstand gescheidene natiën, onder één kroon vereenigd, beide het grootste gebrek aan vleesch hebben? Om hieraan te gemoet te komen, behooren de handel en de philanthropie samen te werken. Mochten deze regelen aan de opwekking dier samenwerking bevorderlijk zijn!

„Ik laat hier volgen een vergelijkenden staat, met betrekking tot de voornaamste voedingsmiddelen enz., tusschen de volksklassen in N. Indië en Nederland.

„Voedingsmiddelen. Ned. Indië: rijst met wat zout. Nederland: aardappelen enz. met mosterd- of uien-saus.

„Dranken. N. Indië: water. Nederland: slappe koffie.

„Uitspanningen of liever uitspattingen. N. Indië: opium en festiviteiten. Nederland: jeneverdrinken en kermisvermaak.

„Men ziet, dat het onderscheid tusschen beide volksklassen niet zeer groot is. Ook de kinderen hebben dezelfde opgezette buikjes en dunne beentjes dáár en hier. De geleerden zullen, geloof ik, 't met mij eens zijn, dat meestal een en dezelfde kost in lange na niet zoo voedend is als afwisseling daarvan. De veelvuldigheid der onder de inlanders heerschende koortsen — vaak met doodelijken afloop — schrijf ik toe aan te weinig lichamelijke krachten.

„Ik wil niet tegenspreken, dat de onreinheid onder en om hunne huizen daartoe ook medewerkt.

„Voor Nederland is de Rotterdamsche volksgaarkeuken de eerste stap, om aan de arbeidende klassen beter voedsel te verschaffen; zulke stichtingen zijn voor groote steden zeer aanbevelenswaardig.

„Op Java is 't vleesch zeer schaarsch. De buffels zijn als trekbeesten te veel benoodigd en mogen niet worden geslacht dan wanneer zij door ziekte aangetast of door ouderdom voor den dienst ongeschikt zijn, hetgeen een zeer verstandige maatregel van het N. I. Gouvernement is.

„In Indië wordt door de hoogere standen (in de binnenlanden), zoowel Europeanen als inlanders, veel dingding (d. i. gedroogd vleesch) gegeten. Wie, die in Indië is geweest, herinnert zich niet het heerlijke dingding? Dingding van hertenvleesch, van rund-, varkens-, ja zelfs van buffelvleesch, is altijd een smakelijk en versterkend eten, hetwelk ik steeds op vermoeiende tochten en in schaars bevolkte streken medenam.

„De bewerking daarvan is hoogst eenvoudig en kosteloos.

„Men laat het vleesch van de beenderen afsnijden, waarna het in dunne lappen gesneden en goed met zout en eenige specerijen ingewreven wordt; daarna wordt het, zoo spoedig mogelijk, ter droging aan de kracht der zon blootgesteld; drie of vier dagen zijn voldoende om het zeer goed te drogen.

„In Australië, waar het 's zomers zeer heet is en bijna geen regen valt, is dat jaargetijde daartoe bijzonder geschikt; des winters kon men, in stede van het vleesch door zonnewarmte te drogen, na het te hebben gesneden en gezouten, het in daartoe gemaakte schuren, van niet te hooge verdiepingen, rooken, zoo als hier de bokking. Na het vleesch dan in blokken, geschikt voor de pers, verdeeld en geëmballeerd te hebben, zou het voor de verzending gereed zijn.

„Dat in Zuid-Amerika het vleesch-drogen bekend is, behoeft geen betoog.

„Wie de gedenkschriften van Garibaldi en van A. Dumas over den bevrijdingsoorlog in Buenos-Ayres gelezen heeft, zal hebben gezien hoe Garibaldi en zijne gezellen maanden lang niet anders dan gedroogd vleesch gegeten hebben.

„Onder de zwaarste en bijna ongeloofelijke vermoeienissen werd het krachtige daarvan ten volle bewezen.

„Opdat de groote massa's van die krachtvolle spijs niet langer ongebruikt blijven, neem ik de vrijheid de hulp in te roepen der Kamers van Koophandel, der Nederlandsche Handelsmaatschappij en van heeren groothandelaren enz. enz., ten einde door bekendmaking in de besproken landen van de weinig kostende methode van vleesch-droging, zoo als die op Java gebezigd wordt, pogingen aan te wenden, om dat doel te bereiken.

„Ik vrees echter, dat de Inlander het schapenvleesch voor dat van varkens zal houden; de vrees voor de vooroordeelen waarmede zij behept zijn, doet mij zulks onderstellen. Het zou dan beter zijn het schapenvleesch naar Nederland en het rundvleesch van Zuid-Amerika naar Indië te verzenden; het is wel niet de kortste weg, doch de arbeidende klassen in Nederland zullen het schapenvleesch met genoegen gebruiken. Ook Australië voert in massa's runderhuiden uit en gemengd vet (van runderen en schapen). Wat daar met het rundvleesch gedaan wordt, is mij niet bekend.

„Laat mij eindigen met te zeggen, dat, wanneer er niets gedaan kan worden om de werkende volksklassen te verlichten, er dan ten minste pogingen in het werk gesteld behooren te worden, om hetgeen in andere deelen der wereld als nutteloos wordt weggeworpen en tot een krachtig voedsel kan worden herschapen, althans voor een groot gedeelte te bezigen ter gedeeltelijke tegemoetkoming van twee natiën, die, niettegenstaande hunne gebreken, om hunne veelvuldige goede eigenschappen wel verdienen geholpen te worden."

Leeuwarden, 18 Nov. 1869. R. W. DE HAAN.

In het nommer van Juli des vorigen jaars gaven wij eene plaats aan een artikel over den lijnwaadhandel op Java, overgenomen uit het «Soerabajaasch Handelsblad» niet omdat wij van de juistheid der daarin bevatte redeneeringen en feiten overtuigd waren; maar omdat wij bepaaldelijk tot de overneming waren uitgenoodigd, en ze niet weigeren wilden om niet den schijn van partijdigheid op ons te laden. Wij gaven voor 't overige reeds bij de plaatsing ons vertrouwen te kennen, dat het stuk tegenspraak zou vinden, indien het soms onjuistheden of slechts halve waarheid bevatten mocht. Werkelijk wordt ons thans de volgende wederlegging uit Soerabaja toegezonden, die wij als het antwoord op onze uitnoodiging mogen beschouwen.

„In het Julinummer van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* vind ik overgenomen uit het *Soerabajaasch Handelsblad* van 22 April ll. een artikel dragende tot opschrift: „Eene veel besproken zaak," waarin de schrijver het resultaat mededeelt van een door hem gehouden onderzoek in de residentie Soerabaja, omtrent de vraag, „*waaraan het verminderd debiet van Europeesche*

lijnwaden op Java toe te schrijven is", en zulks naar aanleiding van het door zeker Soerabajaasch marktbericht te weeg gebracht alarm.

„Dit geschrijf heeft op Java geen tegenspraak geprovoceerd, omdat het tastbaar afkomstig is van een onbevoegde op praktisch handelsterrein, en daarom hoegenaamd geen beteekenis had.

„Nu het T. v. N. I. dat artikel overneemt en het zoodoende bij oningewijden een zeker gewicht verkrijgt, acht ik het in het belang der zaak het volgende ter refutatie van het in dat geschrift aangevoerde op het papier te zetten.

„Volgens den schrijver zouden de lijnwaad-handelaren veel schade lijden, omdat het getal daarvan te groot is geworden en omdat de kleine man thans de prijzen der goederen nauwkeurig kent. Ofschoon het in zijn artikel niet te lezen staat, blijkt uit het geheel, dat hij de vermindering van het debiet van Europeesche lijnwaden voor een deel aan het vorenstaande toeschrijft.

„Het sterk vermeerderd getal detaillanten kan alleen grootere concurrentie en lagere detailprijzen ten gevolge hebben. Dit is eene gewone wet op het terrein der économie politique. In stede van de koopers in zijne warong af te wachten, ziet zich de kleinhandelaar door de groote concurrentie genoopt, zijne waar den kleinen man in de dessa's te gaan aanbieden. Die groote concurrentie stelt dus de verbruikers van manufacturen in de gelegenheid zich goedkoop en zonder zich te verplaatsen, van de benoodigde katoentjes te voorzien, hetgeen, instede van het debiet te beperken, alleen vermeerderd verbruik van lijnwaden ten gevolge kan hebben.

„Tijdens den Amerikaanschen oorlog, toen de lijnwaden 100% hooger stonden dan in September 1868, datum van het beruchte handelsbericht, voorzag zich de Javaan, ofschoon in minder mate dan vroeger, steeds van lijnwaden, wel een bewijs dat hooge prijzen hem niet van inkoopen doen afzien. Dat de Javaan koopziek is, zal door niemand betwist worden; als hij geld heeft blijft het nimmer lang in zijne handen. In April ll., toen het besprokene courantartikel te Soerabaja verscheen, waren de prijzen der lijnwaden op gelijke hoogte als in September 1868, dus de vroegere normale prijzen. — Er kan dus toen geen sprake van hooge prijzen geweest zijn, en de schrijver (naar men zegt een Controleur) zal wel door de door hem geraadpleegde Inlanders op officiëele wijze, d. i. naar zijne wenschen, ingelicht zijn geworden. De kleinhandelaars, hetzij Chineezen, Arabieren of Inlanders, stellen zich, bij de groote concurrentie, met eene zeer luttele winst tevreden, en de detailprijzen op de binnenlandsche bazaars zijn steeds zoo laag, dat zulks de verbazing der groothandelaars, die het binnenland bezoeken, gaande maakt, en dezen zich daardoor kunnen verklaren, hoe het komt dat hunne afnemers dikwerf niet aan hunne verplichtingen kunnen voldoen.

„Dat de kleine man maar op zekere tijden van het jaar over contanten kan beschikken, geeft de schrijver zeer naiëf op als eene nu door hem gedane ontdekking; doch de minste handelsklerk weet, dat het nimmer anders geweest is, en dat de handel in lijnwaden jaarlijks eerst recht levendig wordt als de rijst-, suiker- en koffie-oogsten binnengebracht worden, omdat de kleine man alsdan eerst wat ruim aan contanten komt. — Zoodra de oogsten binnen zijn,

d. i. tegen November, ziet men den lijnwaad-handel spoedig afnemen en alsdan begint voor de kooplieden de komkommertijd.

„Vroeger voorzag Engeland grootendeels in de behoefte aan lijnwaden op Java, terwijl de betere Hollandsche goederen toen in minderheid op de markt waren. — Door de groote uitbreiding der katoen-industrie in Twente echter voorziet Holland thans grootendeels in de behoefte aan ruwe en witte goederen. Wel is waar leveren verscheidene fabrieken thans mindere qualiteiten dan vroeger; desniettemin is de verhouding van goed zwaar fabrikaat tot lichte qualiteiten op de Javasche markten eer verbeterd dan verminderd. — Engeland levert minder en Holland meer van deze laatsten. — Men kan dus niet in algemeene termen zeggen, dat de goederen welke thans op Java ingevoerd worden, van veel minder goede qualiteit zijn dan vroeger.

„Het sub 5 in het bewuste courant artikel opgegeven resultaat is waarheid, maar betreft een onderdeel van den manufactuur-handel, d. i. dien in imitatie batik-goederen, die juist terstond na afloop van den oorlog in Amerika, toen de prijzen van alle katoenen goederen sterk achteruit gingen, in décadence kwam en nog blijft. — Maar tegenover het ruime batikken door de inlandsche vrouwen als regel, staat een ruimer debiet van daarvoor geschikte witte lijnwaden, en het debiet daarvan toonde juist eene vermindering aan tegen vroegere jaren, toen er minder gebatikt werd.

„Als tegenspraak van het beruchte Soerabajasche bericht is wel eens gezegd: „De lijnwaden welke thans geimporteerd worden, zijn van mindere qualiteit dan vroeger, en daarom laat de Inlander ze liggen om zelf betere te weven". Om te weven moet men garens hebben, en juist zijn ruwe garens te Soerabaja geen gangbaar handels-artikel, terwijl de weverij zich in den Oosthoek tot enkele weinige gekleurde artikelen bepaalt, welke de Europeesche industrie nimmer leverde.

„Ik geloof hiermede de beloofde refutatie van het besprokene courant-artikel volledig geleverd te hebben, en ben het met de Twentsche Kamers van Koophandel eens, dat de welvaart der Javanen, als een gevolg van het nog vigeerend cultuur-stelsel, sterk afgenomen en dat hunne koopmacht dientengevolge binnen zeer nauwe grenzen teruggebracht is."

„*Soerabaja*, October 1869."

Niet alleen Java wacht op grondslagen die voor particuliere ondernemingen gelegenheid geven, ook op Sumatra's Westkust kunnen kapitaal en industrie, met gegronde voorruitzichten op uitstekende resultaten, worden aangewend, zoo maar het Gouvernement, door wettelijke bepalingen, waarborgen geeft, dat geene verstorende of ondermijnende hand van overheidswege tusschen beide zal komen, om te verwoesten en te vernielen.

De bevolking is geneigd, om van hare gronden, die zij in overvloed bezit,

veel meer dan zij voor eigen gebruik kan ontginnen, aan Europeesche ondernemers af te staan. Europeesche ondernemers zijn er, die reeds overeenkomsten met de inlandsche bezitters van gronden hebben gesloten, maar die, zonder eene goedkeuring van overheidswege op zulke contracten, geene onderneming durven beginnen. Maar de goedkeuring, ofschoon meer dan eens gevraagd, blijft achterwege, en de gronden blijven woest en de ontwikkeling, waartoe land en volk zoo geschikt zijn, blijft in de geboorte steken.

Die gedachten werden bij ons op nieuw, op treurige wijze, verlevendigd, onder het lezen van een brief uit de Padangsche Bovenlanden, waarvan wij een uittreksel hieronder laten volgen.

„Het grootste gedeelte dezer afdeeling heb ik bezocht, en ik hoop weldra ook het overige deel door te reizen. Wat prachtig land! wat nimmer overtroffen natuurschoon! wat weelderige plantengroei! wat rijkdom van den bodem! 't Is waarlijk te betreuren, dat hier nog geen particulier grondbezit voor Europeesch kapitaal of Europeesche ondernemers is toegestaan. In zulk een land, met zulke gronden en met zulk eene voortreffelijke bevolking, zouden kapitaal en nijverheid van deze gansche streek een onuitputtelijke bron van welvaart en rijkdom voor ondernemers en arbeiders, voor inboorlingen en Nederlanders kunnen maken.

„Let maar, bij voorbeeld, eens op de uitkomsten der koffie-cultuur, gelijk die hier thans wordt gedreven. De cultuur is vrijwillig, maar het product moet door de inlanders in monopolie aan het Gouvernement geleverd worden, dat daarvoor aan den planter *f* 13.— de pikol eerste soort betaalt. En zelfs die geringe prijs voor een artikel waarvan de marktprijs thans veel meer dan het dubbel bedraagt, brengt den planter, door de zelden geëvenaarde vruchtbaarheid van den grond, in verscheiden streken nog zóó veel voordeel aan, dat de bezitter van den grond en van den koffietuin zijne oogsten verpachten kan, en dan nog èn pachter èn verpachter een aardig sommetje kunnen verdienen. Eene koffie-onderneming, bij voorbeeld in Tanah Datar, zou, maar mijne meening, bij afschaffing van het monopoliestelsel, een der meest bloeiende van geheel Nederlandsch Indië kunnen worden.

„Vooral kan, bij het plan tot zulk eene onderneming, niet genoeg gewezen worden op de meerdere voordeelen, die de bevolking alhier boven de Javanen, hoe goed en voortreffelijk dezen ook als arbeiders mogen zijn, aan den ondernemer zou aanbieden. In de eerste plaats is het buiten eenige quaestie, dat de Maleier werkelijk gehecht is aan ons Gouvernement, zoo lang dit hem namelijk niet te zwaar drukt. Hij waardeert zeer goed de meerdere rust en veiligheid, die hij thans onder ons bestuur geniet. Maar bovenal zijn zijne energie en veerkracht, die hem zoo gunstig boven andere Indische volkeren onderscheiden, gegevens welke de invoering van een stelsel van vrije ondernemingen niet weinig zouden bevorderen.

„Een treffend bewijs van die veerkracht en energie vinden wij in het verschijnsel, dat de Maleiers nu reeds in staat zijn met Chineezen en Europeanen te concurreeren. Zoo is het contract voor den afvoer van koffie door al de

Bovenlanden, vroeger in handen van Europeanen, thans in die van Radja Mangkoeto. Niettegenstaande dezen weidschen titel is de man niet meer dan een gewone inlander, vroeger lijfjongen van den resident Steinmetz, thans grondbezitter en contractant met het Gouvernement, waardoor hij jaarlijks eenige duizenden guldens trekt. Zoo zijn, bij de uitbestedingen van vleesch, brandstoffen enz. voor de verschillende militaire kampementen, van de tien keer zeker zevenmaal Maleiers de laagste inschrijvers, met Maleiers tot borgen voor sommen die meestal tot *f* 20,000 beloopen.

„Nog iets, voor ik eindig, over dien weidschen titel van Radja Mangkoeto. Dat is hier een gewoon verschijnsel. Iemand die deze gewoonte niet kent, moge het vreemd in de ooren klinken, indien hij gewone Maleiers, ja boeven en dwangarbeiders, hoort bestempelen met namen als: Soetan Marahlaut, Datoe Radja Boengsoe, Toemanggoeng nan besar en dergelijken, — toch is de oorzaak gemakkelijk te vinden. Bij de geboorte ontvangt het kind een naam, waarmede hij tot zijne besnijdenis wordt aangeduid, en die zeer eenvoudig en niet door titels is opgesmukt. Bij de besnijdenis ontvangt de jongen echter een anderen naam, dien de Maleier „galar" noemt, en die ontleend wordt aan den „galar" van den persoon, van wien hij erven moet. Maar nu voegt de ijdelheid, die bij dit volk even groot is als in het beschaafde, maar op titels althans even tukke, oude Europa, aan die „galar" allerlei hoogdravende toevoegsels toe, als: radja, soetan (bij verkorting tan), datoe en dergelijke".

De Heer Busken Huët heeft, in de *Java bode* [1]), op zijne gewone manier (meesterlijk in stijl en vorm, maar listig en verraderlijk in methode) een aanval [gedaan op Dr. W. Bosch, den stichter van de Maatschappij tot Nut van den Javaan.

Hij begint zijn artikel al spottende met «de sporen van seniliteit» in het streven en werken van den heer Bosch zichtbaar, ofschoon hij in éénen adem betuigt, «niet den minsten lust te gevoelen, om met de gebreken van den ouderdom te spotten.» Diezelfde gebreken van den ouderdom die den stichter kenmerken, ontdekt hij in de Maatschappij tot Nut van den Javaan. «Nooit», zegt hij, «heeft die instelling een voorkomen van kracht en jeugd vertoond; reeds op den dag harer geboorte droeg zij rimpels in het voorhoofd; en zoo vaak zij tot hiertoe het woord voerde, dacht men onwillekeurig aan den ingevallen en tandeloozen mond eener bejaarde vrouw.»

Zoo iets kon, zelfs door een man als de heer Huët, die maar zelden voor iets terugdeinst, alléén in Indië geschreven worden, waar het pu-

[1]) Java-bode van Zaterdag 13 November 1869, No. 91.

bliek de Maatschappij tot Nut van den Javaan slechts uit de verte kan bezien. Hier te lande, waar wij dagelijks van haar hooren en lezen, zou hij 't wel gelaten hebben. Hier zou iedereen de valschheid van het beeld, hoe fraai ook gestyleerd en hoe listig voorgesteld, dadelijk met vingers hebben aangewezen. Hier zagen wij de instelling, van hare geboorte af, een vaart nemen, ongewoon onder het stille, kalme, bedaarde, afwachtende Nederlandsche volk. Hier drong zij dadelijk, met onwederstaanbaren aandrang, door tot alle klassen der samenleving en spreidde hare takken uit in steden en dorpen. Hier vernemen wij gedurig, dat nieuwe departementen worden opgericht, en klinkt ons het krachtige woord, dat overal in hare vergaderingen wordt gesproken, in de ooren. Hier zien wij haar moedig weêrstand bieden aan de heftigste aanvallen van haat en vijandschap, van ernst en boert, van bitterheid en spotternij. 't Is of zulke aanvallen nieuwe levenskiemen in haar opwekken en hare krachten versterken.

Zijn dat de gebreken van den ouderdom? Of zijn dat de eigenschappen van frissche jeugd, die door tegenstand gescherpt, door wrijving verhoogd, en door oppositie gehard worden?

Neen! hare hoedanigheden, maar ook hare gebreken, zijn juist die der edele jongelingschap. Edelmoedige gevoelens, beminnelijke openhartigheid, een moed die wel eens aan 't vermetele grenst, gesloten oogen voor gevaren en alleen een geopend oog voor 't goede dat men bereiken wil. Het levendige, het opbruisende, de overdrijving der jeugd, gepaard aan een gloeienden haat jegens het onrecht dat zij ziet plegen, jegens de onderdrukking die zij meent te bespeuren, — ziedaar wat de Maatschappij tot Nut van den Javaan gelegenheid te over geeft in haar op te merken.

De heer Huët is veel te slim, dan dat hij zijne fraaie vergelijking niet in den zak zou gehouden hebben, indien hij in Nederland en voor Nederlanders schreef.

En ook het eenige geïncrimineerde feit, dat hij der Maatschappij verwijt, het aanvankelijk in overweging nemen van het bekende voorstel van den heer de Bruyn, en het verdwijnen van dat voorstel in de algemeene vergadering, — is dat feit een bewijs van «gebreken van den ouderdom?» Is dat niet veeleer de voorbarigheid van den jongeling, die op den eersten indruk afgaat, maar er niet tegen opziet, onmiddellijk terug te keeren, als de weg die is ingeslagen, verkeerd blijkt te zijn?

Hoe is de heer Huët toch aan eene zoo totaal valsche vergelijking gekomen? 't Is waar, elke vergelijking gaat mank, en daarom moet gij ook de zijne niet al te zeer uitpluizen. Maar het tertium comparationis moet toch juist zijn. En nu is zijn beeld precies het tegenovergestelde van 't geen het zijn moest. Hoe heeft zulk een scherpzinnig man zoo geheel mis kunnen zien? Was het de zucht, om den waardigen grijsaard, die met jeugdige kracht eene schoone en edelmoedige instelling in 't leven riep, eene hatelijkheid te zeggen?

Tot welken leeftijd behoort zulk eene leelijke eigenschap van het karakter? Helaas! dat is een gebrek, dat onverschillig jong en oud soms kenmerkt. De fouten die een gevolg van de jonkheid zijn, verbetert de tijd. Maar dat gebrek vreezen wij dat onherstelbaar is.

Het afsterven van den heer H. J. Lion, Oprichter en Hoofdredacteur van het Bataviaasch Handelsblad, heeft in Indië algemeene deelneming verwekt.

In vele opzichten was hij een merkwaardig man, en zijn naam is verbonden aan de gewichtigste verschijnselen van ontwikkeling en vooruitgang, die in de laatste twintig jaren Indië hebben gekenmerkt. Wij hopen in eene volgende aflevering een artikel aan hem te wijden. Thans bepalen wij er ons toe, om de aandacht te vestigen op de wijze waarop men, zoowel aan gene als aan deze zijde van den Oceaan, hulde aan zijne nagedachtenis tracht te brengen,

De heeren Dr. W. R. van Hoëvell, oud-redacteur van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven, oud-redacteur van het Bataviaasch en Nieuw Bataviaasch Handelsblad, en Mr. J. van Gennep, oud-redacteur van het Indisch Weekblad van het Recht en van den Java-Bode, hebben zich, in die qualiteiten, tot het Nederlandsche publiek gewend, om ook hier de vrienden van Indië uit te noodigen, deel te nemen aan de pogingen tot vereering van den afgestorvene, die zich in Indië reeds met geestdrift hebben geopenbaard.

«Tot weinige dagen voor zijn dood», zoo spreken zij in eene dezer dagen bekend geworden circulaire, «bleef Lion een wakker en talentvol strijder voor de rechten en belangen van Nederlandsch Indië, aan wier verdediging hij een belangrijk deel van zijn leven heeft gewijd.

«De overgroote meerderheid der Europeesche ingezetenen en der ontwikkelde inlanders op Java betreurt het verlies van den man, die aan den publieken geest aldaar de eerste krachtige uiting heeft gegeven, en gedurende een reeks van jaren zijn voornaamste en getrouwste tolk gebleven is. De Indische dagbladpers, met al het goed dat zij reeds gesticht heeft, en het licht dat zij over de vroeger zoo duistere koloniale vraagstukken heeft doen schijnen, heeft aan H. J. Lion haar ontstaan te danken.

«Zijn onvermoeid streven heeft hem wel veel verdriet en miskenning opgeleverd, doch geen grooter inkomsten dan onmisbaar waren om in het onderhoud van zijn talrijk gezin en de goede opvoeding zijner kinderen te voorzien. Nog zes van deze zijn onmondig achtergebleven, en zijne weduwe heeft maar geringe middelen om hnnne opvoeding te voltooien.

«Wij behoeven niet te zeggen, dat wij van harte met den wensch instemmen, dat deze goede verwachting niet moge worden beschaamd gemaakt.

«Daarom heeft zich te Batavia eene Commissie gevormd uit algemeen geachte mannen, om een fonds bijeen te brengen, in de eerste plaats bestemd, om in de opvoeding dier kinderen op onbekrompen wijze te voorzien. Overal elders in Nederlandsch Indië hebben zich subcommissiën bereid verklaard om mede te werken tot hetzelfde doel.»

De heeren van Hoëvell, des Amorie van der Hoeven en van Gennep zijn door de Commissie te Batavia uitgenoodigd, om ook in Nederland bijdragen voor dat opvoedingsfonds te verzamelen. Zij voldeden daaraan al dadelijk door het publiceeren dezer circulaire, waarin zij verklaren, dat zij deze taak te liever op zich nemen, «omdat in de medewerking tot eene zaak die de *algemeene* sympathie der ingezetenen van Indië in zoo hooge mate heeft opgewekt, aan Nederland de gelegenheid wordt aangeboden, te toonen, dat de dikwijls beweerde éénheid van Moederland en Kolonie meer dan een voorwendsel, dat zij in het Nederlandsche volksbewustzijn inderdaad doorgedrongen is, dat zij niet slechts in het *nemen*, ook in het *geven* zich te openbaren weet.»

KANTTEEKENINGEN OP HET KOLONIAAL VERSLAG.

Evenals aan vroegere verslagen wenschen wij ook aan het onder dagteekening van 20 September jl. aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingezonden verslag een opstel te wijden.

Wij mogen niet nalaten reeds dadelijk onze vreugde aan den dag te leggen dat ditmaal de inhoud ons vroeger bekend is geworden dan in vorige iaren het geval was. Maanden en maanden schenen vroeger vereischt te worden om dat verslag te drukken. Al had men in den omvang en de vele tabellarische opgaven eene verschooning voor eenige vertraging, die vertraging was steeds grooter dan bij eene inrichting als de algemeene landsdrukkerij behoorde het geval te zijn. Het thans ingediende verslag werd in de zitting van 23 September aan de Kamer ingezonden, en reeds op den vooravond der behandeling van de begrooting van Nederlandsch-Indië, die den 4den November aanving, konden de leden der Tweede Kamer van den inhoud kennis nemen. Wij hebben ons verplicht geacht op deze verbetering te wijzen, daar wij meermalen ons leedwezen over de vertraging, die de druk ondervond, hebben uitgedrukt.

Nu het verslag zelf. Een woord van lof over dat verslag zij ons in de eerste plaats vergund. Legt men de door den tegenwoordigen Minister van Koloniën ingediende verslagen, en bepaaldelijk het jongste verslag, naast de vele vroegere, dan moeten de veranderingen en verbeteringen ieder dadelijk in het oog springen. Eene dorre opsomming van feiten, hoogst belangrijk voor de geschiedenis ongetwijfeld en onontbeerlijk voor hem die het koloniaal bestuur in bijzonderheden wil leeren kennen, heeft plaats gemaakt voor een verhaal dat ons de koloniale toestanden te aanschouwen geeft. En dat verhaal is leesbaar, wat met gewone staatsstukken, en bepaaldelijk ook met de vroegere koloniale verslagen, niet het geval is. Het verslag draagt op bijna iedere bladzijde de kenteekenen van de pen van den stylist, die degelijkheid van inhoud aan een zoo veel mogelijk aangenamen vorm weet te paren.

Het doet ons echter leed dat wij, bij deze betuiging van sympathie voor des Ministers arbeid, in één opzicht, wat den vorm betreft, minder goedkeurend moeten spreken. Die aanmerking maakten wij reeds ten opzichte van het vroegere verslag; wij moeten die thans herhalen.

De Minister heeft aan zijn denkbeeld vastgehouden om in het verslag zelf een overzicht te geven van de mededeelingen die aan het vorige verslag sluiten, tot den datum der voornaamste laatste tijdingen. De vroeger aan den voet van elke bladzijde geplaatste noten, die het verslag zelf, dat over een bepaald jaar liep, moesten aanvullen en ook de latere gebeurtenissen doen kennen, zijn daardoor verdwenen. Ongetwijfeld is het verslag in zijn tegenwoordigen vorm, omdat het zooveel mogelijk den toestand van het oogenblik schetst, van meer actueel belang dan vroeger; maar het bezwaar bestaat daardoor en blijft bestaan, dat elk verslag niet is een afgerond geheel, waaraan niets meer zou toe te voegen zijn. Het systeem om ook de «voornaamste laatste tijdingen» in het lichaam van het verslag op te nemen, vordert dat men later, zoo al niet op verkeerde, dan toch op dikwijls onvolledige tijdingen zal moeten terugkomen. Dus om zich in het vervolg omtrent den toestand in een gegeven jaar te vergewissen, zal het noodig zijn twee zoo niet meer koloniale verslagen op te slaan, terwijl men vroeger met één kon volstaan. Daarbij komt dat nu geen harmonie bestaat tusschen verslag en bijlagen. De Minister zegt in zijne aan het verslag voorafgaande missive: «Het verslag bevat ten aanzien van Nederlandsch Indië de statistieke opgaven over 1867 en 1868 (enkele uitgezonderd), met mededeelingen die zich aan het vorig verslag sluiten tot den datum der voornaamste laatste tijdingen. Hierdoor kan de gaping, die bij den overgang tot de nieuwe regeling bestond, hoofdzakelijk voor gevuld gehouden worden. Ten aanzien van de overige groepen bevat het de statistiek van 1868, met mededeelingen als voren.» Men ziet hieruit dat eene gewenschte eenheid ontbreekt. Nu eens heeft men te doen met de statistiek van 1867 en 1868, waarop wederom uitzonderingen zijn gemaakt, dan weder met die van 1868 alleen. Wij blijven die handelwijze voor verbetering vatbaar achten.

Misschien staan wij bij deze schijnbaar ondergeschikte zaak te lang stil. Maar aangezien de vorm zooveel vermag, hebben wij ons verplicht geacht andermaal op het minder gelukkig denkbeeld waarvan de Minister is uitgegaan, te wijzen en op verandering aan te dringen. Daarom vestigen wij er ook op nieuw de aandacht op, dat het hoofd van het verslag geen jaartal vermeldt, zoodat wij, op den ingeslagen weg voortgaande, na verloop van eenige jaren eene reeks van Koloniale Verslagen zullen verkrijgen, zonder dat, anders dan na inzage van het verslag zelf, blijkt over welk jaar zij loopen.

Met inderdaad uitnemende zorg zijn in het hoofdstuk «Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard» bijzonderheden bijeengevoegd, die ons den toestand der inlandsche bevolking doen kennen. Die bijzonderheden vooral behoren steeds met groote nauwlettendheid te worden nagegaan, want het kan toch niet onjuist zijn te beweren, dat de omstandigheden waaronder zij leeft, van invloed moeten zijn op haar toestand. En wat leeren nu de berichten uit de verschillende residenties ons omtrent den toestand der bevolking op dat eiland?

In Bantam is de staatkundige en stoffelijke toestand in de laatste jaren veel verbeterd. Waardoor? «Door de meerdere bemoeienis van het Europeesche bestuur met de belangen der bevolking, de verwijdering uit het Inlandsch bestuur van menig schadelijk element en eene zorgvuldige regeling der heerediensten.» «Als bewijs voor die gunstige wending» — zegt het verslag verder — «wordt aangevoerd, dat de bevolking thans, in tegenstelling met vroeger, zonder eenigen schroom of terughouding bij het bestuur hare bezwaren komt inbrengen, aan haar landbouw steeds belangrijke uitbreiding geeft en geene middelen onbeproefd laat om hare in privaat eigendom bezeten gronden te verbeteren en productief te maken. In de streken waar vroeger telkens de hulp der Regeering werd ingeroepen tot inkoop van zaadpadi, voedingsmiddelen of karbouwen, was die in de laatste drie jaren niet meer noodig geweest, maar worden allerwege ruim voorziene padischuren aangetroffen». «Voor de goede geaardheid en den werklust van den Bantammer pleit» — luidt het vervolgens — «het feit dat niet zelden velen als koeli naar Batavia, de Lampongs en elders gaan arbeiden, en zich groote ontberingen getroosten ten einde uit de aldaar overgespaarde loonen, bij terugkomst, een eigen stuk grond aan te koopen.»

Omtrent Batavia staat opgeteekend, «dat de bevolking werd gebaat door middelmatige en steeds dalende rijstprijzen, die haar in staat stelden zich ruimschoots van eerste levensbehoeften te voorzien.»

In Krawang houdt de bevolking zich uitsluitend met den landbouw bezig, «het gevolg van ruime gelegenheid tot ontginning.»

Volgens de jongste berichten uit Pekalongan heerschten daar rust en tevredenheid onder alle standen der maatschappij en speciaal onder de inlandsche bevolking.

Vrij algemeen getuigden de hoofden in Samarang, «dat de bevolking, in vergelijking met vroegere jaren, welvarend was te noemen.»

In Japara waren «bloei en welvaart het deel der residentie.»

Voedingsmiddelen in Rembang waren voor matige prijzen verkrijgbaar.

Op de mededeeling met betrekking tot Soerabaja, dat «de niet zeer bemoedigende toestand der suiker-industrie, eene ongekende lusteloosheid in den handel en de vele faillissementen nadeelig terugwerkten op de nijverheid», laat het verslag deze zinsnede volgen: «Toenemende weelde in

kleeding en huisraad en het bouwen van steenen woningen, vooral op de hoofdplaats, getuigden intusschen van stoffelijken vooruitgang onder den inlander. Ook de opbrengst der landelijke inkomsten was klimmende.»

Ten opzichte van Madura leest men het volgende: «In het regentschap Pamakassan nemen, sedert het onder direct bestuur van het Gouvernement staat, welvaart en tevredenheid toe; vooral de visschersdorpen vertoonen teekenen van voorspoed. In de Vorstenlanden daarentegen laat de toestand der bevolking nog zeer veel te wenschen over. Wel tracht het Europeesch bestuur ook hier de willekeur en dwingelandij der inlandsche grooten zoo veel mogelijk tegen te gaan, maar dikwijls worden zijne goede bedoelingen verijdeld door geheime tegenwerking of verklaarden onwil.»

In Pasoeroean is «de welvaart der inlandsche bevolking, bij vergelijking met andere gewesten, zeer groot en neemt gestadig toe.»

In Probolinggo «vindt de inlandsche bevolking voldoende gelegenheid in hare behoeften te voorzien.» De eerste levensbehoeften voor den inlander waren in laatstgenoemd gewest in ruime mate en tegen billijke prijzen te bekomen.

Ook in Banjoewangi heerscht welvaart in groote mate. De bevolking hier is in het bezit van vruchtbare velden, die allen van levend water kunnen voorzien worden, en is rijk aan trek- en ploegvee.

Het zal wel niet worden tegengesproken, wanneer wij beweren dat deze mededeelingen hoogst belangrijk, maar ook zeer geruststellend zijn, geruststellend in het bijzonder voor hen, die voor hervormingen in de inlandsche Indische maatschappij zoo zeer bevreesd zijn. Telken male wanneer er van veranderingen sprake is, al zijn die veranderingen nog niet onder de categoriën van hervormingen te rangschikken, ducht men daarvan slechte gevolgen. Al wat eenigermate naar Europeesche toestanden zweemt, acht men voor eene maatschappij, als in Indië wordt aangetroffen, verkeerd. En wat blijkt nu? Dat de Javaan, Madurees en Soendanees menschen zijn van gelijke bewegingen, maar ook met dezelfde begeerten en dezelfde neigingen behept als wij. Ook hun streven is in een welvarenden toestand te geraken. Het bewijs daarvan levert in de eerste plaats de Bantammer, die naar elders als koeli gaat arbeiden, om in staat te zijn later een stuk grond te kunnen koopen. Bijna zonder uitzondering vindt men van welvaart, van vooruitgang, van ontwikkeling, van voorraad van levensbehoeften gesproken. En zoo het tegenovergestelde het geval is, is de oorzaak in de bevolking zelve te zoeken. De berichten omtrent Kediri leveren daarvan het bewijs. «De algemeene welvaart» — leest men daar — «wordt hier niet weinig ondermijnd door het gebruik van opium, waaraan de massa der bevolking verslaafd is.»

En dan die zoo zeer gevreesde invoering van Westersche begrippen in de Oostersche maatschappij. Ook dit verslag, gelijk menig vroeger, levert

het bewijs dat onze inmenging, in plaats van nadeelig, weldadig werkt voor de bevolking. Men lette slechts op hetgeen wij zoo even met betrekking tot Madura uit het verslag afschreven. Is het niet merkwaardig dat, sedert een gewest onder direct bestuur van het Gouvernement staat, welvaart en tevredenheid toenemen? Is het niet opmerkelijk dat, zooals in Bantam het geval was, de staatkundige en stoffelijke toestand verbeterd is door de meerdere bemoeienis van het Europeesch bestuur met de belangen der bevolking, door de verwijdering uit het inlandsch bestuur van menig schadelijk element en door eene zorgvuldige regeling der heeredienstenn? Zou men meenen dat zonder onze inmenging ooit van eene betere regeling van die diensten sprake zou zijn? Zoodanige regeling is toch geenszins in het belang der inlandsche hoofden, aan wie vroeger de bevolking geheel was overgeleverd, maar wier macht en daardoor ook hun lust, tot knevelen der bevolking door de maatregelen van het Gouvernement eenigszins is ingekrompen.

Nog tot eene andere opmerking geven de berichten uit de verschillende residentiën van Java ons aanleiding. Steeds was het schering en inslag de beschuldiging te doen hooren, dat eigenbelang de eenige drijfveer was voor de door de liberalen verlangde hervormingen. De voordeelen die Java afwerpt, en die tot nu toe door het Gouvernement werden genoten, zouden, bij toepassing van die hervormingen, in den zak vloeien van de hervormingsgezinden, en voor de bevolking zou alleen deze verandering plaats hebben, dat, terwijl zij tot nu toe voor het Gouvernement moest arbeiden, zij voortaan door particulieren tot het telen van producten zou worden gedwongen. Wij willen nu niet, om de onjuistheid van die beschuldiging in het oog te doen springen, wijzen op het verlangen van de liberale partij, om, terwijl vroeger sommigen door begunstiging werden gebaat, voortaan voor ieder die kapitaal en arbeid kan leveren, de gelegenheid open te stellen op Java als planter of handelaar op te treden, maar wij wijzen nu op hetgeen wij zoo even uit het koloniaal verslag afschreven. En die mededeelingen in het verslag geven een merkwaardig démenti aan die beschuldiging. Op bijna iedere bladzijde blijkt, dat door de in de laatste jaren genomen maatregelen, zooals afschaffing van drukkende cultures, inkrimping van heeredienstenn, betere betaling voor geleverden arbeid, enz., de druk voor de bevolking is verminderd en dien ten gevolge de welvaart onder haar is toegenomen, maar tevens blijkt ook dat de toestand van de zoogenaamde «fortuinzoekers» niet is verbeterd. Algemeen klaagt men over verliezen die de particuliere handel en industrie geleden hebben; men spreekt van lusteloosheid, zelfs, zooals in Soerabaja, van faillissementen.

Was het dan — vraagt men misschien — de liberalen te doen om handel en industrie op Java te dooden? Geenszins, zij wenschen alleen dat die

niet op onnatuurlijke wijze zullen worden gevoed en voordeel zullen genieten door den druk der bevolking. Dit was het doel van de maatregelen die van 1863 tot 1866 genomen of voorgesteld werden, en waarop de Gouverneur-Generaal Mijer, men lette slechts op het onlangs bekend geworden besluit tot afschaffing van heerediensten op Ambon, voortbouwt. Maar het gevolg daarvan is geweest dat de particulieren, omdat zij hoogere loonen moesten betalen, waardoor de producten hun duurder te staan kwamen, verliezen hebben geleden. Dit ware waarschijnlijk voorkomen, wanneer de maatregelen om het productief vermogen van Java op natuurlijke wijze te verhoogen en aan het kapitaal zekerheid te verschaffen door het verleenen van grondeigendom, geen schipbreuk hadden geleden; wanneer niet eene nauw aaneengesloten oppositie, tijdelijk door geheel onverwachte hulp versterkt, de aanneming van de cultuurwet had verhinderd. Toen was het vertrouwen nog niet geschokt, toen was het kapitaal nog niet van Java weggevloeid, toen was men zelfs nog bereid kapitaal van hieruit te verstrekken. Ware die wet aangenomen, de toestand zou thans geheel anders zijn, terwijl wij nu nog, omdat het conservatieve bewind niets heeft kunnen tot stand brengen, evenals in 1865 staan voor dezelfde quaestie.

Over het gehalte der hoofden wordt helaas nog niet overal eene gunstige getuigenis afgelegd. Wel spreekt men in de berichten uit menig gewest van verbetering, en wordt verklaard, dat zij, zoo in hoogeren als lageren rang, stof tot tevredenheid geven, maar niet met betrekking tot ieder gewest is dit het geval. In Cheribon bijv. zijn klachten tegen dorpshoofden, met verzoek om hen te ontslaan, talrijker dan elders. Het gehalte der inlandsche ambtenaren beneden den rang van districtshoofd laat in Tagal veel te wenschen over, en vele der dessa-bestuurders in de afdeeling Japara maken zich aan kwade praktijken en amfioen schuiven schuldig. In Soerabaja zijn de gevallen niet zeldzaam dat de dessahoofden gestraft moeten worden ter zake van onrechtmatige handelingen, en in Probolinggo moeten zij ter zake van strafbare feiten naar den bevoegden rechter worden verwezen.

Maar dat hieraan juist de invloed van het Europeesch bestuur paal en perk kan stellen, bewijzen andere berichten in het verslag. Met betrekking tot Pekalongan vinden wij opgeteekend: «Tegen onrechtmatige daden der dessa-bestuurders bestaat meer waarborg, naarmate de bevolking meer en meer geneigd raakt hare klachten bij het Europeesch bestuur in te brengen.» Dat de bevolking steun zoekt bij dat bestuur tegen daden harer hoofden, is wel een sprekend bewijs dat ook de bevolking zelve van den weldadigen invloed van dat bestuur overtuigd is; zij zou zich niet onder de bescherming van ons bestuur stellen, wanneer zij niet overtuigd was dat zij bij ons hulp kon vinden. De bevolking zelve schijnt dan ook niet zoo bevreesd voor Westerschen invloed, waarvan men hier te lande vaak de nadeelen hoort betoogen.

Aan de mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard met betrekking tot de Buiten-bezittingen ontleenen wij een bericht, dat almede meer tot voortgaan op den weg van hervorming dan tot stilstaan of teruggaan moet aansporen. Met betrekking tot de Lampongsche districten staat het volgende opgeteekend: «Ten gevolge der intrekking in 1866 van het meerendeel der beloonde en onbeloonde heerediensten nam de welvaart der bevolking, die daardoor meer tijd dan vroeger kon besteden aan de bewerking en beplanting harer rijstvelden en aan het telen van tabak en kapas, aanmerkelijk toe. Gebrek aan voedingsmiddelen, vroeger herhaaldelijk ondervonden, behoort thans tot de uitzonderingen en is ook voor 1869 niet te vreezen.» Hetzelfde vinden wij onder Palembang, waar wij lezen: «De opheffing van een aantal heerediensten schonk aan de bevolking ruime gelegenheid om meer geld te verdienen dan ooit te voren en daardoor hare welvaart te doen toenemen.» Dit mag toch waarlijk wel als bewijs gelden, dat men in afkeuring van de ontheffing die de bevolking ondervonden heeft, heeft misgetast.

Van de bijzonderheden betreffende het militair beheer, releveeren wij een enkel punt.

Op bladz. 22 wordt aangeteekend, dat in het laatst van 1868 de aandacht van het Indisch bestuur bijzonder gevestigd is op den gezondheidstoestand van het leger. De meerdere sterfte in eenige der laatste jaren en ook in 1868 laat zich, wordt in het verslag gezegd, geheel verklaren door de kort achtereenvolgens geheerscht hebbende cholera-epidemiën. De sterfte is het grootst onder de nieuwelingen bij het Indisch leger. Dat die verminderd zou worden door de troepen uit Nederland, in stede van te Batavia, bijv. te Samarang te doen ontschepen, om ze vandaar naar hooger gelegen, gezonder plaatsen te zenden, wordt door het legerbestuur en de Indische regeering betwijfeld. De militairen volgen thans zoo spoedig mogelijk hunne bestemming, waartoe, zoo dienstbelang dit niet bepaaldelijk eischt, geene als ongezond bekende plaatsen worden aangewezen. «Een en ander» — wordt vervolgens gezegd — «verhindert niet dat het ernstige overweging verdient, nu binnen weinige jaren een spoorweg tusschen Batavia en Buitenzorg verwacht mag worden, op eenige plaats nabij Buitenzorg, buiten de kom der meeste regens, een eenvoudig kampement aan te leggen, zoo tot ontvangst van nieuwelings aangekomen troepen, als van reconvalescenten, lijders aan ziekten die een koeler klimaat vereischen, enz.»

Onder hetgeen verder tot bevordering van den gezondheidstoestand van het leger gedaan is, verdient in de eerste plaats de maatregel opmerking om met Norton's welpompen te beproeven bij expeditiën of in tijdelijke kampementen de troepen van goed drinkwater te voorzien, terwijl verder

ook de aandacht mag gevestigd worden op de vermeerdering van het voedingstarief voor militairen beneden den rang van officier, welke maatregel, zooals reeds uit de begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1870 blijkt, met den aanvang van dat jaar in werking zal treden. In een der jongste mailberichten vindt men ook opgeteekend, dat voortaan de nieuw aangekomen troepen per tramway naar Meester Cornelis zullen worden vervoerd, waar men een gezonder klimaat vindt. Door de overplaatsing van een paar compagniën naar Weltevreden, vindt men te Meester Cornelis gelegenheid de nieuw aangekomen troepen te huisvesten.

Deze mededeelingen omtrent eene aangelegenheid wier behartiging door den Staat gevorderd mag worden, eerstelijk als een plicht der menschelijkheid, opdat niet meer menschenlevens verloren gaan dan noodig is, maar ook om de financiëele gevolgen, hebben ons een opstel in herinnering gebracht: «Sterfte onder Europeesche troepen in tropische gewesten», dat eenige jaren geleden in de *Koloniale jaarboeken* werd opgenomen (zie 4e jaargang, blz. 104 en vv.). In dat opstel wordt de aandacht gevestigd op een aan het Engelsche Parlement overgelegd verslag eener commissie benoemd tot het doen van een onderzoek naar den gezondheidstoestand van het Britsch-Indische leger. Die commissie was tot de overtuiging gekomen, dat de plaats voor militaire stations in den regel slecht gekozen is, dat de inrichting en plaats van vestiging van kazernen en hospitalen veel te wenschen overlaat, dat tot verschaffing van goed drinkwater — de slechte aard van het water wordt een der hoofdgebreken op de Indische stations genoemd — en tot verschaffing van gelegenheden om zich te wasschen en te baden geen voldoende voorzorgen genomen worden, en dat in de voeding en kleeding van den militair nog veel kan worden verbeterd. De commissie geeft vervolgens eenige wenken, die misschien ook voor het Nederlandsch-Indische leger behartiging verdienen.

Uit het hoofdstuk «Justitie en politie» blijkt dat tegen het met 1 Januari 1867 ingevoerde wetboek van strafrecht voor Europeanen een bezwaar is gerezen, het bezwaar namelijk dat, terwijl vroeger tegen alle lichte mishandelingen, als het geven van een klap, slag, schop of stoot, die geene kenteekenen van belang achterlaten, slechts eene lichte politiestraf werd bedreigd, die mishandelingen nu, na de invoering van het Wetboek, als misdrijven worden beschouwd en gebracht voor de raden van Justitie. Indien dit eene moeilijkheid mocht zijn die het Wetboek in de praktijk oplevert, zou daarin misschien gemakkelijk te voorzien zijn. Maar is het wel eene moeilijkheid? Wij zien in het karakter dat thans aan die mishandelingen wordt gegeven, veeleer een waarborg voor de bevolking; want het opleggen van eene geldboete was vroeger misschien niet het beste middel om herhaling te voorkomen.

Het blijkt uit dit verslag dat het ontwerpen van een strafwetboek voor Inlanders, met welke taak vroeger de heer Last was belast, maar die daarvan op zijn verzoek ontheven werd nadat de Indische regeering eene beperkende uitlegging aan art. 75 van het regeerings-reglement had gegeven, thans is opgedragen aan den Directeur van Justitie. Het is te hopen dat nu eindelijk aan deze zaak een eind zal komen en zij met het volgende jaar van de agenda zal verdwenen zijn.

Ten opzichte der inlandsche rechtspleging wordt het feit medegedeeld, dat de Soesoehoenan van Soerakarta zijne toestemming heeft gegeven om te bepalen dat de straf van rottingslagen niet langer zal worden toegepast, dat de uitspraken der pradoto in overeenstemming moeten zijn met het vigeerende Nederlandsch-Indische strafrecht, en dat de uitvoering der doodstraf door middel van krissen vervangen wordt door die van ophanging. Eene gewichtige en verblijdende mededeeling, in het bijzonder voor hen, die meenen dat onze tegenwoordigheid in Indië nog tot iets meer nuttig is dan om door dwang de inlandsche bevolking tot arbeidzaamheid op te wekken.

Het verslag teekent ook op blz. 38 de resultaten op die de afschaffing van de straf van rottingslagen heeft opgeleverd. Men herinnert zich voorzeker de waarschuwingen die men van conservatieve zijde tegen den maatregel heeft doen hooren. En wat leert nu het verslag? Over de gevolgen der afschaffing is in 1868 door den Procureur-Generaal bericht ingewonnen van de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura. «Het daarop in het algemeen gegeven antwoord» — zoo lezen wij — «is, dat de afschaffing geen den minsten waarneembaren invloed heeft gehad op de orde en veiligheid.» «Terwijl men zou gemeend hebben?» schrijft de Procureur-Generaal, «dat na de afschaffing het aantal met andere politiestraffen (ten-arbeidstelling aan de openbare werken, blokarrest of gevangenis) op de politierol gestrafte Inlanders en met dezen gelijkgestelden aanmerkelijk zou zijn toegenomen, is juist het tegenovergestelde, althans op Java en Madura, het geval geweest. Onder vigueur van den rotting toch bedroeg het aantal der met ten-arbeidstelling, gevangenis of blokarrest gestraften in 1863 63944 personen, in 1864 66169 en in 1865 68026, terwijl in 1866 (het jaar van afschaffing) het aantal was 62659 en in 1867 en 1868, toen in het geheel geen rottingslagen meer op de politierol werden opgelegd, achtereenvolgens niet meer dan 48064 en 50399.»

Vooral met het oog op deze resultaten, die al de kwade voorspellingen logenstraffen, welke van de afschaffing zouden te vreezen zijn, doet het ons leed dat uit het verslag niet van het voornemen blijkt om den rotting, met behoud zoo noodig voor de strafdivisie te Klatten, ook voor de militairen af te schaffen. Wij blijven daarvan steeds de wenschelijkheid aannemen.

De mededeelingen omtrent de persoonlijke diensten zijn hoogst belangrijk te noemen, daar zij de werking doen kennen van de ordonnantiën van 26 September 1867, die het aantal heeredienstplichtigen ten behoeve der inlandsche hoofden en ambtenaren beperkten tot een voor elken rang aangewezen vast getal, uitsluitend ten behoeve hunner huishouding. Tegen 26925 vóór 1 Oct. 1867, kwamen van dien dag af in de verschillende gouvernementsresidentiën (de Preanger-regentschappen uitgezonderd) voor deze zoogenaamde pantjendiensten niet meer dan 17272 heeredienstplichtigen dagelijks op, ongerekend nog het vervallen van de diensten, die, naar gelang der behoefte, plachten gevorderd te worden voor den bouw en het onderhoud van de woningen van inlandsche hoofden, een en ander te gelijker tijd òf voor rekening van den lande, òf ten laste der bewoners gebracht, met volstrekte uitsluiting van eenige verplichte dienst of levering.

«De werking der bewuste ordonnantien» — luidt het in het verslag — «wordt over het algemeen gunstig genoemd. Van misbruiken worden geene voorbeelden aangehaald. Klachten over moeilijkheden van contrôle zijn alleen vernomen uit Tagal. Over het algemeen echter heeft de bevolking zelve het besef van tegenover hare hoofden een onafhankelijk en meer gewaarborgd standpunt te kunnen innemen dan vroeger. In enkele gewesten hadden de hoofden den wensch te kennen gegeven naar vervanging der diensten door geld, hoofdzakelijk naar het scheen wegens het beperkend karakter der aanbevolen algemeene regels voor de verstrekking van dienstplichtigen te hunnen behoeve. Van twee regenten, dien van Lebak (Bantam) en dien van Kediri, wordt gemeld dat zij eigener beweging afstand deden van de hun toekomende dienstplichten.»

Eene zeer merkwaardige getuigenis. Men herinnert zich toch voorzeker de voorspellingen die men hooren deed, toen van afschaffing of vermindering der diensten van de hoofden sprake was. Men kon, beweerde men, afschaffing of beperking decreteeren, het zoude niet baten, want de bevolking zou ook zonder verplichting die diensten willen bewijzen, terwijl de hoofden zelven aan die wettelijke bepalingen zich weinig zouden storen en toch, ondanks gegeven voorschriften, zouden voortgaan ten eigen behoeve over de krachten der bevolking te beschikken. En nu ziet men dat aan de ééne zijde de bevolking «een onafhankelijk en meer gewaarborgd standpunt» inneemt, dat zij dus, hare positie begrijpende, ook iets anders en meer wil zijn dan een gedienstig werktuig in de hand van hare hoofden, en aan de andere zijde dat de hoofden zelven, overtuigd blijkbaar van het nut van den genomen maatregel, daarvan aan de bevolking al het mogelijke voordeel wilden verzekeren, door uit eigen beweging afstand te doen van de hun toekomende dienstplichten, zooals met de regenten van Lebak en Kediri het geval was.

Het verslag vermeldt dat afkoop of plaatsvervanging van heeredienst

door minnelijke schikking der betrokkenen onderling op Java en Madura overal plaats heeft. «Daarbij zijn, leest men, vier gevallen op te merken; vrijstelling kan worden verkregen:

1°. door het geven van geld of geschenken aan de dessahoofden, hetgeen clandestine vrijstelling ten gevolge heeft;

2°. door werkelijken afkoop bij de inlandsche hoofden, waarvan velen geld verkiezen boven den arbeid der heeredienstplichtigen;

3°. door het stellen van plaatsvervangers, die door den dienstplichtige zelven worden betaald;

4°. door de onderlinge overeenkomst van de dienstplichtigen eener dessa die voor een bepaalden dienst zijn afgezonderd, om dit werk te doen verrichten door vaste personen, tegen genot van eene geldelijke belooning, de bewerking hunner sawahs of andere voordeelen.»

In verband met hetgeen wij vroeger (zie den Jaargang 1868, deel II, blz. 303 van dit tijdschrift) omtrent den afkoop der heerediensten hebben gezegd, betwijfelen wij of men van al deze maatregelen, die het initiatief der bevolking zijn, zoodanige resultaten kan verwachten, dat zij voor toepassing op ruimer schaal vatbaar zouden zijn. De moeilijkheid is gelegen in de contrôle. Heeft men de zekerheid dat, wanneer één persoon afkoopt, hij toch niet onder een anderen vorm tot het praesteeren van afgekochte diensten zal worden gedwongen? Die zekerheid ontvangt men alleen wanneer eene geheele dessa, nog beter wanneer een geheel district de diensten afkoopt, en dus in die dessa of dat district van geene persoonlijk gepraesteerde diensten meer sprake kan zijn. Wij kunnen dus alleen van de toepassing van het sub 4°. genoemde middel eenig gunstig resultaat voor de bevolking verwachten.

Afgescheiden hiervan vestigen wij toch de aandacht op de mededeeling in het verslag; want juist die samenwerking tusschen hoofden en bevolking, waarvan de zinsneden die wij zoo even afschreven, getuigen, doet zien dat zij geen ongelijk hadden, die de geheele afschaffing der heerediensten voorstonden. Het bericht verdient dus vooral overweging door hen, die tegen die geheele afschaffing gesproken en gestemd hebben en aan beperking de voorkeur gaven. .

Men mag, met het oog op de mededeelingen in het verslag, aannemen, dat gaandeweg de druk der heerediensten voor de bevolking vermindert. «In verhouding tot het aantal dienstplichtigen» — zegt het verslag op bladz. 47 — «zijn de diensten het veelvuldigst geweest: in 1867 in Pekalongan, Soerabaja, Madioen en Banjoewangi, waar elk dienstplichtige (over de geheele residentie dooreen genomen) gemiddeld had op te komen 1 dag van de 12, 13, 13 of 15 dagen, en in 1868 in Madioen, Pekalongan, Krawang en Soerabaja, waar in dat jaar de opkomst was, eens om de 13, 15, 15 en 18 dagen. In tien residentiën kwamen in laatstgemeld jaar (mede de

verschillende districten dooreen gerekend) beurten voor om de 20 à 30, en in drie residentiën om de 30 à 40 dagen; in 1867 kwam die langere vrijstelling respectivelijk voor in acht en twee residentiën.» Legt men naast deze opgave bijlage H van het vorige verslag, dan blijkt het dat er in 1866 nog twee residenties waren waar de bevolking eens of meermalen per week moest opkomen, terwijl er toen slechts ééne residentie gevonden werd waar de bevolking eens om de 35 dagen werd opgeroepen. Er is dus vooruitgang, dien wij steeds met genoegen zullen constateeren.

De mededeelingen omtrent de landelijke inkomsten doen op nieuw het groote verschil uitkomen, dat in de opbrengst van deze belasting in de verschillende residenties bestaat. «De overgelegde statistiek» — luidt het — «doet zien dat de betaling per bouw in de laatste vijf jaren geregeld het hoogst was in Kadoe (*f* 10⅓ à *f* 11¾), Pasoeroean (*f* 9¼ à *f* 10¼), Bezoeki (*f* 9½ à *f* 10¼) en Probolinggo (*f* 8¾ à *f* 9¾), en geregeld het laagst in Patjitan (*f* 2 à *f* 2½), Madura (*f* 2¼ à *f* 3½), Madioen (*f* 3 à *f* 3½), Rembang (*f* 3 à *f* 4½) en Samarang (*f* 3½ à *f* 4¼).

«In verhouding tot de (vooronderstelde) waarde van den oogst der padi was de aanslag het laagst in Madioen, namelijk 3.2 à 3.8 pct., Samarang 5.4 à 7.3 pct., Kediri 4 à 9 pct. en Tagal 4 à 11.5 pct. Het hoogst was de verhouding in Bantam, waar de aanslag beliep 15.1 à 18.3 pct. van de geschatte geldswaarde van één bouw padi, in Pekalongan, waar het cijfer verschilde van 10.8 tot 13.9 pct., en in Kadoe, voor welk gewest 8.3 à 14.9 pct. tot uitkomst verkregen wordt.»

Dit groote verschil heeft eene oorzaak en vermoedelijk is de reden zeer verklaarbaar. Zou het niet mogelijk zijn, zij het ook in algemeene trekken, op te geven waarin de reden van dit verschil te zoeken is? Is het eenvoudig het gevolg van den aard van het padigewas, dat hier beter, ginds minder is? Of moet ook voor een deel de reden gezocht worden in de wijze van taxatie en aanslag en mogelijk verkeerde praktijken, die daarbij kunnen plaats hebben?

Tegenover de afkeuring die steeds de intrekking van de op hoog gezag ingestelde cultures, met het oog op de financiëele gevolgen voor het Moederland, ondervindt, mogen wij de bijzonderheden niet onopgemerkt laten die op bladzijde 50 staan opgeteekend.

«Ten slotte nog enkele, schoon niet volledige mededeelingen nopens de tegenwoordige opbrengst aan landrente van de gronden vroeger afgezonderd geweest voor de op hoog gezag ingestelde, doch sedert ingetrokken cultures van tabak, indigo en kaneel.

«In Rembang werden vroeger gronden afgezonderd voor de tabakscultuur. Het laatste Gouvernements-contract expireerde in 1865. Vermits de tabak geteeld werd als tweede gewas op velden, voor de rijkscultuur afgezonderd

en als zoodanig in de belasting aangeslagen, hebben daarvan tegenwoordig geene andere heffingen plaats dan toen.

«De gronden vroeger in Japara voor de hier bedoelde cultuur afgezonderd, worden thans gedeeltelijk voor de koffie- en overigens voor de rijstcultuur gebezigd en zijn onderworpen aan de gewone heffingen.

«Van de 700 bouws sawah, vroeger in Kadoe voor de indigo-cultuur afgezonderd, wordt thans ongeveer *f* 4200 's jaars aan belasting geheven. De voorheen voor de indigo-cultuur in Bagelen afgezonderde 7000 bouws zijn weder ter beschikking van de bevolking gekomen voor den rijstbouw en in den gemeentelijken aanslag begrepen. Het cijfer der thans daarvan geheven wordende belasting bedraagt over 1868 *f* 94,000. De kleine uitgestrektheid velden, vroeger voor de kaneelcultuur in dat gewest gebezigd, brengt tegenwoordig *f* 583 aan landrente op.

«De gronden welke in der tijd in Pekalongan voor de indigo-cultuur werden bestemd, worden thans naar denzelfden maatstaf als de overige sawahs in de landrente aangeslagen.

«In Tagal wordt aan belasting van de circa 3000 bouws, indertijd afgezonderd geweest voor de (reeds sedert 1841 en 1849) ingetrokken gouvernements-cultures van tabak en indigo, *f* 16,600 aan landrente geheven.

«Voor Banjoemas, waar de Gouvernements-indigo-cultuur omstreeks 4000 bouws innam, is de landrente-opbrengst der vrijgekomen velden minder volledig opgegeven. Alleen voor de afdeeling Poerbolinggo, waar de aanplant ruim 2100 bouws besloeg, staat een bedrag van ongeveer *f* 20,000 's jaars vermeld.

«Nopens de overige gewesten, waar vroeger Gouvernements-cultures hebben bestaan, onder andere Bantam, Krawang, Cheribon, Madioen en Bezoeki, zijn ten deze geene opgaven ontvangen.»

Het blijkt dus, al zijn deze opgaven nog zeer onvolledig, dat de intrekking van cultures, voordeelig voor de bevolking omdat zij van druk, dikwijls van zeer zwaren druk, tegenover karige bezoldiging, zooals o. a. met de indigo-cultuur het geval was, werd ontslagen, niet geheel en al verlies voor de schatkist heeft opgeleverd. De intrekking was zelfs, wat de tabakscultuur in Rembang betreft, voordeelig voor den Staat; want daar heeft die cultuur steeds verliezen aan het Gouvernement berokkend.

Na hetgeen wij bij eene vorige gelegenheid (zie jaargang 1869, deel I, blz. 280 van dit tijdschrift) over het besluit van 12 Maart 1868, waarbij bepaald werd dat alle reclames rakende verkrachting van het recht van eerste ontginning voortaan ter beslissing behooren te worden overgelaten aan den bevoegden rechter, hebben medegedeeld, behoeven wij thans niet bij de daartoe betrekkelijke mededeeling in het verslag stil te staan. De opmerking mogen wij echter niet terughouden,

dat dit besluit genomen is door den man die steeds, maar vooral bij de behandeling van de zoogenaamde Cultuurwet in de Tweede Kamer, vrees aan den dag legde voor het toekennen van rechten aan de bevolking. Is dus die vrees niet overdreven te noemen, wanneer men zelf eene beslissing over die rechten van het administratief op het rechterlijk gezag overdraagt? Zoo dit juist is, welk geloof verdienen dan de kwade voorspellingen die men terstond, wanneer er van hervormingen in Indië sprake is, hooren doet?

Uit de mededeelingen omtrent de statistieke opneming blijkt dat het, volgens het jongste verslag van den Inspecteur, loopende over de eerste maanden van 1869, als vrij zeker te stellen is, dat van de vier in opneming zijnde residentiën (Pekalongan, Bagelen, Tagal en Samarang) de opnemingsresultaten over 1½ jaar, dus in den loop van 1870, volledig bekend zullen zijn.

Ook in 1868 bevestigden de metingen de reeds vroeger gemaakte opmerking, dat de grootste verschillen tusschen de door het bestuur opgegeven hoeveelheid bouwgronden en die door de opneming bevonden, zich voordoen in de bergdistricten; in de benedenlanden, vooral daar waar gouvernements-cultures zijn ingevoerd, of wel ingevoerd geweest, komt in den regel de bevonden uitgestrektheid de bekende meer nabij. Uit het verslag blijkt, dat, voor zooveel de residentie Bagelen betreft, in het district Loano 52 pct., Kaliwiro 49 pct. en Sapoeran 29 pct. meer sawahs bevonden zijn dan bekend was. In de districten Keboemen, Kalisalak, Sedajoe, Soebah, behoorende tot de residentie Pekalongan, werd respectivelijk 49, 26, 133 en 128 pct. meer bevonden. In de districten Tengaron, Kendal en Troeko, behoorende tot de residentie Samarang, 29, 12 en 7 pct. meer. Omtrent de meerdere bevinding aan zielental is slechts voor twee residentiën opgaaf gedaan: voor Tagal, waar het grootste verschil bedroeg 76 pct. (in Lebaksioe) en het kleinste 9 pct. (in meerdere districten), en Samarang, waar voor de districten Salatiga en Tengaron te zamen gemiddeld 23 pct. staat uitgetrokken.

Het medegedeelde omtrent de bijhouding geeft gelegenheid eene bijzonderheid op te teekenen, die inderdaad hoogst belangrijk is te noemen. Wij vinden toch omtrent meer dan ééne residentie vermeld, dat van de heeredienstplichtigen en de mutatiën onder dezen een afzonderlijk nominatief register wordt aangehouden. Nu heeft men vaak gewezen op de moeilijkheid, zoo niet onmogelijkheid, om aan ieder Inlander een naam te geven; men zou stuiten op oneindige bezwaren, want heden heet de man zoo en morgen geheel anders. Hoe moet men dit rijmen met het zoo even uit het verslag opgeteekende feit? Men zou toch waarlijk geen nominatief register aanleggen, wanneer men niet zeker was dat de naam, dien men heden inschreef, morgen door denzelfden persoon zou gedragen worden.

Met leedwezen lazen wij op nieuw dat de vaststelling en invoering van eene regeling voor het inlandsch onderwijs nog steeds wordt uitgesteld. Hier lezen wij (zie bladz. 61), «dat de afkondiging van het Koninklijk besluit van 30 Mei 1868, houdende vaststelling van algemeene grondslagen voor het onderwijs van Gouvernementswege aan de inlandsche bevolking te geven, tot dusver door de Indische regeering is verschoven, in afwachting dat ook de maatregelen tot uitvoering in staat van wijzen zouden zijn gebracht,» terwijl uit de redevoering van den Minister van Koloniën, gehouden in de zitting der Eerste Kamer van 4 Dec jl. (blz. 71) blijkt, dat nog de bezwaren onderzocht moeten worden die in Indië tegen het Koninklijk besluit tot regeling van het inlandsch onderwijs in Indië aangevoerd zijn. Tusschen beide mededeelingen bestaat niet de noodige harmonie. Wij vreezen echter dat die regeling nog niet spoedig het licht zal zien en in uitvoering zal zijn gebracht, hetgeen wij ten hoogste betreuren, omdat het dringend noodig is dat krachtig de hand aan het inlandsch onderwijs geslagen wordt. Wil men het bewijs, men lette slechts op hetgeen in het verslag opgeteekend staat. «De uitbreiding gedurende 1867 (leest men op bladz. 61) aan het Inlandsch onderwijs op Java gegeven, bestond alleen in de oprichting van een viertal zoogenaamde districts-scholen (1 in Pekalongan en 3 in Banjoemas), door de hoofden van gewestelijk bestuur met plaatselijke middelen aan den gang gebracht. Ook in het cijfer der leerlingen was over 't algemeen weinig vooruitgang. Onder ultimo 1867 werden de 58 regentschapsscholen bezocht door 3167 scholieren, zijnde slechts 42 meer dan het jaar te voren, terwijl de districtsscholen, wier aantal 32 bedroeg, bij de 1500 leerlingen telden, hetzelfde getal ongeveer dat men onder ultimo 1866 op de toen bestaande 28 scholen aantrof.» Zoo ergens dan geldt hier: stilstaan is achteruitgang. Waar nog zooveel voor het onderwijs te doen is, moet het verslag over elk jaar toonen, dat de gelegenheid om onderwijs te geven en te ontvangen vermeerderd is. In het verslag zelf wordt geconstateerd, «dat nog in 15 regentschappen van Java Gouvernements-scholen ontbreken, en wel in 5 regentschappen van Soerabaja, 3 van Bantam, 2 van Bezoeki, 2 van Bagelen, 1 van Pekalongan, 1 van Samarang en 1 van Madioen.» Juist dit feit maakt het voor de Regeering tot een gebiedenden plicht onvermoeid voor het onderwijs werkzaam te zijn. Alleen van eene regeling, zooals men zich reeds sedert jaren voorneemt tot stand te brengen, verwachten wij daarvoor geen heil; want de regeling zelve opent geene scholen en verschaft der bevolking geen onderwijs. Maar men is zoo licht geneigd veranderingen en verbeteringen op de invoering van eene aanstaande nieuwe organisatie te doen wachten. Mocht dit ook hier het geval zijn, dan is eene spoedige totstandbrenging der regeling van dubbel gewicht.

In het verslag (bladz. 61) wordt bericht dat bij het eind van 1866 in Pasoeroean 47 districtsscholen zijn opgeheven. «Reden dier opheffing» —

luidt het — «was de omstandigheid, dat voor de instandhouding beschikt werd over de gronden, de goederen of den arbeid der bevolking, terwijl bij ontstentemis van schoolfondsen geene middelen waren aan te wijzen, ten laste waarvan aan de onderwijzers bezoldiging in geld kon worden toegelegd.» Was het daarom noodig de scholen op te heffen en de bevolking van de gelegenheid, die daar bestond om onderwijs te ontvangen, te berooven? Wanneer de uitgaven niet uit de schoolfondsen konden bestreden worden, was het de taak van het bestuur geweest de bevolking in het genot van het onderwijs te laten en de kosten ten laste van het algemeen bestuur te brengen. De aanneming van het amendement van de heeren Moens en Viruly Verbrugge, bij de behandeling der koloniale begrooting voor 1870, waardoor een verhoogd crediet ten behoeve van het inlandsch onderwijs is toegestaan, geeft gelegenheid aan het Indisch bestuur om in dergelijke gevallen gelden te verstrekken. De afstemming van een gelijksoortig amendement ten vorigen jare moet nu te meer leed doen, omdat uit de medegedeelde omstandigheid blijkt, dat, had men toen over ruimer fondsen kunnen beschikken, die nuttig besteed hadden kunnen worden.

(Wordt vervolgd).

HET RECHT VAN EIGENDOM OP JAVA.

Het bezit-recht in Madioen. — Het Grisseesche schandaal.

Naarmate onze blikken helderder het land en volk van Nederlandsch Indië aanschouwen, worden wij ons bewust van het onhoudbare van vele theoretische stellingen, uit de hoogte over de begrippen en zelfs over de maatschappelijke toestanden der inboorlingen verkondigd. Zonder degelijk te onderzoeken, somtijds zonder zich rekenschap te geven van de kennis welke gemakkelijk te verkrijgen was, meestal om een eigen denkbeeld aan te prijzen of een eigen plan door te drijven, dichtte men vaak den inlanders zeden, gewoonten, *adats* toe, waarmede de werkelijkheid dan geacht werd te moeten overeenkomen. Het valt niet te loochenen, de Nederlanders hebben over Indië oneindig meer gefantaseerd dan men, te oordeelen naar hun koelen, nuchteren landaard, oppervlakkig zou onderstellen. Er is eene school geweest die tot in de republikeinsche inzettingen der Maleiers Aziatisch despotisme en ultra-autocratie meende te zien. Anderen leerden dat de Indiërs algemeen in merg en been van den Islam doortrokken waren en dat zij de voorschriften van den profeet niet minder nauwlettend opvolgden dan de Arabieren van Djedda en de Turken van Constantinopel. Doch omtrent niets werd zoo schromelijk en zoo veelvuldig misgetast als omtrent het recht van eigendom en de begrippen die zich daarvan de inboorlingen van den Indischen Archipel vormen. Nu eens heette het, dat, volgens de heerschende zienswijze, God alleen heer en meester was van den bodem; dan weder, dat de soeverein, — Sultan, Keizer of westersche overheerscher, — als eenige eigenaar erkend werd; nog weder, dat de soeverein wel eigenaar was, maar zijn recht van eigendom beperkt zag tot het vergen van belasting in natura en in arbeid. Het kwam niet eens bij de theoretici op, na te denken over de wijze hoe, en door welke oorzaken, zich elders het recht van eigendom heeft ontwikkeld, om dan na

te sporen of dezelfde oorzaken ook niet in Indië tot dezelfde gevolgen hadden geleid. Had men deze vergelijkende studiën niet verzuimd, men zou sedert lang in staat zijn geweest uit de in 't oog springende werkzaamheid van een volk, althans in groote trekken, vrij juist zijn begrip van eigendom af te leiden. Het voorbeeld der oude Germanen, die zich, naar de getuigenis van Tacitus, aan een hoofd verbonden om bestendig oorlog te voeren, het meer modern voorbeeld der Turken, zouden ons bij de volkstammen in Indië, door dezelfde prikkels gedreven, nagenoeg gelijke uitkomsten hebben doen vinden met betrekking tot het recht van eigendom: onbestemd, onveilig, communaal bezit van een bodem, waaraan niemand gehecht is en die slechts wordt bebouwd door eene klasse van paria's, welke de wapens van den krijgsman niet kunnen of mogen dragen. Andere voorbeelden doen, daarentegen, zien, dat elk sedentair geworden volk, om te kunnen bestaan, zich op den landbouw moet toeleggen, en dat, zoodra het zijne akkers onverdroten bewerkt, het spoedig tot een helder en duidelijk begrip van het recht van eigendom moet geraken.

Het is niet te verwonderen, dat men bij de Javanen, die sedert onheugelijke tijden de landbouwbedrijven met hartstocht toegedaan zijn, gezonde denkbeelden omtrent het recht van eigendom aantreft. Het tegendeel zou moeilijk te verklaren zijn. Het is merkwaardiger dat de Nederlanders, die nergens meer gelegenheid hadden om op te merken, zoo lang hebben gedraald om zich rekenschap te geven van het duidelijk streven der Javasche landlieden naar een vast, veilig en ongestoord bezit van den akker, dien zij met zooveel vlijt vruchtbaar maken. Nog onverklaarbaarder is het hardnekkig voorthollen van sommigen onzer op den eenmaal ingeslagen dwaalweg, nadat ernstige onderzoekingen ons de onwederlegbare bewijzen van dat streven voor de oogen hebben gelegd.

Men weet dat de Minister van Koloniën bij zijn ontwerp van agrarische wet eene nota heeft ingediend, die het «résumé» bevat van een onderzoek in 1863 door de hoofden van gewestelijk bestuur omtrent het grondbezit op Java ingesteld. Die nota verschaft menig lichtpunt omtrent de bestaande rechtsbegrippen. Zij kan echter niet doorgaan voor een geheel veiligen en juisten leiddraad. Zij draagt nog te veel sporen van voorliefde voor het communaal bezit, en het is duidelijk, dat, zoo van regeeringswege de inlichtingen door de residenten verschaft, trouw zijn weêrgegeven, die inlichtingen zelven niet onvoorwaardelijk mogen worden aangenomen. Wij zijn in staat dit onder anderen voor de residentie Madioen aan te toonen.

In de nota wordt van Madioen beweerd, dat het recht van individueel grondbezit in die residentie niet bestaat, en verder leest men er omtrent de afdeeling Ponorogo: «De dessa- en districtshoofden en de regenten wenschen behoud van het gebruik, om de nieuw ontgonnen gronden, na het aangenomen tijdsverloop van 5 en 3 jaren, in de gemeente gronden te doen vallen.

Volgens de adat is de gemeente de eenige wettige bezitter van ontgonnen gronden, De ontginners zijn niet de wettige bezitters voor langer dan 3 en 5 jaren, naar mate van de moeilijkheid der ontginning. Vóór de ontginning behooren de gronden, hetzij bosch, hetzij *oro-oro* of wat ook, reeds tot de dessa. Al wordt er in de diepste wildernis een misdrijf gepleegd, het gemeentebestuur treedt op voor de politie, daar het gebeurde op territoir onder haar gebied. Begeeft zich een ontginner naar die gronden om ze te ontginnen, dan is dit reeds met overleg en niet zelden met krachtige hulp der betrokken gemeente, zoo als huisvesting tusschentijds, soms voeding; gebruik van het water als middel tot ontginning; het leenen van ploegvee en gereedschappen van landbouw; het verrichten voor den ontginner van zijne heeredienstenen. Aan de belangstelling der gemeente zijn de verbazende ontginningen te danken, welke in ruim een kwart eeuw zijn bewerkstelligd.»

Een onzer vrienden, die door herhaalde onderzoekingen zeer nauwkeurig met de residentie Madioen is bekend geworden, meldt ons: dat het bepaald onwaar is, dat daar geen recht van individueel grondbezit zou bestaan; dat de officiëele mededeeling omtrent de afdeeling Ponorogo slechts bijna letterlijk het oordeel is van den regent van Ponorogo en Somoroto, hetwelk hij als antwoord gaf op de vragen in 1863 gedaan; dat vele andere voornaame hoofden een ander gevoelen toegedaan zijn, en dat zelfs eenige dessa's in het district Gemoelak gaarne hun gemeentebezit in individueel bezit zouden veranderd zien. «Niet waar is het», schrijft hij, «dat ontgonnen gronden altijd na 3 of 5 jaren tot gemeentebezit worden gebracht. Bij een nauwkeurig onderzoek (van bijna een geheel district nam ik, o. m., alle individueel bezeten velden op, ongeveer 900 bouws, de meeste velden van $^1/_2$ en $^1/_4$ bouws, doch ook vele van een bouw en meer) zijn mij menigvuldige gevallen voorgekomen, dat de eigenaars die gronden al tien, twintig en meer jaren in individueel bezit hadden, of dat het recht van bezit van hunne ouders of anderen op hen was overgegaan. Waar is het dat het recht van individueel niet betwist wordt door de inwoners; maar waar is het ook, dat hooge inlandsche ambtenaren het individueel bezit hebben tegengewerkt, zelfs daar waar de gouvernements-cultures niet tot het communaal bezit dwongen.»

Individueel bezeten gronden, sawah's, tegals, tuinen, koffie-aanplantingen, zelfs djati-aanplantingen (zonder nog te gewagen van de erven, waarop niet onaanzienlijke sawahvelden voorkomen) worden wel degelijk in Madioen aangetroffen. Onze correspondent zegt dat zijne opnemingen hem in staat stellen de oppervlakte daarvan op 7 tot 8000 bouws te stellen. Vele verkeeren sinds geruimen tijd in dien toestand. In Zuid-Madioen en in Patjitan heeft de eigenaar daarover de volste beschikking. De gronden gaan over op zijn kinderen of familieleden; het staat hem evenzeer vrij die te ver-

koopen, waarvan wel niet *veel* voorbeelden zijn, omdat de bezitter te zeer aan zijn eigendom is gehecht om dien te vervreemden; maar dit is eene geruststelling te meer dat de Javasche landbouwer, eenmaal het volle recht van eigendom van zijn akker bezittende, zich dien niet lichtvaardig zou laten ontfutselen. Even zelden komt het voor dat de individueele bezitters hunne gronden verhuren, hetgeen wel en in groote mate het geval is tusschen de deelgenooten van gemeente-sawahs.

In Somoroto werd het oordeel ingewonnen van den Patteh, een zeer rechtschapen man, uit den minderen stand door eigen vlijt tot zijn tegenwoordig standpunt geklommen, en die door en door bekend is met de huishouding van den kleinen landbouwer (hetgeen bij zeer vele hoofden in Madioen het geval niet schijnt te zijn); — van den zeer verlichten pengoeloe; — van onderscheidene oude en kundige kjaïs. Allen kwamen hierin overeen, dat, volgens de adat, de inlander stellig de door hem individueel bezeten gronden kon verkoopen. Zij vonden het even zoo natuurlijk dat iemand zijn akker als zijn tafel, zijne stoelen, zijn huis of ander roerend goed, naar willekeur, kon verhuren, verpanden of vervreemden. Ook in de dessa's zelve werd de vraag dikwerf gesteld, en bestendig was het antwoord, «dat, als de eigenaar het wilde, het hem vrij stond, daar het immers *het zijne* was.» Verkoop van erven, somtijds 4 tot 5 bouws groot, met sawahs er op, komt meest op afdeelings- en districts-hoofdplaatsen, zelden in de dessa's voor. Ook in Patjitan is dit waargenomen. De regent, daaromtrent ondervraagd, wees zelf een paar voorbeelden aan, er bij verzekerende dat het volstrekt niet in strijd was met de adat.

Maar de residentie Madioen levert noch sterker sprekende bewijzen op van het streven der Javasche landbouwers naar ongestoord individueel grondbezit. Niet alleen gronden, sawahs of tegals, ontgonnen van groot bosch blijven er in individueel bezit der ontginners, maar dikwijls gaan ook in individueel bezit over gronden, uit gezamenlijke ontginningen oorspronkelijk, die, na gediend te hebben voor indigo- of suikercultuur, uit hunnen braakliggenden staat weêr, door zuivering van struiken en klein gewas, ter bebouwing geschikt gemaakt worden. Het zijn echter, in den regel, die soort van gronden welke na 3 tot 5 jaar weder gemeen bezit worden. Evenwel, niet overal is blijvend individueel bezit het gevolg van ontginning. Bij sommige dessa's (zeker de minderheid) heeft ontginning slechts het individueel bezit ten gevolge voor 3, 4 of 5 jaren. In dezelfde dessa ziet men soms van twee personen, die onder dezelfde omstandigheden hebben ontgonnen, den één het volle individueel bezit behouden, den ander het verliezen. Vraagt men welke regel daarbij werd gevolgd, welke de oorzaak daarvan is, dan kan men gewoonlijk tot geen andere slotsom geraken dan dat het *recht van den sterkste gold.* Was iemand ferm, behendig, invloedrijk genoeg, liet hij de tanden zien, dan handhaafde hij zijn recht en be-

hield het volle individueel bezit; — de ander, daarentegen, was bedeesd, onbeschermd, moest toegeven en zich zijne sawah laten ontnemen. Evenwel, gronden ontgonnen van groot bosch zijn veelal gebleven in individueel bezit, wanneer namelijk dat bezit niet, in den strijd met de indigo- en suikercultures, onder de belangen van die cultures moest zwichten. Onze scherpziende correspondent noemt het een toestand van *rampassen*.

Als regel voor het recht van ontginning in Madioen neemt de bevolking aan, dat ieder Javaan overal kan ontginnen. Uit eene andere dessa komende, heeft hij daartoe verlof te vragen, dat niet geweigerd wordt en dus eigenlijk eene bloote kennisgeving is. Men heeft enkele voorbeelden aangetroffen van personen die op het gebied eener andere dessa dan die waarin zij woonden, toch de door hen ontgonnen velden in individueel bezit behielden, en zelfs dat die gronden op hunne erfgenamen overgingen. Producten in het wild groeiende, zooals alang-alang, bamboe enz., zijn in sommige dessa's het uitsluitend eigendom der dessagenooten; in andere dessa's, ja, in geheele districten kan iedereen er gebruik van maken, zelfs onder andere op den Wilis, waar de prachtige en kostbare bamboe peton groeit. Elke dessa heeft haar politie-gebied; al de gronden binnen den idealen kring der dessa behooren tot dat gebied, doch nergens wordt de bewering bevestigd, dat alle gronden, zelfs de woeste, daarom aan de gemeente in eigendom of bezit zouden toekomen. De onjuistheid van die bewering springt duidelijk in 't oog, wanneer men let op het feit dat de bevolking het bepaalde recht van ontginning door den eerstkomende erkent, op het feit dat zij het individueel bezit-recht, voor zooveel van haar afhangt, overal eerbiedigt, en op de omstandigheid dat van geraadpleegde inlanders, die flink voor hun gevoelen uitkomen, telkens een bepaalde voorkeur voor individueel boven communaal bezit wordt vernomen. Wij wenschen dit laatste door eene eigenaardige anecdote op te helderen.

Op een heerlijken ochtend reden de controleur van *** en de wedono van G..., in Madioen, langs de sawahs der dessa B.... Het gesprek viel van lieverlede op het landbezit. De controleur vroeg eindelijk bepaald, of de inlander beter zorgde voor velden die hij individueel bezit, dan voor het aandeel dat hem in de gemeente-gronden wordt toegekend. De wedono antwoordde zonder te aarzelen, dat de landbouwer dit zeker deed, daar hij er al het voordeel van had. «Maar,» voegde hij er bij, «dit is niet alleen het geval met den inlander. Bij voorbeeld, uw erf, controleurs-erf, wat kon dit niet vruchtbaar gemaakt worden met allerlei vruchtboomen, terwijl er nu maar een paar verwaarloosde en bedorven klapperboomen op staan! Een uwer voorgangers vroeg ik eens, waarom hij daar niet wat werk van maakte en allerlei vruchtboomen aanplantte op het uitgestrekte erf, dat er zoo gunstig voor gelegen was en goeden grond bevatte, zoodat er haast geen moeite aan zou wezen. Maar hij antwoordde mij, dat hij

er geen belang bij had; dat hij toch niet de vruchten er van zou hebben; dat hij die moeite voor niets zou doen, daar hij, bij verplaatsing, veel kans had een erf te krijgen, waaraan men niet dezelfde zorg voor het planten van vruchtboomen had besteed. Ik zeide hem, dat als nu maar elke controleur zijn erf op deze wijze verbeterde, dat bezwaar toch voor een groot deel vervallen en elk op zijn beurt van de bestede moeite genieten zou. Maar uw voorganger verbeterde het controleurs-erf niet. Dat een Javaan zoo ver niet ziet, mijnheer, begrijp ik; maar een Europeaan moest het beter begrijpen. Die erven zijn als 't ware gemeente-bezit van al de controleurs; elk krijgt een deel om beurten. Door het algemeen belang, en dus ook zijn eigen belang te bevorderen met het planten van vruchtboomen, zou veel van het nadeel van het gemeente-bezit kunnen worden weggenomen.» De controleur trachtte hier iets bij te brengen tot vergoelijking van zijn voorganger: de veelzijdige eischen van den dienst, het schrijfwerk enz., dat de Europeesche ambtenaren van land- en tuinbouw aftrekt. De wedono liet zich echter niet overtuigen. «Mijnheer moet het mij niet kwalijk duiden,» hernam hij, «dat ik steeds bij iedereen een zekere zorgeloosheid bespeur voor het gemeene goed. Individueel bezit is daarom des te meer te verkiezen, daar de menschen over het algemeen liever voor zich zelven dan voor anderen werken, en dit schijnt bij Europeanen evenzeer het geval te zijn als bij de Javanen.»

Individueel bezit of eigendom is dus verre van eene zeldzaamheid. Het blijkt, dat in eene residentie waarvan een recent officiëel stuk verklaart, dat daar geen individueel bezit onder de Javanen bestaat, integendeel een groot aantal sawahs aanwezig zijn waarop de bezitters het volle recht van eigendom doen gelden, en dat dit recht door hunne dessagenooten volkomen wordt geëerbiedigd. Hoe veel meer dergelijke sawahs zou men aantreffen, indien het bestuur overal behoorlijk de bestaande rechtstoestanden deed constateeren en zorgde dat zij geëerbiedigd werden! Maar hier wringt juist de schoen. Dikwerf wordt met ruwe handen in de rechten der landbouwers, zoo als zij die begrijpen, van overheidswege gewroet. Niet langer geleden dan verleden jaar, werden de ingezetenen van Madioen door de volgende ukase verrast:

BEKENDMAKING.

Aan alle Javanen in de residentie Madioen,
Dat van af dit jaar 1869
1°. Iedereen, die sawahs en tegals ontgint, altijd het individueel bezit van

zijn ontginningen wordt gewaarborgd, overgaande op zijn kinderen en kleinkinderen;

2°. Als ook, dat iedereen, welke thans nog in het individueel bezit is van zijn ontginningen of van die van zijn ouders in vorige jaren, gehandhaafd wordt in dat bezit, met recht van overgang op zijn kinderen en kleinkinderen;

3°. Maar dat die sawahs, tegals en nieuwe ontginningen volstrekt niet voor altijd verkocht, geschonden of verpand mogen worden, als zijnde hieromtrent nog geen bevelen ontvangen, daar dit later geregeld zal worden;

4°. Dat verder iedereen wete, dat de sawahs- en tegals-ontginningen van vroeger, die thans reeds niet meer in het individueel bezit zijn der ontginners en niet meer door hen bewerkt worden of niet op hun erfgenamen zijn overgegaan, omdat zij dood, weggeloopen of naar eene andere dessa verhuisd, of de velden al in het gemeen bezit der rechthebbenden in de dessa gekomen zijn, volstrekt niet meer teruggebracht kunnen worden in het individueel bezit der ontginners of hun nakomelingen, die nog leven, maar de sawahs en tegals allen moeten blijven in het gemeen bezit der personen die ze nu bewerken;

5°. Alle ambtenaren moeten waken dat van vorenbedoelde personen de ontginningen niet gebruikt, verminderd of afgenomen worden door de bevolking der dessa.

De Resident.

In dit zonderling stuk wordt althans zijdelings het recht van individueel bezit der ontginners erkend. Maar het gewestelijk bestuur ontziet zich niet dat recht willekeurig te verkorten. Vooreerst wordt hun verboden hun goed te vervreemden of te verpanden, in strijd met de *adat*, die hun dit wel toestaat, al wordt in den regel van die bevoegdheid geen gebruik gemaakt. In de tweede plaats geschiedt er wel degelijk verkorting van recht door de afwijzing der reclames van individueele en erfelijke sawahbezitters op de ontginningen welke ten onrechte zijn ingelijfd bij den gemeente-akker. Niet alleen in Madioen, maar in alle streken van Java waar individueel bezit bestaat, is het een constant gebruik, dat sawahs die na het vertrek der ontginners aan de gemeente worden getrokken, weder aan hen worden teruggeven zoodra zij hunne aanspraken daarop doen gelden.

Het gewestelijk bestuur stoort zich daaraan niet. Ook nadat het attent werd gemaakt op de omstandigheid, dat de bekendmaking in strijd was met de rechtsbegrippen der bevolking, maakte het zich gemakkelijk van de zaak af. Het beweerde dat, daar verkoop bepaald in Madioen geen *adat* was, het uitgeschreven verbod geen schade aan iemand deed; dat de voorbeelden van onderlingen verkoop van sawahs, waarop werd gewezen, moesten onderzocht worden; dat, al bleken die voorbeelden waar te zijn, zulks dan zeker nieuwe denkbeelden der bevolking waren, door omgang

met een of ander Europeaan verkregen,» en dat men overigens geen voet moest geven aan reclames, omdat die te veel werk geven!!!

Zoo denkt men in Madioen. Zoo handelt men terwijl de G. G. een besluit neemt waarbij, met wijziging van art. 2 van het besluit van 4 Mei 1866, n°. 6, de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura worden uitgenoodigd, om de reclames omtrent de verkrachting van het bij artikel 14 van Staatsblad 1819, n°. 5, toegekende recht van eerste ontginning over te laten aan de beslissing van den bevoegden rechter. (Bijblad van het Staatsblad van N. I., n°. 2114). Elders tast men nog oneindig verder door. Reeds is gewaagd van het Grisseesche schandaal. Wij zijn thans in staat om er iets meer van mede te deelen. Wij zullen beginnen daarover den Gouverneur-Generaal het woord te laten, en onze lezers verzoeken aandachtig zijn besluit van 14 Januari 1868 te lezen:

N°. 18. EXTRACT uit het register der besluiten van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië.

Buitenzorg, 14 Januari 1868.

Gelezen de missives:

a. van den Resident van Soerabaja van 15 en 28 November 1867, N°. 12167 en L 118, geheim, en bijlagen, uit welke stukken blijkt:

dat de Controleur der afdeeling Grissee, L....., kort na zijne aankomst aldaar heeft waargenomen en zoowel in zijn dagboek over de maand Augustus 1867, als in een afzonderlijk rapport heeft vermeld, dat, in zijne afdeeling, voor het leggen van wegen door de dessa's en voor het verfraaien daarvan inlanders gedwongen werden, hunne woningen te verplaatsen en, waar dit noodig werd geoordeeld, hunne aanplantingen werden omgekapt;

dat genoemde ambtenaar verder heeft beweerd, dat in de laatste twee jaren op die wijze ruim 9000 huizen verplaatst, bijna 5000 bamboestoelen omgekapt en duizenden vruchtboomen uitgeroeid zijn, en de bevolking ten gevolge daarvan eene schade van plus minus *f* 108,602 geleden heeft;

dat de Controleur L..... wijders heeft gerapporteerd, dat deze verfraaiing der dessa's in heeredienst heeft plaats gehad, en dat de personen die niet onmiddellijk aan het bevel om hunne woningen te verplaatsen en hunne plantsoenen te vernielen gevolg gaven, met dwangarbeid zijn gestraft;

dat, volgens zijne bewering, nog verscheidene andere willekeurige handelingen in de afdeeling Grissee zijn gepleegd, waardoor aan de bevolking veel schade zou zijn berokkend;

blijkende verder uit de bovenbedoelde stukken:

dat de Assistent-resident van Grissee, C....., de juistheid van de

meer bedoelde, door den Controleur L..... gedane mededeelingen niet ontkent, doch de schuld van het gebeurde tracht te werpen op den Regent, die van zijnen kant beweert, dat de gepleegde handelingen, zoo zij al niet altijd op uitdrukkelijk bevel van den Assistent-resident plaats hadden, dezen ambtenaar toch welgevallig zijn geweest;

b. van den Directeur van binnenlandsch bestuur van 19 December 1867, N°. 2/*b*,

Overwegende:

dat de willekeurige handelingen, door den Controleur L..... aan het licht gebracht, ten strengste behooren te worden gestraft;

dat hiertoe evenwel niet kan worden overgegaan, zoo lang niet met zekerheid blijkt wat werkelijk is gebeurd en wie de ware schuldigen zijn;

dat, vermits voor een volledig onderzoek hieromtrent, dat ook over de vroeger tot Grissee behoord hebbende regentschappen Sedajoe en Lamongan zal dienen uitgestrekt te worden, aan den Resident van Soerabaja de noodige tijd ontbreekt, daartoe een of meer andere hoofdambtenaren moeten worden aangewezen;

dat van dat onderzoek echter geen volkomen resultaten zijn te verwachten, wanneer de Regent en de Assistent-resident C..... te Grissee aanwezig blijven, en dus in staat zijn aldaar hunnen veel vermogenden invloed te doen gelden;

Den Raad van Nederlandsch Indië gehoord:

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Den Assistent-resident van Grissee, C....., en den Regent van Grissee, Raden Toemenggoeng ....., te gelasten, om zich onverwijld naar Batavia te begeven en aldaar tot nadere aanzegging te verblijven.

Ten tweede. De bovenaangehaalde stukken te stellen in handen van den Hoofd-inspecteur der cultures R. A. Sijthoff, en van den gewezen Inspecteur der cultures, thans op non-activiteit, A. Fitz Verploegh; met last om het daarin voorkomende te onderzoeken, en dat onderzoek onverwijld aan te vangen en uit te strekken over de regentschappen Grissee, Sedajoe en Lamongan.

Extract dezes zal worden verleend aan de belanghebbenden tot informatie.

Accordeert met voors. register.

De Gouvernements-Secretaris,
(*Get.*) Bool.

Het in dit besluit bevolen onderzoek, heeft de waarheid van de door den Controleur L..... gedenonceerde feiten volkomen bevestigd. De cijfers die hij noemde, bleken geenszins overdreven te zijn. Ongeveer 30,000

menschen waren het slachtoffer geweest van maatregelen, waarbij hunne eigendomsrechten werden vertrapt, en degenen onder hen die zich niet onmiddellijk het onrecht lieten aanleunen, waren bovendien nog tot dwangarbeid gedoemd! Ge zult denken, dat deze schandelijke vertreding van wet en recht ten minste eene ernstige bestraffing ten gevolge zou hebben, ook al deinsde het Gouvernement terug voor de vergoeding van degenen aan wie het leed en de schade was berokkend! Ge zult dit te meer denken, omdat art. 77 van het regeerings-reglement imperatief verklaart dat niemand van zijn eigendom kan worden ontzet dan ten algemeenen nutte, op de wijze bij algemeene verordening bepaald, en tegen voorafgaande schadeloosstelling. Ge zult het vooral denken, omdat aan het hoofd der Indische regeering de man staat die het noodig oordeelde, nogmaals, namens den Koning, aan de Javanen hunne eigendomsrechten te verzekeren en hun plechtig te beloven dat ernstig zou worden gewaakt tegen alle inbreuken op die rechten [1]). Ge zult denken, dat de ergerlijke verloochening

---

[1]) Wij meenen ook dit officiëel stuk te moeten afdrukken, gelijk het voorkomt in het Indisch Staatsblad van 1866, N°. 80:

PROCLAMATIE.

IN NAAM DES KONINGS!

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië,
Den Raad van Nederlandsch Indië gehoord:
Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, Salut!
doet te weten:

Dat de Koning, in Hoogstdeszelfs weldadige zorg voor de trouwe, aan Nederland zoo zeer gehechte bevolking van Java, en in overeenstemming met Zijne nieuw opgetreden Regeering, aan de inlanders, die grond bezitten in individueel en erfelijk of gemeentelijk gebruik, de erkenning van het recht op dat gebruik wil verzekerd hebben, gelijk geschiedt bij deze;

dat derhalve zeer ernstig zal worden gewaakt tegen alle inbreuk op hunne gebruiksrechten, van welke zijde die ook mocht worden beproefd;

dat het Gouvernement over gronden, bij de inlandsche bevolking in individueel en erfelijk of gemeentelijk gebruik, nimmer zal beschikken dan met inachtneming der voorschriften van het reglement op het beleid der regeering van Nederlandsch Indië;

eindelijk, dat de Koning en Zijne Regeering, zich voorbehoudende, na een in te stellen plaatselijk onderzoek, te overwegen, of de rechten der inlanders op den grond voor uitbreiding of nadere bevestiging vatbaar zijn, het noodig hebben geoordeeld, de voorafgaande plechtige verzekering aan de bevolking van Java niet te onthouden.

En opdat niemand onwetendheid voorwende, zal deze in het Staatsblad van Nederlandsch Indië geplaatst en, voor zooveel noodig, in de *Inlandsche* en *Chineesche* talen aangeplakt worden.

Gelast en beveelt voorts, dat alle hooge en lage collegien en ambtenaren, officieren

van 's Konings woord, op het oogenblik dat het der bevolking van Java werd verkondigd, vooral geene genade zou vinden bij den Gouverneur-Generaal Mijer, die meer dan iemand moest hechten aan de handhaving der koninklijke beloften, door den Minister Mijer geinspireerd. Gij zult veel meer denken; maar nooit den afloop raden van het Grisseesche schandaal.

De ontknooping is de Edele Regeering der voormalige O. I. Compagnie waardig. De betrokken Assistent-resident is eervol ontslagen, na gedurende een jaar op een daggeld van *f* 8.— aangenaam te Batavia geleefd te hebben; omtrent den betrokken Regent is nog niet beslist. Twee inlandsche hoofden zijn door den Raad van Justitie van Soerabaja gevonnisd wegens het uitvoeren der bevelen hun van hooger hand gegeven, terwijl de hoofdschuldige in het geding als bloote getuige was verschenen. Omtrent den verdienstelijken Controleur L..... overwoog de Regeering, «dat zijne onvoegzame houding stilzwijgend kon worden voorbijgegaan, omdat die ambtenaar inderdaad een nuttigen dienst aan de Regeering en de bevolking heeft bewezen door de openbaarmaking van *zeer ongeoorloofde* en *wederrechtelijke* handelingen van zijnen chef; — een dienst welke hem aanspraak zou geven op dankbetuiging, welke hem echter mag worden onthouden, omdat hij zich jegens dien chef onvoegzaam heeft gedragen, doch welke onthouding hem gevoeliger moet treffen dan de voorgestelde berisping.» Vooral omdat de overweging gepaard ging met het besluit waarbij L..... uit Grissee naar elders wordt verplaatst!

Ziedaar hoe, onder den Gouverneur-Generaal Mijer, de eigendomsrechten der aan Nederland zoo zeer gehechte bevolking van Java verzekerd worden. Ziedaar hoe degenen die deze rechten willekeurig aanranden, gestraft, hoe zij die er voor in de bres springen, beloond worden!

De slotsom moet, dunkt ons, voor iedereen duidelijk wezen. De bekendmaking van den Resident van Madioen, het schandaal van Grissee, de houding van den Gouverneur-Generaal toonen onwederlegbaar aan, dat de bestaande bepalingen de rechten der bevolking niet voldoende waarborgen en verzekeren. Wettelijke regels zijn daartoe onvermijdelijk, wettelijke regels, voor de strikte opvolging waarvan de Gouverneur-Generaal en de

---

en justicieren, ieder voor zooveel hem aangaat, aan de stipte naleving van 's Konings hierboven uitgedrukten wil de hand zullen houden, zonder oogluiking of aanzien des persoons.

Gedaan te *Buitenzorg*, den 23sten Juli 1866.

L. A. J. W. Sloet.

De algemeene Secretaris,
Wattendorff.

Minister van Koloniën verantwoordelijk kunnen gesteld worden. Wij treden nu niet in eene beschouwing van den *modus quo* dezer regeling. Hetzij de wet slechts hoofdpunten aangeeft, hetzij zij in meerdere bijzonderheden treedt, — wanneer de voor Java's bevolking zoo noodzakelijke *Code rural* slechts uit de te maken wet kan voortvloeien, is het ons onverschillig waar en door wien hij tot stand wordt gebracht.

Dat de voor Java vast te stellen *Code rural* noch moeilijk, noch verwikkeld behoeft te wezen, begrijpt iedereen die weet dat het niet noodig is den Javaschen landbouwers nieuwe begrippen op te dringen omtrent het recht van grondeigendom, noch omtrent de consequentiën van dat recht. Hunne denkbeelden daaromtrent zijn helder en duidelijk. Men behoeft ze slechts juist op te nemen en gemoedelijk te constateeren. Maar de *Code rural* is vooral noodig als handleiding voor hoogere en lagere ambtenaren bij het voeren van het inwendig bestuur, als breidel tegen willekeurige maatregelen, die de volksbelangen miskennen en de Nederlandsche overheersching schandvlekken, en om den inlander een titel van eigendom te geven, krachtens welken hij zijne rechten voor een onafhankelijken rechter kan doen gelden, en het administratief gezag niet langer willekeurig over het *mijn* en *dijn* beslist. Hij is noodig om de Javanen in ons te doen zien, meesters die hunne welvaart ter harte nemen, in stede van geweldenaars die hunne orde verstoren en hunne geliefkoosde huishouding revolutioneeren.

DE TELEGRAAF-VERBINDING VAN NEDERLANDSCH INDIË MET EUROPA.

De voordeelige uitkomsten van de onderzeesche telegrafen hebben een beslissenden invloed uitgeoefend op de verbinding met het verre Oosten. Spoedig heeft men ingezien dat daarin het middel is gevonden om het oponthoud en de bezwaren te voorkomen, eigen aan de landlijnen naar Indië, welke over dun bevolkte en weinig beschaafde landen zijn gespannen. Het denkbeeld is in Engeland gerijpt, en reeds gedeeltelijk in uitvoering, om Britsch-Indië, China en Japan door eene schier onafgebroken onderzeesche lijn, bestaande uit onderscheidene onderzeesche kabels, met westelijk Europa in telegrafische verbinding te brengen.

Eene maatschappij heeft zich onlangs te Londen geconstitueerd, met het doel om een onderzeeschen kabel te leggen van Falmouth tot Gibraltar, en een tweeden kabel van Gibraltar tot Malta, de eerste lang 1431 zeemijlen, de tweede 1025 mijlen. Die maatschappij werkt met een kapitaal van ongeveer 8 millioen gulden. De kabels zijn onder handen en reeds gedeeltelijk betaald. Zij zullen waarschijnlijk op ultimo Mei eerstkomende voltooid zijn en spoedig daarna gezonken worden.

Sedert 1868 bestaat eene Engelsche maatschappij, met een kapitaal van ruim 3 millioen gulden, die de onderzeesche verbinding exploiteert tusschen Malta en Alexandrië, alsmede tusschen Malta, Sicilië en Susa. Zij is tevens in het bezit van eene tweede lijn tusschen Malta en Alexandrië over Tripoli en de Noord-Afrikaansche kust.

In Januari 1869 kwam de zoogenaamde «Indian submarine telegraph Company» tot stand. Zij heeft een kapitaal van ruim 14 millioen gulden. Haar doel is een kabel te leggen tusschen Suez, Aden en Bombay, en aldus eene rechtstreeksche verbinding tusschen Engeland en Britsch-Indië te verkrijgen. Van de landlijn tussehen Suez, Cairo en Alexandrië heeft zij zich

reeds verzekerd, en zij zal aansluiten bij de laatstgenoemde haven aan de lijnen der vorige maatschappij. Uit de nieuwspapieren is reeds bekend, dat de *Great Eastern* en drie kleinere schepen, in het begin van November jongstleden, Portland hebben verlaten, met den Indischen kabel en de noodige werktuigen om hem neder te laten. De kabel heeft dezelfde lengte als de Fransch-Atlantische kabel, die onlangs met succes is gezonken, te weten 3960 zeemijlen, waarvan het groote zeeschip alleen 2735 aan boord had. Onder niet ongunstige omstandigheden kan de geheele kabel in de lente van dit jaar in werking zijn.

Eindelijk heeft zich in den loop van verleden jaar de «Indian extension telegraph Company,» met een kapitaal van 5 en een half millioen gulden, gevormd. Haar doel is de telegraphische gemeenschap uit te breiden met de landen ten Oosten van Britsch Indië gelegen, aanvankelijk door een onderzeeschen kabel van Galle (Ceilon) tot Singapoer, om later, ten Noorden, China en Japan en, zuidoostwaarts, Australië te bereiken. De kabel bestemd voor Ceilon-Singapoer, 1756 mijlen lang, is reeds sedert November in aanmaak en zal in den loop van dit jaar voltooid wezen.

De vier maatschappijen hebben onderlinge overeenkomsten getroffen, waardoor de dienst op al de onderzeesche lijnen zal geschieden alsof die lijnen aan ééne onderneming behoorden. Zoo gebruiken en bekostigen, onder andere, de twee eerstgenoemde maatschappijen denzelfden steamer voor reparatie-schip, en de vier maatschappijen te zamen werken onder een algemeenen directeur, Sir James Anderson, die de volle bevoegdheid bezit om al hetgeen den dienst betreft te centraliseeren.

Men mag dus verwachten, dat nog in het tegenwoordig jaar eene uitstekende telegrafische gemeenschap tusschen Europa en Singapoer zal tot stand zijn gekomen. De wenschelijkheid eener aansluiting van Nederlandsch Indië aan deze Indo-Europeesche telegraaf-lijn springt zoo zeer in 't oog, dat het onnoodig schijnt daarover uit te wijden. Eene gelukkige inspiratie van den Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele zou Nederland bijna de gelegenheid hebben geschonken om ditmaal eens niet, ouder gewoonte, achter aan te komen. Die schrandere landvoogd had het plan ontworpen, en met het hem eigen vuur aanbevolen, van eene flinke, vooruitziende onderneming: het aanleggen van eene telegrafische lijn tot verbinding van West- met Oost-Sumatra, waardoor de natuurlijke scheidsmuur tusschen de twee deelen van het groote Maleische eiland als 't ware zou komen te vervallen, en de telegrafische verbinding met de lijnen van Singapoer naar Oost en West gemakkelijk ieder oogenblik tot stand kon komen.

De politieke gebeurtenissen in het moederland hadden althans geene doodelijke uitwerking op de uitvoering van dit plan. De opvolger van den heer Sloet, de Gouverneur-Generaal Mijer, vatte onmiddellijk het plan op en hij schreef den Minister van Koloniën, dat, niettegenstaande voor de

uitvoering geene gelden waren toegestaan, hij ongeveer *f* 60,000 van andere posten daarvoor had afgenomen. De Minister Trakranen keurde deze handeling niet alleen goed, maar eenigen tijd voor zijn aftreden diende hij bij de Kamer een wets-ontwerp in, waarbij hij onder andere voor het aanleggen eener telegraaf-lijn van Lahat over Palembang, Benkoelen en Padang naar Siak eene som van *f* 250,000 vroeg. Door zijn aftreden werd dit wets-ontwerp niet behandeld. De optredende Minister Hasselman intusschen toonde even veel belangstelling in de Sumatrasche lijn, en vroeg bij de Indische begrooting voor 1868 eene som van *f* 250,000 daarvoor aan. Ten gevolge van de ontbinding der Kamer, werd die begrooting eerst in het voorjaar van 1868 behandeld, en dit gaf de vergadering aanleiding om het uitgetrokken crediet te verminderen, doch niet omdat zij tegen de zaak was, alleen uit de overweging dat het grootste gedeelte van het jaar reeds zou verloopen zijn, vóór de begrooting in Indië kon aankomen.

De Minister de Waal behield op de zoo zeer besnoeide begrooting voor 1869 toch eene som van *f* 100,000 voor de telegraaf-verbinding van Lahat met Siak. Tot groote verbazing van allen die zich de groote landsaangelegenheden ernstig aantrekken, was op de begrooting voor 1870 geen enkele rijksdaalder meer te vinden voor het reeds in uitvoering zijnde plan. Wat was er gebeurd tusschen de eerste en de tweede Indische begrootingen die door den Minister de Waal zijn voorgedragen en verdedigd? De Tweede Kamer-zitting van 12 November laatstleden kan daarvan eene verklaring geven.

Leden van verschillende politieke richtingen, maar allen even overtuigde voorstanders van de Sumatrasche telegraaf-lijn, de heeren van Kerkwijk, 's Jacob, Fransen van de Putte en Nierstrasz, stelden den Minister *in mora* om zich over de zaak te verklaren. In een toon van *badinage*, zeker geheel misplaatst in ernstige, speciale aangelegenheden, wilde hij blijkbaar zich met een niet zeer duidelijk koffiepraatje van de interpellaties afmaken. Nieuwe, ernstiger aandrang. Nieuwe *would-be* aardigheden van den Minister, waaruit evenwel eenig meerder licht is af te leiden.

De Minister heeft de uitvoering der Sumatrasche telegraaflijn doen staken om verschillende redenen. De olifanten verstoren hier en daar de lijnen; zij halen de palen omver en nemen zelfs de draden mede. De kunst om onderzeesche kabels te maken is nog niet ver genoeg gevorderd om zekerheid te verkrijgen dat er nooit stoornis op zal komen. Het aansluiten aan lijnen die waarschijnlijk Australië over Java zullen bereiken, zou ons brengen onder internationale verplichtingen, waarmede de Minister niet gediend is. «Wij zouden dan over geheel Java een draad meer moeten spannen, en vervolgens bijzondere voorzorgen moeten nemen om die lijn behoorlijk te doen werken; want eenmaal middel van verbinding tusschen Australië en Europa geworden, kan men zich niet verontschuldigen met de moeilijkheid

van het altijd behoorlijk onderhouden van dat middel.» Eindelijk, — misschien het eenige ware motief hetwelk den Minister geleid heeft tot zijne vreemde handeling, — hij fantaseert met een ander plan, een plan op het papier en waarvan de uitvoering nog in de onzekere toekomst ligt. Concessie-aanvragers hebben zich tot hem gewend met de voorspiegeling dat zij een kabel zullen leggen direct van Ceilon naar Java, en Java direct met Australië willen verbinden, zonder Singapoer aan te doen.

De olifanten-vrees behoeft de ernstige wederlegging niet die men haar in de Kamer de eer heeft aangedaan. Zij is eene loutere bespotting. De Minister weet zoo goed als iemand, dat de mensch, vooral de beschaafde mensch, in staat is den strijd tegen de dieren overal zegevierend te strijden. Het argument ontleend aan de onvolmaaktheid der onderzeesche kabels is van geen beter gehalte. Het is het specieus argument van den stilstand tegen den vooruitgang, het argument van degenen die de toepassing van den stoom ontraden, omdat er misschien nog eens een machtiger en goedkooper moteur zal gevonden worden.

Het internationaal gemoedsbezwaar van den Minister veroorlooft de onderstelling, dat hij in dit opzicht zich de zaak niet helder voor den geest stelt. Zou hij waarlijk verlangen kunnen Nederlandsch Indië van de telegrafische gemeenschap met naburige eilanden uit te sluiten, alleen om bevrijd te blijven van de internationale verplichtingen, welke daarvan het onvermijdelijke gevolg zijn? Het is ondenkbaar. Hetgeen de intelligente volken boven alles duchten, is isolement. Ontzaglijke offers worden tegenwoordig gebracht om op allerlei wijzen, door spoorwegen, stoomvaart, telegrafie, in het algemeen verkeer te geraken. De quaestie is, niet hoe men den stroom van dit vertier langs de grenzen zal afleiden, maar hoe men dien buiten de grenzen zal opzoeken om hem over eigen dreven te doen vloeien. Hierbij komt dat de internationale verplichtingen voor de telegrafen al heel luttel zijn, althans ook in het welbegrepen eigen belang zijn van degenen, die ze op zich nemen. Het onderhouden van een geregeld werkenden telegraaf-dienst, wanneer eenmaal de telegraaf bestaat, moet men niet beschouwen als eene drukkende verplichting, maar als het rationeel uitvloeisel van de inrichting, waarvan men den aanleg heeft bekostigd; en tegenover het spannen van meer draden staan de voordeelen van het drukker gebruik van de telegraaf-lijnen. Trouwens, aan dit laatste vereischte, even als aan de internationale verplichting om het middel van internationale gemeenschap behoorlijk te doen werken, kan zich de Minister ook niet onttrekken, wanneer *zijn* geliefkoosd plan in uitvoering mocht komen. Indien Australië met Ceilon over Java, met uitsluiting van Singapoer, door eene nog te vormen maatschappij wordt verbonden, dan zal men ook over de geheele lengte van Java minstens een draad meer voor de internationale gemeenschap moeten spannen en aan alle overige internationale verplichtingen,

welke die gemeenschap medebrengt, moeten voldoen. In één woord, de argumentatie van den heer de Waal streeft haar doel voorbij. Zij is gericht tegen alle internationale telegrafische verbindingen. Zijne bezwaren, indien zij hem werkelijk ernst zijn, moeten hem leiden om elke verbinding met de buitenwereld eenvoudig af te wijzen.

Tot deze logische gevolgtrekking komt echter de Minister niet. Hij wenscht wel degelijk Nederlandsch Indië met Australië aan den eenen kant, en rechtstreeks met Ceilon aan den anderen kant, te verbinden. Zijn doel is blijkbaar Singapoer te isoleeren. Maar hij onderneemt daarbij iets dat buiten onze macht is. Wij kunnen wel Nederlandsch Indië van Singapoer, maar niet Singapoer van de groote beweging tusschen Europa en het verre Oosten afsnijden. Wij hebben vrijheid, bij voorbeeld, om ons niet van de landmail te bedienen en geene stoombooten van Batavia naar Singapoer te zenden, om er de brieven en de passagiers voor Nederlandsch Indië af te halen; maar zullen daarom de Engelsche en Fransche mailbooten den dienst op Singapoer staken? Zullen zij naar Batavia omzeilen, omdat het ons niet belieft van en naar Singapoer te gaan? Iedereen doorgrondt de dwaasheid van eene dergelijke onderstelling. Niet minder dwaas is het besluit van den Minister, om den aanleg van de Sumatrasche telegraaf-lijn te doen staken. Het belet de «Indian extension telegraph Company» niet om een kabel te leggen tusschen Ceilon en Singapoer; maar het belet Nederlandsch Indië partij te trekken van eene uitmuntende telegrafische gemeenschap, welke waarschijnlijk nog in den loop van dit jaar in volle werking zal wezen; het verwijdert de voordeelen, die vooral het bestuur op Sumatra zou ondervinden, van de lijn welke Padang, Benkoelen, Palembang en Siak onderling en met Batavia zou verbinden; en het verwijdert evenzeer het tijdstip, waarop de twee voornaamste eilanden van Nederlandsch Indië aan eene rechtstreeksche telegraaf-lijn met Europa zullen kunnen aansluiten, daar het plan, hetwelk de Minister onder zijne bijzondere bescherming heeft genomen, nog de kans loopt van wellicht geheel in duigen te vallen, wanneer de Engelsche geldschieters opgeroepen worden om het voor de uitvoering benoodigde kapitaal bijeen te brengen.

Het is daarom te betreuren, dat de Tweede Kamer zich niet vereenigd heeft met het amendement van den heer van Kerkwijk, de strekking hebbende om op de Indische begrooting voor 1870 een som van *f* 100,000 uit te trekken, tot voortzetting van de Sumatrasche landlijn. Nog meer is het te betreuren, dat de tegenwoordige Minister van Koloniën, door zijne bureaucratische bekwaamheid te veel is ingenomen met hetgeen *hij wil* en *doet*, en te weinig gelieft te letten op hetgeen *anderen willen* en *doen*.

THÉOPHILE.

HET VRIJDAG-GEBED IN EENE MESDJID OP SUMATRA'S WESTKUST.

De godsdienst heeft zóóveel invloed op het huiselijk, maatschappelijk en zedelijk leven, dat ieder die zich met het land en volk, in welks midden hij leeft, wil bekend maken, vooral ook zijne religieuse begrippen en zijne praktische beoefening van de kerkelijke voorschriften dient te onderzoeken. Deze overtuiging deed bij mij de begeerte ontstaan, om eens eene der plechtigste godsdienstoefeningen die in de moskee der mij omringende Mohammedaansche bevolking gehouden worden, te kunnen bijwonen.

Het larashoofd van VI Kota is een der meest verlichte van de zeven larashoofden der assistent-residentie Batipoe en X Kota. Met hem had ik op eene aangename wijze kennis gemaakt, en na lang praten was het gelukt, van hem verlof te verkrijgen, zulk eene plechtigheid in de mesdjid of missigit van Panindjawan te mogen in oogenschouw nemen. Niet weinig nut stelde ik mij van dit bezoek voor, bovenal dewijl ik het voorrecht zou hebben, dat te kunnen brengen in 't gezelschap en onder de leiding van een hoogst verdienstelijk ambtenaar, die door kennis en ondervinding uitmunt.

Op zekeren dag in de maand October reden wij, door het larashoofd gevolgd, naar Panindjawan. Wij zorgden, dat wij er waren, vóór de priester, die de plechtigheid moest leiden, aanwezig zou zijn. Na een uurtje rijdens stegen wij uit de bendi die ons gebracht had, dewijl wij nu den grooten weg moesten verlaten. Wij maakten eene kleine wandeling van ongeveer een vijfhonderdtal passen en zoo bereikten wij de moskee.

Het gezicht op zulk een gebouw in deze streken moet iemand wiens verbeelding vervuld is van de beschrijving der prachtige heiligdommen in Mohammedaansche landen op 't vastland, geducht uit de hand vallen. Geen ruime pleinen, geen schoon gebouwde minarets, geen vergulde en versierde

daken schitteren u in de oogen. Alles wat gij ontwaart, heeft een klein, nietig, vuil en vervallen voorkomen.

De moskee is een vierkant gebouw, dat door eenige, boven elkander gelegen, idjoe-daken is gedekt. De vloer verheft zich ongeveer acht voet boven den grond. De staanders, waarop het dak rust, zijn van hout; het overige is van gevlochten bamboe opgetrokken. Even als bij de huizen der Maleiers in 't algemeen hebben ook hier deuren en vensters hetzelfde voorkomen. Om nu het ingangsvenster te bereiken, moet gij een bamboetrap opklimmen. Die trap staat in een vijvertje, zoodat ieder Muzelman die den tempel betreedt, wel verplicht is zijne voeten nat te maken. Op die wijze voldoet hij aan een der voorschriften van zijnen godsdienst, dat hem verplicht zijne voeten te wasschen, vóór hij in het heiligdom zijne schreden zet.

Maar de plechtigheid die wij zouden bijwonen, was het vrijdag-gebed, en voor zulk een kerkelijken dienst is een gedwongen nat maken der voeten niet voldoende. Dan moet de geloovige het gansche lichaam baden en reinigen. Om hem dit nu gemakkelijk te maken, is naast den tempel een grootere en diepere vijver gegraven, waarin hij zich kan dompelen. Aan het water van dien vijver is hij echter niet gebonden. Integendeel! hoe verder van de moskee verwijderd hij zich reinigt, des te beter. En waarom verdient het de voorkeur op verren afstand zich te baden of «di-ambil oeloe ajer sembajang», gelijk de Maleier dat noemt? Zijn antwoord ligt voor de hand. «Na die reiniging», zegt hij, «houdt men zich slechts met godsdienstige overdenkingen bezig; en hoe langer die duren des te verdienstelijker.»

Treden wij den tempel binnen. Was het voorkomen van buiten al niet sierlijk en aanlokkelijk, van binnen ziet het er nog afschuwelijker uit. De vuilheid en morsigheid vallen u overal op onaangename wijze in de oogen; de sporen van een veelvuldig en langdurig gebruik van het heiligdom zijn op den vloer en aan de wanden in menigte te vinden, en de zolder is door spinrag duimen dik bedekt.

Links van den ingang ontwaart men een klein afgeschoten hokje. Hierin woont de tempelwachter, een oude smerige Maleier. Hij woont er in de uitgebreidste beteekenis van het woord. Hij zit er, hij slaapt er, hij kookt er zijn eten, en de rook van het vuur, dat hij daarvoor gebruikt, moet zich maar door de vensteropeningen der moskee een uitweg banen; want een schoorsteen is er niet.

In 't midden van 't gebouw ziet gij de hoofdstijl zich verheffen, die tot boven in den nok doorloopt. Om die hoofdstijl heen ziet gij, op evenwijdige afstanden, nog eenige kortere stijlen. Het dak loopt van die hoofdstijl nederwaarts naar de kleinere, en van deze kleinere is een tweede dak getrokken naar de zijwanden van het gebouw. De opening tusschen die twee daken was hier, wat anders lang niet overal geschiedt, betimmerd.

Op den bamboe-vloer lagen lange matten voor de geloovigen uitgespreid. Bovendien hingen er nog — hoe zal ik het noemen? — privaat-bidmatjes langs de wanden. Zij behoorden aan bijzondere personen, en men kon uit hun voorkomen den minderen of meerderen graad van den rijkdom der eigenaren eenigszins opmaken; want zij waren grover en fijner van stof en bewerking, al naar mate de man, die er op kwam bidden, het kon of wilde betalen.

Bij onze komst was de moskee nog ledig. In een der hoeken lagen een paar gevulde rijstzakken, door de geloovigen opgebracht tot onderhoud der priesters. Al pratende met het ons vergezellende larashoofd, zetten wij ons daarop neder, afwachtende de dingen die daar komen zouden. Het trok mijne aandacht, dat ik hier de gemeente niet op de gewone wijze naar de godsdienstoefening hoorde oproepen. Dat geschiedt, gelijk bekend is, door het slaan op de bedoek, in deze streken «taboe» genaamd.

— «Waarom wordt er niet op de bedoek geslagen?» vroeg ik aan het larashoofd, «mij dunkt, het begint tijd te worden, dat de menschen opkomen.»

— «Ja, mijnheer, wat zal ik u antwoorden?» zeide hij, met een zeer bijzonderen en eigenaardigen trek in zijn gezicht; «er is hier geen bedoek!»

— «Geen bedoek?» riep ik uit, «hoe is dat mogelijk?»

— «Dat zal ik u vertellen, mijnheer;» en nu bleek mij uit zijn verhaal, dat er voorheen wel zulk een instrument was geweest; maar dat dit langzamerhand was versleten; dat de geloovigen tot dus verre te weinig voor den godsdienst hadden overgehad, om zich een nieuwe bedoek aan te schaffen; dat men het tegenwoordig dus zonder dit meubel moest doen, en ieder maar zelf moest weten, wanneer de tijd voor het gebed was aangebroken.

Langzamerhand kwamen nu de kerkgangers opdagen. De meesten waren nog druipnat van het pas genomen bad. De opkomst was echter, vooral in den beginne, zóó traag en gering, dat wij ons begonnen te verontrusten door de vrees, dat er niets van zou komen. Immers het door het Mohammedaansche recht voor een wettig vrijdag-gebed voorgeschreven minimum van geloovigen is veertig. Zijn er geen veertig, dan mag het niet plaats hebben. En dat cijfer was nog bij lange na niet bereikt.

— «'t Zou toch jammer wezen,» zei mijn tochtgenoot tot het larashoofd, «als wij onverrichter zake moesten terugkeeren.»

— «Wees niet bevreesd,» antwoordde deze. «De missigit, die wij thans bezoeken, is altijd goed gevuld.»

— «Ja, maar daarop kon heden wel eens een uitzondering komen.»

— «En al was dat zoo, ook dat maakt niets uit; al komen er geen veertig, toch zal de godsdienstoefening voortgang hebben.»

— «En dan het voorschrift van den Islam?»

— «Ook dat staat niet in den weg, om toch de vrijdagsoefening te houden. Om dan het mindere aantal goed te maken, wordt na het vrijdag-

gebed, tot compensatie, nog het dagelijksch gebed gehouden [1]. Op die wijze is Toehan Allah toch tevreden.»

Gij ziet, men kent hier den regel: «il est avec le ciel des accommodements» even goed als bij de vromen in Europa, en men brengt dien met even veel gepastheid en slimheid in toepassing.

Hoe meer nu het voor 't gebed officiëel bepaalde uur, middag of «tengahan», naderde, des te grooter begon de toevloed der kerkgangers te worden. Ieder die binnen kwam, begon met een «sembajang sonnat» te maken, dat wil zeggen twee eigenaardige buigingen of «rakat's.» Dan riep hij: «assalam aleikoem», dat is: «vrede zij met u», en liet dezen zegenwensch nog eens door de twee buigingen volgen. Indien echter de godsdienstige overdenkingen die het genomen bad te weeg moest brengen, belangrijk zijn geweest, en de devotie die deze lieden bezielde, diep in 't gemoed was gedrukt, dan wisten zij dien zielstoestand zorgvuldig te verbergen. De manier toch waarop zij hunne gebeden verrichtten, droeg er geen de minste sporen van. De meesten keken ons, onder 't bidden, met nieuwsgierigheid aan en bleven gedurende de gansche plechtigheid naar ons gluren. Anderen gingen heel bedaard voort met hun sigaartje te rooken, zonder eenige gemoedsaandoening te verraden, maar met de meest mogelijke onverschilligheid op 't gelaat, als of hun de gansche zaak niet aanging.

Daar hoorde ik plotseling een afschuwelijk gegil. Wat de manier van schreeuwen betreft waaruit dat gegil bestond, herinnerde het mij het geschreeuw waarmeê ik onze vischboeren hun «zeelandsche mossele-e-en!» langs de straten van den Haag vroeger hoorde rondventen. Dat liefelijk geluid was het teeken van den aanvang van 't gebed, door den priester gegeven. Het bestond in 't geschreeuw van «Allah akbar» enz. Van tijd tot tijd viel de gemeente, als een koor, al brommende in. Steeds bleven de geloovigen rookende en rondkijkende.

Voor ik verder ga, dien ik eene kleine opmerking te maken, om goed begrepen te worden. Ik noemde daar den man die het «Allah akbar» aanhief, een priester. Maar dat is een te algemeene uitdrukking. Het priesterdom bestaat hier eigenlijk uit drie soorten. 't Zijn de imam, de chatib en de bilal. De taak van den laatsten is om de geloovigen tot de dagelijksche gebeden op te roepen. Hij was de man dien wij nu 't geschreeuw hadden hooren aanheffen.

Na afloop van deze de ooren verscheurende zangen, gevolgd door bui-

---

[1]) Deze redeneering gaat niet goed op, dewijl strikt genomen het Vrijdag-gebed nooit inbreuk mag maken op het middaggebed. Op Java wordt het Vrijdag-gebed gewoonlijk reeds te tien ure aangekondigd, opdat die godsdienstoefening vóór het middag-gebed zij afgeloopen.

P. J. V.

gingen (sembajang) staan allen op. Nu begint het werk van den chatib; hij plaatst zich naast den innam, die eigenlijk de voornaamste in de priesterlijke hiërarchie is, neemt diens kris in beide handen, en zegt, terwijl hij met den rug naar de «mimbar» gekeerd staat, al zingende de «katoebah» (of zoo als 't eigenlijk zou moeten heeten de «chotbah») of preek op. Heeft hij geëindigd, dan valt de bilal met de «kamat» in, waarna de gansche gemeente opstaat om nog eens de buigingen (sembajang) te maken. Nu begint de imam te bidden, al prevelende, met het gezicht naar den mimbar en dus den rug naar het publiek gekeerd. Ieder oogenblik klonk het «amin» daartusschen. De imam eindigde zijn gebed met het «assalam aleikoem», en allen herhaalden in koor «assalam aleikoem!»

Dit laatste gebed nu was het werkelijke vrijdag-gebed, het gebed dat «perloe» (noodzakelijk of verplichtend) is. Het eerste gezang of geschreeuw van den bilal, met de daarop gevolgde buigingen, heet «sonnat nan pertama» (de eerste afdeeling), en behoort eigenlijk niet tot het «perloe» (verplichte).

Nog was de godsdienstoefening niet afgeloopen. Wij zouden nu nog het «ratib» bijwonen. Hoe indrukwekkend die plechtigheid was, zult gij gemakkelijk begrijpen, als ik u vertel waarin zij bestond. Stel u voor, dat eerst ieder lid der gemeente voor zich prevelt en dan het gansche koor gezamenlijk uitroept, eerst drie-en-dertig maal: «sobhan Allah!» vervolgens drie-en-dertig maal: «elhamdoe lillahi!» daarna drie-en-dertig maal: «Allah akbar, Allah akbar!» en eindelijk het fameuse «La ilaha illa'llah!» Vooral dit laatste werd zeer regelmatig met zekeren kadans uitgegalmd, het eerste gedeelte vrij schel, het laatste illa'llah in diepen bas. En daarbij voegde alleen de imam vooraf het «Mohammad rasoel Allah». De leden der gemeente verrichtten deze plechtigheid op den vloer zittende, en elk gaf de maat van het gezang aan door zijdelingsch schudden van het bovenlijf.

Nu stonden priesters en leeken op, baden tot besluit de «sonnat achir», en de godsdienstoefening was afgeloopen.

Wat zegt gij er van? Bedenk, dat gij hier eigenlijk met die bevolking te doen hebt, waarin men zegt dat de Islam het diepste is geworteld, dieper dan in eenig ander deel van den Indischen Archipel. En beantwoord dan de vraag: blijkt uit deze godsdienstoefening niet, dat de Islam een kleed is, en niet veel meer, over het volk uitgespreid, geen innerlijke kracht, geen levend en levenwekkend beginsel? Al wat het uitwendige en uiterlijke betrof, ging alles vrij wel. De houdingen en bewegingen, voor 't gebed voorgeschreven, werden trouw in acht genomen; elk kende de orde waarin de verschillende deelen der plechtigheid elkander opvolgen, tamelijk goed; daar waren geen aanmerkingen op te maken. Maar voor 't overige geen zier warmte of gevoel. Geen geestdrift hoegenaamd. Zij bleven koud en zij lieten u koud. 't Was een opus operatum, meer niet.

Wilt gij een staaltje van de diepte waartoe het wezen van 't Mohammedanisme in 't volk is ingedrongen? Gij hebt bijgewoond, dat de chatib, de tweede priester in rang, de katoeba opzei. Dat preekformulier dreunt hij in 't Arabisch elken Vrijdag-middag op [1]). Wij verzochten hem, ons te vertellen, wat de inhoud was van die toespraak. Maar hij kon haar ons niet zonder hulp in zijne moedertaal, het Maleisch, vertalen. En toch vallen u hier, meer dan in eenig ander deel van den Archipel, de uiterlijke teekenen van den Islam in de oogen. De vormen worden streng in acht genomen. 's Avonds langs den weg gaande, ziet gij steeds menschen, bij de uit de sawah's vloeiende pentjoran's, hunne gebeden verrichten (sembajang). Maar begrijpen van 't geen men doet? Neen, daar moet gij niet naar vragen. Als de priester de preek niet verstaat, die hij elke week opprevelt, wat moet het volk er dan wel van weten?

Dat neemt niet weg, dat de Islam altijd de heerschende godsdienst is, en dat de bevolking, hoe onverschillig zij hare godsdienstoefeningen in gewone tijden van rust en vrede moge bijwonen, toch altoos op dat gebied voor elektrieke schokken vatbaar is. Dat hebben geschiedenis en ondervinding genoeg bewezen. 't Is dus altijd maar zaak een oog in 't zeil te houden, en dat gansche onderwerp als een teêre quaestie te beschouwen.

---

[1]) Bij de Arabieren hebben de chatibs formulierboeken die eene chotbah voor elken Vrijdag des jaars, en voor elken der beide feestdagen van den Islam bevatten. Zie Lane, „Modern Egyptians," 5th edit., p. 85. „De Maleiers," zegt Newbold, „Straits Settlements", II, p. 337, „bezitten ongeveer 60 chotbah's, die niet in vertaling, maar in het oorspronkelijk Arabisch worden uitgesproken". Dit getal laat zich verklaren indien wij aannemen, dat behalve preeken voor elken Vrijdag en voor de feestdagen, ook nog enkele voor buitengewone gelegenheden, zooals de godsdienstoefeningen bij zon- en maaneklipsen en bij buitengewone droogte in de verzameling voorkomen. Waarschijnlijk wordt dus ook op Sumatra's Westkust niet elken Vrijdag hetzelfde formulier gepreekt; wij weten reeds van elders (Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenk., uitg. d. h. Delftsch Instituut, Nieuwe Volgr., D. I, bl. 91, D. III, bl. 26) dat op de feesten ook in Ned. Indië bijzonder daarop toepasselijke chotbah's uitgesproken worden.

P. J. V.

BOEKAANKONDIGING.

De Minahassa, haar verleden en haar tegenwoordige toestand (eene bijdrage tot de Land- en Volkenkunde), door N. Graafland, zendeling-leeraar en directeur voor de kweekschool van inlandsche onderwijzers te Tanawangko. Te Rotterdam, bij M. Wijt en zonen, 1867 en 1869.

Het werk van den Heer Graafland, waarvan gedurende vele jaren van tijd tot tijd eenige afleveringen verschenen, is thans eindelijk voltooid, en mag met recht gezegd worden eene waardige plaats te bekleeden onder de reeds vrij uitgebreide literatuur omtrent de Minahassa. [1])

---

[1]) Voor zoo verre mij bekend is, vindt men min of meer belangrijke bijzonderheden betreffende de Minahasa aangeteekend in de volgende werken:

Valentijn, Oud en Nieuw Oost-Indiën, Deel I.

Dr. P. Bleeker, Reis door de Minahasa enz. in 1855.

Van der Crab, Reis door de Molukken van den G. G. Pahud.

Tijdschrift van Neêrlandsch Indië, jaarg. III en VII.

Tijdschrift van het Bat. Genootschap (verschill. deelen).

Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendeling-genootschap (alle deelen).

Ds. Buddingh, Reizen door den O. I. Archipel, Dl. II.

Teysmann, Verslag eener in 1860 gedane reize door de Molukken.

De Globe, 1859.

J. G. F. Riedel, Hhikajatnja tuwah tanah Minahassa.

N. Graafland, Ilmu bumi tanah Minahassa.

De handboeken voor Geographie van Dr. Pijnappel en voor Land- en Volkenkunde van Dr. de Hollander.

Bijdragen van het Koninklijk Instituut van Taal- Land- en Volkenkunde van N. I. (versch. deelen.)

Gebr. de Lange, Rapport van gedane waarnemingen.

Ds. Brumund, Rapport over de landen bezocht door den G. G. Duymaer van Twist in 1855.

Reisverhalen van Ida Pleiffer, Wallace en Bickmore.

Het werk bestaat uit twee deelen; in het eerste wordt de Alfoersche maatschappij beschreven, in het tweede deel daarentegen de invoering en werking van het Christendom meer bijzonder behandeld.

In den aangenamen vorm van een reisverhaal heeft de schrijver in boeienden stijl voor een grooter publiek zijne onderzoekingen uitgewerkt, en door zijne kennis van land en volk menig duister punt in het licht gesteld, of ten minste getracht zooveel mogelijk begrijpelijk te maken.

Ik twijfel dan ook niet, of zijn werk zal door menigeen met belangstelling zijn gelezen, en wellicht kunnen dienen bij het onderwijs van die jongelingen, welke, ofschoon in de Minahasa geboren, door de bestaande methode van opvoeding dikwerf de toch zoo noodige kennis van hun eigen land missen.

Maar ook voor toekomstige ambtenaren en zendelingen bevat het veel belangrijks: menigeen zal het tot een goeden leiddraad strekken, om zich in korten tijd de zeden en gewoonten des lands eigen te maken.

In de vooronderstelling dat het tot zoodanige doeleinden zal dienen, acht ik het echter noodig op enkele onnauwkeurigheden te wijzen, die òf des schrijvers aandacht zijn ontgaan, òf misschien niet eene zoo zorgvuldige bestudeering zijn waardig gekeurd, als waarvan hij in andere gevallen blijken gegeven heeft.

Ik vermeen dat Schr. niet overal kan aanspraak maken op eene gewenschte onpartijdigheid, te meer vereischt bij de behandeling van een veelmalen heftig bestreden onderwerp, en hierop in de volgende regelen terugkomende, wil ik tevens eenige onjuistheden aantoonen, die licht verbeterd kunnen worden, en daarom nog in geenen deele de hooge waarde van zijn werk verminderen.

Reeds dadelijk toont hij eene onbegrijpelijke vooringenomenheid tegen de Chineezen, als hij op blz. 16 eene weinig vleiende beschrijving van hunne levenswijze geeft, welke van overdrijving zeker niet is vrij te pleiten; hunne wijze van eten, o. a., zoo terecht door mevr. Pfeiffer geprezen, is, indien al niet sierlijk, ten minste aardig en vooral handig. Zoo duidt hij op blz. 17 het de meisjes van het land ten kwade, dat zij het zich tot eene eer rekenen met een Chinees verbonden te zijn. Te verwonderen is dat echter niet; hare landgenooten zien er geen schande in en zij zelve verbeteren daardoor gewoonlijk haar bestaan; zij behoeven zich dan niet langer met zwaren tuinarbeid bezig te houden. Op blz. 157 worden de Chineezen zelfs veroordeeld, omdat zij beter handelaars zijn dan de inlanders; maar in plaats van hen te vergelijken met roofvogels bij het aas, verdienden hunne bedrijvigheid en onvermoeide zucht om vooruit te komen, wel een woord van lof.

Elders (blz. 18) wordt den lezer een weinig aanlokkelijk tafereel voorgesteld van de pasars, en den vreemdeling het denkbeeld opgedrongen van eene publieke plaats, waar zich openlijk de grofste zedeloosheid heeft

genesteld. Dat oordeel is zeer voorbarig. Wat zou op klaarlichten dag op die pasars voor onzedelijks kunnen plaats vinden? Een ieder beseft het nut der pasars, hare aanwezigheid geeft vertier aan eene plaats, en bevordert het onderling verkeer der inlanders, een zoo gunstig moment tot vooruitgang. Het schijnt dat Schr. later van opinie is veranderd; ten minste vind ik in het 2e deel, blz. 114, eene meer gunstige beoordeeling.

Schr. laat zich al zeer spoedig tot eenige minder juiste gevolgtrekkingen verleiden. Zoo op pag. 20, waar hij, van het district Manado sprekende, beweert dat dit weldra geheel zijn bestaan zal verliezen. Op welken grond steunt dit vermoeden? Juist in de laatste jaren is de bevolking zeer toegenomen, doordien vele personen uit andere districten daarheen zijn verhuisd. Maar ook op pag. 22, waar hij het als eene weldaad beschouwt, de lijders aan lepra tot de afzondering te noodzaken. Ik vermeen dat de redeneering van Dr. Bleeker te dezen opzichte juister is. Hunne natuurgenooten hebben geen afkeer van die ziekte, de besmettelijkheid is nog verre van bewezen; waarom dus de lijders, tenzij zij het zelven verlangen, gebannen uit eene maatschappij die hen niet uitsluit of veracht!

In het vervolg van dit deel maakt Schr. zich eveneens daaraan schuldig, als hij op blz. 174 in het breede uitweidt over de treurige behandeling die aan het jonge geslacht ten deel valt. Hier is het licht te veroordeelen: niet iedere vrouw der geringe volksklasse heeft eene min te harer beschikking, en het eenige middel om een einde te maken aan het schreeuwen der kleinen — kreten die ook doordringen tot het hart eener Alfoersche moeder! — is deze in een doek gewikkeld op den arm of rug te dragen. En niettegenstaande al die door Schr. opgesomde (wellicht meer denkbeeldige) martelingen der kinderen, is het Alfoersche ras goed ontwikkeld, fiksch gebouwd en zelfs schoon te noemen. Men vergelijke wat Schr. zegt op blz. 66 en Dr. Bleeker in zijne «Reis door de Minahassa.» Op blz. 175 spreekt Schr. van weinig toezicht; maar hoe dat te bekomen? De vader is in de tuinen werkzaam, de moeder moet het eten gereed maken: wie blijft er over?

Het is mij bijzonder vreemd voorgekomen, dat op blz. 199 Schr. het woord *Toumboeloe* wil verklaren door afleiding van het Maleische *boeloeh=bamboe*. Een Alfoersche stam met een Maleischen naam, dat is wel ver gezocht. De naamsafleiding is van het Alfoersche *boeloed=berg*, dus *Toumboeloe=bergbewoners;* zoo aannemelijk en eenvoudig tevens. Eene soortgelijke fout wordt gemaakt in deel II, blz. 228, als *kassar* wordt gezegd *grof* te beteekenen. Behalve dat men het Maleische *kassar* hier weinig verstaat en bijna nooit gebruikt, maar algemeen daarvoor *gros* wordt gebezigd, is bovendien *kassar* afgeleid van *pasaäsaran*, hetwelk *verbazing* beteekent.

Op blz. 265 waagt Schr., klagende over den weg naar *Soeloeoen*, eene vergelijking met dien tusschen *Lotta* en *Tomohon;* deze zoo onmisbaar voor

de bevolking, terwijl het in orde brengen van den eersten bij geen enkel voordeel voor haar slechts eene noodelooze kwelling zou zijn! Mij dunkt bij eenig nadenken zou Schr. spoedig tot andere gedachten zijn gekomen.

Zeer juist merkt hij op blz. 23 aan, dat er voor deze residentie nog zulke schoone uitzichten op toenemenden bloei zijn geopend. Iedereen zal dat gaarne toestemmen, maar dan ook verlangen, dat door den invloed van Christendom en beschaving nog veel, zeer veel verandere! Het is gemakkelijk zoo stellig te verklaren, dat geen land in zoo korten tijd in zulke mate is vooruitgegaan als de Minahasa; zeer kundige ambtenaren hoorde ik wel eens het tegendeel beweren. Het zou zijn nut hebben den toestand van andere residentiën vóór 30 jaren met den tegenwoordigen te vergelijken, om over de juiste mate van vooruitgang der Minahasa te kunnen oordeelen.

Die gelukkige oude tijd, elders (blz. 287) aangehaald, zal door niemand terug verlangd worden; de geest des tijds is veranderd, zelfs onwillens is men gedwongen mede te werken tot eene betere toepassing van gezonde begrippen. Dat Schr. op blz. 28 de hulp van Resident en ambtenaren van groot gewicht acht voor de opheffing van vele hinderpalen tegen de uitbreiding van het Godsrijk, kan ik hem niet zoo onbepaald toegeven. Hij vergeet dat die hulp altijd slechts indirect mag zijn, daar zij anders in de ambtenaars-wereld al spoedig misbruik van gezag wordt geheeten.

Heftig is de haat van den Schrijver tegen de Mohammedanen. Op blz. 27 laat hij zich onbewimpeld uit, «dat elk proseliet voor den Islam een vijand «te meer is voor het Nederlandsch-Indisch Gouvernement». Cursief gedrukt om de aandacht te trekken, zijn dat niet veel meer dan holle klanken, en bovendien *geheel onwaar*. Daargelaten de mindere of meerdere gehechtheid aan het Gouvernement als zoodanig, zijn er wellicht weinig eilanden in den Indischen Archipel, waar een zoo sterk geprononceerde afkeer tegen de Europeanen bestaat, als dit in de Minahasa het geval is. Men volgt ja de gewoonten der Europeanen na, maar men vertrouwt er geen enkelen, en bijna elke Inlander weet iets kwaads van hen te verhalen. Dat zij zich niet openlijk verzetten tegen het bestuur, is alleen uit vrees voor de gevolgen; het wordt bovendien moeilijk door de bestaande tweedracht en naijver tusschen de verschillende districten [1]). Ook in het tweede Deel, op blz. 43 en 65, wordt de Islam telkens, zonder eenig bewijs, als de aanleidende oorzaak tot een mogelijk verlies onzer bezittingen opgegeven.

---

[1]) Ter voorkoming eener verkeerde opvatting teeken ik hierbij aan, geenszins het Christendom als oorzaak van dien afkeer te beschouwen. Misschien is deze door de invoering van het Christendom reeds veel verminderd; indien ten minste de Christen-Inlander den afstand, die er tusschen hem en zijne meer bevoorrechte blanke broeders bestaat, als geheel natuurlijk en begrijpelijk aanneemt.

Ten opzichte van het Maleisch is Schr. hier en daar minder duidelijk. Op blz. 35 wordt *toelongan* (*toeloengan?*) vertaald door *hulp in den Javaschen oorlog;* waarom niet *hulptroepen*, dat toch beter verstaanbaar is. Op blz. 45 lees ik: «men noemt hier alles *tuin*, zelfs de *akkers* der inlanders»; het hier veel gebruikte woord *raki* zal hij toch wel eene meer speciale beteekenis toekennen. Ook op blz. 100 *sijang baik* en op blz. 111 *tabik*, waaromtrent hem niet onbekend kan zijn, dat het eerste zelden wordt gehoord, maar in plaats daarvan zelfs des morgens gewoonlijk *malam baik*, en dat voor *tabik* altijd *tabéa* wordt gebezigd.

De verdeeling in *vulgair* en *literarisch* Maleisch (Deel II, blz. 36), waarin Schr. Dulaurier navolgt, is voldoende wederlegd in het werk van Dr. de Hollander, Handl. bij de beoefening van de M. Taal- en Letterkunde, bl. 279—287.

De Hr. Niemann geeft in eene noot op blz. 40 het bewijs, een beter inzicht te hebben in de bestaande kennis der Maleische taal en de wezenlijke behoeften van den inlander.

Op blz. 41 noemt Schr. de bezoeken van den Gouverneur Generaal nuttig tot bevordering van het prestige, door vertoon van macht, en van belangstelling, om reden eigene aanschouwing van oneindig meer waarde is, dan het zien door anderer(!) oogen. Ik wil de bevordering van het prestige thans in het midden laten; maar omtrent de laatste uitweiding moet men vermoeden, dat hij zich door eene schoone gedachte heeft laten medesleepen, om in de toepassing tot eene onjuiste conclusie te komen. Ook hij weet zeer goed, dat aan een Gouverneur Generaal *onvoorwaardelijk altijd*, aan een resident *gewoonlijk* en aan een controleur *meermalen* slechts een gekunstelde toestand wordt vertoond, soms zeer verre van de waarheid. Men leze overigens blz. 30, waar Schr., zoo welwillend mogelijk, den tijd gekozen voor het bezoek van den G. G. Pahud minder doelmatig vindt. *Vele* toch waren de rampen door dat bezoek voor de bevolking.

Van de padicultuur is Schr. blijkbaar nog niet goed op de hoogte. Eerst is hij met zich zelven in tegenspraak, als hij op blz. 48 zegt: «bemesting kent men niet en dat is een groot gebrek», en op blz. 59 het branden van het drooge gras en kreupelhout en het gelijkmatig verspreiden der asch over de velden door hem «de eenige maar toch zeer goede bemesting» wordt genoemd. Op blz. 49 beweert hij, dat de menschen altijd de aren met de vingers plukken. Dit geldt alleen voor padisoorten met brozen stengel. Hij vermeldt echter niet, dat o. a. te Tondano van tafelmessen gebruik wordt gemaakt, die voor *f* 1 bij de Chineezen te krijgen zijn, en waarop de inlanders ter onderscheiding hun naam schrijven; en dat elders scherp gepunte bamboe of eene schelp, de *bia kolombi* (vooral in Tonsawang), daartoe dienen. Met de ani-ani snijden alleen de peranakan Djawa hunne padi: de eigenaardig draaiende beweging der armen, hierbij vereischt, valt

den Minahasers moeilijk. Onder de bewijzen aangevoerd voor den lagen trap waarop de landbouw staat, had Schr. wel mogen bijbrengen: onverschilligheid in de keuze der gronden, afwezigheid van eenige bouwwisseling, zorgeloosheid in de keuze der soorten en het gebruik der zaden, allen door elkander gebezigd, enz. Het is echter mogelijk dat hij meer bijzonder het district Tombariri heeft op het oog gehad, en in de meening dat andere districten daarmede overeenkwamen, ook het daar waargenomene als een algemeen gevolgd gebruik beschreef.

Meerdere nauwkeurigheid had men recht te verwachten aangaande de volgende punten. Zoo laat hij op blz 68 het Europeesch bestuur onkundig zijn van de wijze waarop de belasting geind wordt: het weet dit alles zeer goed, maar is niet geautoriseerd daarin tusschenbeide te komen. Op blz. 69 wordt Lotta aangeduid als de plaats, door de geheele Minahasa berucht wegens hare zedeloosheid; ik heb evenwel in dien geest steeds van Tanawangko hooren spreken. Op blz. 82 wordt te algemeen van de verdeeling der koffieboomen gesproken; deze regeling is op verre na niet overal ingevoerd. Nog heden zijn, juist door het niet bestaan eener goede regeling, de betrekkelijke voordeelen zeer ongelijk.

Op blz. 86 zegt Schr., dat men het plantsoen der djarakplanten heeft laten verloopen. Het tegendeel is waar: in de bovenlanden ziet men die bijna alom op de erven aangeplant. Dat drukke verkeer tusschen het strand en de bergen gaat maar voor enkele plaatsen door: laat Schr. eens de hoofdnegorijen van Kawangkoan en Tompassa bezoeken, dan kan hij zich persoonlijk overtuigen. Op blz. 164 is in de vertelling achter *kapoe* het woord *keke* vergeten: er moet daar gelezen worden *loeganno kapoe keke ne keke.* Met het eerste wordt de *batate keke* bedoeld. Alleen door de tweeledige beteekenis van het woord *keke* was het mogelijk, dat de oudste zuster hare moeder verkeerd verstond en hare jongere zuster in den rijstpot kookte. Op blz. 167 staat dat het *maramba* bij de zuidelijken niet bekend is; ik heb dien dans echter te Ratahan meermalen zien uitvoeren.

Ook in Deel II, blz. 1, is de afleiding van *Amoerang* volstrekt niet van het Mongondousche *uwuran*, de plaats van sago kloppen; maar is dat het Alfoersche woord voor het Maleische *gana* of *poetjoek*, welke door de van de bovenlanden komende en zich hier nederzettende Toumpakewa, bij gebrek aan ander voedsel, van den arengpalm werd genomen en gegeten. Voorts wordt in dit deel, blz. 74, het bestuur geprezen, omdat het zich vroeger en later veel moeite zou hebben gegeven voor het verbeteren van den veestapel; wel zeer vereerend, maar helaas onwaar! Vgl. hoe Schr. zich in Deel I, blz. 43, over de paarden uitlaat. Hij zal die verbetering toch niet geconstateerd hebben, op grond dat er jaarlijks een staat van den veestapel moet worden overlegd!

Met leedwezen ontwaarde ik op verschillende plaatsen, dat Schr. geen

enkel woord van dank ten beste geeft voor de opheffing in de laatste jaren van vele drukkende lasten voor de bevolking. Hij betreurt op blz. 73 de afschaffing der wachthuizen, maar zwijgt over den druk der bevolking, daardoor in zoo groote mate verminderd. Op blz. 74 klaagt hij over het moeilijk bekomen van dragers: ik geloof dat tegen goede betaling en goede woorden overal menschen te vinden zijn, die wat verdienen willen. Men moet zich echter eenigszins naar hen schikken. Vroeger was dat gemakkelijker, alles ging op bevel; maar Schr. zal toch die verandering niet wezenlijk betreuren! Op blz. 75 brengt hij een woord van lof aan den heer Paepke Bulow; deze wordt wel eens de Daendels der Minahasa genoemd, en hoe bewonderingswaardig ook, beslaan zijne prachtigste werken in de tegenwoordige geschiedenis slechts even zoovele treurige bladzijden.

Op blz. 80 noemt Schr. de koffiecultuur eene goede bron van winst voor de bevolking. De hr. N. is voorzichtiger en meent die stoute bewering te moeten betwijfelen. Heeft dit niet den schijn van overdrevene ingenomenheid met het bestuur? Schr. weet toch wel beter, en al mag men het voorloopig aanhouden dier cultuur om sommige redenen wenschelijk achten, ze dermate aan te prijzen is onverantwoordelijk.

Op blz. 89 maakt hij er den Bantikkers een verwijt van, dat zij geene andere cultuur aan die van tabak hebben toegevoegd, en dat na even te voren (blz. 87) te hebben erkend, dat zij met deze laatste goede winsten maken, en nog vroeger (blz. 81 en 84) de onmogelijkheid der koffie- en koffocultures in hun district te hebben aangetoond. Hoe hij er toe gekomen is, uit het hier gegeven verhaal van den overgang van gedwongen tot vrije tabakscultuur, het tegenwoordige exploitatie-stelsel te verdedigen, is mij onverklaarbaar.

Op blz. 148 en 185 wordt zeer geroemd, dat de Resident een gebouw dat door de bevolking, meerendeels Heidenen, was opgericht, geheel willekeurig, zonder eenige vergoeding aan deze, en zonder hunne toestemming daartoe gevraagd te hebben, tot kerkgebouw van enkele Christenen bestemde. De vernuftigste logica kan zoodanige handelwijze niet rechtvaardigen.

Al is Schr. minder ingenomen met het bestuur van den Resident Bosch, zoo mag hij op blz. 79 toch niet eene geheel verkeerde voorstelling geven van de denkbeelden van dien Resident omtrent de koffiecultuur. Ik was toen niet in de Minahasa, en heb mij dus bij een zeer beschaafd Inlandsch hoofd geinformeerd aangaande het toenmalig bestuur. Deze deelde mij mede:

1°. dat toen werd verordend, dat in oude koffietuinen, in plaats van te wieden (patjol), het te hoog opschietende onkruid van tijd tot tijd moest worden afgemaaid (momares);

2°. dat de koffietuinen werden verdeeld, en ieder afzonderlijk voor zijn aandeel verantwoordelijk was, omdat velen het onderhoud verwaarloosden;

3°. dat de Resident gaarne zag en het ook aanmoedigde, dat de bevolking zich met gepaste vermaken, b. v. dansen, eene aangename verstrooiing bezorgde, daar toch door den overgang tot het Christendom de vroegere volksvermaken waren vervallen, en

4°. als het ergste, dat deze denkbeelden van den heer Bosch te algemeene bekendheid hadden verkregen, en bij daarmede strijdige bevelen van de zijde der bevolking veel tegenstand werd ondervonden.

Over de huizen sprekende (Dl. I, blz. 153 en 271, en Dl. II, blz. 14) noemt Schr. de verbeterde woningen van den tegenwoordigen tijd steeds als een gevolg der door het Christendom aangebrachte beschaving. Ik zou willen vragen: waarom wonen dan de burgers, sedert lang bijna allen Christenen, in zoo ellendige krotten? en zijn zij, hoezeer, als b. v. te Amoerang, getrouwe Christenen, toch door niets te bewegen daarin verandering te brengen? Dat nog wel andere volkstammen onder goede leiding (zij het dan ook niet door den invloed van het Christendom) nette negorijen en woningen met afzonderlijke erven willen bouwen, blijkt o. a. uit het bestaan daarvan in de afdeeling Gorontalo, waar, door de bemoeiingen van den assistent-resident Riedel, onder vele andere, de negorij *Limbotto* door zorgvuldigen aanleg uitmunt.

De aanstoot die de welingerichte huizen der zendelingen iemand kunnen geven, bestaat wellicht meer in zijne verbeelding. Ik hoorde somwijlen wel eens zonderlinge verhalen over de geringe middelen waarmede die nette woningen werden tot stand gebracht. De wijze van leven der zendelingen geeft niemand aanstoot, maar wel wordt het veroordeeld dat zij, in zoovele aangename en gunstige omstandigheden geplaatst, telkens klagen over zware beproeving en opofferingen. Welke jammeren zouden de ambtenaren niet kunnen aanhalen van de ellendigste en eenzaamste buitenposten, waar zij, *zonder eene verhevene roeping*, om des broods wille toch verplicht zijn met vrouw en kinderen te verblijven!

De Hr. N. is van oordeel dat de medewerking die de zendelingen aan het bestuur verleenen, hun tot lof verstrekt (zie noot, Dl. II, blz. 17), maar vindt het eene vraag die wel eens rijpelijk verdient overwogen te worden, of hun die lof op den duur zou toekomen, wanneer het bleek dat de bevolking onder den last des arbeids zóó gebukt ging, dat daardoor hare vrije ontwikkeling wordt belemmerd. Zonder verder in beschouwingen te willen treden, geef ik hier eene opgave van de verplichtingen en werkzaamheden der bevolking:

1°. Eene belasting van *f* 5 's jaars aan het Gouvernement.

2°. Eene belasting van *f* 1 's jaars aan de eerste en van *f* 0.50 aan de tweede districtshoofden.

3°. Het onderhoud der Gouvernements koffietuinen, de plukking, bereiding en sorteering der vruchten, benevens aflevering aan de pakhuizen

tegen *f* 13 den pikol (vele negorijen waar geene geschikte gronden zijn voor de koffiecultuur zijn hiervan echter vrijgesteld).

4°. Eene korting op elken pikol ten bedrage van *f* 0.25 ten voordeele der districtskassen.

5°. Het kosteloos onderhoud van bruggen en wegen.

6°. Het praesteren van wachtdiensten bij de districts- en negorijhoofden (bij de eerste van 3 — 10 man daags, bij de laatste van elke 50 huisgezinnen 1 man)

7°. Het des nachts wacht houden bij de koffiepakhuizen.

8°. Het overbrengen der goederen van doortrekkende ambtenaren.

9°. Het transport van gouvernementsgelden en goederen (deze beide gedwongen, maar tegen betaling) en

10. Het begeleiden en transporteeren van gevangenen.

Met uitzondering van den Bantikker, verklaart Schr. (blz. 62), weet de inlander in den regel weinig van geldzamelen. Hij had de heidenen in het Amoerangsche ook wel wegens hunne spaarzaamheid mogen noemen, Deze bewaren hun geld in bamboezen kokers, maar hasiel betalen doen ze er niet van; men spreekt daar zelfs van personen, die tot *f* 800 en meer bespaard hebben. Op blz. 158 valt hij de inlanders hard, dat zij (behalve te Tondano) zich des avonds met niets bezig houden; ik vind dat na een ganschen dag in de tuinen gearbeid te hebben, dat wel wat te veel van het lichaam gevergd is; te Tondano daarentegen zijn vele vrouwen en meisjes die nooit naar de tuinen gaan.

Als Schr. op blz. 163 de pinangdoos bespreekt, had wel dienen vermeld te worden, dat in de Minahasa en Gorontalo niet de bladen, maar de vruchten der sirih gekauwd worden; de bladen der hier groeiende zoogenaamde sirih Ternate zijn daarvoor minder geschikt dan die der Javaansche sirih, welker vruchten wederom te klein zijn en spoedig afvallen.

De jeugd, onschuldig als zij is, wordt ook al door Schr. veroordeeld. Zij mist gebrek aan volharding (blz. 161.) Waar bezit de jeugd eene eigenschap, die nog zoovelen volwassenen ontbreekt? Zij is volgens hem ook niet vroolijk genoeg; ik stem dit toe bij de nadering van Europeanen, maar slaat men haar ongemerkt gade, dan blijkt het tegendeel. Ook te haren opzichte spreekt Schr. zich weêr tegen, als hij in Dl. II, blz. 51, zegt, dat de kinderen hier niet, zooals op Java, worden uitgezonden om het vee te bewaren, en op blz. 102, dat de ouders gaarne de kleine kinderen bezigen voor het verzorgen der koebeesten.

Of de schrijver in zijne berichten omtrent de invoering en gevolgen van het Christendom altijd der waarheid is getrouw gebleven, meen ik te mogen betwijfelen. Volgens hem zijn de vroegere gewoonten niet uitgeroeid, maar langzamerhand verdwenen. Toch beweer ik dat de bevolking tot de afschaffing daarvan meermalen werd gedwongen, zijdelings door misbruik van

den naam van het bestuur en het intermediair van hoofden, en meer rechtstreeks door openlijke bespotting, eene zoo gevoelige snaar bij deze bevolking.

Op blz. 173 bevreemdt het den Schr., dat de geringe vermeerdering der bevolking voor een gedeelte geweten wordt aan de invoering van het Christendom. Dit denkbeeld is niet van vreemden uitgegaan, maar bestaat bij de bevolking zelve. Door haar wordt de vernietiging der vrucht in den ongehuwden staat uit een gevoel van schaamte, met aanduiding van personen, als oorzaak van latere onvruchtbaarheid opgegeven, en ook beweerd dat de angst voor zwangerschap buiten het huwelijk hier vroeger niet bestond, maar door de zendelingen is ingevoerd. Is dit waar, dan zou het niet pleiten voor eene liefderijke behandeling van die zijde. Dat onvruchtbaar maken eener vrouw wil men dat veroorzaakt wordt door eenige manipulaties, die aan den uterus eene veranderde ligging geven. Van de thans nog al veelvuldig voorkomende kindermoorden moet voorheen nooit iets zijn vernomen.

Op blz. 133, Deel II, vindt hij het ongeoorloofd, dat Christenen gedrongen werden om aandeel te nemen in de bijdragen eener fosso; hij noemt dit, en met reden, eene schreeuwende onrechtvaardigheid; maar als gebouwen, door Christenen en Heidenen opgericht, aan de gemeenten werden geschonken, dan was dat steeds eene schreeuwende billijkheid!?!

Op blz. 144, Deel II, heet het geloof der Christenen zoo eenvoudig en oprecht mogelijk; ik ben van oordeel dat er soms vrij eigenaardige begrippen aangaande sommige Christelijke geloofspunten bij de bevolking heerschen. Zoo wordt vrij algemeen voorondersteld, dat de zielen der afgestorvenen eerst nog 40 dagen in de nabijheid der aarde verblijf houden, alvorens hemelwaarts te stijgen. Zeker wel een blijk, dat het Christendom nog niet in al zijne zuiverheid bekend is en beleden wordt.

Maar op blz. 160 geeft Schr. eene opheldering: «wij leeren» (luidt het daar) «hen ook nooit zich bewegen op denzelfden voet als wij, dat zou hen verwaand maken.» Dus een Christendom à part; broeders wèl gelijk voor God, maar niet voor de menschen! Dat onderscheid had ik van een zendeling niet verwacht.

De kolonisatie vindt evenmin genade in zijne oogen. Schr. acht deze een bederf voor de bevolking (Deel I, blz. 180). Na de lezing der uitmuntende bijdrage over het kosmopolitisme der menschenrassen van Dr. D. Lubach, in het «Album der natuur», jaargang 1868, zullen velen de kolonisatie uit een hygienisch oogpunt afkeuren. Hoe men er echter over moge denken, het is niet te ontkennen, dat deze juist het eenige middel uitmaakt om een nauweren band te leggen tusschen Europeanen en inboorlingen; zooals ook Ds. Brumund erkent in zijne «Indiana», waar hij spreekt over de vroegere gehechtheid der inlandsche bevolking aan de Portugeezen, die haren oorsprong vond in huwelijken met de dochteren des lands. Dubbel zou dit van toepassing zijn op de Minahasa, waar gelijkheid van godsdienst spoediger

tot gelijkheid van beginselen kan leiden. Als Schr. vreest dat ons prestige er door zou verloren gaan, maakt hij zich belachelijk.

Over de hoofden sprekende, vergeet Schr. (blz. 188) onder hunne inkomsten op te geven de hasiel-percenten, bedragende $^1/_6$ van den geheelen aanslag, en die verdeeld worden tusschen de districts- en negorijhoofden en den districtschrijver. Op blz. 193 noemt hij hun gezag wèlgevestigd (ik zou dit willen aangevuld zien met de woorden «met en door het Gouvernement») en op blz. 194 zegt hij, dat een hoofd zich zonder de macht om te straffen niet kan staande houden. Men zal mij toestemmen, dat alsdan hun gezag alleen door vrees goed gevestigd is. Bij de lofrede over hun bevallig voorkomen (blz. 189) zou men allicht aan verwijfdheid denken, waaromtrent zij zich echter gunstig onderscheiden.

Met eene uitgebreide schets van het karakter der Alfoeren wordt het tiende hoofdstuk van het eerste deel besloten. Schr. roemt op blz. 238 hunne zachtheid tot goedigheid toe; men zou die ook als karakterloosheid kunnen aanmerken. Hij beweert dat zij niet gehoorzaam zijn uit beginsel; bedoelt hij hier met beginsel: de innerlijke overtuiging hunner verplichte slaafsche verhouding tot het Gouvernement, dan ben ik het geheel met hem eens; want niet deze, maar alleen vrees, is bij hen het beginsel van gehoorzaamheid: zij weten te goed, dat de straf niet uitblijft bij de minste overtreding. Of hun die gehoorzaamheid nu in het bloed zit, zou nog te bezien staan, als het Gouvernement goed vond de hoofden tot ambtenaren te maken, en alzoo hunne handelingen beter te doen controleeren.

De gevolgtrekking op blz. 239 gemaakt, alsof Tondano juist door het Christendom tot het beginsel van gehoorzaamheid is gekomen, kan al weder vrij zonderling heeten. Dit district met Bantik vergelijkende, mag men niet uit het oog verliezen, dat het eerste door kracht van wapenen is bedwongen, en tegen Bantik nog nimmer eenig geweld is uitgeoefend. Als voorts, gelijk Schr. op blz. 241 voorspelt, bij de bevolking de gastvrijheid eenmaal uit Christelijke liefde zal voortspruiten, dan zullen de Christenen hier hooger staan dan hunne broeders in het Westen, die na 18 eeuwen het nog niet zoover in de beoefening van Christelijke deugden hebben gebracht.

De lage kruiperij wordt op blz. 246 scherp gegispt. Deze is een gevolg der onderdrukking en wellicht evenmin als den Maleier op Sumatra oorspronkelijk den Alfoer eigen. De hoofden geven het voorbeeld van onoprechtheid, zij vertrouwen de Europeanen niet, en de bevolking volgt hen hierin maar al te zeer na. Is dit echter te verwonderen? Vertrouwden de Nederlanders de vredelievende oogmerken van een Don Juan, na de herhaalde schending der heiligste beloften door de hertogin van Parma en de hertogen van Alva en Requesens?

Schr. beweert ook op blz. 247 dat de bevolking weet, dat het Gouvernement rechtvaardigheid wil en recht voor al zijne onderdanen. Indien dat

zoo is, hoe verklaart men dan de vraag uit den boezem des volks voortgesproten: «wat is de bedoeling van het Gouvernement met al die tegenwoordige vrijheden?»

Het koppensnellen bestaat volgens Schr. niet meer, om reden het evangelie en het bestuur beiden het hebben tegengegaan en uitgeroeid; binnen weinige jaren zullen zeker de Alfoeren zendelingen kunnen afvaardigen naar het oorlogzuchtige Europa! Evenzoo, waar Schr. hunne verraderlijkheid veroordeelt, daar veroordeelt hij gansch Europa, of huldigt hen als de meest volleerde diplomaten, die de Europeanen met al hunne beschaving verre overtreffen.

Op blz. 252 zegt hij, dat men de diefachtigheid van den Tondanorees aan het Christendom wijt. Dat is zoo niet; maar altijd en altijd Tondano hoorende prijzen wegens de groote vorderingen die het Christendom daar gemaakt heeft (als de inlanders zich deze reputatie bewust waren, zouden zij er wellicht zelven over lachen), hebben velen zich wel eens afgevraagd, hoe het mogelijk is dat het stelen daar niet meer is afgenomen. Men wil daarmede het heilige niet lasteren, maar men mag toch wel verlangen de goede vruchten van den invloed van dat heilige te zien. Het Christendom heeft geen schuld aan dat stelen, maar het zou het te keer kunnen gaan.

Op blz. 254 wordt hunne luiheid ter sprake gebracht; ik geloof dat daarover voorloopig nog geen oordeel mag worden geveld. Als de bevolking niet langer door bevel en dwang wordt bestuurd, en de noodlottige indrukken daarvan geheel zijn uitgewischt, dan eerst is het mogelijk tot den minderen of meerderen lust om te arbeiden te besluiten; op blz. 20 is Schr. in dit opzicht billijker.

Waaraan het is toe te schrijven, dat Schr. met geen enkel woord gewag maakt van het diep ingewortelde bijgeloof der Minahasers, kan ik niet ophelderen. De Heer Wilken schetste het reeds in het T. v. N. I., jaargang 1859, en Deel VII der Med. v. h. N. Z. G. De Heer Graafland vermeldt in het kort (blz. 290), dat de godsdienst der Alfoeren tot vele bijgeloovigheden aanleiding gaf, maar zwijgt over hetgeen thans daarvan is overgebleven. Eenige staaltjes, ook voor Christenen geldig, kunnen wellicht dienen om de aandacht hierop meer bijzonder te vestigen.

«Droomt iemand dat een ander hem eten toereikt en hij dat opeet, dan wordt de droomer stellig ziek; droomt iemand dat hij eieren eet, dan krijgt hij steenpuisten; en als hij in zijn droom rijpe pisang eet, dán staat hij op met buikpijn.»

«Komt een vreemde kat in eene woning en schreeuwt of miauwt deze, dan is dit een teeken dat een elders wonende bloedverwant van den heer des huizes of zijne huisgenooten is overleden.»

»Zoo duidt het knippen der bovenste oogleden op het overlijden van een nauwen bloedverwant, dat der onderste op den dood van een meer verwijderden.»

«Zoo mogen des avonds de nagels niet geknipt worden, omdat zulks op dien tijd alleen bij lijken wordt gedaan.»

«Zoo moet bij bevalling eener vrouw de nageboorte onder het huis begraven worden, en mag de persoon daarmede belast rechts nog links zien, opdat de jonggeborene niet scheel worde.»

«Zoo mogen kleine kinderen niet in den spiegel zien, daar dit het spoedig tanden krijgen zou beletten.»

«Zoo mogen een meisje slechts bij volle maan de ooren doorstoken worden; geschiedt dit op andere tijden dan zouden de daardoor veroorzaakte wondjes gaan zweren.»

«Zoo wordt het einde van de navelstreng bij het afvallen van den navel door de moeder bewaard, die dit bij het verlaten van het ouderlijk huis (huwelijk als anderszins) aan haar kind medegeeft, als een middel om de scheidingssmart te lenigen en heimwee te voorkomen.»

«Zoo staan vele woningen in een slechten reuk, als of zij den bewoners ongeluk zouden aanbrengen en onveilig werden gemaakt door spoken, verschijningen enz., geheel overkomstig de beruchte verhalen der oude Westersche kasteelen.»

Aan deze voorbeelden zouden nog vele kunnen worden toegevoegd; maar de opgenoemde mogen ten bewijze strekken, dat het volk nog veel van zijne oorspronkelijke ideeën heeft behouden, al is het ook uiterlijk veranderd.

Tot hiertoe was ik uitgebreider dan aanvankelijk mijn voornemen was, door den Schrijver te weêrleggen waar hij zich in het vuur zijner redeneering tot minder juiste opmerkingen laat vervoeren. Hoezeer ook ik van oordeel ben, dat de Christelijke godsdienst de bevolking der Minahasa ten zegen strekt, zoo diende toch evenzeer gewaarschuwd te worden tegen eene overdrijving van feiten en toestanden, die der goede zaak nimmer bevorderlijk kan zijn.

Het is mij echter thans een aangename plicht met een woord van wèlverdienden lof te kunnen besluiten. Op blz. 91 en vg. laat Schr. zijne lezers verwijlen in het voorhistorisch tijdperk der Minahasa, en moge zoodanige voorstelling reeds meermalen zijn beproefd, toch komt aan hem de eer toe de hier gegevene met veel tact te hebben uiteengezet, waardoor het blijkt dat hij, met veel kennis en juist oordeel begaafd, een diepen blik heeft geslagen in het vroegere volksbestaan der Alfoeren. De daarop volgende hoogst belangrijke mededeelingen omtrent de fosso's, priesters, enz., in het algemeen de geheele behandeling van den godsdienst der Alfoeren, zij zijn zonder twijfel het resultaat van een langdurig en nauwgezet onderzoek, waaruit het tegenwoordige geslacht betere inzichten zal erlangen, dan uit de verwarde verhalen hier en daar verspreid.

Op blz. 207 is op eene allergeestigste wijze de hoogst karakteristieke omgang van den oud-majoor van Sonder met Europeanen teruggegeven; deze samenspraak pleit zeer voor de groote bevattelijkheid van den Schrijver. Maar vooral wil ik een woord van hulde aan hem brengen voor de talentvolle bewerking der legenden, waarvan de weinig belangwekkende inhoud door de dichterlijke inkleeding een geheel ander aanzien heeft bekomen. Naar mijn oordeel munt onder alle uit de legende over den strijd tusschen Remboken en Tomohon.

Ook de karakterschets der Alfoeren, de beschrijving van hunne spelen en vermakelijkheden en hunne geheele levenswijze, en in het 2e Deel de geschiedenis van de invoering van het Christendom, zijn zoovele merkwaardige stukken, die, in bezielende en bezielde taal geschreven, den lezer ten zeerste boeien, en zich bijzonder door eene nauwkeurige omschrijving kenmerken.

De heer Graafland heeft zich voor de Minahasa zeer verdienstelijk gemaakt, en juist daarom deed het mij leed hem op enkele plaatsen te moeten logenstraffen, hetwelk ik echter vermeende om der waarheid wille verplicht te zijn.

Hij heeft door de uitgave van dit werk aanspraak op den dank van allen die belang stellen in de Minahasa, en met hem hoop ik dat het velen eene aansporing moge zijn om de verdere verbreiding van het Christendom te helpen bevorderen, en tevens krachtig mede te werken tot den voortdurenden vooruitgang van een gewest, dat, hoe afgelegen ook, toch behoort tot de schoonste paarlen van Neêrlands kroon!

DE C.

A., 21 October 1869.

NEKROLOGIE.

HENRI JULIUS LION.

Dat in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië een artikel zou gewijd worden aan de nagedachtenis van Henri Julius Lion, kon men verwachten. Hij wordt in Indië «de Nestor en de stichter der Indische journalistiek» genoemd, en hij heeft recht op dien eeretitel. Maar er is een lange strijd vooraf noodig geweest, eer het een man van moed en talent mogelijk was, om in Indië als dagbladschrijver op te treden. En aan dien strijd heeft het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië in de eerste plaats deel genomen. Het was daartoe bovenal geroepen. Geboren in een tijd, toen de ijzeren wil van den autokraat de uiting van elke vrije gedachte willekeurig belette, heeft het jaren lang al het bittere van zulk een toestand leeren kennen. Nauwelijks had het zich dan ook naar Nederland verplaatst, of het begon zijn veldtocht voor de vrijheid van drukpers in Indië. Bijna geen nommer verscheen, of het voerde nieuwe wapenen aan tegen de politieke onderdrukking van de onafhankelijke gedachte en het vrije woord. En toen eindelijk de vrijheid zoo verre was veroverd, dat de journalistiek in Indië mogelijk werd, begroette het de eerste vruchten van dien boom dien het had helpen planten, met eene uitvoerige beoordeeling, die van warme sympathie getuigde.

Nu twaalf jaar geleden werden in Indië drie couranten uitgegeven, die onder de politieke bladen konden worden geteld; zij waren de *Soerabajasche Courant*, de *Oostpost* en het *Bataviaasch Handelsblad*. Het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië constateerde, in een artikel: *de journalistiek in Nederlandsch Indië* [1]), dat al die couranten liberaal waren. «Zeer verschillend is de vorm», zoo schreef het, «en de ééne courant wordt met

[1]) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 20ste jaargang, 1858, I, 287.

vrij wat meer talent, dan de andere, geschreven; maar allen zijn liberaal; allen nemen zij het stelsel van ontwikkeling, hervorming, vooruitgang van Indië in bescherming; allen bestrijden zij de oude en maar al te lang in Indië geheerscht hebbende begrippen, alof dat land alléén bestemd zou zijn, om ten koste van het Moederland te worden geexploiteerd; allen zijn zij gewijd aan de schoone en eervolle taak, om het betrachten van rechtvaardigheid en menschelijkheid voor alle klassen en rangen der maatschappij te bevorderen».

Was dit de algemeene karaktertrek der Indische journalistiek, in zijne beoordeeling van de waarde der drie couranten plaatste het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië het blad, door den heer Lion gesticht en geredigeerd, het *Bataviaasch Handelsblad,* op deze wijze bovenaan. «Verreweg het belangrijkste der dagbladen in Indië, die zich aan de behandeling der publieke aangelegenheden wijden, is het *Bataviaasch Handelsblad.* Het onderscheidt zich, zoo wel wat den vorm betreft, door eene voortreffelijke uitvoering, als wat den inhoud aangaat, door smaak en talent. De zestien nommers, die voor ons liggen, bevestigen volkomen de groote verwachtingen, die wij koesterden [1]). Er heerscht een toon in van gematigdheid en humaniteit, maar tevens eene overtuiging van de waarheid der beginselen die het verdedigt, waaraan menig periodiek geschrift in Nederland een voorbeeld mag nemen, en 't wordt met een rijkdom van kennis en een helderen blik in de behoeften der Indische maatschappij geschreven, die het tot een uitstekend nuttigen leidsman der publieke opinie maken».

Nadat dit geschreven werd, heeft de heer Lion zijne taak, met eene korte uitzondering, nog twaalf jaren lang volbracht, tot de dood er een einde aan maakte. Is het niet natuurlijk, dat het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië de nagedachtenis vereert van den man, die zóó veel heeft gedaan in een werkkring, nieuw voor het land dat hij zich tot een tweede Vaderland had gekozen, maar nu reeds rijk in resultaten? Wij geven geene levensbeschrijving. Eene bekwame hand heeft eene menigte bouwstoffen daartoe verzameld, en wij mogen verwachten, dat in Indië weldra eene uitgewerkte biographie van dezen merkwaardigen man zal verschijnen. Wij bepalen ons tot eenige opmerkingen omtrent zijne karakter, zijn leven en zijne werkzaamheden, naar aanleiding van 't geen anderen reeds over hem geschreven hebben.

Nauwelijks had Lion, den 19den October 1869, den laatsten adem uitgeblazen, of reeds dadelijk werd niet alleen zijn lof in een ontelbare menigte

---

[1]) Eenige maanden te voren had de Redactie van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië een artikel geschreven over een Prospectus van een Dagblad, dat, onder den titel van *Bataviaasch Handelsblad* van 1 Januari 1858 af tweemaal per week onder redactie van den heer H. J. Lion zou verschijnen.

geschriften verkondigd, maar zwaaide ook de kritiek, met versmading van het «de mortuis nil nisi bene», hare onverbiddelijke roede. De heer Busken Huet heeft, in een opstel in den Java-Bode van 23 October ll., niet alleen over het werk, niet alleen over de daden en geschriften, maar ook over den persoon en het karakter van den man, wiens lijk nog nauwelijks in 't graf was geborgen, een vonnis uitgesproken. 't Is wel een bewijs, dat de redacteur van den Java-Bode voor niet veel terugdeinst. In zijne positie van politieken tegenstander, van antagonist, in zeker opzigt van concurrent, zich zelven genoeg kalmte van geest, onafhankelijkheid van vooroordeel, zelfbeheersching, onpartijdigheid, rechtvaardigheid toe te schrijven voor zulk eene taak — dat verraadt, zoo geen overmoed, dan toch overgroot vertrouwen op meer dan gewone eigen kracht. Gewoonlijk zegt men, dat eerst latere geschiedschrijvers in staat zijn, om over mannen, die in hun leven op het staatkundig gebied zich bewogen, een geheel onpartijdig oordeel uit te spreken. Hier rekent iemand zich daartoe in staat, vijf dagen nadat zijn held gestorven is — en die held stond in zijn leven vijandig tegenover hem!

Maar behalve dat artikel, was al wat over Lion, in de eerste weken na zijn dood, werd geschreven, eene uitbarsting van 't gevoel, eene uitstorting van 't gemoed, een treffend bewijs, hoe hoog hij in Indië werd geschat. Al mogen daaronder ook lofredenen geweest zijn, «waarin», gelijk de heer Keuchenius het uitdrukt, «het overstelpt gevoel van bewonderaars, met behulp van kreupelrijmen en waterproza, van gebroken volzinnen en onverstaanbaar Nederlandsch, zich ontlast»; er verschenen toch ook degelijke opstellen van bekende en onbekende schrijvers. Allen verkondigen zijn lof. «Helaas!» zegt de heer Huet, «hoe talrijk de schaar zijner vereerders moge geweest zijn, ware vrienden heeft hij weinig gehad». In dit opzicht althans blijkt nu reeds, dat deze koele beoordeelaar van zijn tegenstander totaal mis heeft gezien. Of is het geen bewijs, dat Lion ware vrienden had, wanneer de aanzienlijkste en achtenswaardigste mannen zich vereenigen, om de sympathie van het publiek in te roepen voor de nagelaten weduwe en weezen van den afgestorvene, en iedereen als om strijd zijne offers brengt? Of is dat alleen ware vriendschap, wanneer iemand na zijn dood beweert, dat een ware vriend hem vermaand moest hebben: «wees geen betweter, geen snaak, geen levenmaker!» Maar dan had hij eigenlijk slechts één waren vriend, den heer Huet.

De merkwaardigste stukken, die tot dus verre over Lion verschenen, zijn, naar onze meening, het artikel van den *Java-bode*, een ander in het *Bataviaasch Handelsblad* van Keuchenius, en een derde, voorkomende in de *Arnhemsche Courant* van 2 December 1869, door iemand die zich K. onderteekent.

Leg dit laatste en het werk van den heer Huet eens naast elkander. Treft het u niet, hoeveel, in het kenschetsen en waardeeren van een persoon,

moet toegeschreven worden aan de sympathie of de antipathie van den schilder? Beiden komen overeen in de voorstelling van eene eigenschap in 't karakter, maar wat bij den een in een afschuwelijk beeld is afgemaald, wordt bij den ander eene wel bijzondere, maar gansch niet onaangename eigenaardigheid.

Een enkel voorbeeld. Wat onuitstaanbare grompot en betweter moet die Lion geweest zijn, roept gij uit, als Huet u vertelt: «Lion had er behoefte aan, grof en ruw te mogen zijn. Om zich sterk te gevoelen, moest hij telkens vooraf zijne schepen in brand steken. Die zekere ingetogenheid en zelfbeheersching, welke de kracht der beschaving uitmaken, waren hem vreemd. Het scheen dat hij zijn laatste woord niet vinden kon, zoolang er nog iets of iemand te ontzien viel. Van daar kolossale zonden tegen den goeden smaak; eene arrogantie welke somtijds kregel zou gemaakt hebben, indien zij niet in den regel had doen glimlachen; een zelfvertrouwen, even onbeperkt als het zelfbehagen, waaruit het zijnen oorsprong nam; eene fabelachtige onkieschheid in het aanwenden van middelen tot overreding of bestrijding»..... Maar genoeg! Wie wil met zulk een wezen in eenige aanraking komen? Iedereen moet zich vol afkeer van hem wenden. «Qu'il reste seul avec son déshonneur!»

En wat vertelt ons nu de heer K. van die grofheid en ruwheid en arrogantie van Lion? «Hij was niet, wat men noemt, een aangenaam sociaal man. Hij had het zwak van gaarne te domineeren; en zijn lichtgeraakt turbulent karakter deed hem geen voorkomend noch meêgaand lid eener vergadering zijn. Maar wanneer hij daar sprak, was het altijd even degelijk als belangwekkend. In kleine kringen maakte hij zich onwillekeurig van het gesprek meester. Maar men stond het hem gaarne af, wanneer hij uit de rijke bron zijner meestal Indische herinneringen en geholpen door een sterk geheugen, de meest pikante anecdoten ten beste gaf, of kwinkslagen uitdeelde die tintelden van geest en humor».

Ziedaar nu de uitwerking van sympathie en antipathie bij den schilder. 't Zelfde beeld, maar het ééne stoot u van zich en het andere trekt u tot zich. En nu heeft de heer K. nog eene geheime aantrekkingskracht bij Lion ontdekt, die al zijne gebreken doet voorbijzien. Bij Huet is hij eigenlijk een tooneelspeler en niets meer. «Hoe weinig algemeen werd in den stille aan zijne goede trouw, aan de spontaneïteit zijner onbaatzuchtigheid geloofd! Hoe verbreid was niet de meening, dat hij eene rol speelde, welke hem zelven verdroot, en die hij ieder oogenblik, hadden de omstandigheden het slechts gedoogd, vaarwel zou hebben willen zeggen!» Maar volgens K. waren eerlijke beginselen de roerselen van Lion's daden, en werden al zijne vaak onaangename vormen bedekt door den beminnelijksten karaktertrek, die op deze wijze wordt beschreven:

«Vlijmend scherp als vaak zijne pen kon zijn, onverbiddelijk hard in zijne

aanvallen, zoo toegankelijk en edelmoedig was Lion voor alle verdrukten en onrecht lijdenden. Het geïncrimineerde stuk, dat hem vervolging en gevangenis heeft gekost, was geschreven na de begrafenis die hij had bijgewoond van een zijner bekenden, een ambtenaar, dien men jaren lang op wachtgeld had gelaten en wiens familie aan kommer en gebrek was prijs gegeven. Diepe verontwaardiging over het onrecht aan een in zijn oog onschuldige aangedaan, gaf hem de regelen in de pen, die het zoo lang gezochte drukpersdelict deden vinden».

De heer Keuchenius, toen nog niet bekend met het artikel van den heer K., getuigt hetzelfde. «In de vervulling zijner taak, heeft Lion zich doen kennen als een vriend der armen, een raadsman en helper der kleinen, een beschermer der verdrukten. Als zoodanig heeft hij vaak zich bloot gesteld aan den schijn van het gezag vijandig te zijn. Zijn ijver om voor hetgeen hem onrecht scheen den handschoen op te nemen, moet hem ook nu verschooning doen vinden voor menig scherp of oneerbiedig woord, aan zijne pen ontvloeid».

Inderdaad, zoo was het. Wilt gij met oprecht gemeenden lof van Lion hooren spreken, wilt gij innige ingenomenheid, warme geestdrift voor hem zien, ga dan bij de kleineren, de geringen, de verongelijkten, de vertrapten, de «orang kitjiel» van Indië. Daar zult gij menigen trek uit zijn leven hooren verhalen, die van edele beginselen en waarachtige edelmoedigheid getuigt. Maar anders is de ondervinding van hen, die tot de hoogere rijen der maatschappij behooren; en hoe hooger en hoe meer ontwikkeld en hoe krachtiger van geest, des te meer weten zij u te verhalen van het horten en stooten, het hoekige en scherppuntige, de ebbe en den vloed, waardoor hun omgang met Lion werd gekenmerkt. Dat was het eigenaardige van zijne natuur; de een is zacht, malsch, plooibaar, maar hij was ongemakkelijk, scherp, houterig, hard. En toch genoot hij de algemeene sympathie. Waaraan is dat toe te schrijven?

Korte dagen geleden waren te 's Hage eenige personen bijeen, allen oude gedienden in de Indische pers, om te spreken over de uitnoodiging, die uit Batavia was gekomen tot medewerking in Nederland aan het Lionfonds.

— «Ja,» zei de een, «ik doe gaarne meê, ofschoon....», en nu volgde een verhaal uit zijne aanraking met Lion, van onaangename, soms geheel onverklaarbare, episodes. «En toch,» zoo eindigde hij, «ik doe meê, want hij was een buitengewoon man, wiens nagedachtenis ik altijd zal blijven vereeren».

— «Ik ben van dezelfde meening,» zei de tweede, «ofschoon ik menigwerf reden had om mij te beklagen;» en nu volgde eene geschiedenis van denzelfden aard.

— «En ik dan!» riep de derde. «Hij is begonnen met tegen mij te

schrijven, boekjes uit te geven, wantrouwen te zaaien. Maar op een goeden dag kwam hij tot mij, om uit eigen beweging op loyale wijze te verklaren, dat hij ongelijk had gehad. En van dat oogenblik af dagteekent eene vriendschap, die nimmer verstoord is, ook niet door zijne luimen, die altoos bleven, en zijn humeur, dat er niet beter op werd.»

Zoo heeft ieder wat van hem te lijden gehad. «En toch,» zegt de heer Huet te recht, «men schuwde zijnen omgang niet, men hield hem te vriend, men deed mede hem ovatiën te bereiden.» Waaraan is dat toe te schrijven? De heer Huet schijnt zijne populariteit voor een deel te wijten aan de domheid van het Indische publiek, voor een deel aan vrees voor zijne pen, «dat stukjes welke het daglicht niet mogen zien, door hem aan 't licht zouden worden gebracht.» Maar is dat Indische publiek zoo veel dommer dan, bij voorbeeld, het Nederlandsche? Zijn de Europeesche ingezetenen en de inlanders, voor zoo ver zij couranten lezen, daar zooveel minder in staat om te waken, dat zij zich niet door een hansworst of kwakzalver laten bedotten, dan de goê gemeente in Nederland, die de partijgenooten van den heer Huet, althans omtrent Indië, nog dagelijks de zonderlingste voorstellingen en sprookjes met gemak laten slikken. En vrees voor zijne pen? Maar de hand, die haar voerde, is nu verstijfd, — en toch is zijne populariteit na zijn dood eerst recht levendig aan 't licht gekomen.

Waaraan is zij dan toe te schrijven? Lion heeft jaren lang, in eene verdrukte maatschappij, voor de vrijheid gestreden. Hij heeft dien strijd gevoerd met zijne eigen wapenen, zoo als zijne eigen natuur, zijn eigen karakter en zijne eigen studie hem die verschaften. Hij heeft volgehouden tot de dood hem op het slagveld liet vallen. Hij heeft niets en niemand ontzien, ook niet zijn eigen persoon, eigen verdriet, eigen ongeluk, eigen lijden. Wat is natuurlijker, dan dat hij in die maatschappij, die nog zoo zelden een verdediger harer rechten openlijk had zien optreden, een sympathie, een populariteit genoot, grooter dan nog iemand voor hem was te beurt gevallen? Wat is natuurlijker, dan dat zijne gebreken vergoêlijkt, zijne luimen verdragen, zijn hardheid en bitterheid voorbij werden gezien, en de edele, moedige, standvastige strijder op een voetstuk werd geplaatst, zóó hoog, dat alleen de schoone omtrekken der nobele figuur in 't oog vielen?

Lion is vervolgd, veroordeeld en in den kerker geworpen. De heer Keuchenius herinnert het woord, dat hij, in 1850, in de vergaderzaal van den Raad van Justitie te Samarang, bij zijne verdediging heeft gesproken: «Zoolang dit hoofd denken en deze arm werken kan, zoolang zal ik niet wijken van de bres, die door recht en rechtvaardigheid wordt verdedigd tegen onverstand, aanmatiging en onderdrukking». Ziet gij, de trouw aan dat woord is de oplossing van het vraagstuk, waaraan hij zijne populariteit had te danken. «De grootsche en leidende gedachte», zegt de heer Keuchenius,

die hem gedurende zijn leven heeft bezield, was geen andere, maar ook geen mindere, dan strijd te voeren voor hetgeen hem in 't belang van recht en vrijheid nuttig scheen». Ziedaar de oorzaak der hulde, die Nederlandsch Indië ook na zijn dood hem op zoo treffende wijze aanbiedt.

Ofschoon hij als journalist het meest heeft uitgeblonken, hebben zijne werkzaamheden zich niet tot dien arbeid bepaald. Zelden zag men meer veelzijdigheid van bemoeiingen en bedrijvigheid, dan in zijn drie-en-zestigjarig leven. Er kwam geen onderwerp aan de orde van discussie en beweging, of hij deelde er in. Financiën, industrie, landbouw, krijgswezen, rechtsquaestiën, staathuishoudkundige theoriën, onderwijs, binnenlandsch bestuur, alles was van zijne gading. En ofschoon hij natuurlijk elk dier uiteenloopende onderwerpen niet even grondig meester was; ofschoon hij wel eens mistastte en zich vergiste — toch moet men erkennen, dat hij ze met talent en niet zelden met goede resultaten behandelde. Die encyclopaedische richting van zijn geest schijnt door de lotgevallen van zijn leven te zijn geboren. Hij was een autodidact. Hij heeft zich zelven gevormd.

Den 23 Maart 1806 te Elberfeld geboren, trad hij reeds op achttienjarigen leeftijd in Pruisischen krijgsdienst. Als sergeant-majoor nam hij in 1829 zijn ontslag, om in 1830 bij het Nederlandsche leger de wapenen op te vatten. In 1834 kwam hij in Indië, waar hij in 1841, op zijn verzoek, als officier eervol werd ontslagen. Naar waarheid zegt de heer Huet, dat hij gehecht was aan den rang van officier, en een sterk verlangen had, om, ten einde toe, in weêrwil dat hij sedert jaren tot het burgerlijk leven teruggekeerd was, als lid van den militairen stand te worden aangemerkt. Hij is dan ook met militaire eerbewijzen begraven.

Na zijn ontslag wijdde hij zich aan industriëele ondernemingen. Ook op dat gebied toonde hij zijne buitengewone talenten. De heer K. getuigt, dat hij eene uitgebreide kennis had van de Indische hoofdcultures, waarvan de meeste door hem praktisch werden beoefend. «Op de laatst gehouden tentoonstelling te Batavia», zoo verhaalt de heer K., «werden de ingezonden monsters bereide indigo van H. J. Lion met de gouden medaille bekroond».

Maar tevens wijdde hij zijn scherpzinnigen geest aan de studie van den toestand, de gebreken, de behoeften der Indische maatschappij. En niemand, die hem in die jaren gekend heeft, zal kunnen loochenen, dat hij toen reeds in zijn omgang en gesprekken de waarheid toonde van 't geen de heer Keuchenius van hem getuigt, «dat hij zijn leeftijd vooruit is geweest, en, ofschoon vreemdeling, zich met de behoeften en nooden van Indië, beter dan de meeste zijner tijdgenooten, heeft bekend gemaakt».

Hij was niet slechts schrijver; hij bepaalde zich, in de periode zijner werkzaamheden als journalist, niet tot het stellen van artikelen; hij nam ook een werkzaam deel aan elke poging, die praktisch in 't werk werd ge-

steld, om op menig gebied van den oeconomischen toestand van Indië verbetering aan te brengen. Niet zelden nam hij zelf daartoe het initiatief. Wij zouden menig voorbeeld kunnen aanhalen; maar wij bepalen ons tot de herinnering van 't geen hij gedaan heeft, om aan Indië den eersten spoorweg te bezorgen. Toen daar de overtuiging algemeen was geworden, dat de aanleg van spoorwegen eene eerste behoefte was, niet alleen om de materiëele welvaart te bevorderen, maar ook om de oplossing van de sociale quaesties aldaar gemakkelijker te maken, — begaf hij zich op eigen kosten en risico naar Nederland, om de aanvraag der concessie van een spoorweg van Samarang naar de Vorstelanden, door de heeren Poolman c. s. aan de Regeering ingediend, te ondersteunen en te bevorderen. Hij reisde eerst naar Britsch Indië, om daar den bouw der spoorwegen te bestudeeren. En de weinige maanden van zijn verblijf in Nederland wijdde hij zich geheel aan de taak, die hij zich had voorgesteld. Wij vreezen dan ook niet tegengesproken te worden, wanneer wij verklaren, dat aan zijn ijzeren volharding, die de Regeering geen rust liet, moet worden toegeschreven, dat eindelijk eene eerste concessie voor den aanleg van een spoorweg op Java werd gegeven. Of hij daarbij niet den gewonen ondank heeft ondervonden? Wij zouden het bijna wel durven beweren. Dit is althans zeker, dat het «sic vos non vobis mellificatis apes» ook op hem is van toepassing geweest. Of hij zich later door dezen ondervonden ondank niet te veel en te eenzijdig heeft laten inspireeren? Wij houden het boven allen twijfel.

Maar hoe veel en veelzijdig zijne verdiensten mogen geweest zijn, in ons oog heeft hij als «de Nestor en de stichter der Indische journalistiek» het meest geschitterd, als zoodanig zal zijn naam in de geschiedenis van Indië blijven leven. Als zoodanig moet hij, zelfs bij tegenstanders, in eere worden gehouden. Wilt gij 't bewijs? De heer Huet, wiens artikel bijna in elken regel van de meeste antipathie getuigt, is toch tot eene lofrede gedwongen, die wij, als een goed einde aan dit opstel, hier overschrijven:

«Meer dan het aangevoerde is niet noodig, om eene reeds vroeger door ons gebezigde formule te bevestigen. In geen geval een onbeduidend man. Of getuigt het niet, bij al het andere, van zeldzame gaven te midden van eene maatschappij, welke haar staatkundig leven geheel en al van buiten ontvangen moet en in wier boezem geenerlei eigen instellingen dat leven vernieuwen of onderhouden, gedurende een reeks van jaren te allen tijde gereed te staan, om, met meer of minder kennis van zaken, over de meest verschillende aangelegenheden een oordeel uit te spreken? Verraadt het niet een ongewoon talent, geene zich aanbiedende gelegenheid om iets nieuws te zeggen, of het oude onder nieuwe woorden te brengen, ongebruikt voorbij te laten gaan? Houdt men daarbij in het oog, hoe gebrekkig de middelen zijn, over welke de journalist in Indië te beschikken heeft, en dat hij zelf geheel alleen zijn redactie-bureau uitmaakt, dan behoort eene werkzaamheid

gelijk die, welke Lion als bestuurder van het *Bataviaasch Handelsblad* ontwikkeld heeft, zeer hoog aangeslagen te worden».

Ziedaar de lofrede op Lion's graf van zijne tegenstanders. Is het te verwonderen, dat zijne vrienden hem een monument willen stichten in 't Lionfonds? Kan men 't ons ten kwade duiden, dat wij zijn verscheiden betreuren als een groot verlies voor de maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling van Indië?

VARIA.

De heer P. Jansz, Evangelie-Zendeling op Java, heeft, in het belang van de studie der Javaansche taal, een uitnemend werk verricht, door de uitgave van zijn: *Vervolg op Dr. J. F. C. Gericke's Javaansch-Nederduitsch Woordenboek*, dat nog in het vorige jaar bij van Dorp te Samarang is verschenen. Deze uitgave is wellicht nog meer opportuun dan de schrijver zelf kon vermoeden. Het Javaansche Woordenboek van Gericke, uitgegeven en tevens zoozeer verrijkt en verbeterd door Prof. Roorda, is uitverkocht, en er bestaat dringende behoefte aan eene nieuwe uitgave. Het is natuurlijk in de hoogste mate wenschelijk, dat het uitgebreide supplement, later door Prof. Roorda en den heer Meinsma uitgegeven, bij die nieuwe uitgave met het oorspronkelijk werk tot één geheel worde samengesmolten, en tevens worde opgenomen alles wat de latere uitgave en bewerking van Javaansche geschriften tot vermeerdering van onze kennis der taal heeft bijgedragen. Tot dezen gewichtigen en omvangrijken arbeid staat de Hoogleeraar Roorda, in weêrwil van zijn vergevorderden leeftijd, gereed zich aan te gorden, zoodra de middelen gevonden zijn, om aan een onzer uitgevers de uitgave van een zoo kostbaar werk, en waarvan het debiet uit den aard der zaak zoo beperkt moet blijven, smakelijk te maken. En die middelen zullen, die middelen moeten gevonden worden; want zal de studie der Javaansche taal niet geheel te gronde gaan, dan is die nieuwe verbeterde uitgave van Gericke's Woordenboek onontbeerlijk. En nu wijze men ons niet op het groote Woordenboek van Winter en Wilkens, waaraan reeds zoovele jaren op Java gewerkt is; want wanneer zal dat gereed en gedrukt zijn, en hoe zal dat, bij den omvang dien het erlangen zal, ooit als handwoordenboek voor de beoefenaars der Javaansche taal kunnen dienen? Even wijs ware het het tegenwoordig geslacht, bij de behoefte aan een goed, voor het dagelijksch leven en het onderwijs geschikt Nederlandsch Woordenboek, naar het reusachtige werk van de heeren de Vries, Verwijs en te Winkel te verwijzen.

Duidelijk is het dat op dit oogenblik het werk van den heer Jansz aan den heer Roorda en ieder die in de studie der Javaansche taal belang stelt, dubbel welkom moet wezen. Het levert schoone bijdragen tot den woordenschat dier taal, juist op het oogenblik waarop er naar alle waarschijnlijkheid gelegenheid zal komen om die bijdragen op hare plaats te registreeren. Belangrijk is het ook dat de heer Jansz zijne bijdragen vooral in Djapara heeft verzameld. Het Woordenboek van Gericke is te Soerakarta bijeengebracht, en bevat dus vrij volledig de woorden gebruikelijk in dat middelpunt van het Javaansche leven, maar die eigen aan de dialecten van verder van de Vorstenlanden verwijderde gewesten worden er maar al te zeer in gemist. Soms worden er zeer bekende woorden te vergeefs in gezocht, b.v. *gogol*, de gewone naam der geërfden die aanspraak hebben op een aandeel in de gemeente-sawah's. Er is dus nog veel te doen eer wij het Javaansch volledig kennen van alle deelen van Java waar de Javaansche taal wordt gesproken. Om in deze leemte te voorzien heeft de heer Jansz eene eerste poging gedaan; moge zij spoedig door vele van dien aard worden gevolgd!

Onze lezers zullen zich herinneren dat de heer Meinsma, in zijne recensie van het eerste deel der «Geschiedenis van Java» van den heer Wolbers, in den Jaargang 1869 van dit Tijdschrift, D. I, bl. 217, de ligging van *Joartam* of *Jortan* ter sprake brengt, eene plaats op Java die dikwijls in oude Nederlandsche zeereizen wordt vermeld. De heer Meinsma bestrijdt daar o. a. het vroegere gevoelen van den heer J. Hageman J.Czn., die Joartam voor het tegenwoordige *Bangil* hield, en zegt daarbij: «Hij heeft, voor zoo ver mij bekend is, dit gevoelen niet teruggenomen».

Naar aanleiding hiervan schrijft ons de heer Hageman het volgende: «Betrekkelijk die recensie duid ik alleen aan, dat de heer Meinsma, die mijne vroegere meening over Joartan nog als mijne tegenwoordige opgeeft, niet geheel op de hoogte toont te zijn van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van lateren tijd, waarin ik heb medegedeeld, dat ik Joartam heb wedergevonden in *Padjaratan*, zuider-kampong van Grissee of Garsik, volgens de «Salasilah Garsik.» Zie ook mijn opstel «over het rijzen der kusten van oostelijk Java en Madoera», in Deel XXX (1868) van het Natuurk. Tijdschr. v. N. Indië, waarin ik aan Joartam een historisch plaatsje aanwees.»

De verzending der in Indië verschijnende tijdschriften naar Nederland heeft zoo gebrekkig, traag en ongeregeld plaats, dat men den heer Meinsma zijne onbekendheid met het veranderde gevoelen van den heer Hageman

niet ten kwade mag duiden. Die heer heeft nog in het XIV^den^ deel van het Tijdschr. v. h. Bat. Gen. (1864) zijn vroeger gevoelen gehandhaafd, en de deelen na het XV^de^ gevolgd zijn moeilijk of slechts fragmentsgewijze in Nederland ter inzage te bekomen. Met het «Natuurkundig Tijdschrift» is het te dien aanzien niet beter gesteld. Daar echter de jaargang 1868 van dit laatste aan de Redactie werd toegezonden, willen wij daaruit de latere meening van den heer Hageman omtrent Joartam of Jortan nader toelichten. Zie hier wat wij daar blz. 289 lezen:

«A. D. 1420 kwam eene voorname handelares van elders zich nederzetten aan de zeekust, even oostwaarts van de plek die «Kissiek» genaamd werd; zij bezat vaartuig en gevolg en hare woonplaats werd een eigen wijk aan den onmiddellijken zeeoever, ongeveer twee honderd roeden of een halven paal Noord van Gapoero, waar toen enkel onbewoond zeestrand was. Die vrouw, in de historie geheeten Njai-gedee Penatee, zou in het Javaansche jaar 1379 of A. D. 1463 overleden en hare woonplaats toen reeds eene levendige handelsplaats geworden zijn, die den naam bij de bevolking ontving van Padjaratan, bij uitheemsche handelaren ruim bezocht en genaamd Djaratan, later verbasterd in Jartan, Jortan.»

De heer Hageman geeft hierbij op, dat hij eerst in 1867 tot deze ontdekking is gekomen, en beroept zich tot bevestiging op de origineele oudste journalen, door Mr. J. K. J. de Jonge uitgegeven, die ook den heer Meinsma tot de ontdekking der ware ligging hebben gebracht. Maar al ware de heer Hageman hem daarin niet voor geweest, dan nog zou de mededeeling van den laatste de aandacht verdienen omdat zij tevens de verklaring van den naam Jortan geeft, waaromtrent de heer Meinsma zelfs geene gissing durfde wagen.

Ofschoon, ten gevolge der beraadslagingen in de Tweede Kamer over het voorstel tot verhooging van de koffieprijzen in de Preanger Regentschappen, voor hen die in de Indische zaken belang stellen, eenig meerder licht is opgegaan over de lasten waaraan de bevolking dier gewesten onderworpen is, meenen wij toch dat in onderstaanden brief van den heer J. Hageman J.Czn. over dat onderwerp nog bijzonderheden bevat zijn, die eene opneming daarvan in deze bladen alleszins rechtvaardigen.

WelEd. Heeren!

Op blz. 405, jaarg. 1869, deel I, van het Tijdschr. v. Ned. Indië, (mij eerst op 20 Sept. 1869 ter hand gekomen,) vond ik eene aanduiding omtrent de *grondbelasting* in *natura* van de *Priangan Soendaneezen*, als eene *minder* bekende

omstandigheid. En dit *minder bekende* blijkt uit eene aanhaling van A. De Wilde, „De Preanger", (opgaven van 1805—1821, in 1830 gedrukt,) item uit Dr. van Hoëvell's reis, 1847.

Hieruit moet men mindere bekendheid met die zaak, *in Holland*, vooronderstellen. Zoo het volgende u voorkomt als bijdrage tot de kennis van land en volk te kunnen dienen, neem het dan dáárvoor.

Zoo Gij de *bronnen* van deze berichten wenscht te kennen, kan ik als zoodanig de volgende noemen:

1. Maleische nota van beantwoording van Engelsche vragen aan de Priangan-Soenda-bopatti's gedaan, 1812.

2. Nota van den Resident der Preanger, Overhand, 6 Feb. 1849, over het Priangan-stelsel.

3. Nota van den Resident C. P. C. Steinmetz, naar aanleiding van een brief van den Min. Fransen van de Putte dd. 25 April 1864 aan den G. G.

Uittreksel uit mijne „algemeene geschiedenis der Soendalanden", MS.

Regentschap Bandong.

Eene schriftelijke opgave van den Dipatti *Wiranatakesoema* van Bandong, aan den Resident der Preanger Regencies, Ths. Mc. Quoid, 1812. Aanduiding der *Lasten*, toen rustende op de bevolking (in de hoofdzaak onveranderd gebleven tot later tijd). (NB. de *re*organisatie, die in het werk van Daendels wordt vermeld als in te voeren in 1808—11, is steeds op 't *papier* gebleven, maar in loco Bandong *nimmer* in- of- uitgevoerd).

Het regentschap had 721 dessa's en 56,122 *menschen* (orang).
Oedjoeng Broeng „ 61 „ „ 4,260 „
Dus te zamen in 1812 782 „ „ 60,382 „

Van die bevolking waren ingedeeld om te *werken zonder* loon, voor den titel en eer van *kawan* = bediende:

234	huisgezinnen	voor den	Bopatti alleen.
35	„	„ „	Pepatti, — onderregent.
42	„	„	diens plaatsvervangers, — helpers.
82	„	„	24 Radens, — zoontjes, neefjes.
24	„	„	24 Sentana's, — aanverwanten.
144	„	„	14 Ingebeis pangarang, — helpers.
234	„	„	39 Priaji, — beambten.
6	„	„	2 Djaksa's, — politie dito.
6	„	„	2 Kabajan's, — helpers van dezen.
6	„	„	den hoofdpriester.
12	„	„	39 Ketib Samanodin, — priesterlui.
70	„	„	70 Goelang, — politiedienaars.
659	„	„	18 Tjoetak's, — districts hoofdlui.

Te zamen 1554 huisgezinnen, die zonder loon moesten arbeiden ten behoeve der niet-arbeiders, — ongeveer 6500 menschen.

Geheele dessa's waren *niet* toegewezen als apanage, enkel de *Somahan* = huisgezinnen, de *personen*.

Als deze waren bezitters van rijstvelden, dan was de uitkoop der persoonlijke diensten tien *tjaing* aan den toegewezen hoofdman (één tjaing à vier realen waarde = *f* 9.60).

De verdeeling van de opbrengst van den *rijst*arbeid, de belasting aan die hoofdlieden te voldoen, was als volgt:

Een derde van den oogst voor de arbeiders, — *orang somahan.*

Twee derden van dien voor de geapanageerden.

Bij dit werken in 't rijstveld voor anderen, moesten de geapanageerden aan de arbeiders eten en gereedschap bezorgen. De landbouwers-arbeiders moesten zelven vee onderhouden. Zij waren vrij van koffiedienst, maar niet van algemeenen dienst, — Negri, Goepermen, zooals:

Toegoer toendan (wegen bewaken) 307 somahan.
Grassnijden op de posterijen, 144 „
Buffelspannen bij steile wegen, 23 tot 46 „
enz. enz., te zamen 2,275 somahan, of p. m. 10 à 12000 menschen.

Door de aldus ingedeelden voor onderhoud van anderen (voor zevenduizend *niet*-arbeidenden,) moest worden geleverd:

Door *bezitters* van rijstvelden, ongeveer 63,000 pond rijst 's jaars ieder aan den aangeduiden apanagehouder.

Door *arbeiders* in de velden van die apanagehouders, twee derden van de vruchten of het product rijst.

Door anderen: *arbeid* in huis, stal, tuin, aan wegen, bruggen, transporten, herbergen, posterijen, stations, enz.

De bevolking was ingedeeld in Dessa, Kampong. Men rekende met *Somahan* = gezin; *niet* met *Tjatjah-sawah* (families), maar met *Tjatja djalma* (individu's, menschen). En alles was in *vaste* en *tijdelijke* bevolking ingedeeld.

Alles, buiten die apanage-kawans, was ingedeeld bij de koffiezaken: cultuur, pluk, levering.

Lasten, A°. 1812, op te brengen door de landbouwende bevolking:

Per *somahan* = huisgezin was de belasting in *natura:*

1) *Padi dzakat, djakat.* Een van de tien van alle rijst, door hen, wier product meer dan $2^1/_2$ tjaing (25 pikols) was.

Dit een tiende werd weder dus verdeeld:

Twee derden voor den Regent-Bopatti, familie en aanhang.

Een derde voor de priesterlui (Penggoelon).

2) *Padi Sedekah.* Van 't weinige product, als aalmoes voor de priesters, naar believen.

3) *Bras poewassa.* Op den 10den der maand poewassa, tien maten (takker) voor de priesterlui.

4) *Bras pitra.* Zekere hoeveelheid op de dagen Kajagong Moeloed, Roewah, verdeeld als bij N°. 1, en ook voor armen, weezen (jatim), gevangenen; naar believen.

5) *Sedekah.* Op den 10den van elke maand aan de priesters om de afgestorvenen te belezen; als voren.

6) *Moeloed.* Den 12den dag dier maand; als voren.

7) *Nabi Adam.* Den 14den dag der maand Roewah.

8) *Soegoebowo* (*Soegoehbowo*, in 'Porigineel.) Voor vreemdelingen. Dit door de voornamen af te geven.

9) Buitendien nog aan den Bopatti, per Tjoetak = district, 's jaars: een buffel van $2^1/_2$ keton arga, (dukaton, waarde p. m. *f* 9) 15—20 pikolan bras (drachten rijst), kippen, groenten, vruchten.

De *Dzakat*, N°. 1, ging eerst af van het *bruto*product.

Alleen de *gronden*, het *product*, was 't belastbaar vermogen.

De medebewerkers waren vrij van Tjoeké, — belastingafgave van hun deel, een tiende snijloon.

De rijstoogst viel éénmaal 's jaars in. Tweede gewas onbelast.

De geringe man had gemeenlijk gebrek aan *rijst* voor zich, en vulde daarom de maag met *Gadong*, *Djagong*, *Katella*.

(Opgave van den Bopati van Bandong, 1812).

Nota van den Resident Overhand, 6 Feb. 1849.

De „orang boemi", — grondbewerker, erfbezitter, — heeft gewoonlijk woning, buffels, zaadpadi, gereedschap, en keert aan den „eigenaar der velden" *een vijfde* uit.

De „orang noempang", — nietsbezitter, loonarbeider, — ontvangt gereedschap in leen, en keert uit *twee vijfden* tot *de helft* van het product.

Wijders draagt de oogst de volgende lasten:

Een tiende voor den Regent, voor grondbelasting;

Een tiende voor de geestelijkheid;

Een tiende voor de snijders der padi.

Dus houden de landbouwers over, voor eigen gebruik: de orang boemi *twee* vijfden, de noempang *een* vijfde.

Approximatieve opneming van het gewest Priangan in 1854:

Totale uitgestrektheid bouws, minst getal:	5,153,222.
Waarvan woest, voor aanplant geschikt,	1,844,115.
„ „ „ „ ongeschikt,	786,174.
Bewoond door menschen, dessa,	183,033.
Met plantsoen, bebouwd,	387,707.
Moeras gronden,	37,966.
Kalkheuvelen, in exploitatie,	1,732.
Bosschen,	1,912,495.

(Uit de papieren van wijlen den Resident C. P. C. Steinmetz.)

Oöst-Java 1869. J. Hageman, J. Czn.

Nadat de recensie van Graaflands «Minahassa» in de «Boekaankondiging» van dit nommer reeds was afgedrukt, ontvingen wij van den schrijver een brief, waaruit wij vermeenen hier nog het volgende te mogen mededeelen:

„Na de verzending mijner beoordeeling van het werk van den heer Graafland, kwam het mij voor dat daarin over een punt werd gehandeld, dat wel eenige opheldering had vereischt, als ik namelijk onder de verplichtingen en werkzaamheden der bevolking de districtskassen aanhaalde, waarin van het bedrag van elken pikol koffie door de bevolking *f* 0.25 moet worden gestort. Ziehier wat er van de zaak is.

„De districtskassen, onder persoonlijke verantwoordelijkheid beheerd door de districtshoofden, dienen in het algemeen tot bestrijding van uitgaven ten nutte van de geheele Minahasa en van het betrokken district. Uit die kassen worden bezoldigd de negorij's-schoolmeesters, benevens het werkloon betaald voor het maken en onderhouden van werken ten algemeenen nutte. Zoo ontvangt de gezworen landmeter te Manado, die belast is met de opneming der grenzen tusschen de verschillende districten, uit de gezamenlijke kassen maandelijks eene som van *f* 150.—. Behalve voor kleine uitgaven, mogen er alleen met toestemming van den Resident gelden uit genomen worden. Sommige zijn *f* 2000 en meer rijk. Zij worden aangevuld door eene contributie van *f* 5.— voor afkooping van heerediensten en *f* 0.25 van elken pikol koffie, die bij de uitbetaling gestort wordt door den pakhuismeester en door dezen met de hoofden verrekend. Het Gouvernement weet wel dat die kassen er zijn, maar is nog niet tot het bewustzijn daarvan gekomen; anders zou zeker de intrekking al spoedig volgen, daar er nog al belangrijke diefstallen uit hebben plaats gehad, en de comptabiliteitswet het bestaan van zoodanige kassen niet gedoogt.

„In Deel XXXIII der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap vind ik, in de „Bijdrage tot de kennis der talen en dialecten van Noord- en Midden-Celebes", door den heer Riedel, op blz. 41, de beteekenis van *Toumboeloeh* verklaard door „bergbewoner", zooals ook mij herhaaldelijk werd opgegeven. Op dezelfde blz. vergist zich echter de heer Riedel in noot 8, door het Bentenangsch dialect ook in Ponosakan te laten spreken; dit beperkt zich alleen tot de districten Passan en Ratahan; in het district Ponosakan spreekt de bevolking een dialect van het Mongondousch.

„Zou ik u tevens mogen wijzen op eene kleine misstelling in de 12e aflevering van den jaargang 1868 van uw Tijdschrift, waar op blz. 472, bij de assistentresidentie Gorontalo, de onder-afdeeling Kwandang is vergeten, waar toch sedert jaren een ambtenaar, thans een controleur 3e klasse verblijf houdt. Ook is te Gorontalo nimmer een controleur 2e klasse, maar altijd een controleur 3e klasse geweest."

Ten aanzien dezer laatste opmerking moeten wij erkennen, dat de opgave van een controleur tweede klasse voor Gorontalo aan een schrijf- of drukfout is te wijten. Maar de onderafdeeling Kwandang wordt in den Regeerings-almanak voor 1868 niet genoemd. In den Regeerings-almanak voor 1869 echter, die in de opgaven omtrent het gewestelijk bestuur de vorige

jaargangen in nauwkeurigheid en bepaaldheid verre overtreft, wordt ook een controleur 3e klasse te Kwandang opgegeven.

De literatuur over onze Oost-Indische bezittingen is in den loop van het vorige jaar weder met een nieuw werk van vreemden oorsprong vermeerderd. De graaf de Beauvoir, die twee kleinzonen van Louis Philippe, de hertogen van Penthièvre en Alençon op hunne reize om de wereld vergezelde, heeft op een eerste deel van zijn reisverhaal, dat het bezoek aan Australië beschreef, in 1869 een tweede doen volgen, waarin de ontmoetingen en opmerkingen der doorluchtige reizigers op Java, in Siam en te Canton verhaald worden, terwijl thans een derde deel ter perse ligt, dat het bezoek aan Pekin, Jeddo en San Francisco zal beschrijven. Het tweede deel, dat onder den afzonderlijken titel «Java, Siam, Canton» verscheen, heeft in weinige maanden reeds eene derde uitgave beleefd.

De graaf de Beauvoir is verrukt over de ontvangst die den reizigers op Java te beurt viel en vergelijkt zijn verblijf aldaar bij een droom uit de Duizend-en-ééne Nacht. Maar die schitterende ontvangst heeft hem niet verblind ten opzichte van ons koloniaal stelsel. Beter dan Money en Wallace heeft hij de strekking van dat stelsel doorgrond en den verderfelijken invloed daarvan op de welvaart en ontwikkeling des lands doorzien. Ofschoon hij zijn oordeel in zachte vormen uitspreekt, maakt hij geenszins chorus met zoovele andere vreemdelingen, die, na een vluchtig bezoek op Java, bedwelmd door den wierook hun toegezwaaid, bewonderaars en lofredenaars van ons bestuur onzer koloniën werden. De graaf de Beauvoir deelt met hart en ziel de zienswijze der liberale partij. Wel is hij in enkele dwalingen vervallen, b. v. wanneer hij, onbekend met het Preanger-stelsel, in de meening verkeert, dat in de Preanger regentschappen, omdat er het cultuurstelsel niet is ingevoerd, de bevolking meer vrijheid dan elders op Java geniet. Maar in het algemeen geeft de graaf de Beauvoir bewijzen van een juiste gaaf van opmerking en een helderen blik. Waarschijnlijk zullen wij later breeder op zijn reisverhaal terugkomen. Inmiddels zij de lectuur van dit welgeschreven boek aan onze lezers aanbevolen.

JAVA IN 1866.

Java, Siam, Canton. Voyage autour du monde, par le comte de Beauvoir. Troisième édition. Paris. Henri Leon. — Koloniaal verslag. Nederlandsch Indië. Zitting 1869—1870.

Schijnbaar is het tegenwoordig niet moeilijk om den toestand van landen en volken gade te slaan. Niet alleen van de Europeesche staten, maar van de andere werelddeelen bestaan uitstekende geographische woordenboeken. De regeeringen, meer bezet met binnenlandsche beslommeringen, dan, gelijk voorheen, uitsluitend aan oorlogen en buitenlandsche politieke intrigues toegewijd, trachten licht te verspreiden over de werking der samenlevingen die aan hunne hoede zijn toevertrouwd. Zij bezigen een veelvermogend hulpmiddel, de statistiek; en de groote zedelijke hefboom onzer eeuw, de drukpers, is onvermoeibaar in beweging om hetgeen de zorg der gouvernementen, de ijver der mannen van de wetenschap bijeenbrengt, onder het publiek te verspreiden.

Nederlandsch Indië maakt, in dit opzicht, geene uitzondering meer, sedert in art. 60 der Grondwet de bepaling werd opgenomen, dat de Koning jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag doet geven van het beheer dier koloniën en bezittingen en van den staat waarin zij zich bevinden. Te gelijkertijd dat van Hoëvell den stoot gaf aan de vrijwillige studie van de staatkundige, economische en sociale behoeften van Indië, werd eene tot dus ver geheimzinnige regeering door den wetgever genoopt den sluier te verscheuren, waarachter zij niet alleen hare eigene daden en handelingen, maar de zoo belangwekkende werkzaamheid van duizenden ondernemende landgenooten en van millioenen Nederlandsche onderdanen verborgen hield. De toewijding van een geniaal man aan de schoone zaak van Indië, de grondwettige eisch aan de Ministers van Koloniën gesteld, hebben onberekenbare gevolgen gehad. Indië is geen gesloten boek meer. De mannen van studie lezen het vlot weg. Het Nederlandsche volk toont eene vroeger ongekende belangstelling in de wetenswaardigheden van Indië. Reeds zijn

wij de periode der eerste nieuwsgierigheid doorworsteld, de periode waarin al hetgeen de terugkeerenden gelieven te verhalen, welkom is, en het verhaalde eenvoudig, zonder den toets der kritiek te doorstaan, dankbaar wordt aangenomen. Binnen en buiten de lands vertegenwoordiging bestaat eene levendige controle. Het is ons meer te doen om de intrinsieke waarde, dan om de veelvuldigheid der inlichtingen.

Men vergelijke slechts de eerste, magere, traag ingediende, prematuur verouderde koloniale verslagen, met het zeer verbeterde verslag, hetwelk den 10 September 1869 door den Minister de Waal aan de Staten-Generaal is aangeboden. De vooruitgang is aanzienlijk. Veelvuldige mededeelingen geschieden thans over onderwerpen die vroeger in het geheel niet of uitermate schraal werden behandeld. De statistieke opgaven zijn tot een massa aangegroeid. Enkele hebben een betrekkelijken graad van juistheid en volledigheid bereikt. Het verslag bevat de laatst bekende feiten en bijzonderheden. Vergelijkingen met de cijfers uit vorige jaren leggen den grondslag voor eene dynamische statistiek.

Toch mag niet te veel uit dezen lof worden afgeleid. De koloniale verslagen, hoe gunstig zij zich voor het bloote oog voordoen, verdienen steeds slechts eene beperkte mate van vertrouwen. Natuurlijk wordt hier geenszins gezinspeeld op bepaalden toeleg tot bedrog en misleiding. Er is eene alledaagsche eerlijkheid, die maar zelden door de huidige besturen wordt geschonden. Wij zijn thans zoo ver gekomen dat inbreuken op de goede trouw beschouwd worden als erger dan misdaden, als fouten die men terstond moet boeten. De koloniale verslagen hebben slechts eene betrekkelijke waarde om twee redenen. De bron waaruit de meeste elementen voor de samenstelling van het verslag worden geput, is eene zeer onzuivere bron; de wijze waarop de bouwstoffen worden verzameld, ontneemt aan het verslag de waarde van een geheel onpartijdig, wetenschappelijk document.

Alle inlichtingen en cijfers omtrent de bevolking, hare akkers, haren veestapel, hare bedrijven en andere takken van welvaart, ontleent de Regeering aan rapporten van de hoofden van gewestelijk bestuur. De Europeesche ambtenaren bekomen, op hunne beurt, de gevraagde gegevens van inlandsche hoofden, die, behalve dat zij veelszins belang hebben de werkelijkheid te verbloemen, en gesteld zij zien niet uit vooroordeel tegen tellen, wegen en meten op, zich daarmede toch niet inlaten en zich bepalen tot het invullen van getallen die zoo veel mogelijk, niet met de werkelijkheid, maar met de cijfers van vorige jaren overeenkomen. Uit deze foutive kern ontkiemt de algemeene volks-statistiek. Het is duidelijk, dat zij daardoor vicieus moet zijn [1]). Eerst wanneer de statistieke opnemingen,

---

[1]) De gouvernements-cultures maken niet eens hierop eene uitzondering. Een mijner Indische vrienden, ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur, schreef mij onlangs

die onder het ministerie van de Putte aangevangen en door den Gouverneur-Generaal Sloet georganiseerd zijn, hare voltooiing hebben bereikt, en in alle gewesten statistieke bureaux voor het bijhouden der registers en de permanente controle der opgaven van de hoofden geinstalleerd zullen zijn, zal men de koloniale verslagen mogen ter hand nemen met de overtuiging, dat zij berusten op veilige en vertrouwbare gegevens.

De verzameling der bouwstoffen, althans wat de statistiek betreft, zal dan ook nog eenigszins anders dan nu moeten plaats vinden. Het verslag ondergaat thans eene tweeledige bewerking. De Algemeene Secretarie te Buitenzorg bezorgt de eerste ruwe schets; het product wordt aan het Departement van Koloniën in den Haag voltooid. Die tweeledige bewerking is moeilijk te vermijden. Tusschen de verzending uit Indië en de aanbieding van het verslag aan de Staten-Generaal, verkrijgt Koloniën kennis van nieuwe feiten, hangende zaken worden beslist, en, daar het te doen is om volledige en geheel juiste inlichtingen, doet de Minister wèl, de mededeeling daarvan in het verslag op te nemen. Van het centraal bestuur in Indië uitgaande en onder revisie van het Opperbestuur het licht ziende, zal het verslag altoos meer een politiek, dan een zuiver wetenschappelijk karakter behouden. Hoe karig men aan beschouwingen voet geeft, in de voorstelling van feiten, in de groepeering van cijfers, somtijds in volslagen stilzwijgen, ligt reeds eene tendenz. Gouvernementen zouden ophouden gouvernementen te zijn, indien zij nalieten naar een bepaald doel te streven en al hetgeen binnen hun bereik ligt, aan hun streven dienstbaar te maken. Laat ons dan er in berusten dat het koloniaal verslag gedeeltelijk de uitdrukking eener staatkundige richting zij, dat het bestuur er in roeme over de voorbeeldelooze orde en rust die het den ingezetenen verzekert en over de welvaart die zij onder zijn wijze voorzienigheid genieten! Maar onder ééne voorwaarde, en wel dat de statistiek hare eigen, zelfstandige stelling in het verslag beware. Daartoe is, in de eerste en voorname plaats, noodig, zoo niet eene bepaalde reorganisatie van de afdeeling Statistiek bij de Algemeene Secretarie in Indië, althans eene uitbreiding van de bevoegdheid van deze afdeeling. Het statistisch bureau moet aan alle autoriteiten recht-

---

„Twee staaltjes van de juistheid waarmede het getal der koffieboomen geteld wordt. Te K.... vroeg ik, vóórdat ik een der tuinen opnam, aan de hoofden hoeveel boomen hier naar hunne gissing wel stonden, waarop ik ten antwoord kreeg: — zeker wel 100,000. Mijne opneming gaf tot uitkomst 265,000. In T..... liet ik een tuin, die niet zeer groot was, eerst opnemen door de hoofden. Zij verhaalden mij dat de uitkomst hunner telling was 10,810,000 boomen. Wel waren zij verbaasd over dit cijfer; maar het was toch zóó. Toen nam ik zelf den tuin op en verkreeg 25,200 boomen. Mij dunkt deze beide staaltjes zijn voldoende om een denkbeeld te geven hoe het nog met de statistiek der gouvernements-cultures gesteld is."

streeks opgaven kunnen vragen volgens modellen die het zelf vaststelt; het moet die opgaven naar zijne methode kunnen verzamelen en samentrekken. Het Gouvernement moet het bureau vrij en ongestoord zijne taak laten verrichten en het beschouwen als eene wetenschappelijke instelling die, gelijk eene sterrewacht, wel is waar door den Staat bekostigd wordt, maar niet gehouden is om politieke diensten te bewijzen. De statistiek, in één woord, moet door de Regeering zelve uit het gewone administratieve raderwerk worden genomen. Zij moet haar in eene zoodanige positie plaatsen, dat zij buiten het publiek gekijf kan blijven en Ministers zoowel als hunne tegenstanders haar gezag kunnen inroepen zonder dat de cijfergroepeeringen de omstanders doen glimlachen.

Ondersteld wij waren reeds zoo ver gekomen, de organisatie der statistiek op Java liet niets meer te wenschen over, de Regeering behandelde de tabellen en de graphische voorstellingen die zij publiek maakt met heiligen eerbied, dan nog zou men uit de koloniale verslagen den toestand van land en volk niet volledig kunnen beoordeelen. Het is daarmede als met het regeeren. De kunst moet de hand reiken aan de wetenschap. De mensch, een redelijk wezen, maar tevens poëet, drukt zijne tweeledige natuur in al zijne scheppingen uit. De beschaving is de synthese van beide richtingen. Wil men dus een volk goed leeren kennen, dan moet men zijne huishouding niet alleen bestudeeren door het middel van wetenschappelijke ontleding, maar haar tevens in al hare actualiteit gade slaan. De beschrijvende methode van den reiziger, aan wiens oog land en bevolking zich in eene reeks van schetsen of beelden hebben voorgedaan, van den land- en tijdgenoot die de zedelijke drijfveeren der samenleving waarin hij verkeert, te boek stelt, zullen steeds vereischt worden om de uitkomsten welke de statisticus uit de in zijn kabinet verwerkte cijfers verkrijgt, te completeeren. In één woord, de physionomie van volken en landen wordt eerst recht duidelijk voor het publiek door de van ouds bekende letterkundige, schilderachtige voorstellingen.

Deze methode heeft hare gebreken. Zij staat bloot aan radicale dwalingen, aan zonderlinge misgrepen. Vooreerst is de aan geene wetenschappelijke regelen gebonden opmerker vatbaar voor schromelijk zelfbedrog. Gelukkig, indien daarbij zijne officiëele positie hem niet de dupe maakt van stilzwijgende samenzweringen, gesmeed met het doel om hem te begoochelen. Het is bekend hoe de Czarin Catharina, op eene reis door Zuid-Rusland, omtrent den welstand der boeren-bevolking misleid werd door van bordpapier gemaakte dorpen, die op een afstand het effect maakten van prachtige hofsteden en woningen. Op Java bracht men het nooit zoo ver als de hovelingen der Russische vorstin. De Nederlanders die er verblijf hielden, zijn echter onuitputtelijk in anecdoten over de wijze hoe de bevolking er opgesteld wordt, telkens wanneer een landvoogd de binnen-

landen bezoekt. De reis is een aanhoudend feest. Van heinde en ver worden de menschen die er goed uitzien, naar den grooten weg opgejaagd, waar zij, in scharen op hunne hurken zittende, den voorbijtrekkenden *toewan besaar* begroeten. Alles is zoodanig ingericht, dat de Gouverneur-Generaal den indruk bekomt, dat de bevolking talrijk, welvarende, tevreden is. Van de armoede die thuis blijft, van den druk die gewoonlijk spant, merkt hij niets, en zelfs is hij zich niet eens bewust, dat de glorie welke de bevolking oogenschijnlijk geheel vrijwillig aan zijn tocht bijzet, haar somtijds schromelijke bijkomende lasten oplegt.

Officiëele of door het bestuur gepatroniseerde reizigers die Java bezoeken. zien noodwendig alles onder eene zeer optimistische tint. Zij verhalen gemoedelijk hoe 't er uitzag, hetgeen zij met eigen oogen aanschouwden. Zij zijn trouw aan de waarheid; maar zij vergeten gewoonlijk dat het de waarheid is van een enkelen feestdag, en zij zijn zich niet bewust van de werkelijkheid der overige dagen. Zij bespeuren zelden wat er in de duizenden binnenwaarts gelegen dessa's omgaat; vooral is dit het geval wanneer zij zich meer bepaald in de glansrijke wereldstad Batavia ophouden, Buitenzorg bezoeken en een uitstapje naar het heerlijke Bandong doen. Zij kunnen van de tafereelen die zich daar voor hun oog ontrollen, slechts prachtige beschrijvingen geven, en, van het schitterende gedeelte tot het geheel besluitende, moet de slotsom wezen dat Java een waar paradijs is, waar de rijke geniet zonder dat de arme gebrek lijdt, en de mensch van zijn grootsten vijand, zijn evenmensch, niets dan liefderijke, edelmoedige bejegeningen te verwachten heeft.

Het getuigt voorzeker voor de schranderheid van den heer de Beauvoir, wiens werk wij hier aankondigen, dat hij zich niet liet inpakken door de zoo innemende gastvrijheid waarmede de administratieve wereld gewoon is op Java voorname reizigers te ontvangen, en die zich voor het vorstelijk gezelschap van den schrijver ditmaal in hare volle maat ten toon spreidde. De Beauvoir genoot haar met warme erkentelijkheid; zij bracht hem niet van zijn voornemen terug om degelijk waar te nemen en de uitkomsten van zijn onderzoek oprecht weêr te geven. Dat de sociale toestand van het volk, de werking van het exploitatie-stelsel, de kwalen waaraan Java lijdt, hem niet zijn ontsnapt, moet in de eerste plaats worden toegeschreven aan zijne eigen diepe opmerkingsgave; maar de gelegenheid die hem werd gegeven, en waarvan hij gretig partij trok, om een gedeelte der Preanger Regentschappen, Tagal, Pakalongan, Samarang, de Vorstenlanden en Kadoe te bezoeken, is hem blijkbaar zeer te stade gekomen. Zoolang hij in den betooverenden omtrek vertoefde, die zich voor den vreemdeling na zijne landing te Batavia uitspreidt, verkeerde hij in eene ongestoorde verrukking. De heerlijke natuurtooneelen, de fijne beschaving der regeerende kaste, de prachtige gastmalen die ter eere zijner gezellen werden aangelegd, de

jachtpartijen die tot zijn genoegen werden georganiseerd, de vroolijke bedrijvigheid van het volk, dit alles bracht hem in een waren roes van bewondering. Maar nadat hij de binnenlanders in hunne alledaagsche *allures* had gadegeslagen, nadat ernstige gesprekken met conservatieve en liberale ambtenaren hem de weefselen der staatkunde hadden ontsluierd, nadat hij in Kadoe de stomme getuigen van de bakermat, en in Solo en Djokjokarta de laatste stuiptrekkingen van de Javasche nationaliteit had aanschouwd, — verdwenen zijne schoone illusiën en vertoonde zich eindelijk de nuchtere werkelijkheid, die de wijsgeer en de verlichte staatsman niet zonder weemoed kan aanschouwen.

De heer de Beauvoir verheelt geen enkel argument waarmede men het exploitatie-stelsel, dat, onder gewijzigde vormen, sedert bijna drie eeuwen Java beheerscht, pleegt te vegoëlijken. Hij meet de geldelijke voordeelen die het stelsel voor het moederland opleverde, zoo breed uit als men maar wil; maar zijn gezond verstand weigert hardnekkig de slotsom te trekken, die de voorstanders van het stelsel bestendig uitbazuinen, de slotsom namelijk, dat ook de Javanen door den landsheer te verrijken er beter aan toe zijn, dan door voor zich zelven te werken. «Neen,» roept hij uit, «de schitterende zijde van het exploitatie-stelsel heeft hare keerzijde. Achter deze stapels koffie en suiker schuilt in de eerste plaats het veroordeelenswaard edict van den gedwongen arbeid, *des corvées*, *encore des corvées*, *toujours des corvées*; vervolgens eene vermomde slavernij, die zedelijk nog meer den meester dan den slaaf ontzenuwt; eindelijk tal van willekeurige handelingen en ongerechtigheden.»

«Treurig is het,» aldus gaat hij voort, «dat geen kruimeltje van de opeengestapelde rijkdommen van het land besteed werd aan de zedelijke opvoeding van het volk! Ja, dit waarlijk tooverachtig land heeft, toen ik pas aan wal stapte, mijne geestdrift opgewekt. Ik wist niet wat ik het meest moest bewonderen: de natuur-schoonheden van deze schitterende oorden, of de partij welke de mensch er van heeft getrokken; de rijkdom der cultures, de amphitheatersgewijze aangelegde rijstvelden in de valleien, de koffietuinen welke de toppen der hooge vulkanen bereiken; de levendigheid eener bezige bevolking; tot de instinctmatige opgeruimdheid der inlanders, die, geboren in dienstbaarheid, haar niet haten omdat zij nooit iets anders kenden. Dit alles zou mij hebben doen denken aan een aardsch paradijs, indien niet het overwonnen ras mij door zijne slaafsche vormen en nederige eerbiedbetuigingen voor de blanken aan zijne diepe afhankelijkheid had herinnerd. Dan bejammerde ik het, nooit een man overeind voor mij te zien, maar duizenden wezens achter elkander nedergehurkt, in deemoed en onderworpenheid, welke bestendig worden aangekweekt in een volk dat eens fier was, en intelligent en arbeidzaam is gebleven!

«Later, toen onze uitstapjes ons brachten voor de overblijfselen van oude

tempels, voor de wonderen die Mendoet, Boro-Boedor en Tjandi-Sewoe heeten, werd ik getroffen door de herinnering aan de enorme bevolking die deze gebouwen tot stand bracht. Het valt niet te betwijfelen: reeds in de achtste eeuw bloeide op Java eene talrijke bevolking. De grootsche lijnen van deze tempels, de zuivere teekening, de majestueuse bouwtrant, de volmaaktheid der beelden, de ordonnanceering en het *fini* der geringste basreliefs bewijzen, dat destijds de nijverheid en de kunsten der beschaving eene hooge ontwikkeling hadden bereikt. Wanneer men thans van de spits van deze gebouwen rondziet, dan bespeurt men vruchtbare velden, maar eene bevolking tot kindschheid vervallen in al hetgeen niets gemeen heeft met koffie en suiker. De kunst is dood, en wat de nijverheid betreft, het vervaardigen van de te hoog geroemde krissen, het weven en kleuren der sarongs, staan niet veel hooger dan de arbeid van wilde stammen! Helaas! bij slot van rekening heeft het drieeeuwige Europeesche bezit, althans de drieeeuwige Europeesche invloed, het Javasche volk doen dalen — en aanzienlijk doen dalen, in de schaal der beschaving. Wanneer men bedenkt dat dit zachte, intelligente volk vatbaar is voor het zedelijk goede en schoone, en millioenen telt, rust dan niet eene smartelijke verantwoordelijkheid op zijne meesters?

«Eindelijk, in dit gebalsemd Eden rondwarende, voelt de reiziger onwillekeurig dat hem iets ontbreekt. Zijne oogen trachten, buiten deze verlaten Boro-Boedors, een toren, een koepel, een kerkgebouw, onder welken vorm dan ook, te ontdekken, iets dat bewijst dat men aan God denkt in het land hetwelk met zijne beste gaven is bedeeld. Maar dit genoegen is hem ontzegd. Zeer zeldzaam in de groote steden, ontbreken de gebouwen aan den openbaren eeredienst gewijd in de binnenlanden geheel! In een land van 14 millioen zielen bestaan 47 scholen met 2000 inlandsche leerlingen; de Regeering ging er den zendelings-arbeid tegen en weêrstond elke poging om door onderwijs de intellectueele ontwikkeling van zoo vele millioenen inlanders te verhoogen. Dus, in de binnenlanden, weinige, zeer weinige scholen, en geene kerken! Wil de Staat van de algemeene onwetendheid zijn zekerste middel van overheersching maken?»

Deze welsprekende veroordeeling van het exploitatie-stelsel verraadt den man van ernstige, diepe studie. De heer de Beauvoir vertoont zijn talent van judicieus opmerken in de wijze waarop hij de actueele werking van het stelsel schetst, de verzwakking die het onder den invloed der liberale beginselen heeft ondergaan, den strijd tusschen het oude en het nieuwe. Zijne vernuftige pen doet de minder sprekende trekken van den toestand van overgang waarin Java verkeert, de aarzeling en vertwijfeling die in het bestuur heerscht, en het verlangen naar eene richting meer overeenkomstig het rechtsbewustzijn dat de gemoederen omklemt, uitstekend uitkomen. Eene enkele kernachtige uitdrukking schildert de als 't ware verzwakte natuur van het nog bestaande exploitatie-stelsel en de nadeelen die er bestendig aan

kleven: «Sedert den tijd toen men, om de prijzen op te houden, te vuur en te zwaard de specerijboomen vernielde en voor millioenen kostbare waren verdelgde, is men voorzeker aanzienlijk vooruitgegaan; het is desniettemin geoorloofd te zeggen, dat het stelsel nog steeds een, wel is waar verflauwd, maar een trouw beeld is van dat handels-wandalisme, en dat het de dwalingen en de misbruiken eigen aan de monopoliën in zich sluit.» Karakteristieke trekken verklaren verder den overgangs-toestand. Boven alles, het zedelijk en intellectueel gehalte der Europeesche ambtenaren, zoowel conservatief-gezinde als liberale. Misschien is de getuigenis welke de heer de Beauvoir van hen geeft, niet overdreven, «dat nergens ter wereld een koloniaal administratief corps wordt aangetroffen, hetwelk zooveel kennis, distinctie, bekwaamheid en wellevendheid vereenigt.» Van mannen van degelijke beschaving, die de volkstaal als hunne moedertaal spreken, die — gelijk de schrijver zeer juist van de Hollanders op Java in 't algemeen, in tegenstelling van de Engelschen in Britsch Indië zegt, — hunne zeden trachten te fusioneeren met die der inlanders, is het niet te verwachten dat zij vreemd blijven aan de volksbelangen en zich eenvoudig gedragen als gevoellooze raderwerken eener egoïstische staatkunde. Voorzeker gehoorzamen de Indische ambtenaren aan de eischen der ambtelijke hiërarchie, even als het Indisch leger aan die der militaire discipline; maar deze gehoorzaamheid is onvoldoende om de noodige klem te leggen op een stelsel dat de vrije ontwikkeling van het volk belemmert. Reeds gedurende de droevige tijden van het cultuur-stelsel waren er ambtenaren die poogden het zooveel mogelijk te lenigen, uit meêwarigheid met het lot hunner onderhoorigen. Toen was echter het geloof nog algemeen, dat het stelsel, mits matig toegepast en gezuiverd van misbruiken, eene weldaad was voor den Javaschen planter. Hoe zou men thans van denkende en verlichte ambtenaren, die dit geloof geheel hebben afgeworpen, althans twijfelen of de door allen afgekeurde misbruiken niet het onvermijdelijk gevolg zijn van het stelsel zelf, kunnen verkrijgen, dat zij de duimschroeven aanzetten en eene bevolking die zij liefhebben, die hen wederkeerig als hare beschermers beschouwt, met de blinde hartstocht van den woesten veroveraar uitpersen? Het wordt door sommige woordvoerders in de Staten-Generaal gehekeld, dat de Indische regeering niet meer van hare dienaren durft vergen hetgeen zij voorheen zonder schaduw van schroom iedereen inprentte; maar in dit opzicht bewijst de kieschheid van het Indisch bestuur dat het zich eene juiste rekenschap geeft van den tijdgeest. Het is een *fait accompli*, de mannen op Java zijn intrinsiek meer waard dan de wetten die zij moeten toepassen. Onrecht boezemt hun wrevel en weêrzin in. De onwaardige rol van blinde handlangers moede, haken zij, zonder onderscheid, naar het oogenblik waarop het hun gegeven zal zijn, de Indische gewesten te besturen overeenkomstig de regelen der strikte gerechtigheid.

Een tweede verschijnsel hetwelk den heer de Beauvoir niet is ontsnapt, is de vermindering van de schaal waarop het cultuurstelsel tegenwoordig wordt gedreven. Vroeger teelden de Javanen voor het Gouvernement, behalve suiker en koffie, thee, tabak, indigo, cochenille, peper. Achtervolgens zijn de gedwongen cultures beperkt tot de twee eerstgenoemde producten. Vele streken, voorheen bedekt met op hoog bevel opgerichte indigo-fabrieken, tabaks-loodsen, enz. zijn weder door de vrijwillige cultures van padi en tweede gewassen ingenomen, of, indien men er nijverheids-établissementen aantreft, dan zijn het ondernemingen die door de vrijwillige medewerking der planters en arbeiders in stand blijven. Wij weten buitendien, dat, zoo de heeredienstenog steeds den Javaschen landbouwer drukken, daarvan echter niet meer een geheel teugelloos gebruik wordt gemaakt. Hier en daar vertoonen zich werkelijk verschijnselen wèl geschikt om illusiën te voeden, zoo als die waaraan onlangs een Indisch hoofd-ambtenaar, in het Indisch Genootschap, eenigszins naïef toegaf, door de verklaring dat de cultures voor de Regeering maar eene bijzaak waren!

Menige zinsnede bij den heer de Beauvoir is als 't ware een weêrklank van het ontwaakt publiek leven in Indië, een der meest zekere bewijzen, dat eene maatschappij naar verandering haakt. Hij ontmoette op Java liberalen die hem met leedwezen mededeelden hoeveel millioenen hunne residentiën jaarlijks aan den Staat opbrachten, maar er met tranen in de oogen bijvoegden, dat het moederland nog andere plichten jegens het goede Javasche volk had te vervullen dan de eischen te bevredigen van een nooit verzadigden fiscus. Elders hoorde hij mannen, warm van het heilig vuur der gerechtigheid, voor het overwonnen ras zijn aandeel onder de zon onzer eeuw eischen. Overal, hetzij hij met conservatief-gezinde ambtenaren of meer vrijzinnige Europeanen te doen had, liepen de gesprekken over zaken van algemeen belang, en waren de volksbehoeften het aanhoudend thema van eindelooze uitweidingen. Deze belangstelling van de Indische samenleving in het lot der arbeidende Javanen is een harer schoonste hoedanigheden. Dikwerf vertoont zij zich op eene wijze die niet door iedereen in het moederland wordt gewaardeerd; maar, bij de even vreesachtige als vruchtelooze beletselen die de wetgeving aan het openbaar leven in Indië in den weg legt, is de warme taal onzer gindsche landgenooten dubbel behartigenswaard. Niet lang geleden kwamen een zeker aantal ingezetenen van Batavia bij elkander om kalm en vreedzaam de belangen der suiker-industrie te bespreken. Het debat was nauwelijks aangevangen, toen, ofschoon het eene welwillende wending nam voor de maatregelen welke de Minister van Koloniën aan de Staten-Generaal heeft voorgesteld, een tegenwoordig zijnd ambtenaar herinnerde aan de bepaling van art. 11 van het regeerings-reglement, die het houden van vereenigingen en vergaderingen van staatkundigen aard verbiedt, — en deze herinnering deed de verga-

dering dadelijk uit elkander spatten. De Indische samenleving mag zich nergens collectief doen gelden. Maar geen nood! Hare moedige drukpers is rusteloos in de weer. De gemoederen zijn vol van de algemeene zaak. Het privaat leven is er van doortrokken. Laat ons daarover niet treuren. Verheugen wij er ons integendeel in, dat de Nederlanders in Indië voortaan geen genoegen meer nemen met eene bloot persoonlijke lotsverbetering, en dat zij edel en verstandig genoeg zijn geworden om hun eigen fortuin innig te verbinden aan de welvaart der inboorlingen van Java.

Eindelijk vertoont de eerste spoorweg die op Java wordt aangelegd, zijne veelbeteekende physionomie in den overgangs-toestand. De heer de Beauvoir begon met zich te verwonderen dat in 1866 nog zoo weinig aan spoorwegen op Java was gedaan. Het kwam hem onbegrijpelijk voor dat het stoomvervoer niet sedert jaren op breede schaal was georganiseerd in een land, waar men op den grooten weg stuit tegen karavanen van zeven tot acht honderd koelies, zakken koffie dragende aan de twee uiteinden van een bamboe-juk, dat zich in hunne schouders priemt, en waar deze slepen van dravende dragers wedijveren met treinen van honderden buffels, die zich onder hunne lasten krommen, of karren met producten opgepropt voorttrekken. Spoedig werd hem echter de hoofdreden duidelijk van de oppositie tegen het aanleggen van spoorwegen in 't algemeen, en tegen dien van Samarang naar de Vorstenlanden in 't bijzonder. Onbeduidend van wege de Inlanders, was die weêrstand zeer krachtig van den kant van een aantal Europeanen. De heer de Beauvoir ontmoette in de binnenlanden nog mannen, in andere opzichten zeer verlicht, die hem betoogden dat spoorwegen op Java onnoodig zijn. Zij wezen hem op de kaart den langen vorm van het eiland, dat nog door de centrale bergen wordt versmald; zij deden hem als 't ware met den vinger den korten afstand betasten die de noordelijke hellingen van de zee scheidt, en zij lieten hem, altijd op de kaart, het bewonderenswaardig wegen-stelsel zien, dat door den maarschalk Daendels werd aangevangen. Maar nauwelijks had hij een dertigtal mijlen over deze, door eindelooze transporten versperde wegen afgelegd, of hij overtuigde zich meer dan ooit van de noodzakelijkheid van verbeterde vervoermiddelen, en in die overtuiging werd hij niet weinig versterkt, toen hij vernam, dat de prijzen der rijst, het hoofdvoedsel der bevolking, belangrijk verschilden in plaatsen op korte afstanden van elkander gelegen, maar tusschen welke voldoende transportmiddelen ontbreken; ja, dat eenige jaren geleden in ééne residentie de bewoners gebrek leden en bijna van honger omkwamen, terwijl vijftig mijlen verder in eene andere residentie overdaad van voedsel werd aangetroffen.

Volkomen waar is hetgeen de heer de Beauvoir van den weêrstand tegen den eersten Javaschen spoorweg schrijft: «Die weerstand heeft haren hoofdgrond in ééne domineerende gedachte: *de vrees voor den vrijen arbeid.*

Inderdaad, deze spoorweg opent een nieuwen uitweg; hij is de toetssteen, de rotsklomp, waartegen het oude gevaarte met de economische begrippen van twee eeuwen herwaarts schipbreuk zal lijden! De jeugdige maatschappij, die, na zoo veel moeite, de concessie heeft verkregen, geeft het voorbeeld van de eerste toepassing van den vrijen arbeid. Zij bezigt 9000 arbeiders en betaalt elk hunner een frank per dag. Haar stout initiatief zal het binnenland openen voor de weldaden der beschaving en voorzeker nog grootere zedelijke dan materiëele uitkomsten hebben.» En elders: «Bijzondere belangen, persoonlijke veeten, de hardnekkigheid der conservatieven, die in de spoorwegen het signaal zien der nieuwere hervormingen en de vernietiging der monopoliën, hebben in deze zaak eene betreurenswaardige en met het publiek belang strijdende rol gehad.» Niet alleen had de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij te worstelen met de moeilijkheden eigen aan elke onderneming die op een onbekend terrein de baan moet breken, met het bezwaar van den afstand tusschen het moederland, waar het kapitaal bijeen gebracht en beheerd wordt, en het terrein der werkzaamheden; niet alleen overviel haar, spoedig na hare oprichting, eene onvoorziene doch nijpende geldcrisis; zij werd bestendig door kleingeestige, maar desniettemin vermogende tegenstribbelingen, door politieke aanvallen in de uitvoering harer schoone taak belemmerd. De stichters van den Samarangschen spoorweg hebben dapper den strijd gestreden. Trots alle ongunstige omstandigheden, trots alle miskenning en lichtvaardige oordeelvellingen, bleven zij met geestdrift de eenmaal aangevangen zaak toegedaan. Hunne volhardende geestkracht en activiteit redden de onderneming, die zoo vaak door allerlei gevaren werd bedreigd. Het is waar, het grootsche doel is dien energieken strijd waard. De spoorwegen zullen twee millioen heeredienstplichtige mannen en vijf honderd duizend trek- en draagdieren aan den landbouw teruggeven. Groote uitgestrektheden woeste gronden zullen door de vrijkomende werkkrachten tot ontginning komen. De als mierennesten op vele plaatsen samengedrongen bevolking zal zich over den Javaschen bodem verspreiden, en, onder de leus der vrijheid, eene lang verdiende welvaart te gemoet gaan.

Bemoedigende verschijnselen en betreurenswaardige feiten; streven naar een hooger leven, naar eene betere toekomst, en vasthouden aan de vermolmde overblijfselen van het verleden; hoop en vertwijfeling: ziedaar, in korte woorden, den verwikkelden toestand van Java op het laatst van 1866. Dat daarin sedert geene merkbare verandering is gekomen, behoeft geen betoog. Zulleu de voorgenomen wettelijke voorzieningen de gewenschte verandering aanbrengen? Voor 's hands mag het met eenigen grond worden betwijfeld. Niemand zal ontkennen, dat er voor Java behoefte bestaat aan deugdelijke agrarische verordeningen. Het streven om die verordeningen tot stand te brengen verdient een lofwaardig streven te heeten. Maar ligt

de hoofdoorzaak van de groote kwaal waaraan Java, waaraan het geheele Nederlandsch-Indische rijk lijdt, wel in de leemte die men op het punt staat aan te vullen? Of ligt zij in het vasthouden aan de twee overgebleven gouvernements-cultures, die weder alleen aangehouden worden om het moederland de Indische subsidies te blijven verzekeren, waarmede het zich gewend heeft de kosten zijner huishouding te bestrijden?

Eerst wanneer zich het Gouvernement onttrekt aan alle rechtstreeksche zorgen van den planter en den handelaar, zal zijne verhouding tegenover de ingezetenen zuiver worden, en zullen wederkeerig de ingezetenen, werkelijk beschermd in hunne personen en goederen, de som der bedrijvigheid en van den ondernemingsgeest vertoonen die noodig is om Indië te doen bloeien. In Nederland weet men dit zoo goed als op Java. Maar men kan er nog niet besluiten om de subsidiën vaarwel te zeggen. Men tracht het ontwaakte geweten te sussen door eindelooze betoogen, dat men toch recht heeft op de Indische subsidiën, — dus gerechtigd is om onrecht aan Indië te plegen. Men vergeet dat nooit, sedert eene eeuw, Nederland zoo vermogend was als tegenwoordig; dat de laatste twintig jaren een tijdperk van welvaart en velerlei zegeningen in zijne geschiedenis beslaan; dat het niet eens moeilijk meer is om door eene zekere matiging van de improductieve uitgaven en eene radicale verbetering van het belastingstelsel de balans te vinden tusschen de kosten van het beheer en de landsmiddeleu. Men vergeet vooral dat het een beschaafd volk onwaardig is, in weelde te blijven teren op het karige dagelijksche brood van millioenen verwijderde onderdanen, en dat, hoe langer wij aarzelen onze roeping in Indië naar de hedendaagsche eischen van vrijheid en edelmoedigheid te vervullen, des te meer de kansen op het behoud van onzen goeden naam in de beschaafde wereld verloopen. Nederlandsch Indië kan de roem en de grootheid van Nederland zijn. Laat ons trachten, dat het niet de oorzaak worde van onuitwischbare wroegingen en van onvruchtbaar berouw.

T.

DE HEILIGE OORLOG IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

Meermalen reeds heb ik gepoogd in dit Tijdschrift eenig punt te behandelen waardoor licht wordt verspreid over de vraag, in hoeverre de Islamietische begrippen tot de bevolking van den Indischen Archipel zijn doorgedrongen en invloed op hare zeden en instellingen hebben geoefend. Hoe gebrekkig en oppervlakkig die schetsen ook zijn mogen, als gemotiveerd protest tegen eene zonderlinge overdrijving die van zekere zijde heeft plaats gegrepen en niet zonder invloed op de zienswijze van vele ambtenaren is gebleven, zijn zij wellicht niet geheel zonder nut. Hare grootste waarde bestaat echter daarin, dat zij op de leemten in onze kennis opmerkzaam maken, en daardoor tot onderzoekingen en mededeelingen uitlokken waardoor die leemten worden aangevuld. Allengs zal daardoor wellicht de mogelijkheid eener wetenschappelijke behandeling van de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van den inlander geboren worden, die te meer wenschelijk wordt naarmate onze invloed zich uitbreidt en de betrekkingen onzer ambtenaren tot de massa der inlandsche bevolking menigvuldiger en nauwer worden. Ditmaal willen wij onze aandacht bepalen bij de voorschriften omtrent den heiligen oorlog, zooals die in den Indischen Archipel worden opgevat en betracht.

Het publiek recht der Moslemen, zooals het in het bekende werk van Mawerdi, overeenkomstig de ontwikkeling die het in de dagen van het Khalifaat had erlangd, is uiteengezet, kent twee hoofdsoorten van oorlogen: den heiligen krijg en den krijg tot handhaving der orde. Dezen laatsten onderscheidt het in den krijg tegen afgevallenen van den Islam, tegen rebellen die het wettig gezag miskennen, en tegen rooverbenden die de veiligheid der Maatschappij bedreigen. De enkele afvallige van den Islam, hetzij man of vrouw, die na ontvangen vermaning en terechtwijzing in zijn afval volhardt, is des doods schuldig; de afvalligen die een partij vormen en zich in een afzonderlijk gebied vestigen, moeten bestreden en naar het strengste krijgsrecht behan-

deld worden; men mag met hen geen traktaat sluiten en hen niet krijgsgevangen maken: de krijg tegen hen is een verdelgingskrijg. Voorbeelden van deze strenge behandeling van apostaten kan men in de geschiedenis van den Archipel wellicht vinden in de verdelging van vele Christenen in de Molukken, toen de macht der Portugeezen zoo verzwakt was, dat zij buiten staat waren hunne geloofsgenooten te beschermen, en in de verdelging van den Pantheïstischen aanhang van Hamza Pantsoeri in het Atjineesche rijk omstreeks het midden der 17de eeuw [1]). Doch de vestiging van het Nederlandsch gezag heeft de toepassing van zulke straffen thans schier overal in den Archipel onmogelijk gemaakt. Volkomen vrijheid van belijdenis van elke godsdienstige meening, behoudens de bescherming der Maatschappij en harer leden tegen de overtreding der algemeene verordeningen op het strafrecht, is door art. 119 van het Regeerings-reglement aan geheel Nederlandsch Indië gewaarborgd. Het is echter aan de inlandsche Vorsten niet verboden oproerige onderdanen te noodzaken om hun gezag te eerbiedigen en de veiligheid hunner staten door het tuchtigen van rooverbenden te handhaven; maar zij moeten daarbij handelen in overleg en samenwerking met het Gouvernement. Zoo ondersteunde reeds de Compagnie het huis van Mataram tegen weêrspannige onderdanen, en zoo noodzaakte nog onlangs het Gouvernement de vazallen van Siak om het oppergezag van hunnen leenheer te eerbiedigen. Bij zulke gelegenheden, maar ook waar het Gouvernement voor zijne eigene belangen krijg voert, zijn doorgaans de inlandsche vorsten door de aangegane contracten gebonden om het Gouvernement met manschappen en vaartuigen ter zijde te staan, en dien ten gevolge bestaat er nog altijd een zekere zweem van inlandsch krijgswezen in schier alle staten, waar het recht van zelfbestuur tot zekere hoogte aan de inlandsche vorsten gelaten is.

Doch wenden wij ons thans tot de andere, meer gewichtige soort van oorlogen, tot den heiligen krijg. Het doel van den heiligen krijg, door den Profeet en zijne opvolgers voorgeschreven, is de ongeloovigen, voor zoo ver zij niet reeds aan het gezag van rechtgeloovige heerschers onderworpen zijn, of, zooals men dit uitdrukt, voor zoover zij in het ongeloovige land wonen, te bestrijden totdat zij òf den Islam hebben omhelsd, òf zich daaraan onderworpen hebben, òf gedood zijn. Den heiligen strijd te voeren is voor de Moslemen eene verplichting; in het algemeen beschouwd is echter die verplichting geen persoonlijke of individueele voor alle geloovigen, maar het is eene zoodanige die op de gemeente of maatschappij der geloovigen in haar geheel rust, en die dus door een toereikend gedeelte voor allen kan vervuld worden.

De gewone Arabische naam van den heiligen krijg is *djihád*, dat eigenlijk

---

[1]) Zie hierover nader het „Aardrijksk. en Stat. Woordenboek van Ned. Ind.", art. *Sumatra*, Dl. III, blz. 719.

ijver, *inspanning*, beteekent, en deze naam wordt ook in Maleische geschriften aangetroffen. De Arabieren spreken echter ook dikwijls van een strijden of krijg voeren *fî sabîl Allah*, d. i. in den weg van God, voor het geloof of ter eere Gods. Vanhier dat in het Javaansch en Maleisch *prang sabîl Allah*, of bij verkorting *prang sabîl* de gewone naam van den heiligen krijg is. Door misverstand heeft het woord *sabîl*, d. i. *weg*, zelf in het Javaansch de beteekenis van *strijd* gekregen, en zoo vindt men het in de Adji Saka van «strijd tegen de hartstochten» gebezigd [1]).

Uit de voorschriften omtrent den heiligen krijg volgt ongetwijfeld, dat de bewoners van den Indischen Archipel, voor zoover zij den Islam belijden, door hunnen godsdienst zelven gehouden zijn, het Nederlandsch gezag waar zij kunnen te bestrijden, daar de verplichting der geloovigen om de ongeloovigen tot Mohammedanen te maken of tot erkenning der meerderheid van den Islam te dwingen, wel degelijk ook tot de Christenen betrekking heeft. Men kan aannemen, — en het is een geluk voor het Nederlandsch gezag in den Archipel, — dat het besef dier verplichting daar op verre na niet algemeen in het volksbewustzijn leeft, en veelal voor een groote mate van ontzag, in sommige gevallen zelfs, als men de verslagen der Regeering gelooven mag, voor een gevoel van dankbaarheid jegens het Nederlandsch Gouvernement heeft plaats gemaakt. In het algemeen heeft het trotsche gevoel van onoverwinnelijkheid, het vertrouwen in de zegepraal van het ware geloof, dat de Mohammedanen in de eerste eeuwen bezielde, onder de overtuiging van de Europeesche meerderheid ontzaglijk veel geleden, en is door lange reeksen van nederlagen, waar de Moslemen tegen over de Christenen in de wapenen stonden, de ijver voor den heiligen krijg in de laatste jaren sterk bekoeld. Maar toch blijkt het dikwijls dat er nog altijd brandstof voorhanden is, die door de geringste oorzaak weder kan worden aangeblazen, wat zoowel de Engelschen in Hindostan tijdens den opstand der Sipaiers ondervonden hebben, als de Franschen het voortdurend in Algerië ondervinden. Onder alle Mohammedaansche bevolkingen is die van den Indischen Archipel diegene, welke zich het gemakkelijkst en gedweest aan de overheersching van Christelijke meesters onderwerpt, wat deels aan de zachtaardigheid van haar karakter, deels aan hare onkunde, haren geringen geloofsijver en de langdurige ondervinding der onweêrstaanbaarheid van de Europeesche macht moet worden toegeschreven. Maar toch werd ook hier, waar inlandsche vorsten en hoofden om politieke redenen tot verzet tegen het Nederlandsch gezag oversloegen, dikwijls het religieus fanatisme als een hefboom gebezigd om de menigte in beweging te brengen, en daardoor is aan sommige opstanden in meerdere of mindere mate het karakter van een heiligen oor-

---

[1]) Niemann, „Inleiding tot de kennis van den Islam", bl. 353 noot.

log gegeven. Ook ontbreekt het niet geheel aan opwekkingen tot den heiligen krijg in inlandsche geschriften, ofschoon er veelal slechts met enkele woorden op gezinspeeld wordt [1]).

Tot de kategorie der heilige oorlogen in den Indischen Archipel behooren dus niet alleen de oorlogen tot aanvankelijke vestiging en latere uitbreiding van den Islam onder de oorspronkelijke bevolking gevoerd, ofschoon deze natuurlijk de eerste plaats innemen; maar ten andere ook de pogingen tot verzet tegen de macht der Europeanen, vooral Portugeezen en Nederlanders, voor zoover daaraan een religieus karakter is gegeven. Over beide soorten van heiligen krijg wensch ik eenige opmerkingen mede te deelen, terwijl ik ten slotte zal onderzoeken of werkelijk de zeerooverij in den Archipel, gelijk men somtijds beweerd heeft, als een verbasterde vorm van den heiligen krijg kan beschouwd worden.

Dat tijdens de vestiging van den Islam in den Indischen Archipel van de wapenen gebruik is gemaakt tot verbreiding des geloofs, kan aan geen twijfel onderhevig zijn, ofschoon de geschiedenis ook van geheel vrijwillige en vredelievende bekeering op groote schaal getuigt. De Arabische schrijver Ibn Batoetah (14e eeuw) verhaalt ons van den Sultan van Samatra of Samoedra, in noordelijk Sumatra (het tegenwoordig gebied van Pasei), dat hij bijzonder ijverig was voor den heiligen krijg, en dat zijne onderdanen in dien ijver deelden en vrijwillig met hem ten strijde trokken, met dat gevolg dat al de naburige ongeloovige volken hun onderworpen waren en het hoofdgeld (*djizjah*) betaalden, om in vrede met hen te leven [2]). Hier heeft men natuurlijk te denken aan de heidensche Bataks, waarvan langzamerhand een groot gedeelte aan het gezag van Samoedra of Pasei, later van Atjih en de Maleische vorstjes op de Oostkust onderworpen is. Ik vind echter nergens melding van *hoofdgeld* thans nog door Bataks aan Maleische vorsten betaald; het schijnt, — en ook hierin vinden wij weder een bewijs van de eigenaardige kleur die schier alle Mohammedaansche instellingen door aanpassing aan inlandsche gebruiken en toestanden in den Archipel hebben erlangd, — dat het meestal door een belasting in arbeid of levering van producten is vervangen. Dit is althans, volgens de mededeelingen van den heer Netscher, in het rijkje van Delli het geval [3]).

In Palembang heeft de bevolking der Redjang- en Pasemah-landen den Islam nooit aangenomen; maar ook zij heeft de suprematie der Mohammedaan-

---

[1]) Zie b.v. Kroon der Koningen, bl. 201 vv.; Donselaar in „Mededeelingen van het Ned. Zendelinggen", Jaarg. V (1861), bl. 88, 108; Friederich in *Cod. Arab. Soc. Batav. Catal.*, in „Verh. v. h. Bat. Gen." D. XXV, bl. 32.

[2]) Vgl. „Aardr. en Stat. Woordenboek van Ned. Ind.", art. *Sumatra*, Deel III, bl. 717.

[3]) Tijdschrift v. h. Batav. Gen., Deel XIV, bl. 348.

sche Sultans van Palembang erkend en zich met het bewaken der grenzen belast. Het schijnt echter dat zij vrijdom van alle eigenlijke belastingen heeft weten te bedingen, wat vermoedelijk wel alleen aan het onvermogen der Palembangsche vorsten om deze bergvolken tot meer volkomen onderwerping te brengen, zal zijn toe te schrijven.

Vollediger zijn vele Dajaksche stammen op Borneo onder het juk der Maleische vorsten gebracht, en ook hunne onderwerping moeten wij ons ongetwijfeld voorstellen als door de kracht der wapenen afgedwongen. Van hen wordt, onder andere belastingen, veelal ook een *hoofdgeld* gevorderd, dat onder den Arabischen naam van *hasil* bekend is, en zeker met de *djizjah* veel overeenkomst heeft, ofschoon, voor zoover mij bekend is, deze laatste naam op Borneo niet gebruikt wordt. Ook het gezag door de Sultans van Ternate en Tidore over vele heidensche bevolkingen van Alfoerschen en Papoeschen stam geoefend, en waaraan velerlei schattingen in geld, producten of arbeid verbonden zijn, zal wel als een uitvloeisel van den heiligen krijg, tot onderwerping of bekeering der heidenen gevoerd, te beschouwen zijn. Men herinnere zich uit de geschiedenis der Molukken de veroveringen van Sultan Baboe'llah van Ternate, den gelukkigen bestrijder der Portugeezen en den heer van 72 eilanden.

Sprak ik tot dusverre van heidensche bevolkingen aan het gezag van Mohammedaansche vorsten onderworpen, in andere gedeelten van den Archipel is, half door overreding, half door den heiligen krijg, allengs de geheele massa der bevolking tot den Islam gebracht. Dit is inzonderheid het geval geweest op Java, waar Raden Patah het reeds vroeger op vreedzame wijze aangevangen bekeeringswerk door den heiligen strijd tegen Madjapahit voltooid heeft, terwijl de latere vorsten van Mataram de nog onvolledige verovering der oostelijke districten van Java allengs voltooid en tevens die gewesten van het meer en meer naar Bali teruggedrongen Hindoeïsme gezuiverd hebben. In de Soenda-landen is de vreedzame prediking van den Soenan Goenong Djati gevolgd door de krijgstochten van zijn zoon Hasanoe'd-dîn tegen Padjadjaran, nadat hij eerst een groot gedeelte van Zuid-Sumatra tot de aanneming van den Islam en de erkenning van zijn gezag gedwongen had. Op het zuidelijk schiereiland van Celebes, dat mede geheel Mohammedaansch is, werd de Islam eerst op vreedzame wijze gevestigd in het rijk van Gowa of Makasser, en daarna (sedert 1603) door Sultan Alaoe'd-dîn van Gowa (Toemenangga rigaoekanna) en zijn bondgenoot en rijksbestierder Karaëng Nattonaja van Tallo (Toemenangga riagamanna) door de kracht der wapenen over het geheele schiereiland en tot ver over zijn grenzen uitgebreid.

De heilige oorlogen waarvan Mawerdi spreekt, zijn aanvallende oorlogen van de zijde der Moslemen; dat de ongeloovigen ook de belijders van den Islam zouden kunnen aanvallen, daaraan schijnt nauwelijks gedacht te zijn, zoodat omtrent zulke verdedigingsoorlogen in het geheel geene voorschriften gegeven worden.

Intusschen is het sedert de kruistochten het lot der Moslemen geweest, zich gedurig tegen de aanvallen der geloovigen te moeten verdedigen en zeer dikwijls het onderspit te delven. Ook in den Indischen Archipel is dit doorgaans het geval geweest. De oorlogen door de vorsten van Malakka en Djohor, van Atjih en Ternate, tegen de Portugeezen gevoerd, waren oorlogen tot verdediging van hunne onafhankelijkheid tegen de heerschzucht, en vaak ook van hunnen godsdienst tegen den bekeeringsijver hunner vijanden, en kregen in sommige gevallen, waar zij weder opstonden na genoodzaakt te zijn geweest zich aan het gezag der Europeanen te onderwerpen, het karakter van rebellie. Evenwel hebben die oorlogen toch dikwijls een godsdienstig karakter aangenomen, en zijn, althans zoo wij d'Argensola gelooven mogen, in de Molukken door de strijders van den Islam, die deze eilanden van het Portugeesche juk trachtten te bevrijden, vele duizenden Christenen van kant gemaakt, wat intusschen, zooals reeds vroeger werd opgemerkt, althans gedeeltelijk ook als straf voor hunnen afval kan beschouwd worden. Merkwaardig is het ook dat, volgens de Schadjara Melajoe[1]), tijdens de belegering van Malakka door de Portugeezen, de Maleische krijgers zich door de lezing der Hikájats van Emir Hamza en Mohammed ibnoe'l-Hanefiah, personen die in deze verhalen als vurige geloofshelden in den heiligen strijd worden geschilderd, tot heldenmoed en godsdienstige geestdrift trachtten op te winden.

De krijg tegen de Nederlanders had doorgaans een minder religieus karakter, omdat dezen veel minder dan de Portugeezen op uitbreiding van hun geloof bedacht waren en althans afkeerig waren van dwang daartoe te bezigen. Zij werden dan ook aanvankelijk veelal als bondgenooten tegen de Portugeezen en redders van hunne dwinglandij begroet. Reeds in het eerste contract, den 23sten Mei 1602 met de Bandaneezen gesloten[2]), werd bepaald, dat ieder zijnen God zou dienen naar het geloof dat God hem gegeven had, zonder de een den ander te haten; en aan dit beginsel bleef de Compagnie en later ook het Nederlandsch Gouvernement altijd getrouw. De oorlogen en opstanden hadden dus doorgaans een meer zuiver politiek karakter en werden in vele gevallen aan het Nederlandsch gezag alleen door zijne inmenging in de zaken der inlanders op den hals gehaald. Zelfs de Padries op Sumatra, die aanvankelijk slechts de godsdienstige hervorming der Maleiers in het Menangkabausche rijk, maar, na hunne aanvankelijke zegepraal, ook de voltooiing van de bekeering des eilands door den krijg tegen de ongeloovige Bataks beoogden, zouden gaarne de Europeanen met rust gelaten hebben, en zijn door ons zelven genood-

---

[1]) Uitgave van Singapore, blz. 358.

[2]) Zie dit stuk bij de Jonge, „Opkomst van het Ned. gezag in Indië," II, bl. 536.

zaakt de wapenen tegen ons op te vatten, toen wij de partij der gevluchte Maleische penghoeloe's omhelsd hadden. En toch werd hun strijd door hen wel degelijk als een heilige oorlog boschouwd, en zelfs werden de overwonnen Maleiers, ofschoon zij dan toch in naam en belijdenis, zooal niet in zeden en levenswijze, reeds geloovigen waren, door de grootste ijveraars onder hen naar het strengste krijgsrecht van den heiligen oorlog tegen ongeloovigen behandeld. Zij werden namelijk gedood of gevangen gemaakt en als slaven verkocht, terwijl de vrouwen, als slavinnen, tot bijzitten der overwinnaars werden vernederd [1]), en zoo hevig werd tegen hen gewoed, dat het een meer gematigd voorstander der hervorming doet uitroepen: «en zulk een oorlog werd een heilige krijg voor de zaak Gods genoemd!» [2])

Met dat al ligt in het geestelijk karakter dat onder de Mohammedanen aan de vorstelijke waardigheid verbonden is, en in het verschil van godsdienst tusschen het overheerschend en het overheerschte ras, steeds het gevaar, dat eerzuchtigen of ontevredenen, die tegen het Nederlandsch gezag in verzet komen, zich beroepen op eene hemelsche zending en de bevolking in den naam van God tot den krijg oproepen. De voorbeelden hiervan zijn niet zeldzaam en in den laatsten tijd nog heeft de Bandjermasinsche krijg daarvan een merkwaardig bewijs opgeleverd. Schaarden zich ook de ongeloovige Dajaks in de gelederen onzer vijanden, gelijk in den opstand in Britsch-Indië de Hindoes met de Mohammedanen samenspanden om de Britten te verdrijven, toch zijn de Maleiers als de hoofdaanleggers aan te merken en wisten zij zich een krachtigen steun te verschaffen door de opwekking van het godsdienstig fanatisme, dat zich vooral openbaarde in den dolzinnigen strijdlust van de leden der broederschap «Beratip beamal,» waarover ik in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, nommer voor September, eenige bijzonderheden mededeelde. Een niet minder bekend en opmerkelijk voorbeeld levert ons de opstand op Java onder Dipô Negôrô. Wat aan dien oorlog vooral een religieus karakter gaf, was eensdeels de buitengewone vroomheid van Dipô Negôrô zelven, waaromtrent wij vele bijzonderheden lezen in een verhaal van den oorsprong en het begin van den

---

[1]) Zie „Verhaal der Padri-onlusten" van „Sjech Djeláloe'd-dîn", uitgegeven door de Hollander, „Mal. leesboek", 5e stuk, bl. 32, 35, vgl. met Koran XLVII : 4, 5, en Mawerdi, § 49.

[2]) Tegenover de strenge leer van Toewankoe nan Rintjih, het hoofd der ijveraars, leerde Toewankoe nan Toewah, de aanvoerder der meer gematigde partij, dat het niet betaamde te plunderen, gevangenen te maken en het land te overweldigen, als daarin ook maar 20 of 12 of 4 of ook maar één enkele geloovige werden aangetroffen. (Zie het aangehaald „Verhaal," bl. 31.) De vorm dezer uitspraak doet aan Abrahams bede voor Sodom denken.

opstand, door Prof. Roorda aan een Javaansch Handschrift ontleend, en geplaatst in de «Bijdragen voor Indische taal-, land- en volkenkunde,» uitgegeven door het Delftsch Instituut [1]), anderdeels in de groote rol in dezen opstand gespeeld door den priester Kjahi Mâdjâ, dus genoemd naar de dessa Mâdjâ in het gebied van Soerakarta [2]). In het zoo even vermelde Javaansche verhaal van den oorlog wordt het echter zeer afgekeurd, dat Dipâ Negârâ op raad van Kjahi Mâdjâ den titel van Sultan aannam. De schrijver noemt dit in strijd met den goddelijken wil, waarvan Dipâ Negârâ door vroegere droomen zou zijn onderricht geweest, en beschouwt deze zelfverheffing van den prins als de oorzaak van zijnen val. Voor het overige is het genoegzaam bekend, dat de proclamatiën van Dipâ Negârâ en de brieven van andere hoofden van den opstand den last bevatteden om de Nederlanders te verdrijven, den Islam in vollen luister te herstellen en de ongeloovigen, tenzij zij den Islam aannamen, te verdelgen, en dat ook vaak de Javaansche soldaten, even als de Maleiers van Bandjermasin, onder den kreet: «Er is geen God dan Allah en Mohammed is zijn profeet,» zonder zich om het geweer- en schrootvuur onzer troepen te bekommeren, in blinde woede op onze colonne's inrenden.

Wat het uitbreken van een wezenlijk voor het Nederlandsch gezag gevaarlijken krijg vooral verhoedt, is de geringe militaire macht waarover de inlandsche vorsten te beschikken hebben, zoodat zij in hunne pogingen tot verzet van volkswapening afhankelijk zijn. Inzonderheid is de militaire macht der vorsten die nog een schaduw van gezag op Java behouden hebben, van zeer geringe beteekenis. Reeds bij de overeenkomsten door Raffles met de vorsten van Soerakarta en Djokjokarta aangegaan, nadat hij hen door een militaire expeditie tot eerbiediging van het Europeesch gezag gedwongen had, werd hunne troepen-sterkte tot eene lijfwacht ingekrompen en kwamen de middelen van verdediging geheel in handen van het Europeesch bestuur [3]). Wel is het aantal soldaten die deze lijfwachten uitmaken, vrij taltijk; maar zij zijn alleen geschikt voor parade, en hebben in hunne zonderlinge, gedeeltelijk nog de oude Hollandsche kleederdrachten nabootsende uniformen, een alles behalve krijgshaftig en onweêrstaanbaar lachwekkend voorkomen. Intusschen heeft de ondervinding vroeger op Java, laatstelijk op Borneo, op droevige wijze geleerd, hoezeer bij opgewekt religieus fanatisme eene volkswapening ook nu nog te vreezen is. Maar geen dezer oorlogen had in godsdienstijver zijn oorzaak en wortel; alleen politieke misslagen hadden daartoe aanleiding gegeven, en de godsdienst werd slechts

---

[1]) Nieuwe Volgreeks, deel III. Zie vooral bl. 145, 147, 148.

[2]) Zie over hem de Stuers, «Gedenkschrift van den oorlog op Java," blz. 19.

[3]) Levyssohn Norman, „de Britsche heerschappij op Java", blz. 72.

als middel gebruikt. Als fouten worden vermeden, de Europeesche invloed versterkt, de rechtstreeksche aanraking van den Europeaan met den inlander vermeerderd, en vooral naar een billijk en rechtvaardig bestuur en behartiging van de welvaart der bevolking gestreefd wordt, schijnt er weinig vrees te zijn, dat alsnog in ons rijk van Insulinde een heilige oorlog zou kunnen uitbreken, die aan het Nederlandsch Gouvernement ernstige bekommering zou behoeven in te boezemen.

Ten slotte van deze vluchtige schets nog een woord over de zeerooverij. Professor Keyzer zegt in de voorrede op Mawerdi, § 11, dat de zeerooverij in den Archipel een bijzondere vorm van den heiligen krijg is. Ik geloof dat hij gelijk heeft, ofschoon dit niet zoo dadelijk in het oog valt, omdat ook heidensche stammen, zooals de Zee-Dajaks en de Orang-laut aan dit gruwzaam bedrijf deelnemen. Doch deze barbaarsche stammen zijn doorgaans slechts de werktuigen der Maleische en Arabische hoofden, of volgen op kleine schaal het voorbeeld na, hun door de Ilanons van Magindanao, de Soeloereezen en andere Mohammedaansche bevolkingen gegeven. De gedurige staat van oorlog waarin de Mohammedaan, ten gevolge der voorschriften omtrent den heiligen krijg tegen de ongeloovigen verkeert, en het krijgsrecht dat hem vergunt die ongeloovigen, zoolang hij geen verbond met hen heeft aangegaan, waar hij maar kan gevangen te maken en als slaven te verkoopen, hebben een kwaad gevoed en onderhouden, dat, voor het overige, bij een lagen trap van beschaving, toch reeds de natuurlijke medgezel der zich ontwikkelende scheepvaart pleegt te zijn. Het rooven van menschen is, en was vroeger, toen de slavernij in den Archipel nog niet werd tegengegaan, op nog veel grooter schaal een der hoofdbedoelingen van de zeeroovers. Raffles zegt[1]), dat de handelschepen der Arabieren schier uitsluitend door hunne slaven bemand waren, en dat zij hunne bemanning voltallig hielden door geschenken van slaven die zij van de zeeroovers ontvingen, of ook door zelven langs de kusten menschen te stelen. «De heidensche volken in de nabijheid der Mohammedaansche,» zegt hij, «zooals de Balineezen, sommige stammen van Celebes, de Alfoeren, de Papoewa's of oostersche Negers, de oorspronkelijke bevolkingen van Halmaheira en Ceram en andere volken van het Oosten zijn op een groote schaal de slachtoffers van het stelsel van menschenroof, en worden, *als ongeloovigen*, door de geloovigen als rechtmatige buit beschouwd.» Evenzoo schrijft ook de heer Muntinghe de zeerooverijen en geweldenarijen waaraan zich de Mohammedaansche vorsten van den Archipel schuldig maken, toe aan hetgeen hij noemt: »het rampzalig leerstelsel der Mohammedanen, dat aan ongeloovigen geen onrecht kan worden gepleegd [2]);» maar waarbij hij inderdaad slechts het wreede krijgs-

[1]) History of Java, I, p. 260.

[2]) Tijdschrift voor Ned. Ind., Jaarg. 1850, Deel II, bl. 174, 175.

recht der Moslemen tegenover de ongeloovigen op het oog heeft, zoolang zij zich niet bij verdrag onderworpen hebben; want het zou onbillijk zijn uit het oog te verliezen, dat van dat oogenblik af wel degelijk verplichtingen tot billijke behandeling van den ongeloovigen onderdaan erkend worden, hoe hard ook de voorwaarden mogen zijn waarop hun bescherming of veiligheid wordt toegezegd. Maar elke kruistocht ondernomen tegen hen die noch den Islam aangenomen, noch verdragen van onderwerping en veiligheid gesloten hebben, kan te allen tijde verzekerd zijn van de goedkeuring der talrijke Scheikhs en Seijids, alom in den Archipel gevestigd; en gelijk in het Westen, sedert het verval van het rijk der Khaliefen, de heilige krijg tot de strooptochten der Barbarijsche Staten samenkromp, zoo is ook in de wateren van het verre Oosten in de tochten der zeeroovers een verbasterd overblijfsel van den strijd voor het geloof te erkennen. Ook daar roept de vrome Imam vaak 's hemels zegen op het bloedig handwerk van den zeeroover in, die, zoo hij den strijd tegen Heiden of Christen met zijn leven betaalt, ook nu nog geacht wordt, als martelaar voor de zaak Gods, de paradijsvreugde te gemoet te gaan.

P. J. Veth.

DE VOORNAAMSTE HOLLANDSCHE WOORDEN

IN HET

MALEISCH DER MINAHASA.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	**Aanteekeningen.**
aanslag	aanslag	meer bijzonder doelende op den hasiel-aanslag.
aartappel	aardappel	*kentang* is niet bekend.
adres	adres	het adres van een brief; *alamat* is niet bekend.
agent	agent	
akèt	agaat	gewoonlijk met *batoe* vereenigd: *batoe akèt.*
akte	akte	steeds met *soerat* gebezigd: *soerat akte.*
amtenaar	ambtenaar	slechts de hoofden verstaan *pendjawat.*
aneis	anijs	*adan* is niet bekend; in het Alfoersch heet anijs *paàmpaäs.*
arrès	arrest	*taroh di arres*, in de gevangenis zetten; *kamar arres*, arrestantenkamer (*toetoepan* wordt ook gebruikt).
baas	baas	*toekang* zijn werklieden, en *baas* iemand die het opzicht over de werklieden heeft.
bakkie	bakje	een presenteerblaadje.
balk	balk	daarvoor is geen ander woord.
band	band	iets vastbinden = *taroh band.*

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
bangko	bank	bank in het algemeen.
bedding	bedding	voor kweeking van jonge plantjes; *petak* wordt slechts door sommige hoofden verstaan.
benauwd	benauwd	daarvoor is geen ander woord.
besluit	besluit	*soerat poetoesan* wordt zelden gehoord.
bierman	buurman	*tangga* is trap; *roemah tangga*, huishouding; maar *tetangga* is niet bekend.
bitter	bitter	de pomeranzen-spiritus of het maagbitter.
blaas	blaasje	b. v. op de tong na veel rooken, op zweertjes, enz.
blau	blauw	het indigoblauw; *nila* is minder bekend.
boek	boek	*boekoe-boekoe* beteekent alleen *gewrickt*.
bok	bocht	met *ber* of *ba* tot *babok*, bochtig, afgerond.
bolsak	bultzak	*kasoer* is niet bekend.
boontjies	boontjes	de bekende groente; *katjang* is eene inlandsche groente.
boor	boor	als z. n. w en als werkw.
boosman	bootsman	
borduur	borduren	bij *soedji* werkt men met garen, bij *borduur* met gouddraad.
borg	borg	in den zin van *borg zijn*; in schrift soms *sikoeta*.
borgor	burger	gewoonlijk *orang borgor*, de vrije lieden.
bril	bril	de bril op een privaat.
broid	bruid	*pengantèn* wordt niet verstaan.
broidegom	bruidegom	
brood	brood	*roti* wordt niet of hoogst zelden gebruikt.
bijgebouw	bijgebouw	hiervoor bestaat geen ander woord; het opgegevene wordt zoowel in enkel- als meervoud gebtuikt.
bijwak	bijwacht	eigenlijk *schildwacht*.
dak	dak	*atap* heet de *katoe*.
dankje	dank	eene meer beleefde uitdrukking voor *tarima kasih*.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
dansa	dansen	de Europeesche dansen.
deftig	deftig	*pakejan deftig*, met een rok gekleed zijn.
dek	dek	het dek van een schip.
djenewer	jenever	van *sopi* sprekende bedoelt men *arak*.
djoeloes	jaloersch	*tjemboeroe* of *tjemboeroean* wordt niet verstaan.
djonges	jongen	bediende, waarvoor ook *anak* of *orang* wordt gebruikt.
dobbol	dubbel	hiervoor is geen ander woord.
dointjie	deuntje	zangwijs, aria.
doit	duit	in het algemeen voor *geld* gebezigd, b. v. *dija banjak doit*, hij heeft veel geld.
doosie	doosje	
dopies	dopjes	slaghoedjes.
draf	draven	ook *tiga kaki* geheeten.
dril	drillen	in den zin van exerceeren.
eksamel	examen	echter ook *kapariksaän*.
el	el	*ello* is niet in gebruik.
estrak	extract	de vendurekening.
familie	familie	*koelawarga* is alleen bij de hoofden bekend.
fandisie	vendutie	ook *lelong* in plaats van *lelang*.
fandoeng	noodig (van doen)	overeenkomende met het Jav. *perloe*.
farlak	verlakt	*tjapatoe farlak*, verlakte schoenen.
farlief	verliefd	*bakoe soeka* wordt ook gebruikt.
fatsoen	fatsoen	b. v. *ini jas ada fatsoen sakali per dija*, die jas staat hem zeer goed.
ferander	veranderen	eene meer dagelijksche uitdrukking voor het Mal. *lainkan*.
ferfeel	vervelen	gewoonlijk met *rasa* tot *rasa ferfeel* vereenigd.
fergool	verguld	*prada* wordt ook verstaan.
festa	feest	hetzelfde als op Java *pesta* en *pista*.
fiesjes	fishes	bij het kaartspelen.
fiola	viool	in plaats van *biola*.
flak	vlek	ook *bavlak*, vlekken, gevlekt. (In zuiver Maleische woorden wordt

Maleisch.	Hollandsch.	Aanteekeningen.
		evenzoo het voorvoegsel *ber* of *be* als *ba* en *bo* geschreven en uitgesproken).
flau	flauw	*rasa flau*, flauw van smaak; *djatoh flau*, flauw vallen.
floer	vloer	*lantei* als die van niboeng of bamboe is.
floit	fluit	*floit* is de dwarsfluit, *soeling* een kleine fluit.
foorhemel	hemel	d.i. de hemel van een ledikant (*verhemelte* heet *langit-langit*).
foornes	fornuis	
foorschot	voorschot	*perskot* hoort men weinig.
fores	voorhuis	ook wel *foresch* geschreven.
fork	vork	*garfoe* of *garpoe* wordt niet verstaan.
frei	vrij	meer bijzonder van de betaling van hasiel vrijgesteld.
froeg	vroeg	b. v. *ada froeg lagi*, het is nog vroeg.
galopeer	galoppeeren	dit ziet op *rennen*.
gardèn	gordijn	venster-gordijnen = *klamboe*, bedgordijnen = *gardèn*.
gardoes	kardoes	het bordpapier.
gebèd	gebed	*minta doa* en *sembahjang* zijn echter ook bekend.
gemeene	gemeen	een gewoon schutter, in tegenoverstelling van een korporaal of sergeant.
genderija	gaanderij	voor- en achtergaanderij eener woning: het woord *pendopo* is niet in gebruik.
genotschap	genootschap	hiermede wordt het Ned. zendelinggenootschap bedoeld.
gesond	gezond	waarvoor in schrift ook *njaman* wordt gebezigd.
gèsper	gesp	*timang* kent men hier niet.
gietar	guitaar	
got	goot	*parit* en *selokkan* verstaan slechts weinigen.
grap	grap	in den zin van *grappig* en *grappenmaker*.
grif	griffel	

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
groei	groeien	*toemboek* en *bertoemboek* worden veel verward met *toemboek* en *bertoemboek*.
gros	grof	voor het Mal. *kasar*, dat slechts door enkelen wordt verstaan.
haak	haak	b. v. *haak gardèn* enz., echter ook *gaté-gaté*.
haarspel	haarspeld	
hagèl	hagel	om meê te schieten.
ham	ham	op Java *ikan ham*.
hambakt	ambacht	eigenlijk elke betrekking, b.v. *pergi adjar hambakt*, zich voor eene betrekking gaan bekwamen.
handgeld	handgeld	bij indiensttreding als soldaat.
handoek	handdoek	*lènso* duidt meer op *zakdoek*.
harmonika	harmonica	het bekende instrument.
hek	hek	ook *pintoe kintal*.
hengsel	hengsel	
hoek	hoek	*djiko* noemt men een hoek aan de kust tusschen twee kapen.
hoesaar	huzaar	
jas	jas	
kaart	kaart	*patah* wordt ook gebruikt.
kadrielie	quadrille	de bekende dans.
kakoes	kakhuis	*tampat bitjara* is fatsoenlijker.
kamar	kamer	*bilik* is niet bekend.
kanikir	knikker	*knikkeren* heet *koeti-koeti*.
kantoor	kantoor	op Java zegt men *kantor*.
kaptein	kaptein	de gezagvoerder van een schip.
kartier	kwartier	*orang kartier*, de ketting-jongens.
kas	kast	*almari* en *peti* worden weinig verstaan en nooit gebruikt.
kasta	kaste	b.v. *kasta welanda*, *kasta alifoeroe*, enz.
kèker	kijker	voor verrekijker, teleskoop, enz.; *tropong* is niet bekend.
kelder	kelder	b.v. een kelder jenever.
kenoop	knoop	aan kleedingstukken; *kantjing* wordt niet verstaan.
ketel	ketel	hiervoor is geen ander woord bekend.
klad	kladden	

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
klak	klacht	*bawa klak* = *mengadoeh.*
klas	klasse	op school in gebruik, echter ook *bahagian.*
kleed	kleed	*pakei kleed*, Europeesche, meer bijzonder vrouwen-kleederen dragen.
klerk	klerk	*djoeroe toelis* is een inlandsche schrijver.
klok	klok	*héla klok* = de klok luiden; *lontjêng* wordt niet verstaan.
knèk	knecht	in tegenoverstelling van *baas.*
knoopsgat	knoopsgat	daarvoor is geen ander woord bekend.
knor	knorren	in den zin van *pruttelen.*
koekies	koekjes	gebak in het algemeen; *manisan* zijn *confituren.*
koerant	courant	meer gebruikelijk dan *soerat* of *kertas (?) chabar.*
koffer	koffer	
koffij	koffie	met *kebon*, *pohon*, *boewah* enz. verbonden, altijd als *koffij* geschreven en uitgesproken.
koléra	cholera	gewoonlijk *sakit koléra.*
kompas	kompas	*boussole* is ook *kompas*; *pedoman* is niet bekend.
kondisie	conditie	*angkat* of *bekin kondisie*, een toast slaan (ook *angkat selamat*).
koning verjaar	koningsverjaardag	gewoonlijk plechtig gevierd door een feest der schutterij.
kontan	kontant	
konterbos	contributie	b. v. de contributie aan de schutterijkas.
kontrak	contract	altijd met *soerat* verbonden.
kooi	kooi	de algemeene benaming voor *ledikant*; *tampat tidor* is *slaapplaats.*
koopbrief	koopbrief	
koopie	koopje	*kassie koopie*, iemand een koopje geven (een geijkte Indische uitdrukking).
koord	koord	voor boordsel.
koppi	kopje	*mangkok* is een groote kom.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
kordeer	accordeeren	*bakoe kordeer baik*, met iemand een accoord treffen.
korketrek	kurketrekker	in plaats van het op Java gebruikelijke *kotrek*.
korset	corset	
kous	kous	*handschoenen* noemt men ook wel *kous tangan*.
krak	kraag	
kramp	kramp	
krol	krul	*ramboet krol*, gekruld haar.
krois	kruis	ter vervanging der handteekening.
kroontjie	kroontje	van gekleurd papier vervaardigd, in het ledikant van pasgetrouwden opgehangen.
kuif	kuif	
kwart	kwart	1/4 deel, ook voor 1/4 gulden.
kwas	kwast	een verfkwast.
kwitantie	quitantie	met *soerat* verbonden.
laars	laars	ter meerdere duidelijkheid wordt *t'apatoe laars* gebezigd.
laat	laat	soms zegt men ook: *soedah langgar tempo*.
lak	lak	
laken	laken	voor kleedingstukken; *sachlat* is niet bekend.
lampoe	lamp	
landraad	landraad	in schrift *madjelis besar tanah Minahasa*.
lantéra	lantaren	*teng* noemt men de Chineesche lantarens.
lastok	laadstok	daarvoor is geen ander woord bekend.
lau-lau	lauw	van water enz.; een ander woord daarvoor is *satengah panas*.
laweer	laveeren	
lees	lezen	*batja* wordt weinig gebruikt.
lei	lei	gewoonlijk *batoe lei*, op de scholen.
leim	lijm	wordt zeldzamer als *lim* uitgesproken.
leis	lijst	b. v. om schilderijen.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
lemon	limoen	op Java *djeroek* geheeten.
leper	lepel	*sendok* wordt niet vestaan.
liniaar	liniaal	
lodji	loge	ook *roemah kalakérang*. Alf. *kalakeran* van *laker* = *veel*).
loop	loop	een geweerloop.
losjeer	logeeren	
losjiement	logement	zoo wordt het kosthuis te Tondano genoemd.
loterei	loterij	
lijnbaan	lijnbaan	waar het gemoeti-weefsel tot touw wordt gedraaid.
maandak	maandag	beter: *hari maandak* (de dagen der week worden aldus genoemd: *hari maandak*, *h. doewa*, *h. tiga*, *h. ampat*, *h. lima*, *h. sabtoe en h. dominggoe*).
maatskappij	maatschappij	*kapal maatskappij* heeten de stoombooten der N. I. stoomvaartmaatschappij.
mai	mama	in schrift wordt *iboe* gebezigd.
mantroos	matroos	
medallie	medaille	de medaille voor trouwen dienst van gepaspoorteerde soldaten.
meester	meester	de onderwijzers der gouvernements- en negorij-scholen, in tegenoverstelling van die der genootschapsscholen, welke meestal *pengadjar* genoemd worden.
meneer	mijnheer	tegen Europeanen meermalen in plaats van *Toean*, als meer beleefde uitdrukking.
metsel	metselen	
modo	mode	*modo baharoe*, eene nieuw ingevoerde gewoonte.
moei	moei	ook als men oude vrouwen aanspreekt, in plaats van *mai toewa*.
moer	moer	het bezinksel van sagoweer.
morgon	morgen	eene verkorting van *goeden morgen*, een meer beleefde ochtendgroet
mostord	mosterd	*sasawi* is niet bekend.

MALEISCH.	HOLANDSCH.	Aanteekeningen.
movrou	mevrouw	tegen Europeesche dames in plaats van *Njonja*, als meer beleefde uitdrukking.
njong	jongen	aldus wordt een man of jongen aangesproken, wiens naam men nie kent.
nol	nul	
nommor	nommer	*angka* wordt voor *cijfer* gebruikt.
nood	uitnoodiging	*dapat nood*, eene uitnoodiging krijgen.
noot	noot	een muzieknoot.
ofor	over	*kassie ofor*, overgeven eener betrekking; *sarahkan* is deftiger.
oestoer	oester	*tiram* wordt niet verstaan.
onbekwaam	onbekwaam	daarmede worden de personen aangeduid, die niet in staat zijn hasiel te betalen wegens ziekte enz.
onbeskoft	onbeschoft	eene sterkere uitdrukking dan *koerang adjar*.
onderbroek	onderbroek	
ongkos	onkosten	in schrift gewoonlijk *belandja*.
ontslak	ontslag	*lepas deri pangkat* of *pekerdjaän* is ook in gebruik.
orgel	speeldoos	zeer gezocht en duur betaald.
orlosie	horloge	
oom	oom	in het algemeen worden bejaarde mannen aldus aangesproken.
paal	paal	zoo bij afstandsberekening als van houten palen.
paar	paar	een paar stuks; ook wordt aldus de dame genoemd bij het dansen, b. v. *sapa Toean poenja paar?*
pai	papa	*bapa* wordt ook gebruikt.
pak	pacht	*pak* alleen is *pachter; pegang pak*, pachten.
pakhuis	pakhuis	in *Toean pakhuis*, d. i. de pakhuismeester.
pap	pap	
pas	passen	ergens in passen; *soerat pas*, een verlofpas.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
pasment	passement	gouden of zilveren borduursel, door de hoofden zoozeer verlangd.
pelsier	pleizier	*ramei* is ook in gebruik.
pen	pin	een houten pin.
penna	pen	in schrift altijd *qalam*.
persèn	percent	de hasiel-percenten der hoofden.
persent	present	geschenk.
petjies	pet	*sapéo* is een hoed.
pis	pissen	*kintjing* wordt zelden gebruikt.
pispot	pispot	
pistool	pistool	
plester	pleister	
poep	poepen	*bérak* is minder fatsoenlijk.
poergatie	purgatie	*obat boewang ajer*.
poes	poes	alleen bij het roepen eener kat (deze toch heet *toesa*).
pokies-pokies	hocus pocus	eene uitdrukking om *goochelen* aan te duiden.
policie	politie	de policiedienaren, ook *pion* geheeten.
pols	pols	*raba pols*, den pols voelen.
pompa	pomp	op de schepen.
pond	pond	
ponteer	pointeeren	mikken met geweer of geschut.
pos	post	*toekang pos*, postbode; *soerat pos*, postbrieven; *pospaket*, postpakket.
preekstoel	preekstoel	ook, ofschoon zeldzamer, *minbar*.
pronk	pronk	sieraden, mooie meubels enz. in eene woning.
prop	prop	de gewone benaming voor *kurk*, b.v. *tjaboet prop*, ontkurken.
pijp	pijp	*pipa* is een vat of ton.
raai	raden	aanraden; *kassie raai*, iemand een raad geven.
raai-raai	raden	een raadsel oplossen.
raam	raam	vlechtwerk van rotan.
radeis	radijs	*lobak* wordt zelden gebruikt.
rapport	rapport	*bawa rapport*, rapporteeren.
regeer	regeeren	iemand dwingen onafgebroken bezig te zijn.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
rei	rij	*berdiri satoe rei*, op eene rij staan.
réken	rekenen	rekenen, cijferen, meer dan *hitoeng* in gebruik; *soerat réken* = rekening.
rekes	request	gewoonlijk *soerat rekes.*
riki	bereiken	*kita riki per dija*, ik heb hem gesnapt.
rok	rok	een vrouwenrok; *roké* is een mannenrok.
rond	rondom	*koeliling* vindt men alleen in geschriften.
rooms	roomsch	*agama rooms*, de roomsche godsdienst.
roosie	roos	gewoonlijk *boenga roosie.*
rosbank	rustbank	soms ook *sofa* genoemd.
saal	zadel	hiervoor is geen ander woord bekend.
sabel	sabel	*pedang* is ook gebruikelijk.
sak	zak	*sak doit*, geldzak.
schilderij	schilderij	ook *tèkenan* en *teladan.*
schoetje	schuitje	meer bijzonder voor *sloep* gebezigd.
segel	zegel	gewoonlijk *soerat segel;* verzegelen is *taroh tjap.*
sei	zijde	de zijde van iets, b. v. van het lichaam.
selderei	selderij	
sent	cent	een *koepang* telt te *Manado* 6½ ct., te *Kema* 6 ct., en te *Amoerang* 8 ct.
serfet	servet	
sipier	cipier	
skaaf	schaaf	ook voor *schaven* gebezigd.
skarnier	scharnier	
skel	scheel	gewoonlijk *mata skel.*
skot	schot	b. v. *pasang doewa skot*, twee schoten doen.
skotel	schotel	
skroef	schroef	
sla	salade	die echter op zeer eigenaardige wijze wordt toebereid.
slof	slof	*tjenéla* is ook in gebruik.
slot	slot	*koentji* heet de *sleutel.*

MALEISCH,	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
smal	smal	*sesak* is meer *nauw*.
smeer	smeren	*gossok* en *oeroeh* hebben eene meer speciale beteekenis.
smokkol	?	*smokkol* is *ontbijten*.
snapan	snaphaan	*bedil* is niet bekend.
soen	zoen	*kassie soen* (of *tjioem*), iemand een zoen geven; *kolonne soen-soen*, een zeer populaire dans.
soeseis	saucijs	*worst* wordt ook *bolong* geheeten.
soessie	zusje	aldus wordt ook een meisje aangesproken, dat tot de meer intieme kennissen behoort.
soldeer	soldeeren	
solder	zolder	*loteng* wordt niet verstaan.
sondor	zonder	*sondor kita poenja tahoe*, buiten mijn weten.
soom	zoomen	ook *mendjait soom*.
sop	soep	
sous	saus	*koewah* is een bijzonder gerecht.
span	spannen	niet *span van de hand*, hiervoor gebruikt men *djingkal*.
spek	spek	ook *tawar* geheeten.
spel	spellen	*hédja* wordt ook verstaan.
spoel	spoelen	b.v. uitspoelen van waschgoed enz.
spoit	spuiten	
spook	spook	ook wel *goda* geheeten.
spoor	spoor	
sprei	sprei	
staat	staat	afwisselend met *daftar* gebezigd.
stal	stal	*gedogan* noemt men hier ook *stal*.
steipies	stuipen	
stiekbogel	stijgbeugel	
stierman	stuurman	*stierman besar*, de eerste stuurman.
stokfles	stopflesch	
stoot	stooten	alleen van een geweer.
straat	stràat	*loeroeng* is meer *steeg*.
stralielamp	austraallamp	
strei	strijden	*bakoe strei*, kibbelen.
strèp	streep	gewoonlijk *bastrèp*.
striek	strijken	aan het *strijkijzer* wordt ook deze naam gegeven.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	Aanteekeningen.
stroop	stroop	*ajer goela* is niet in gebruik.
tafellak	tafellaken	
takseer	taxeeren	
tamboer	trom	*poekoel tamboer* = trommen.
teer	teer	
tèken	teekening	ook *platen* (een photographist = *toekang tèken*).
tekor	tekort	eene nadere omschrijving van *koerang*.
tel	tellen	*koedah tel*, een paard dat den telgang heeft.
tering	tering	beter *kokehe tering*, woordelijk *teringhoest*.
toom	toom	teugel met toebehooren.
tralie	tralie	
trèh	strekken	b. v. *trèh kaki*, de beenen uitstrekken.
trèktèk	trechter	*tjorong* is niet bekend.
trommol	trommel	een blikken trommel.
trompet	trompet	
u	u	soms *ie* uitgesproken; een meer beleefde term dan *toean*.
waar	?	steeds in ontkennenden zin gebruikt b.v. *itoe tra waar*, dat geeft geen pas.
waarnemend	waarnemend	ook wel *perwis* genoemd.
wals	wals	de bekende dans; ook *valsch* van edelgesteenten.
wensel	windsel	
wol	wol	gewoonlijk *benang wol*.

Omtrent de spelling der hier medegedeelde woorden valt op te merken, dat de uitspraak zoo getrouw mogelijk is teruggegeven, behalve enkele uitzonderingen, waar deze behouden werd zooals die in brieven en rapporten meermalen wordt aangetroffen.

De g wordt nu eens als de Fransche g in *goût*, dan weder als onze hollandsche g uitgesproken; bepaalde regels bestaan daarvoor niet.

Het Arabisch schrift is niet bekend, zoodat dan ook de romeinsche karakters zijn gebezigd.

Zonder door wetenschappelijke waarde uit te munten, moge deze bijdrage strekken als een bewijs van de groote verbastering der Maleische taal, ook in een land als de Minahasa, waar men allicht eene betere beoefening dier taal zou voorondersteld hebben; voor de meeste woorden toch is geene andere uitdrukking bekend dan de opgegevene, en begaat men de onvoorzichtigheid andere te bezigen, dan heeft men groote kans niet verstaan te worden.

Op volledigheid wordt geen aanspraak gemaakt; over iets meer dan dagelijksche onderwerpen met de hoofden sprekende, hoort men nog vele zonderlinge woorden, die echter, als minder algemeen, zijn achterwege gelaten.

Het Maleisch is in de Minahasa een vreemde taal, en kan dus uit den aard der zaak niet op zuiverheid bogen; wellicht is de tijd niet meer verre, dat het voor goed door onze taal mag worden vervangen, en alzoo de gelegenheid gegeven om eene meer degelijke ontwikkeling voor te bereiden, dan tot heden mogelijk was.

A. 24 Nov. 1869. DE C.

DE WETGEVING VOOR OOSTERSCHE VREEMDELINGEN IN NEDERLANDSCH INDIË.

Nog altijd hebben de in Indië vreemde Oosterlingen, voornamelijk de Chineezen, eene eigen geschiedenis. Nu eens ingehaald, dan weder uitgestooten; nu eens vervolgd en met geheele vernietiging bedreigd, dan weder boven de inheemsche bevolking voorgetrokken; beurtelings meêdoogenloos onderdrukt en tot agenten van het bestuur verheven; leven zij bestendig in afzondering, in nationale wijken opgesloten, onder eene speciale wetgeving, die hen wantrouwt en hun slechts een ongewis bestaan gunt. In het Februari-nommer 1867 van dit Tijdschrift is de feitelijke en wettelijke toestand van de Oostersche vreemdelingen in het algemeen, en van de Chineezen in het bijzonder, uitvoerig behandeld. Wij verwijzen den lezer naar de in dat stuk voorkomende bijzonderheden omtrent het karakter en de verdiensten der op Java en elders in den Indischen Archipel gevestigde Chineezen. Ons doel is heden, het betoog van 1867 met eenige nieuwe feiten aan te vullen.

In de eerste plaats wenschen wij de aandacht te vestigen op den gunstigen indruk dien de Chineezen ook elders maken. Het is bekend, dat velen hunner naar Californië zijn geëmigreerd en dat zij zich ook daar door hunne werkzaamheid en vredelievendheid hebben onderscheiden. De spoedige voltooiing van de groote spoorweglijn welke San Francisco met Nieuw-York verbindt, heeft men voor een groot deel aan hun onverdroten vlijt te danken. De heer Rodolph Lindau had de gelegenheid om de Chineesche spoorwegarbeiders op het terrein werkzaam te zien, en in een merkwaardig artikel van de *Revue des Deux-Mondes* (vierde deel van 1869) doet hij hulde aan hunne goede hoedanigheden. Hij schreef onder anderen:

«Aan het station van Truckee bevond zich een vloed van Chineezen. Men kan niet genoeg wijzen op de groote diensten welke de Chineesche arbeiders

zijne beweging. Hij kan zich nederzetten waar hij wil; hij kan heen en weêr trekken, in en buiten nationale wijken vertoeven; hij kan zich met personen van zijn landaard vereenigen, en evenzoo geisoleerd werken, zonder dat hij verplicht wordt zich aan bijzondere formaliteiten te onderwerpen. — In Nederlandsch Indië moet de toegelaten Chinees onmiddellijk zich begeven naar de wijk, waar de lieden van zijn landaard door de wet gedwongen worden verblijf te houden. Vestiging buiten die wijk vereischt eene nieuwe vergunning van het hoofd van het Plaatselijk Bestuur. Zonder vergunning van dezen ambtenaar mag de tijdelijk toegelaten vreemdeling zich niet verder dan tien palen van de plaats van zijn verblijf verwijderen. Tot het bezoeken van plaatsen in een aangrenzend gewest gelegen, wordt bovendien de vergunning vereischt van het hoofd van Gewestelijk Bestuur, en, bij verdere reizen, die van den Gouverneur-Generaal. Dit alles geldt voor het tijdelijk verblijf van uiterlijk *zes* maanden. Wenscht de Chineesche nieuweling zich voor goed in Indië te vestigen, dan moet hij al weder eene schriftelijke vergunning verzoeken. De vergunning tot inwoning wordt verleend, op Java en Madura door den Gouverneur-Generaal, en elders door den hoogsten gewestelijken gezaghebber. Zij wordt aangevraagd door tusschenkomst van het hoofd van het Plaatselijk Bestuur dat den belanghebbende heeft toegelaten. Bij die aanvraag moet eene verklaring worden overgelegd van den Commandant der wijk waartoe de bezoeker behoort, dat deze genoegzame middelen van bestaan bezit of door werkzaamheid kan verkrijgen. De plaatselijke ambtenaar behoeft echter geen genoegen met eene zoodanige verklaring te nemen; in stede daarvan kan hij vorderen, dat weder twee ingezetenen zich borg stellen. De vergunning tot inwoning geeft den Chinees eenige meerdere vrijheid van beweging. Hij mag zich vestigen op alle plaatsen, waar Chineesche wijken zijn. Alleen krachtens eene speciale vergunning mag hij zich elders vestigen.

De belemmerende voorschriften op de toelating zijn behoorlijk gedekt door strafbepalingen. Op het verzuim van zich binnen de vier-en-twintig uren na aankomst aan wal bij de politie te vertoonen, staat eene boete van 25 gulden. Met dezelfde boete worden, ingevolge de nog werkende bepalingen van 1837, zij gestraft die een Chinees huisvesten zonder daarvan binnen vier-en-twintig uren aangifte te doen aan het Plaatselijk Bestuur; herbergiers en logementhouders kunnen buitendien bij de tweede overtreding beboet worden met *f* 100.— en bij verdere herhaling met de intrekking der vergunning tot het houden van herberg of logement. Vestiging buiten de wijken zonder nadere vergunning wordt evenzoo beboet met 25 tot 100 gulden. Eindelijk kunnen Oostersche vreemdelingen die na ommekomst van den tijd der voorloopige toelating Nederlandsch Indië niet vrijwillig verlaten, of aan wie vergunning tot inwoning wordt geweigerd, door de openbare macht tot vertrek worden gedwongen.

Het is natuurlijk dat, als men aan den éénen kant let op de goede hoedanigheden der Chineezen en op de vele diensten die zij in Nederlandsch Indië bewijzen, en aan den anderen kant zich weet los te maken van betreurenswaardige vooroordeelen, men minder ingenomen wordt met eene wetgeving, ingericht veeleer om de immigratie van Chineezen tegen te gaan, dan om haar te bevorderen. Dit betere inzicht is op zich zelf reeds een gelukkig verschijnsel. Het Indisch Gouvernement is nooit een zeer populair Gouvernement geweest, noch bij de in Indië gevestigde vrije particulieren, noch zelfs bij de groote massa zijner dienaren. Maar, dit moet erkend worden, op het punt der Chineezen-vrees werden de prohibitieve maatregelen tegen deze nijvere en rustige klasse van ingezetenen vaak geprovoceerd, althans toegejuicht door de Europeanen. Sommigen hinderde het de Chineezen als mededingers te ontmoeten in ondernemingen waar zij liever een feitelijk monopolie in hun belang verlangden; anderen juichten meestal uit een gevoel van misplaatste philanthropie voor de inboorlingen, niet bedenkende, dat het kwaad hetwelk de Chineezen in dit opzicht kunnen doen, niet in hun landaard moet gezocht worden, maar in de hoedanigheid van pachters enz., welke hun door het Gouvernement wordt toegekend.

Wat hiervan zij, het blijkt dat de Chineezen-vrees in de Indische maatschappij plaats maakt voor betere inzichten. In eene onlangs door den heer van Delden, in zijne hoedanigheid van Voorzitter der Kamer van Koophandel te Batavia uitgesproken redevoering wordt dit onderwerp in een geheel anderen geest behandeld, dan die welke de speciale wetgeving voor de Oostersche vreemdelingen doordringt. Het is misschien voor de beteekenis van het uitgebrachte advies niet onnoodig te doen opmerken, dat de heer van Delden nooit behoord heeft tot de stoute theoristen die den stroom vooruit snellen, maar veeleer onder hen mag gerekend worden die de gewijzigde omstandigheden en denkbeelden juist gade slaan en op zijn tijd weten mede te gaan. Na deze opmerking laten wij het woord aan den verdienstelijken President van het eerste handelslichaam in Nederlandsch Indië:

«In 1837 werd door een streng verbod de vrije immigratie van Chineezen op de eilanden Java en Madura gesloten.

«Naarmate de ambachtsstand door sterfte en andere oorzaken zijne beste leden verloor, zonder dat in het daardoor ontstaan verlies voorzien werd door opleiding van hier geboren Chineezen, bereikte het loon van den ambachtsman zulk eene hoogte, dat dit onze aandacht gaande maakte.

«Zich onthoudende van alle staatkundige beschouwingen, bepaalde de Kamer er zich toe, de belemmeringen en nadeelen aan de Regeering open te leggen, voor handel en nijverheid voortvloeiende uit de handhaving van het verbod van 1837.

«Verheugde de Kamer er zich over, dat zij reeds twee maanden na de

indiening van hare memorie ten antwoord kreeg, dat de Regeering met het Opperbestuur in overleg was getreden omtrent de toelating van vreemde Oosterlingen in het algemeen, teleurstelling maakte zich van de Kamer meester, toen zij kennis kreeg van de bepalingen in 1866 uitgevaardigd.

«Wel is waar werd aan het verbod van 1837 een eind gemaakt, maar hoe? Eene reeks van formaliteiten, voorschriften, bepalingen, regels werd in het leven geroepen, inderdaad weinig getuigende van de wezenlijke zucht, om aan het gehate stelsel van 1837 den bodem in te slaan. Ja, de Chineezen werden even als alle vreemde Oosterlingen toegelaten, maar hunne vestiging werd zoodanig bemoeilijkt, dat het menigeen af moet schrikken om zich naar Java te begeven, ten einde daar een middel van bestaan te vinden.

«De Kamer betreurde dit te meer, omdat van zoovele kanten geklaagd wordt over gebrek aan werkvolk, over opdrijving van arbeidsloonen, nu aan zoovele met het Gouvernement in contract staande ondernemers de verplichting is opgelegd, om buiten bemoeienis van het Bestuur te voorzien in de behoefte aan arbeiders. Waarom dan aan die ondernemers niet vrijgelaten immigranten van China, Bengalen en elders in dienst te nemen, als de inlandsche bevolking te kort schiet?

«Munt de Chinees niet boven alle andere Aziaten uit door energie, spaarzaamheid en ijver?

«Is er eene meer rustige klasse van lieden denkbaar dan de Chinees die slechts zoo veel bezit als de geringste Javaan: een stukje grond met een bamboezen huisje?

«En was het niet hoogst verkeerd voor zulk een ijverig ras de deur te sluiten? neen, maar die slechts halverwege te openen?

«De Chineezen-vrees, in vroegere tijden de oorzaak van zoo veel onrecht en dwaling, deelde de Kamer niet alleen *niet*, maar zij vermeende daarentegen, dat het welbegrepen belang dezer bezittingen zou medebrengen, om de groote emigratie van dit krachtig en energiek Aziatisch volk zoo veel mogelijk naar Nederlandsch Indië te leiden.

«De Kamer bepaalde zich bij de Chineezen, omdat deze meer dan andere vreemde Oosterlingen voor alle takken van landbouw en nijverheid een bijzonderen aanleg bezitten. Van daar hare betuiging, dat zij meer sympathie gevoelde voor den Chinees dan voor den Arabier.»

Indien wij onze sympathie betuigen met de algemeene strekking van dit betoog, veroorlooven wij ons toch eenige aanmerkingen. Wij ook verlangen niets liever dan geheel vrije toelating van Chineezen, zoowel als van Nederlanders en andere Westersche en Oostersche vreemdelingen. De zoo aanmerkelijk gewijzigde toestand van Nederlandsch Indië zou volkomen die onbelemmerde toelating rechtvaardigen. De Regeering zoekt thans hare kracht niet meer in de beginselen van uitsluiting; hare handelspolitiek

beweegt zich in de richting van het vrije verkeer; hare tractaten hebben de vlaggen van bijna alle zeevarende natiën op gelijken voet met de nationale vlag in de Indische havens toegelaten; een gedeelte der aan den Staat geleverde producten wordt in Indië aan vreemde kooplieden voor vreemde landen verkocht; consulaire agenten van vreemde mogendheden beschermen de belangen hunner landgenooten en berichten aan hunne Regeeringen al wat zij willen. Eene ruime publiciteit bestaat voor alle Indische aangelegenheden: publiciteit in het moederland, publiciteit in Indië, veelszins door het Gouvernement zelf uitgelokt en gevoed. Welk belang zou dus de Regeering nog hebben bij het belemmeren van immigreerende landgenooten en vreemdelingen? Integendeel is het ook haar belang, zoo herbergzaam mogelijk te zijn. Zij is machtig genoeg om de orde te handhaven, en overigens behoeft zij zich niet te bekommeren over de lotgevallen welke particulieren in Indië te gemoet gaan. Daar minder dan ergens ter wereld bestaat er gevaar, dat de aankomenden van honger en gebrek zullen omkomen. Verder kan men het gerust aan hen zelven overlaten om zich een bestaan te zoeken, of om weder heen te gaan, indien zij in hunne vooruitzichten worden teleurgesteld. Als eenmaal de Regeering vast besloten heeft, zich niet met de zaken van particulieren in te laten, is er geene maatschappij die zoo goed als juist de Indische hare bijzondere aangelegenheden onderling zal weten te beredderen.

Afschaffing van alle belemmerende formaliteiten op de toelating van nieuwelingen is dus een soort van voltooiing van het gebouw, dat men van lieverlede tracht op te trekken. Maar niet alleen de toelating, ook het verblijf en het verkeer in Indië moeten den eenmaal toegelatenen van overheidswege niet hatelijk worden gemaakt. Eigenlijk bestaat er nu reeds geen redelijke grond meer om iemand ergens preventief het verblijf te ontzeggen. Nog dwazer is de bepaling van art. 73 van het Regeerings-Reglement, volgens welke de Oosterlingen van vreemden oorsprong zoo veel mogelijk in afzonderlijke wijken opgesloten moeten worden. Dat de Regeering het vormen van dergelijke *ghettos* niet verbiedt, is begrijpelijk; maar dat zij, bij voorbeeld, de Chineezen dwingt, zich in hunne kongsies en nergens elders te vestigen, getuigt van weinig staatkundig doorzicht. Hetgeen men van vreemde immigranten het eerst moet verlangen is, dat zij spoedig zich met de gevestigde bevolking vermengen en amalgameeren. Dan eerst is de immigrant eene wezenlijke aanwinst voor het land waar hij zich vestigt, wanneer hij er de zeden en gebruiken van aanneemt, althans er verblijft *sans espoir de retour* naar zijn geboorteland. Opsluiting en dagelijksch verkeer met landgenooten is nu juist het beste middel om hem vreemd te doen blijven aan het volk in welks midden hij zich heeft gevestigd. En wat de Chineezen betreft, indien zij niet zoo voorbeeldeloos ordelievend gezind waren, zou hunne vereeniging in wijken, hunne onderlinge

associatie, het gevaar hetwelk men van hen ducht niet verminderen, maar in hooge mate vermeerderen.

Het stelsel van *laissez passer*, *laissez faire* zal van lieverlede blijken, ook wat betreft de toelating en de vestiging van Nederlanders, Westersche en Oostersche vreemdelingen in Nederlandsch Indië, het beste stelsel onder alle hemelstreken te zijn. Wij meenen echter, dat de absolute huldiging daarvan door de Regeering en den Wetgever van het Moederland niet in de eerste maanden, misschien zelfs niet in de eerste jaren is te voorzien. Daarom gelooven wij, dat het voor 's hands praktischer zou wezen, van de bestaande bepalingen de meest mogelijke partij te trekken en daarvan eene toepassing te vragen in den geest der meer vrijgevige richting welke zich thans openbaart, — eene toepassing, die, naar wij stellig meenen te weten, ook in de bedoeling lag van het Opperbestuur, hetwelk de in 1866 gemaakte verordeningen heeft goedgekeurd.

De thans werkende verordeningen wapenen de Indische Regeering, met betrekking tot de toelating van Chineezen, met eene schier onbeperkte macht. Zij kan van hare bevoegdheid op dit punt zoodanig gebruik maken, dat — gelijk de heer van Delden opmerkt — het menigeen af moet schrikken om zich naar Java te begeven, ten einde daar een middel van bestaan te vinden. Zij kan evenzeer, door gestadig aan op Java verblijf houdende Chineezen vergunning te weigeren om hunne wijken te verlaten, het leven van velen zoo zuur maken, dat zij het denkbeeld vaarwel zeggen om zich voor altijd in Nederlandsch Indië te vestigen. Zij kan dit doen; maar zoo zij het doet, zou zij eene eenigszins gedwongen toepassing aan de verordeningen geven. Blijkbaar onderstellen zij eene zekere vrijgevigheid, zoowel wat de vestiging buiten de wijken betreft, als met betrekking tot de toelating. Zoo is bepaald, dat de acten van borgtocht op ongezegeld papier kunnen gesteld, en dat de toelatings-kaarten en de vergunningen tot inwoning, reizen, als anderszins, kosteloos uitgereikt worden. Zoo zijn, in het belang van landbouw en nijverheid of van de lands pachten en openbare werken, de hoofden van Gewestelijk Bestuur bevoegd verklaard, om aan vreemde Oosterlingen te vergunnen, zich op plaatsen waar hun geene wijken aangewezen zijn, tot wederopzeggens toe neder te zetten. Zoo moet van iedere weigering om vergunning, hetzij tot toelating, hetzij tot vestiging buiten de aangewezen wijken, met vermelding der redenen mededeeling worden gedaan door de weigerende aan de hoogere overheid. De geest der bepalingen is dus, dat toestemming in alle gevallen regel, weigering uitzondering moet wezen. Welnu, indien de Regeering de verordeningen van 1866 gedurende eenigen tijd in dien zin toepast, dan zal de immigratie der Chineezen en hunne verspreide vestiging in Nederlandsch Indië, en voornamelijk op Java, in weêrwil der voorgeschreven formaliteiten, een geregelden loop nemen. Men zal, als 't ware, geleidelijk een toestand

bevorderen, waarin de Regeering eene deugdelijke aanleiding zal vinden om den Wetgever te bewegen, voor goed van alle belemmerende voorschriften af te zien.

Der Kamer van Koophandel te Batavia en haren algemeen geachten Voorzitter, den heer van Delden, geven wij in overweging, om het onderwerp nogmaals onder dit licht te beschouwen, en, indien zij zich mochten vereenigen met onze beschouwingen, nadere stappen bij de Regeering te doen om op eene liberale toepassing der verordeningen van 1866 aan te dringen. Dit schijnt, voor het oogenblik, de eenige rationeele weg te zijn dien men kan inslaan. Overigens raakt het onderwerp dat wij thans behandelen aan eene wereldquaestie, namelijk de koelie-werving, die met vrije immigratie en vrije kolonisatie niets dan den naam gemeen heeft en die wij ons voorstellen later te behandelen. Voor ditmaal zij het genoeg te constateeren, dat, zoo wij ernstig de pogingen ondersteunen om, onbevreesd, Nederlandsch Indië te openen voor vreemde Aziaten, die er zich vrijwillig aanmelden en als geheel vrije menschen willen arbeiden, wij alle solidariteit verwerpen met massale wervingen, door den trechter van verdachte agentschappen bewerkstelligd, en die te recht als een vermomde slavenhandel worden aangemerkt.

KANTTEEKENINGEN OP HET KOLONIAAL VERSLAG.

(Tweede gedeelte.)

In het hoofdstuk Nijverheid vinden wij weder hoogst belangrijke mededeelingen opgeteekend omtrent den landbouw in Indië. Deze aangelegenheid moet vooral de aandacht trekken, omdat de resultaten daarvan zoozeer met de welvaart der bevolking samenhangen. De inlandsche bevolking op Java bestaat schier uitsluitend door den landbouw; dus is de meer of minder gunstige toestand hier van het hoogste gewicht.

In de eerste plaats verdient de rijst-cultuur onze opmerkzaamheid. Java wijkt, behalve in andere opzichten, ook hierin van andere produceerende koloniën af, dat het geheel in de voeding der inlandsche bevolking voorziet; want zoo er al rijst van elders wordt ingevoerd, is de hoeveelheid toch zeer gering, en tegen dien invoer weegt in elk geval de uitvoer ruimschoots op. Eene verwaarloozing dus der cultuur van dit gewas kan de schromelijkste gevolgen na zich sleepen, zooals men ook in vroegere jaren op Java en zooals men in Britsch-Indië, waar hongersnooden zich als 't ware periodiek voordoen, nog korte jaren geleden ondervonden heeft.

En wat blijkt nu van den toestand der rijst-cultuur in den jongst verloopen tijd? «Volgens de bij de directie van het Binnenlandsch Bestuur met zorg opgemaakte» verzamelstaten der gewestelijke opgaven over 1867 en 1868, heeft de eigen landbouw der bevolking in elk dier jaren schier in alle gewesten zich uitgebreid. Blijkens de aantooning over 1867 waren op Java (de residentie Batavia en de Vorstenlanden uitgezonderd) en in de afdeeling Pamakassan (Madura) in het geheel meer aanwezig dan in 1866: 7400 bouws bewaterbare sawahs en 36000 bouws van den regen afhankelijke velden; doch was daarentegen de uitgestrektheid der ontgonnen wisselvallige berggronden 4900 bouws minder dan in 1866. En volgens de aantooning over 1868 waren meer aanwezig dan in 1867: 53700 bouws

bewaterbare sawahs en 94500 bouws niet bewaterbare velden, onder welke laatste uitgestrektheid eene meerdere oppervlakte aan berggronden van 7700 bouws.» In eene noot wordt hierbij aangeteekend, dat deze buitengewone vermeerdering moet worden toegeschreven aan het benuttigen der uitkomsten van de statistieke opneming in Kadoe. Maar al laat men de gebleken meerder-bevinding in deze residentie buiten berekening, dan nog blijft voor de overige residentiën eene vermeerdering van 18700 bouws bewaterbare sawahs en 11300 bouws droge velden over. Ook deze toeneming is echter niet uitsluitend het gevolg van werkelijke uitbreiding; althans voor Samarang, waar in 1867 slechts 328 en in 1868 slechts 307 bouws natte sawahs werden aangewonnen, wordt thans de uitgestrektheid dezer soort van velden, ten gevolge van meer nauwkeurige opnemingen, opgegeven tot een getal van 121900 bouws, tegen 117000 bouws in 1867. Door deze opgaven wordt op nieuw het nut der statistieke opneming op afdoende wijze aangetoond. Men komt daarbij tot eene meer juiste kennis van het cijfer der bevolking en van de uitgestrektheid der velden, maar juist die resultaten van de statistieke opneming nopen tot omzichtigheid bij het beoordeelen en aannemen der cijfers van de Regeeringsverslagen, wanneer zij op vermeerdering der bevolking en der velden wijzen.

Wanneer men echter de in het jongste verslag medegedeelde cijfers nauwlettend nagaat, dan blijkt daaruit dat in de laatste jaren de rijstcultuur eer voor- dan achteruit is gegaan. Men zal zich daarover voorzeker verheugen, vooral wanneer men aanneemt dat de vermindering der verplichte diensten daartoe ongetwijfeld zal hebben bijgedragen; maar toch volledige gerustheid kunnen die cijfers niet geven, want het is op zijn minst noodig dat de uitbreiding der rijstcultuur met de vermeerdering der bevolking gelijken tred houdt.

Wat in het Verslag omtrent de productie der paditeelt wordt opgeteekend, verdient in het bijzonder onze opmerkzaamheid. Daaruit blijkt dat in meer dan ééne residentie van Java de bevolking werkelijk zorg draagt voor hetgeen zij tot voeding noodig heeft. «In Pasoeroean» — lezen wij op bladz. 111 — «bedraagt de gemiddelde opbrengst per bouw doorgaans tusschen de 40 en 50 pikols, zijnde ruim het dubbele van de gemiddelde productie over geheel Java. Zelfs waren in 1867 in genoemd gewest districten aan te wijzen, waar een bouw van 52 tot 67 pikols opleverde. Een bijna even hoog standpunt heeft de rijstcultuur ingenomen in Bezoeki en Banjoewangi, waar de oogst in den regel een beschot oplevert van bij de 40 pikols per bouw. Ook de residentiën Bantam, Preanger-regentschappen, Tagal en Probolinggo, ofschoon niet zoo ruim in productie, behooren tot die gewesten waar aan den rijstbouw veel zorg wordt besteed.» Waar in de overige residenties de minder voordeelige toestand der rijstcultuur niet aan natuurlijke oorzaken is toe te schrijven (zooals in Tagal, waar het

gewas telken jare door eene ziekte wordt aangetast, die maar al te dikwerf in meerdere of mindere mate mislukking ten gevolge heeft, of in Rembang, waar de toestand der rijstcultuur niet zeer gunstig is ten gevolge van de minder goede hoedanigheid van den grond, van gebrek aan water en — vooral in de afdeeling Bodjonegoro — van te veel water bij zware regens), is misschien eene betere uitkomst dan nu verkregen wordt te verwachten, wanneer de bevolking van haar belang goed overtuigd wordt, of liever wanneer men haar belang meer aan de teelt verbindt. De residenties Pasoeroean en Bezoeki, die met name genoemd worden als eene ruime padi-productie opleverende, behooren tot die residenties waar geregeld de suikercultuur goede resultaten verkreeg. In andere residenties van West- en Midden Java kon men vroeger niet zulk een cijfer van productie bereiken, zoodat men daar, in de aanneming der regeling van 1863 voordeel ziende, over de moeilijkheid van het bekende art. 17 is heengestapt en die regeling heeft aangenomen. De belangen èn van den fabrikant èn van den planter waren nu vóoral bij eene hooge productie betrokken, en het gevolg is geweest, zooals wij later meer in bijzonderheden zullen aanwijzen, dat men in Tagal, Cheribon en ook elders eene suikerproductie van 60, 70 of 80 pikols per bouw verkregen heeft. Gronden evenwel die dergelijk suikerproduct kunnen leveren, zijn ongetwijfeld ook voor de paditeelt zeer geschikt. Het middel moet dus slechts gezocht worden om den Inlander zijne padivelden te doen verbeteren. Dat middel zal ongetwijfeld zijn, een einde te maken aan die voortdurende verwisseling der velden, waardoor de Inlander niet de voordeelen kan trekken van hetgeen hij tot verbetering van den grond verrichten wil, en hem individueel eigendom van den door hem bezeten grond toe te kennen, waartoe, naar wij vertrouwen, de thans in behandeling zijnde agrarische wet leiden zal.

Op bladz. 114 wordt vermeld: «Met het graven van het Kabooh-kanaal ten behoeve van den rijstbouw in de districten Modjokasri en Goenoeng Kending, waar men thans geheel van den regen afhankelijk is, en voor welk werk bij de Indische begrooting 1868 eene belangrijke som was toegestaan, was bij het eind van dat jaar nog geen begin gemaakt. Hetzelfde was het geval met de voorgenomen vervanging door werken van betere samenstelling van den dam te Sitoebondo (Bezoeki) en de daaraan verbonden sluizen, werken die thans jaarlijks veelvuldige herstelling vorderen, zonder genoegzaam aan het doel te beantwoorden.» Het is te betreuren dat die werken, waarvoor, met medewerking der Vertegenwoordiging, met het oog op het nut dat men er van verwachtte, de noodige gelden werden toegestaan, nog steeds onuitgevoerd zijn. Maar bovendien, wanneer, zooals ten opzichte van het Kabooh-kanaal het geval was, de aanvraag van de Indische Regeering is uitgegaan en de plannen zijn onderzocht, moeten de gelden,

nadat zij op de begrooting zijn gebracht en dus door de Vertegenwoordiging zijn goedgekeurd, niet ongebruikt worden gelaten. Men klaagt dikwijls, en soms niet geheel ten onrechte, over de weinige mildheid, om niet te zeggen de schrielheid van het Moederland, wanneer het geldt uitgaven in het belang van Indië toe te staan. Hier betreft het een werk waarvan de nuttigheid en wenschelijkheid door niemand is betwijfeld. Indien men nu in de totstandbrenging nalatig is gebleven, en de toegestane gelden ongebruikt heeft gelaten, is de schuld daarvan eenig aan het Indisch Bestuur te wijten. De Indische pers, die gretig elke gelegenheid aangrijpt om de belangen van Indië in het licht te stellen, kan nu met volkomen recht den geesel der kritiek zwaaien over hen, die zoo weinig ijver toonen om uit te voeren wat Regeering en Vertegenwoordiging in het Moederland voor Indië wenschen tot stand te brengen, en die oorzaak zijn dat gelden, in plaats van ten bate der ontwikkeling en der welvaart van Java gebruikt te worden, als overschotten van dienst gretig tot stijving van de kas van het Moederland zullen bestemd worden.

Wat Sitoebondo betreft is het nadeel dat door de niet-uitvoering van de voorgenomen werken ondervonden wordt, te grooter omdat de dam, dien men door werken van betere samenstelling wilde vervangen, reeds in 1857 is doorgebroken, en de nooddam, zooals uit het Verslag blijkt, jaarlijks veelvuldige herstelling vordert, die tot 1866, toen het eerst het onderhoud dezer werken voor rekening van den lande genomen is, geheel op de bevolking drukte. Het behoeft voorzeker geen betoog dat het onderhoud sedert 1866 aan het Gouvernement reeds eene belangrijke som zal gekost hebben. Neemt men daarbij in aanmerking, hoeveel voor dit onderhoud van 1857 tot 1866 van de bevolking kan gevorderd zijn, dan is het ongetwijfeld niet gewaagd te beweren, dat de helft van de som die reeds, hetzij door de bevolking, hetzij door het Gouvernement, tot onderhoud besteed is, voldoende zou zijn geweest om het nieuwe werk tot stand te brengen. Men kan er zich dus waarlijk niet op beroemen dat men hier in de eerste plaats op de financiëele belangen van den Staat en op de belangen van de bevolking het oog heeft gehouden. Nu loopt men gevaar dat telkenmale de nooddam door bandjers of andere oorzaken verwoest wordt, waardoor de bevolking steeds voor mislukking van den padioogst bloot staat.

Op bladz. 114 wordt met betrekking tot de klapper-cultuur opgeteekend, dat de jaarlijksche opgaven nopens den aanwezigen aanplant eene gestadige toeneming aanduiden. «In het vijfjarig tijdvak van 1862 tot 1866» — aldus leest men in het Verslag — «verschilde de jaarlijksche toeneming van 870,000 tot 1,294,000. Over 1867 stelt men de vermeerdering, na aftrek als vroeger der verliezen aan gestorven of uitgeroeide, niet meer vruchtdragende boo-

men, op 964,900 en voor 1868 op 704,500.» Met genoegen zal men voorzeker deze mededeeling vernemen, omdat men daaruit ziet dat de belangrijke invoer van petroleum op de uitbreiding der klapper-cultuur geen invloed uitoefent. Het blijkt nu evenwel dat de klapperolie ook tot andere doeleinden, tot bereiding van zeep wordt gebezigd. «Bereiding van klapperzeep» — zegt het verslag — «belooft, in Europeesche handen, een tak van nijverheid te worden ter hoofdplaats Pekalongan. De twee ondernemingen aldaar in 1868 in werking, leverden een product dat in den handel vrij gezocht is.» Het is te wenschen dat het gebruik van petroleum in Indië meer en meer zal toenemen, opdat men gelegenheid hebbe uitvoering te geven aan het besluit dat het verleenen van concessie voor de ontginning van petroleumbronnen toepast.

Uit de mededeelingen omtrent de tabakscultuur, die thans geheel particuliere teelt is geworden, — want met den oogst van 1866 is het eenig nog overgebleven contract afgeloopen, — blijkt dat die cultuur zeer afneemt. In Tagal hadden van de 6 ondernemingen voor de teelt en den opkoop van tabak in 1866 drie en in 1867 slechts 1 gewerkt, welke laatste in 1868 ook den opkoop staakte. Van de 13 ondernemingen in Samarang waren er in 1867 zes en in 1868 nog vijf in werking. Het getal oudernemingen in Probolinggo, dat in 1867 acht bedroeg, daalde in 1868 tot zes. In Madioen is in 1867 en 1868 geen der twee in deze residentie gevestigde ondernemingen in werking geweest, en zelfs is de ééne geheel te niet gegaan, daar de schuren, bij gemis aan gegadigden tot voortzetting van het bedrijf, voor afbraak werden verkocht. De andere onderneming vond een kooper, die echter het tabaksbedrijf tot dusver niet had hervat. En in Madioen hield de eenige in het district Boender gevestigde onderneming in 1868 op te bestaan, ten gevolge van faillissement der eigenaren. Men ziet dat niet in eene enkele residentie, maar dat in onderscheidene gewesten de tabakscultuur ingekrompen werd. Dit is niet het gevolg van afkeer der bevolking van deze kultuur, integendeel vindt men met betrekking tot meer dan ééne residentie van een belangrijke teelt van tabak voor de inlandsche markt gewag gemaakt. De inkrimping is enkel toe te schrijven aan de verminderde waarde van de Java-tabak op de Europeesche markt, waar dit product niet bepaaldelijk verdrongen is, maar toch door de concurrentie van andere tabaksoorten aaumerkelijk in prijs is gedaald. Hiervan is het gevolg geweest, dat de Europeesche ondernemers, die geene superieure qualiteit aan de markt konden brengen, verliezen hebben geleden en dien ten gevolge genoodzaakt zijn geworden hunne ondernemingen te verlaten. Men kan hieruit op nieuw zien, hoe vicieus de inmenging van het Gouvernement voor de cultures werkt. Gesteld dat men nog in den toestand van voor weinige jaren verkeerde en eenige tabakscontracten bestonden, dan zouden die contracten

gehandhaafd blijven ondanks den geringen prijs dien het product op de Europeesche markt kon bedingen. De bevolking zou dus genoodzaakt zijn te blijven planten, niettegenstaande de cultuur niet winstgevend was. Nu evenwel wordt de onderneming gestaakt, zoodra de ondernemer ziet dat hij met verlies werkt. Men zal altijd en overal tijdperken van vooruitgang en achteruitgang kunnen opmerken; waar men het laatste ondervindt, zal het eigenbelang van den particulier, zij het dan ook tijdelijk, het evenwicht weten te herstellen, waartoe het Gouvernement, omdat het door bepalingen gebonden is, niet in staat is.

Met betrekking tot de indigocultuur wordt o. a. het volgende gezegd: «Sedert de intrekking der Gouvernements-aanplantingen wordt in de residentie Bagelen de indigocultuur bijna uitsluitend gedreven ten behoeve der Nederlandsche Handelmaatschappij, die een gedeelte der Gouvernementsfabrieken in de afdeelingen Poerworedjo, Koetoardjo en Ambal heeft overgenomen en voor den aanplant met de bevolking vrijwillige overeenkomsten sluit.» Het is een gelukkig denkbeeld te noemen, met het oog op den hoogen prijs dien de indigo tegenwoordig kan bedingen, dat de Handelmaatschappij de cultuur van dit product in Bagelen ter hand heeft genomen. Voor hen die later gronden in erfpacht zullen wenschen te bekomen, zou het misschien overweging verdienen om niet enkel het oog te vestigen op koffie-, suiker- of theecultuur, maar ook geschikte gronden in erfpacht te nemen voor de teelt van indigo, daar dit gewas niet, zooals met de koffie het geval is, eerst na 4 of 5 jaren voordeelen begint af te werpen, maar men daarvan reeds in het eerste jaar producten verkrijgt. Juist de indigocultuur is voor de ontginning van gronden in erfpacht zeer geschikt te noemen, omdat bij afwisseling een gedeelte voor de paditeelt gebruikt kan worden, waardoor men de bevolking te eerder bereid zal vinden om zich op die in erfpacht ontgonnen gronden te vestigen, en men dus indirect ook tot uitbreiding der rijstcultuur medewerkt.

Het verslag, aangevuld door de mededeelingen van den Minister van Koloniën in de Eerste Kamer der Staten-Generaal, stelt ten duidelijkste aan het licht, dat al wat men over verwaarloozing en ondermijning der Gouvernements-koffiecultuur door de liberalen heeft gelieven te zeggen en nog steeds zegt, den toets niet wel kan doorstaan. Integendeel, het blijkt duidelijk dat men er doorgaande op bedacht is geweest om deze cultuur aan de bevolking welgevallig te doen zijn. Indien men al een enkel jaar een minder voordeeligen oogst heeft bekomen, zooals o. a. in 1868 het geval was, dan moet dit geenszins aan mindere zorg voor deze cultuur geweten worden; want in de eerste plaats leert de statistiek der koffieproductie, dat bijna periodiek goede en slechte oogsten terugkeeren, en in

de tweede plaats kunnen er soms omstandigheden plaats grijpen die van nadeeligen invloed op de productie zijn. Zoo is bijv. het lage cijfer der opbrengst in 1868 te wijten aan de aanhoudende droogte in de eerste maanden van dat jaar, en de daarop gevolgde zware regens, die een zeer nadeeligen invloed uitoefenden op de vruchtzetting van den boom en de ontwikkeling der vrucht.

Wij koesteren nu de hoop, dat de Minister, bij de behandeling der volgende koloniale begrooting, een voorstel zal doen tot herziening van het zoogenaamde Preanger-stelsel, dat dan gepaard zal gaan met verhooging van den prijs der door de bevolking aldaar geleverde koffie. De heer van der Hucht heeft bij de discussie over de begrooting voor 1870 ten duidelijkste aangetoond, dat dit niet alleen plicht is voor het Gouvernement, maar dat die verhooging ook in het financiëel belang van den Staat gevorderd wordt; want de Preanger-regentschappen, die zoo bijzonder geschikt zijn voor de koffiecultuur, zouden voorzeker oneindig meer koffie produceeren, indien de bevolking van eene goede betaling, beter dan de tot nu toe genotene, verzekerd was.

Wij mogen niet nalaten met betrekking tot de koffiecultuur nog bij ééne bijzonderheid in het Verslag stil te staan. «Inzonderheid werd gewezen op den plicht der pakhuismeesters, in de laatste jaren minder streng in acht genomen, om geene andere koffie als eerste soort aan te nemen en te betalen dan behoorlijk uitgezocht en goed gedroogd product.» Dit punt is onlangs bij de behandeling der koloniale begrooting voor 1870 in de Tweede Kamer besproken. De Minister van Koloniën gaf in zijn antwoord op het Kamerverslag de volgende inlichting: «Het besluit, waarop men schijnt te doelen, is van den vorigen Gouverneur-Generaal. Het draagt de dagteekening van 13 November 1864. Volgens art. 4 van het reglement in Staatsblad 1833, n°. 7, mocht koffie van minder goede qualiteit tegen eenen minderen en door den Resident te bepalen prijs worden aangenomen. Sedert 1852 gold als regel, dat voor de in 's lands pakhuizen geleverd wordende koffie van minder goede en inferieure hoedanigheid werd betaald een evenredig mindere prijs, ter beroordeeling en bepaling van eene door het Plaatselijk Bestuur te benoemen Commissie, welke maandelijks die koffie keurde, en na de taxatie het loon aan de betrokken planters uitbetaalde. De prijsvermindering mocht niet meer bedragen dan $^3/_4$ van den gewonen prijs. Het was in 1864 den Gouverneur-Generaal uit de rapporten der Residenten gebleken, dat dit voorschrift niet goed gewerkt had en niet goed kon werken wegens de daaruit voor de koffieplantende bevolking voortvloeiende bezwaren. Dit gaf hem aanleiding tot het intrekken van het voorschrift van 1852 en tot de bepaling, dat «de in 's lands pakhuizen op Java en ter Westkust van Sumatra geleverd wordende koffie van minder goede en inferieure hoedanigheid zal worden betaald met de helft van den

jaarlijks voor goede koffie vast te stellen prijs.» Dit besluit van 1864 is onlangs door de Indische Regeering (niet op hoogeren last) in het Indisch Staatsblad opgenomen.»

Men heeft hier dus te doen met een reeds eenige jaren geleden genomen besluit, dat, — want anders toch ware nu eene plaatsing in het Indisch Staatsblad vrij overbodig te noemen, — òf niet bekend was, òf niet werd nageleefd. Wij gelooven dat zoowel het een als het ander het geval zal zijn geweest, en dat in de bezwaren der naleving van de gestelde bepaling de onbekendheid zal zijn te zoeken. Wat toch is koffie van inferieure qualiteit? Daar dit natuurlijk aan individueele appreciatie moet worden overgelaten, is verschil in de toepassing, zoo het besluit nu uitvoering zal ontvangen, zeer stellig te verwachten.

Zonderling is het evenwel, en hierop werd reeds door den heer Fransen van de Putte, in de zitting der Tweede Kamer van 10 November, gewezen, dat dit besluit openbaarheid heeft verkregen gelijktijdig met het voorschrift, dat aan de bevolking op Java, met uitzondering van die van de Preanger-regentschappen, *f* 13 voor de koffie zou worden uitbetaald. Zoo men het vermoeden heeft geuit, dat de openbaarmaking in 1869 van het vijf jaren te voren genomen besluit moest dienen om te reageeren tegen het besluit der Staten-Generaal, om den koffieprijs aan de bevolking op *f* 13.— te stellen, dan zal ieder moeten erkennen dat de handeling der Indische Regeering zelve er aanleiding toe heeft gegeven. De Minister zeide in de zooeven bedoelde Kamerzitting, in antwoord aan den heer Fransen van de Putte: «Op mijn verzoek om inlichting is geantwoord, dat men, den prijs der koffie voor dat jaar bepalende, tevens vermeende ditmaal de oude bijzondere bepaling omtrent mindere koffie te moeten openbaar maken, omdat een iegelijk recht had dat besluit evenzeer te kennen als het andere.» Men mag dus aannemen dat men het besluit niet kende, maar waarom dan de oude bepaling «ditmaal» openbaar gemaakt? Waarom niet vroeger, waarom niet later? De handelwijze der Indische Regeering is oorzaak dat men aan eene reden denkt, die misschien in werkelijkheid niet bestaan heeft.

De mededeelingen omtrent de suikercultuur, bepaaldelijk de hoogst belangrijke bijlagen die met betrekking tot dit onderwerp aan het Verslag zijn toegevoegd, geven ons aanleiding op eenige bijzonderheden te wijzen, die wij der kennisneming overwaardig achten.

Men herinnert zich het groote verschil dat, vóór de suikerregeling van 1868 in het leven trad, tusschen de productie van den Oosthoek en die van de residenties van Midden- en West-Java bestond. In het algemeen was de suikerproductie eenige jaren geleden minder dan nu. Dit kan blijken uit de volgende cijfers. De gemiddelde productie per bouw was: in 1859, 41.51 pikol, in 1860 45.67 pikol, in 1861 43.86 pikol, in 1862 42.05

pikol, in 1863 43.39 pikol, in 1864 41.32 pikol, in 1865 44.77 pikol, in 1866 47.64 pikol, in 1867 50.42 pikol, in 1868 51.15½ pikol. Men ziet dat na 1865 het cijfer der gemiddelde opbrengst steeds geklommen is. Tot die vermeerdering hebben bepaaldelijk de fabrieken in West- en Midden Java het meest toegebracht. Wij zullen op de opbrengst van een paar residenties nu en vroeger wijzen.

In 1860 en 1861 leverde de residentie Cheribon eene gemiddelde opbrengst per bouw van 37.36 en 36.40½ pikol, Tagal 35.01 en 32.11 pikol, en Japara 39.14 en 41.55½ pikol. Letten wij nu op de gemiddelde opbrengst in de jaren 1867 en 1868, dan vinden wij: voor Cheribon 56.76½ en 56.12 pikol, voor Tagal 48.01 en 47.30 pikol en voor Japara 55.60 en 63.04 pikol. In deze residenties van West- en Midden-Java had dus eene aanzienlijke vermeerdering der productie plaats. Hoe is het nu gelegen in de oostelijke residenties? Terwijl men vroeger misschien nimmer aan de mogelijkheid heeft gedacht, dat de Westhoek even hooge productie zou kunnen leveren als de Oosthoek, zien wij thans niet alleen den Westhoek aan den Oosthoek gelijk, maar laatstgenoemden door eerstgenoemden overtroffen. Dit wordt duidelijk uit de volgende cijfers. In 1860 en 1861 leverde de residentie Soerabaja eene gemiddelde productie van 50.36 en 47.57 pikol, Pasoeroean 61.57 en 58.78½ pikol, Probolinggo 50.12 en 50.28½ pikol en Bezoeki 49.00½ en 43.58½ pikol. In 1867 en 1868 waren die cijfers: voor Soerabaja 52.30 en 52.98, voor Pasoeroean 47.82 en 50.50½, voor Probolinggo 51.85 en 50.26 en voor Bezoeki 54.33 en 56.86. Terwijl men voor de residenties Cheribon, Tagal en Japara eene belangrijke verhooging van het gemiddeld productiecijfer kan waarnemen, zien wij in de vier genoemde oostelijke residenties van Java, dat alleen voor Bezoeki op eene eenigszins belangrijke vermeerdering is te wijzen, terwijl de productie van Probolinggo stationair is te noemen, de vermeerdering in Soerabaja zeer gering is en in Pasoeroean zelfs een aanmerkelijke teruggang is waar te nemen.

De vraag ligt voor de hand: bestaat hiervoor eene reden en, zoo ja, welke? Wij meenen dat men die niet ver behoeft te zoeken. Wanneer wij den op bladz. 125 van het Verslag medegedeelden staat inzien, dan blijkt dat 39 fabrieken de suikerregeling van 1863 hebben aangenomen. Dit getal wordt echter tot 35 gereduceerd, daar drie fabrieken voorwaardelijk waren toegetreden en uit dien hoofde in hunne toetreding niet ontvankelijk zijn verklaard, en voor ééne onderneming op verzoek van den eigenaar de toetreding als ongedaan is beschouwd. Van dit getal van 35 fabrieken zijn er 10 gelegen in Cheribon (dus al de in deze residentie gevestigde suiker-inrichtingen hebben de regeling van 1863 aangenomen), 4 in Tagal (waar 8 ondernemingen worden gevonden) en 7 in Japara (waar 9 fabrieken bestaan.) Dus juist in die streek waar men algemeen of voor een groot deel de regeling van 1863 heeft aangenomen, vindt men eene aanzienlijke uitbreiding der

productie. Wij willen dit eenigszins nader aanduiden door op de opbrengst van eenige fabrieken te wijzen.

In Cheribon werd door de tien aldaar gevestigde ondernemingen, die allen de regeling van 1863 hebben aangenomen, gezamenlijk eene productie geleverd: in 1864 van 180,352.70, in 1865 van 207,474.52 en in 1866 van 234,638.54 pikols. Men ziet hieruit eene jaarlijksche niet onbelangrijke vermeerdering. Fabrieksgewijze was deze productie als volgt:

Naam der fabriek:	Productie in:		
	1864	1865	1866
Sindanglaut	25056.52	29500.00	28653.60
Karang-Sambong. . . .	21044.73	21473.94	24651.50
Tjiledoek	25617.50	26114.50	30153.32
Tersana	21991.17	20092.76	26262.70
Ardjowinangon	10928.00	23085.63	19382.22
Soerawinangon	19000.00	19350.00	21973.00
Glagamidang.	12985.63	13381.20	13760.48
Gempol.	10431.88	14232.66	21686.49
Djatiwangi	17277.12	18932.62	22964.11
Parondjaja	16020.15	21311.21	25151.12

De vier fabrieken in Tagal, die de regeling van 1863 aannamen, gaven hetzelfde resultaat als in Cheribon, namelijk geregelde vermeerdering der productie.

Naam der fabriek:	Productie in:		
	1864	1865	1866
Kemanglen	10015.38	25070.55	24597.51
Doekoewringin	11719.86	19296.77	20019.22
Adiwerna	10278.72	21159.23	20810.10
Djatibarang	9196.49	25394.83	28194.24

In Japara kan men hetzelfde verschijnsel waarnemen voor de zeven aldaar gevestigde ondernemingen, die de regeling aannamen.

Naam der fabriek:	Productie in:		
	1864	1865	1866
Pakkies.	26933.29	29503.53	33000.00
Trangkil	17400.49	20480.29	19822.28
Langsee	22032.00	29159.17	33629.40
Klaling.	7313.91	15156.00	18560.00
Tandjong-Modjo. . . .	12276.86	19944.77	20845.68
Rendeng	10708.02	22454.16	23553.69
Petjangaän	20682.72	23683.19	26884.93

Stelt men daar nu tegenover de productie in de vier oostelijke residentiën, die wij straks noemden: Bezoeki, Probolinggo, Pasoeroean en Soerabaja, de residenties waar slechts eene enkele fabriek de regeling van 1863 aannam, dan vinden wij in de drie eerste de productie na 1864 teruggaande.

In Bezoeki bedroeg de productie: in 1864 93369.96, in 1865 90426.78 in 1866 91035.79 pikols.

In Pasoeroean, waar 17 ondernemingen gevestigd zijn, bedroeg de productie: in 1864 316768.28, in 1865 286714.66, in 1866 309730.69 pikols.

In Probolinggo bedroeg de productie: in 1864 261272.52, in 1865 214217.67 en in 1866 195490.39 pikols.

In Soerabaja vindt men vooruitgang. De productie, die in 1864 360493.25 pikols bedroeg, steeg in 1865 tot 404178.43 en in 1866 tot 410369.67 pikols. Maar hierbij vergete men niet dat in deze Residentie het grootste aantal ondernemingen, namelijk 20, wordt gevonden. De vermeerdering die eenige fabrieken in deze residentie aanwijzen, geeft, wanneer men alles bijeen telt — gedachtig aan het bekende gezegde: vele kleintjes maken een groote — een eenigszins noemenswaardig bedrag, maar op zich zelf beteekent die vermeerdering voor het groot aantal ondernemingen niet veel. Wanneer men de gedetailleerde staten nagaat, ziet men ook aanstonds, dat, met uitzondering van de fabrieken Kalibogor, Krian en Gempolkrep, geene fabriek op belangrijken vooruitgang wijzen kan.

Maar waarom, vraagt men wellicht, hebben de ondernemingen in Chéribon, Tagal en Japara de regeling aangenomen, en waarom hebben de fabrikanten in den Oosthoek die aanneming geweigerd? Ook daarvan is, naar ons inzien, de reden duidelijk. De regeling van 1863 herstelde het beginsel dat in 1856 en 1857 door den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist werd vastgesteld, maar in 1860 verlaten, het beginsel namelijk van een vast quantum of fixum van levering. Onder de werking van het stelsel van een vast quantum was de productie in het vijfjarig tijdvak van 1856—1860 toegenomen met 422,531 pikols of 10 pikols per bouw, derhalve met ruim 31 pct., terwijl na 1860, toen het stelsel gold om voor de levering aan het Gouvernement telken jare te nemen het $^1/_3$ der productie over de drie voorafgaande jaren, de productie terugging. Het vast quantum in 1863 hersteld, was echter oorzaak dat sommige ondernemingen, bepaaldelijk die in den Oosthoek, de regeling van den Minister Fransen van de Putte niet konden aannemen. Juist omdat in den Oosthoek vóór 1863 eene hoogere productie verkregen was dan in de andere gewesten van Java, moesten de ondernemingen in den Oosthoek, de verkregen productie tot bepaling van het vaste cijfer van levering tot grondslag nemende, de verplichting op zich nemen tot het jaarlijksch leveren van een grooter getal pikols suiker dan bijv. de ondernemingen in Cheribon, Tagal en Japara. Wanneer, om

een voorbeeld te stellen, eene fabriek in Soerabaja gemiddeld 60 pikols per bouw produceerde, moest de ondernemer, de regeling van 1863 aannemende, de verplichting aanvaarden om geregeld 40 pikols per bouw aan het Gouvernement te leveren. Die verplichting bood minder kansen van voordeelen aan dan wanneer bijv. de fabrikanten in Cheribon, Tagal en Japara die op zich namen, waar de ondernemingen, omdat zij tot dien tijd slechts een gering cijfer van productie verkregen hadden, ook tot een lager cijfer van vaste levering verplicht werden. In een vast laag cijfer van levering konden de ondernemingen alleen eene vergoeding vinden voor de andere verplichtingen, die de regeling van 1863, met name art. 17, haar oplegde. Bij paragraaf 18 der algemeene grondslagen van 1860 werd aan den fabrikant voor het snijden van het riet hulp van het Bestuur toegezegd, tegen eene vrij hooge betaling; het transport naar den molen en de afvoer van de suiker moesten zonder Gouvernements-tusschenkomst geschieden, terwijl ook de werkzaamheden in de fabriek in den regel door vrijwillige arbeiders moesten worden verricht. Waar het overtuigend bleek, dat zulks vooreerst niet geheel kon geschieden, kon de hulp van het Bestuur worden ingeroepen. Art. 17 der regeling van 1863 bracht daarin in zoover verandering, dat het snijden en vervoeren van het suikerriet, alle werkzaamheden in en bij de onderneming en de afvoer van de suiker zonder eenige tusschenkomst van het Bestuur moesten geschieden. Natuurlijk moest dit voor de ondernemers eene vermeerdering van uitgaven ten gevolge hebben, en die vermeerdering zag men niet vergoed, wanneer men tevens een hoog cijfer van vaste levering moest op zich nemen. De moeilijkheid van art. 17, waartegen men steeds van de zijde der conservatieven op koloniaal gebied zoo zeer is te velde getrokken, en die men van die zijde immer zocht in het verkrijgen van het benoodigde getal arbeiders, was eenvoudig eene quaestie van geld. Zij, die zich eene vermeerdering van uitgaven konden getroosten, hadden geen bezwaar de regeling van 1863 aan te nemem.

Wij hebben reeds gezien welke uitkomsten de aanneming der regeling in de residentiën Cheribon, Tagal en Japara in het algemeen ten gevolge had. De suikerproductie vermeerderde daar aanzienlijk, terwijl zij elders, bepaaldelijk in den Oosthoek, achteruitging of stationair bleef. Welke resultaten had de aanneming bepaaldelijk voor de fabrikanten zelven? In Cheribon hebben de tien ondernemingen aan het Gouvernement geleverd 91099.31 pikols, terwijl zij de beschikking behielden over 148129.12 pikols. Fabrieksgewijze zijn deze cijfers aldus verdeeld:

Naam der fabriek:	Geleverd aan het Gouvernement:	Vrije beschikking:
	pikols.	pikols.
Sindanglaut	12624.49	14703.25
Karang-Sambong	8714.69	17158.86
Tjiledoek	15011.63	11583.62
Tersana	13260.66	12008.14
Ardjowinangon	»	24355.05
Soerawinangon	8399.82	16945.92
Glagamidang	6180.76	9736.55
Gempol	5668.75	17630.46
Djatiwangi	9256.71	7921.58
Parondjaja	11981.89	16085.69
Totaal	91099.31	148129.26

Nog voordeeliger uitkomsten verkregen de fabrikanten in Japara. De zeven ondernemingen aldaar die de regeling aannamen, leverden aan het Gouvernement 61282.40 pikols en hielden de vrije beschikking over 129828.55 pikols.

Naam der fabriek:	Geleverd aan het Gouvernement:	Vrije beschikking:
	pikols.	pikols.
Pakkies	14735.70	21489.30
Trangkil	»	26095.99
Langsee	14598.41	19345.89
Klaling	9117.99	9362.01
Tandjong-Modjo	10225.62	13576.20
Rendeng	12604.68	13498.73
Petjangaän	»	26461.43
Totaal	61282.40	129828.55

De fabrikanten in Tagal die de regeling van 1863 aannamen, verkregen echter, met uitzondering van één, niet zulk een voordeelig resultaat. Dit blijkt uit de volgende cijfers:

Naam der fabriek:	Geleverd aan het Gouvernement:	Vrije beschikking:
	pikols.	pikols.
Kemanglen	10076.97	8650.64
Doekoewringin	9243.77	6028.68
Adiwerna	10209.11	4916.41
Djatibarang	11072.26	17944.61
Totaal	40602.11	37530.34

Hoe is die verhouding in de oostelijke residenties? Wij bepalen ons wederom tot de reeds genoemde gewesten: Bezoeki, Pasoeroean, Probolinggo en Soerabaja. In allen moesten de ondernemers meer aan het Gouvernement leveren, dan zij ter vrije beschikking behielden, terwijl in Cheribon en Japara, zooals wij aanwezen, juist het omgekeerde plaats had.

In Bezoeki was voor de gezamenlijke ondernemingen de verhouding aldus: levering aan het Gouvernement 59313.17, vrije beschikking 49342.84 pikol. In Pasoeroean: levering aan het Gouvernement 192519.75, vrije beschikking 97771.59 pikols. In Probolinggo: levering aan het Gouvernement 150924.15, vrije beschikking 106918.26 pikols. In Soerabaja: levering aan het Gouvernement 240503.84, vrije beschikking 170620.84 pikols.

Wanneer de ondernemers in den Oosthoek ook in staat waren geweest de regeling van 1863 aan te nemen, voorzeker zouden zij dan dezelfde uitkomst hebben verkregen; want eenmaal wetende dat zij vrij konden beschikken over al het product dat boven het aan het Gouvernement te leveren cijfer verkregen werd, zouden zij getracht hebben in vermeerdering van productie, het gevolg ook van het invoeren van verbeterde werktuigen, eene vergoeding te vinden voor de verhooging van uitgaven, die art. 17 der regeling van 1863 ongetwijfeld ten gevolge moet hebben. In de omstandigheden echter waarin zij verkeerden, wij erkennen dit ten volle, was eene verandering van toestand niet wel aan te raden. Die ware mogelijk geweest wanneer de cultuurwet van 1866 tot stand ware gekomen. Dan toch waren de fabrikanten in veel gunstiger positie gebracht en had voor hen de mogelijkheid bestaan om het bekende goede voor het onbekende betere op te offeren. Bij art. 46 toch van het onderwerp van den Minister Fransen van de Putte werd voorgesteld: dat de ondernemers van suikerbereiding, die gebruik hebben gemaakt of nog zullen gebruik maken van de bevoegdheid hun gegeven bij art. 3 van het Koninklijk Besluit van 20 Juli 1863, zouden kunnen volstaan met jaarlijks aan de Regeering te leveren eene hoeveelheid suiker, gelijk staande met twee derde der gemiddelde jaarlijksche opbrengst, verminderd met tien pikols voor elken bouw, op last der Regeering te hunnen behoeve beplant.

Op die wijze ware ook voor de fabrikanten in den Oosthoek toetreding tot de regeling van 1863 mogelijk geweest. En ware dit gebeurd, ongetwijfeld zou daar even gelijkmatig als in West- en Midden-Java de productie toegenomen zijn, en zou men thans niet het feit moeten opteekenen, dat in 1868 in eene fabriek in de residentie Cheribon (de fabriek Karang Sambong) de hoogste productie, namelijk 91.57 pikol per bouw, verkregen is. Maar bovendien had men, zoo alle ondernemers tot de regeling van 1863 hadden kunnen toetreden, ook het groote voordeel verkregen, dat nu reeds aan allen gedwongen arbeid in de fabriek een einde zou zijn gekomen. De vraag of vrije arbeid in de fabriek mogelijk is, en dus art. 17 der regeling

van 1863 toepassing kan vinden, is, wij stipten het hierboven reeds aan, geene vraag meer. Wij wijzen tot staving daarvan op het ontwerp tot regeling der suikercultuur, afkomstig van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal. In art. 10 van dat onderwerp wordt het volgende bepaald: «Het snijden en vervoeren van het suikerriet naar den molen en alle werkzaamheden in en bij de onderneming, zoo mede de afvoer van de suiker, geschieden zonder eenige tusschenkomst van het Bestuur. Wanneer evenwel voor het snijden van het riet of voor de werkzaamheden in en bij de onderneming, hulp van bestuurswege dringend noodzakelijk is, en die noodzakelijkheid gestaafd wordt door den vruchteloozen afloop van deswege door den ondernemer op billijke voorwaarden uitgeschreven uitbestedingen, kan daarvoor tijdelijk hulp worden verleend tegen eene betaling of een loon, naar plaatselijke omstandigheden door den Gouverneur-Generaal te bepalen, mits in elk geval die hulp met de krachten der bevolking zij overeen te brengen.»

Deze bepalingen worden door den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal op de volgende wijze toegelicht:

«Wordt nu de verstrekking van hulp weder aan individueele overtuigingen en inzichten overgelaten, dan wordt ook in meerdere mate dan billijk is te achten, teruggekomen op de proef, welke bij het Koninklijk Besluit van 1863 ten aanzien van den vrijen arbeid werd genomen.

«Hoe men over die proef ook mocht denken toen daartoe besloten werd, op dit oogenblik kan en mag het slechts de vraag zijn, of de ondervinding die daarvan is opgedaan, er toe leiden moet om daarop terug te komen, of om ze te bestendigen, zoo noodig, behoudens zoodanige voorziening als inmiddels noodzakelijk mocht gebleken zijn.

«Ware de proef door de ondervinding veroordeeld, ik zou niet aarzelen hare intrekking in overweging te geven; doch het zou strijden met de billijkheid, aan de ondervinding die verkregen werd, dergelijke uitspraak te ontleenen.

«De werking van art. 17 der regeling van 1863 is zeker nog onvolkomen; van de fabrikanten die deze regeling hebben aangenomen, is de toetreding der meesten nog van recente dagteekening.

«Maar al is ook aan te nemen — en dat ik dit doe zal nader blijken — dat voor enkele fabrikanten de naleving van gemeld artikel met te bezwarende voorwaarden gepaard gaat, toch is het feit daar, dat van de 98 ondernemers 25 de Grondslagen van 1863 hebben aangenomen, en dat in de veelvuldige adressen van belanghebbenden, die werden ontvangen nadat in 1863 vijftien fabrikanten hadden verklaard de regeling van dat jaar uithoofde van haar 17de artikel niet te kunnen aannemen, niet weder op de intrekking van dat artikel wordt aangedrongen, maar wel op vermeerdering der hoeveelheid suiker waarvan de vrije beschikking aan hen verblijft, en

op verhooging van den prijs die wordt te goed gedaan voor de suiker welke zij aan het Gouvernement leveren. Voor de meeste ondernemers is het alzoo blijkbaar aan andere omstandigheden of belangen dan de onvoorwaardelijke ontzegging van Gouvernements-hulp toe te schrijven, dat nog niet meerderen tot de Grondslagen van 1863 zijn toegetreden.»

Wanneer men dit leest, vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt dat hier het gevoelen wordt uitgedrukt van den man die vroeger zoozeer tegen den vrijen arbeid is te velde getrokken, zal niemand meer in onzekerheid behoeven te verkeeren, of vrije arbeid bij de suikercultuur mogelijk is.

En dat die verstrekking van Gouvernements-hulp voor den arbeid in en bij de suikerfabrieken voor de bevolking geene luttele zaak is, daarvan kunnen ook de Bijlagen van het Verslag ons overtuigen. Onder die Bijlagen vindt men een Overzicht der voor den arbeid in en bij de suikerfabrieken van Bestuurswege verstrekte arbeiders over de jaren 1862 tot en met 1866, en daaruit blijkt dat, terwijl in 1866 in de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan en Japara geen fabriekarbeiders door het Bestuur zijn verstrekt, het getal dagdiensten der van Bestuurswege verstrekte fabriekarbeiders in de residentie Soerabaja heeft bedragen 195300. Voor Pasoeroean bedroeg dit cijfer in hetzelfde jaar 130958 dagdiensten, voor Probolinggo 31554 dagdiensten en voor Bezoeki 87600 dagdiensten. Die gedwongen arbeid, der bevolking van Bestuurswege opgelegd, moet ongetwijfeld haar zwaar drukken.

Werd in 1866 het denkbeeld voorgestaan en ondersteund om, ter verkrijging van den toestand van vrijen arbeid, de ondernemers tot aanneming der regeling van 1863 te bewegen, door hen aan een vast quantum van levering, verminderd met 10 pikols per bouw, te onderwerpen, thans staan wij niet meer op dit standpunt. Les idées marchent. Wat weinige jaren geleden nuttig en wenschelijk scheen, kan nu geene bevrediging meer schenken. Uit de hoogst belangrijke geschriften van den heer J. Millard over de quaestie der suikerindustrie op Java, en uit de beschouwingen van de Kamers van Koophandel en Nijverheid te Batavia, Samarang en Soerabaja, heeft men kunnen nagaan welke denkbeelden de belanghebbenden zelven koesteren. Die denkbeelden vindt men ongeveer terug in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over het wets-ontwerp tot nadere regeling van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur, en worden daar door de meerderheid der leden ondersteund. Men plaatste, bij het onderzoek in de afdeelingen der Kamer, lettende op de erkentenis der suikerfabrikanten zelven, op den voorgrond, dat het ter beschikking stellen van arbeiders niet noodig is. Aan vrijwillige werkkrachten zou het vooral voor veldarbeid niet ontbreken, mits slechts de noodige grond ter beschikking der fabrikanten wierd gesteld. Volgens dit plan zou dus, na afloop der bestaande contracten, dwang bij den arbeid geheel moeten worden opgeheven, en de

industrie van Goevernementswege niet anders te hulp gekomen, dan daardoor, dat aan den fabrikant gedurende een zeker aantal jaren de gronden die hij voor den aanplant van het riet noodig had, werden aangewezen en verstrekt tegen volledige schadeloosstelling aan de bevolking. Die schadeloosstelling moest worden geregeld naar den prijs waartegen de inlanders hunne rijstvelden onder elkander verhuren. Op die wijze zou de overgang tot geheel vrije cultuur betrekkelijk spoedig tot stand komen, en hetgeen hier hoofddoel behoort te zijn, redding der industrie, worden bereikt. Mocht de Minister van Koloniën deze denkbeelden beamen, wij zouden eene belangrijke schrede voorwaarts doen, die misschien voor alle partijen voordeelig zou zijn. De belanghebbenden zouden zich vrijer dan tot nu toe kunnen bewegen, het Gouvernement zou van eene verhoogde productie indirect voordeel trekken, en de bevolking zou van elken dwang ontslagen worden [1]).

Blijkens het verslag bleven de uitkomsten der kinacultuur in 1868 beneden de verwachting. Eene niet verklaarde ziekte, groote droogte en zware winden waren oorzaak dat de uitbreiding minder aanzienlijk was dan zich in 1867 liet voorzien. Terwijl de voorraad planten in 1867 vermeerderde met 322,000 stuks, werden in 1868 slechts 210,000 stuks aangewonnen. Het Verslag bewijst evenwel dat het Indisch Bestuur op zorg voor deze cultuur bedacht is. Dit is thans dubbel wenschelijk nu het uit de Staatscourant van 14 Dec. jl. bekend is geworden, dat in den loop van 1869 de eerste oogst van Java-kinabasten plaats heeft gehad. Bij wijze van proef is van de Calisaja- en Pahudiana-aanplantingen op het Tangkoeban Prahoe- en Malawar-gebergte in de residentie Preanger-regentschappen eene hoeveelheid van ruim 900 Amsterdamsche ponden verzameld en onlangs, door bemiddeling van de factory der Nederlandsche Handelmaatschappij, naar Nederland verzonden om aldaar ter markt te worden gebracht.

Onder de berichten omtrent den landbouw op woeste gronden, door het Gouvernement verhuurd, heeft het onze aandacht getrokken, dat op een zevental verzoeken om uitgifte van gronden in 1867 en 1868 afwijzend is beschikt, en dat onder die afgewezen verzoeken behoorde eene aanvraag van zekeren Bandjarees, welke afwijzing plaats had uit overweging, dat het

---

[1]) Uit het dezer dagen onder het afdrukken van dit nommer ontvangen antwoord van den Minister op het Kamerverslag blijkt, dat de zooeven medegedeelde denkbeelden bij hem geen ondersteuning vinden; maar hij keurt wel goed een ander denkbeeld, mede in het verslag der Kamer aangegeven, en ook reeds door den heer Millard ontwikkeld, om aan de suikerfabrikanten den grond voor de fabriek en onderhoorigheden benoodigd, tegen behoorlijke schadeloosstelling aan de bevolking, in vollen eigendom af te staan.

Staatsblad 1856, No. 64, alleen geldt voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden. Het is volkomen juist dat art. 1 van het bedoelde besluit inlanders van het verkrijgen van gronden in huur uitsluit; want dat artikel zegt duidelijk, dat gronden op Java ter beschikking van het Gouvernement, en niet door de inlanders ontgonnen, noch als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen of dessa's behoorende, door den Gouverneur-Generaal in huur kunnen worden uitgegeven aan Europeanen en daarmede gelijkgestelden; maar toch ware het misschien wenschelijk geweest dat de Gouverneur-Generaal blijk had gegeven, dat hij eenige aandacht had geschonken aan de discussie die in der tijd in de Tweede Kamer over het bekende wets-ontwerp omtrent de uitgifte van woeste gronden van den Minister Trakranen is gevoerd, en eene wijziging in het besluit van 1856 had gebracht waardoor eene afwijzing van de aanvrage op den grond in het Verslag medegedeeld, onmogelijk ware geweest.

Op blz. 238 van het Verslag komt een staat voor van de landen die aan particulieren in eigendom zijn afgestaan, en uit dien staat blijkt, dat in meer dan ééne residentie door inlanders gronden in eigendom worden bezeten. In Batavia bedraagt de uitgestrektheid der landen door Inlanders bezeten 23,275 bouws, in Tagal 3673 bouws, in Samarang 11,773 bouws, in Japara 838 bouws en in Soerabaja 2608 bouws. Die gronden zijn, evenals die aan Europeanen of Chineezen uitgegeven, in de verponding aangeslagen, en vallen dus geheel onder de bepalingen van het burgerlijk wetboek. Wanneer men dit nu ziet, welk ernstig bezwaar is er dan aan te wijzen om den Inlander ook den eigendom toe te kennen van de gronden die hij thans reeds in gebruik heeft. Al die bezwaren tegen den zoogenaamd Westerschen privaat eigendom en tegen het reëel statuut, die men in de discussie over de voordracht van 1866 zoo breed heeft uitgemeten, beteekenen in waarheid niet veel. Wij hopen dan ook dat de thans aangevangen discussie over de Agrarische Wet niet op nieuw door dergelijke redeneeringen zal worden ontsierd.

Het heeft onze aandacht getrokken, dat zoowel in 1867 als in 1868 een zoo aanmerkelijk verschil in de rijstprijzen op Sumatra's Westkust is waar te nemen. Blijkens de opgaaf op bladzijde 145 van het Verslag verschilden die prijzen in 1867 in de Padangsche bovenlanden van *f* 3.25 tot 7.50, in Ajer Bangies en Rau van *f* 2.25 tot *f* 8.— en in Tapanoeli van *f* 3.75 tot *f* 9.—. In 1868 variëerden die prijzen in de Padangsche bovenlanden van *f* 3.— tot *f* 8.50, in Ajer Bangies en Rau van *f* 2.61 tot *f* 7.— en in Tapanoeli, evenals in het jaar te voren, van *f* 3.75 tot *f* 9.—. Dit groote verschil schijnt, zooals ook het Verslag vermoeden laat, alleen het gevolg te zijn van de gebrekkige middelen van gemeenschap op Su-

matra's Westkust. De heer H. J. Lion heeft over den toestand der transportmiddelen op Sumatra eene serie artikelen geschreven in het Bataviaasch Handelsblad, die de aandacht overwaardig zijn. Het is te wenschen dat het Indisch bestuur er op bedacht zal zijn om in den toestand dier transportmiddelen verbetering te brengen.

Wij eindigen hiermede onze beschouwingen en mededeelingen naar aanleiding van het jongste Koloniaal Verslag, waarvan voorzeker ieder die het aandachtig nagaat, met genoegen kennis zal nemen. En om zijn vorm en om zijn inhoud verdient het de belangstelling van ieder, die zich eenigszins met koloniale aangelegenheden bezig houdt.

BOEKAANKONDIGING.

Essai d'une Faune Entomologique de l'Archipel Indo-Neerlandais, par S. C. Snellen van Vollenhoven. La Haye, Martinus Nyhoff, 1e. *Monographie (Scutellérides)*, 1863; 2e. *Monogr. (Piérides)*, 1865; 3e. *Monogr. (Pentatomides)*, 1868.

Sedert de kostbare uitgave der «Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche Bezittingen» gestaakt werd, is wel is waar het onderzoek op het uitgebreide veld der Flora en Fauna van den Indischen Archipel met ijver voortgezet, maar zijn werken van grooteren omvang, bestemd om de natuurlijke rijkdommen van Insulinde bekend te maken, in Nederland schaarsch geweest, en zijn de mededeelingen omtrent nieuw of nader bekend geworden planten en dieren meestal slechts voortgezet in losse stukken, in Tijdschriften of in de werken van geleerde genootschappen opgenomen. Er zijn echter schitterende uitzonderingen. Professor Miquel gaf in zijne «Flora van Nederlandsch Indië» een systematisch overzicht en beschrijving van de geheele bekende plantenwereld van den Indischen Archipel; de heer Bleeker bekroonde de reeks zijner tallooze monographiën over de visschen van Insulinde door zijn prachtigen «Atlas Ichthyologique,» waarvan de uitgave, eenigen tijd gestaakt, omdat de daarvoor verleende subsidiën waren uitgeput, eerlang naar wij hopen met kracht zal hervat worden; de hoogleeraar Schlegel begon in 1863 eene reeks van monographiën over de vogels onzer Indiën, onder den titel «Vogels van Nederlandsch Indië,» en beschreef tot dusver in even zoovele afleveringen drie der belangrijkste familiën: de Pitta's, de IJsvogels en de Valken. Neemt men nu in aanmerking dat in de «Verhandelingen» de tot dien tijd bestaande gapingen in de kennis der zoogdieren van Insulinde grootendeels zijn aangevuld, zoodat zij daarvan, behoudens enkele latere ontdekkingen, een vrij voldoend overzicht bevatten; dan kan men zeggen dat het, althans wat de

planten en hoogere diersoorten aangaat, aan pogingen tot een volledige en systematische beschrijving niet heeft ontbroken. Alleen wat de reptiliën betreft, moeten wij ons nog geheel met verspreide verhandelingen en losse bijdragen tevreden stellen.

Maar vrij wat minder gunstig is de toestand met betrekking tot het schier onbegrensd gebied der lagere diersoorten. Zelfs die klasse die door haren rijkdom van schoone of fantastische vormen, hare kleurenpracht, hare gedaanteverwisselingen en de merkwaardige uitingen van haar instinct de meeste aantrekkelijkheid bezit, die der insecten, heeft in de laatste jaren in Nederland en Nederlandsch Indië slechts weinige opzettelijke beoefenaars gevonden, en tot voor enkele jaren is alleen door losse stukken, vaak niet meer dan korte diagnosen bevattende, onze kennis op dat gebied verrijkt geworden. Zelfs in de Verhandelingen vinden wij weinig dat hiertoe betrekking heeft; het bepaalt zich tot eene monographie over de Papilionieden, en eene tweede, veel uitgebreidere, over de Orthoptera van den Archipel, beide van de hand van den uitstekenden entomoloog de Haan. In het «Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië» gaf Dr. Doleschall de beschrijving en afbeelding van eenige Diptera. Voor het overige was het hoofdzakelijk slechts de heer Snellen van Vollenhoven die door vele grootere en kleinere bijdragen, maar vooral door het hier aangekondige uitgebreidere werk, de eer van den Nederlandschen naam ten opzichte der entomologie van Insulinde heeft opgehouden.

Van de eerste der hier aangekondigde monographiën, die reeds in 1863 verscheen, werd ook in den Jaargang 1863 van dit Tijdschrift met een enkel woord gewaagd. Daar echter de twee latere, in 1865 en 1868 verschenen afleveringen door toevallige omstandigheden in dit Tijdschrift onvermeld zijn gebleven, hebben wij gemeend ons verzuim niet beter te kunnen herstellen, dan door de aandacht onzer lezers thans bij het geheele tot hiertoe verschenen gedeelte van het werk te bepalen en er tevens een weinig breedvoeriger over te spreken.

Om de aanleiding tot dit werk en het plan der bewerking te doen kennen, beginnen wij met eenige vertaalde uittreksels uit de voorrede:

«Het kleine koninkrijk der Nederlanden bezit, dank zijne uitgestrekte koloniën, in zijn voortreffelijk Museum te Leiden eene verzameling van voorwerpen van natuurlijke historie, welke met die der grootste natiën kan wedijveren. Te allen tijde is de Hollander verzamelaar geweest, en onder de regeering van Koning Willem I deed een ruimere blik op het nut dat eene vollediger kennis dier koloniën, vooral der Oost-Indische, aan wetenschap en handel zou kunnen aanbrengen, belangrijke sommen aanwijzen voor het onderzoek dier rijke gewesten. Het Leidsch Museum kreeg daardoor gelegenheid om zijne schatten te verhonderdvoudigen.

«Natuurlijk stelde het Gouvernement zich ook voor om het beschaafd

publiek in de kennis van de uitkomsten dier onderzoekingen in te wijden. Wat de voorwerpen betreft die tot het gebied der zoölogie behooren, vormde men het plan om ze te beschrijven in een gedeelte van de verzameling, die sedert onder den titel «Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche Bezittingen» (3 deelen in f°, Leiden, 1840), werd in het licht gegeven. Nadat drie deelen verschenen waren, één aan de land- en volkenkunde, één aan de zoölogie en één aan de botanie gewijd, werd het werk gestaakt, dat op al te groote schaal was aangelegd. Onverwachte omstandigheden, zooals de scheiding van de noordelijke en zuidelijke gewesten des rijks en de kostbare staat van oorlog die er het gevolg van was, deden trouwens niet enkel de uitgave van dit werk, maar het geheele wetenschappelijk onderzoek van onze koloniën staken.»

De heer Snellen van Vollenhoven staat daarop stil bij de twee reeds vermelde verhandelingen van Dr. de Haan, die slechts door eenige losse en verspreide beschrijvingen van geslachten en soorten gevolgd waren. Vervolgens gaat hij dus voort.

«Het schijnt mij toe een dringende eisch van onzen leeftijd te zijn, dat de proeve, in het genoemde werk aangevangen, hervat worde, maar op een nieuwen grondslag. In de eerste plaats heeft de wijsheid van het Gouvernement sedert eenige jaren de wetenschappelijke onderzoekingen met betrekking tot de zoölogie doen hervatten, terwijl de verlichte liefde voor de wetenschap waardoor zich Z. E. de Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele en onderscheidene hooge ambtenaren in Nederlandsch Indië, zooals de Gouverneur van Sumatra's Westkust, de heer van den Bossche, onderscheiden, ons omtrent de toekomstige verrijking onzer nationale Musea de volkomenste gerustheid inboezemt. Ten andere hebben Engelsche reizigers, die onderscheidene eilanden van onze koloniën bezocht hebben, vandaar prachtige verzamelingen medegebracht, die tot grondslag hebben gestrekt van eene reeks van beschrijvingen, vooral opgenomen in de «Proceedings» van de Linnésche en van de Zoölogische Maatschappij, die zich echter meestal tot diagnosen bepalen. Ongelukkig levert de bekendmaking van enkele diagnosen, zonder beschrijvingen of afbeeldingen, het gevolg van koortsachtige drift om met nieuwe ontdekkingen te schitteren, slechts vruchten op voor de eigenliefde der schrijvers. De wetenschap wint er niets bij dan onzekerheid en verwarring, en welverre dat haar loop er door versneld wordt, ziet zij zich in een doolhof rondgevoerd, waaruit ze slechts met moeite den uitgang kan vinden.»

De Engelsche reizigers die de heer Vollenhoven hier vooral schijnt op het oog te hebben, zijn Arthur Russel Wallace en zijn assistent Charles Allen, die van 1854 tot 1862 den Indischen Archipel in alle richtingen doorkruist, onderscheidene nog niet of nauw onderzochte eilanden bezocht, en vooral vogels en insecten in ontelbare menigte verzameld en bij kisten vol naar Engeland

overgescheept hebben. Terwijl tegelijkertijd de heeren Bernstein, von Rosenberg, Ludeking en anderen, deels op dezelfde, deels op naburige terreinen, in dienst van het Nederlandsch Gouvernement verzamelden, aanhoudend het Leidsche Museum met de toezending der verkregen schatten verrijkten, en in vele gevallen dezelfde nieuwe soorten als Wallace gelijktijdig of zelfs vroeger naar het Moederland overmaakten, haastten zich de Engelsche vrienden en vakgenooten van Wallace om van zijne bezendingen onmiddellijk Catalogen op te maken, aan de nieuwe soorten namen te geven en ze door korte diagnosen te kenmerken, en alzoo voor de Engelsche natuuronderzoekers de prioriteit der ontdekking te vindiceeren. Het is deze richting van studie, deze handelwijze, die, zeker niet geheel zonder reden, in de aangehaalde woorden door den heer Snellen van Vollenhoven gegispt wordt. Ik moet mij echter haasten hier bij te voegen, dat, sedert Wallace van zijne reizen in Engeland is teruggekeerd, en zich van de doorgestane vermoeienissen, die zijne gezondheid hadden aangetast, hersteld heeft, eene periode vruchtbaarder in resultaten voor de wetenschap is aangebroken. Wallace heeft zich niet bepaald tot het bewerken en uitgeven van het verhaal zijner reizen, dat in ons nommer van Januari werd aangekondigd, maar hij heeft ook, om hier van studiën over ethnographie en physische geographie niet te gewagen, onderscheidene monographiën over vogels en insecten aan Tijdschriften en Verhandelingen van geleerde genootschappen geleverd, waarin de nieuwe soorten uitvoerig beschreven en de beschrijvingen door afbeeldingen toegelicht zijn. Wat de vogels betreft wijs ik op de volgende stukken, allen voorkomende in de «Proceedings of the Zoölogical Society of London»: *on the birds of the Sula islands* (1862), *list of birds collected in Bouro* (1863), *on the birds of Timor*, *Flores and Lombock* (1863), *on the parrots of the Malayan region*, *with remarks on their habits*, *distribution and affinities and the description of the species* (1864), *description of new birds from the Indian Archepelago* (1865). Maar vooral verdienen twee uitgebreide opstellen van entomologischen inhoud vermeld te worden, ieder aan de beschrijving van eene in talrijke soorten in Insulinde vertegenwoordigde familie van vlinders gewijd, en waarvan de eene evenzeer tot aanvulling van de Haans verhandeling over de Papilionieden strekt, als de andere de tweede monographie van den heer Vollenhoven, die over de Pierieden, door de beschrijving en afbeelding van eenige nieuwe soorten completeert. De eerste is getiteld: *on the Phenomena of Variation and Geographical Distribution as illustrated by the Papilionidae of the Malayan Region*, en komt voor in het XXV^ste^ deel der «Transactions of the Linnean Society of London» (1866); de andere draagt tot opschrift: *on the Pieridae of the Indian and Australian Region*, en is opgenomen in het vierde deel der derde serie van de «Transactions of the Entomological Society of London» (1865—1868).

Wanneer dus de heer Vollenhoven in zijne voorrede aldus voortgaat: «Ik

heb derhalve gemeend aan de geleerde wereld het bewijs te moeten leveren, eensdeels dat de Nederlanders zich niet door hunne overzeesche naburen laten voorbijstreven en dat het Leidsche Museum, wat onuitgegeven insecten betreft, kostbare schatten bezit; anderdeels dat men zich aan deze zijde der Noordzee houdt aan de wijze van beschrijving die als de beste erkend is, zonder zich te bekreunen om den kinderachtigen roem dien anderen meenen te kunnen verwerven door de prioriteit der uitgave;» dan meen ik op grond der aangehaalde stukken veilig te kunnen aannemen, dat Wallace zelf, ofschoon misschien glimlachende over de nationale gevoeligheid die in de eerste helft van dezen volzin doorstraalt, aan de methode die in de andere helft als de beste wordt aanbevolen, zijne volkomene goedkeuring schenken en die boven het najagen der ijdele eer van prioriteit van ontdekking verkiezen zal.

Er is echter in de stukken van Wallace een bijzonder speculatief element, dat aan de eenvoudige systematische rangschikking en beschrijving van den heer Vollenhoven geheel en al vreemd is. Vooral is dit het geval in zijn stuk over de papegaaien en in die over de Papilionieden en Pierieden. Hij beoogt daar iets meer dan eenvoudige rangschikking en beschrijving met aanwijzing der vindplaatsen; hij brengt altijd de verwantschap en verscheidenheid der soorten, in de verschillende localiteiten voorkomende, in verband met de geologische en physisch-geographische verschijnselen, en streeft er naar om daaruit argumenten af te leiden tot bevestiging der zooveel gerucht makende hypothese van Darwin omtrent den oorsprong der soorten. Het is overal duidelijk merkbaar, dat Wallace in deze Darwinsche leer reeds veel meer ziet dan eene onderstelling, die, vooropgezet om een nieuw steun- en uitgangspunt aan het wetenschappelijk onderzoek te verleenen, van de feiten door dat onderzoek gevonden hare bevestiging of hare omverwerping wacht; dat hij ze reeds beschouwt als eene vaststaande theorie, in de hoofdzaak even onwedersprekelijk als het stelsel van Copernicus of Newtons leer van de zwaartekracht, en die alleen nog van voortgezette waarneming nadere preciseering te wachten heeft. In dit opzicht geloof ik niet dat de Engelsche natuurkundige in den heer Vollenhoven een bondgenoot vinden zou, in wiens eenvoudige monographiën geen zweem van zulke stoute en hemelstormende beschouwingen wordt aangetroffen. De Nederlandsche schrijver heeft zich niets anders voorgesteld dan de wetenschap door nauwkeurige beschrijvingen en afbeeldingen der entomologische Fauna van den Archipel te verrijken, en dus tevens een deel der schatten bekend te maken die het Leidsche Museum bevat. Zijn plan was eene, in aantal en omvang onbepaalde reeks van monographiën te leveren, waarvan elke de beschrijving van eene familie of wel van eenige verwante geslachten van insecten van den Indischen Archipel bevatten zou. Het behoorde niet tot zijne illusiën, dat het hem gegeven zou zijn de onmetelijke

stof op deze wijze uit te putten. «Ik weet maar al te wel,» zegt hij, «dat ik mijne lippen breng aan een beker zoo groot en zoo zeer gevuld, dat ik dien zeker nooit zal kunnen ledigen, al mocht ik een tachtigjarigen ouderdom bereiken;» maar toch ging hij met moed aan het werk, hopende «dat zijn voorbeeld andere entomologen zou opwekken om hem in zijne pogingen ter zijde te staan, en dat aan de door hem aangevangen taak de voortzetters niet ontbreken zouden.»

Het werk is tot dusver zeer langzaam voortgeschreden, langzamer dan de schrijver zelf zich in den aanvang had voorgesteld, en ik vrees zeer dat wij ook in het vervolg geen spoediger voortgang te wachten hebben, ja dat, zoo geene grootere belangstelling van de zijde des publieks in de schoone en kostbare onderneming wordt betoond, de schrijver zich, zeker zijns ondanks, genoodzaakt zal zien, het bij de geleverde proeve te laten. Wij willen echter beter hopen. Het zou eene schande en een ongeluk voor Nederland zijn, indien het zich ook hier, op een gebied van wetenschappelijk onderzoek dat aan dit land als het ware is aangewezen, door vreemden liet overvleugelen, en aan de wereld toonde dat het nog even genoeg kracht bezat om uit zijne uitgebreide overzeesche bezittingen groote schatten voor de wetenschap te zamen te brengen, maar dat daardoor ook die kracht zoodanig was uitgeput, dat, waar het er op aankwam die schatten aan de wereld bekend te maken, het slechts tot eene enkele zwakke poging in staat was. Mocht er toch bij de vermogenden in den lande wat meer lust en opgewektheid bestaan, om zulke ondernemingen, waarmede de nationale eer gemoeid is, te schragen en te steunen! Men is in de laatste jaren in vele kringen bekommerd geweest voor het behoud onzer nationaliteit, men heeft zich bevreesd gemaakt, dat Pruisen's zucht naar vergrooting ook ons niet ongemoeid zal laten. De belagers onzer onafhankelijkheid trachten ons als onbeduidend en onzelfstandig te doen voorkomen; want niets is voor eene nationaliteit gevaarlijker dan dat zij niet meer geacht wordt. Laat ons dan trachten den vreemdeling eerbied in te boezemen door het vele groote en goede dat wij op onze eigene wijze tot stand brengen en in ons midden bevorderen! Dit zal meer afdoen om ons op den duur eene zelfstandige plaats onder de volken van Europa te verzekeren, dan al de legers en vloten die wij tot verdediging onzer grenzen zouden kunnen uitrusten!

Maar er is nog een ander oogpunt waaruit de ondersteuning van een werk als dat van den heer Snellen van Vollenhoven aanbeveling verdient, de voortreffelijkheid der uitvoering zelve. Velen geven schatten uit aan vreemde prachtwerken; waarom zouden zij in hunne salons ook niet eene plaats inruimen aan vaderlandsche prachtwerken op het gebied der natuurlijke historie? aan werken prijkende met de voortreffelijk uitgevoerde en gekleurde afbeeldingen van de wonderen uit de wereld der vogelen, visschen

en insecten, die ons Insulinde ten toon spreidt? De Nederlandsche werken van dien aard behoeven voor vreemde niet onder te doen. Voor het teekenen van vogels heeft onze Keulemans een Europeesche reputatie, en zoo vaak is hem werk van Engelsche zijde opgedragen, dat hij zich dezer dagen genoopt heeft gevonden zijne woonplaats naar Londen over te brengen. In de reis van Wallace zijn de afbeeldingen der paradijsvogels allen door hem geteekend, en het nieuwe Engelsche prachtwerk van Sharpe «a monograph of the Alcedinidae or kingfishers", waarvan sedert Juli 1868 zeven afleveringen verschenen zijn, voert op den titel als aanbeveling: «the plates drawn and lithographed by Mr. J. G. Keulemans,» terwijl de prospectus getuigt: «the plates have been entrusted to Mr. J. G. Keulemans of Leyden, an artist, who for faithful delineation and life-like character, can scarcely be surpassed.» Ik verbeeld mij dat menige Nederlander — zoo groot is bij velen de onverschilligheid omtrent den nationalen roem — met verwondering zal lezen, dat ons Vaderland tot voor weinige maanden een kunstenaar bezat wiens talenten buiten 's lands zoo hoog worden gewaardeerd; en dat men met niet minder bevreemding wellicht zal vernemen, dat het drukken en kleuren van dat Engelsche plaatwerk werd toevertrouwd aan de steendrukkerij van den heer Trap te Leiden, waar deze taak wordt voortgezet, ook nadat de heer Keulemans naar Engeland is verhuisd. Maar was Keulemans onze eerste artiste in dit genre, wij hebben anderen die hem op zijde streven, die met hem wedijveren. Ook de visschen in den Atlas van den heer Bleeker zijn voortreffelijk uitgevoerd, en de afbeeldingen van vlinders en hemipteren in de monographiën van den heer Snellen van Vollenhoven, door hemzelven geteekend, door den heer Wendel op steen gebracht, en door den heer Trap gedrukt, kunnen evenzeer, zoowel wat fraaiheid als nauwkeurigheid betreft, de vergelijking met de beste buitenlandsche werken van dien aard doorstaan. Er is stellig in die afbeeldingen meer losheid, meer leven, meer smaak, dan in die welke aan de bovengemelde verhandelingen van Wallace over de Papelionieden en Pierieden zijn toegevoegd, ofschoon daaraan moei te noch kosten gespaard zijn.

Over den inhoud zelven van het werk van den heer Vollenhoven kan ik kort zijn. De eerste en derde aflevering behooren bij elkander, en zijn gewijd aan eene orde van insecten, die der hemiptera of halfvleugeligen welke, hoeveel schoons en merkwaardigs ook deze moge opleveren, doorgaans minder in den smaak der verzamelaars valt. Uit dit oogpunt ware het misschien vóór het debiet voordeeliger geweest, indien de schrijver zijne aandacht in de eerste plaats aan eenige familie van vlinders of kevers gewijd had.

Het is bekend dat de hemipteren in twee afdeelingen, de ongelijkvleugeligen (heteroptera) en de gelijkvleugeligen (homoptera), verdeeld worden. Tot de eerstgenoemde, waarvan de schrik der Hollandsche huisvrouwen, de

verafschuwde weegluis, de meest bekende representant is, behooren ook de fraaie, gedeeltelijk metaal-glanzige insecten, die de familiën der Scutellerieden en Pentatomieden uitmaken. Deze beide nauw verwante familiën vormen te zamen eene afzonderlijke groep der op het land levende heteropteren, waarvan het hier niet noodig is, de kenmerken nader te ontvouwen. Van de Scutellerieden worden omstreeks 80, van de Pentatomieden, ofschoon de derde aflevering daarvan nog slechts het eerste gedeelte bevat, meer dan 70 soorten, allen in den Indischen Archipel voorkomende, beschreven. Een zeer groot gedeelte van deze soorten zijn nieuw voor de wetenschap en hebben van den heer Vollenhoven het eerst hun naam ontvangen. Van de overige zijn de bestaande afbeeldingen en beschrijvingen steeds met zorg aangewezen. Ook zijn de plaatsen waar iedere soort gevonden wordt, steeds met al de nauwkeurigheid opgegeven, die in dit opzicht bereikbaar is. Hun die in later jaren voor het Leidsch Museum verzameld hebben, kan men in dit opzicht geen achteloosheid verwijten; maar vroegere verzamelaars waren te dien aanzien vaak minder zorgvuldig, en bepaalden zich tot zeer algemeene en vage vermelding der vindplaatsen, geenszins aan de eischen der hedendaagsche wetenschap beantwoordende, die aan de kennis van de geographische verspreiding der soorten terecht een groot gewicht hecht. Van de belangrijkste nieuwe en enkele vroeger minder juist afgebeelde soorten zijn tevens afbeeldingen gegeven, die deze kleine insecten doorgaans in aanmerkelijke vergrooting voorstellen, en waarbij hier en daar de nog sterker vergroote afbeeldingen van enkele lichaamsdeelen zijn gevoegd.

Behalve dát de afbeeldingen niet meer dan levensgroot en eenige détails van vleugelen en sprieten op eene afzonderlijke plaat bij elkander gevoegd zijn, vindt men in de tweede aflevering de vlinder-familie der Piërieden geheel op dezelfde wijze behandeld. Nadat de Papilionieden van den Archipel door de Haan onderzocht en beschreven waren (ofschoon het latere, met vele nieuw ontdekte soorten verrijkte overzicht van Wallace toont, dat ook hier veel te doen was overgebleven), lag deze familie, die in het systeem doorgaans op de Papilio's volgt, het eerst aan de beurt. De Piërieden, meestal witte en gele vlinders, zijn ook in onze Nederlandsche Fauna door een aantal soorten, zooals de verschillende witjes, de citroenkapel, de peterselievlinder en andere, vertegenwoordigd; maar de tropische soorten onderscheiden zich meerendeels door eene veel grootere kleurenpracht, die, zonderling genoeg, zich veelal het meest aan de onderzijde der vleugels doet opmerken en op de bovenzijde niet of nauwelijks doorschemert. Onder de tropische Piërieden, — de acht gekleurde platen van den heer Vollenhoven, te zamen de afbeelding van 32 soorten bevattende, kunnen het getuigen — vindt men zeer schoone vlinders, al is het dat zij de pracht der Papilionieden, Danaïeden en Nymphalieden niet evenaren. Het gezamenlijk aantal soorten

in het werk van den heer Vollenhoven beschreven, bedraagt 97, waarvan 2 tot het geslacht *Pontia*, 67 tot *Pieris*, 4 tot *Thestias*, 4 tot *Iphias*, 4 tot *Eronia*, 4 tot *Callidryas*, 1 tot *Rhodocera* en 11 tot *Terias* behooren.

Wanneer wij de monographie van den heer Vollenhoven met de later verschenene van den heer Wallace vergelijken, dan vinden wij de Darwinistische beschouwingen daargelaten die bij laatstgenoemden schrijver de hoofdzaak zijn, voornamelijk de volgende punten op te merken. De opsomming van Wallace strekt zich uit over een veel uitgestrekter gebied, daar zij geheel Indië en Australië, ook de Philippijnsche eilanden omvat, zoodat het niet te verwonderen is, dat het aantal soorten door hem beschreven aanmerkelijk grooter is. Hij volgt de geliefkoosde Engelsche manier in de vermenigvuldiging van de splitsing der geslachten, zoodat b. v. het geslacht *Pieris* alleen bij hem in de vier geslachten *Pieris*, *Thyca*, *Tachyris* en *Prioneris* wordt verdeeld. Hij kent en gebruikt vlijtig de monographie van den heer Vollenhoven, verwijst doorgaans naar zijne beschrijvingen en afbeeldingen, en toont zijne achting voor den auteur door eene nieuwe soort van Borneo naar hem *Prioneris Vollenhovii* te noemen, en de soort van Timor door Vollenhoven *Thestias Balice* genoemd, omdat hij ze voor bepaald verschillend houdt van de *Thestias Balice* van Java, door Boisduval beschreven, in *Thestias Vollenhovii* te herdoopen. Ook op het meer beperkt gebied echter van den Indischen Archipel heeft Wallace eenige nieuwe soorten die aan Vollenhoven nog niet bekend waren, namelijk *Pontia Dione* (Makasser), *Elodina Bouruensis* (Boeroe), *Terias diversa* (Boeroe, Ternate, Ceram, Goram, Aroe-eilanden, Nieuw-Guinea, Philippijnsche eilanden), *Terias Celebensis** (Makasser, Menado, Soela-eilanden); *Terias virgo* (Aroe-eilanden), *Pieris Mentes* (Lombok, Flores), *Pieris Jael* (Boeroe), *Pieris Naomi* (Lombok, Flores), *Pieris Tamar** (Bali), *Pieris corva* (Java, Bali), *Thyca Pandemia** (Borneo), *Thyca Parthenope** (Borneo, Singapore), *Thyca Ennia** (Waigeoe), *Thyca Philotis** (Boeroe), *Thyca Echo* (Boeroe), *Thyca Hippodamia** (Aroe-eilanden), *Tachyris abnormis** (Nieuw-Guinea), *Tachyris Urania* (Noord-Celebes), *Tachyris Cynisca* (Boeroe), *Tachyris Corinna* (Waigeoe), *Tachyris Bouruensis* (Boeroe), *Prioneris Vollenhovii** (Borneo), *Iphias Borneënsis* (Borneo), *Callidryas Phlegius* (Timor). Van de genoemde nieuwe soorten (waarbij ook nog enkele van Malakka, Singapore en de Philippijnen, die, zooal niet tot Nederlandsch Indië, toch tot hetzelfde zoölogische gebied behooren, gevoegd zouden kunnen worden) zijn er negen door Wallace afgebeeld, namelijk die welke hierboven met een sterretje geteekend zijn. Waarschijnlijk zijn vele der nieuwe soorten van Wallace (waaronder enkele intusschen slechts ten halve nieuw zijn, daar ze vroeger niet volstrekt onbekend waren, maar als variëteiten zijn aangemerkt) thans ook reeds op het Leidsche Museum voorhanden en dus aan den heer Vollenhoven bekend; maar in allen gevalle bewijst het aantal der nieuwe soorten die zoo kort na de ver-

schijning van Vollenhovens monographie konden beschreven worden, hoe onuitputtelijk hier de voorraad, hoeveel nog van verder voortgezet onderzoek te wachten is. De namen aan nieuwe soorten door den heer Vollenhoven gegeven, heeft Wallace meest allen geadopteerd, en slechts in enkele bijzondere gevallen is hij daarvan afgeweken. Eene in nog verdere bijzonderheden tredende vergelijking der beide monographiën zou, naar ik meen, in dit Tijdschrift niet op hare plaats zijn.

Ik eindig met den wensch dat de heer Vollenhoven zich door meerdere belangstelling spoedig moge aangemoedigd vinden om eene taak voort te zetten, die hij tot dusverre zoo uitnemend volbracht, en dat hij dan zich genoopt zal gevoelen zijn aandacht eens te schenken aan de familie der Danaieden, die in de geslachten *Danaïs*, *Euploea* en *Idea* zoovele prachtige, in den Archipel inheemsche vlinders bevat, en, zoo ik mij niet bedrieg, op dit oogenblik meer dan eenige andere groep van dagvlinders, wegens de gebrekkige bekendheid, aan eene monographische behandeling behoefte heeft.

P. J. Veth.

VARIA.

Reeds in een vorig nummer van dit Tijdschrift werd er op gewezen hoe door den man die steeds vrees aan den dag legde dat aan de bevolking rechten zouden worden toegekend, bij besluit van 12 Maart is bepaald, dat alle reclames rakende verkrachting van het recht van eerste ontginning voortaan ter beslissing aan den bevoegden rechter zullen worden overgelaten. Vóór dat besluit door den heer Mijer werd genomen, was de beslissing aan de administratieve macht gebleven, en mij dunkt dat de suppositie niet gewaagd is, dat deze met die beslissing niet altijd even gemakkelijk uit den weg kon komen en zich over die verwijzing naar den rechter niet beklagen zal. Wat gebeurde toch? In den regel waren zij die stukken grond ontgonnen hadden, begeerig daarvan den eigendom te behouden; en niets natuurlijker dan dat; even als het ook natuurlijk was, dat de overige dessagenooten, en speciaal de hoofden, dien ontgonnen grond gaarne tot het gemeen eigendom zagen overgaan. Kon de ontginner nu zijn beweerd eigendom niet langer verdedigen, dan wendde hij zich tot den Resident of Ass.-Resident, deze onderwierp de quaestie aan den Regent, die, na de betrokken hoofden enz. gehoord te hebben, altijd ten voordeele van het gemeentebezit rapporteerde. Op die wijze werd de ontginner altijd van zijn eigendom ontzet, en formeel mocht men zich daarbij nederleggen, iedereen begreep dat, met inachtneming der vormen, spoliatie had plaats gehad. Nu is de beslissing opgedragen aan den bevoegden rechter, d. i. de Landraad, die alweêr tot nu toe door dienzelfden Resident of Ass.-Resident gepraesideerd wordt en waarin dezelfde Regenten zitting nemen. Gelukkig voor die administratieve ambtenaren dat in de formatie der Landraden een verandering komt! Maar reeds nu heeft de opdracht aan de rechterlijke macht eene verandering in de beslissing gebracht. Door een Ass.-Resident, praesident van een Landraad, is aan den Procureur-Generaal gevraagd, op welke

wijze art. 14 van Staatsbl. 1819, n° 5, volgens hetwelk hij had recht te spreken, moest worden geinterpreteerd, en hij kreeg tot antwoord, dat de ontginner eigenaar was en blijven moest, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk was bedongen.

Uit het bovenstaande blijkt al weder, dat de Javaan, even als elk ander landbouwer, zijn recht op den grond waardeert en tracht te handhaven. Naarmate hem meer waarborgen gegeven worden tegen spoliatie van den grond, naar die mate zal hij hoogeren prijs daaraan hechten, en alle vrees dat het westersch eigendom voor den inlander een aanleiding tot berooving zijn zal, zal blijken ongegrond te zijn, indien met den eigendom ook een goede rechtsbedeeling wordt verleend.

Men schrijft ons uit Indië, dat de bepalingen in de ingediende Agrarische Wet welke betrekking hebben op de uitgifte van woeste gronden, over het algemeen met ingenomenheid zijn ontvangen. Aan niemand is het daar onbekend, hoe de korte termijn van 20 jaren waarop thans die gronden in huur worden uitgegeven, een ernstige hinderpaal is voor de ontginning. Onmogelijk mag het genoemd worden, in zoo kort tijdvak de kapitalen tot ontginning aan den grond toevertrouwd, uit de productie over te winnen, en alleen de hoop op verlenging van het contract na expiratie deed nog enkelen deze waarlijk gewaagde speculatie ondernemen. Ook dat de aard van het contract veranderd wordt, zoodat nu het zakelijk recht in de plaats van een persoonlijk recht gegeven zal worden, acht men eene verbetering; want daardoor zal het mogelijk zijn op die gronden gelden in hypotheek, dus tegen lagere rentebetaling, te verkrijgen.

En toch is de briefschrijver van oordeel, dat de wet haar doel niet of slecht zal bereiken, wanneer het particulier initiatief bij de aanvrage om woeste gronden wordt uitgesloten, en de Regeering mocht besluiten een zeker aantal perceelen aan te wijzen, en aan den hoogsten inschrijver bij publieke concurrentie aan te bieden. De reden ligt voor de hand. Alleen de ondernemer is in staat de ligging, geaardheid en hoegrootheid van het perceel te bepalen dat hij exploiteeren wil; de soort van den grond moet geschikt zijn voor het product dat hij wenscht te telen, en de ligging en grootte hangen af van de middelen en het kapitaal waarover hij kan beschikken. De reden dat bij de uitbesteding van verhuur van woeste gronden nog nooit iemand anders dan de aanvrager heeft ingeschreven, ligt niet alleen in de voorwaarden dier uitbesteding, maar ook wel degelijk daarin, dat een dergelijk perceel in den regel alleen waarde zal hebben voor den aanvrager en voor niemand anders.

Misschien ware er eene proef te nemen om het particulier initiatief met dat der Regeering te conciliëeren, indien deze bijv. eene uitgestrektheid woesten grond, eenige vierkante palen groot, aanwees, binnen welker grenzen het aan een ieder zou vrijstaan zich een perceel uit te zoeken, de uitgestrektheid van 1000 bouws niet te boven gaande, en, met het oog op de gevaren van ontwouding, niet hooger dan 2500 voet gelegen. In dat geval zou de Regeering den canon of de schatting zelve moeten bepalen, waardoor alle begrip van uitbesteding vervallen zou. Het spreekt van zelf dat bij de Regeering ontginning van woeste gronden op den voorgrond moet staan, en niet kleingeestige berekeningen om zooveel mogelijk jaarlijksche schatting te heffen; de betaling der schatting moet dan ook zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt worden, en vooral zou in de eerste, bijv. 5, jaren geene heffing moeten plaats hebben, daar eerst na dien tijd eenige productie te verwachten is. Ook zal het aan de bevolking die zich op die gronden mocht vestigen, moeten vrijstaan dessa's te formeeren, dan wel verstrooid zonder dien band te blijven wonen. Dat zij onder het toezicht der politie blijft, spreekt van zelf, en aan dat toezicht zal de ondernemer, ook in zijn eigen belang, hoegenaamd geene bezwaren mogen in den weg leggen. Dat toezicht zal zich echter niet mogen uitstrekken tot de overeenkomsten tusschen den ondernemer en de bevolking, als zijnde van civiel-rechtelijken aard. Mochten daarbij ongeoorloofde handelingen plaats grijpen, dan zou daaruit een strafrechtelijke vervolging voortvloeien; maar praeventieve zorg der Regeering bij het sluiten der overeenkomsten is ook daarom onnoodig, omdat aan de bevolking toch altijd de vrijheid blijft, elk uur van den dag de gronden des ondernemers te verlaten en de vaderlijke zorg der Regeering op de Gouvernements-landen op te zoeken. Alle belasting, zoowel op den grond als op het bedrijf gelegd, moet door den ondernemer worden voldaan, zoodat de bevolking op zijne onderneming gevestigd, van alle cultures en heerediensten vrij is. Beide belastingen rusten op den grond, en kunnen dus niet tweemaal, eens van den ondernemer en eens van de bevolking, worden geeischt. Daarentegen zal het den ondernemer moeten vrijstaan op zijne onderneming passars op te richten en wegen aan te leggen, in één woord alles te doen wat hij in het welbegrepen belang van zijne onderneming en de daarop gevestigde bevolking dienstig acht, en wat met de openbare orde en goede zeden niet in strijd is. Ten slotte meent de briefschrijver, dat het vorderen van borgtocht van den erfpachter zal behooren te worden afgeschaft, als zijnde drukkend voor hem en onnoodig voor het Gouvernement, dat waarborgen genoeg heeft, en hetwelk daarenboven, bij wanbetaling van het verschuldigde, het contract kan doen resiliëeren.

Deze opmerkingen van eenen bij uitnemendheid deskundige afkomstig, wiens ervaring op Java hoog gewaardeerd wordt, verdienen zeer de opmerking, vooral ook omdat de plannen van den Minister betreffende de

uitbesteding van woeste gronden met die welke de schrijver aanbeveelt, weinig overeenkomst hebben, en vooral ook 's Ministers beschouwingen omtrent de heeredienstplichtigheid der op particuliere landen gevestigde bevolking, geheel verschillen van die welke algemeen en ook door dezen schrijver worden voorgestaan.

De volgende terechtwijzing van een in ons Tijdschrift opgenomen artikel wordt gaarne door ons geplaatst.

Aan de Redactie van het Tijdschrift voor Ned. Indië.

Het zij mij vergund een enkele opmerking in het midden te brengen, naar aanleiding van het opstel, getiteld: *„het boschwezen op Java"*, en voorkomende in het September-nummer van uw Tijdschrift; een opmerking, die, naar ik geloof, zoowel door het belang der zaak, als door de steeds toenemende verspreiding van dit maandwerk, volkomen wordt gewettigd.

Zij betreft het laatste gedeelte der inleiding, alwaar, in de korte schets der eigenschappen van het djatihout, o. a. wordt gezegd:

„Het djatihout heeft niets te duchten van de witte mieren, maar vooral door „het olieachtige vocht, dat het, in plaats van looistof, bevat, bezit het een wezen„lijke superioriteit boven het eikenhout voor alle ijzer-constructies. Terwijl de „verbinding van eikenhout met ijzer de oxydatie van het laatste bevordert, heeft „het metaal niets te lijden van de samenkoppeling met het djatihout."

Wat het eerste betreft, nam. dat het djatihout *niets te duchten heeft van witte mieren*, dat kan ik, op grond van eigen ondervinding, *ten stelligste tegenspreken.* Het moge toch waar zijn, dat dit zoo bij uitstek vernielende insect de voorkeur geeft aan ander, en wel inzonderheid aan het zoogenaamde naaldhout; zooveel is echter zeker, dat het, bij gebrek aan beter, ook het djatihout geenszins versmaadt, en dat evenmin het nog op stam staande en dus versche, als het door veeljarige diensten geheel uitgedroogde timmerhout daarvoor veilig is, terwijl het op den langen duur nóch het onvolgroeide spint, nóch den harden kern der boomen spaart.

De veelzijdig verspreide overlevering, dat het djatihout zoowel voor de verwoestingen der witte mieren, als voor het schier nog meer verderfelijke *vuur* (*dry-rot*) onvatbaar zoude zijn, is sedert lang te niet gedaan, en zoo immer, dan is men ten dezen „door schade en schande wijs geworden."

Het is dan ook bijna ondenkbaar dat de schrijver, die de thans door ons bestreden stelling heeft vooropgezet, iemand is die persoonlijk en praktiesch met djatihout heeft omgegaan, gelijk zulks ruim een drietal jaren met schrijver dezes het geval is geweest.

Ook op de uitspraak omtrent de onderlinge verhouding van djatihout en ijzer valt, helaas! wel wat af te dingen.

De scheikundige samenstelling der eerstgenoemde bouwstof is ons niet bekend, evenmin als de hoeveelheid die zij van de bij het bewerken volstrekt niet op den voorgrond tredende *olieachtige vloeistof* bevat; maar de geprononceerd zure en aromatische geur, die het gezonde en onuitgeloogde djatihout kenmerkt, wijst onzes inziens althans eenigszins op een *dergelijke* geaardheid als het gewone eikenhout, waarmede het, behalve de volkomen gelijksoortigheid der bedoelde lucht, zoo velerlei punten van overeenkomst bezit.

Zoo dan al niet de verbinding van djatihout met ijzer de oxydatie van het laatste *bevordert*, het gaat die ongetwijfeld evenmin tegen, en dat in het zoogenaamde *levende* deel eens vaartuigs (het *onder water* gelegene) de gecombineerde invloed daarvan met het zeewater in deze gewesten het ijzer met ongeloofelijke snelheid doet verroesten, is een feit, dat door geen deskundige zal worden ontkend, en dat gewicht genoeg in de schaal legt om bij den scheeps- en sloepenbouw hier te lande in het zooeven genoemde deel *alle* ijzeren verbindingsmiddelen gestrengelijk te doen weren.

In hoeverre nu, *afgezien van de overige voortreffelijke eigenschappen dezer onwaardeerbare houtsoort*, de beweerde verhouding daarvan tegenover ijzer aanleiding heeft gegeven tot het uitgestrekt gebruik, dat er tegenwoordig bij den aanbouw van pantserschepen en voor tuigen naar het aldus genoemd *gecombineerd stelsel van scheepsbouw* van wordt gemaakt, dit waag ik niet te beslissen, en zal ook wel alleen door een meer volledige kennis en ondervinding, dan wij thans daaromtrent reeds bezitten, dienen te worden uitgewezen.

Met het oog op den aard van dit Tijdschrift, vermeen ik mij ten dezen geen grootere uitvoerigheid te mogen veroorloven, terwijl ik ten slotte de vrijheid neem, diegenen onder zijn lezers, die omtrent ons tegenwoordig onderwerp nadere bijzonderheden zouden mogen verlangen, te verwijzen naar mijn opstel over: „*het Javaansch djatihout beschouwd als scheepstimmerhout*", opgenomen in de nummers 16, 33, 44, 65, 73, 83 en 100 van het *Bataviaasch Handelsblad* dezes jaars.

Parengan (Java), 15 December 1869.

D^L. Boeke,

Ingenieur b. h. vak v. Scheepsbouw (tijdelijk belast met het toezicht van wege de Marine, over de exploitatie van het bosch Parengan).

Aan de volgende mededeeling, ontleend aan een particulier schrijven uit Kadoe, verleenen wij, daartoe uitgenoodigd, volgaarne eene plaats.

„Het 4^e punt van de conclusie op het rapport van het debat der afdeeling „koloniale statistiek" op het onlangs gehouden congres bevat o. a.: „het is wenschelijk dat de Regeering hare pogingen daarheen richte, dat een inlandsch personeel worde opgeleid om deze taak te vervullen, en dat zij zorg drage, dat dit personeel behoorlijk worde bezoldigd (rétribué et honoré, moet dit eigenlijk zijn)."

„In de Memorie van Toelichting op het 2e middel der Indische begrooting voor 1870, de landrente, zegt de Minister: „De ondergeteekende gelooft dan ook dat die opnemingen enz. voortgezet, *en dat vooral niets mag gewaagd worden wat de bijhouding (en daardoor de resultaten van den geheelen arbeid) in gevaar zou kunnen brengen.*" En wat is nu de werkelijke toestand? In de Residentiën waar reeds in 1867 de opneming was afgeloopen, waar dus reeds meer dan twee jaren desa-schrijvers met de bijhouding belast zijn, is tot nu toe de positie dier personen niet geregeld, en dat niettegenstaande de voorstellen der verschillende Inspecteurs van de opneming en de adviezen van de Residenten. De desa-schrijvers zijn tot nu toe geheel afhankelijk van den goeden wil van het hoofd of van de bevolking hunner desa. Ieder oogenblik wenden die menschen zich tot den Chef der bijhouding of den Controleur der afdeeling met de klacht, dat zij niet in hun levensonderhoud kunnen voorzien; met de vraag, wanneer daarin toch verandering zal komen. En reeds 2½ jaar wordt hun geantwoord, telkens met een blos van schaamte op de kaken: „wacht nog maar een korten tijd; het Gouvernement is billijk, en zal u spoedig recht doen."

„Is 2½ jaar dan niet voldoende om daaromtrent een besluit te doen rijpen? Begrijpt men dan niet, dat wel degelijk de bijhouding, en daardoor de resultaten van den geheelen arbeid in gevaar worden gebracht door zulk onbegrijpelijk talmen? Want *nu reeds*, welke pogingen ook zijn aangewend om de desa-schrijvers bedaarde afwachting aan te bevelen, is hun aantal *veel verminderd*, en natuurlijk zal dit euvel toenemen, zoolang de positie niet geregeld wordt.

„Tonnen schats zullen dan verspild zijn, en de liefhebbers van het rondtasten in de duisternis zullen een wapen in de hand hebben om aan te toonen, dat al die opnemingen toch tot niets leiden.

„Het is niet voldoende te onderzoeken; men moet ook zorgen dat de vruchten van een onderzoek niet verloren gaan, maar daarvan geprofiteerd worde."

De heer Holle gaat voort in zijne «Snippers» nu en dan bijdragen te leveren tot de kennis van het Javaansche volkskarakter, die doorgaans de strekking hebben om te doen uitkomen, dat de Javaan — wat de conservatieven steeds loochenen — geene moeite en inspanning schuwt, als hij daardoor zijn lot kan verbeteren. Op het gevaar af dat de heer Busken Huet onze zelfstandigheid nogmaals in twijfel trekken, en ons van gezwind en onderdanig partij trekken voor den heer Holle beschuldigen zal, zullen wij weder een feit van dien aard registreeren, dat wij in een der jongst verschenen nommers van «het Tijdschrift voor landbouw en nijverheid in Ned. Indië» vinden opgeteekend. 't Is slechts een enkel feit, en als men het op zich zelf beschouwt, heeft het misschien niet zoo heel veel te beteekenen; maar wij brengen het tegenover onze verstokte tegenstanders bij, niet om

door dit feit alleen onze stelling te bewijzen, maar om het groote aantal feiten van dien aard, dat wij reeds bij verschillende gelegenheden hebben opgeteekend, weder met een te vermeerderen.

„Lieden van Trogong [1]) brengen thans goudkarper en andere visch naar de Vorstenlanden ten verkoop.

„De eerste impulsie gaf de Resident van Tagal, de heer Keuchenius. Door mij op het nut der vischteelt opmerkzaam gemaakt, wendde ZEd. zich ter zake tot de Regeering, die den Resident weder tot mij verwees.

„Ik begaf mij naar Trogong en deelde den eigenaren van visch mede, dat ze, tegen goeden prijs, visch konden kwijt raken aan den Resident van Tagal.

„Later deed ook de Resident van Banjoemas, de heer Soetelief, moeite, en zoo gingen de Trogongsche vischverkoopers hoe langer hoe verder, o. a. onlangs nog zekere Satja di Rana naar Solo, waar hij voor zijne moeite goed beloond werd.

„Ik hoop dat men op Java nu ook de vischteelt op groote schaal zal uitoefenen en ik mijne handleiding voor de vischcultuur niet voor niet zal hebben geschreven."

Aan het vriendelijk verzoek om onderstaand, reeds elders gedrukt stuk over «het gevangenisstelsel in Nederland, vergeleken met dat in Nederlandsch Indië", in onze «Varia» op te nemen, wordt gaarne voldaan. De inhoud blijft natuurlijk voor rekening van den schrijver, die het met zijn naam heeft geteekend.

De door den Minister van Justitie voorgestelde verplaatsing der gevangenis van Leeuwarden naar Medemblik heeft mij tot het stellen dezer regelen doen besluiten.

Dat Leeuwarden, met het oog op de voordeelen aan de gevangenis verbonden, voor 't behoud is, is natuurlijk; voor de eer van de meest welvarende provinciestad kan het echter niet zijn, het dépôt der groote misdadigers te bezitten.

Het is buiten kijf, dat de gevangenen in Nederland eene menschlievende en zeer goede behandeling genieten; daarvoor pleiten toch:

1°. beste voeding;
2°. behoorlijke kleeding;
3°. goede ligging en bewassching;
4°. geneeskundige hulp;
5°. godsdienstig en ander onderwijs en lectuur;
6°. voldoende werkzaamheid (des winters in verwarmde zalen), waardoor zij voor een goed gedeelte kunnen betalen hetgeen zij genieten,

---

[1]) Trogong is de hoofdplaats van het district Timbanganten, afdeeling Bandong.

en zelfs de vlijtige werkman, bij lang verblijf, in staat gesteld is eenige gelden over te sparen, zoodat hij niet dadelijk weder tot de misdaad behoeft te vervallen;

7°. de zorg der Maatschappij tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen, om een middel van bestaan te verschaffen aan hen, die bij hun ontslag beter van karakter zijn geworden, en dezen dusdoende voor herhaling van misdaad te behoeden.

Wanneer nu de slaapkamers luchtiger en de cachotten beter ingericht zullen geworden zijn, dan vermeen ik, dat in alle opzichten goed voor den gevangene is gezorgd.

Wat al zorgen voor den gevallen mensch, vergeleken met hetgeen gedaan kan worden voor de vlijtige, eerlijk blijvende armoede!

Wat houdt den gebrek lijdende terug van ook misdadig te worden?

a. De den Nederlander zoo ingeboren zucht tot vrijheid; liever zal hij alles ontberen, liever lijden in den volsten zin des woords, dan opgesloten te zijn in de arsenalen der misdaad, al is de kooi ook nog zoo net, al ware alles nog beter geregeld.

b. Zijn genot in het huislijk leven.

c. Het vooroordeel uitgedrukt in het spreekwoord: „een dief blijft een dief," een vooroordeel dat nog altijd door den geest des tijds niet veranderd of verminderd is, maar, hoe ongelukkig ook, steeds bij het tauxeeren van den gevallene wordt toegepast, doch die goede zijde heeft, om menigeen voor de misdaad te bewaren.

In Indië zijn de gevangenissen voor de Inlanders en daarmede gelijkgestelde personen, — t. w. Chineezen, Inlanders en vreemde Oosterlingen, — even als hier, met uitzondering der cellulaire, daar nog niet in werking gebracht, in twee kategoriën verdeeld: de eerste hier correctioneele straf, daar dwangarbeid, de tweede hier tuchthuisstraf, daar dwangarbeid in den ketting geheeten.

Het grootste onderscheid bestaat dáárin, dat met den dwangarbeid ook diefstallen worden gestraft die onder verzwarende omstandigheden hebben plaats gehad, waaruit valt op te maken, dat de dwangarbeid in den ketting op het echte gespuis wordt toegepast. Aan deze laatsten wordt, bij hunne intrede in de gevangenis, een ronde ijzeren ring, „de ketting" genaamd, om den hals vastgeklonken, waardoor de tot die straf veroordeelden op zekeren afstand van de gevangenis — even als de militairen — vrij kunnen gaan, waar zij verkiezen.

De voeding is daar, even als hier, meer dan voldoende en bestaat uit:

1°. rijst met zout en *tjabe*; [1])

2°. gedroogde visch of *ding-ding*; [2])

3°. water om te drinken, even als de groote massa;

4°. wordt hun *sirie* [3]) verstrekt.

---

[1]) Fijn gestampte Spaansche peper.

[2]) Gezouten en met specerijen ingewreven gedroogd vleesch.

[3]) Sirie is niet best te omschrijven; 't is een zeer opwekkend en versterkend middel.

Ook ontvangen zij, naar ik meen te weten, tabak.

In zooverre *all right*, doch nu komt de keerzijde der medaille.

Ook het genieten van den wellust wordt aan de tot dwangarbeid (correctioneele) veroordeelden toegestaan, ja, die wellust wordt zelfs in de hand gewerkt bij diegenen welke de kettingstraf ondergaan, door vrije woning buiten het kwartier te gunnen, waardoor zij bijna geheel hunne vrijheid hebben.

Hoort men spreken van dwangarbeid, en nog wel van dwangarbeid in den ketting, dan zal ieder moeten denken, dat van de daartoe veroordeelde misdadigers zwaar of althans veel werk wordt gevorderd; *doch niets van dat alles*; de dwangarbeiders (correctioneele gevangenen) gaan 's morgens na hun ontbijt, onder eenig geleide, naar het residentiehuis, om het erf enz. schoon te houden. Zij moeten dan, op de hurken zittende of wel op de plaats waarop ieder mensch zit, sinds kort opgeschotene grashalmpjes uittrekken, waarmede zij tot 10 of 11 ure bezig zijn, intusschen den tijd kortende met rooken, sirie pruimen en praten, al naar verkiezing, en als het hun te warm wordt zoeken zij de schaduw van het verrukkelijk schoone plantsoen. Na het diner, met het daarop volgend dutje, gaan zij 's namiddags nog eens dezelfde bezigheden overdoen, wel te verstaan, indien het niet regent, in welk geval zij de vrijheid hebben, zich onderling te vermaken, wat meestal bestaat in het uitkramen van hunne heldendaden of in verschrikkelijk gillen (zingen genaamd), welk laatste de Inlander veelal doet als hij verliefd is.

Wat de dwangarbeiders in den ketting — zware tuchthuisstraf — betreft, dezen hebben bijna alleen die variatie, dat zij door hunnen ring om den hals zich nog vrijer kunnen bewegen, en wel eens bij geringere ambtenaren als huisbedienden of naaisters in dienst zijn.

Te Batavia komt men wel eens een troepje van die gevangenen tegen, welke, onder eenig geleide, eene promenade schijnen te maken, vermoedelijk ter voorkoming van de „zucht." Tot welke werkzaamheden zij echter gebezigd worden, is mij onbekend en, bij onderzoek, heb ik dit niet kunnen ontdekken; maar hun werk zal wel in denzelfden geest zijn als dat van de dwangarbeiders.

Ik geloof, dat de goede ingezetenen van Leeuwarden niet zoo gesteld zouden zijn op het behoud van den boeventroep, als b. v. de correctioneel veroordeelden in den zomer in den stadstuin, onder de lommer der boomen, grashalmpjes zaten te plukken, of bloempjes kwamen aanbieden aan de wandelende dames, en wanneer de tuchtelingen bij dag door de stad promeneerden, om zelfs des nachts niet opgesloten te zijn. Ongetwijfeld zou deze stad zeer spoedig van eene vereeniging tot weerbaarheid voorzien zijn, en menig huisvader zou zich, met een revolver in de hand, 's nachts naast zijne ega nedervlijen.

Bij dit alles zij men indachtig, dat hetgeen den Nederlander van de misdaad terughoudt, bij den inlander op Java niet bestaat. De vrijheidszucht toch van den eerste is bij den laatste niet aanwezig, omdat hij, hoewel gevangen, de vrijheid in meer dan voldoende mate geniet. De Nederlander bemint het huiselijk verkeer, den gevangenen inlander laat men tot zelfs het genieten van den wellust toe; en, waar de eerste wordt afgeschrikt door het verlies van zijn goeden naam, daar beseft de inlander, dat hij, na het ondergaan van gevangenisstraf, hetzij dwangarbeid of dwangarbeid in den ketting, overal even goede ontvangst

geniet, en dat hij, na zijn verhaal van de gelukkige tijden die hij in de gevangenis — liever gasthuis — heeft doorgebracht, bij ieder goed in aanzien zal blijven.

Is het niet te verwonderen dat men op Java nog zoo veilig kan zijn bij zóóveel aankweeking der misdaad?

In den goeden ouden tijd, toen het conservatieve element nog regeerde en de rotting nog vigeerde, werd er ten minste *gestraft*. Vóór en na mijne komst op Java was die straf nog in volle werking. Op de eerste plantage waar ik werkzaam was, heb ik eene rotting-executie bijgewoond, welke daar werd toegepast op eenige boedjangs [1]), die hadden kunnen goedvinden om binnen den tijd weg te loopen. Deze bestraffing geschiedde door het bestuur op de plantage zelve, ten einde een waarschuwend voorbeeld te geven; er werden, naar ik meen, 20 à 25 slagen gegeven op de menschelijke zitplaats, bedekt door een katoenen broekje. Ik moet bekennen, het is een afschuwelijke straf en zeer indrukwekkend, vooral voor den ontvanger; de omstaande inlanders zijn te egoïstisch, om medelijden te koesteren.

Op de tweede plantage waar ik werkzaam was, ging het nog erger toe. Een inlandsch kind [2]), opziener op de plantage toen zij nog gouvernements-aanplanting was, nam de vrijheid de moeite te sparen om de menschen naar de op 40 palen afstands gelegene hoofdplaats te zenden, en ze zelf — naar zijne verkiezing — zonder vorm van proces te laten afstraffen. Bij mijne komst, toen dat alles door den overgang der plantages aan de contractanten afgeschaft was, klaagde mij de Chinees, welke de directie over het fabrikaat had, over gebrek aan hormat [3]) enz. van de boedjangs, doordien er op de plantage zelve niet meer geslagen mocht worden.

Het ergste van dien goeden ouden tijd was, dat het den koffieverkoopers aan het N. I. Gouvernement, bij den lagen prijs welke hun voor de koffie betaald werd, verboden was om iets van hun eigen product te drinken (welk verbod nog bestaat), terwijl het vergrijp daartegen met rottingslagen, zonder vorm van proces, — toegepast door ondergeschikte hoofden, — werd gestraft.

Zou de conservatieve partij, weder aan het bestuur gerakende door de combinatie met de orthodoxe en ultra-roomschgezinde partijen, het oude als iets uitnemends beschouwende, dat oude ook weder willen invoeren!!?

Neen, dat zou voor het laatste gedeelte der 19de eeuw wel te kras zijn en ook niet meer kunnen geschieden, evenmin als de uitvoering der wet op de drukpersdelicten (ook wel „het gewrocht der duisternis" genaamd), niettegenstaande de geheime zending van den heer Huet. Sic!!

Door de veelvuldige toepassing van den rotting geraakte de straf daarmede in miscrediet of verloor — Indisch uitgedrukt — het prestige, terwijl zij door het weinige dat er misdreven behoefde te worden om tot de toepassing te geraken, ophield schande te zijn.

Later is er verbetering in gebracht, vooral door het niet doen plaats hebben

---

[1]) Bij de maand aangenomen knechten of bedienden.

[2]) Een christen van gemengd bloed van Europeanen met inlandsche vrouwen.

[3]) Eerbied.

der straf met den rotting dan na onderzoek door den resident of adsistent-resident en de landraden, en werd zij schandelijker naarmate zij zeldzamer werd toegepast, zoodat bijna geen Europeaan iemand meer als bediende in dienst wilde nemen, van wien hij wist dat hij daarmede gestraft was, totdat eindelijk bedoelde straf door den Minister Fransen van de Putte en den toenmaligen Gouverneur-Generaal van N. I., Sloet van de Beele, is afgeschaft. Hoe eervol die menschlievende daad voor allen die daartoe hebben medegewerkt, ook zijn moge, men is echter mijns inziens te ver gegaan; want de in de plaats gestelde gevangenisstraf heeft door *te* goede behandeling der gevangenen gemaakt, dat straf ophoudt straf te zijn.

Sedert eenigen tijd is het N. I. Gouvernement begonnen wat strenger te worden en heeft het nu en dan de doodstraf toegepast, zelfs op twee Madureesche prinsen, die pogingen hadden aangewend om eenen zendeling te doen vermoorden.

Bij de Mohammedanen verliest echter de doodstraf door ophanging zeer veel van hare kracht, doordien zij den dood niet vreezen en bovendien in het geloof verkeeren, dat, zoo zij op die wijze voor hunne misdaad zijn gestraft, zij dadelijk in een der zeven hemelen van Toewan Allah (God den Heer) worden opgenomen, hetgeen niet zou kunnen geschieden, indien zij onthoofd waren.

Om bovengenoemde reden zal van afschaffing der doodstraf in Indië in de eerste jaren nog wel geen sprake zijn, en ware de vervanging van den strop door het zwaard bij halsmisdaden noodzakelijk.

Om verdere aanmoediging der misdaad tegen te gaan, is ook de straf met den rotting voor zulke groote misdadigers als de kettinggangers bijna onontbeerlijk, natuurlijk toegepast naar de grootte van de misdaad.

Doch boven alles *werk, werk*!! en wel zóódanig werk, dat bij den inlander niet gewild is, in goede hoeveelheden en zoo mogelijk bij de taak te regelen; voor hen die met dwangarbeid gestraft worden, het aandragen van grint voor de wegen in de nabijheid der gevangenissen tot op twee à drie Engelsche mijlen afstands, waardoor, bij uitbesteding van het onderhoud der wegen, de aannemingsprijs goedkooper zou worden; voor de te jonge, te zwakke of te oude, het in orde houden der lusthoven om de residentiewoningen, en voor de vrouwelijke gevangenen vooral het huiselijk werk in de gevangenis; met behoorlijke scheiding, door goede opsluiting, van beide seksen gedurende den nacht.

Aan de dwangarbeiders in den ketting zou ik gaarne zwaarder taak zien opgelegd. Aangenomen dat (de gevangenis-statistiek voor N. I. is mij onbekend) Nederlands groot dépôt Leeuwarden, op een bevolking van $3^1/_2$ millioen, dooreen circa 650 mannen bevat, dan zou Java op de 12 millioen bevolking circa 2200 gevangenen bezitten, welke, verdeeld op de twee hoofdplaatsen, Batavia en Samarang, aan ieder 1100 man zouden geven. Wat kan, bij goed geregelde werkzaamheden, in den loop der tijden daarmede niet worden uitgevoerd?!! — Wie leest niet van den betreurenswaardigen ziekelijken toestand van de omstreken van Samarang? Huisgezinnen bij huisgezinnen zijn bijna uitgestorven of zijn lijdende aan wegkwijning, als het gevolg der moeraskoortsen, die het vorige jaar zóó sterk hebben geheerscht, dat de schepen maanden lang met het lossen en laden moesten wachten, door gebrek aan handen; die moeraskoortsen ontstaan door de niet genoegzame afstrooming van het rivierwater.

Wat zijn er op die plaats niet onontbeerlijke werkzaamheden te verrichten, waaraan toch niet de hand wordt geslagen! Ter wille toch van het batig slot wordt niets anders toegelaten te verrichten dan wat noodzakelijk is, ja het *allerhoogst* noodzakelijke moet daardoor wel eens achterwege blijven.

Maar ook in de omstreken beneden Batavia, ten Zuiden en Noorden, is zeer veel moerasgrond, wat niet anders dan nadeelig op den gezondheidstoestand dier stad werken kan, en wel de reden is, waarom de Europeesche bevolking hoe langer zoo meer naar boven (d. i. hoogerop het land in) is verhuisd, zoodat, wanneer Buitenzorg met Batavia door een spoorweg verbonden zal zijn, de eerstgenoemde plaats als een voorstad van de laatste zal worden aangemerkt.

Daar echter de kantoren te Batavia moeten blijven, blijft het gezonder maken van Batavia's omstreken steeds een weldaad. Voor de inlandsche kinderen en de overige bevolking zou het evenzeer eene en wel de grootste weldaad zijn, die men hun kon bewijzen.

Ik ben geen ingenieur, doch er zijn in Indië vele en zeer bekwame ingenieurs. De door hunne waterbouwkunde beroemde Nederlanders zouden daar schitterende resultaten kunnen verkrijgen.

Die slechte moerasgronden in duizenden bouws voor de teelt van katoen, tabak en indigo en voor suikerondernemingen te herscheppen, of ze productief te maken voor de benoodigdheden der inlandsche markt zelve, waartoe de tot nog toe ongebruikte groote massa's mest veel zouden bijdragen, — dat alles ware te verkrijgen door de thans in luiheid gekweekte misdadigers voldoend werk te verschaffen.

Aangenomen toch 2200 man zware misdadigers, waarvan af te trekken 400 voor zieken en voor vrouwen, te jong of te oud of *sakiet malas* [1]) en alleen voor huiselijke diensten te bezigen, blijven 1800 man over. Rekent men nu hunnen arbeid op eene waarde van 30 centen daags, dan geeft dit een kapitaal van circa *f* 200,000 per jaar van 360 dagen. (De inlander houdt geen zondag en viert maar enkele malen per jaar de zoogenaamde „nieuwe jaren".)

Zoo mijne ideeën konden worden gevolgd, mits men geene zorgen en moeiten spaarde, — waarvan de grootste zou bestaan in de onteigening ten algemeenen nutte van eenige landen, meestal toebehoorende aan Chineezen bij Batavia, — dan zou het niet alleen voordeelig voor het N. I. Gouvernement zijn, maar ook de gezondheid van twee der hoofdplaatsen van Java zou worden bevorderd.

Schrale gronden en moerassen vruchtbaar te maken en straf voor begaan misdrijf inderdaad straf te doen zijn, het zou, vooral in deze eeuw, meer tot de zedelijke verbetering bijdragen, dan het uitzenden van halve Compagniën onderwijzers, al waren die dan ook voor de helft zendelingen.

Leeuwarden, 23 Januari 1870.

R. W. DE HAAN.

---

[1]) Niet woordelijk te vertalen: ziek van luiheid.

Onder het afdrukken van dit nommer komt ons volgende gedrukte circulaire in handen, waarbij medewerkers tot de uitgave van een nieuw tijdschrift voor Nederlandsch Indië gevraagd worden. Dat het plan in dit schrijven ontwikkeld onze belangstelling moest gaande maken, is niet meer dan natuurlijk.

„Bij den stortvloed van geschriften, die, even verschillend van geest en strekking als vorm en inhoud, ons land overstroomt, blijft toch nog hier en daar een leemte bestaan.

„Zulk een leemte vinden wij in de literatuur over onze Overzeesche bezittingen; naar ons inzien ontbreekt ons een Tijdschrift, in het bijzonder gewijd aan de verspreiding van meerdere kennis omtrent onze Oost en West, een tijdschrift, dat — meer bepaald ten doel hebbende het bespreken van maatschappelijke zoowel als individueele toestanden, levenswijze, gebruiken, zeden, gewoonten, wetten van land en volk der beide Indiën" — door een populaire voorstelling de belangstelling weet te leeren rechtvaardigen in die gewesten, die voor sommigen een land van belofte, maar voor anderen nog een schrikbeeld zijn; waar velen bloedverwanten of vrienden hebben, maar waaromtrent bij het groote publiek nog zoo veel onbekendheid heerscht.

Dit doel willen wij trachten te bereiken door de uitgave van een Maandelijksch Tijdschrift, getiteld:

ONZE OOST EN ONZE WEST,

waarin wij elke bijdrage, die door vorm en strekking aan dat doel beantwoordt, wenschen op te nemen; waarin bovendien de talrijke uit gindsche oorden terugkeerende Vaderlanders gelegenheid vinden hunne Landgenooten de indrukken mede te deelen, die zij dáár ontvingen; maar waarin ook onze Broeders aan gene zijde van den Oceaan plaats zullen vinden om hunne ervaring ten nutte te doen komen van het Vaderland.

Voor dit Tijdschrift, waarvan de Heer H. W. VAN MARLE, *Oud-Controleur bij de Cultures op Java*, de Hoofd-Redactie heeft op zich genomen, vragen wij beleefdelijk uwe medewerking. Om het door ons bedoelde Tijdschrift aan zijne bestemming te doen beantwoorden, hebben wij goede hulp, veel ondersteuning noodig; met de vooropgestelde strekking meenen we echter te mogen vertrouwen, dat die hulp ons niet zal worden geweigerd.

Mocht U genegen zijn, hetzij geregeld, hetzij nu en dan eene bijdrage te leveren, dan zal uw antwoord, liefst zoo spoedig mogelijk, ons hoogst aangenaam zijn.

Inmiddels hebben wij de eer met hoogachting te zijn,

Uwe Dienstw. Dienaren,
IS. AN. NIJHOFF EN ZOON.

Wij juichen elke poging toe die strekken kan om de kennis onzer koloniën en overzeesche bezittingen te bevorderen en meer en meer populair te maken, en zullen ons dus verheugen, indien het plan van den heer Nijhoff gelukt. Maar wat hier van een leemte in onze literatuur en van behoefte

aan een Tijdschrift tot verspreiding der kennis van Indië gezegd wordt, dwingt ons de opmerking of, dat wij zelden op krasser wijze geïgnoreerd werden. 't Is waar dat wij «Onze West» van ons Tijdschrift buiten sluiten, omdat wij meenen dat dit terrein met dat van «Onze Oost» weinig gemeens heeft, en speciale belangstelling in onze West-Indische koloniën zelden wordt aangetroffen in die kringen waar men zich het levendigst voor «de Oost» interesseert; maar wij mogen wel vragen wat het nieuwe Tijdschrift voor Insulinde geven zal wat het onze gedurende zijn meer dan dertigjarig bestaan niet heeft gegeven. Hebben wij niet getracht «de maatschappelijke zoowel als individueele toestanden, levenswijze, gebruiken, zeden, gewoonten, wetten van land en volk» te doen kennen? Vormen niet de meer dan zestig deelen van ons Tijdschrift een repertorium voor al de genoemde zaken, dat met schier ieder volgend nommer in omvang en volledigheid toeneemt? Hebben wij niet steeds aan «uit gindsche oorden terugkeerende Vaderlanders» gelegenheid geboden om de indrukken daar ontvangen, aan hunne landgenooten mede te deelen, en vinden ook «onze broeders aan gene zijde van den oceaan in onze bladen geene plaats om hunne ervaring ten nutte te doen strekken van het Vaderland"?

Slechts dan zouden wij de behoefte aan een nieuw Tijdschrift kunnen begrijpen, indien het werd opgericht door onze tegenpartij, door de vijanden der ontwikkeling van Indië, die zeer zeker, bij den steeds veld winnenden invloed onzer begrippen, gegronde reden zouden hebben om, indien zij er kans toe zagen, een Tijdschrift tegenover het onze te stellen, bestemd om het publiek omtrent hunne begrippen voor te lichten en die aan de Nederlandsche burgerij aan te bevelen. Doch dat het nieuwe Tijdschrift eene bepaalde politieke richting huldigen zal, kan uit de circulaire niet worden opgemaakt.

Wat naar het schijnt het nieuwe Tijdschrift vooral van het onze zal moeten onderscheiden, is de grootere populariteit, waardoor het meer voor een ruimen kring van lezers geschikt wordt. Doch wij vreezen dat de Redacteur en Uitgever zich hier eene illusie maken. Men kan over Indië een populair boek of zelfs een reeks van populaire geschriften in het licht geven, men kan populaire stukken over Indië plaatsen in Tijdschriften van gemengden inhoud; maar een Tijdschrift alleen aan Indië gewijd, en dat toch zijne maandelijks terugkeerende nommers alleen met populaire stukken vult, komt ons bijna ondenkbaar voor. De ondervinding leert bovendien dat het in Nederland gemakkelijker is, als men oorspronkelijk werk begeert, wetenschappelijke, dan populaire en hunne voorname aanbeveling in een bevalligen vorm vindende stukken voor eenig recueil te erlangen. Elk Tijdschrift dat alleen voor het groote publiek wil werkzaam zijn, is genoodzaakt telkens tot vertalingen zijne toevlucht te nemen. Maar hoe zal dat gaan waar het onze eigene koloniën betreft, waarover betrekkelijk zoo weinig door vreem-

den geschreven wordt? Wij voor ons hebben nooit een wèl geschreven populaire bijdrage versmaad; wij hebben zelfs moeite aangewend om zulke stukken te bekómen. Maar hoe zelden is het ons gelukt!

Er blijft over dat het nieuwe Tijdschrift niet enkel aan «Onze Oost» maar ook aan «Onze West» zal gewijd zijn. Wij zeiden reeds waarom wij die combinatie voor ons zelven verwierpen. Wil men alleen populaire stukken voor het groote publiek leveren, dan laat er zich iets voor zeggen. In ieder geval erkennen wij het wenschelijke dat de natie op wat ruimer schaal dan geschiedt sedert de uitgave van het Tijdschrift «West-Indië» gestaakt is, omtrent hare Amerikaansche koloniën worde ingelicht, die sedert de opheffing der slavernij en de meerdere autonomie haar toegekend, een nieuw tijdperk zijn ingetreden, dat, zoo wij hopen, zich door voorspoediger ontwikkeling kenmerken zal.

In het bekende militaire tijdschrift «het Vaandel» jaargang 1870, tweede en derde aflevering, heeft de welversneden pen van den Majoor van Rees het begin geleverd van eene nieuwe, hoogst belangrijke bijdrage tot de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, eene beschrijving namelijk van de eerst sedert korten tijd ons beter bekend geworden Pasemah-landen op Sumatra. Ofschoon uit den aard van het tijdschrift volgt, dat de militaire bezetting van genoemde landen in 1866 het hoofdonderwerp zal zijn van des schrijvers verhaal, blijkt het echter dat hij daarmede eene uitvoerige geographische, ethnographische en historische schets van dit afgelegen gedeelte onzer bezittingen wil verbinden. Daarvoor moeten hem uitmuntende bronnen ten dienst staan; want het blijkt dat hij in staat was de vroegere berichten van den heer Gramberg *(De inlijving van het landschap Pasemah*, Batavia, 1865) en van twee Oost-Indische officieren *(Een woord over de Pasemah-expeditie in 1866*, 's Gravenhage, 1868) op vele punten aan te vullen en te verbeteren. Het tot dusver geleverde gedeelte bestaat uit zeven hoofdstukken, waarvan het eerste de «vroegere geschiedens», het tweede «land en volk»», het derde «geboorte en huwelijk», het vierde «volksleven, straffen, slavernij, oorlog, ziekte en dood», het vijfde een «geschiedkundig overzicht der laatste jaren», het zesde den «tocht van de Brauw» (1854) en het zevende de «aanleiding tot de inlijving» behandelt. De titel van het eerste hoofdstuk is eenigszins een «misnomer»; want de legenden van den oorsprong des volks die er in verhaald worden, hebben al zeer weinig historische waarde. De beschrijving van het land wordt opgehelderd door eene kaart die eene betere voorstelling van dit gedeelte

van Sumatra geeft dan eenige vroegere en waaraan dus groote behoefte bestond. De beschrijving zelve is aanschouwelijk en geeft veel licht is den chaos van verwarring, uit vroegere berichten geboren. Wij zijn zeer verlangend naar het vervolg van dit opstel, dat wij eenigszins aan «het Vaandel» benijden, en dat in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië zoo recht op zijne plaats zou geweest zijn.

DE TOEKOMST DER MINAHASA.

Twee gedachten drongen zich ten deze bij mij op: «Maak ze Nederlanders, en geef ze in-«stellingen, die aan hunne behoeften beant-«woorden en dearmede gelijken tred houden."

Dr. P. Bleeker, Reis door de Minahasa in 1855.

Veertien jaren zijn verloopen, sinds een der meest bekende indische geleerden, — van wien Ds. Brumund te recht opmerkt: «dat hij met het ta-«lent om in weinige uren veel te zien, ook dat om in weinige woorden veel «te zeggen vereenigt,» [1]) — sinds Dr. Bleeker in zijne «Reis door de Minahasa» de hierboven aangehaalde woorden ter neder schreef, en het is treurig te moeten verklaren, dat tot heden, op weinige uitzonderingen na, de toenmalige toestand onveranderlijk is blijven bestaan.

Werd reeds lang de hoop gekoesterd, dat eene zoo gewenschte verbetering in het lot der Indische volkeren langzamerhand zou worden voorbereid; de moeilijkheid om, bij zeer uiteenloopende denkbeelden, eene algemeene regeling tot stand te brengen, kan voorzeker wel als eene verschoonbare reden worden aangemarkt, al zijn de daartegen wederzijds geopperde bezwaren ook niet onoverkomelijk.

De Minahasa echter heeft recht op eene bijzondere beschouwing, juist wegens de groote veranderingen die er door velerlei omstandigheden binnen een kort tijdsverloop hebben plaats gehad.

Dáár zijn de zendelingen gekomen en hebben het Christendom gepredikt, met het doel om de bevolking op te heffen uit den diepen staat van onkunde, waarin zij door eeuwenlange verwaarloozing was verzonken!

Dáár had zich voor die bevolking, als verdediger harer beste rechten, een

[1]) Verh. van het Bat. Gen., Dl. XXXIII, blz. 18.

Genootschap opgeworpen, dat als schoone leus zich ten taak stelde, de schuld van jaren herwaarts uit te wisschen!

Dáár gaf die bevolking zelve het onbetwistbaar blijk van hare goede gezindheid en zucht tot vooruitgang, door grootendeels met het verledene te breken, en die meermalen te hoog geschatte gulden *adat* slechts in hare herinnering te laten voortduren!

En niettegenstaande al die gunstige verhoudingen kwam er nog zoo weinig degelijks tot stand.

Wèl werd van den kansel de onderlinge broederlijke liefde in welsprekende bewoordingen verkondigd, maar, helaas! de toepassing in het dagelijksch leven telkens en telkens verschoven.

Wèl hoorde men alom van eene meerdere beschaving gewagen, maar het ontging den opmerkzamen toeschouwer niet, dat er nog zoo oneindig veel te beschaven overbleef.

Kan het dan verwondering baren, dat de bevolking, denkende dat hare meerdere ontwikkeling met angstige blikken wordt gadegeslagen, afkeerig is geworden van de Europeanen, en zelfs de krachtigste bewijsgronden der zendelingen door haar als zoovele ijdele woorden worden afgekeurd en verworpen?

Is ook niet daaraan toe te schrijven de teleurstelling van velen in hunne hoopvolle verwachtingen, als het later bleek, dat men zich met slechts schijnbaar goede resultaten had tevreden gesteld?

En zou het niet wenschelijker zijn nog thans de goede kiemen te ontwikkelen, dan wellicht door langer uitstel eene minder goede richting voor te bereiden?

Der Minahasa is eene schoone toekomst weggelegd. Vele menschenvrienden hebben ter wille harer goede bevolking geld en krachten ten offer gebracht, en voortdurend hare dierbaarste belangen tot een punt van nauwgezet onderzoek gemaakt. Dat men dan ook niet langer aarzele de kroon op het werk te zetten, door die bevolking nader te brengen tot de Hollandsche natie!

Om daarop de aandacht te vestigen zijn in de volgende regelen de bestaande vooruitzichten geschetst, in de hoop dat meer bevoegde beoordeelaars het in ernstige overweging mogen nemen, of het niet eene schande voor ons moet heeten, als van uit het volk de stemme weêrklinkt:

«Gij Hollanders zijt bevreesd, dat wij ons te zeer ontwikkelen!»

I.

Onder de middelen die meer rechtstreeks aan het voorgestelde doel beantwoorden, bekleedt zeker de kolonisatie van Hollanders in deze gewesten eene eerste plaats.

Hoe gewaagd het moge schijnen op nieuw daarop terug te komen, nu de ongelukkige uitslag van vroegere pogingen meer is bekend geworden; [1]) de tijden zijn echter voorbij, dat in dien geest immer van eene kolonisatie sprake kan zijn. Het gehalte der personen, naar Indië uitgezonden; de eigenaardige producten, die zij verplicht waren te leveren; en de zonderlinge verbintenissen, die zij moesten nakomen, waren zoovele even onoordeelkundige als ongunstige bepalingen, waarop de toepassing van meer zuivere beginselen al dadelijk afstuitte.

Er bestond toen eenmaal eene door niets gerechtvaardigde vrees voor de toelating van Europeanen in onze bezittingen, en zelfs het belangrijk advies van den Gouverneur-Generaal Maetsuycker kon daarin geene verandering brengen.

Het valt dan ook niet moeilijk zich met het gevoelen van hen te vereenigen, die alles wat met opoffering van veel geld en moeite tot dat einde werd beproefd, als geheel ondoelmatig afkeuren.

Meer behartigenswaardig zijn de in diezelfde bijdrage aangehaalde woorden van den Commissaris-Generaal van den Bosch: «hetgeen thans ont«breekt zijn geschikte ondernemers, die, bij de vereischte kundigheden, «het karakter bezitten om den Javaan, voor zoover zij daarmede in aanra«king komen, op eene menschlievende wijze te behandelen.»

Met eenige uitbreiding, door de plaatselijke omstandigheden gewettigd, ligt hierin de grondslag van eene mogelijke hervorming der Minahasa.

Het in cultuur brengen van de vele daar aanwezige onbebouwde gronden kan wel geschieden onder de leiding van industriëelen, die zich aan het hoofd eener onderneming plaatsen; maar hun moeten tevens Europeesche helpers ter zijde staan.

Alleen door een grooter aantal Europeanen, in de binnenlanden verspreid, zal het doenlijk zijn, een anderen toestand te scheppen, en door huwelijken als anderszins een nauweren band te vormen tusschen twee verschillende rassen, waarvan het eene zijne zeden en gebruiken verloochent, om te trachten het meer beschaafde langzamerhand te evenaren.

Niet alleen toch eene menschlievende behandeling, voor zooverre enkele ondernemers met de bevolking in aanraking komen, kan voor dit gewest goede vruchten opleveren; feiten zijn noodig om de diep ingewortelde vooroordeelen te ontzenuwen. Veel wat den Europeaan toeschijnt als goed en prijzenswaardig, wordt verkeerdelijk uitgelegd, somwijlen zelfs in het geheel niet begrepen.

Geschikte ondernemers met de noodige assistenten, om zich meer rechtstreeks onder de bevolking te bewegen, en haar door een dagelijkschen

---

[1]) Zie Tijdsch. v. h. Bat. Gen., Dl. XVII, waarin, naar aanleiding van het rapport van Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, de Heer Schiff eene geschiedkundige bijdrage omtrent de kolonisatie op Java mededeelt.

gemeenzamen omgang vertrouwen in te boezemen, ziedaar wat bij uitnemendheid in staat zou zijn, eene algeheele verandering tot stand te brengen. De zendelingen hebben reeds in zekere mate daartoe het voorbeeld gegeven, maar zijn nog altijd niet geslaagd, het onbepaald vertrouwen der bevolking te winnen; deze is te veel van hen vervreemd, om hunne bedoelingen als oprecht te leeren op prijs stellen.

Is dit al geene kolonisatie in de strenge beteekenis des woords, men zou er dien naam aan kunnen geven, daar het een eerste vereischte is, dat het Europeesche element overheerschende zij, wil men, ten minste in de eerste tijden, kans van slagen hebben.

Bovendien bestaat er tusschen een enkelen ondernemer en zijne arbeiders eene, zij het nog zoo welwillende, toch steeds min of meer eigenaardige verhouding. Alleen door de losse banden van dienstbaarheid zullen de ondergeschikten aan hunnen meester verbonden zijn. Het hoofd eener onderneming zal gewoonlijk met eene Europeesche vrouw gehuwd zijn, en hoe gunstig dat voorbeeld op de anderen zal kunnen terugwerken, toch is het oorzaak, dat de bestaande afstand nimmer zal opgeheven worden. Deze nu dient geheel te vervallen, wil men het voorgestelde doel bereiken; de afscheiding moet òf onmerkbaar gering zijn, òf ten minste niet in verschil van afkomst haren grond vinden.

Reeds van Imhoff (zegt de Heer Schiff) wilde *boeren*, geen *boerenarbeiders*, en met dezen kan men ook in de Minahasa geheel volstaan, indien de bevolking slechts tot het bewustzijn komt, dat zij een meer rechtstreeksch belang heeft bij de voordeelen der door aanhuwelijking aan haar vermaagschapte Europeanen.

De scherpe grenslijn, getrokken tusschen Europeanen en bevolking, is oorzaak van den bestaanden afkeer. Nergens komt die sterker uit, omdat in geen ander gedeelte van den Indischen Archipel de bevolking, door aanneming van Europeesche gebruiken, zoo geheel van hare oorspronkelijke gewoonten is afgeweken. Daarom ook was er vroeger (thans minder omdat velen het beneden zich achten) een zoo innige band tusschen mestiezen en bevolking, daar de eerstgenoemden meestal met meisjes van het land gehuwd waren, en door het spreken der voor beiden verstaanbare Maleische taal met de bevolking vele punten van aanraking hadden.

Het is geen nieuw denkbeeld, dat hier wordt aangegeven; lange jaren voordezen werd het reeds aangeprezen, maar doof voor de stem der waarheid, gaf men geen gevolg aan zoovele goede raadgevingen, wier toepassing een aanmerkelijken vooruitgang zou hebben te weeg gebracht. Hoewel op Java doelende, is het als voor de Minahasa geschreven, wat men leest in het rapport van C. Chastelein: [1])

---

[1]) Tijdsch. v. h. Bat. Gen., Dl. III, blz. 80.

«'t Is seeker indien dit groote Eyland Java, dat so veel accommodatien «heeft als er geen hieromtrent, ende ligt in de geheele wereld selfs geen «bekend is, dat meer als een millioen menschen d'kost geeft, van den be«ginne door ons met Europeanen sterk bevolkt, en alzoo tot een magtige «colonie aangequeekt was, dat daar met er tijd een jong Roomen uyt zoude «gebooren en voortgekomen zijn, daar ons zo veel verscheyde gemeenen en «kleene vorstendomme een ruyme weg en schoone geleegentheyd toe aan«wijzen en voorstellen, waardoor wij overal dese oostersche asiaatse vorsten «tot een stuk weegs om de Noord genoegsaam als onse tributarissen vol«slage zoude gedommineerd hebben ende wij in deesen hoek zo magtig sijn, «dat wij noyt geen Europianen zoude hoeven te vreesen, dat die ons daar «eyndelijk nog eens uytschoppen soude, hetwelke ons in de tegenwoordige «staat bij eenige tegenspoet eerder soude kunnen overkomen, als men sig «in 't vaderland kan inbeelden, dog daar ik hoope dat God die ons zo lange «bewaart heeft, vervolgens ons ook nog verder voor bewaaren sal.»

Zoo oordeelde een verlicht man in 1705, en na anderhalve eeuw staren wij nog donker in de toekomst!

II.

Hoewel de residentie Manado vroeger gerekend werd tot het Gouvernement der Molukken te behooren, daar zij eerst in 1864 tot zelfstandige residentie verheven werd, zoo mag men uit den bekenden achteruitgang der eigenlijke specerij-eilanden nog geenszins tot dien der Minahasa besluiten.

Kan men evenwel instemmen met de beschouwingen, uiteengezet in het belangrijk opstel over «de hervorming der Molukken», [1]) en komt men met den kundigen schrijver tot de overtuiging, dat nog niet alle hoop verloren is voor die eilanden, door talrijke samenwerkende noodlottige invloeden reeds sedert lang in zoo diep verval geraakt; sprekende feiten zijn daar om aan te toonen, dat voor de Minahasa oneindig betere vooruitzichten bestaan. Daardoor zal derhalve de overgang tot een anderen toestand hier gemakkelijker kunnen plaats vinden, en zonder twijfel met den gelukkigsten uitslag worden bekroond.

Dáár heerscht niet die afkeer van den arbeid, tenzij bij enkele burgers, die een niet noemenswaardig en onbeteekenend onderdeel der bevolking uitmaken. Onder dezen zijn er bovendien nog velen, die zich als kleinhandelaren een gering bestaan verschaffen. Terwijl ook dit zal veranderen, als hun blijkt, dat zij wegens hunne luiheid bij de thans door hen geminachte Minahasers ten achteren worden gesteld.

---

[1]) Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1868, 2e en 3e afl.

In de Minahasa is, gelijk overal, de gedwongen arbeid als schande beschouwd, en steeds met tegenzin verricht; maar het is even ontegenzeggelijk waar, dat voor vrijwilligen, zij het ook zwaren arbeid, de lust nimmer werd uitgedoofd, ja dat deze bij de bevolking zelve meermalen aanmoediging ondervond.

Wat echter vooral een voornaam punt van verschil met Amboina uitmaakt, is dat het Christendom in de Minahasa op een geschikter tijdstip is aangebracht; en daar het met meer oordeel is toegepast, ook dieper wortel heeft geschoten.

De treurige gevolgen, die men elders van eene ondoelmatige werking waarneemt, zijn gelukkig hier niet zichtbaar.

De gedurige dagelijksche omgang met Europeanen kan daaraan nog grootere waarde schenken, en op het gebied van den godsdienst heilzaam terugwerken.

Tot heden werd onophoudelijk, tengevolge der weidsche verhalen van zeer behoudsgezinde Hoofden, de vatbaarheid der bevolking voor veel goeds ontkend. Zij hadden er belang bij, ook tegen beter weten in, de ambtenaren van eene geheele omkeering der bestaande gewoonten terug te houden. Eindelijk zal het echter wel eens tijd worden, van dat volk zelf zijne wezenlijke behoefte te vernemen. Het zal niet langer mogen beschouwd worden als een werktuig ten dienste van eenige weinige beter bedeelden, die maar al te gretig van zijne onwetendheid partij trekken. Waar de aristocratie zich een grooten invloed heeft verzekerd, is dat wellicht moeilijk. In de Minahasa daarentegen, waar geen bevoorrechte adel bestaat, reikt de invloed der Hoofden niet verder dan de macht, hun door het Gouvernement toegekend, en voor zooveel het hun gelukt, minder met hunne zienswijze strookende bepalingen geheim te houden. Daargelaten de bekende vruchtbaarheid van deze landstreek en de gunstige klimatologische gesteldheid, is het alom blijkbaar, dat de nieuwe godsdienst ook nieuwe behoeften heeft doen geboren worden; en als een natuurlijk gevolg daarvan, brengt de lust om aan die behoeften te voldoen, tevens de noodzakelijkheid mede om te arbeiden. Alleen het heidendom kenmerkt zich door onverschilligheid en flegma.

Dr. Bleeker in zijn bovengenoemd werk den invloed van Christendom en beschaving nader verklarende, brengt daarbij ter sprake de zucht van Hoofden en bevolking om ons Nederlanders na te bootsen, in het bouwen hunner huizen, in hunne kleeding, in hunne zeden en gewoonten.

Die zucht is in de laatste jaren zeer toegenomen, en alleen de kennis der Nederduitsche taal ontbreekt, om elke overdrevene afscheiding te doen vervallen. Waarom dus langer verwijld, de bevolking datgene te schenken, wat zij zoo vurig verlangt, ofschoon het haar een onbereikbaar ideaal toeschijnt?

Wordt slechts een aanvang gemaakt met het door dr. Bleeker besproken voorstel, om, in plaats van het gebrekkige Maleisch, op de scholen het aanleeren der Hollandsche taal verplichtend te maken; wordt bovendien de bevolking om die reden verklaard Nederlanders te zijn, en haar door den omgang met Europeanen de gelegenheid tot oefening gegeven: het laat geen twijfel over, of binnen een ongeloofelijk korten tijd zal de kennis van die taal reeds vrij aanmerkelijk wezen.

Het is toch eene onmogelijkheid ééne Alfoersche taal tot de heerschende te maken; een ander dialect dan het door ieder hunner gesprokene is voor de onderscheidene stammen lang niet gemakkelijk aan te leeren; de naijver tusschen de districten onderling gedoogt niet, dat men zich (nl. in het oog van den inboorling) vernedere, of liever zijne minderheid toone, door aan het dialect van een ander district de voorkeur te geven, en bij de minste fout in de uitspraak is hij die faalde, het voorwerp der algemeene bespotting. Zelden zal men dan ook tusschen personen van verschillende stammen eene andere taal dan het Maleisch hooren spreken.

Eene andere reden van meer gewicht mag hierbij wel bijzonder in aanmerking worden genomen. De bevolking *schaamt* zich *Alfoeren* genaamd te worden, dat zeer waarschijnlijk een uitvloeisel is van de door het Christendom aangebrachte beschaving. Zij beschouwt dien naam als alleen toekomende aan de weinig ontwikkelde en onbeschaafde Heidenen, die nog vasthouden aan de leer hunner voorvaderen, of meerendeels godsdienstloos zijn. Zij wil zelve hare aloude zeden en gewoonten vergeten; niets, wat voorheen als belangrijk en wetenswaardig gold, trekt thans meer de aandacht. Zij wil zich opheffen tot de Europeanen; zij toont het in alles; vooral de hoofden (want zij hebben er de middelen toe) trachten voortdurend, door eene zooveel mogelijk overeenkomstige levenswijze, zich met ons gelijk te stellen. Velen hunner kennen onze taal, maar spreken die niet uit vrees van zich belachelijk te maken. Zijn zij eenmaal tot Nederlanders verheven, dan vervalt die vrees; want juist dan maken zij zich belachelijk, door als sommige met Europeanen gelijkgestelde personen Maleisch te spreken.

Dr. Bleeker heeft met een voorbeeld de mogelijkheid bewezen, en tevens de wenschelijkheid nader aangetoond. Wanneer men persoonlijk heeft waargenomen, hoe èn hoofden èn bevolking er door geraakt zijn, dat in tegenwoordigheid van Europeanen eene hun wel niet gehcel vreemde, maar toch bijna onverstaanhare taal wordt gesproken, dan wordt men hoe langer zoo meer van de dringende noodzakelijkheid eener verandering overtuigd. Ten bewijze strekke dat zij het met gelijke maat vergelden, en in het omgekeerde geval veel Alfoersch spreken, ofschoon zulks van het standpunt van den beleefden inlander voor een bepaald gebrek aan goede vormen wordt gehouden.

Dat de vatbaarheid voor eene spoedige oefening in onze taal niet te

ontkennen valt, moge o. a. blijken uit het Verslag van het inlandsch onderwijs over 1866, waar op blz. 411 omtrent de school voor zonen van inlandsche hoofden te Tondano is aangeteekend: «dat het onderwijs in de Hollandsche taal, met 1°. Januari 1866 aangevangen, bij enkelen goede, en waarschijnlijk duurzame vruchten heeft achtergelaten».

Sterker nog spreekt het gebeurde te Ratahan. Daar was de school geheel verloopen; alle middelen aangewend om de ouders of kinderen aan te moedigen bleven vruchteloos; eindelijk besloot de zendeling Wiersma eene laatste poging te beproeven, en liet hij kennis geven, dat hij aan de kinderen de Hollandsche taal zou onderwijzen. Als door een tooverslag was alles in weinige dagen veranderd: niet alleen kwamen van dat oogenblik af de kinderen ijverig ter school, maar het viel sterk in het oog, hoe in korten tijd vele moeilijke woorden werden begrepen.

Zoo bleek het onbetwistbaar in een der meest afgelegene oorden van de Minahasa, dat door niemand als een toonbeeld van vooruitgang zal worden geroemd, welk eene karakteristieke geneigdheid er bij de bevolking bestaat, om zich onze taal eigen te maken.

Met recht werd door dien zendeling begrepen, dat men niet veel kan verwachten van het onderwijs in de Hollandsche taal op meer gevorderden leeftijd; de jeugd moet als het ware spelenderwijze daarmede beginnen, wil men niet later onvoldaan op zijn werk terugzien. De heer Wiersma getroost zich de moeite, elken dag twee uren lang de eerste grondbeginselen en taalregelen aan eenige verwilderde kinderen mede te deelen: eene taak niet gering te schatten, en voor welker ijverige vervulling het volk hem altijd zal dank weten.

Niettegenstaande vele Europeanen het in de kennis van het Maleisch tot eene dragelijke hoogte hebben gebracht; de fijnere onderscheidingen zullen zij gewoonlijk niet begrijpen, en het gesprek in die taal dus bijna altijd eene meer stijve wending moeten nemen.

Zou het ook niet verre verkieslijk zijn den Bijbel in het Nederduitsch te kunnen verklaren, dan zich langer met den tegenwoordigen Maleischen te behelpen? Reeds ds. Brumund haalt de woorden van een bevoegd beoordeelaar aan [1]): «dat de Bijbel een taal bevat, die nimmer op aarde gesproken is, en slechts door langdurige, wetenschappelijke studie van het Maleisch en andere talen tot een juist begrip kan leiden».

Dat dit niet overdreven is, men kan het in de Minahasa dagelijks ontwaren; zelfs de meesters, ofschoon zij daarin nog bijzonder onderricht ontvangen, verstaan de meeste woorden niet. Waar derhalve zooveel moeite en tijd moet besteed worden aan een gebrekkig en onvolkomen werk, — om eene

---

[1]) Indiana, Dl. I, blz. 170; verg. ook het oordeel van den heer Niemann in Graafland's Minahasa, Dl. II, blz. 40 noot.

taal te leeren, niet alleen door vermenging met uitheemsche woorden, maar ook in de woordvoeging zoo geheel verschillende van de dagelijksche spreektaal, — zou met vervanging door het Nederduitsch tevens het groote voordeel gepaard gaan, dat betere begrippen omtrent vele zaken ontstaan zouden.

De heer Neurdenburg zegt in een rapport, uitgebracht aan den Minister van Koloniën, en opgenomen in Deel VIII der «Med. van wege het Ned. Zend. Gen.»: «dat het genoegzaam is uitgemaakt, dat het Hollandsch als onderwijsvak verdient opgenomen te worden, doch alleen voor degenen, die bestemd zijn eene hoogere opleiding te ontvangen».

Dit zou' geheel kunnen beaamd worden, indien het Hollandsch aan de bevolking moest worden opgedrongen; maar nu de zucht tot aanleering dier taal van haar is uitgegaan, en met graagte wordt onderhouden, zal de algemeene opneming onder de vakken van onderwijs geene bezwaren opleveren. Het scherpe contrast tusschen hoofden en bevolking, dat in de Minahasa oorspronkelijk nooit heeft bestaan, maar door het Gouvernement werd aangenomen, is door de invoering van den christelijken godsdienst reeds aanmerkelijk gewijzigd. Waarom dat op nieuw aan te wakkeren door het spreken eener andere taal? Zonder dat wij communistische denkbeelden willen aanprijzen, meenen wij dat het voor een goed bestuur geheel voldoende zal zijn, indien de regenten worden beschouwd als de meerderen, die geroepen zijn om de wet te handhaven.

Door de boven uiteengezette hervormingen zal ook kunnen vervallen het zenden van Inlanders naar Europa, omtrent het nut waarvan de gevoelens zeer verdeeld zijn, en waaraan zulke groote onkosten zijn verbonden.

Een schoon bewijs van den bestaanden lust tot ontwikkeling geeft ons de heer Graafland in de levensschets van Ismaël Tiwow [1]). Daaruit kan men ook den weldadigen invloed bespeuren dien een degelijk meester kan uitoefenen; en zooals ons met veel doorzicht één persoon wordt geteekend, zoo worden er meerdere gevonden, die het, in weêrwil van een gebrekkig onderwijs, tot eene opmerkingswaardige hoogte hebben gebracht.

Voor eenige jaren heeft de heer Neurdenburg een waar woord gesproken [2]): «De koloniën en Nederland moeten meer één worden. Welk ver«band bestaat er op het oogenblik tusschen moederland en koloniën?» Was toenmaals dat gezegde meer rechtstreeks doelende op het onderwijs, de meer uitgebreide toepassing zal de spreker wellicht thans zelf beamen.

Indië is hem dankbaar voor dat woord; zoo zelden wordt wezenlijk, ter gunste eener zeer verachterde bevolking, in Nederland een oprecht blijk van toegenegenheid gegeven. Moge hij de overtuiging erlangd hebben,

---

[1]) Med. v. w. h. N. Z. G., Dl. VII.

[2]) Med. v. w. h. N. Z. G., Dl. IX, blz. 249.

dat die eenheid onbereikbaar is, zoolang twee afzonderlijke kasten blijven bestaan!

Door nauwere banden elkander naderende dan die der dankbaarheid of verplichting, zal het alleen mogelijk zijn, dat overheerschers en onderdrukten één worden, en in de toekomst naar éénzelfde doel streven!

III.

Eene kolonisatie, beperkt binnen de grenzen hierboven aangegeven, zal er ook zeer veel aan kunnen toebrengen, om den inlander tot zelfstandigheid op te leiden. Hoe het daarmede thans staat, kan men lezen in Deel X der Med. van wege het Ned. Zend. Gen., blz. 189 en vvg.

De heer Graafland betreurt met reden de weinige zelfstandigheid van den Minahaser. Hij geeft eene niet zeer bemoedigende beschrijving van den achteruitgang in zijne gemeente, na eene afwezigheid van anderhalf jaar. Hij beklaagt de bevolking wegens hare afhankelijkheid van de Hoofden. Welnu, hoe dat beter te veranderen, dan door een meer gemeenzamen omgang met Europeanen, waardoor ook zij tot de overtuiging zal komen, dat deze hen niet zoozeer overtreffen in juistheid van oordeel en ontwikkeling, als wegens de bestaande afscheiding wel eens verkeerdelijk wordt beweerd? Hij stemt zelf toe, dat die onderdanigheid niet de uitersten bereikt, waardoor zij zich op Java kenmerkt. Geeft dat niet gegronde hoop op het welslagen eener algeheele verandering? En zal niet juist daardoor de geringschatting van zich zelven wijken voor de door gelijkstelling ontstane zucht tot gelijkvormigheid?

Een ander gunstig moment mag vooral niet uit het oog verloren worden. Alom toch is blijkbaar de geneigdheid, vooral der Hoofden, om hunne dochters aan Europeanen ten huwelijk te geven. Geheel toepasselijk is hier, wat de heer Robidé van der Aa schrijft in «de Gids» [1]: «maar ook «zonder dat eene regeering tot dwang overgaat, kan zij op velerlei wijze «de aaneensluiting en nauwe vereeniging van oorspronkelijk elkaar vreemde «natiën bevorderen; zoo moedige zij de onderlinge gemeenschap, vooral «door huwelijken, aan, verschaffe door voldoend wetenschappelijk en gods«dienstig onderwijs aan de minder ontwikkelde volken de hoogere beschaving «der andere, en geve den onderworpen stammen, zoodra zij daarvoor vat«baar zijn, dezelfde maatschappelijke instellingen, rechtsbedeeling en staats«burgerlijke bevoegdheid als het heerschende volk. Slaat de regeering met «behoedzaamheid en voorzichtigheid dien weg in, dan wordt de scheids«muur tusschen de verschillende bestanddeelen van den Staat geleidelijk en

---

[1]) Juni-aflevering, 1860.

«trapswijze opgeheven, en eindelijk is de volledige ineensmelting daar.»

Het hoogst gering aantal ambtenaren, in de Minahasa aanwezig, kan daaraan niet voldoen; aan herhaalde overplaatsing onderhevig, zouden zij hunne echtgenooten in eene omgeving moeten brengen, waar zij zich niet te huis gevoelden. De zendelingen zouden er toe kunnen overgaan, ofschoon het toch altijd wenschelijk zal blijven, dat eenige Europeesche vrouwen daar zijn, om door liefderijken omgang hare min bevoorrechte zusters te beschaven. De kolonisten behoeven zich daaraan ook niet strikt te houden; maar juist de materiëele voordeelen die er uit voortvloeien, zullen een machtige hefboom voor hen zijn, om er gaarne toe te besluiten. En dat zij zich over vele meisjes van dit land niet zouden behoeven te schamen, zal een ieder toestemmen, die in de gelegenheid was, zij het nog zoo kort, met haar persoonlijk kennis te maken.

Reeds nu kan men waarnemen hoe de Hoofden, de onmogelijkheid begrijpende om hunne dochters aan echte Europeanen uit te huwelijken, deze gaarne tot vrouw geven aan de mestiezen, die, gewoonlijk weinig middelen bezittende, zich alzoo een veel beter bestaan verschaffen, doordien zij op alle denkbare wijzen, tot zelfs in hunne dagelijksche behoeften worden geholpen.

Dit geschiedt alleen omdat zij Europeanen heeten, en het voor de Hoofden een punt van verschoonbaren trots uitmaakt, op zulk eene verbintenis te kunnen roemen.

In zijne bijdrage over kolonisatie op Java (blz. 115) vermeldt de Heer Schiff evenzoo, als het oordeel van den Raad van Zeventienen over het huwelijk met Europeesche vrouwen: «dat de kolonisten wanhoopten aan succes, soo langhe sij met Nederlandsche vrouwen trouwen..... daer men «ten contrarie bevind, dat onse natie met Inlandsche vrouwen trouwende, «cloecke, robuste kinderen procreëren.»

Voorts zal de tegenwoordige regeling toch wel eenmaal vervallen, waarbij de inboorlingen in de Minahasa verplicht zijn op de zoogenaamde inlandsche wijze te trouwen, terwijl elders, b. v. op Java, hun de keuze is gegeven de bepalingen omtrent het huwelijk van Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen na te komen. In dit geval zijn dan ook hunne kinderen bij den burgerlijken stand ingeschreven, en zij, alleen ten gevolge eener tijdelijke verlating van hun geboorteland, in Europeanen veranderd.

Moge eindelijk toch eens ter harte worden genomen, wat de wensch van het volk is, reeds zoo duidelijk uitgedrukt in hetgeen de inboorlingen van Amboina aan den admiraal Matelief betuigden:

«Hoe souden wij liefde tot u krijghen, ghij en trout onder ons niet; «maer alsser schepen comen, gaen diegene, daer wij alreede aen ghewent «waren, van ons wech, doordien ghy noch lust, noch verlof en hebt om te trouwen.»

IV.

Het klimaat in de Minahasa is bij uitstek gunstig, zoodat de Europeaan er zich spoedig en gemakkelijk aan gewent; slechts enkele strandplaatsen, als Kema en Belang, maken daarop eene uitzondering. Op deze laatste zal trouwens wel niemand eenige roeping gevoelen zich met der woon te vestigen.

In de bovenlanden, waar men des morgens eene temperatuur heeft van ± 60° Fahr., zal de eerste nederzetting moeten plaats hebben; zoo wegens de snellere acclimatisatie, als omdat daar, bij eene genoegzame hoeveelheid beschikbare gronden, ook het grootst aantal menschen vereenigd is. Er zijn geboren Hollanders die, daar woonachtig, hetzij des morgens of in den achtermiddag, zonder groote vermoeienis, eene wandeling van 7 palen maken. De sterkere lichaamsbouw der inlanders, in vergelijking met de strandbewoners, pleit geheel voor het gezonde klimaat.

Handenarbeid is echter geen onmiddellijk vereischte: enkele malen zal die noodig zijn, om de arbeiders op de hoogte te brengen, maar op den duur zal het houden van een nauwlettend toezicht, het doen van aanwijzingen enz, de voornaamste taak van de helpers van den industriëel uitmaken. Strekken zich die werkzaamheden nu ook tot het middaguur uit, de hitte is niet zoo fel, dat zij den Europeaan zal schaden. De ambtenaren zijn ook veelmalen verplicht op het midden van den dag rond te rijden, en ofschoon dat niet aanhoudend plaats vindt, verdient het toch opmerking, dat men er nooit over hoort klagen. Nog altijd heeft het klimaat te veel de schuld gekregen, waar de levenswijze van het individu grootendeels de aanleidende oorzaak van vele ziekten was.

Gronden zijn in overvloed beschikbaar en zullen met het grootste gemak te bekomen zijn, indien het Gouvernement slechts toestaat, die van de inboorlingen te koopen; bij huwelijken met meisjes van het land, zal de familie bovendien het door haar niet bebouwde gedeelte gaarne ten gebruike afstaan.

De Minahasa, die iets grooter is dan de residentie Samarang, heeft een millioen inwoners minder, zoodat men daarnaar eenigszins zal kunnen oordeelen over den overvloed van gronden, en den geringen prijs daarvoor, bij weinig concurrentie, te besteden. Misschien werpt men hier tegen, dat de bevolking voor de bebouwing van droge rijstvelden een groot terrein behoeft, wegens de gedurige verwisseling van gronden; daar tegenover staat echter, dat bij eene oppervlakte van ± 85 □ mijlen, slechts ruim 30,000 bouws jaarlijks in cultuur worden gebracht. De gewoonte van het land brengt mede, dat een vreemdeling, zelfs niet eens inwoner van een ander district, in eenig district eigenaar van de tot dat district behoorende gronden kan worden. Men zou dus tegen een geringen huurprijs gronden kunnen huren, ofschoon dat bij gemis van rechtszekerheid geene aanbeveling verdient.

De vele uitzonderingen op dezen regel echter te allen tijde gemaakt, en door het bestuur goedgekeurd en bekrachtigd, maken het wenschelijk, evenals met andere gebruiken tot heden geschiedde, ook deze gewoonte krachteloos te verklaren; daar zij tegenwoordig somwijlen alleen wordt aangevoerd, indien men het den een of ander lastig wil maken.

De vruchtbaarheid der Minahasa, zoo dikwerf beschreven en toegelicht, is te wel bekend om niet de schoonste resultaten te doen verwachten, ja met zekerheid te doen voorspellen, van de teelt van producten als koffie, rijst, maïs, tabak, katoen, aardvruchten, pisang, lemon en andere vruchten.

De levenswijze is zeer goedkoop; de prijzen der rijst, het voornaamste voedingsmiddel, variëerden in de laatste jaren van *f* 3 tot *f* 6 de pikol. Europeesche groenten tieren hier goed, en zouden nog beter slagen, als de juiste wijze van behandeling meer bekend was. Paarden en runderen worden in grooten getale aangefokt; varkens en pluimgedierte zijn in ontelbare menigte voorhanden.

De bosschen leveren in overvloed de beste houtsoorten voor het bouwen van huizen, loodsen enz., ook voor het vervaardigen van meubels, alles tegen zeer geringe onkosten; terwijl men bij huwelijken, evenals thans de Hoofden, steeds op de meest welwillende wijze door de geringe aanverwanten der echtgenoote zal worden bijgestaan.

Verder heeft men vrij goede wegen, en geschiedt de afvoer van producten gemakkelijk met karren, terwijl de kolonist woont te midden eener bevolking die hem in eere houdt.

Met weinig fondsen kan men derhalve beginnen den grondslag te leggen tot eene aanmerkelijk betere positie; en als men, naar het voorbeeld der zendelingen, aanvankelijk de tering naar de nering zet, dan heeft men de beste kans om, nog beter dan zij, in korten tijd zich een goed bestaan te verschaffen.

Zonder eene bepaalde regeling aan te geven, of in beschouwingen te treden van de meest doelmatige wijze waarop de voorgestelde veranderingen kunnen plaats vinden, zijn hier in het kort eenige wenken gegeven omtrent de hooge wenschelijkheid voor land en volk van een ruime toelating van Europeanen.

Met een enkel woord zijn tevens de voordeelen opgenoemd voor hen die het Vaderland verlaten willen, om zich in deze gewesten eenen aangenamen en voordeeligen werkkring te bereiden.

Ruimschoots bedeeld met al de schoonheden eener weelderige tropische natuur, ligt de Minahasa thans in kwijnenden toestand daar; zij wacht op de nijvere hand van den hooger ontwikkelden Kaukasiër, om zich met alle kracht op te heffen uit de tegenwoordige verachtering. Eene enkele schrede op dat gebied verricht, had reeds zoo heilzame gevolgen! Toen is er een

stilstand gekomen, en men dacht den hoogsten trap te hebben bereikt, terwijl reeds hier en daar een merkbare achteruitgang zich deed gevoelen.

Met nieuwe hoop op verbetering wordt hare bevolking aanbevolen in de herinnering van hen, die macht hebben in het Vaderland, en die de middelen bezitten om haar te hulp te komen. Voortdurende ontwikkeling en samensmelting der twee rassen zijn de machtige hefboomen die voor haar, meer nog dan voor andere volken, moeten worden in werking gebracht; opdat de nazaat een liefderijk oordeel over ons bestuur moge vellen, en, bij het voordeel dat beide landen er door zullen genieten, de tijd niet meer verre zij, waarop de Nederlandsche driekleur niet langer wappere op vreemden bodem, maar de inboorling der Minahasa het als zijn hoogsten trots aan zijne zonen en dochteren toeroepen moge:

Ziedaar onze vlag, de banier van onzen Koning!

Amoerang, 3 Januari 1870. F. S. A. DE CLERCQ.

DE HANDELWIJZE DER ZENDELINGEN IN DE MINAHASA.

Meermalen reeds werden in ons Tijdschrift stukken opgenomen waarin de handelwijze der zendelingen in de Minahasa werd aangevallen of verdedigd. Persoonlijk met het terrein onbekend, zijn wij buiten staat een zelfstandig oordeel te vellen, en toch voelen wij voor dat schoone gedeelte onzer Oost-Indische bezittingen eene te warme belangstelling, om onverschillig te zijn omtrent feiten en toestanden die zoo verschillend worden beoordeeld. Wij willen daarom, ten minste voor het oogenblik nog (want die polemiek zou eenmaal te groote ruimte kunnen vorderen, en daardoor voor onze lezers hoogst onaangenaam worden), en zoolang in de gewisselde stukken de grenzen der betamelijkheid niet worden uit het oog verloren, voortgaan zoowel aan de kritiek van de handelingen der zendelingen, als aan hunne verdediging eene plaats te verleenen. Met een der jongste mails ontvingen wij gelijktijdig twee stukken van tegenovergestelde strekking: het eene afkomstig van den zendeling Wiersma, en gericht tegen een brief die in het September-nommer van onzen vorigen jaargang wordt gelezen; het tweede eene nadere toelichting van dien brief door den schrijver zelven, die reeds, als bij anticipatie, een gedeeltelijk antwoord op het schrijven van broeder Wiersma bevat. Wij willen aan beide schrijvers achtervolgens het woord geven, zonder ons partij te stellen, te meer dewijl het ons voorkomt, dat uit beide stukken wel het een en ander omtrent den tegenwoordigen toestand van de Minahasa te leeren valt, en omdat wij gelooven dat uit de vergelijking van het voor en tegen een billijke slotsom door den onbevooroordeelden lezer kan worden opgemaakt.

I.

Het is thans voor de tweede maal dat ik in uw veelgelezen Tijdschrift een stukje aantref over de zendelingen in de Minahasa. Op het eerste, in

het Februari-nommer voor 1869, heb ik geantwoord in «de Locomotief»; het werd voor een gedeelte overgenomen in 't Nieuw Bat. Handelsbl. en zal u dus vermoedelijk niet geheel onbekend zijn [1]). Het tweede, voorkomende in het September-nommer, is geschreven door een Controleur, die verklaart op een onzijdig standpunt te staan en hier en daar ingenomenheid met de zendelingen en hun werk laat vermoeden.

Kan ik met het schrijven van den Controleur geene ingenomenheid doen blijken, het verheugt mij toch dat hij geschreven heeft; want hoe meer men onze zaken ter sprake brengt, hoe beter wij in de gelegenheid zijn de waarheid te openbaren, en openbaarheid is onze kracht. Moge er ook op sommigen onzer wel wat aan te merken zijn, moge niemand onzer zonder vlek of rimpel en ons werk nog in vele opzichten gebrekkig zijn, de zaak is toch zoo erg niet of zij kan zeer goed licht verdragen, vooral als men ophoudt in ons een soort van heiligen te zien en ons met den gewonen maatstaf der menschelijkheid gelieft te meten.

Ik wil trachten zoo onpartijdig als dit een zendeling mogelijk is, de zaken door den Controleur behandeld, nader in het licht te stellen, hopende dat de geachte Redactie dit wel in haar Tijdschrift zal willen opnemen.

Laat ons zien wat de Controleur op het werk der zendelingen heeft aan te merken.

De Controleur wenschte vooreerst afgeschaft te zien het «anak-pejara» stelsel en de daardoor gevormde Meesters. Vanwaar dan de Meesters genomen moeten worden, zegt de Controleur niet, schoon hij zeer goed weet dat ook hij voor de Gouvernements- en negeriescholen geene Meesters kan krijgen dan door ze bij den zendeling te zoeken. Waarom bedient hij zich dan nog van dat stelsel dat afgeschaft moet worden? — Men merkt hieruit reeds dat hij het niet zoo zeer tegen de Meesters heeft die er uit voortkomen, als wel tegen het stelsel als zoodanig, omdat dit in eene *goed geordende* maatschappij niet past. Ik onderstreep *goed geordend*, omdat ik mij verbaas over dat woord. Of mag men de Minahasa eene goed geordende maatschappij noemen, waar de bevolking wordt uitgezogen door koffie-cultuur, hatsil-gelden en heeredienstenen? uitgezogen zoodanig, dat het anak-pejara-stelsel ook uit materiëel oogpunt een weldaad voor de betrokken personen is, waarom zelfs van velen hunner gezegd wordt: «Zij gaan naar den zendeling om de mooie kleêren die zij daar krijgen.» En werkelijk is het den meesten hunner onmogelijk die kleêren in de negerie deelachtig te worden die zij bij ons verkrijgen, omdat zij op veertienjarigen leeftijd, zoodra zij de school verlaten, onder het exploitatiestelsel vallen, waarin Gouvernement en hoofden elkander getrouw de hand bieden. Het Gouvernement eischt elk jaar meer koffie,

---

[1]) Zie ook ons nommer voor October, 1869, bl. 345.

voor een spotprijs aan 't Gouvernement te leveren, en van dat weinige geld moet het Gouvernement dan alweêr de eerste vijf gulden hebben, niet alleen van ieder hoofd des huisgezins, — ware het dat nog maar! — maar van elken mannelijken persoon die werken kan; eindelijk eischt het Gouvernement een groot deel van den tijd tot het onderhoud van wegen, zonder eenige bepaling betrekkelijk de dagen arbeid in heeredienst te verstrekken. De tijd die dan nog der bevolking overschiet, wordt in vele districten door de hoofden in beslag genomen, die bovendien nog twee gulden in 't jaar van iederen mannelijken persoon vorderen. En dat moet nu een goed geordende maatschappij heeten! Daar wordt de rijst op bevel geplant, gewied en geplukt; daar kweekt men koffie op bevel; niet alleen Gouvernements-koffie maar ook koffie pasini; daar bouwt men huizen op bevel; in één woord daar geschiedt alles op bevel behalve het onderhoud der schoolgebouwen en het schoolgaan; want dit is er nog *niet* verplicht. Inderdaad, de maatschappij moge onder zulk eene regeling op weg zijn eene goed geordende maatschappij te worden, — wie zou het durven betwijfelen? — maar zij is het nog niet. Neen voorwaar zij is het nog niet, want in een goed geordende maatschappij moest het rechtswezen in beteren toestand verkeeren en de hoogste uitspraak niet door den Resident geschieden; daar moest geen gelegenheid bestaan voor een Controleur om de bevolking uit te zuigen; en als een zendeling die knevelarijen aan den Resident bekend maakt, dan moest het allerminst kunnen geschieden dat de Resident den Controleur zijn eigen zaak liet onderzoeken om «hem te dienen van bericht» (zie Bataviaasch Handelsblad van 22 Mei 1869). Doch al genoeg over die goed geordende maatschappij. Men ziet dat de Controleur op dat punt spoedig voldaan is. Laat ons nu nog een woord over dat anakpejara-stelsel zeggen. De zaak is eenvoudig deze:

Er komen jongelui van beiderlei kunne, 't zij uit zich zelven en met toestemming hunners ouders, 't zij door deze laatsten gebracht, bij den zendeling en vragen om moerid te worden. De zendeling neemt ze aan. Het stilzwijgend accoord is dat de zendeling hun vier of vijf pakken kleêren in 't jaar geeft, benevens den kost. Sommigen geven daarbij nog een halven gulden in de maand, anderen voorzien hen van boeken en schrijfbehoeften enz. Deze jongelui komen in den regel in grooten getale en 't valt den zendeling steeds moeilijk hen af te wijzen, omdat hij in hunne aanneming het beste middel ziet tot ontwikkeling en beschaving; — ja men mag zonder vrees voor tegenspraak beweren, dat de meerdere beschaving waarin de Minahasa zich boven andere deelen van Ned. Indië mag verheugen, hoofdzakelijk aan dat stelsel te danken is. Van de jongens worden velen in 't vervolg meester, 't zij door den zendeling zelven, 't zij te Tanawangko opgeleid. De meisjes worden zeer dikwijls meesters-vrouwen, die dan weêr op hare beurt tot de beschaving in haren kring medewerken. — Wie nu meent dat de zendeling die jongelui exploiteert of daarmede zijn voordeel doet, vergist zich.

Die anak-pejara toch kosten ons gemiddeld per hoofd drie gulden in de maand. Wij hebben er wellicht gemiddeld 20, de een wat meer de ander wat minder, die ons dus te staan komen op 3 × 20 = 60 gulden in de maand, — meer dan een derde van ons traktement. Ik betwijfel of de ambtenaren meer dan een derde van hun traktement voor huurlieden en bedienden uitgeven. Dat wij nu ook die anak-pejara laten werken, spreekt van zelf; vooreerst zouden wij anders luiaards vormen en wij kregen dan weêr het verwijt dat de Christenen niet willen werken; maar ook zou het ons niet conveniëeren zoo veel geld voor niet uit te geven. De meening dat wij ons door dit stelsel bevoordeelen, komt dan ook bij den inlander niet op, maar alleen bij ijverzuchtige Hollanders, die, door den schijn verlokt, ook wel gaarne zulke anak-pejara zouden willen hebben, maar ze niet kunnen krijgen omdat zij geen onderwijs geven of om andere redenen. Zeker kon de zendeling het wel met minder doen; maar hij zoekt dan ook werk voor hen dat hij anders vaak niet of door huurlingen zou laten verrichten. Zoo worden hem soms die anak-pejara wezenlijk voordeelig, vooral als zij eenigen tijd bij hem geweest zijn en wat werken geleerd hebben; maar ook heel dikwijls gebeurt het dat zij bitter weinig uitvoeren, vooral in den regentijd. In 't kort, men moge mij gelooven of niet, maar dit stelsel is voor ons en onze vrouwen veeleer een opoffering dan een voordeel te noemen. Want welk een moeite is er niet aan verbonden om telkens weêr met die nieuwelingen te tobben, wien natuurlijk de handen verkeerd staan en die niet weten waar zij de zaak moeten aanvangen. Wat wordt er door die onbeholpen wezens al niet gebroken en verwaarloosd tot groot verdriet onzer vrouwen. Maar de Controleur is zeker nog ongehuwd, en heeft van huiselijke toestanden nog geen begrip. 't Is intusschen altijd wat onvoorzichtig over dingen te spreken waarvan men geen begrip heeft.

Ik verwacht dat ook eens dit anak-pejara-stelsel tot de geschiedenis zal behooren; maar hoogst waarschijnlijk zal 't het stelsel van gedwongen cultuur en heeredienstenoverleven, aangezien het reeds de voorbode is van eene hoogere orde van zaken, namelijk van «vrijen arbeid», en als zoodanig is het vooralsnog een lichtpunt in den donkeren maatschappelijken toestand der Minahasa.

Ten tweede is de kleinhandel der zendelingen een punt van aanstoot voor den Controleur, en ik wil hem hierin niet geheel ongelijk geven. Evenwel, wat verstaat de Controleur onder kleinhandel? Is het dit, dat de zendeling vaak zijn rijst voor madapollams of sarongs, die hij te Menado in de toko gekocht heeft, inruilt? of dat hij nu en dan een meester of vriend helpt om wat goedkooper aan kleêren en kleinigheden te komen, dan men dit kan bij den Chinees? Mij dunkt de onbevooroordeelde kan daar niets in zien dan eene poging van den zendeling om te helpen; alleen dan zou het zeer af te keuren zijn, indien bleek dat de zendeling zich daarmede

in de eerste plaats zocht te bevoordeelen. De menschen zijn nu eenmaal gewend alles bij den zendeling te vragen, omdat zij wel weten dat dit hun veel voordeeliger is dan bij den Chinees, die zijne waar bij hunne huizen uitvent, iets waaraan geen enkel zendeling nog gedacht heeft.

Evenwel indien er niets anders plaats had dan wat ik hier vermeldde, dan zou de welwillende Controleur er wellicht niet van gewagen. Maar hij heeft de bevolking hooren uitrekenen, welke enorme winsten sommige zendelingen daarmede behaalden. Waarschijnlijk zal dit slaan op facturen uit Holland, welke inderdaad een paar zendelingen nu en dan doen uitkomen, en dan zal wellicht de Controleur die menschen bij de berekening een handje hebben geholpen door hen op de hoogte der prijzen in Holland te brengen. Immers de prijzen der Menadosche goederen kennen de inlanders vrij wel, zoodat zij zich bij 't koopen van die artikelen wel zouden wachten den zendeling met enorme winsten te begunstigen.

Nu moet ik eerlijk bekennen dat mij ook wel berichten van zulke enorme winsten van zendelingen zijn ter oore gekomen, en ik heb dat steeds betreurd; maar zij regelen dan wellicht hunne prijzen naar de toko-prijzen te Menado, waar op sommige artikelen inderdaad enorme winsten worden genomen. Ik zou wenschen dat de Controleur den moed had, de namen te noemen van die zendelingen die zich op dat punt te buiten gingen, dan zou dit het spoedigst ophouden. Dit ware beter dan in 't algemeen van de zendelingen te spreken; want nu heeft het te zeer den schijn dat al de zendelingen zich daaraan schuldig maken. De eene zendeling nu is evenmin verantwoordelijk voor de daden van den ander, als dit bij controleurs het geval is.

Voorts moesten volgens den Controleur de «zoogenaamde armengiften» ophouden. Hier verraadt de Controleur wederom zijne onkunde, want die giften worden niet genoemd «armengiften», maar «koepang djamaät» (gemeentegeld), behalve dat men misschien in enkele oude strandgemeenten nog van armengeld spreekt. Dat die centen voor de zendelingen geofferd worden, heeft de Controleur wellicht van een hoopje spotters gehoord, die hij zelf daarin zal zijn voorgegaan. De gemeenten weten in den regel zeer goed hoeveel gemeentegeld er in kas is en wat er voor gekocht wordt; immers er wordt aanteekening van gehouden door de gemeente.

Dat er voor kerkelijke benoodigdheden eene collecte kan gehouden worden is waar; maar indien de gemeenten door geregelde giften in hare behoeften kunnen voorzien, dan komt mij dat voor een meer gezonde en gewenschte toestand te zijn.

Al verder «moest ten strengsten worden verboden dat plotseling doopen en aannemen tot lidmaten van honderden personen aan wie dit voor weinige dagen werd geweigerd, zooals nog onlangs geschiedde toen een R. C. priester in de Minahasa zijn dienstreis deed.»

Deze volzin bewijst zonneklaar de zucht van den Controleur om op de

zendelingen steenen te werpen. Immers nu zijn het niet meer toestanden die hij veroordeelt, maar één bepaald feit, zooals welligt nimmer weêr zal voorkomen. De zaak is deze: De R. C. priester de Vries deed, onder het voorwendsel van een dienstreis, een proselieten-jacht door de Minahasa, gelijk hij te Ratahan, zonder eenig onderwijs, in ééne week 140 personen, klein en groot, gedoopt heeft, en te Kema in één of twee dagen 80 kinderen.

Dit gaf eene sensatie in 't land van belang; het was als of de ouders vreesden dat de pastoor hunne kinderen op straat zou gaan opvangen en doopen, en hij was er niets te goed voor: de man had een ware doopmanie. Nu waren er te Tondano nog vele Christen-ouders wier kinderen nog ongedoopt waren, 't zij omdat zij den doop niet hadden gevraagd, 't zij omdat hun die om de eene of andere reden was geweigerd.

Daar komen nu in eens al die ouders bij den zendeling en vragen den doop voor hunne kinderen, en de zendeling bezwijkt voor dien aandrang, niet uit zucht tot proselietisme, — het waren allen protestantsche ouders, — maar om zijne gemeente te bewaren voor het proselietisme der roomsche kerk. En waarlijk, als men geen vreemdeling is in de zendings-geschiedenis, en de verwoestingen kent die Rome gewoon is in de protestantsche zendingen aan te richten, dan kan men het den zendeling van Tondano niet ten kwade duiden, dat hij toen op één Zondag eenige honderden kinderen heeft gedoopt opdat de pastoor daar geen vasten voet zou krijgen.

Nu moge men de kerkelijke tucht veroordeelen zooveel men wil, — ik ben daarvan geen groot voorstander en heb daarvan nog niet veel goede vruchten gezien, het allerminst bij hen op wien de tucht werd uitgeoefend, — maar het gedrag van den zendeling van Tondano, is met het oog op den drang der omstandigheden m. i. niet onvoorwaardelijk af te keuren. Van doopen van bejaarden of aannemen tot lidmaten is mij uit dien tijd niets buitengewoons bekend.

't Is in dit verband dat de Controleur herinnert aan die velen die vroeger, op straffe van blokarrest, door enkele hoofden, om minder edele redenen, gedwongen werden het Christendom te omhelzen. Ik denk dat dit ziet op de bekeering der tien duizend in Tonsea, waarvan in der tijd onze Maandberichten gewaagden, en werkelijk heb ook ik gehoord dat de zaken daar in der tijd lang niet zuiver zijn toegegaan. Maar zeker is de zendeling daarvan de dupe geweest, en de ambtenaren zijn zoo dikwijls de dupe van het bedrog der hoofden, dat het niet te verwonderen is als dit ook nu en dan met de zendelingen geschiedt. Wie zou intusschen zulke zaken niet betreuren? Het getuigt echter van de onkunde of wel van de partijdigheid van den Controleur, als hij meent dat doopen op bevel thans niet meer geschiedt; althans de 140 roomsch-gedoopten te Ratahan in 1868 hebben veel overeenkomst met de protestantsch-gedoopten in Tonsea, nu een tiental jaren geleden.

Wat de klachten over hoofden aan het Europeesch bestuur betreft, ik begrijp niet volkomen welke feiten de Controleur daarmede op het oog heeft; ik kan daar slechts naar gissen, en gissen doet missen. Ik vind het echter natuurlijk dat een zendeling zich in de eerste plaats beklaagt over een hoofd dat hem tegenwerkt. Immers men kan van ons niet vergen dat wij in 't algemeen de hoofden controleeren; dat zij den controleurs overgelaten! Maar waar zij de belangen van gemeente of school tegenstaan, daar zij de zendeling op zijn post!

Indien er verder inderdaad broeders zijn die zich tegen het dragen van Hollandsche kleêren door de vrouwen verzetten, dan zal dat zijn omdat zij daarin eene verregaande ijdelheid zien, die zij meenen te moeten tegengaan. Waar zij nu de ijdelheid als volkszonde bestrijden, daar zullen zij zeker wel in hun recht zijn. Ik voor mij heb er niets tegen, en vind dat de vrouwen ook even goed het recht hebben om Hollandsche kleêren te dragen als de mannen. Vrijheid voor allen! Wat echter dat «goed kunnen betalen» betreft, dat laat nog vaak veel te wenschen over, en hoe dieper de hoofden zich in schulden steken, hoe grooter gevaar de bevolking loopt voor onderdrukking.

Zeker is het van groot belang, dat de zendelingen de tucht, waar zij die meenen te moeten gebruiken, met wijsheid en gematigdheid toepassen, schoon het mijn gevoelen is dat zij daarbij zonder aanzien des persoons behooren te werk te gaan. Zoodra zij daarmede gaan schipperen, is de kracht der tucht gebroken.

Ook is het van gewicht dat de zendeling zich bij de bevolking bemind trachte te maken door tot haar af te dalen. Ik hoop zelf van deze belangrijke aanwijzingen van den Controleur te profiteeren en beken volgaarne dat het idee mij geheel nieuw was. Ook mijne collegas noodig ik uit van de aanwijzingen des Controleurs gebruik te maken. Maar wij geven den Controleur in bedenking, of wij ons niet in de eerste plaats bij de bevolking bemind maken door hare kinderen te onderwijzen en op te leiden, en haar van allerlei kleine benoodigdheden tegen billijken prijs te voorzien? Mogen die zaken dan ook den naam van anak-pejara-stelsel of kleinhandel dragen, wij zullen ons die namen getroosten en voortgaan de belangen der bevolking op onze wijze te behartigen. Dat dan de Controleur het op zijne wijze doe, ook door over ons te schrijven. Waar hij echter rechtvaardigheid, waarheid, wijsheid, kracht en getrouwheid aan beginselen van den zendeling eischt, daar bedenke hij dat deze eigenschappen ook een sieraad zijn voor elken ambtenaar; daar toone de aanhanger van Multatuli dat hij moed heeft om ook in de Indische wereld de *beste* beginselen van Multatuli in praktijk te brengen; daar wachte hij zich bovenal eene ingenomenheid met de zendelingen voor te wenden die door zijne daden wordt gelogenstraft!

Ratahan, 29 Dec. 1869. J. N. WIERSMA.

II.

Zeer aangenaam was het mij in de negende afl. van het Tijdschr. v. N. I. te zien opgenomen wat ik de Redactie mededeelde als mijne denkwijze omtrent enkele verrichtingen der zendelingen in de Minahasa. Met de laatste mail werd die aflev. hier ontvangen, en, naar ik tot mijne spijt verneem, hebben de zendelingen met niet heel veel genoegen die bijzonderheden gepubliceerd gezien. Niet dat ik mij daarvan iets anders had voorgesteld; maar het heeft mij versterkt in mijn gevoelen, dat ook zij verre van belangeloos zijn, en de thans aan hunne betrekking verbondene voordeelen ongaarne zouden missen. Ik heb getracht zoo bezadigd mogelijk te oordeelen over wat gewoonlijk nog al heftig wordt aangevallen, en deed dat zonder eenige kwade bedoeling, alleen in de hoop dat er eene verandering ten goede door zou ontstaan. Of zulks het geval zal wezen, moet de toekomst leeren. Het zou voor de bevolking hoogst gewenscht zijn; want eenmaal haar vertrouwen bezittende, kunnen de zendelingen zeer veel goeds stichten.

Onlangs werd mij bericht, dat de heer Wiersma, zendeling te Ratahan, eene beantwoording der door mij aangevoerde punten aan de Redactie van het Tijdschr. v. N. I. wil aanbieden, voornamelijk handelende over de anak piara. Niet wetende of de Redactie voor eene polemiek, die, tenzij met veel voorzichtigheid gevoerd, allicht in personaliteiten moet ontaarden, wel steeds de kolommen van haar Tijdschrift wil beschikbaar stellen, maar vooral wegens den langen tijd, die er met eene repliek verloopt, neem ik bij dezen de vrijheid der Redactie eenigszins uitgebreider mijne denkbeelden over die anak piara mede te deelen. Wellicht zal zij niet ongeneigd zijn deze, bij wijze van noot of aanhangsel, op de beschouwingen van den heer W. te laten volgen! — beschouwingen die mij wel niet bekend zijn, maar om welke toe te lichten ik Graafland's «Minahasa» als basis heb genomen, wiens denkwijze in de hoofdtrekken met die van den heer W. wel zal overeenkomen.

In Dl. II, blz. 14, enkele personen opnoemende, die veel hebben bijgedragen om goede timmerlieden te vormen, gaat Gr. aldus voort:

«Daaraan hebben ook de zendelingen medegewerkt. In 1832 bouwde «de zendelingleeraar J. G. Schwarz zijn huis, dat thans nog te Langowan «als sieraad prijkt, en dat geheel zou doen vergeten, dat het gebouwd is «door menschen die nooit met goed gevolg eenig werktuig gehanteerd «hadden. Evenzoo bouwde de zendelingleeraar N. Ph. Wilken zijn huis, «dat door hechtheid en netheid uitmunt, met nog ongevormde timmer«lieden; en het huis waarin wij ons thans bevinden, en dat zeker tot de «fraaiste en netst bewerkte van de geheele Minahassa, met Manado inge«sloten, behoort, is opgericht en geheel bewerkt door den zendeling met

«zijne jongelieden, die hij uit het bosch of uit de school ten zijnent ontving, «toen zij nog nooit gereedschappen gezien hadden.»

Op die beide eerste huizen heb ik nooit mijne aandacht gevestigd; het laatste daarentegen (van den zendeling Ulfers), te Koemelemboeai in mijne tegenwoordige afdeeling gelegen, was ik meermalen in de gelegenheid te bewonderen. Daarvan is mij echter bekend, dat Ulfers wel timmerlieden heeft gevormd, maar dat het geheele huis hem dan ook niets gekost heeft behalve de verf en de glasruiten; dat hij al het hout voor niets liet kappen, voor niets naar de plaats van opbouw liet sleepen (en dat dit werk niet gering was, moge o. a. daaruit blijken, dat eens 8 moerids een boom moesten voortsleepen, waarmede zij elken dag slechts twintig vademen vorderden), voor niets liet bewerken en voor niets tot een prachtig huis hervormde; alleen tegen eene geringe tegemoetkoming in kleeding en voeding, zooals de geringste inlander nog beter te huis krijgt. Hij heeft hun dus timmeren geleerd, maar zij hebben die kennis duur genoeg betaald; en hoeveel lof hem voor het eerste toekomt, de door hem genotene voordeelen mogen niet uit het oog verloren worden. Daarom blijft het steeds zeer doelmatig, ja ware het te wenschen, dat er meerdere Europeanen waren, die nog veel meer aan de bevolking leerden; maar van eene belangelooze zelfopoffering is het dan ook maar beter niet te spreken.

Iets verder, op blz. 18, leest men het volgende:

«Ik wil hier niet te veel gewicht hechten aan de verbetering van het «meubilair. Daartoe heeft de meerdere aanraking der hoofden met de «beschaafde maatschappij te Manado veel bijgedragen, hoewel het voorbeeld «van de zendelingen, die te midden des volks wonen, daartoe ook heeft «medegewerkt. Zelfs hebben zij deel gehad aan het vervaardigen en doen «maken van meubelen, en zoo vindt men in het huis van de weduwe «Schwarz vele stukken van goed gehalte, die onder de leiding van Br. «Schwarz zijn bearbeid, en zijn al die fijne, nette, elegante stoelen, tafels, «banken, sofa's en ledikanten in het huis waar wij ons bevinden, ver«vaardigd door nog nieuwelings saamgeraapte kinderen des wouds, maar «onder de ijverige en bekwame leiding van den zendeling Ulfers, tot «degelijke meubelmakers gevormd.»

Schijnbaar zeer te roemen en prijzenswaardig, maar al die lof vervalt weêr, als men daarbij tevens verneemt, dat diezelfde zendeling Ulfers, die zijne moerids of anak piara (ze doen hetzelfde werk in weêrwil van dien verheven naam) niets betaalde, en alleen de onkosten droeg van de politoer, er geen bezwaar in vond, die aldus vervaardigde meubelen tegen hooge prijzen aan de inlandsche hoofden van de hand te zetten. Zoo heeft hij o. a. een dozijn stoelen van linggoea-hout verkocht voor *f* 300 (zegge: driehonderd gulden): zes aan het tweede districtshoofd van Tompasso en zes aan den koffiepakhuismeester van Wakan; terwijl de hoogste prijs die, zelfs bij

opjagen, op vendutie immer betaald werd, niet meer dan *f* 15 per stuk is geweest!

Eindelijk leest men op blz. 21:

«De verdere proeven van opleiding slaagden beter. Van beiderlei kunne «werden de jongelieden ten huize van Riedel en Schwarz opgeleid tot be«schaafde menschen en tot leden van Christus kerk. Zij werden voorzien «van voedsel, kleeding en kleinere behoeften, en hadden ook eenig klein «geld om voor eigen gebruik te besteden. Zij hadden het daardoor veel «beter, dan zij het bij hunne ouders konden hebben, maar werden ook «niet tot hooger staat opgevoerd, dan zij later zelven zouden kunnen onder«houden met ijver en goeden wil. Zoo was hunne opvoeding geschikt om «de Alifoersche maatschappij hooger op te heffen. Zij leerden lezen, schrijven «en rekenen. De jongens oefenden zich in tuinbouw, timmeren, verzorging «van paarden, huiselijken arbeid — ook wasschen en koken, wat echter «bij anderen, en, naar mijn bescheiden oordeel, in verband tot de volgende «maatschappelijke betrekkingen der jongelieden, beter, door de meisjes ge«schiedde. Deze laatsten leerden naaien, breien, strijken, vaatwerk, meu«belen en huis schoonmaken en nog een tal van kleinere dingen, die mij «nu niet alle voor de aandacht komen. In den dagelijkschen omgang leerden «allen beschaafde manieren kennen, zich beter kleeden, zindelijkheid be«trachten, en werden alzoo vatbaar voor eene betrekking in de maatschappij, «waarin zij van uitgebreid nut konden zijn voor hunne medemenschen. Die «betrekkingen waren bepaaldelijk die van schoolmeester of negeriehoofd. «Het was vooral in den eerstgenoemden stand, dat de moeite aan de op«leiding der jongelieden besteed, goede vruchten voortbracht voor velen. In «eene negerie geplaatst als schoolmeester of voorganger der gemeente, en «dikwijls gehuwd met een meisje dat eene zelfde opleiding genoten had, «konden de meester en de njora beschouwd worden als de pioniers der «beschaving, ja als de leidslieden voor eene geheele negerie.»

Het doel waarmede het anak-piara- of moeridstelsel in het leven werd geroepen, was zeker loffelijk; later ontaardde het en werd er, onder schijnbare toepassing van een lief gebruik, misbruik gemaakt van den eenvoud der bevolking. Hierboven schetst Graafland het stelsel van zijne voordeelige zijde, maar de schaduwzijde vergeet hij. De anak piara worden natuurlijk niet allen meester of hoofd: zij leeren bij de zendelingen iets meer dan bij particulieren, omdat de eersten geene andere bedienden hebben, en de anak piara alle mogelijke diensten moeten verrichten. Tegen dat zij den ouderdom hebben bereikt van hasiel te moeten betalen, wordt er wat op gevonden om hun eén baantje te geven, of worden zij in vele gevallen eenvoudig ontslagen. Zij worden overal heen gestuurd, palen ver, om brieven, pakjes, enz. over te brengen, zonder eenige belooning. De meisjes naaien en werken van den ochtend tot den avond voor mevrouw en de kinderen, zonder eenige

belooning. Het is waar, zij leeren het, maar mij dunkt, er wordt een meer dan voldoend leergeld betaald.

De heer Wiersma kocht een afgekeurd koffiepakhuis (voor 2000 pikols koffie) te Belang, en zijne anak piara hebben al die houtwerken naar Ratahan, dat 10 palen van Belang verwijderd is, moeten sleepen; het waren solide houtwerken. Zij hebben bovendien zijn huis vergroot en geheel in orde gebracht, en dat alles tegen de bekende tegemoetkoming in kleeding en voeding. Waarin bestaat nu deze tegemoetkoming? Wat de kleeding betreft in de verschaffing, éénmaal in de drie maanden, van een stel der noodzakelijkste en minst kostbare kleedingstukken; en voor zooveel de voeding aangaat, in maïs, of half maïs half rijst, maar nooit rijst alleen, bij hooge uitzondering met sajor-sajor, visch of vleesch.

Als men dat alles ziet en waarneemt, dan kan men niet anders dan het anak-piara-stelsel veroordeelen, vooral omdat het tegenwerkt dat men het volk als huurlingen in dienst krijgt, wegens een, door de zendelingen aangemoedigden, verkeerd geplaatsten trots, om niet toekang koedah, toekang roempoet enz. genoemd te worden.

Onwillekeurig ben ik reeds op een door mij weinig verlangd terrein gekomen, en ter opheldering genoodzaakt geweest feiten met naam en toenaam op te noemen, dat geenszins mijn doel was. Ik meende echter mij tegenover de redactie van dit Tijdschrift te moeten rechtvaardigen, in zooverre dat ik niet onbezonnen of zonder goede gronden als mijne opinie te kennen gaf, dat het wenschelijk is het anak-piara-stelsel, zooals het tegenwoordig misbruikt wordt, te laten varen. Van de overige in mijn eersten brief vervatte punten ben ik evenzoo in staat de waarheid door eerst onlangs plaats gehad hebbende feiten te staven. Ook ben ik niet bevreesd die openbaar te maken, als zulks noodig mocht schijnen, ofschoon ik oneindig liever die minder goede gewoonten zag afgeschaft, om voor een meer zuiveren toestand plaats te maken.

30 Dec. 1869. EEN CONTROLEUR IN DE MINAHASA.

EENIGE BIJGELOOVIGHEDEN EN GEWOONTEN DER JAVANEN.

De Javanen hebben vele eigenaardige gewoonten, meestal uit bijgeloof ontstaan. Onder andere leggen zij, bij het bouwen van een huisje, op de hoekpalen een rooden lap, waarop dan de dwarsliggers worden geplaatst; zij beschouwen dit als voorbehoedmiddel tegen ongelukken. Als dan het dakgebinte is gesteld, worden er Javaansche en Hollandsche zijden vlaggen op gezet en allerlei vruchten aan gehangen, als pisang, padi enz., om zegen af te smeeken. Als het huis gereed is geven zij een feest (slamattan). Nog vreemder is hun bijgeloof, dat als zij een Gouverneur-Generaal in volle tenu zien, zij een jaar langer zullen leven!!!

Als een kind stuipen heeft, trekken zij het aan het hoofd, knijpen armen en beenen en blazen met alle macht op de groote fontanel, den mond er vlak op houdende.

Bij de epidemie te Samarang in 1868 en 1869 was er eene bron ontdekt in de kampong Redjosari. 't Was een speculatie van een slimmen Kadji. Die bron lag bij Passar Ambengan en zou de kracht hebben om koorts te genezen. Honderden gingen er heen en kochten dat water en gebruikten het, natuurlijk zonder eenig gevolg. 't Was een bewijs te meer hoe dom het volk nog is. Zij offeren veel en op allerhande wijzen. Op vele plaatsen vindt men langs den weg groote rolsteenen; sommige daarvan ziet men dikwijls besmeerd met geel en ander kleursel, uit bloemen bereid. Dit wordt meestal gedaan als men naar de passar gaat en gelukkig wenscht te zijn in den verkoop van goederen.

Voor geen geld ter wereld zullen zij een door den bliksem gedooden boom omhakken, tenzij door een Europeaan gedwongen; zij beschouwen dat als onheil aanbrengend, daar er een sinjet (een booze geest) in zit.

Evenzoo durven zij niet alleen in de nabijheid van een tamarinde-boom of van een waringin slapen, daar zij zeggen dat er een setan in huist.

Als de zon of maan verduistert, meent de Javaan dat een groot gedrocht die hemellichamen komt verslinden. Zij gaan dan op alle mogelijke wijzen, met allerlei soort van instrumenten, leven maken, en hopen zoo 't ondier te verjagen. Zij eindigen daarmede niet, voordat de verdwenen bol weêr zichtbaar is, en verkeeren al dien tijd in groote vrees.

Steeds zijn zij bij buitengewone voorvallen zeer bevreesd; doch waar wordt het hun afgeleerd?

Is er cholera of eene andere epidemie, dan wordt de hemel om afwending der plaag gebeden, door omgangen van de priesters met hunne leerlingen over de wegen, waarbij op de tamboerijn geslagen wordt. Verder ziet men overal op de kruiswegen een krans of andere offeranden, b. v. bloemen en vruchten, rijst op pisang-bladen, hout en reukwerk in potjes. Als er mazelen heerschen, komt een oud vrouwtje uit een kampong, reukwerk en een gebakerd poppetje op een bedje dragende, en brengt dit naar een kruisweg, verzeld door een tal van kinderen, die vroolijk hun weg volgen; gebeden worden op dien weg gepreveld. Geen geloovig koetsier zal over die offers rijden; menigmaal werd ik er op attent gemaakt door een zwaai van mijnen wagen die er om heen reed.

Bij aardbeving is het opmerkelijk hun oordeel te hooren. Zelfs onder Europeanen hoorde ik eens eene dame, die dicht bij den spoorweg woonde, zeggen: dat komt van dat in den grond graven. Een luitenant-Arabier meende dat God de Djokjosche lui eens flink om hun ongeloof en slechtheid strafte; hij geloofde aan onderaardsche vuren. De Javanen meenen dat er eene slang onder de naar hunne voorstelling platte aarde ligt en zich beweegt; zij gaan dadelijk aan 't bidden op 't dak zittende of op den grond liggende; anderen bijten in den grond of kussen dien.

Bij brand gaan zij op 't dak met een spiegeltje zitten, om den brand te laten zien hoe leelijk hij is, en hem daardoor te bewegen om te eindigen.

Is er iemand door een slang gebeten en aan de gevolgen gestorven, dan wordt die slang in stukken gehakt en in boomen gehangen, en ieder die er naar kijkt is voor slangenbeten onkwetsbaar.

Komt er bij epidemie brand, dan is dat steeds een gunstig teeken.

Bij het krijgen van den eersten tand geeft men een slamattan, en opdat de kinderen de 8 eerste tanden voorspoedig krijgen, kookt men roode boeboer en doet daarin 8 djagoengpitten, waarna zij gegeten wordt.

Bij ziekten smeren zij een kalken kruis op de voetzolen en in de handen, zetten kruisen en duiveltjes op deuren, vensters en ledikant, en branden kruiden in de ziekenkamer.

Bij windstilte baden zij een kat in zee, aan de pooten gebonden, of krabben aan den mast of de fluiten.

Tot het bezweren van toorn wordt aan den ingang van het erf iets in den grond gelegd en met een takje bedekt.

Ten einde onheil aan te brengen en straffeloos te blijven, wordt een hard gekookt ei met naalden doorstoken en bij den ingang van 't erf in 't midden begraven, opdat de persoon op wien 't gemunt is, er op trappe en aldus een ongeluk krijge.

Is een kind zwaar ziek, dan wordt het door de moeder te vinden gelegd; dit wordt aan eene andere vrouw meêgedeeld, die het dadelijk gaat zoeken en aan de moeder brengt met het verzoek dit kind voor haar, als zijnde *haar* kind, op te voeden. De vindster wordt dan moeder, de moeder *bi* genoemd.

Wanneer eene kraamvrouw kort na de geboorte van het kind sterft, gelooft de Javaan, dat zij voor de tweede maal op de wereld is.

Geen Javaan, vrouw of man, mag na 't aanmaken van vuur op de hurken zitten, wel schuins er voor; anders gaat het uit. Zoo ook, bij merang branden; anders wordt het niet sterk looghoudend genoeg.

Is er soms iets weggeraakt of gebroken en weet men den geheimen dader niet in zijn kwaad te stuiten, dan geeft men in het huis een slamattan, waarbij een priester genoodigd wordt. De priester bezweert den boozen dader en bidt; daarna wordt in een *kring* gegeten; het maal bestaat uit vruchten en gekleurde boeboer, zwart, rood en wit; het restant, *berkat* genoemd, wordt onder de aanzittenden verdeeld en meêgenomen. De Europeesche kinderen des huizes mogen meê aanzitten: fijne lui gedoogen zulks niet, doch de inlander ziet het gaarne. De priester krijgt 20 cents voor de moeite. De kosten van een slamattan komen voor een 15tal gasten op *f*2 à *f*3.

Wanneer een Javaan een kip laat slachten, wat alleen bij feesten gebeurt, of een karbau of een geit, dan verricht dit de priester voor 2½ cent.

De Javanen eten uit bijgeloof weegluizen-eieren. Bij het luizen vangen eten zij die diertjes op en geven nu en dan aan den persoon dien zij reinigen, een vette!!

Geen Javaan zal voorbij 't huis van een Europeaan, of van eenig voornaam persoon, Europeaan of Javaan, gaan, of hij doet zijn pajong dicht. Op hoofdplaatsen geschiedt dit echter zelden.

Is van een kind de navelstreng afgevallen, dan moeten de grootvader en grootmoeder het een geheelen nacht op schoot houden, en vóór de slamattan op den dag waarop het kind voor 't eerst kruipen kan, mag het de aarde niet aanraken. De volgende gewoonte is bij gegoeden in gebruik: het kind wordt onder een koerongan (kippenkooi) gezet en met gele rijst bestrooid. De moeder roept alsdan even als of zij kippen roept; het kind mag dien dag met geld, liefst goud geld, spelen, en naarmate het grijpt naar stukken van meer of minder waarde, zal het meer of minder rijk worden.

Als een geneesheer Javanen hersteld heeft, brengen zij hem op hun of ons nieuwjaar, vruchten, aardappelen, eieren, kip- en rijst-tafel-ingrediënten; hebben zij zelven een feest gegeven, dan krijgt de doctor ook zijn aandeel.

Bij Europeesche geneesmiddelen gebruiken zij gaarne in stilte ook inlandsche, liefst uitwendige.

Bij begrafenissen gaat het zeer eenvoudig toe; de buren brengen de zeven planken meê en de 2 palen die boven op 't graf worden geplaatst. De doode wordt tusschen de planken met de voeten naar het *Oosten* gelegd, om later bij de opstanding dadelijk Mekka te kunnen zien. Voor de begrafenis wordt meestal een maal van koffie en gebak gegeven. Na de begrafenis mogen zij die den doode de laatste eer bewijzen, niet omzien, voordat zij eerst 7 treden zijn voortgeloopen; liefst loopen zij in eens zonder omzien door, vreezende dat de doode zal gaan opzitten, uit verdriet dat ze hem verlaten. Den 1ste, 3den, 7den, 40sten, en 100sten dag na de begrafenis geven zij een slamattan.

Bij de begrafenis van groote lui zijn er vele op zingenden toon biddende priesters en een talrijke, fraai gekleede stoet om den overledene de laatste eer te bewijzen. De begrafenis van een fatsoenlijk man kost *f* 40.

Van het lijk wordt 't hoofd eerst 7 keer met 7 verschillende waters gewasschen, t. w. merang-water, koenjit-water, assam-water, water van rauwe rijst en waters van bloemen, in verschillende vaten gedaan. Het lichaam wordt enkel met schoon water gewasschen en ligt op 7 stukken van pisangstammen; het wordt daarna gewikkeld in linnen zonder zelfkanten, waarin sandelhout gestrooid is. Op de berrie worden melatti-bloemen gelegd. Bij grooten gaan witte vlaggen naast de baar. Het lijk wordt met 7 touwtjes gebonden, die in 't graf worden losgemaakt.

Een dood kind krijgt een battokh met dêdek (klapperdop met zemelen) meê, met de boodschap dat als het die afgeteld heeft, het weêr mag komen.

Bij de geboorte maken de Javanen weinig omslag, en Jan en alle man is er bij; de vrouw ligt op een matje, de nageboorte wordt begraven op eene aan de moeder onbekende plaats. Daartoe wordt zij eerst gewasschen en daarna met boemboe-boré in een nieuwen witten doek gewikkeld en in een pannetje gelegd. Zoo doet ook de Jav. vroedvrouw bij Europeanen. De baboe bewaart bij dezen de afgevallen nagelstreng (de Chinees hangt bij 't afvallen van de navelstreng een waringin-takje aan de deur).

Bij 't ondergaan der zon gaat de geloovige Javaan de zon zien wegduiken en maakt daarbij een slamat en sembajang.

De Javaan zegt dat de slang de Ngô-plant zeer vreest, zoo dat zij die altijd zoo veel mogelijk vermijdt. Mocht zij er onder vluchten, dan zou ze onmiddellijk flauw vallen.

Om den neb der prauwen smeren de Javanen geelsel en hangen zij melattikransen, in hoop op goed geluk. Te Samarang gaan velen in de bron van Tjandi (een oude Hindoe-bron) baden, als zij van eene ziekte hersteld zijn, ter nakoming eener gelofte. Dergelijke gebruiken vindt men ook elders.

Grahananin noemt men vruchtdragende planten en boomen, die door

een maans- (ook zons-)verduistering getroffen zijn. Men gelooft namelijk dat het vruchtdragen benadeeld wordt door den geest die de maan zoekt op te slokken.

Angker wordt zekere plaats genoemd, doorgaans in een bosch of onder geboomte gelegen. Wie die plaats betreedt zonder de *rapal* (spreuk, bezwerings- of tooverformulier) op te zeggen, verliest daar het leven, of keert krankzinnig terug, of verdwijnt spoorloos; booze geesten, welke die plaats bewonen, zijn de bewerkers dier onheilen.

Kloewoeng, d. i. regenboog, is een veelkleurige slang, die water uit de zee drinkt en op het land uitstort.

Mati heeten de spiraalkringetjes in 't haar der paarden, die, al naar hunne plaats, goede of kwade teekenen heeten, ten opzichte van het karakter des diers.

Bèntjet is de naam van een ongezienen kikvorsch, wiens geluid droog weêr voorspelt.

Sriginting of *Srigoenting* is de naam van een vogel wien het water ontvlucht telkens als hij drinken wil, vanwaar zijn zacht melancholisch geluid.

Mèntèk is een booze geest in de gedaante van een kindje, die 't rijstgewas beschadigt en daarin de mentek-ziekte veroorzaakt.

Sawan is een geest die bij kinderen de sawan-ziekte, d. i. een soort van stuipen, te weeg brengt. Een dergelijke geest, *Sarap* geheeten, brengt eene andere soort van stuipen, de sarap-ziekte te weeg.

Dèngèn is een geest die bij volwassenen eene soort van jicht of rheumatisme veroorzaakt, ook dèngèn geheeten.

Lampor is een geest, die door de Ratoe Kidoel, de koningin der Zuidzee, gezonden, met een vervaarlijk geluid aankomt en de springvloeden (Rob lampor) veroorzaakt; wie met hem in aanraking komt, dien zwelt het lichaam op.

Lintok is een geest die vooral aan buffels eene ziekte veroorzaakt, waarbij hun 't lichaam opzwelt.

Djègèg is een spook; volgens anderen is het een vogel die door zijn geluid een verklikker is van 't spook *Ason-ason*, dat zich beneden hem bevindt.

Gendroewo is een mannelijk, *wéwé* een vrouwelijk tuinspook.

Djrangkong is een spook of heks in de gedaante van een witte kat, volgens anderen van een hond. Wie door toovermiddelen rijk is geworden, verandert daarin bij zijn dood.

Oela-tapak angin (windspoorslang) is een lichtgevende vliegende slang, die alleen des nachts zich een oogenblik vertoont; volgens sommigen is het een werkelijk bestaand dier.

Matjan-gadoengan is een mensch die zich door tooverij in een tijger veranderd heeft en als zoodanig dikwijls zijn dessa bezoekt.

Tjinoenoek is een soort van spook of booze geest, waarin bij zijn dood een rijke verandert die veel geld op woeker uitleende.

Poto is een booze geest die de poto-ziekte (miltvuur?) bij buffels en koeien veroorzaakt.

Tétékkan is een soort van spook dat een klapperend geluid maakt. Een dergelijk is ook *Djimprajangan.*

Pringgem (bamboe api) is eene betooverde soort van bamboe, die, tot een huis gebruikt, van zelf in brand geraakt. *Remboelong gèni* is een betooverde soort van atep-palm die dezelfde eigenschap bezit.

Als men een geneesmiddel begint te gebruiken dat een bepaald getal dagen moet doorgezet worden, dan moet men, al doet het aanvankelijk ook kwaad, er niet meê uitscheiden, voordat de bepaalde dagen om zijn; anders beloopt men nog grooter onheil.

Aan een dak moet men geen gevorkte bamboe gebruiken, dewijl daar huisduivels in gaan wonen.

Ter verdrijving van kwade geesten uit een huis besmeert men de palen van onderen met varkensvet.

Als de *bèloek* of nachtuil op den nok van een huis roept, duidt dit aan dat in een der huizen achter deze woning brand zal komen; roept hij op een boom, met den kop naar uw huis gekeerd, dan zegt u dit dat een vriend of bloedverwant van u zal ziek worden.

Als de *toehoe*-vogel rondom een kampong vliegt, zegt men dat er een dief zal komen; als hij over een kampong vliegt, zal er iemand sterven; als hij op een huis aanvliegt, geeft hij te kennen dat daar een dief zal komen, maar tevens gewond of gedood zal worden; als hij over een huis vliegt, zal er een dief komen van den kant waar hij naar toe gaat. De *tètèk*-vogel voorspelt mede met zijn geroep dat een dief in de kampong zal komen.

Als de *berkoetoet* 's morgens roept, zegt dit dat gij dien dag het noodige zult vinden; als hij het 's avonds doet, zal een uwer bloedverwanten ziek worden.

Als de *pèndjak* roept aan de rechterzijde, zal een vriend of bloedverwant komen om geld of iets dergelijks te vragen; als hij aan de linkerzijde roept, zal iemand met een goede boodschap komen.

Waar zich de *bintit*-vogel laat zien, is er een tijger in de nabijheid. De *brènggi*-vogel duidt eveneens de nabijheid van een tijger of van een slang aan.

De *pritgantil* voorspelt door zijn geluid een zieke, de *boeboet*-vogel waarschuwt voor booze geesten.

Banaspati is een spook in de gedaante van een slang met een menschenhoofd en roode haren.

Sarajoeda is een dito gedaante als mensch? als slang?

Wedon is een dito als een wit schaap, *Mèmrèng* een dito als een orang oetan, *Blègdaba* een dito als een boschvarken. *Garokkan* is ook een dito, volgens anderen een beest. Ook *Doekkan* is een dito; een rijke die met

den duivel omgaat, verandert zich daarin des nachts, verdwijnt dan en neemt al zijne schatten meê.

Nagatahoen (jaardraak) is een onzichtbare slang, die op de aarde haar verblijf houdt, en zich elke drie maanden naar eene andere hemelstreek wendt; men hoede zich bij zijne wandelingen of tochten in eene richting te gaan die rechtstreeks tegen haar inloopt; dit zou ongeluk te weeg brengen. *Djatingarang* is de naam van de richting welke men diensvolgens heeft te vermijden.

Sangar zijn kwade dagen, waarop men geen werk moet aanvangen, geen huis beginnen te bouwen, niet op reis gaan, geen kind uithuwelijken enz. Men berekent deze op eene bijzondere wijze uit het samentreffen van de neptoe's der week, de pasar- of ringkel-dagen (een pasar-week heeft 5, een ringkel-week 6 dagen): zij verwisselen alle maanden en jaren.

Nahas-dagen zijn de weekdag van 't overlijden van iemands vader en van zijne moeder en die van 't afvallen van zijn navelstreng; op deze (die natuurlijk voor ieder mensch verschillend zijn) moet men 't zelfde vermijden als op de *sangar*-dagen. De *nahas*-dagen van den profeet Mohammed zijn, volgens opgave, de 1e, 3e, 5e, 7e, 11e, 17e, 19e, 21e, 24e en 25e van elke maand. Deze moet men vermijden bij 't besnijden van een knaap of meisje.

Als drie personen te zamen een tocht of een werk ondernemen, loopt het zeker voor een van drieën ongelukkig af.

Ilmoe-gadoengan is de tooverspreuk waarmeê men zich in een tijger (matjan-gadoengan) veranderen kan.

Wanneer een Hollandsch kind uit een huis begraven wordt, wordt door een oude vrouw een gindi achter den lijkwagen stuk gegooid, om voor te komen dat het kind een *tèmèn*, d. i. een medgezel, uit dat huis zal meênemen, met andere woorden een van gelijken leeftijd zal sterven.

Bij nieuwjaar worden op de kruiswegen bloemen gelegd voor die afgestorvenen wier graf onbekend is; dit wordt door de familie des afgestorvenen gedaan.

Bij een hevigen wind wordt door sommigen *minjan* (reukwerk) gebrand om onheilen voor te komen.

Bij zware ziekte zet men onder 't bed een spiegeltje en daar tegenover een brandend lampje tot bezwering der ziekte.

Wanneer er plotseling een zware regen valt en dadelijk weder ophoudt, zegt de Javaan dat er een moord is begaan.

Bij ieder medicament doet de doekoen één korreltje zout. *Djodo* noemt hij het wanneer een medicijn niet gewerkt heeft, maar het daaropvolgende wel; dit wordt dus een paar genoemd.

Eenige spelen en amusementen der Javanen.

Deze regelen zich meestal naar 't saizoen. Vooral geschiedt dit voor en door de kinderen.

Grootere, die lezen kunnen, lezen elkander 's avonds oude Javaansche boeken (geschrevene) over de oude historie des lands voor, en daar niet ieder rijk genoeg is om zulk een boek te koopen (ze kosten *f* 5 en hooger), huurt men ze voor 10 cents per avond.

Het voornaamste amusement der Javanen is de *wajang*, d. i. comedie, gespeeld met meestal platte gekleurde poppen, achter een verlicht scherm, dus als chineesche schimmen. In die wajang heerscht echter vrij wat verscheidenheid.

Zoo heeft men de *wajang kalitik*, in West Java *wajang gòtèk* geheeten, waarin poppen gebezigd worden welke van hout zijn vervaardigd en door den dalang worden omhoog geheven. Hierbij wordt geen gordijn gebruikt, terwijl de vertooning veelal bij dag plaats vindt en onderwerpen behandeld worden uit den tijd van Madjapahits en Padjadjarans bloei. De geschiedenis van Damar Woelan en Ménak Djingga speelt daarin een voorname rol.

In de *wajang bèbèr* worden, volgens den loop van het stuk, rollen van papier met geschilderde figuren ontvouwd.

In de *wajang poerwa* heeft men poppen van wanstaltige gedaante, uit zwaar leder gesneden, 2 a 3 voet hoog, verschillend geschilderd, in beweging gebracht achter een gordijn, en dat wel bij nacht met behulp van lamplicht, onder begeleiding der *gamelan-selendrò* (muzijk); de oudste mythische geschiedenis van Java wordt daarin behandeld.

De *wajang gedok* is bijna als de voorgaande, met uitzondering van de geschiedenis die er het onderwerp van uitmaakt, welke hier tot een later tijdvak der Javaansche historie behoort. Voornamelijk is het de geschiedenis van Pandji, den vorst van Djengàla, en de vorsten van Bali en Blambangan, waar het hier om te doen is.

Het is met die laatste wajang, dat de *tôpeng* bijzonder veel overeenkomst heeft; slechts worden de poppen vervangen door personen, zoodat het een soort van drama wordt.

Velen houden er van met dobbelsteenen of chineesche kaarten, of met kruis en munt om geld te spelen.

De kinderen en jongens spelen òf met knikkers, steentjes, gandoe-pitten, waar ze meê pleiten, zooals onze jongens met centen, of ze spelen passertje (markt) of koopmannetje, laten rijstdiefjes van de kruk (dit in Juni) of spelen met zingende krekels (in Nov. of Dec.), of laten vliegers op (van Febr.—Mei). In den bandjir-tijd heeft het *maïn bandjir* plaats, d. i. in schuitjes door de bandjirs varen.

Even als in Holland met dergelijke voorwerpen geschiedt, hebben de jongens hier veel pleizier om gandoe-pitten onder een voorbijkomenden wagen te gooien.

De vliegers worden naar hunne kleuren en figuren onderscheiden; ik telde 19 soorten, als:

Sajangan.
Pangalan.
Gangsiengan.
Benteek.
Panahan.
Kitieran.
Setienan.
Toedjon loe sama.
Gebok.
Djierek sama kemiri.
Oewok sama batoe.
Oendo boerong glatik.
Gangsol ganep sama kemiri.
Adoe djankreek.
Adoe ajam.
Toeloepan.
Biengkat sama gandoe.
Bedielan.
Wajangan.

Iets over de behandeling van kraamvrouwen en pasgeboren kinderen bij inlanders etc.

Bij 't accoucheeren der vrouwen, de behandeling der accoucheerenden, alsmede van 't kraambed der pas geborenen, heeft de Javaan, Chinees, Arabier en Maleier steeds een doekoen, d. i. een kampongs-vrouw, die zich als vroedvrouw afgeeft, liefst een zeer oude.

Wanneer de vrouw barensweeën begint te krijgen, wordt de doekoen gehaald, die soms vóór die gebeurtenis geraadpleegd is en dranken heeft gereed gemaakt of voorgeschreven.

Bij iedere kraam moeten andere geneesmiddelen gebruikt worden, en wel zóó, dat wanneer men niet reeds bij de eerste bevalling de daarvoor bestemde heeft geslikt, die voor de opvolgende niet werkzaam zijn. Alzoo moet eene vrouw die bij de tweede of derde kraam voor 't eerst *djamoe* (dranken) neemt, geheel andere soorten gebruiken.

Om dolores of liever de kraam op te wekken, smeren zij de beenen met assam in.

Aan de in arbeid zijnde vrouw wordt in 't begin een drank van peper- en modjo-bladeren gegeven.

Wanneer 't kind geboren is, wordt zoolang gewacht tot de nageboorte [de soedarah] voor den dag komt, en eerst dan wordt de navel afgebonden de nageboorte wordt gewasschèn en in een nieuwe pan, met zout en boemboeboré bestrooid, in een witten doek begraven op eene plaats die aan de vrouw onbekend is. Daarna wordt de buik der vrouw gepidjit (gewreven). Ook in den rug wordt zij gepidjit en ingebonden tot aan de dij. Zij moet *parem dingen* op den buik smeren en *djamoe* drinken en alle dagen, dadelijk na de bevalling te beginnen, moet zij mandiën. Ze eet nassi, dendeng, lobak, en drinkt ajer panas.

Op 't hoofd gebruiken zij pepilis van kajoe angin, kajoe manis, tjinkei en mentja.

Het kind wordt in de open lucht gemandied, gepidjit en geboenkoesd.

Voorts wordt een tapel van koenjit met kapoer op den navel gelegd, en op de groote fontanel een pepilis van kajoe manis, tjinkei, kajoe angin, daon katêla-gantong, daon sabrang, daon poeloe sari, kedawong en brambang. (De Chineesche kinderen moeten dadelijk na de geboorte weegluizensap ter voorkoming van stuipen drinken). Van den 10en—40sten dag krijgt de kraamvrouw steeds andere *djamoe*.

Is 't kind wat ouder geworden, bijv. twee dagen, dan krijgt het klappa moeda skali, op den 4den of 5den dag een knikkertje rijst met pisang radja, dat er in gestopt wordt met den duim en vinger. 't Kind moet dit al schreeuwende slikken, anders wordt het geknepen tot het schreeuwt, en dan wordt het er in gewerkt!!

Samarang, 15 Januari, 1870.

Dr. J. A. VAN DISSEL.
1ste *stads-geneesheer.*

DE BROMO-TENGGER.

Eenige opmerkingen over het opstel: „De vulkaan Tengger op Oost-Java, naar 't Hoogduitsch van EMIL STÖHR." *T. v. N. I.*, 1869, II, 258.

Op 23 Oct. 1867 werd mij door den schrijver zelven per mail gezonden: «Il vulcano Tenggher della Giava orientale, per *Emilio Stöhr*. — Memoria presentata alla società dei Naturalisti in Modena, nella seduta 21 Maggio 1867. — Traduzione dal Tedesco, fatta sul manoscritto, dal professore *Giovanni Canestrini*. — Modena 1867. Estratto dall' Annuario della soeietà dei Naturalisti in Modena. Anno II.»

Naar deze origineele, Italiaansche, eerste uitgave heb ik mijne beknopte vertaling voor de K. Natuurk. Vereeniging in N. I. gereed gemaakt, en in 1869 aangeboden.

Daar bij de vertaling uit het *Hoogduitsch* de nota's zijn weggelaten, zoo is het noemen van *mijn* naam door Dr. *Stöhr* verzwegen door den vertaler, en aan de belezenheid van den Zwitserschen reiziger in Oost-Java 1858 min of meer te kort gedaan.

Dr. *Stöhr* heeft in zijn opstel eenige namen en aanduidingen wedergegeven, die de *Hollandsche* vertaler voorzeker niet, naar de betere kennis van een en ander, heeft kunnen verbeteren. Het schrijven van namen van *onze* bergen en rivieren mag wel door *Hoogduitschers* in den *Germaanschen* tongval geschieden, maar een *Hollandsche* vertaler mocht wel de ware namen teruggeven, en vooral *niet* den *Bataviaschen Regeeringsalmanak* (bl. 64, 65, 1869) ter zake als juist aannemen. *Onze* bergen hebben *Oost-Javaansche* namen.

Bl. 5. Ital. en 258 Holl. vertaling. Dr. *Stöhr* duidde aan: *Tenggher* beteekent in de Kawitaal = berg, gebergte; *Goenoeng* volgens Maleisch en

Javaansch dialect = berg. De Holl. vertaler zegt alleen: *Goenoeng* is Javaansch en beteekent = berg. *Tengger* is dus door den vertaler voorbijgegaan. In Oost-Java verstaat men daardoor de ruggegraat van den gepersonificeerden berggod.

Ibidem. «Vele reizigers, vele bezoekers.» 't Is een gewoonte geworden voor de vele, de honderden Europeesche bezoekers van de berglandhuizen Tosari, Ngadisari, Ledokombo. — 't Is als in de buurt. Ik ben er in de jongst verledene drieëndertig jaren menigmaal voor uitspanning of ontspanning heen geweest.

Bl. 6. It.—blz. 259. «Circa 18 miglia dal mare.» — «Omtreeks 18 zeemijlen van de kust.» Dit duidt op het Tengger «gebergte.» De vertaler die overneemt: «en van de havensteden *Pasoeroean* en *Probolinggo*,» duidt in eene noot aan, dat zijne *zeemijlen* zijn: boogsminuten van 60 in een graad. Dit is voor *Java* vreemd en onjuist. De vertaler had de kaart van *Melvill-Versteeg* dienen te raadplegen. Wij rekenen niet bij zeemijlen, maar bij palen, door Dr. *Stöhr* zeer juist genoemd «miglia», van 400 Rl. roeden. En als men het begin van het gebergte stelt dáár, waar de wegen voor rijtuigen ophouden, dan is de afstand van Passaroewan, — de kotta, — twaalf palen tot Pasrepan en van Probolinggo tot Patallan tien palen. Doch de voet van het gebergte is zeer zacht hellend om de noord en noordoost, zoodat men van Probolinggo uit tot den kraterrand zesendertig, en van Passaroewan tot op den bergkam Tengger zevenentwintig palen te loopen of te rijden heeft, tot 6 à 7000 voeten hoogte.

Ibidem. De krater, de grootste der aarde, — vijf zeemijlen in middellijn, zegt de vertaler. — De schrijver stelt «quasi un miglia tedesco,» dat niet meer dan vier minuten en juist vijf palen is. Hier zijn dus onze Javasche palen weêr tot zeemijlen hervormd. De ware breedte noord en zuid is nog geene vijf palen, dus juist als Dr. *Stöhr* zegt. Dr. S. had zeker nog nimmer de kraters *Raung* (Blambangan) en *Rogodjambangan* (midden Java) gezien, om vergelijking van grootte te maken.

Ibidem. Lago di sabbia; vertaling: Zandmeer of Dasar. In het gewone leven op Java en in loco zegt men: Zandzee, omdat van den kraterrand de zandvlakte als gegolfd schijnt. *Dasar* = grijze uitgespreide vlakte, een vaal grijs uitgespreid kleed.

Bl. 8. It.—260 vert. «Het Gouvernement (il Governo) heeft hier plantages doen aanleggen voor Eur. groenten,» enz. — De Zwitsersche reiziger vernam dit; maar de Holl. vertaler maakt hiermede eene bijtende satyre op de historie en op de «Nederlandsche» meening over Javaschen dwangarbeid. Deel VIII en XX Verh. Bat Gen., om mijn eigen arbeid niet te noemen, mochten hem wel tot eene opmerking in eene noot genoopt hebben. Nooit is iets van Gouvernements-wege hier aangelegd. Aan de noordzij vindt men *Tosari*, sinds en vóór A°. 1787, aan de oostzij sinds 1814 *Ngadisari*, aan de

zuidoost- en westzij *Ledokombo* en *Goeboek Klakka* sinds 1816. — Posten voor zieke Europeanen zijn er niet meer, sinds de Resident *van der Poel* al die posten als onnoodig verkocht heeft.

Bl. 8, 9. It. — blz. 261 vert. De volkstam der Tenggereezen was in 1867 nog wel ongeveer 33,000 bergbewoners sterk; maar zij die het geloof der vaderen aanhangen, zijn nog maar 3652 mannen, in zeven dessa's om de noord-, dertien om de zuidwest. In dit jaar, 1869, zijn er reeds weder velen gemohammedaniseerd. Die «verzameling van de geheele bevolking in de Dasar-vlakte, voor offeranden aan den Bromo, Sanghjang Goeroe,» is van 1830, ten tijde van *Aylva Rengers*, *Vidua de Conzano* en *Domis*. Als schrijver of vertaler op 22 Sept. 1869 eens dat feest hadden bijgewoond, dan zouden zij met Schiller hebben moeten uitroepen:

„Alle jene Blüthen sind gefallen
Von des Nordens schauerlichem Weh'n.
Einen zu bereichern unter allen,
Musste diese Götterwelt vergehn!"

Maar ofschoon ook de Tenggersche goden «van lieverlede terugkeeren naar het land der Dichteren, als onnut aan eene wereld, die, den leiband ontwassen, zich door eigene zwaartekracht omwentelt» (Schillers Götter Griechenlands), zoo hebben toch de bergoorden hunne eigene namen behouden, geheel verschillend van *Junghuhn's* Berlijnsche, of de Bataviasche Almanak-namen.

Van die namen heeft Dr. *Stöhr* uit *Junghuhn*, en de vertaler weder uit het Hoogduitsch de volgende overgenomen.

Roedjak, het zuidelijk deel van de groote kratervlakte, die om de noord *Dasar* heet. Eene verzameling van deels in 't zand begravene roodgeelbruine lavabrokken, op verren afstand gelijkende op dat zonderlinge en vieze mengsel van onrijpe vruchten, verrotte visch, zout, peper en andere ingrediënten, dat onder den naam van *Roetjah* den liefhebbers als versnapering bekend is, en waarvan ook de goden gesmuld hebben, terwijl de vloer = *Dasar* gedekt was.

Batuk, blz. 15 It. — 267 vert. Volgens Junghuhn, inderdaad meer juist: *Batok*, drinknap der goden, omgekeerde beker, die op het plaatje (de helft verkleind naar de Italiaansche plaat) wat te breed van boven en onder voorkomt, en eigenlijk zich van den *Moengal* of den *Tjemoro lawang* (n. w. of n. o.) vertoont als een omgekeerde achtelsmand van warmoezeniers, behangen met een donkergroenen fluweelen mantel. Tjemoro = Casuarina-boomen.

Widodarèn, geschreven Widodarin. De verzamelplaats der vrouwelijke hoogere wezens = het engelinnen-verblijf.

Lamongan. De juiste schrijfwijze is: *Lemmongan.* De eerste naam behoort aan het landschap west van Grissee, zuid van Sedajoe. De niet rookende kegel (bl. 263 vert.) behoort eigenlijk aan den Taroeb, zuiderkruin van den Lemmongan (bl. 12 It.).

Zeven groote vulkanen binnen een uur tijds gezien (bl. 12 It. — 264 vert.). Dat is voor een «Europeaan» vreemd. Van hier, waar ik dit schrijf, zie ik, van west naar oost: den Penangoengan, Welirang, Ardjoeno-Indrokilo, Kawi-Gliemboengan, Tengger, Lemmongan, Argopoero, en bij helder weder ook den Raung en Ringgit.

Tjemorro, Tjemoro. Deze schrijfwijze is zuiver, echt Javaansch. De nieuwere taalleer maakt er *Tjemara* van. Het woord beteekent = haarstaart, aanvulsel, soort van Parijsche chignon, maar edeler in dracht en smaak.

Boedo-Lemboeng (bl. 22 It. — 272 vert., en elders). De Berlijnsch-Germaansche naam voor den *Poedak-Lemboe* = de Bisonbult, Ossenschoft van het heilige rund. Het is de hoogste zuidoostelijke hoekpilaar aan den grooten kraterrand. In den Bat. Almanak der Regeering heet onze «ossenbult» *G. Lemboeng.* Geen Tenggerrees kent dien naam of wil een «opgeblazen slaaf of gezwelberg» als den zetel voor zijne goden aannemen.

Penandjahan, Penanjaän, naam door Zollinger gegeven aan den noordelijken kraterrand, hoogste punt. 't Is eigenlijk een grensbosch (bl. 23 It. — 273 vert. en elders).

Tosari-pas (bl. 24 It. en 274 vert. en elders). Ook *G. Tosari.* Deze hoogte, waarlangs en vanwaar men 714 voeten *en zigzag* naar beneden daalt, heet *Goenoeng Moengal*, de opstijging. Geen Tenggerrees zal van hier afstijgen zonder in den wand van de bergpoort eene kleine offerande van duiten of bloemen te hebben gelegd.

De Bromo *zwart* — bruinzwart — zwart zand (bl. 266 vert. en elders; sabbia nera e di ceneri grigie, bl. 14 It.). Wanneer men het eerst den Bromo nadert of van verre ziet, schijnt het als of men op een reusachtig heuvelig bleekveld komt, waar lichtgrijs lijnwaad gebleekt wordt. Het zand der vlakte is lichtgrijs bij droogte, ezelgrauw bij of na regen, en van den kraterwand gezien, een vaal doodskleed, uitgespreid binnen een doodsch Coliseum.

Kali Prau, il torrente *Prau* (bl. 275 V. — 25 It.). Vanwaar Junghuhn dezen naam gehaald heeft, heb in in loco te vergeefs nagevraagd; wellicht heeft men daarbij te denken aan uithollingen als van een vaartuig. De groote kloof, het splijtingsdal, heet bij den Tenggerrees: *Djoerang penganten*, «de bergkloof der verloofden», en van een vaartuig (prau = prauw) heeft men op deze hoogte van zesduizend voeten geen denkbeeld. Een klein geultje heet «tjoerah prahoe.»

Goenoeng Ringgit, bl. 275; *Gunung Ringghit,* bl. 26 It. De naam is *Re-nget*, gescheurd, afgescheurd, gebarsten, een hoekpijler aan eene zijde als afgesneden: niet *Ringgit*, wajangbeeld, Spaansche rijksdaalder.

1478, ondergang van het Hindoerijk *Modjopahit* (bl. 29 It. — 278 V.), kennis van den Tengger-Bromo. — Junghuhn heeft deze zonderlinge historische hypothese opgeworpen, evenals de onderaardsche voortkruiing van roode baksteenen van Modjopait, dertig palen ver, naar den moddervulkaan Poeloengan! In het jaar 1478 A. D. zal er van geen ondergang van een Hindoerijk *Modjopait* sprake kunnen zijn, zoo als ik reeds elders aanduidde.

Opheffing van het land van Oost-Java. (bl. 36 It. — 283 vert.) Over dat onderwerp schreef ik, naar aanleiding van Dr. Stöhr's opmerking, het breede artikel in het XXX^ste^ deel van het Natuurkundig Tijds. voor Ned. Indië, 1868, waarin ik opklim tot vijf eeuwen geleden, en mijne opmerkingen zich tot geheel Oost-Java uitstrekken.

De «beek *Kali Prau*» (bl. 289 vert. — bl. 43 It.). Zoo de ijverige onderzoeker meer tijd gehad en inlichting gevraagd had tijdens zijn aanwezen in 1858, dan kon hij de massa's die weleer in den grooten krater lagen, maar uitgeworpen en langs de Djoerang Penganten afgestroomd zullen zijn, met eene richting noordoost- en noordwaarts vloeiend, in brijachtigen staat hebben wedergevonden in de tegenwoordige districten Djati en Prati, benoorden den Tengger. Dáár is de lavastroom eenige palen breed en tot nabij de noordkust na te gaan en op te merken. Op den heuvel *Segoro poeroe*, nabij zee, is het uiteinde. Geen enkele rivier doorstroomt deze landen, van de *Soengi Redjassa* om de west, paal 254, tot aan de grensrivier tusschen Passaroewan en Probolinggo, acht à tien palen verder. In dit terrein ligt de *Ranoe Kliendoengan*, gezegd «meer van Grati,» duidelijk een andere kraterkolk van 134,000 vierk. Rijnl. roeden, omgeven door lavawallen, eenige palen in omtrek. De ontginning aan de noordzijde doet zien, dat hier weleer een kraterkolk was, weinig kleiner dan die van den Bromo. (In Januari 1870 nog door mij omgewandeld.)

Overzicht van den rand, van den duizelingwekkenden afgrond (vert. bl. 263 — It. blz. 11). Dr. *Stöhr*, de Zwitser, die de zuidelijke bergen en Italië kende, was opgetogen over het gezicht: «una vista si grandiosa e mirabile, che resta profondamente impressa nell'animo.» Hoe het *mij* voorkwam meer dan dertig jaren geleden en nog onlangs, en verscheidene malen, in weêrwil van verzadiging door al de natuurschoonheden van Java, dit duidde ik aan in mijne «Javasche tafereelen» (proeve van typographie voor de Bat. Tentoonstelling, 1865, waarvan slechts tien exemplaren zijn gedrukt bij *C. J. Morel*, Samarang).

Ik laat deze schets hieronder volgen.

Op den Tengger bij Moengal, 1836—1864—1869.

Zet u bij mij neder onder het grootsch gebouw, — een afdakje van gras, dat ons beschut tegen de scherpe, fijne lucht en de brandende hitte in de koele athmospheer.

Wij zitten op den heuvel, rechts ter zijde van den bergpas die van Tosari naar Ngadisari loopt en Moengal heet, 7574 R. voeten boven de zee, — om 11 uur des voormiddags.

Is het mogelijk, nu, wend dan bij het beklimmen van het heuveltje de oogen af, sluit eenigen tijd uwe oogen wanneer gij zijt nedergezeten, onbevreesd voor 't geloei van den donder, dien gij van uit de verte verneemt.

En wanneer gij dan eensklaps uwe oogen opent, dan ligt daar voor u eene vreemde wereld open. Gij zit op den rand van den grooten krater, — op den noord-westelijksten rand, die hier 714 voeten steil, bijna loodrecht, afdaalt tot op den bodem, die Dassar of Zandzee heet.

Van deze hoogte ziet gij, recht voor u naar het zuidoosten, neder in de diepte, op de vaal-grijze, doodsche, naakte, kale vlakte, schijnbaar zonder leven. 't Is alsof er een grijs kleed over de vlakte gespreid ligt, en alsof op dit kleed hier en daar aan de kanten stoppels, pluis of noppen zitten, en alsof dwarse plooien zich vormen in 't midden.

De geheele omtrek van de grijze vlakte in de diepte is bepaald door hooge, steile, donker-groene wanden; alleen in 't oost ten zuiden is die wandomgeving iets nederiger en donkerrood gekleurd.

Vóór u, op die grijze vlakte, rijst een broodsuikervormig, rond, geribd, afgetopt en als met een groen fluweelen mantel omhangen bergje, waarvan de smaragd-groene voet zich eensslags onder die grijze vlakte verbergt. Een mandkorf, groen geschilderd, en omgekeerd op een vlak gesteld, is de juiste vergelijking in miniatuur van den *Batok*.

Daarnaast, achter den *Batok*, recht in 't zuidoosten, doet zich een lichtgroene bergwrong voor, die over zich laat heenzien tot aan de andere zijde van den omringenden berg- en kraterwand. Die wrong is de doode krater *Widodarèn*.

Die steile, donkergroene, als met fluweel behangen wand in 't zuiden is de Ider Ider, 8013 R. voeten boven de zee verheven.

Die ronde bult in 't zuidoosten, de hoekpijler van den kraterwand aan die zijde, is de Ossenbult, — de *Poedak-Lemboe*, — die 1764 R. voeten boven de vlakte en 8448 R. v. boven de oppervlakte der zee oprijst.

Die *Poedak-Lemboe* daalt aan de noordoostzijde, of, van ons standpunt gezien, aan de linkerzijde, schijnbaar steil af naar den roodkleurigen dwarsdam, die de poort der casuarina's = pijnboomen, de *Tjemoro-Lawang* heet, en die 544 R. voeten boven de grijsvale vlakte en 7228 R. voeten boven de zee verheven en 13,772 voeten lang is, van Z. O. tot N. W., een roodkleurige dijk tegen de zandzee.

Aan 't noordwester eind stuit die dwarsdam tegen den berg-pilaar *Gedaloe-Telogo-Indro* = den berg met het meir van den hemelgod. Deze hoekpijler van den grooten kraterwand om de noordoost is 1348 R. voeten boven de grijze vlakte en 8210 R. v. boven de zee verheven.

Vandaar, van den *Gedaloe-Telogo-Indro* strekt de kraterbergwand zich uit om de west, door het noorden heen, tot aan het punt *Moengal*, waar wij ons bevinden. De bocht vormt een kwart cirkel, waarvan de bolle zijde naar 't noorden gekeerd is, en, van 't noorden gezien, het hoogste deel van den algemeenen Tengger aanduidt, naar een wild grensbosch *Penandjahan* geheeten, en door Zollinger gesteld op 7677 R. voeten boven de zee en 815 voeten boven de grijze vlakte, waarheen de zuidelijke binnenwand bijna rechtstandig afdaalt.

En waar is nu de *Bromo*?

Hoort gij dat geloei, gebulder, gesis, gebons als van verwijderden donder? Wij hoorden dit dof gebrul en rollend gerommel reeds van Gendro = Gendoro af, den hoogsten bergkam bij Tosari.

Zie, daar, achter het suikerbroodbergje *Batok*, die grijs-witte, blauwwitte rookkolommen opwaarts stijgen.

Dit is de losgelaten stoom uit den grooten schoorsteen!

Vanhier, van den *Moengal*, is de groote, werkende erruptiekrater onzichtbaar. Straks, nadat wij in de diepte zullen zijn nedergedaald, willen wij aan den *Bromo* ons bezoek brengen.

Alles wat ons omringt, schijnt gering van hoogte, gering van afstand te zijn. De overzij van den kraterwand, de *Poedak-Lemboe*, schijnt op eenige honderden schreden afstand te liggen.

Maar men bedriegt zich. Er is nergens eenig voorwerp tot vergelijking te ontwaren. De hooge casuarina's, die in onze nabijheid den binnenwand van den kratermuur stoffeeren, schijnen op een afstand als een fluweelen kleed, aan den wand hangende.

Geen enkel bewerktuigd schepsel schijnt dáár in de diepte en de omgeving te leven. Alles is waterloos; de schijnbare plooien in het schijnbare grijze kleed voor ons zijn de geulen waarlangs nedergestorte regenmassa's zijn afgestroomd naar onderaardsche, ondergrondsche holen en kloven.

Aan 't zwerk, niet ver boven ons, drijven eenige verspreide wolken, de saamgepakte rookkolommen uit den Bromo. De luchtruimte is azuurblauw.

Geen zuchtje beweegt het gele, verschroeide, spichtige berggras. De zon staat in 't zenith. De ingeademde lucht is zóó fijn, dat lippen en neusgaten worden aangedaan, en het vel op handen en aangezicht verschroeit en berst.

Wij laten nu de koelies vooruit nederdalen langs den bergwenteltrap van 714 voeten, en wachten af tot zij zich daar beneden vertoonen zullen.

Geruimen tijd turen wij naar beneden. Eindelijk zien wij korrels zich voortbewegen, als wriemelende mieren over een wollig kleed. Wij nemen den

kijker te baat, en ontdekken nu, dat dit de zich voortbewegende koelies zijn.

Nu is er een punt voor vergelijking; een vergelijking van deze mieren, — kleine menschen, met het machtig groote natuurtooneel.

Thans eerst gevoelen wij de nietigheid van den mensch in de meest verhevene, gewaande grootheid!

De hoogte en de fijnere luchtlaag bedroog onze oogen, gewend aan de dikkere lucht der benedenlanden.

Geen blauwachtig floers omgeeft het verschiet. Alles is helder gekleurd en schijnbaar nabij. En de kleuren zijn zóó scherp uitkomende, dat men den waan van het vreemde niet kan ontgaan.

Dat donkere, fluweel-zachte groen op de binnenwanden van den grooten kratermuur; dat helderder fluweel-groen van den *Batok;* dat geel-groen van den bergwrong *Widodarèn*, — in 't zuiden achter den *Batok;* dat heldere geel van de oppervlakte der bergruggen; dat azuurblauw van het hooge zwerk, waarin schitterend witte wolken drijven; dat flauw bleekblauw van de rookwolken die de *Bromo* ontlast; dat asch-grauw en grijs met donkere stoppels daar beneden in de kratervlakte; dat bolusroode van den dwarsdam *Tjemoro lawang* in 't oosten; — dat alles is ons een tooverschilderij, waarop het oog niet vermoeid zou worden te turen, indien de fijne lucht de oogklieren niet aandeed. In 't verre zuiden stijgt, grijs en kaal, de *Mahameroe* — de Javasche Olympus, en in het verre oosten, over den rooden dwarsdam *Tjemoro lawang* heen, schemeren de breedbultige omtrekken van het *Jang*-gebergte, ongeveer in de horizontale vlakte van de gezichtslijn, en komt de dubbeltoppige *Lemmongan* uit, rookend en smokend.

Dit is de volle waarheid van het *zichtbare* natuurtooneel, zoover onze zintuigen dit mogen opmerken. Maar vanhieruit mogen wij de *onzichtbare* voorstellingen, naar de meening der bergbewoners, voor onze fantazie brengen. Hier is het geliefkoosd verblijf der Javasche goden, die van elders, van uit de benedenlanden, reeds verdreven zijn. Elke bergtop, elke vallei, elk punt in dit gebergte heeft eigene goden, geesten en legenden. De nieuwere leer en het gemis van kennis van de «bergtaal» heeft wel op 't papier verminkte namen gesteld, door onwetendheid of verkeerd verstand, maar «onze bergen en dalen, wanden en kraters» hebben bij ons, *Oost-Javanen*, de zuivere namen behouden, en zullen die blijven behouden, ook nadat de «godenwereld zal zijn voorbijgegaan voor éénen enkelen uit het noorden.»

Soekoredjo, *Tengger*, 25 Jan. 1870. J. HAGEMAN, J. Cz.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENST DER BATAKS.

Hoewel nog een aanzienlijk gedeelte der Bataklanden tot nog toe onbekend is, hebben wij toch omtrent de reeds bekende gedeelten een zoo groot aantal berichten, dat men thans wel in staat gesteld is, een beknopt en toch niet al te onvolledig overzicht te geven van den godsdienst der Bataks, namelijk de denkbeelden en handelingen, waarin zich hun geloof aan hoogere, den mensch beschermende of vijandige machten openbaart. De hier volgende schets beschouw ik als niet meer dan eene bijdrage, die ik geef in de hoop dat zij wellicht anderen opwekke tot nader onderzoek en verdere mededeelingen in het belang der land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

Het schijnt mij overbodig toe hier al de verschillende geschriften te vermelden, waarin over genoemd onderwerp het een of ander is te vinden; ik verwijs daarvoor naar de bibliographie achter het artikel Sumatra in het Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Nederlandsch Indië. De eerste schrijver, die enkele schrale berichten over den godsdienst der Bataks geeft of liever dien ter loops aanroert, is Fernaõ Mendes Pinto in zijn Peregrinaçaõ (Lisboa 1762). De geloofwaardigheid van dezen reiziger der zestiende eeuw wordt echter vaak betwijfeld en hetgeen hij vermeldt is van al te weinig belang dan dat wij er langer bij kunnen stilstaan. De beste en voornaamste bronnen zijn ongetwijfeld de geschriften van den heer H. N. van der Tuuk, met name zijn Bataksch leesboek en Bataksch woordenboek, en na deze vindt men de meeste, nu en dan niet onbelangrijke mededeelingen in de Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft [1]).

[1]) Deze heb ik steeds aangehaald, waar ik ze gebruikt heb. Naar de geschriften van van der Tuuk, de voornaamste bron voor dit opstel, is nu en dan verwezen, waar het noodig scheen.

De Batak onderscheidt drie rangen van goden, namelijk de bovengoden of eigenlijke goden, die in den hemel, de banoewa gindjang (eig. = hoogland) wonen, de middengoden, waartoe de menschen en velerlei geesten en spoken behooren, wier verblijfplaats dit midden, te weten de aarde is, en de goden of hoogere wezens die in de benedenwereld (loemban bata di toroe, ook wel padang si loengoenon, d. i. de eenzame grasvlakte, genoemd) vertoeven. Een algemeene naam voor goden is debatá, van het Sanskritsche *dewatá* afkomstig, die echter bij uitstek op de bovengoden toegepast wordt. Eigenlijke goden kan men deze noemen zoowel wegens hun verblijf in de bovenwereld als om den hoogen rang dien men hun toekent, hunne grootere macht en de grootere mate van eerbied of ontzag, die men over het algemeen voor hen of voor enkelen van hen gevoelt. De voornaamste van hen is Batara Goeroe, ook hier en daar elders in den Archipel welbekend, naar het meest algemeen gevoelen oorspronkelijk wel geen ander dan de Hindoesche Sjiwa. Batara Goeroe komt ook voor als schepper der wereld, althans in een der scheppingsverhalen, die bij de Bataks in omloop zijn en waarvan de heer van der Tuuk tekst en vertaling heeft gegeven. Op hem volgt in rang Sori Pada. De heer van der Tuuk vermoedt dat deze naam eigenlijk gemaal van Sjrî, d. i. Wisjnoe, beteekent en dat hier dus nog een spoor is overgebleven van de vereering van den Hindoeschen god Wisjnoe. Ditzelfde Sori Pada geven de Bataks ook wel als titel aan den koning van Atjih [1]). De derde der bovengoden is Mangala Boelan. Men beschouwt hem als een wufte, onstandvastige of wispelturige godheid. Volgens Burton en Ward zou hij het voornaamste aandeel hebben in de leiding der menschelijke zaken en steeds in staat zijn de goede bedoelingen der andere goden te dwarsboomen. Daarom maken de Bataks er vooral hun werk van zich van zijne gunst te verzekeren [2]). Somtijds vindt men nog een anderen bovengod genoemd, namelijk Hasi Hasi. Aan het einde van gebedsformulieren, die bij verschillende gelegenheden gepreveld worden, smeekt men zijne gunst af. Het bericht van Burton en Ward, dat hij het eigenlijk opperwezen, boven alle andere goden verheven, zou zijn, blijkt zoowel uit verscheidene passages van Bataksche geschriften, waarin Batara Goeroe steeds als oppergod of bovengod bij uitnemendheid fungeert, als uit de aanteekeningen van den heer van der Tuuk, geheel ongegrond te wezen. Wat de namen Mangala Boelan en Hasi Hasi eigenlijk beteekenen, is onbekend.

Van de goden, die op deze aarde verblijf houden, is in zekeren zin de voornaamste de vorst van Bakkara. Men pleegt gebeden tot hem te richten

---

[1]) Van der Tuuk, Bat. Leesboek, IV, pag 92 en 175, en Bat. Wbk. s. v.

[2]) Zie het Verslag van hunne reis in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut, Nieuwe Volgreeks, Deel I, 1856.

dat hij den oogst moge zegenen, en op zijn bevel worden buffels geslacht en hun vleesch genuttigd als eene soort van offeranden opdat men een' goeden oogst erlange. Zijn titel of erfelijke naam is Sisinga mangaradja. Men verhaalt van hem dat hij zeven jaren in den uterus geweest is en als zevenjarig kind geboren, dat hij haar op de tong heeft en geen varkens- of hondenvleesch eet. In de onthouding hiervan ziet de Batak het hoofdverschil tusschen hen, die aan den voorvaderlijken godsdienst getrouw blijven, en de Mohammedanen. Andere goden van dit midden zijn: de sombaon (van *Somba* = het Maleische *Sembah*), geesten van reeds voor lang overledene radja's of aanzienlijken. Men kent hun een' eenigszins hoogeren rang toe en in de verhalen komen zij ook wel als beschermgeesten voor. Sommigen echter zijn den mensch vijandig. Zij bewonen hooge boomen in de nabijheid der dorpen, of sombere plaatsen, zooals steile rotsen, donkere wouden en dergelijke. De zendeling Johannsen had zich in de streek gevestigd, waar een sombaon verblijf hield, doch moest wegens ziekte en andere bezwaren verhuizen, hetgeen natuurlijk als zegepraal van den sombaon werd uitgebazuind [1]). Tot de beschermgeesten worden ook de Boraspati ni tano gerekend. Zij waken over den grond en men smeekt hen om een gelukkigen oogst. Het woord *boraspati* beteekent hagedis. [2]) Andere beschermgeesten zijn de Boroe sanijang naga, eene soort van vrouwelijke watergeesten. De boroe ni kapoer is een vrouwelijke geest, die de kamferzoekers aan kamfer helpt. Toen Baoen Pedjel, de held van een Mandaïlingsch verhaal, door het opperhoofd van eenige kamferzoekers, bij wie hij zich gevoegd had, bedrogen en in de wildernis alleengelaten was, bracht een kamfergeest hem spijs, betel en eene pijp en wees hem eene plek waar vele kamferboomen stonden en hij een goeden voorraad van kamfer opdeed. Daarna nam hij haar zelfs tot vrouw. Ook de soemangot of geesten van overledene bloedverwanten, vooral die van ouders, zijn als eene soort van beschermgeesten te beschouwen, hoewel zij onder omstandigheden ook vijandig gezind kunnen zijn, gelijk alle beschermgeesten, als men hen veronachtzaamt of beleedigt. Zij worden door gebeden en offeranden vereerd. Van de ziel (tondi) des menschen gelooft men, dat zij als beschermgeest het lichaam onder haar gezag heeft, het voor een oogenblik kan verlaten, het doen kwijnen, geluk of ongeluk kan veroorzaken en in 't algemeen onafhankelijk van het lichaam kan handelen. Men meent dat zij haar' zetel heeft op het hoofd van den mensch. Overigens kent men ook aan rijst en velerlei levenlooze voorwerpen enz. eene ziel of soort van beschermgeest toe, die men tondi pleegt te noemen. Of

---

[1]) Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft, 1868, N°. 7.

[2]) Van der Tuuk, Bat. Woordenboek i. v. boraspati.

de Batak zich voorstelt dat die tondi daarin of wel in de nabijheid daarvan gezeteld is, heb ik niet met zekerheid kunnen opmaken, zoodat dit een punt van nader onderzoek moet blijven. Bij de Dajaks (namelijk bij de Ngadjoes) heet de ziel van mensch en dieren *hambaroean*, die van levenlooze voorwerpen *gana*; beide woorden worden gebezigd van de zielen of geesten van hunne heilige potten, de zoogenaamde djawet of balanga, die van hakmessen (parang) en die van goud. Zij verlaten somtijds hunne woonplaats. Sommigen zijn boos en vijandig gezind, aan hen schrijft men het toe als men ziek wordt na het omhakken van boomen, en brengt hun daarom offers. De hambaroean van menschen en dieren leeft ná den dood voort en heet dan *liau*. In Polynesië kent men aan alles wat groeit en zich beweegt eene ziel of geest (*waroea*) toe. Op de Fidjieilanden, o.a., geeft men ook eene ziel aan huizen, kano's, werktuigen enz. [1]) Van dergelijken aard is de voorstelling, die de negervolken van hun fetisch hebben. De fetisch is eenerzijds eene soort van godheid, want hij heeft invloed op de omstandigheden, vooral op het levenslot van den mensch. Van den anderen kant is hij slechts een door de zintuigen waargenomen voorwerp, dat men in het bezit van bovennatuurlijke krachten waant, b.v. een dier, boom, amulet, enz. In elk voorwerp van dien aard heeft namelijk een geest zijn' gewonen of voornamen zetel, zonder toch noodzakelijk altijd daarin aanwezig te zijn. Somtijds onderscheidt men den geest van het voorwerp, doch veelal vat men beiden samen als één geheel, en dit geheel is de Fetisch dien men vereert. Bovendien is hier groot verschil in de individueele denkbeelden, groot gebrek aan helderheid en dikwijls tegenstrijdigheid of verwarring. De religieuse voorstellingen worden op dien lagen trap van ontwikkeling eene soort van chaos, waarin men te vergeefs naar klaarheid zoekt; het wezenlijke is slechts het gevoel van afhankelijkheid van hoogere machten, dat zich daarin uitspreekt. [2])

Hoewel het niet ontbreekt aan beschermgeesten, worden toch zeer vele, wellicht de meeste geesten als booze, den mensch vijandige wezens beschouwd. Alle rampen, die hem treffen, worden natuurlijk, zooals bij alle onbeschaafde volken, aan hun invloed toegeschreven. Eenige dezer booze geesten zijn echt Bataksche, andere zijn van Maleischen of Hindoeschen oorsprong; in dit laatste geval echter heeft zich het geloof aan hen door het verkeer met Maleiers of Hindoe-Javanen van vroegeren tijd onder de Bataks verbreid; er zijn althans geen bewijzen dat er ooit een direct verkeer tusschen Bataks en Hindoes heeft plaats gehad.

---

[1]) Men zie over dit een en ander Hardeland, Dajacksch Deutsches Wörterbuch, Ellis, Polynesian Researches, en B. Seemann, Viti. In mijn opstel over de Dajaks (Meded. v. h. Nederl. zendelinggenootschap, Deel XIII) heb ik reeds op de analoge voorstelling der Bataks gewezen.

[2]) Vgl. Waitz, Anthropologie der Naturvölker, Zweiter Band.

Wij noemen hier slechts enkelen, b.v. de hangalan die iemands gedaante aanneemt, zoodat hij hem in allen deele gelijk is; hij tracht steeds onheil te stichten; kinderloosheid onder anderen wordt aan zijn invloed geweten. Een dergelijk wezen is ook in het bijgeloof van sommige Europeesche volken bekend; onder de Maleisch-Polynesische volken vindt men eene analogie bij de Hova's op Madagascar, namelijk in de Ambiroa, iemands alter ego, wiens verschijning den dood voorspelt. [1]) De palasik is een wezen, dat 's nachts met zijn' romp te bed blijft liggen, terwijl zijn hoofd overal rondzwerft en allerlei kwaad doet. Bij de Maleiers op Sumatra heet dit wezen palasit, op Malaka en elders in Maleische landen is de penanggalan, bij de Tagalen op Luzon de magtatankab een dergelijk wezen, de vampyr van den Indischen Archipel. De badjora maakt iemand op een slagveld eensklaps duizelig. Zijn naam is eene verbastering van het Sanskritsche wadjra, bliksem. De boeta's der Javanen (van het Sanskritsche *bhoeta*) zijn ook bij de Bataks wel bekend; zij vertoeven, naar het volk meent, gewoonlijk midden in de straat van een dorp. Akkakala is de naam van een geest, die bij zoneclipsen de zon, akkalaoe die van een ander, die bij maansverduisteringen de maan verslindt. Kala is een Sanskritsche naam van Sjiwa, laoe, het Sanskritsche *ráhoe*, eigennaam van een demon, die de zon en maan grijpt en daardoor eclipsen veroorzaakt, akka is een Bataksch praefix. De Hindoesche oorsprong is hier duidelijk; men weet overigens dat dit bijgeloof onder de meeste volkstammen van den Indischen Archipel verbreid is; ja tot in Polynesië worden sporen daarvan aangetroffen [2]).

Tot de goden van den derden rang, die de onderwereld bewonen, behooren o. a. Naga Padoha en Rangga Poeri. Van den eerstgenoemde gelooft men dat hij de wereld, d. i. Sumatra of het aan de Bataks bekende gedeelte van dit eiland, op zijn hoofd draagt. Nu en dan wordt hij door eene soort van insect onder de armen gestoken; als hij zich dan door de pijn beweegt, ontstaan er aardbevingen. In de Bataksche scheppinggeschiedenis is het een bok, in sommige Maleische verhalen een stier, die op zijn' kop de aarde draagt. In het Maleische werk Sariboe Masaïl zendt Allah eene reusachtige muskiet en deze bewaakt de slang. Op Witi Lewoe, een der Fidji eilanden, ligt Ndengei, de oppergod, als slang in een hol en verwekt aardbevingen door zich om te wenden. (Men zie het werk van B. Seemann over die eilanden.) Het blijkt dus dat wij hier Maleisch-Polynesische variaties hebben van den Indischen Anantabhoga, de wereldslang, die een symbool is van Wisjnoe. Naga beteekent in het Sanskritsch draak, maar afleiding en beteekenis van Padoha zijn onzeker. Rangga Poeri

---

[1]) Ellis, Hist. of Madagascar.

[2]) Zie Ellis, Polynesian Researches.

is een geest, die droogte veroorzaakt en dientengevolge hongersnood. Naar de voorstelling der Bataks is de geheele natuur met goden of geesten vervuld. Zee, rivieren en andere wateren, bergen, holen, boomen en bosschen, straten van dorpen enz. zijn de woonplaatsen van allerlei bovennatuurlijke wezens. Of zij ook de hemellichamen als goden beschouwen en vereeren is niet met zekerheid te zeggen. Wel is waar worden onder de goden, die vereerd worden, ook de zes pehoe's genoemd, maar de beteekenis van pehoe is onbekend. Misschien een groep sterren? vraagt de heer van der Tuuk [1]). Het woord begoe beteekent eigenlijk de persoonlijkheid of individualiteit van een' doode en wordt ook wel gebezigd als algemeene benaming tot aanduiding van allerlei mindere geesten en spoken. Soemangot of simangot (in het Daïrisch dialect soemangan) is de benaming van den geest van een afgestorven bloedverwant [2]). De geest van een datoe, soort van wichelaar, waarover straks nader, hetzij deze nog leeft of reeds dood is [3]), wordt badija genoemd. Een woord voor geest in het algemeen, zooals onze taal dit bezit, ontbreekt in het Bataksch [4]).

De gedaante, waarin de geesten zich vertoonen, is zeer verschillend; de een verschijnt voor het oog als een witte wolk, anderen vertoonen zich als een regenboog, als een menschelijk geraamte enz. De sombaon openbaren zich dikwijls in de gedaante van eene soort van slang. De gewone levenswijze der goden wordt in de verhalen geheel als die der menschen voorgesteld. In den hemel, het verblijf der bovengoden, worden geregeld onan's (markten) gehouden, evenals bij de Bataks hier op aarde. Batara Goeroe, de bovengod bij uitnemendheid, werkt zelf in zijne smidse en danst bij gelegenheid om eene offerande heen. De homang homang zijn eene soort van geesten, die zich met dobbelspel in de bosschen plegen te vermaken. Tagan Dori, de held van een Bataksch verhaal, kwam met vrouw en kind aan eene plaats, die duidelijk de sporen droeg van door geen menschen, maar door geesten bewoond te zijn geweest. Terwijl hij zich met de zijnen op de zoldering van een der huizen aldaar verborgen hield, zag hij des avonds een aantal boschspoken, aan wie de plaats toebehoorde, met een' voorraad vleesch te huis komen en zich daaraan vergasten. De goden dalen vaak neder in de menschen, en zulk een door eene godheid bezield persoon spreekt dan in eene taal, die zich door beeldspraak en

---

[1]) Bataksch Woordenboek i. v.

[2]) In het woordenboek vindt men ook silaon = de geest van iemands voorouders. Begoe in pl. v. Simangot vindt men 3 Leesb. 233.

[3]) „Zoowel zijn tondi als zijn begoe" (Bat. Woordenboek s. v.).

[4]) „Bij het bijbelvertalende gedeelte van mijne taak heb ik Heilige Geest door tondi parbadija moeten vertalen", zegt de heer van der Tuuk, Tobasche spraakkunst, bl. IV.

versierde uitdrukkingen van de gewone taal onderscheidt. Ziekten ontstaan, doordien zij iemands ziel (tondi) vasthouden. Zij hebben hunne slaven en boodschappers. De mandi, eene soort van zwaluw, is een der boden van de bovengoden, die zij somtijds tot de menschen hier op aarde zenden. Er zijn plaatsen, waar men toegang kan krijgen tot den hemel. Zoo vindt men o. a. eene rots vermeld, langs welke bevoorrechte personen in vroegere tijden in den hemel konden geraken. In de mededeelingen omtrent een paar Bataksche verhalen, die ik beneden zal geven, vindt men nog een en ander meer omtrent de levenswijze van goden en geesten en hun verkeer met de menschen. Een zedelijk element komt zelden in hen uit, maar ontbreekt toch niet geheel. De geschiedenis van Djonaha b. v. leert hoe zij onrecht jegens stamgenooten straffen.

De hoogere machten worden door gebeden en offeranden vereerd, voornamelijk om hunne gunst te verwerven en uit vrees voor hun vijandigen invloed, ingeval men hen veronachtzaamt. Wanneer men eene gevaarlijke onderneming wil beginnen, een oorlog te wachten heeft of door rampen en wederwaardigheden gedrukt wordt, biedt men den goden offeranden aan en worden de datoe's (wichelaars) geraadpleegd. Valt een onverwacht geluk iemand te beurt, dan pleegt hij ook een maaltijd te geven, waarbij natuurlijk aan de geesten geofferd wordt, om hun daardoor zijne dankbaarheid te toonen en hun verderen zegen te erlangen [1]). Zoodra de rijst aren begint te krijgen, brengt men, althans in Sipirok, een offer aan de tondi ni eme (geest of ziel van de rijst), omdat men anders gevaar loopt slechts ledige aren te bekomen [2]). In het rijstblok, waarin de rijst gestampt wordt, laat men dikwijls iets daarvan voor de geesten liggen. Men biedt hun ook wel een mengsel van gekookte rijst en rauwe visch aan, palmwijn, betelbladeren, die dan echter niet samengevouwen mogen zijn, enz. Soms neemt men spijzen in de hand en danst daarmede in het rond om hun die toe te wijden. Men legt ook wel de offeranden op stellaadjen en noodigt de geesten uit gebruik te maken van het hun aangebodene. Met aanroeping en bezwering van goden of geesten en allerlei bijgeloovige ceremoniën is het gansche leven der Bataks doorweven. Zij vieren ook feesten, waarbij offergaven aan de goden worden toegewijd. Toen men in 1863 in Silindong wegens het groot aantal veldmuizen voor misgewas vreesde, vierde men een feest, waarbij offers aan verschillende begoe's werden gebracht en een sibaso (over welke personen straks nader) optrad om eene godspraak te geven. Bij zulk een feest sluit alles zich drie dagen lang in het dorp op; niemand mag naar

---

[1]) Een voorbeeld hiervan vindt men in de geschiedenis van Selido beneden.

[2]) Berichte der Rhein. Missions-Ges., 1866, N°. 7.

zijn akker gaan of dien bearbeiden noch met zijn buurman praten en nog meer andere dingen zijn dan verboden. Dergelijke verbodsbepalingen bestaan ook in de Minahassa, als de heidensche Alfoeren daar de zoogenaamde negerioffers brengen [1]). De begrafenismalen behooren ook bij de Bataks tot de voornaamste feesten. Op de graven, dikwijls ook op de borst der lijken legt men spijzen neder. Men plaatst ruw bewerkte beeldjes van hout of steen op het graf, ook wel ruiterbeeldjes waarvan het paard een olifantsnuit heeft, hetgeen wel een spoor van herinnering is aan de Hindoesche godheid Ganesa [2]). Sommige reizigers gewagen ook van beelden van zeer onkiesche gedaante op graven en doodkisten, van dergelijken aard als men vroeger ook op de grafplaatsen der Minahassa zag [3]). Op de huizen staan vaak houten beeldjes, parpagaran genaamd, d. i. dragers van voorbehoedmiddelen. In tijd van oorlog zet men hun een bord, waarop een voorbehoedmiddel gelegd is, op het hoofd en geeft hun tevens een mes in de rechter- en eene lans in de linkerhand. Wat de gedrochtelijke beeldjes aan de sopo's [4]) en op zeker soort van kisten eigenlijk moeten voorstellen, vindt men niet vermeld; zij zullen wel tot afwering van onheil moeten dienen. Men heeft ook oorlogsbeelden (adji), waarin men ingrediënten doet, die den vijand, naar men meent, zullen schaden. Ook in andere beelden legt men soms verschillende ingrediënten, om hen door deze als het ware te bezielen. Om kwalen af te weren of te genezen, die door den invloed van geesten worden gebracht, maakt men beelden, die de plaats van het lichaam van den betreffenden persoon moeten vervangen, en zet geel gemaakte rijst daarbij daarbij neder. Zijne vijanden betoovert men door op beelden, die hen moeten voorstellen, allerlei verderf aanbrengende middelen aan te wenden. Van de bovengoden worden geen beelden gemaakt. Van eigenlijke beeldendienst, vereering of aanbidding van beelden heb ik in Bataksche geschriften geen spoor gevonden, en reizigers in de Bataklanden maken daarvan ook geen gewag. Tempels bestaan er niet onder de Heidensche Bataks; het eenige, dat naar een tempel zweemt, is een gebouw (djoro), dat door den vorst van Bakkara in vroegere tijden tot religieuse doeleinden opgericht zou zijn, en waarin hij offeranden aan de

---

[1]) Nader beschreven in het werk van Graafland, de Minahassa. Over het hier vermeld offerfeest in Silindong, zie Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft 1865 N°. 6.

[2]) Het is afgebeeld op een der platen, die bij het Bat. Woordenboek behooren. Vgl. von Rosenberg, het district Singkel enz., T. v. h. Bat. Gen., 1854.

[3]) Junghuhn, die Battaländer, II, bl. 139; Henny, Reis naar Sigompoelon en Silindong (Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Dl. 17, 1868).

[4]) Open gebouw in de dorpen, dat tot nachtverblijf van ongehuwde mannen dient, waar men vreemdelingen ontvangt en over kleine zaken beraadslaagt.

goden aanbiedt. Ruïnen van Hindoesche tempels, b.v. die van Pertibi, komen hier niet in aanmerking.

In ieder dorp is gewoonlijk een datoe, d. i. een persoon, die te gelijk als wichelaar en geneeskundige fungeert. Zij, die het best met de wichelboeken en verschillende bijgeloovigheden bekend zijn, vervullen deze betrekking. Daar de gezinnen der hoofden vaak de eenige zijn, die genoeg ervaren zijn in het lezen, zoo gebeurt het niet zelden dat de functiën van hoofd en datoe in één persoon vereenigd zijn. Over allerlei zaken, soms over de nietigste, wordt de datoe geraadpleegd. Burton en Ward verhalen dat zij het hebben bijgewoond, dat de oppasser der koeien van zekere plaats zijn' meester eens kwam berichten, dat er een plaats gereed was gemaakt, waarin zijn vee geborgen kon worden. Terstond liet de datoe zijn wichelboek halen om te zien of de dag gunstig was om het aldaar te ontvangen; zoo niet, dan moesten de dieren zoolang tot zich zulk een dag zou voordoen zonder schuilplaats blijven, in gevaar van door tijgers aangevallen te worden [1]). De datoe's bereiden ook wel liefdedranken. De zendeling Nommensen verhaalt van eene vrouw, die, nadat de datoe haar zulk een' drank gegeven had, om liefde voor haar man bij haar op te wekken, krankzinnig werd en in een blok gesloten. Anders worden na het gebruik van zulke philtra de vrouwen veelal ziek en slaapzuchtig. Haar geheugen wordt een tijd lang verstompt en zij laten zich alles welgevallen, mits zij maar kunnen nederliggen, maar er ontstaan dien ten gevolge gevaarlijke maagziekten en velen zijn daaraan reeds gestorven. [2]) De sibaso's, meestal vrouwen, zijn lieden, die de macht hebben een' geest in zich te doen nederdalen. Zij worden daarom bij ziekten en rampen enz. geraadpleegd. Sibaso beteekent eigenlijk het Woord, daar iemand die door een' geest bezield is, als het woord van dien geest, als eene soort van godspraak, geraadpleegd wordt. Voor de velerlei wichelarijen heeft men verschillende geschriften, toestellen en tabellen. Bij de sahala houdt de datoe eene menigte beschrevene stukjes bamboe boven het hoofd, terwijl hij ze aan zijne tondi toewijdt. Vervolgens neemt hij twee uit dit aantal, vergelijkt den inhoud van hetgeen er op geschreven staat en voorspelt daaruit de toekomst. Onder panappoehi verstaat men het wichelen met eene citroen. Men snijdt er het kroontje, waarmede zij aan den tak zit, en het tegenovergestelde uiteinde af en laat die vallen op eene rijstwan, die van eene figuur voorzien is, die de acht cardinaalpunten van het kompas moet voorstellen. Uit de wijze van neêrvallen op deze figuur leidt men dan voorteekens af. Men maakt die ook dikwijls op uit de spartelende bewegingen van een geslachte kip, en tot hetzelfde doel onderzoekt men ook

---

[1]) Bijdr. v. h. Kon. Inst., N. V., Dl. 1., 1856.

[2]) Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft, 1868, N°. 8.

wel haar binnenste. De ligging van gedoode dieren, b.v. eene kip of een' buffel, op zekere strepen en figuren, die men op eene rijstwan of op den blooten grond heeft gemaakt, wordt mede dikwijls waargenomen om de toekomst of het verborgene te leeren kennen. Den uitslag van een aanstaand gevecht voorspelt de datoe uit de ligging van een koord (ramboe si porhas), dat hij op een gestreept kleedingstuk werpt. [1]) Men heeft tooverformulieren, waardoor men bewerkt dat iemand een' onoverwinnelijken lust gevoelt datgeen te doen wat de bezweerder verlangt, andere tooverformulieren, waardoor men iemand belet zich te bewegen enz. De bekende heilige syllabe *Om* (Bataksch: oeng) der Hindoes wordt somtijds aan het begin van zulke formulieren gebezigd. De pangoeloebalang, waarvan zoo dikwijls sprake is in de Bataksche geschriften, is een toovermiddel, dat uit allerlei bestanddeelen is samengesteld; het voornaamste ingrediënt is het hoofd van een' mensch. Het wordt beschouwd als eene hoogere macht, als eene soort van oorlogsgeest (oeloebalang), die onheil afwendt van zijn' bezitter en diens vijanden bestrijdt. Onder de vele wichelboeken zijn er verscheidene, die alleen de beschrijving van zulk een pangoeloebalang bevatten. Andere producten van dien aard behelzen voorschriften omtrent verschillende voorbehoedmiddelen (pagar) tegen ziekten of rampen, omtrent het genezen van ziekten door toovermiddelen, aanwijzingen hoe men het vermijden kan door den bliksem getroffen te worden, hoe men zich onkwetsbaar kan maken, hoe men de gunst van sommige geesten kan verwerven of hun vijandige bedoelingen verijdelen enz. In dergelijke voortbrengselen bestond waarschijnlijk de oudste letterkunde der Bataks. [2])

Bijgeloovigheden van anderen aard zijn: het waarnemen van allerlei omineuse bewegingen aan het menschelijk lichaam, een bijgeloof waarvan ook in Javaansche en Maleische geschriften meermalen sprake is. Het raadplegen van droomen is bij de Bataks algemeen in zwang, wanneer men het een of ander wil ondernemen. In het bovengenoemde verhaal van Baoen Pedjel leest men, dat de kamferhalers, waarbij hij zich gevoegd had, elkander hunne droomen wilden verhalen, om daaruit voorteekens omtrent het vinden van kamfer af te leiden. Het bleek toen dat geen van hen allen iets gedroomd had behalve Baoen Pedjel. Deze had van een witgespikkelde neb van een rhinocerosvogel gedroomd, hetgeen eene gunstige kamferinning voorspelde, omdat nog niet gereinigde kamferbrokken in kleur daarop gelijken. Het opperhoofd der kamferzoekers [3]) noemde hem nu ingebeeld en

[1]) Deze soort van wichelarij is nader beschreven door Burton en Ward, l. l., bl. 293.

[2]) Deze berichten omtrent de wichel- of tooverliteratuur heb ik meerendeels te danken aan mededeelingen van den heer H. N. van der Tuuk; enkele handschriften van dien aard heb ik zelf onderzocht.

[3]) Van zulk een opperhoofd veronderstelt men dat hij de uitkomst der onderneming, naderend gevaar enz. kan voorspellen (Woordenboek s. v).

liet hem niet toe in de sopo, zoodat hij daarbuiten onder den rand van het dak van dit gebouw overnachtte. Daar verscheen hem in den droom eene oude vrouw, die hem bekend maakte wat hij moest doen om veel kamfer te vinden. Hij volgde die aanwijzing en kwam dan ook met een rijken voorraad bij zijne makkers terug. Later wees hem, zooals boven reeds gezegd is, ook een kamfergeest eene plek, waar hij een' goeden oogst kon verkrijgen. Als men geen akelige droomen heeft, dan gaat de onderneming, die men in den zin heeft, door, zoodat de Batak zeer zelden wegens een' naren droom daarvan afziet. Daar hij bovendien ook weet dat men akelig droomen moet door zware spijzen te gebruiken kort voor dat men zich ter ruste begeeft, zoo dient deze raadpleging van droomen dikwijls als een middel om zich van iets, dat men niet wil, af te maken. Indien men vreest dat een onheilspellende droom vervuld zal worden, dan poogt men hem krachteloos te maken door eene voorstelling van het gedroomde te geven. Droomt iemand b.v. dat men hem afrost, dan laat hij zich den volgenden morgen door een bekende eenige slagen geven om eene werkelijke afrossing te ontgaan. [1]) Hetzelfde volksbegrip vindt men ook op Madagascar, bij de Alfoeren der Minahassa en waarschijnlijk in nog andere streken van den Indischen Archipel. Overigens is het onmogelijk alles op te noemen, waaruit men bij de eene of andere gelegenheid voorteekens wil afleiden. Bij aardbevingen roept men soehoel of soekoel, om ze te doen ophouden. Door dit geroep denkt men namelijk Naga Padoha (zie boven) in de meening te brengen, dat Batara Goeroe hem gelast zich niet te bewegen. Bij het oogsten roept men, telkens wanneer men een rijstzak aanvat, tamboen, d. i. groot, daar het woord dokdok (= zwaar) onheilspellend zou wezen. Als men eene hoeta (dorp) bewoonbaar wil maken, slaat men, onder het bespelen van muzijkinstrumenten, gedurig op het houtwerk der huizen, om booze geesten te verdrijven. Het is trouwens bij alle onbeschaafde volken gewoonte, booze geesten door gedruisch en rumoer te verjagen. Iemand, die gelukkig aan een gevaar ontkomen is, legt men rijstkorrels op het hoofd. Ook bij Maleiers en Javanen bestaat een dergelijk gebruik, namelijk het uitstrooien van rijst bij de onverhoopte terugkomst van personen, die verloren waren geacht. [2]) Bij sommige gelegenheden besprengt men de bewoners van een dorp met het water eener naburige beek of rivier, dat tot voorbehoedmiddel moet dienen. Het besprengen met water tot afwering van rampen of kwalen is ook bij de Hoewas of Hovas op Madagascar in gebruik. Aan dieren, die iemands plantsoen kunnen beschadigen, wijdt men spijzen toe om hen te verbidden. In plaats van wilde zwijnen bij hun' gewonen naam aïli te noemen, bezigt

---

[1]) Van der Tuuk, Bataksch Leesboek, deel IV, bl. 90 en 104 Noot 2.

[2]) Vgl. Klinkert, Suppl. op het Woordenboek van Pijnappel s. v. hambur.

men somtijds een euphemisme als men van hen spreekt, om te verhoeden dat zij de akkers verwoesten, welk gebruik van euphemismen bij dergelijke aanleidingen men evenzeer terugvindt bij andere volken, die op denzelfden trap van beschaving staan als de Bataks. In het aanwezen van den waringin of Indischen vijgenboom hier en daar in de Bataklanden meent Junghuhn een spoor van Boeddhisme te bespeuren. Dat de Bataks den waringin met zekeren eerbied beschouwen of hem een' zekeren voorrang toekennen boven andere boomen, schemert in de verhalen soms wel door; duidelijker evenwel treedt een Hindoesch element aan het licht waar sprake is van een' hemelschen vijgenboom, langs welks takken men ten hemel opklimt. Wij worden daarbij herinnerd aan de Hindoesche mythe van een' vijgenboom, die de geheele aarde overschaduwt. [1]) Ook het berekenen van omineuse tijdstippen is bij de Bataks zeer in zwang, waarvan hierboven reeds een staaltje is verhaald. Panggorda is de naam van zes tijdstippen, die men bij de meeste soorten van wichelarij berekent. Parmesa noemt men twaalf andere tijdstippen, die met dit bijgeloof in verband staan; hunne namen zijn dezelfde als die van den Indischen dierenriem. Onder de parmamis verstaat men vijf tijdstippen op een' dag, die men behoort te kennen om in het een of ander gelukkig te slagen; hunne benamingen, althans die der vier laatste, komen overeen met die van de ketika lima der Maleiers, die naar Hindoesche godheden Maheswara, Kala, Sri, Brahma en Wisjnoe heeten. Elk van deze godheden wordt geacht een' gunstigen of nadeeligen invloed uit te oefenen over dat gedeelte van dag en nacht, waarover zij gesteld is. [2]) Wij vermelden nog dat ook het dragen van amuletten bij de Bataks zeer gewoon is; het voornaamste bestanddeel daarvan is hier veelal een beschreven stukje lood.

Het pemali der Maleiers, dat in het wezen der zaak gelijk staat met het taboe van Polynesië, wordt evenzeer bij de Bataks aangetroffen, hetgeen uit een aantal gebruiken bij onderscheidene gelegenheden kan blijken. Men vindt het trouwens met verschillende wijzigingen en onder allerlei vormen en namen bijna overal bij de bewoners van Nederlandsch Indië en stamverwante volken terug. De Dajaks noemen het pali of porik, de Makassaren kassipalli, de Alfoeren der Minahassa posan, de Timoreezen leo, de Malegassen fadi, terwijl het bij de Bataks door het woord roboe, en naar het schijnt, ook wel door sabang, wordt aangeduid. Zoo b.v. mag, kort na de

---

[1]) Vgl. Junghuhn, die Battaländer, II, 276. Lassen, Geschiedenis van den Indischen Archipel, bl. 93 (de aanteekening van van der Tuuk) en mijne Mededeelingen over de letterkunde der Bataks, Bijdr. v. h. Kon. Inst., 1866, bl. 282.

[2]) Meer bijzonderheden over de parmamis kan men vinden in van der Tuuk's Bataksch Woordenb. s. v., en over de ketika lima der Maleiers bij Newbold, British Settlements in Malacca, II, bl. 355; vg. Klinkert, Supplement enz. s. v. ketika.

geboorte van een kind, niemand vuur in het huis brengen, waar de bevalling heeft plaats gehad. Het water van sommige plaatsen, dat voor zekere plechtigheden gebezigd pleegt te worden, mag niemand drinken. Aan den ingang van een dorp hangt men somtijds de jonge bleekkleurige bladeren van den arengpalm op, tot een teeken dat het een of ander niet daarbinnen gebracht mag worden. Hier en daar in Silindong bestaat de gewoonte jaarlijks een roboedag te houden, waarop niemand veldarbeid mag verrichten; wordt dit niet in acht genomen, dan kan, naar men meent, de rijst niet gedijen. [1]) Personen, die door een' bepaalden geest bezield worden, zijn verplicht zich van het vleesch van varkens, honden en krengen te onthouden; men verwacht dat zij anders tot straf huiduitslag zullen krijgen. Overigens zijn sommige spijzen slechts op gezette tijden verboden, b.v. bij het in werking brengen van toovermiddelen. Sommige stammen zijn afkeerig van dierlijk voedsel, wanneer het van een dier afkomstig is, waarvan zij gelooven af te stammen; zoo eten b.v. de Bataks van den stam Pasariboe (ten Oosten van Baros) het vleesch van tortelduiven niet, omdat zij van die vogels zouden afstammen; om dezelfde reden onthouden zich die van Siambaton (ten Noorden van Baros) van dat van den krokodil; «hoewel dit niet als een doorgaande regel geldt en er meermalen tegen gezondigd wordt, is het toch opmerkelijk dat men het algemeen als plichtmatig opgeeft», merkt de Heer van der Tuuk hierbij op. [2]) Voorts is op de jacht en bij vischvangst het gebruik van verscheidene woorden verboden, waarvoor men dan andere pleegt te bezigen. Ook bedient men zich bij het zoeken van kamfer, bij aanroeping van geesten en bij wichelarijen van eene andere taalsoort dan de gewone.

Uit de vereering der geesten van voorouders kan reeds blijken dat denkbeelden van onsterflijkheid, van een voortbestaan na den dood den Bataks niet vreemd zijn gebleven. Zeer dikwijls treden zij aan het licht in den vorm van het geloof aan zielsverhuizing, waarvan in vele verhalen gewag wordt gemaakt. Een paar voorbeelden laat ik hier volgen, die tevens aan de lezers van dit tijdschrift eenig denkbeeld kunnen geven van het karakter dier Bataksche verhalen, waaruit zooveel te leeren valt voor de ethnographie van dit volk, bepaaldelijk ook wat zijne religieuse voorstellingen betreft [3]).

---

[1]) Berichte der Rhein. Missions-Gesellschaft, 1869, bl. 371.

[2]) Lassen Geschiedenis van den Indischen Archipel, vertaald door Dr. A. W. de Klerck, bl. 76, aanteekening van v. d. T. „Ook sommige Dajaksche stammen eten geen vleesch van herten, wijl zij meenen dat hun voorouders daarvan afstammen. (Boyle, Adventures in Borneo). Om dergelijke reden zal men, naar Hupe (Tijdschr. v. N. I., Jaarg. VIII) bericht, in de streken van de Kahajan geen wilde buffels dooden.

[3]) De beide hiervolgende mededeelingen zijn ontleend aan het leesboek van den heer van der Tuuk, IIIe Deel, dat stukken in het Daïrisch dialect bevat.

Het eerste is de geschiedenis van Sĕlido, waarvan de korte inhoud hierop nederkomt:

Zekere Radja Nampirin kocht zich eene vrouw, Antarĕn Boenga genaamd. In den beginne woonde hij samen met zijne schoonouders, maar gaf weldra aan zijne vrouw zijn' wensch te kennen, zelf een dorp aan te leggen. Hij slachtte daarom een varken, noodigde zijne aangehuwde familie ter maaltijd en nadat men gegeten en betel gebruikt had, deelde hij aan de gasten zijn voornemen mede. Men had er geene bedenking tegen, maar wenschte hem gelukkige droomen en dat hem in zijn nieuw gesticht dorp een gezegende ouderdom en talrijk kroost ten deel mogt vallen. Hij liet nu door een wichelaar een' gelukkigen dag berekenen en zuiverde op dien dag, naar Bataksche gewoonte, eene kleine plek gronds van houtgewas en onkruid, ten teeken dat hij daar een dorp wilde stichten. Toen hij den volgenden nacht een' droom had, die voor zijne onderneming gunstig was, zette hij zijne werkzaamheden voort, zoodat het dorp spoedig gereed was om betrokken te worden [1]). De wichelaar berekende nu wederom een' gunstigen dag voor zijne verhuizing, waarop hij met zijne vrouw zijne nieuwe woonplaats ging bewonen en ook zijne onderhoorigen daarheen liet komen. Hij noodigde vervolgens zijne geheele familie te gast [2]). Na den maaltijd verzochten hem de sintoewa's [3]) mede te deelen wat hij te zeggen had, namelijk dat hij de aanleiding tot het gastmaal zou opgeven. Hij verklaarde nu dat hij zijn dorp feestelijk wilde inwijden en de volgorde wenschte te vernemen van hetgeen bij die inwijding te doen was. Men gaf hem die nu op en hij bracht dien overeenkomstig offeranden aan de pĕngoeloebalang, de sĕmbahĕn, de tapin, de toenggoeng, aan de soemangan of geesten van zijne grootouders en aan zijn silan djinoedjoeng, waartoe hij zoowel buffels, varkens als kippen slachtte [4]). Voor de ge-

---

[1]) Over het raadplegen van een droom zie boven bl. 299.

[2]) Namelijk zijne *koela koela*, d. i. bloedverwanten uit wier familie men eene dochter tot vrouw heeft, zijne *nianakkĕn* = bloedverw., aan wie men eene dochter ten huwelijk heeft gegeven, en zijne *sennina* = personen van dezelfde marga, d. i. die van denzelfden vader afstammen.

[3]) D. i. iemand die om zijn vergevorderden leeftijd bij een vergadering meêtelt (Wbk).

[4]) In het Daïrisch dialect is *pĕngoeloebalang* hetzelfde als *pangoeloebalang* in het Tobasche. Men zie daarover bl. 298. *Sĕmbahĕn* is hetzelfde als het Tobasche *sombaon*, zie bl. 291. *Tapin* beteekent den geest der badplaats (*tapijan*) van een dorp. Het woord ontbreekt wel is waar in het Woordenboek, maar behoeft er ook niet in te staan, zooals blijken kan uit hetgeen de heer van der Tuuk in zijne Tobasche spraakkunst, bl. 36, III, over het Daïrisch klankstelsel heeft medegedeeld. *Toenggoeng* zijn de geestendie in de straat van het dorp vertoeven en die men om vermeerdering van vee pleegt te bidden. *Silan djinoedjoeng* is iemands bepaalde hem bezielende geest. Hiernaar is te verbeteren hetgeen ik in mijne Meded. omtrent de letterkunde der Bataks, l. l., bl.

noodigden liet hij een buffel en rijst toebereiden en na afloop van het maal keerden zij naar huis.

Eenigen tijd daarna beviel Antarên Boenga van een zoon, die Agan Mêroka genoemd werd; een tweede zoon, dien zij kreeg, heette Hidjo. Toen beiden groot geworden waren, stierven hunne ouders. Op huwbaren leeftijd gekomen, kochten zij elk eene vrouw. De oudste der broeders kreeg verscheidene zonen en dochters, doch Hidjo had slechts één zoon, Sêlido genaamd. Uit schaamte dat hij bij zijn broeder in aantal van kinderen achterstond, besloot hij niet langer hetzelfde huis met hem te blijven bewonen, maar een nieuw voor zich te bouwen. Terwijl hij met dit werk bezig was, leende hij van zijn' broeder een' beitel, dien hij bij de bearbeiding voor het houtwerk noodig had. Na dien gebruikt te hebben, legde hij hem neêr op de sêngkar, eene soort van zolder, waar men allerlei dingen pleegt te bewaren, en vergat de teruggave geheel. Toen zijn huis afgewerkt was, betrok hij het op een' dag, dien zijn wichelaar als gunstig had aangewezen, en wijdde het in met een gastmaal, dat hij zijn' dorpsgenooten, die van dezelfde marga waren, aanbood.

Agan Mêroka overleefde zijn' broeder en bleef steeds het huis bewonen, dat hun vader Radja Nampirin gebouwd had. Een jaar na den dood van Hidjo werd het evenwel bouwvallig en hij ging daarom aan den bouw van een nieuw huis. Bij deze gelegenheid herinnerde hij zich dat hij een' beitel aan zijn' broeder geleend en nooit teruggekregen had. Daar hij dien thans behoefde, verzocht hij Sêlido hem dien te bezorgen. Doch hoe Sêlido ook zocht, de beitel was nergens tè vinden. Sêlido bood zijn' oom aan een' anderen beitel in de plaats van den verlorene te maken of wel hem de waarde daarvan te betalen. Maar Agan Mêroka wilde hiervan niets weten. De beitel was, zeide hij, een erfstuk, dat hij tot aandenken aan zijn' vader bewaarde. Kon Sêlido hem dien niet terug geven, dan zou hij hem om het leven brengen. Weenend sprak Sêlido: «Vergun mij deze maand nog er naar te zoeken, eer gij mij doodt, zoo gij indedaad verlangt mij om te brengen.» Zijn oom stemde daarin toe, maar als de beitel dan nog niet gevonden was, zouden hem het huis, huisraad en de slaven van Sêlido, alles wat hij bezat, alleen de personen van Sêlido en diens vrouw uitgezonderd, toebehooren. Stond Sêlido zijn eigendom niet af, dan zou hij hem dooden. Sêlido verhaalde vervolgens zijn geval aan zijne moeder. «Ik weet er iets op, vader! [1]) sprak zij; ween niet aanhoudend en maak

---

294, r. 11 en 12, en in de derde noot, r. 1—3 v. o., heb geschreven. Ik maak van deze gelegenheid gebruik om nog eene, aldaar bl. 279, r. 16, voorkomende fout te verbeteren. Men leze daar: de drek in pl. v. het hart. De verbetering dezer fouten dank ik aan de welwillendheid van den heer van der Tuuk.

[1]) Vader! of vaartje! zegt men ook tot mannelijke personen in het algemeen.

u niet ongerust over den beitel! Daarop deelde zij hem mede dat de levensgeest van zijn' vader tot een wild zwijn was geworden, herinnerde hem dat zijn vader bij zijn leven gaarne op eene soort van mandoline placht te spelen, zoodat hij die zonder ophouden iederen morgen en avond tokkelde, en lichtte hem in hoe hij van deze omstandigheden gebruik moest maken om te weten te komen waar de beitel gebleven was. Selido volgde haren raad en ging naar de naburige wildernis, waarbij hij de door zijn' vader nagelatene mandoline medenam. Daar zocht en vond hij een door wilde zwijnen gebaanden modderweg, waar hij de mandoline tegen een' boom aanzette, waaraan de wilde zwijnen zich plachten te wrijven. Hij zelf klom boven in dien boom, om niet van beneden gezien te worden. Weldra kwamen vele wilde zwijnen over den modderweg. «Deze mandoline gelijkt wel op die van Selido's vader», zeide een der zwijnen, toen het dit instrument in het oog kreeg. Het zwijn speelde eens op de mandoline en ging daarop weêr heen. Hetzelfde zeiden en deden ook de overige wilde zwijnen, zoodat de mandoline telkens haar geluid liet hooren. Een der varkens echter bleef alleen achter. «Ach! hier zie ik wederom mijne mandoline,» sprak het en bespeelde die daarop gedurende eenigen tijd. Selido meende dat dit zwijn wellicht de geest van zijn' vader zou wezen, kroop op handen en voeten van den boom naar beneden en greep het. Nu veranderde het dier zich achtereenvolgens in een' tijger, een' beer en eene slang, maar Selido hield het steeds vast, tot het eindelijk weêr tot zijne eerste gedaante terugkeerde en zich rustig hield. Selido vertelde nu hetgeen er tusschen hem en zijn' oom was voorgevallen en zeide ten slotte dat het zwijn hem, zoo het indedaad de geest van zijn vader was, naricht moest geven omtrent den verdwenen beitel; als het geen aanwijzing dienaangaande gaf, dan kon het ook die geest niet zijn en dan zou hij het dooden en opeten. Hierop maakte het varken zich als incarnatie van Hidjo, Selido's vader, bekend en verhaalde dat diens levensgeest reeds zevenmaal gestorven was en nu ten laatste zijne tegenwoordige gedaante had gekregen [1]). Den beitel had Hidjo op de sengkar neêrgelegd en vergeten dien terug te geven. Na deze mededeeling gingen beiden hun weg en tot zijne groote blijdschap vond Selido het werktuig op de aangewezene plaats. Hij begaf zich vervolgens daarmede naar de sopo en gaf het aan zijn oom terug. Aan degenen, die daar aanwezig waren, deelde hij gambir uit. De gewone

---

[1]) Het volksgeloof der Bataks wil namelijk dat ook de geesten sterven en zoo trapsgewijze van een' minderen staat als geest tot een' hoogeren opklimmen, totdat zij ten laatste in de bovenwereld *(banoewa gindjang)* aankomen. Daar eerst genieten zij met de eigenlijke goden *(debatá)* eene volmaakte onsterfelijkheid. Bij de incarnatie van Hidjo in een wild zwijn denkt Van der Tuuk aan de soortgelijke incarnatie van Wisjnoe.

vraag naar de beteekenis of bedoeling van dit geschenk beantwoordde hij met te zeggen, dat het tot een teeken moest dienen, opdat zij zich steeds zouden herinneren dat zijn oom den beitel van hem terug bekomen had [1]). Vervolgens hield hij een vreugdemaal (*gohon gohon*), zooals men pleegt te doen, wanneer men voor dreigende rampen bewaard is gebleven.

Intusschen had de handelwijze van zijn' oom hem met verbittering vervuld en weldra had hij een middel bedacht om zich te wreken. Hij gaf hem een buidel met betel en hetgeen daarbij behoort ten geschenke en berichtte hem dat hij zijne hulp noodig had voor het maken van een golok (kapmes) [2]).

Toen zijn oom zich hiertoe bereid verklaarde, maakte Selido de noodige toebereidselen tot volvoering van zijn plan. Salintoktok, peleng [3]) en palmwijn werden als offerspijzen gebracht aan het ijzer dat gesmeed moest worden, aan de smidse, den smidshamer, het aanbeeld en de nijptang. Onder het aanbieden hiervan prevelde Agan Meroka het gebruikelijk gebedsformulier, waarin hij den pengoeloebalang, d. i. hier den geest die zich bij het ijzer ophield, aanriep en aan het ijzer allerlei schoonklinkende namen gaf, en bad dat Selido, de eigenaar van het metaal, een' gezegenden ouderdom mocht bereiken. Daarna nuttigde hij zelf de geofferde spijzen [4]). Selido gaf hem bovendien nog een overvloed van ander eten en ruimschoots palmwijn te drinken, zoodat hij zich na den maaltijd eenigszins bedwelmd en slaperig gevoelde, Hij begon evenwel den arbeid van het smeden, waarbij Selido het vuur met een blaasbalg aanwakkerde. Middelerwijl trachtte hij de aandacht van zijn' oom van het werk af te leiden en hem nog slaperiger te maken door hem, onder het eentoonig geluid van den blaasbalg, langgerekte beuzelachtige vertelsels op te disschen. Agan Meroka viel werkelijk in slaap en toen Selido hem wekte, bleek het dat het ijzer te lang in het vuur was geweest en daardoor geheel bedorven en onbruikbaar was geworden. De oom bood nu aan hem ander ijzer in de plaats daarvan of wel de waarde van het bedorvene te geven, maar Selido was daarmede niet tevreden. Beiden besloten nu naar de sopo te gaan en daar de zaak

---

[1]) Bij alle buitengewone feesten vragen de gasten gewoonlijk ook naar de beteekenis of bedoeling van het feest.

[2]) Hij bestemde die golok tot *gemgemman*, d. i. iets wat iemand als vorst toekomt, zooals zijn grondgebied, zijne onderscheidingsteekenen enz. Vandaar beteekent het ook: hetgeen waarop men bijzonder prijs stelt, wat het meest gelicfd is (Bat. Leesboek, I, bl. 90, III, bl. 116). Tot recht verstand van het volgende meenden wij dit hier te moeten opmerken.

[3]) *Salintoktok* is fijngehakt, rauw vleesch, dat men met bloed, limoensap en Spaansche peper nuttigt. Peleng bestaat in gekookte rijst met zout en een weinig visch, welk mengsel men laat verzuren.

[4]) Of hij ook iets daarvan voor de geesten liet staan, blijkt niet duidelijk.

aan hunne dorpsgenooten, die van dezelfde marga waren, ter beslissing voor te stellen. Selido herinnerde toen degenen, die uitspraak moesten doen, hoe zijn oom hem vroeger ter zake van den verloren' beitel had willen behandelen, en vorderde ter vergoeding voor het ijzer al het goed van Agan Meroka; zoo hij dit niet wilde afstaan, dan zou hij (Selido) hem dooden. De rechters stonden Selido zijn eisch toe en Agan Meroka besloot hem zijne bezittingen te geven om zijn leven te behouden. Beide partijen gaven nu, naar landsgebruik, spijzen aan de rechters ten geschenke en kregen van deze nog eene vermaning voortaan geen wrok tegen elkander te koesteren. Selido gaf daarna een' maaltijd naar aanleiding van het onverwacht geluk dat hem te beurt was gevallen, zooals de Batak pleegt te doen, om daardoor zijne dankbaarheid aan de geesten te toonen en zegen op zijn' rijkdom te erlangen [1]).

Het andere verhaal, waarvan ik boven gewaagde, is de geschiedenis van den (wijfjes) buffel kanggir. Zij had zeven dochters, die zij in eene loods, die in de wildernis opgericht was, verborgen hield. Haar eigenaar, Anak ni adjï genaamd, liet haar slachten bij gelegenheid van een feest tot inwijding van een nieuwgebouwd huis, en de gasten aten haar op. Slechts haar kop, dien men aan een paal had opgehangen, bleef over, alsmede het hulsel (*semboeng*), waarin zich, naar de voorstelling der Bataks, menschen, die in de gedaante van dieren geboren zijn, naar willekeur kunnen verschuilen. Deze kop nu veranderde in eene schoone vrouw, die de echtgenoot werd van Adjï Tonggel, den zoon van Anak ni adjï, nadat hij haar hulsel verbrand had. De schrijver eindigt met de mededeeling dat ook hare zeven dochters huwden en kinderen verwekten. Dit verhaal is overigens ook in zoover niet onbelangrijk als daarin, evenals in nog een ander verhaal van denzelfden bundel, de plechtigheden en het feestvieren bij de inwijding van een nieuw huis uitvoerig worden beschreven.

In den godsdienst der Bataks staat vereering der voorouders op den voorgrond. Hoe men overleden bloedverwanten vereert en zich hen veelal voorstelt als beschermgeesten, is boven reeds vermeld. Een groot aantal andere geesten zijn, voor zoover het geloof aan hen niet van Maleiers of oudtijds van Hindoe-Javanen is overgenomen, oorspronkelijk niet anders dan geesten

---

[1]) Dit verhaal is eene Daïrische omwerking van een oorspronkelijk Tobasch verhaal. Wij voegen hier nog bij dat daarin het straks genoemde wilde zwijn niet, zooals hier, voorgesteld wordt als de vader van Selido, maar een incarnatie is van een geest, die bij de *aek parsalinan* (het water der gedaanteverwisseling) zijn wezenlijke gedaante weer aanneemt (Bat. Leesb., IV, bl. 95). De Tobasche tekst is met vertaling en aanteekeningen uitgegeven door den zendeling Schreiber achter zijn Kurzer Abriss einer Batta'schen Formenlehre im Toba Dialecte nach einem Dictat von H. N. van der Tuuk, Barmen, 1866.

van voorouders, die van lieverlede als goden of ook wel als geesten van minderen rang werden beschouwd, gelijk bij andere volken personen, die zich in het een of ander opzicht onderscheidden, allengs tot heroën of demonen zijn geworden en eene plaats in hun pantheon erlangden. Met het geloof aan spoken, tooverij, enz. vloeit de godsdienst der Bataks in zekeren zin ineen. Zoo vinden wij daarin ook een en ander dat op dezelfde lijn te stellen is met het Fetischisme der negers. Het gebeurt intusschen niet zelden dat men met het een of ander bijgeloof den spot drijft. De bovenvermelde geschiedenis van Tagan Dori b.v., zoo zegt ons de Heer van der Tuuk, doet de Bataks hartelijk lachen, hoewel zij anders voor boschspoken zeer bevreesd zijn. Doch te beweren dat de Batak geen godsdienst heeft zou hetzelfde zijn als te zeggen, dat men bij onbeschaafde volken in het algemeen geen sporen van godsdienst aantreft. Zij treedt hier slechts in dien vorm aan het licht, dat zij eene openbaring is van het gevoel van afhankelijkheid van hoogere magt, in verband met de zucht van den mensch om eene oorzaak te zoeken voor verschijnselen, die indruk op hem maken. Gelijk de Batak in zijne verhalen den oorsprong opspoort van het oorlogvoeren, van de tooverij, ja zelfs van de taal, zoo zoekt hij ook de oorzaak te ontdekken van rampen en ziekten, van velerlei voorvallen in het leven, van opmerkelijke natuurverschijnselen enz., en vindt die in allerlei geesten als de bewerkers. Overigens heeft elke familie hare goden, die zij bij voorkeur vereert, en de denkbeelden van verschillende personen loopen, wat het punt van godsdienst betreft, dikwijls zeer uiteen. [1]) Als de Heer van der Tuuk in zijne veelvuldige gesprekken met Bataks hen somtijds op de eene of andere tegenstrijdigheid in dit opzicht opmerkzaam maakte, dan was het antwoord steeds: «*masibowan oehoemna*, ieder volgt zijne gewoonte.» Het is dus duidelijk dat men hier geen bepaald stelsel van godsdienst aantreft, maar slechts algemeene trekken, die men terugvindt bij elk volk, dat op denzelfden trap van beschaving staat, met den eigenaardigen stempel, dien het karakter van het volk of van individus, onder den invloedder omstandigheden, daarop heeft gedrukt.

De Islam heeft zich reeds onder de Bataks eenigermate verbreid en zijn invloed is tot hunne taal en letterkunde doorgedrongen. [2]) Een gedeelte der Mandaïlingsch sprekende bevolking is reeds tot den Islam overgegaan en daardoor vermaleischt. In hoever de Mohammedaansche godsdienst ook elders in de Bataklanden is doorgedrongen, daaromtrent kan men geen be-

---

[1]) Vgl. Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, Zaltbommel, 1870, bl. 30.

[2]) Wat de taal betreft, vgl. de opmerkingen van van der Tuuk omtrent het Mandaïlingsch, Tobasche Spraakkunst, bl. VIII. In de letterkunde zijn vooral in het scheppingsverhaal in het Daïrisch dialect Mohammedaansche elementen zichtbaar.

paalde of nauwkeurige berichten geven, te minder daar nog een zoo groot deel dier streken geheel onbekend is gebleven.

De eerste poging tot verkondiging van het Christendom in de Bataklanden ging uit van de Engelsche Baptisten. Siboga was een van hunne zendingsposten op Sumatra. Twee hunner zendelingen, Burton en Ward, deden in 1824 de bekende reis, die in dit opstel meermalen is aangehaald. Deze eerste zendingsarbeid heeft echter niet veel vrucht opgeleverd. Sedert den afstand der Engelsche bezittingen op Sumatra aan Nederland bij het tractaat van 1824 is de zending der Baptisten op dit eiland gestaakt. Eene nieuwe poging tot evangelisatie deed het Amerikaansch Genootschap (American board of commissioners for foreign missions), doch ook deze mislukte door den dood der zendelingen Munson en Lyman, die in 1833 bij het dorp Sisakkak door de Bataks werden vermoord en opgegeten. In 1849 zond het Nederlandsch Bijbelgenootschap den Heer H. N. van der Tuuk naar de Bataklanden om de taal van het volk te bestudeeren en voor de beoefening toegankelijk te maken en den Bijbel daarin over te brengen. Hetgeen hij op dit gebied gepraesteerd heeft is boven onzen lof verheven. [1]) Sedert 1856 zond de zendingsgemeente te Ermelo in Gelderland achtereenvolgens twee zendelingen tot de Bataks, die weldra in dienst van de Rheinische Missionsgesellschaft zijn overgegaan. Dit genootschap, dat zijn' hoofdzetel te Barmen in de Pruisische Rijnprovincie heeft, begon, toen het wegens de onlusten in het Zuiden van Borneo in 1859 zijn werk aldaar tijdelijk moest staken, eene zending onder de Bataks. Zij is de eerste zending onder dit volk van eenige beteekenis. Ruim 800 Bataks hebben thans het Christendom aangenomen en er is grond tot de verwachting dat het allengs dieper in de Bataklanden zal doordringen. [2])

G. K. N.

---

[1]) Zijne geschriften over het Bataksch zijn vermeld in mijn Overzicht der taal- en letterkunde van Nederlandsch Indië (Bijdragen v. h. Koninkl. Instituut, IIIe Volgreeks, 1[e] deel). Door de voltooiing zijner Tobasche spraakkunst heeft hij sedert de kroon daaraan opgezet.

[2]) Berichte der Rhein. Missions-Gesellschaft, 1869, bl. 242, Tijdschr. v. de Rijnsche zending, Amst. 1870, No. 1. Ook het zooeven genoemd genootschap te Ermelo onderhoudt nog enkele zendelingen in de Bataklanden. Bovengenoemd getal van ruim 800 heeft slechts betrekking op de gedoopte Bataks in den werkkring der Rijnsche zendelingen.

DE OOSTERSCHE HANDEL IN VERBAND MET HET CULTUUR- EN CONSIGNATIE-STELSEL.

Ofschoon, in de praktijk, Nederland nooit de beginselen van vrijen, onbelemmerden handel in den Indischen Archipel heeft gehuldigd, dan gedurende de korte jaren die op het herstel van ons gezag aldaar volgden, ontbraken nimmer in ons land de theoretici welke de toepassing van deze beginselen in 't algemeen predikten. Lang vóórdat Robert Peel den eersten ruk gaf aan het stelsel van protectionisme en de Engelsche staatslieden uit de school van Cobden van lieverlede alle beschermende rechten aan landbouw, nijverheid, handel en scheepvaart van het Vereenigd Koningrijk onttrokken, waren er Nederlanders die de zwakke en onhoudbare grondslagen waarop het rust, in het licht stelden en als 't ware door mathematische berekeningen aantoonden, dat het op den duur ook vernielend werkt voor de belangen die het geacht wordt te beschermen.

Uit hunne schrandere vertoogen zullen wij slechts een enkel aanhalen. Het komt voor in eene verhandeling *over de oorzaken van het verval des Nederlandschen handels*, door J. van Ouwerkerk de Vries, die, den 19den Mei 1827, met den gouden eereprijs van de Hollandsche Maatschappij van wetenschappen te Haarlem werd bekroond. De Vries schreef, bl. 75—81, zijner verhandeling:

«Het zijn de onderlinge betrekkingen der volken, welke den handel doen bloeien. Geeft elk het noodige op zijn eigen grond, ras hebben ze geene behoefte aan elkander; maar dan ook moet het maatschappelijk leven worden opgebroken, en de menschen, tot een natuurstaat teruggekeerd, moeten zich over de vruchtbare vlakten des aardbodems verspreiden en hun voedsel tot de kruiden en wortelen bepalen, die zij zelven hebben gekweekt; zij moeten de kleederen bereiden en vlechten uit de boomvezelen, welke hun eigen grond heeft voortgebracht.....

«Onderlinge behoeften trekken de onderscheidene maatschappijen tot elkander. Zij moeten zich wederkeerig noodig hebben, om elkander welwillende te dienen, en daardoor niet alleen de vriendbroederlijke banden vaster knoopen, maar ook tevens over en weder medewerken ter bevordering van den bloei en der welvaart van *allen*.

«Men keere het om, en scheppe zich een groot en machtig volk, door een aantal kleinere Staten omringd. Het eerste heeft zich bij uitsluiting door beschaving verhoogd en de edelste vernuften ontwikkeld, om de voortbrengselen tot vermeerdering der gezellige genoegens te vermenigvuldigen. Deszelfs alles overheerende macht heeft zich van alom de eerste grondstoffen, ter samenstelling derzelve, aangetrokken, en daardoor zijne stapelplaatsen opgevuld, tot tienmaal boven de behoeften van deszelfs eigen gebruik en vertier; maar daarentegen de omliggende volken teruggestooten en hun de middelen ontroofd, om zich op hunne beurt te ontwikkelen, ten einde deze te dwingen, voor al hunne behoeften bij de groote natie ter markt te gaan. Maar al ware nu ook deze uitbreiding van genot begeerlijk in de oogen der eerste en een gewenscht bezit geworden, hoe zouden zij in hun bekrompen, onkundig maatschappelijk leven de middelen verzameld hebben, om aan de groote natie de voortbrengselen des overvloeds te *betalen*? Neen, aan hen was door de ijzeren hand der overheering de nood opgelegd, om te leeren ontberen; zich te behelpen, maar ook te vergenoegen met hetgene hunne zwakke handen, om in het *noodige* te voorzien, hadden voortgebracht. Het gebrek aan vermogen verkortte hun den strijd der begeerlijkheid; het verhoogd gevoel van eigene waarde leerde hen de geweldenaars verachten, en zag hen onder de zwaarte van eigene magazijnen vergaan.....

«Houden wij nu dezen spiegel aan Engeland voor oogen, en het zal er deszelfs beeld in vinden..... Engeland heeft de betrekkingen der volken verbroken. Het land, rondom door de zee omsloten, is op zich zelf gaan staan, en heeft in zijnen handel en volksvlijt een systema van afsluiting *(isolement)* ingevoerd, waardoor het alle andere natiën terugstiet, zooverre het belang er geene partij van kon trekken. De Engelsche industrie was voorheen die van het vaste land verre vooruit..... De altoos ver vooruitziende Engelsche staatkunde voorzag nogtans weldra, dat die altoos klimmende en zich uitbreidende volksvlijt verre de grenzen der Europeesche behoefte overschrijden zou, en ook daar verminderen moest, naarmate de naijver op het vaste land, door het schoone voorbeeld opgewekt, dien der Engelschen na zou streven. Zij zocht dus uitwegen te openen, minder bepaald in grenzen, en breidde daarvoor op het vaste land van Indië met vuur en zwaard de palen van haar gezag zoo verre uit, dat zij meer dan 60 millioenen menschen aan hetzelve onderwierp..... De volksvlijt van *dat* land, welke door eigen vernuft reeds zoodanige fraaie voortbrengselen

had weten te vervaardigen, dat zij in Europa met welwillendheid en om het vreemdsoortige met onderscheiding werden ontvangen, die volksvlijt werd door deze overheering verdrukt. Nu trad de Engelsche nijverheid op en bedreef het wonder, om uit het land der *grondstoffen* dezelve af te halen, en, op *hare* weefgetouwen bereid, aan dezelfde volken terug te geven, om er zich tegen betaling met de rijke voortbrengselen van hunnen grond van te bedienen.....

«Hoe dikwerf zag men den hoogmoed op den wortel des voorspoeds groeien, en daardoor verloor die anders schrandere staatkunde het evenwicht in de berekening, dat, wanneer zij de uitheemsche bezittingen van alle zeevarende natiën zich aan kon trekken, de Engelsche natie dan alle bewoners derzelve van het noodige kon voorzien, en, al de voorbrengselen van de andere zijde des aardbodems in oud Engeland verzamelende, ter verkrijging derzelve de beroofde Europeeërs aan zich cijnsbaar maken kon.»

Wanneer tegenwoordig Engeland den spiegel voorgehangen werd, hoe geheel anders zou het beeld zijn dan dat hetwelk, ruim veertig jaren geleden, onze landgenoot naar waarheid te aanschouwen gaf. Engeland huldigt thans de leer van het meest vrije verkeer tusschen de volken van den geheelen aardbodem, en het noodigt alle natiën uit om ongehinderd met de Engelsche bedrijvigheid mede te dingen. Niet alleen in eigen dreven, maar ook in zijne overzeesche bezittingen. Nergens differentiëele rechten meer. Nergens bevoorrechting of begunstiging. Zelfs de *coton-king* is in de wetgeving onttroond. Britsch-Indië is zijn concurrent geworden. Spinnerijen en weverijen werken er ongestoord en het groote Oostersche Rijk ontvangt overigens op gelijken voet de lijnwaden uit het Nederlandsch Twenthe en die uit Manchester.

Maar er is geen enkele trek in het beeld door de Vries van het voormalig Engelsch handelstelsel geschetst, die niet volkomen zijne toepassing heeft gevonden op het door Nederland, drie jaren nadat zijne verhandeling het licht zag, ingevoerde cultuur- en consignatiestelsel, en die niet thans nog van toepassing is op de wankelende overblijfselen van dat stelsel. Dat stelsel pompte aanhoudend uit Indië alle verhandelbare producten, en liet den voortbrenger daarvoor niet meer dan hetgeen hij voor zijn schamel onderhoud noodig had. Het drong al die producten naar de ver verwijderde Nederlandsche markt, vanwaar de overwinst nimmer meer het land van voortbrenging bereikte. Het maakte al verder dat land afhankelijk van Nederland voor een aantal benoodigdheden, ijzerwaren, lijnwaden enz., die het zoo duur mogelijk moest koopen, terwijl het verplicht werd zijne eigen voortbrengselen zoo goedkoop mogelijk bij den landsheer af te zetten; zoodat al ras de balans des handels tusschen Nederland en Nederlandsch Indië werd verbroken, den inlanders «door de ijzere hand der overheering de nood werd opgelegd om te ontberen, zich te behelpen en te vergenoegen

met hetgeen hunne zwakke handen, om in het *noodige* te voorzien, hadden voortgebracht,» en zij in de onmogelijkheid verkeerden om den handel op hun door de natuur zoo rijkelijk bedeeld geboorteland te voeden.

Wel is waar huldigt men tegenwoordig in Nederland weder vrij algemeen betere denkbeelden omtrent den handel tusschen Nederland en Indië. Wij zijn reeds weder zoo ver gekomen, dat de Kamers van Koophandel van Amsterdam en Rotterdam den Minister van Koloniën te gemoet treden met het verzoek om het verplicht consigneeren van gouvernements-producten uit Indië naar Nederland te laten varen en om de vrije Javasche markten te herstellen. Maar het is niet minder waar, dat dezelfde Minister van andere kanten nog bestendig wordt aangespoord om in de oude noodlottige richting van dwang en belemmering te blijven voortgaan. In de zitting der Eerste Kamer van 3 December 1869 was dit onder anderen het geval. Een der vertegenwoordigers uit Amsterdam, de heer Hartsen, sprak daar in een geest die meer doet denken, dat hij het woord richtte tot de vergadering der zeventien compagnies-bewindhebbers, dan tot een tak van de Nederlandsche vertegenwoordiging in de tweede helft der negentiende eeuw. Het was zijne overtuiging, zeide hij, dat de grondslagen van het cultuurstelsel de eenige zijn, die, *onder de bestaande omstandigheden*, welvaart kunnen brengen onder de Indische bevolking, die de bevolking kunnen ontwikkelen en tevens de financiën van Nederland kunnen redden. Wel klaagt men dat de koffie uit vreemde landen de Javakoffie op de Europeesche markten heeft verdrongen, dat Nederland voor de koffie niet meer is de algemeene groote markt, dat de koffiecultuur elders is vooruitgegaan, waar die op Java stationnair is gebleven. Het feit werd door den heer Hartsen niet ontkend, maar hij meende dat de oorzaak niet ver was te zoeken. Men had niets gedaan om de kofficultuur uit te breiden; integendeel, men had in de laatste jaren alles gedaan om de gouvernements-cultures te discrediteeren en nagenoeg onmogelijk te maken. Hem verwonderde het dan ook eigenlijk meer, dat de koffiecultuur nog was wat zij is, dan dat zij niet geheel te gronde is gegaan. Men moest toch niet vergeten dat het cultuurstelsel is uitgekreten als een allerellendigst stelsel; dat van de ministerstafel het geheele regeeringsstelsel is genoemd *vicieus*; dat men woeste gronden voor koffie heeft uitgegeven in de buurt van gouvernements-cultures; dat men op alle mogelijke wijzen het stelsel heeft gecondemneerd en de tegenwoordige Minister op dien weg voortgaat. Hij toch sprak van handelingen, gevoed met hetgeen den Javaan is afgeperst, en hij vergeleek de op *hoog gezag ingestelde cultures* met *slavenplantages in West-Indië.*

Dit alles was het, volgens den heer Hartsen, dat aan de zaak een minder gunstig aanzien gaf. Slechts een weinig kracht en energie achtte hij noodig om in zeer korten tijd de vooruitzichten te verbeteren.

Omtrent het consignatie-stelsel liet zich de heer Hartsen iets omzichtiger

uit. Men moest daarbij op twee belangen letten: het belang van de Nederlandsche Handelmaatschappij en dat van de markt der koloniale producten. Het eerste was in zekeren zin bijzaak, maar het bestaan van een lichaam met 33 millioen kapitaal, dat veelal in Indië wordt gebruikt, was niet onverschillig, en in tijden van geldcrisis op Java was die kracht dikwijls van het grootste nut geweest. Het tweede belang was echter van het uiterste gewicht. De markt der koloniale producten was de grondslag van onzen handel en onze scheepvaart en daarom van het grootste aanbelang. Men behoorde derhalve uiterst omzichtig te zijn met hetgeen men op dit oogenblik doet, nu niemand weten kan welke gevolgen de doorgraving van de landengte van Suez zal hebben voor den wereldhandel. De eenige voorwaarde onder welke, overigens, de heer Hartsen zou kunnen toestemmen in eene algeheele loslating van het consignatie-stelsel, zou zijn dat men krachtig de hand hield aan het stelsel van differentiëele uitgaande rechten op Java. Dus bestendig den handel dwingen naar Nederland, liefst door verplichte consignatie, of althans door differentiëele rechten als het niet anders kan. Geen wonder dan ook, dat de heer Hartsen in de ontboezeming van den Minister de Waal: «Batavia moet worden een emporium van den handel tegenover Singapoer,» slechts eene poëtische gedachte ziet, die niet voor verwezenlijking vatbaar is. Het had den schijn van een geniaal denkbeeld om die kale rots, die tot zulk een grooten bloei is geraakt, weêr tot niet te doen terugkeeren. Maar volgens den heer Hartsen moest men niet vergeten, dat de kracht van Singapoer ligt in zijne geografische ligging en in de omstandigheid, dat Singapoer eene vrijhaven is. Hij geloofde niet, dat de Nederlandsche of de Nederlandsch-Indische fiscus zou veroorloven van Batavia eene vrijhaven te maken. Hij geloofde ook niet, dat het aanging om de hoofdplaats van een rijk produceerend eiland te vergelijken met een enkel punt, door de natuur aangewezen voor den transitohandel.

De beschouwingen van den heer Hartsen mogen, van zijn standpunt, fraai wezen, zij zijn niet vrij van eene groote mate van oppervlakkigheid. Den achteruitgang van het cultuurstelsel zou men, volgens hem, alleen te danken hebben aan de bestrijding die het ondervonden heeft en waardoor het in discrediet gebracht is. Wij gelooven dat, als dit argument opging, het voorzeker eene bittere veroordeeling van het stelsel zelf zou inhouden. Hoe, naar uwe overtuiging zijn de grondslagen waarop het berust de eenige die, onder de bestaande omstandigheden, welvaart kunnen brengen onder de Indische bevolking, die haar kunnen ontwikkelen en tevens de financiën van Nederland kunnen redden! Het stelsel is de steen der wijzen, het verbindt de belangen van Indië en Moederland op onverbeterlijken voet; het laat niets te wenschen overig noch voor de Nederlanders noch voor de Indiërs. En dat volmaakte stelsel zwicht en dreigt geheel te bezwijken onder de aanvallen

van het gesproken en geschreven woord. Een wonder, voorwaar, grooter dan eenig wonder dat ooit werd vertoond! Tot dus ver toch gebeurde het nooit, dat eene schepping van den menschelijken geest die intrinsiek waar, goed, deugdelijk was, onder de mokerslagen der kritiek moest bezwijken. Integendeel, hoe harder de kritiek de waarheid aanvalt, hoe glansrijker zij telkens weder te voorschijn treedt. Zelfs de vindingen van het vernuft die gedeeltelijk juist, gedeeltelijk verkeerd zijn, gaan niet ten eenenmale verloren. De gebrekkige vorm alleen vervalt en de bruikbare kern wordt de kiem van iets beters, iets volmaakters.

Indien dus het cultuurstelsel bezwijkt, dan is het voornamelijk omdat het intrinsiek zulke gebreken heeft, dat de eenvoudige toelichting van die gebreken voldoende is om alle nadenkenden tegen het stelsel in te nemen. Wanneer de heer Hartsen er prijs op stelt ook die gebreken te leeren kennen, hij zal niet ver behoeven te zoeken om er alle bijzonderheden van te vernemen. In de jongste algemeene vergaderingen van het Indisch Genootschap werden zij nog onlangs besproken, juist wat betreft de gouvernements-koffiecultuur, om welke het hier voornamelijk te doen is. Indien hij zich de geringe moeite wil getroosten om de verslagen van deze deskundige vereeniging te lezen, zal hij spoedig op de hoogte zijn van de redenen welke die cultuur stationnair doen blijven en met wissen achteruitgang bedreigen. De hoofdredenen zijn: het uitsterven der oude tuinen en de onmogelijkheid voor het Gouvernement om de inlanders te dwingen op nog grooter afstanden dan gemiddeld 20 palen nieuwe tuinen te gaan aanleggen. Het uitsterven van oude boomen is menschelijkerwijze niet te verhoeden, en wij betwijfelen het zeer, dat, zelfs met veel kracht en energie-betoon, de Indische regeering de bevolking er toe krijgen zou om de koffiecultuur in ver verwijderde wildernissen uit te breiden, gesteld de Indische regeering zou zoo iets nu nog durven ondernemen en niemand zou met verontwaardiging opkomen tegen een dergelijk misbruik van gezag.

Overigens zou de heer Hartsen wel doen om ten minste kennis te nemen van de officiëele bescheiden, die tot de zaak waarover hij spreekt betrekking hebben, ten einde zich voor belachelijke *blunders* te behoeden. Met het *aplomb* der zalige onwetendheid roept hij zegevierend uit, dat men woeste gronden voor koffie uitgeeft in de buurt van gouvernements-tuinen. Hoe die uitgifte aan de officiëele cultuur kwaad zou doen, gesteld zij geschiedde inderdaad, is niet recht duidelijk. Het Gouvernement toch betaalt den inlander alleen het product dat hij aan de lands pakhuizen komt aanbieden. Het kan dus nimmer bedrogen worden. Geen koffie, geene betaling. Daarentegen werkt de particulier bestendig met daglooners. Hij betaalt voor het aanleggen en schoonhouden der tuinen; hij betaalt voor het plukken, het ontbolsteren en het drogen der vrucht. Betwijfelt men nu de goede trouw der inlanders, dan zou men kunnen aannemen, dat de loon-

trekkenden de particuliere koffie bij 's lands pakhuizen gaan verkoopen, nadat zij voor hunnen arbeid betaald zijn, om op die wijze dubbel te snijden: dus juist het omgekeerde van hetgeen men onderstelt dat zij in hun belang doen, indien particuliere koffietuinen de gouvernements-tuinen te zeer naderen. Maar de geheele zaak bestaat slechts in de verbeelding van den heer Hartsen. Zoo de Indische regeering een verwijt verdient, dan is 't het verwijt dat zij, in de zorg voor haar troetelkind, de gedwongen koffiecultuur, de vrees voor aanraking met de mededingende particuliere cultuur tot het ongerijmde drijft. Volgens het laatste Koloniaal Verslag werden in 1866 *dertien* aanvragen om uitgifte van gronden in huur afgewezen, «inzonderheid met het oog op de belangen der gouvernements-koffiecultuur.» Daarentegen verhaalt het Verslag, dat «de «vraag of de ligging in elkanders «onmiddellijke nabijheid van in huur aangevraagde perceelen van gelijk«tijdige uitgifte moet doen terughouden, wanneer de bestaande bepalingen zich «overigens niet tegen het in huur geven verzetten, door de Indische regee«ring in Februarij 1867 in ontkennenden zin werd beslist.» Dus geen vrees voor mededinging van de particuliere koffietuinen onderling, maar afwijzing van aanvragen wanneer de woeste gronden de gouvernements-tuinen nabij komen.

Niettegenstaande deze en dergelijke angstige voorzorgen, blijft de toekomst der gouvernements-koffiecultuur zeer bedenkelijk. De tuinen op belangrijke afstanden van de bewoonde streeken sterven van lieverlede uit; de regeering kan onmogelijk de bevolking naar de ver afgelegene wildernissen drijven om er nieuwe tuinen aan te leggen. Alleen particulieren zijn, uit den aard der zaak, in de gelegenheid om loontrekkende arbeiders in de nabijheid der tuinen te lokken en aldaar te vestigen, in één woord, om de cultuur, die, volgens het dwangstelsel gedreven, te niet moet gaan, in stand te houden en uit te breiden. Afstand van de gouvernements-tuinen is dus het eenige middel dat eene goede uitkomst belooft, en hoe eerder het Gouvernement daartoe door de wetgevende macht wordt gemachtigd, des te spoediger zal men weder de Java-koffie die uit andere landen op de wereldmarkten de loef zien afsteken.

De vervanging van het verplicht consigneeren der Indische producten naar Nederland door hooge differentiëele rechten zou zoo goed, of liever zoo kwaad, wezen als het consignatie-stelsel te behouden. De wensch is juist dat het stelsel worde verlaten om zijne gevolgen, — ten einde de producten vrijelijk op Java verkocht worden voor de bestemming waarvoor zij het meest geschikt zijn en hooge prijzen kunnen besteed worden, bij voorbeeld naar Amerika, Australië en de naburige groote Europeesche nederzettingen. Als de producten voor die markten met meer voordeel kunnen verkocht worden, is het eene dwaasheid te dwingen ze naar Europa te voeren, en het zal meer en meer en meer blijken dwaasheid te zijn, wanneer men het stelsel blijft vasthouden.

Het verplicht consigneeren doet meer in schijn dan in werkelijkheid de koffiemarkt in Nederland behouden. De voorname reden daarvan is, dat onze Nederlandsche havens de beste handels- en aanvoer-plaatsen zijn en blijven voor de behoefte der Rijnstreken en Midden-Duitschland aan koloniale producten, en daar het transport van suiker en koffie om de Kaap naar Nederland wel vooreerst, zoo niet steeds, voordeeliger zal zijn dan via Suez, is het te verwachten, dat altijd een groot deel der op Java te verkoopen producten naar Nederland zal gaan, zoo als tot dus ver geschiedt. De opening van het Suez-kanaal, met de gevolgen die deze nieuwe waterweg zal hebben voor het algemeen handels-verkeer, zijn des te grooter drangredenen om het consignatie-stelsel te verlaten. De koffie van Ceilon, die vrijelijk wordt uitgevoerd, zal nu waarschijnlijk het voordeeligst naar de Middellandsche zee kunnen gaan, en dus met minder kosten onder het bereik der verbruikers in Europa komen. Stellig zal die koffie een machtige mededingster zijn voor de Java-koffie in de Zuid-Duitsche Staten, Rusland en andere landen. Het zal dan de vraag zijn of de Java-koffie op de Nederlandsche markt hare waarde zal behouden en den aftrek zal hebben dien ze tot nu toe had, zoodat meer beperkte aanvoer dan de gedwongen consignatie medebrengt, zelfs in het belang van de Nederlandsche markt zou kunnen wezen.

Geen kunst- en dwangmiddelen kunnen den wereldhandel beheerschen. Die wereldhandel is gegrond op wederkeerige behoeften, en die behoeften zoeken bevrediging op de markten welke de natuur als de meest voordeelige aanwijst. Was Nederland niet de voordeeligste koffie-markt van Noord-Westelijk Europa, het verplicht consigneeren der producten zou niet lang gebaat hebben en reeds lang zouden mededingende markten elders de voorkeur verkregen hebben. Het is daarom zaak het verkeer aan den vrijen handel over te laten. Beter dan door kunstmiddelen zal hij zorgen dat de markt behouden en steeds in evenredigheid der behoeften voorzien wordt. Thans werkt het consignatie-stelsel doodend voor den Nederlandschen ondernemings-geest. Indien de heer Hartsen daarvan niets te Amsterdam gewaar wordt, dan verzoeken wij hem eens na te denken over de woorden door den heer den Tex, secretaris der Kamer van Koophandel te Amsterdam, onlangs in *Felix Meritis* uitgesproken, na zijne terugkomst uit Egypte.

«De Nederlandsche horizont is zeer beperkt; daarom is het goed eens «buiten Nederland te gaan en vergelijkingen te maken tusschen hetgeen «men in andere landen ziet en hetgeen ons land oplevert. En op het spe«ciale terrein van den handel zou ik kunnen wijzen op het nut om eens «andere koopsteden, andere havens zelfs maar alleen te zien. Zijn wij allicht «geneigd bij een bezoek van Engeland, de groote geschiktheid van den «Engelschman voor den handel en zijn meesterschap in den wereldhandel «erkennende, met onzen minderen rang vrede te hebben, en gaat daardoor

«de les der vergelijking voor ons verloren, — bij een bezoek van Fransche «havens en koopsteden kan hetzelfde niet gelden. Is men niet gewoon op «Franschen handel en scheepvaart een weinig neder te zien? Maar — bid «ik u — schenkt eens uwe aandacht aan het vertier, dat de handel aan «Marseille geeft, gaat zijne ontwikkeling sedert de laatste jaren na, bovenal «bewondert die prachtige stoombooten, ware zeekasteelen, waarvan er daar «3200 jaarlijks binnenkomen, en denkt dan eens aan thuis. Werd Holland «weder eens door Frankrijk overmeesterd, wie zou thans: *la troisième ville «de l'empire* zijn? Wij kunnen klein worden onder den indruk van een «dergelijk schouwspel, wij moeten erkennen dat wij missen, bijna totaal «missen, wat den bloei van anderen uitmaakt, en dat wij, terwijl we roemen «op de voordeelen die wij ontegenzeggelijk bezitten, onze oogen gesloten «houden voor onze minder gunstige verhoudingen of die te veel vergoe«lijken. Stoom regeert thans de wereld; gaat en ziet de bewijzen in de «groote koopsteden en havens, waar spoorwegen en stoombooten in massa «het verkeer bedienen, en ge zult beter nog overtuigd worden dan door de «meest nauwkeurige statistieke cijfers [1]).»

Waaraan zijn deze onbehagelijke, doch trouw uit ons volksleven gegrepen trekken te wijten? Niet aan onze mindere kennis van handel, aan onze mindere energie als zeevarenden, aan ons gebrek aan kapitaal. Maar cultuur- en consignatie-stelsels hebben onzen ondernemingsgeest uitgedoofd. Wij hebben het Gouvernement de taak laten opnemen welke aan het volk behoort, hier en in Indië; wij zijn loontrekkende agenten van den monopoliseerenden Staat gaan worden; in plaats van orders te geven, hebben wij ons gewend orders te ontvangen en als onverschillige bedienden uit te voeren; in stede van onze kapitalen te wagen, de risico van groote ondernemingen te loopen, ten einde aanspraak op verdiende winsten te kunnen maken, teren wij op gouvernemens-kapitaal en trachten wij ons met den afval van den Indischen buit te vergenoegen.

Laat ons dus uit het verleden ten minste eene verstandige les voor de toekomst trekken! Laat ons terugkeeren tot de beginselen van vrijen handel, van onbelemmerde ontwikkeling, waardoor Nederland eenmaal groot en machtig werd, en die ons nog eene waardige plaats in de groote wereldbeweging kunnen doen innemen. Laat ons de vrijheid huldigen, zoowel in Indië als in Nederland, en er is schier geene grens aan te geven voor het veld der nationale bedrijvigheid. De Nederlandsche handelaren, en niet het minst de Nederlandsche Handelmaatschappij en de andere crediet-inrichtingen welke zich met 't oog op Indië in Nederland hebben gevestigd, zullen wel zorgen, dat hier de natuurlijke markt van koloniale producten gevestigd

---

[1]) *Egypte en het Suez-Kanaal. Voorlezing.* Amsterdam, P. N. van Kampen, 1870.

blijve. De Handelmaatschappij zal ophouden als agent van den Staat te fungeeren; maar wij meenen te weten, dat zij volkomen voorbereid is om als principaal op Java op te treden en haar kapitaal daar te besteden voor het doel hetwelk haar bij hare oprichting werd aangewezen, en dat zij met het cultuur- en consignatie-stelsel nimmer mocht bereiken.

Maar in Indië zelf zal het veld der Nederlandsche bedrijvigheid zich ontzaglijk verruimen, zoodra Java, Sumatra en andere eilanden van den Indischen Archipel niet meer verplicht worden om uitsluitend voor de Nederlandsche markt te produceeren. Indië zal dan bovendien koffie, suiker, indigo enz. voortbrengen voor Australië, Amerika, misschien met zijne voortbrengselen op alle wereldmarkten mededingen, en in dien groothandel kunnen onze schepen en onze handelaars hun aandeel nemen, als slechts weder de oude veerkracht bij onze handelslieden en reeders ontwaakt.

Met dit vooruitzicht ligt er in het gezegde van den minister de Waal: «Batavia moet worden een emporium van den handel tegenover Singapoer» iets meer dan eene poëtische gedachte. Voorzeker moet hier niet gedacht worden aan een verouderd, kortzichtig plan, om Singapoer in den grond te booren. Het steeds grooter wordende verkeer tusschen Engeland en andere Europeesche landen en China is voldoende, om bestendig de verwezenlijking van dergelijke plannetjes te verijdelen. Maar tegenover Singapoer kan Batavia evenwel eene grootsche wereldhaven, een groot wereldentrepôt worden. De geografische ligging van Batavia is niet minder gunstig dan die van Singapoer. Het heeft op deze laatste plaats voor, dat het de grootste haven is van een rijk produceerend eiland met eene talrijke bevolking, wier consumeerend vermogen bij de ontwikkeling van de loongevende particuliere nijverheid aanzienlijk zal rijzen. Indien reeds vèrziende mannen, gelijk Raffles, de ligging van Java en Batavia voor den handel met Zuid-Azië, China en Japan roemden; indien men bedenkt dat de waarde van die ligging sedert aanzienlijk is toegenomen door de groote nederzettingen op de Noord-Westkust van Amerika, in Australië en Nieuw-Zeeland, dan mag men de drogredenen van hen die nog de zwakke kunstmiddelen van een zieltoogend stelsel inroepen, versmaden en aandringen op de toepassing van de eenige ware beginselen, waardoor de Nederlandsche ondernemingsgeest zich weder zal doen gelden en Batavia zijne grootsche bestemming als wereldentrepôt zal bereiken.

GOUVERNEMENTS-WISSELTREKKING TE BATAVIA.

In het mail-overzicht van den Java-bode van 8 Februari ll. leest men: «De inschrijving voor Gouvernements wissels op 5 dezer heeft niet aan het oogmerk beantwoord. Het totaal der inschrijvingen bedroeg slechts iets meer dan de helft van het benoodigde bedrag, hetwelk door het Gouvernement op één millioen bepaald was.»

Vreemd verschijnsel inderdaad, wanneer men het resultaat van de tot dusver plaats gehad hebbende inschrijvingen nagaat. In het afgeloopen jaar werden vijf inschrijvingen gehouden, telkens voor een bedrag van één millioen, dus voor vijf millioen gulden in het geheel, en het totaal der inschrijvingen steeg tot *f* 10,308,062.72 of ruim het dubbele van het gevraagde cijfer. Voor de eerste in dit jaar gehoudene inschrijving, die van 8 Januari, was een bedrag van een half millioen gevraagd, en de aanbiedingen stegen tot *f* 1,531,014 of tot meer dan het driedubbele.

Eindelijk was tegen 5 Februari ll. weder eene inschrijving aangekondigd, waarbij het benoodigd bedrag op 1 millioen gesteld was, doch in plaats dat de aanbiedingen dit cijfer overschreden, werd slechts voor een totaal van *f* 506,521 ingeschreven.

Die inschrijving is dus mislukt, even als de inschrijving van 8 Januari ll. mislukt kan genoemd worden, wijl van de aangebodene *f* 1,531,014 slechts voor een bedrag van nog geen drie duizend gulden (*f* 2982.44) gegund is. Met de kennis die wij door de nu gevolgde gedragslijn der Regeering omtrent hare inzichten op dit punt erlangd hebben, is het te verwachten dat ook de eerstvolgende uitbestedingen geen meer bevredigend resultaat zullen opleveren, en niet onwaarschijnlijk zullen zich dan van verschillende kanten stemmen doen hooren, die op die mislukte uitbestedingen zullen wijzen als op een afdoend bewijs, dat het ondenkbaar is om door wisseltrekking geregeld in de behoefte der Indische kassen te voorzien, en dat het stelsel van uitbesteding zelf op den duur onhoudbaar is, en men weêr hoe eer hoe beter tot het oude stelsel behoort terug te keeren.

Het komt mij dus van belang voor om te onderzoeken, waaraan de mislukking van de twee laatst gehoudene uitbestedingen van Gouvernements wissels moet worden toegeschreven, en welke maatregelen behooren genomen te worden om in het vervolg een beteren afloop aan de zaak te verzekeren.

Beide punten zijn reeds op uitstekende wijze besproken door den heer Heinrich Meyer, hoofdagent van de Rotterdamsche Bank te Batavia, in een in den Javabode van 25 Januari ll. geplaatst ingezonden stuk. Eigenlijk heb ik aan zijne argumentatie niets nieuws toe te voegen; doch wijl de Javabode, die geen mail-editie uitgeeft, hier te lande niet zoo algemeen verspreid is, kan het zijn nut hebben om de quaestie der Gouvernements wisseltrekkingen hier ter plaatse nog eens opzettelijk ter sprake te brengen, zij het ook dat ik mij bepalen moet tot eene herhaling van hetgeen door anderen en door mij reeds zoo dikwerf betoogd is.

Na zijn onverdeelde goedkeuring te hebben geschonken aan het in der tijd door den Directeur van Financiën bekend gemaakte plan, dat, te beginnen met Januari 1870, het Gouvernement in zijne behoefte aan fondsen ook zou voorzien door *maandelijksche* trekkingen op Nederland, en wel in dier voege, dat eene inschrijving zou worden gehouden vóór het vertrek van de eerste Engelsche mail in iedere maand, — vraagt de heer Meyer, welke gegronde redenen er voor de Regeering kunnen bestaan hebben, om op den 8sten Januari geene wezenlijke, maar slechts eene gefingeerde inschrijving te houden; «want», zegt hij, «dat het niet om een wezenlijken verkoop van wissels is te doen geweest, bewijst de aangenomen minimumkoers van 101¼ voor wissels op 6 maanden dato. Men heeft de handelaren eenvoudig bij den neus gehad; men heeft inschrijvingen gevraagd, voorwendende, zooals het in de voorwaarden der uitbesteding heet, dat een som van *f* 500,000 in kas *benoodigd* was; en toen de handelshuizen, aan deze roepstem gevolg gevende, in plaats van de gevraagde *f* 500,000, voor *f* 1,531,000 inschreven, had 's lands kas eensklaps geen geld meer noodig, en de heele inschrijving was een grap, want ieder ingewijde kon voorspellen dat, bij een koers van 101¼, de uitbesteding moest mislukken, en indien men werkelijk aan dien prijs meende te moeten blijven vasthouden, dan zou het meer «kaufmännisch» geweest zijn, om eenvoudig bekend te maken, dat men in de maand Januari geen wissels zou afgeven.»

Behalve de tegen 101 en 101¼ gegunde *f* 2982.44 was o. a. ook ingeschreven voor *f* 100,000 tegen 101¾ en voor *f* 620,000 tegen 102, en men zou dus het geheele gevraagde bedrag van *f* 500,000 hebben kunnen bekomen, tot aanmerkelijk beteren koers, dan waartegen in het afgeloopen jaar het meerendeel der toen gegunde wissels zijn verkocht geworden; want men verlieze vooral niet uit het oog, dat de in het vorige jaar geplaatste Gouvernements wissels op 3 maanden na dato betaalbaar waren. Sedert echter schijnt men in «het Gouvernements arbitrage bureau» tot het inzicht te zijn

gekomen, dat men tot geen nadeeliger koers dan 101¼ wissels op Nederland, 6 maanden na dato betaalbaar, behoort verkrijgbaar te stellen, en aan dit systeem heeft de Regeering het te danken, dat in plaats van de voor Januari en Februari als *benoodigd* aangekondigde *f* 1,500,000, voor niet meer dan *f* 65,503.44 in hare kas is gevloeid.

Het mislukken der jongste uitbestedingen is derhalve niet te wijten aan gebrek aan gegadigden, aan machteloosheid van den particulieren handel, maar enkel en alleen aan het vasthouden van Regeeringswege aan een prijs, die op dat oogenblik buiten alle verhouding stond tot de waarde van het verkochte. Reeds de tweede in dit jaar gehoudene inschrijving heeft het zegel gedrukt op de voorspelling van den heer Meyer, «dat invloedrijke firma's zich voor het vervolg van medewerking zullen onthouden, zoolang het Gouvernement eene basis voor zijne operatiën aanneemt, waar niemand mede kan instemmen.» Immers, op ééne uitzondering na, hebben de acht groote mededingers bij de inschrijving van 8 Januari, zich op 5 Februari van verdere deelneming onthouden; en het laat zich aanzien dat voortaan aan de aankondigingen van den Directeur van financiën omtrent de uitbestedingen van Gouvernements wissels even veel aandacht zal geschonken worden, als aan de telken jare hernieuwde waarschuwingen van den Resident van Batavia tegen het afsteken van vuurwerk op oudejaarsavond.

Er is in den laatsten tijd in ons parlement meermalen gesproken van wassen neuzen; maar sterker stuk is, dunkt mij, op dit gebied moeilijk denkbaar, dan om telken maande inschrijvingen te vragen op wissels, en te gelijker tijd aan een wèl verzegeld briefje het geheim toe te vertrouwen, dat die wissels niet zullen gegund worden dan tot een prijs, waarmede niemand kan gediend zijn.

Doch de zaak is te ernstig om er over te gekscheren. Het geldt hier een uiterst gewichtig beginsel, voor Java's geld- en productenmarkt van het grootste belang, en het kan dus niet overbodig geacht worden om wat dieper in de zaak door te dringen.

Hoe komt het Gouvernement aan den minimum-koers van 101¼? met andere woorden, waarom acht het zich bezwaard om in Indië wissels op Nederland verkrijgbaar te stellen tegen een nadeeliger koers dan 101¼? Nog niet lang geleden scheen de Regeering omtrent dit punt nog geene gevestigde overtuiging te hebben; althans bij brief van 9 Mei 1868, No. 7949/8, werd door den Directeur van financiën aan de Bataviasche Kamer van Koophandel o.a. ook de vraag voorgelegd, «of het geene aanbeveling zou verdienen om, in stede van op zes maanden, op eenen korteren termijn, bijvoorbeeld drie maanden, te trekken, en welke in de beide gevallen, op zes of op drie maanden, de laagste koers zou zijn als uiterste grens te stellen?» In haar, in de dagbladen opgenomen antwoord van 13 October 1868, No. 62, zegt de Kamer: «Omtrent het tweede lid der vraag was de

meerderheid van oordeel, dat, zoolang het Gouvernement de keus heeft tusschen wisseltrekking of aanvoer, de limite in geen geval nadeeliger behoort gesteld te worden dan het kostende van aanvoer voor het Gouvernement (101½), en dat, zoo voor dien koers geen geld kan verkregen worden, in het benoodigd bedrag door aanvoer moet worden voorzien..... Bij trekken op kort zicht is een voordeelig verschil van koers voor de Regeering te verwachten, en men meent dat verschil op 1½ à 2% te kunnen stellen bij trekking op zicht en naar rato minder op drie maanden.» Vervolgens wordt melding gemaakt van het gevoelen der minderheid, die zich met eene koers-limite van 101½ allerminst kon vereenigen, doch aangezien de Regeering zich bij de latere regeling der zaak blijkbaar vereenigd heeft met de meening van de meerderheid der Kamer, kunnen wij voor het oogenblik de motieven der minderheid, waarvan steller dezes een deel heeft uitgemaakt, met stilzwijgen voorbijgaan.

Tegen het betoog dat het Gouvernement niet behoort te trekken tegen nadeeliger koers dan de kosten van vervoer der specie bedragen, is niets te zeggen. Het is de logische toepassing van het beginsel, dat het punt van uitgang vormde van mijne eerste brochure over den geldsomloop in Nederl. Indië, dat namelijk de wisselkoers tusschen twee landen, waarvan het eene het metaal dat het voor zijne circulatie behoeft, uit het andere trekt, in den regel zooveel in het voordeel zal moeten zijn van het land hetwelk het metaal ontvangt, als noodig is om de kosten van vervoer te dekken. Bedragen de kosten op den vervoer van specie van Nederland naar Java 1½ pCt., dan zal ook de normale wisselkoers 101½ behooren te wezen. Maar nu weet ieder dat een gewoon mensch er onmogelijk rekening bij kan vinden om voor 1½ pCt. specie op Java aan te brengen; de kosten bedragen aanmerkelijk meer, en dit zou ook het geval zijn met de specie-aanvoeren voor rekening van de Regeering, indien zij niet een zeer bijzonder stelsel volgde, door namelijk het berekenen van rente, en soms ook assurantie en vracht, eenvoudig op zij te zetten.

In het achterwege laten van rente bij het uitzenden van specie in natura ligt de eigenlijke cardo quaestionis. Is het door de Regeering omhelsde stelsel het juiste, dan doet zij goed door den koers harer wissels op 101½, of, zooals latere berekeningen haar schijnen aan te geven, uiterlijk op 101¼ te houden; maar is het beginsel waarvan zij uitgaat onjuist, dan is eene vaste koers-limite van 101¼ niets anders dan een uit de lucht gegrepen cijfer, even onverdedigbaar als b.v. het stellen van een limite van *f* 40 voor de door haar te verkoopen koffie zijn zou, op een oogenblik dat de marktwaarde niet meer dan *f* 35 bedraagt.

Ik zal hier niet herhalen wat elders tegen het niet belasten met rente van specie-verzendingen voor regeeringsrekening is aangevoerd. Zij aan wie de quaestie belang inboezemt, kunnen nog niet vergeten zijn het betoog van

den heer F. W. C. Blom, onder het opschrift: *Gouvernements wisseltrekking te Batavia en de uitzendingen van specie derwaarts*, opgenomen in het Juni-nommer van den Economist voor 1868. Ook het Tijdschrift van Nederlandsch Indië van September 1867 toonde op bl. 244 aan, dat, al brengt het Gouvernement geen renteverlies op zijne specie-zendingen in rekening, het verlies toch geleden wordt. Nieuwe argumenten behoeven aan de daar gebezigde niet te worden toegevoegd, doch niet overbodig schijnt het mij toe om er op te wijzen, dat de Regeering in deze zaak verre van consequent is, en ons onwillekeurig herinnert aan het «let op mijne woorden, maar niet op mijne werken.»

Wat bedoelt het niet in rekening brengen van rente anders, dan dat het der Regeering volkomen hetzelfde, volkomen onverschillig is, of zij eene zekere som eenige maanden vroeger of later uitschiet. Dus, wanneer zij b.v. op 30 Juli over *f* 100,000 in Indië moet kunnen beschikken, komt het voor haar precies op hetzelfde neêr, of zij die som op 1 Maart aan boord van een zeilschip bezorgt, met bijbetaling van *f* 1250 aan onkosten, dan of zij op 30 December een op haar tegen 101¼ getrokken wisselbrief van *f* 100,000 J. Ct. met *f* 101,250 N. Ct. betaalt. Het verschil van 10 maanden in de uitbetaling dier som doet, volgens het Regeeringstelsel, niets ter zake af; de gelden zijn toch in kas, en eene verzending er van naar Indië heeft dan nog dit voor, dat men van 1 Maart af geen last meer heeft van het bewaren van het geld. Maar als de gelden waartegen men in Indië trekt, toch in kas zijn, waarom trekt men dan geen wissels op zicht, in plaats van wissels betaalbaar zes maanden na dato? De bewijzen zijn geleverd, en het ligt trouwens in de natuur der zaak, dat de nemers het verschil in waarde tusschen zicht-wissels en zes-maanden-dato-wissels zeer goed weten te appreciëeren. De Bataviasche Kamer van Koophandel, in haar boven aangehaald advies, schat dit verschil op 1½ à 2 pCt., en nu lijdt het geen tegenspraak, dat de Regeering zich voor datzelfde bedrag heeft benadeeld over al de wissels die zij, in plaats van op zicht, op een termijn van zes maanden heeft laten trekken. Is het beloop dier wissels in een gegeven jaar b.v. vijf millioen geweest, dan heeft de Regeering door vast te houden aan eene meening die, van het door haar aangenomen standpunt beschouwd, geen zin hoegenaamd heeft, moedwillig *f* 75,000 à *f* 100,000 weggeworpen.

En dit toegegeven, dan aarzel ik niet om hem wien het aangaat, voor het volgend dilemma te plaatsen.

Uw beweren dat het Gouvernement bij zijne specie- en wisselzaken geen rente behoeft in rekenig te brengen, daar de Nederlandsche schatkist steeds genoeg geld in voorraad heeft, is juist; maar dan is het ook onverantwoordelijk om het land met tonnen schats te benadeelen door uwe wissels 1½ à 2 pCt. goedkooper van de hand te zetten dan in uw stelsel noodig kan zijn.

Of gij behoort uwe specie-uitzendingen wel met rente te belasten; maar als gij dan de rekening opmaakt, zult ge zien, dat gij honderdduizenden verspild hebt door maar voortdurend specie op Java aan te voeren, terwijl ge u op veel voordeeliger voet door wisseltrekking van fondsen hadt kunnen voorzien. Immers bij het in rekening brengen van rente gedurende tien maanden à 4 pCt 's jaars, komt, volgens de becijferingen in het boven aangehaalde artikel van den Heer Blom, de specie, met oorlogschepen verzonden, op $4/^{83}$ pCt. te staan, en is het dus «voor de Nederlandsche schatkist onverschillig, of tot den koers van $104/^{83}$ pCt. wissels uit de Oost op Nederland worden afgegeven, dan of van Nederland, per oorlogschip, specie derwaarts uitgezonden wordt.» Men behoeft slechts na te gaan hoeveel millioenen door de Regeering op Java zijn ingevoerd, terwijl de koersen veel voordeeliger stonden dan $104^3/_4$, om het cijfer te weten te komen waarmede het Gouvernement zich feitelijk heeft benadeeld.

Het wordt meer dan tijd dat de quaestie der Gouvernements wisseltrekkingen nogmaals van alle kanten bekeken worde en het publiek eindelijk te weten kome waaraan men zich te houden heeft. De Regeering zegt dat zij zich niet met het in rekening brengen van rente behoeft in te laten, maar hare daden toonen, dat zij er eigenlijk niet zoo over denkt. Waarom zou zij anders weêr zijn teruggekomen op den maatregel, in het vorige jaar genomen, om wissels op drie maanden dato verkrijgbaar te stellen? Blijkbaar strookte deze regeling niet met de eischen van de Nederlandsche schatkist; en is nu de in dit jaar ingevoerde terugkeer tot het oude stelsel van zes-maanden-dato-wissels niet de meest welsprekende wederlegging van het beweren, dat het voor de Nederlandsche Regeering onverschillig is, of zij de ter voorziening in het Indisch tekort benoodigde sommen eenige maanden vroeger of later uitschiet? De Regeering heeft feitelijk de theorie omhelsd, dat er voor haar voordeel in gelegen is om den betalingstermijn van de op haar getrokken wissels eenige maanden te verschuiven, en hoe zij er onder die omstandigheden toe is kunnen komen om aan het Indisch bestuur voor te schrijven, dat zij op zes maanden na dato tot geen nadeeliger koers dan $101^1/_4$ mag betrokken worden, behoort tot de geheimzinnigheden die men zoo dikwerf ontmoet, wanneer men de handelingen der Regeering in haar karakter van bankier en van koopman in koloniale waren ontleedt.

Indien de Regeering machtiging naar Indië had gezonden om zich op zicht te laten betrekken, dan is het buiten quaestie, dat zij de in Januari en Februari ll. als benoodigd opgegeven *f* 1,500,000 à pari, zoo niet nog iets voordeeliger, zou hebben kunnen plaatsen. Zij heeft deze gelegenheid niet benuttigd, en daar het benoodigde geld in Indië wel niet uit de lucht zal komen vallen, zijn, op ontvangst van het bericht dat de inschrijvingen mislukt waren, hier vermoedelijk reeds maatregelen genomen. om die *f* $1^1/_2$

millioen naar Indië te verschepen. De hierop vallende kosten beloopen, à 1¼ pCt., *f* 22,500, en dit geld kan dus in den vollen zin des woords als weggegooid beschouwd worden, alleen ter wille van eene fantaisie der Regeering, die in dit bijzondere geval allen redelijken grond blijkt te missen. Immers voor 's lands kas is het volkomen hetzelfde, of, na aankomst der Indische mail van Januari en Februari voor *f* 1,500,000 aan zichtwissels had moeten betaald worden, of dat hetzelfde bedrag tot verzending naar Indië uit 's lands kas moet worden genomen.

Waar de cijfers zoo duidelijk spreken, behoeft het, dunkt mij, geen verder betoog, dat op den thans door de Regeering gevolgden weg niet verder kan en mag worden voortgegaan; en wat ten slotte de boven gestelde vraag betreft, welke maatregelen behooren genomen te worden om in het vervolg een beteren uitslag aan de uitbestedingen van Gouvernements wissels te waarborgen, veroorloof ik mij om de volgende regels af te schrijven uit dezelfde nota, waarop ik mij in mijn opstel van 4 October 1869 (Tijdschrift van N. I. 1869, Deel II, bl. 358) heb beroepen, en wel voor zoo ver het mijne beschouwingen betreft over de bij zijne boven aangehaalde missive van 9 Mei 1868 door den Directeur van financiën gedane vraag, «of er genoegzame zekerheid is dat steeds wissels zullen worden gedebiteerd tot het bedrag dat noodig is, zelfs zoo dat de wisseltrekking de eerste plaats in de voorziening der Indische kassen zou kunnen innemen?»

«Er is (zoo schreef ik den 16 Juni 1868), naar mijne gemoedelijke overtuiging, genoegzame zekerheid, dat door het Gouvernement steeds wissels zullen worden gedebiteerd tot het bedrag dat noodig is, wanneer het Gouvernement de zaak aan haren natuurlijken loop overlaat, en slechts geen gehoor geeft aan het advies om zijn papier niet beneden den koers van 101½ los te laten. Even goed kan het Gouvernement gaan aankondigen, dat het quantum te verkoopen producten zal verdubbeld worden, maar dat de koffie minstens *f* 40 per pikol en de suiker *f* 18 voor n°. 16 moet opbrengen. In dat geval zullen zich natuurlijk geen liefhebbers opdoen, en dit wijte men dan niet aan machteloosheid van den particulieren handel, maar enkel en alleen aan de verkeerde inzichten van den verkooper. Ik ben er zeker van, dat, wanneer men eenvoudig alle kunstmiddelen vermijdt, en de zaak aan de natuurlijke werking van vraag en aanbod overlaat, het Gouvernement steeds den best mogelijken koers voor zijne wissels zal bedingen, en wisseltrekking gerust de eerste plaats kan innemen ter voorziening in het Indisch tekort.»

Amsterdam, 31 *Maart* 1870. N. P. VAN DEN BERG.

BOEKAANKONDIGING.

Javaansche almanak voor 1870 (*zeventiende jaargang*) *onder redactie van A. B. Cohen Stuart, ambtenaar voor de Javaansche taal en letterkunde te Batavia, uitgegeven door G. C. van Dorp en Co. te Samarang.* 12°.

Onder de nuttige geschriften, die van gouvernementswege in Nederlandsch Indië worden uitgegeven, mag men voorzeker het Javaansche boekske rekenen, aan het hoofd dezer aankondiging vermeld. Sedert een aantal jaren heeft deze almanak geregeld het licht gezien. De vorm van den tegenwoordige wijkt in enkele kleinere bijzonderheden af van dien der vroegere, van welke afwijkingen de schrijver op een paar bladzijden, die tot inleiding dienen, rekenschap geeft. De jaren der Hedjrah zijn hier namelijk in ééne kolom geplaatst met die der Javaansche jaartelling en niet, zooals in vorige jaargangen, in eene afzonderlijke kolom. Verder loopt de kalender tot Juli 1871, voor het geval dat in het begin van 1871 nog geen nieuwe almanak verschenen of door dezen of genen nog niet ontvangen mocht zijn. In de opgaven omtrent het Bestuur is weggelaten wat van weinig belang scheen te wezen. Dit een en ander is mij alleszins doelmatig voorgekomen. Om den lezer van dit tijdschrift te doen zien wat men hier vindt, laat ik eene opgave van den inhoud volgen.

Na het bovenvermeld woord van inleiding van den schrijver, eene verklaring der in dezen almanak gebezigde teekens en verkortingen en opgave der maaneclipsen, die in 1870 en Januari 1871 op Java en Madoera zichtbaar zullen zijn, volgt bl. 1—36 de kalender, die de Europeesche, Mohammedaansche, Javaansche en Chineesche tijdsverdeeling bevat. Ook de dagen der zeven-, zes- en vijfdaagsche week der Javanen, de indeeling van het

zonnejaar in twaalf maanden of jaargetijden van ongelijke lengte, mångsa genaamd, en de jaren der windoe's (een cyclus van acht jaren) vindt men hier vermeld [1]). Bl. 37—40 vindt men eene opgave der christelijke feestdagen, ook omtrent Nieuwejaarsdag en 's Konings verjaardag; verder van de Mohammedaansche, Javaansche en Chineesche feestdagen. Onder de Javaansche zijn hier de dagen te verstaan, waarop de Soenan van Soerakarta, de Sultan van Djokjokarta, de Pangeran Adipati Arjå Mangkoenegåra en de Pangeran Adipati Soerjå Sasraningrat (gewoonlijk prins Pakoe Alam genoemd) geboren en aan de regeering gekomen zijn. Bl. 41—98 bevatten de naamlijst van de leden der hooge Regeering te Batavia, der residenten en der voornaamste overige Europeesche en inlandsche beambten in elke residentie; hierbij is ook opgegeven sedert wanneer zij hun ambt bekleeden, volgens onze en de Javaansche tijdrekening; bl. 98—105 de namen en rangen der inlandsche officieren van de Javaansche en Madoereesche troepen en de voor memorie bij het militair departement gevoerde officieren, waarbij vermeld is sedert wanneer zij in het bezit van hun tegenwoordigen rang zijn; Bl. 106—118 verschillende mededeelingen omtrent het vorstenhuis van den Soenan; bl. 118—124 dergelijke mededeelingen omtrent den Pangeran Mangkoenegåra en zijn legioen; bl. 125—131 gelijksoortige opgaven omtrent de dynastie van den Sultan, en bl. 131—132 over den Pangeran Pakoe Alam en zijn geslacht. De laatste bladzijden worden ingenomen door eenige verbeteringen en bijvoegselen. Eene aangename toegift ontvangen wij in een aanhangsel van 13 bladzijden, waarin eenige raadsels en zoogenaamde pralambang, eene soort van geheimzinnige vergelijkingen, allen in dichtmaat, worden medegedeeld [2]).

De heer Cohen Stuart heeft zooveel mogelijk naar nauwkeurigheid in zijne opgaven getracht en die was dikwijls niet gemakkelijk te bereiken, omdat de Javaansche Courant en de Regeerings-almanak van Nederlandsch Indië onvoldoende zijn om hem op de hoogte te houden van de mutatiën in het personeel der ambtenaren, hun bevordering enz. Eene andere moeilijkheid lag in de transscriptie in Arabisch schrift van de eigennamen van sommige personen, meestal pangoeloe's, zoodat men enkele malen een vraagteeken aantreft, waar de heer Cohen Stuart aan de juistheid zijner schrijfwijze heeft getwijfeld.

---

[1]) Meer bijzonderheden omtrent de Javaansche tijdrekening zijn te vinden in de belangrijke inleiding, die de heer Cohen Stuart voor den Regeerings-almanak van N. I. gegeven heeft.

[2]) Over de beteekenis van pralambang, vgl. Roorda en Meinsma, Suppl. op het Jav. woordenb., het vervolg op dit woordenb. van P. Jansz en vooral het 2e deel der Jav. zamenspraken van Winter, bl. 248 vgg.

Deze Javaansche almanak is een zeer geschikte vraagbaak voor allen, die inlichting zoeken omtrent het een of ander van hetgeen hierboven in de inhoudsopgave is vermeld. Ook de typographische uitvoering geeft alleszins stof tot tevredenheid. Wij hopen dat nog vele Javaansche almanakken door de hand van den heer Cohen Stuart bewerkt en van dezelfde drukpers het licht mogen zien.

G. K. N.

VARIA.

De heeren J. en C. Rueb & Zonen, de bekende groote suikermakelaars te Rotterdam, die maandelijks een bericht in de Fransche taal van hun artikel over Europa verspreiden, voegden aan dat over Februari jl. eene beschouwing toe over L'IMPÔT SUR LES SUCRES EN HOLLANDE, die ons ook voor Java van genoegzaam belang toeschijnt om haar hier, zooals zij daar voor ons ligt, over te nemen, en zonder dat wij het noodig achten daaraan iets toe te voegen.

Dans la revue mensuelle qui précède, nous avons mentionné, que selon les avis reçus, il était question d'un abaissement de l'impôt sur les Sucres tant en Amérique qu'en Angleterre. Bien que jusqu'ici aucune décision n'ait été prise, et que ce ne soient que des bruits dont la réalisation puisse encore être ajournée, il est certain que cette idée existe chez les deux gouvernements, et c'est pourquoi nous croyons utile d'appeler sur ce sujet l'attention du commerce et du public en Hollande.

Nous avions espéré que notre gouvernement se serait associé à cette idée depuis bien des années, mais malheureusement il n'a point apprécié l'intérêt du commerce et du trésor même, en se mettant au premier rang des nations qui ont rompu avec le système de lourds impôts, comme cela a été le cas lors de l'abolition des lois de navigation, mesure dont tout le commerce Hollandais a compris l'avantage à temps opportun.

C'est que le système du libre échange pouvait entrer bien plus vite dans les idées de la plupart des commerçants Hollandais, renommés de tous temps comme bons calculateurs. Il n'en était point de même d'un système d'impôt et de remboursement de droits à la sortie, du reste fort compliqué, dont les conséquences ne furent appréciées que par quelques personnes; cet impôt, sans répondre aux prévisions du trésor, a provoqué le mécontentement des populations. L'opinion publique y a vu, à tort ou à raison, une espèce de prime que le consommateur était appelé à payer à la raffinerie. Il constituait un système vicieux en opposition flagrante avec le principe du libre échange que l'opinion nationale avait embrassé avec enthousiasme.

L'ignorance à ce sujet avait tellement envahi les esprits que bien des gens prétendaient, en jetant les hauts cris, que les nations étrangères profitaient du bon marché de nos Sucres exportés, au détriment de la nation qui en supportait le fardeau!!!

Sous de telles impressions il était facile au Gouvernement de faire passer la loi actuelle par laquelle on supposait: 1°. Faire un pas nouveau vers le principe du libre échange, 2°. Abolir la protection accordée à la raffinerie. La nation crut voir dans cette loi un moyen de se débarrasser d'un lourd fardeau.

Après un essai de quatre ans on commence à être convaincu généralement:

1°. Que les Sucres impurs bruns et noirs et des colonies étrangères, protégés par la convention nationale, ont relevé la tête, au détriment du vrai Sucre.

2°. Que la convention est contre l'intérêt de nos Colonies Orientales, ce que le Gouvernement lui même a déjà avoué dans ses considérans lors du débat sur la loi, mais ajoutant qu'il jugeait nécessaire de faire ce sacrifice, pour parvenir à la conclusion de cette alliance, dont on se promettait des merveilles.

3°. Que la convention internationale, au sujet de laquelle le Chancelier de l'Echiquier en Angleterre se prononçait en ces termes il y a peu de jours: *Conclure des traités avec l'Etranger est le système le plus vicieux auquel puisse recourir une nation qui a embrassé le principe du libre échange, car c'est là l'idée mère de cette hérésie économique, connue sous le nom de réciprocité*, que la convention, disons nous, n'est strictement exécutée ni en France ni en Belgique.

4°. Qu'elle est à l'avantage du Sucre *indigène étranger*.

5°. Que la nation paye les frais avec une patience et un stoicisme exemplaires, fournissant au trésor la somme de 4 à 5 millions de florins par an.

6°. Que la raffinerie, sauf les difficultés fiscales, n'en souffre nullement, et se trouve dans un état florissant.

C'est dans le moment actuel, lorsqu'on s'occupe de relever par des moyens que nous ne désirons point discuter ici, la position des fabricants de Sucre à Java, que nous jugeons opportun de rappeler au commerce et au gouvernement le lourd fardeau qui pèse sur la nation, en même temps qu'il est en opposition flagrante avec l'intérêt de nos Colonies et de notre commerce.

Les quatre premies points que nous venons de citer, sont sans remède d'ici à six ans, car la convention qui nous a accroché au char de la France et de l'Angleterre, bien que mal exécutée, existe.

Mais il n'est pas besoin d'attendre l'expiration de la convention pour remédier au cinquième, car le chiffre de l'impôt est resté au choix de chaque gouvernement. Et comme nous l'avons dit, nous avons cru opportun de fixer l'attention sur ce sujet, au moment où dans d'autres pays on se préoccupe de modifications à apporter de nouveau à des impôts déjà de 45 °/₀ au-dessous des nôtres.

Il nous suffira de donner ci-dessous le tableau de l'impôt sur le Sucre raffiné (considéré partout comme l'unité des droits selon laquelle se règlent les diverses nuances de Sucre brut) en quelques pays par 100 Kil. et Florins de Hollande:

Angleterre	*f* 14.88	par	100	Kil.	
France.	„ 22.32	„	„	„	
Allemagne.	„ 18.—	„	„	„	
Belgique	„ 22.—	„	„	„	
Amérique	„ 27.—	„	„	„	droit depuis la Guerre.
Hollande	„ 27.—	„	„	„	
Espagne	„ 13.40	„	„	„	
Italie . . . . . , .	„ 13.89	„	„	„	

Dans tous ces pays il n'y a que l'Amérique qui, par des droits de Guerre, égale le chiffre de l'impôt en Hollande; on peut donc qualifier ce dernier de véritable Impôt de Guerre.

La Hollande, qui a aboli les droits sur les céréales, les charbons, la viande et tous les articles de première nécessité, les octrois, la majeure partie des droits différentiels, les droits de tonnage, les brevets d'invention, le timbre des journaux, qui a diminué le port de lettres, et tâche de le diminuer d'avantage, la Hollande enfin qui ne prélève des droits d'entrée sur la plupart des articles qu'à titre de contrôle, et s'est montrée partisan du commerce libre, maintient cet impôt excessif au détriment de la nation, de ses colonies, et de son commerce.

Si l'on nous objecte les besoins du Budget! une somme de 5 millions de florins! cela ne changera rien aux arguments suivants que nous soumettons à nos lecteurs.

1°. L'expérience a prouvé jusqu'à l'évidence, que le nombre des raffineries existantes ne peut être beaucoup dépassé sans nuire au soutien des prix des Sucres acquittés, obtenables à l'intérieur.

2°. La consommation du Royaume s'est augmentée en quatre années de 24 à 34 millions de Kil. Les recettes du trésor le prouvent. Mais le chiffre ne dépasse point 10 Kil. par tête. En Angleterre, où le chiffre de l'impôt est 45 % au-dessous de la Hollande, la consommation est arrivée au chiffre de 20 Kil. par tête.

3°. Il est donc hors de doute, qu'avec un abaissement de l'impôt à *f* 12 au lieu de *f* 27, la consommation atteindrait en peu d'années le double ou le triple de ce qu'elle est a présent.

4°. En proportion de l'accroissement de la consommation, le nombre des raffineries pourrait être doublé.

5°. A cet agrandissement de la consommation correspondrait un agrandissement proportionnel de l'importation et l'exportation de Sucres, au grand avantage du commerce et des milliers d'individus qui en profiteraient.

6°. L'intérêt de nos colonies Orientales, dont le Sucre brut importé vaut ici en moyenne *f* 32 par 100 Kil. prix net le No. 14, ne se trouverait plus longtemps lésé d'un impôt de *f* 23.76 (88 %) ou 77¼ % d'impôt de sa valeur, mais sous la même convention payerait un droit de *f* 8,36, ou environ 26 % de sa valeur, ce qui est encore trop dans l'intérêt des colonies.

7°. Sans créer des difficultés pour le trésor, qui en deux ou trois ans se re-

trouverait de nouveau en possession d'une recette annuelle de 5 millions de florins, un tel abaissement de l'impôt profiterait

1. à la Nation,
2. au Commerce,
3. aux Colonies.

Mais si le gouvernement hésite à prendre dès a présent ces mesures radicales, qu'il devra accepter plus tard, qu'il commence donc par dégréver l'impôt jusqu'a *f* 18, avec une distance de 2 ans pour parvenir à *f* 12, jusqu'a ce que la position des besoins du budget lui permette d'arriver à *f* 6, pour abolir l'impôt sur les Sucres d'ici à quelques années. Nous espérons que le moment d'un abaissement notable ne se fera pas attendre plus longtemps, et que nous allons faire un pas de plus dans le chemin qui nous éloigne du temps, ou de mauvais plaisants appelaient les Hollandais les Chinois de l'Europe, à cause de leur ténacité pour des systèmes erronés, pas plus toute fois que le présent impôt.

Men verzoekt ons uit een particulier schrijven uit Midden-Java het volgende mede te deelen:

Onder de zaken wier regeling dringend voorziening vereischt, behoort de quaestie van de zoogenaamde gladakkans, of nachtverblijven voor reizende militairen. Alle legerkommandanten sedert generaal Schimpff hebben niet alleen op hunne reizen in Midden-Java met alle civiele en militaire autoriteiten over die gladakkans gesproken en geconfereerd, maar sedert eenige jaren worden die autoriteiten voortdurend lastig gevallen om adviezen en rapporten waarvan het eene niet anders dan een weêrklank van het andere kan zijn.

Voortdurende inspecties hebben den toestand naar het schijnt nog niet grondig genoeg doen kennen; want weder onlangs bereisde kapitein Phaff een gedeelte van Midden-Java, in commissie om die quaestie te onderzoeken.

Moge het resultaat van zijn commissie zijn, dat eindelijk een doelmatige regeling dezer zaak worde getroffen, opdat deze commissie de laatste zij voor zoo eenvoudig een zaak, die zoodoende al veel geld begint te kosten, maar vooral opdat eindelijk de Nederlandsch-Indische soldaat niet meer geherbergd behoeve te worden in die in heeredienst onderhoudene krotten, — verblijven van zoodanigen aard, dat de militair er meermalen ziekten opdoet tot nadeel en oneer van het Gouvernement.

N.

Wij meenen aan onderstaand aan de Tweede Kamer aangeboden adres een plaatsje in onze Varia te moeten verleenen.

Aan de Tweede Kamer der Staten Generaal

Geven met verschuldigden eerbied te kennen: de Ondergeteekenden allen belanghebbenden bij de suikerindustrie of den suikerhandel van Java,

Dat zij de eer hebben de Tweede Kamer aan te bieden een door den heer J. Millard gesteld betoog der nadeelen, die de Internationale suikerconventie voor de Javasche suikerindustrie heeft teweeggebracht, en die, welke in hoogere mate nog het gevolg zouden worden van de uitvoering van art. 4 der verklaring door de Nederlandsche, Belgische, Fransche en Groot-Brittannische gevolmachtigden geteekend, tot wijziging van eenige bepalingen in de overeenkomst tot regeling der suikerbelasting, de Tweede Kamer aangeboden bij missive van den Minister van Buitenlandsche zaken dd. 9 Februari jl.

Dat de adressanten, ter vermijding van noodelooze herhaling, de vrijheid nemen, zich aan dat betoog te gedragen, warmede zij verklaren gereedelijk intestemmen.

Dat de Ondergeteekenden mitsdien de Kamer met gepasten aandrang verzoeken, de geschetste nadeelen in aanmerking te willen nemen bij de overweging van het Wetsontwerp eener nieuwe regeling van de suikercultuur op Java *en in het bijzonder van het door belanghebbenden aangeboden abonnement*, dat zoowel in Nederland bij de meerderheid der Tweede Kamer en bij de Ondergeteekenden, als, blijkens van onderscheiden zijden ontvangen berichten, ook in Indië grooten bijval vindt, als een geschikt en billijk middel om aan de lang gerekte onzekerheid een einde te maken, en wijders bij de behandeling van voormelde verklaring betreffende de suikerbelasting, de Regeering met nadruk te willen wijzen op de bezwaren, verbonden aan de uitvoering van Art. 4 daarvan.

Hetwelk doende

24 Maart 1870.

A. C. Fraser & C°., A. van Hoboken & Zonen, E. Suermondt & Zoonen & C°., Wilhs. Bunge & C°., Wm. Ruys en Zoonen, van Overzee & C°., Besier Jonkheim & C°., C. Vlierboom en Zonen, Hendrik Muller & C°., Dorrepaal Loopuyt & C°., Mees en Moens, Bonke & C°., Dunlop en Mees, J. en C. Rueb & Zonen, Ch. Hoyack & C°., Reusch en Gleichman, De Rotterdamsche Suikerraffinaderij, W. J. Hoffman, Turing & C°., Internationale Crediet- en Handels-vereeniging te Rotterdam, J. H. Donker Curtius, J. W. Munz, J. J. Blanckenhagen, G. L. Eschauzier, H. H. Borel, De Nederlandsch Indische Handelsbank, A. R. J. Cramerus, G. J. de Clercq, Cramerus & C°., Bunge & C°., van Eeghen & C°., Kanpe & Wilde, Wunderly & C°., van Heeckeren & C°., A. Hendrichs & C°., Goll & C°., van Staphorst Lantz & C°., F. C. Quien, De O. I. Maatschappij van Administratie en Lijfrente, Fr. Adr. Jas, A. van Eibergen Santhagens, Louis Bienfait & Soon, Kreglinger & C°., H. van Leeuwen & C°., Hoyer & C°. en Roodhuyzen, Boissevain & C°., Bause en Stolte, Wuste en Hinze, A. Baron Sloet van Oldruitenborch, J. A. Potter, I. C. J. van Aalst qq., W. Heyn, M. H. Kolff, J. E. Banck, H. J. A. van Son, voor H. P. Hoevenaar, I. J. en A. Seylmans, voor de Erven Boerlage, J. Millard, Deichmann en vom Rath, Bloemen en Gebhard, Zimmerman en Croockewit, J. W. H. Smissaert, qq. de Erven de Wed. C. J. Smulders, Mr. F. K. A. Peitsch, Dr. B. Feist, B. J. P. Zeeman qq., F. A. Klinkhamer, gemachtigde van G. F. C. Rose, en Fraser Eaton & C°.

Wij vestigen in dit stuk vooral de aandacht op de woorden die wij cursief lieten afdrukken: «en in het bijzonder van het door belanghebbenden aangeboden abonnement.» Dit aanbod van abonnement heeft, gelijk onze lezers weten, de strekking om de inkomsten die het Gouvernement uit de suiker-cultuur trekt, te vervangen door de opbrengst eener vaste som, waarvoor de suiker-fabrikanten op Java zich zelven cotiseeren, tegen eene geheel vrije beschikking over hun product. Dat door de aanneming van dit voorstel de consignatie van de suiker aan de Handelmaatschappij geheel vervallen zou, spreekt van zelf. Letten wij op de namen dergenen die dit adres geteekend hebben, dan blijkt daaruit het merkwaardig en onzes inziens verblijdend feit, dat niet alleen de Kamers van Koophandel, maar ook de individueele handelaars, en zelfs de reeders, petitionneeren tot erlanging van eene zoodanige wijziging in de bepalingen omtrent de koloniale suiker, als waardoor, althans wat dit product betreft, de doodsteek aan het consignatiestelsel zou gegeven worden.

De Staats-Courant van 19 Februari l.l. geeft een belangrijk bericht, misschien door weinigen opgemerkt. Zij deelt een Koninklijk besluit van 16 December l.l. mede, waarbij de bewilliging wordt verleend op het, bij een verzoekschrift van de directie der Nederlandsche Handelmaatschappij overgelegd, ontwerp der acte van oprichting eener naamlooze vennootschap, *Deli-maatschappij* genaamd, gevestigd te Amsterdam.

Het doel dier vennootschap is: «het ontginnen en bebouwen van de gronden, gelegen nabij Deli, ter Oostkust van Sumatra, waarvan de eigendom, erfpacht of andere rechten in deze vennootschap worden ingebracht, en van zoodanige andere gronden aldaar als in het vervolg nog door de vennootschap in eigendom of in voortdurend of tijdelijk gebruik mochten worden verkregen; voorts het exploiteeren van de daartoe behoorende inrichtingen, het verwerken der producten, het ten vervoer en verkoop geschikt maken dier producten en daaruit getrokken fabrikaten en het doen vervoeren en verkoopen dier producten en fabrikaten naar en op zoodanige markten, als meest in het belang der vennootschap zal geacht worden.»

Wij juichen dezen nieuwen werkkring der Nederlandsche Maatschappij luide toe. Van het maatschappelijk kapitaal van *f* 300,000 neemt zij deel voor de helft. Zoo geeft zij een krachtigen steun aan de ontwikkeling der particuliere nijverheid in Indië. Op dien weg kan zij, met hare rijke financiëele hulpbronnen, in de toekomst vrij wat meer nut stichten, dan door het Gouvernements-consignatiestelsel, waarvan zij tot dus verre het monopolie bezat, en door het exploiteeren van, op dwangarbeid rustende, suikercontracten. Wij brengen onze hulde aan den president der directie, den heer de Monchy, die, nu het tij verloopt, de bakens weet te verzetten, en met

jeugdige krachten de Maatschappij hare eerste schreden doet zetten op eene baan, die voor het Nederlandsche volk beter begrepen en meer blijvende voordeelen, voor Indië een rijker oogst van voorspoed, welvaart en beschaving belooft, dan de treurige jaren van dwangcultuur en uitsluiting hebben opgeleverd.

De bijzonderheden der onderneming in het rijk van den Sultan van Deli zijn ons onbekend. Maar uit de acte der naamlooze vennootschap zien wij, dat het doel is «het ontginnen en bebouwen van gronden»; dat die gronden gelegen zijn «nabij Deli,» dat wil zeggen de hoofdplaats van het rijk van Deli, en dat van die gronden «de eigendom, erfpacht of andere rechten in deze vennootschap worden ingebracht.» De oprichters hebben dus van den vorst van Deli of andere rechthebbenden reeds gronden ter ontginning en bebouwing verkregen. Die vorst is zoo verstandig dat hij begrijpt, de schatten die de natuur in zijn rijk heeft neêrgelegd, niet langer ongebruikt te moeten laten. Hij ziet in, dat de kracht van Europeesch kapitaal en industrie daartoe 't best dienstbaar kunnen zijn. Hij is zóó verlicht, dat hij de welvaart zijner onderhoorigen en zijn eigen voordeel meent te bevorderen, door aan nijvere Europeanen, die daartoe de middelen bezitten, gelegenheid te geven, om den landbouw uit te oefenen op de uitgestrekte woeste gronden in zijn rijk. Reeds voor eenigen tijd deelden wij daaromtrent de eerste belangrijke berichten mede. In onzen vorigen jaargang, I, 489, schreven wij: «De tegenwoordige Sultan van Deli is een verstandig vorst; doordrongen van de meerdere voortreffelijkheid der Europeesche instellingen op het gebied van bestuur en administratie, tracht hij ze te begrijpen, om ze daarna in zijn rijk toe te passen. Deli is in de laatste vier jaren dan ook zeer merkwaardig vooruitgegaan. De landbouw-ondernemingen van Europeanen hebben er niet alleen veel geld in omloop gebracht, maar het welslagen hunner ondernemingen heeft ook de inlandsche bevolking overtuigd van de voordeelen van met ijver en verstand gedreven landbouw. De bevolking is dan ook allerwege begonnen met den aanbouw van klapper- en notenmuskaatboomen, zoodat men binnen weinige jaren een zeer aanzienlijken uitvoer van die vruchten verwachten kan. De toenemende welvaart der bevolking is duidelijk zichtbaar aan hare kleeding, huisraad en voeding.»

Inderdaad, belangrijk verschijnsel! Men duide het ons niet ten kwade, wanneer wij oprecht zijn. De eerste indruk dien wij, na de vreugde over de Nederlandsche Handelmaatschappij, bij 't lezen van de Staats-Courant ondervonden, was: wat een geluk, dat Deli nog niet onder ons direct bestuur is gebragt, dat Deli zijn eigen inlandschen sultan nog heeft!

Immers, indien 't onder 't direct bestuur van Nederland was, zou er voor het kapitaal der Nederlandsche Handelmaatschappij en de industrie der ondernemers geen gelegenheid zijn, om nuttig werkzaam te wezen. Wil men tegenwoordig in Nederlandsch Indië met eigen middelen zelfstandig zich

aan den landbouw wijden, dan moet men zich bepalen bij die streken, waar het Nederlandsche Gouvernement zijne beginselen nog niet in hun volle kracht heeft doen gelden. Anders vindt gij òf een slagboom dien gij niet kunt openen en die elke onderneming onmogelijk maakt, òf zoo veel moeilijkheden, versperringen, hindernissen, tegenwerkingen, dat er eene niet alledaagsche volharding toe noodig is, om ze, na jaren tobbens, te boven te komen.

Wat het laatste betreft, één voorbeeld uit velen! Lees eens wat de heer Holle heeft moeten strijden, wat hij heeft moeten slikken en verduren, om een paar honderd bouws machtig te worden, in een land waar zij bij duizenden woest en braak liggen, ten einde zijne theeheesters te planten en aan de bevolking de weldaad eener bloeiende onderneming te bezorgen.

Wat het eerste betreft, wend uwe blikken van de Oostkust naar de Westkust van Sumatra. Waarom heeft de heer Nienhuis, die, te Deli gevestigd, aldaar tot de onderneming der Handelmaatschappij het initiatief schijnt te hebben genomen, waarom heeft hij niet liever op Sumatra's Westkust gronden voor die onderneming gezocht? Daar had hij het voorrecht, zich onder het Nederlandsch bestuur te bevinden, en, wij blijven er bij, het slechtste Europeesche bestuur is nog beter dan het beste inlandsche. Waarom heeft hij aan het bestuur van den Sultan van Deli de voorkeur gegeven?

Wij weten het niet. Maar wel weten wij, dat hij op Sumatra's Westkust te vergeefs pogingen zou hebben aangewend, om eene onderneming op groote schaal te beginnen. Reeds vele jaren geleden hebben Nederlandsche industriëelen overeenkomsten gesloten met soekoe-besturen aldaar, voor den afstand van woeste gronden in erfpacht. Maar de industriëelen durfden hunne kapitalen niet wagen, zonder vooraf de goedkeuring van het Gouvernement op die overeenkomsten verkregen te hebben. Zij begrepen zeer goed, dat anders de schoonste resultaten ieder oogenblik bloot stonden aan ondermijning en vernieling van hooger hand; de ondervinding heeft dat in tal van voorbeelden bewezen. Zij vroegen dus die goedkeuring; maar tot dit oogenblik bleven die verzoekschriften zonder beschikking.

Hoe lang zal deze toestand nog duren? De agrarische wet, hopen wij, zal er een einde aan maken.

Het Grisseesche schandaal heeft ook elders in Ned. Indië zijne wedergade gevonden. Ziehier wat ons van Sumatra's Westkust gemeld wordt:

„In Juli (1869) heeft de heer N. weêr vreeselijk huis gehouden in klein Mandheling (Res. Tapanolie). Men staat verbaasd, wanneer men alles hoort; geheele rijen planken huizen in het Tambangansche (koeria Tambangan) liet hij omverwerpen, daar die huizen, naar zijn zin, te dicht bij elkaâr stonden.

„De bevolking der Kampong kwam en deed een knieval voor hem met de

bede dat de verwoesting mocht uitgesteld worden, totdat de eigenaren der huizen, die juist te Kota Nopan op de wacht waren, er bij tegenwoordig konden zijn. Te vergeefs! De „toean api" (zoo heet N. hier) was onverbiddelijk, en zeide maar, „gooit ze omver", en dit bevel moest natuurlijk volvoerd worden."

Zouden zulke ambtenaren de liefde en den eerbied voor het Nederlandsch gezag bevorderen? Gelukkig worden zij dagelijks zeldzamer!

Het onderstaande is een extract uit een brief van Batavia d.d. 14 Oct. 1869.

„Wij hebben kunnen zien, hoe vrije arbeid op de suikerfabriek van *Parakantroes* niet alleen mogelijk, maar zelfs voordeelig is, en dat onder zeer ongunstige omstandigheden: een uitgestrekte aanplant in uitmuntenden staat van cultuur, een fabriek met de meest nieuwe werktuigen, met ontginning van woeste gronden en geheel met vrijen arbeid, — dit is in den tegenwoordigen tijd van strijd en onzekerheid op dat punt eene overweging dubbel waard, en neemt naar mijne overtuiging allen twijfel daaromtrent weg. — Want als in zulk een schaars bevolkt gedeelte van Krawang zulke resultaten verkregen zijn, hoeveel te meer zal het mogelijk zijn in andere gedeelten enz.

In den aanvang van Februari j.l. is in het Parlement van Nederlandsch Indië te Batavia door den heer Nierstein eene hoogst merkwaardige redevoering uitgesproken, die onder de Europeesche ingezetenen eene groote sensatie heeft verwekt. De geachte spreker schetst daarin den rampzaligen toestand waarin het Moederland verkeert, om aan te toonen welke verwoestingen door de heerschappij der liberale beginselen worden teweeggebracht, en om de bestuurders van Indië voor de verderfelijke strekking dier beginselen te waarschuwen. Het is ons eene behoefte tot de verbreiding dier schoone denkbeelden mede te werken, die als een weêrklank zijn van hetgeen de geestverwanten des sprekers, helaas zonder veel vrucht! dagelijks in de Staten-Generaal van Nederland verkondigen. Wij vertrouwen dat het bij onze lezers geene verschooning zal behoeven, wanneer wij aan de mail-editie van het Nieuw Bataviaasch Handelsblad van 22 Febr. het volgende, wel is waar vrij uitgebreide, maar ook hoogst leerzame fragment uit deze rede ontleenen.

„De uitvoering van de grondwet van 1848; de afschaffing van accijnsen, van geeseling en brandmerk, van paspoorten voor vreemdelingen, en nu men er zelfs aan denkt onder de tegenwoordige „radicale" regeering de doodstraaf af te schaffen, dit alles heeft een toestand doen geboren worden, die dringend terugkeer tot betere beginselen vordert, wil het land niet in een afgrond van jammeren verzinken.

„Waneer wij toch de laatste berichten, per Engelsche mail aangebracht, inzien, dan lezen wij daarin een résumé van „de misdaden, diefstallen en andere gewelddadigheden die ginds plaats hebben." De handel klaagt sedert een paar jaren meer en meer. „Men merkt toeneming van roof, diefstal en moord op." De kosten der gevangenissen stijgen. Wil men bewijzen? Wij nemen slechts een klein getal bladen uit den stapel die voor ons ligt.

„Wij ontleenen daaraan het volgende:

„In het „Vaderland" van 30 December j. l. leest men:

„Een brutale diefstal is in den nacht van 25 op 26 Dec. binnen de kom der gemeente Zwammerdam gepleegd. Terwijl de koopman B. met zijne vrouw afwezig was, heeft men zijn huis weten binnen te dringen, alle kasten opengebroken, bedden en goederen, zoowel boven als beneden in het huis, doorgesnuffeld en verplaatst, en zich eindelijk met ruim dertig gulden, de spaarduiten van de vrouw, verwijderd. Naar een en ander te oordeelen, moet de dief zich een zeer langen tijd in het huis hebben opgehouden en alleen zich hebben willen verrijken met geld. Gelukkig voor den eigenaar had de dief niet gezocht in de aardappelen, gelegen in een keldertje onder de bedstede."

„In het „Dagblad" van Vrijdag 23 Dec. n°. 302:

„In den avond van 15 Nov. jl. had hier ter stede eene rustverstoring plaats, waarin een bekend broederpaar, Kaffa, de hoofdrol speelde; de toedracht der zaak hebben wij den volgenden dag uitvoerig vermeld, en nadat heden het Kaffa-, wij zouden na het bijwonen der terechtzitting schier schrijven Kaffers-proces, voor de Arrondissements Rechtbank is behandeld, bepalen wij ons er toe alleen het requisitoir van het Openb. Min., waargenomen door den Subst. Officier van Justitie Mr. de Jonge, mede te deelen. Uit het getuigen-verhoor was dan voldingend bewezen, dat de drie gebroeders Hendrik, Karel en Dirk Kaffa zich hadden schuldig gemaakt aan gewelddadig verzet tegen de politie, de eerste bovendien aan verbreking van afsluiting (het inwerpen van glasruiten). Het O. M. eischte voor allen eene gevangenisstraf van zes maanden, voor den eerste bovendien een boete van *f* 25. Het was hier een verzet dat zelfs de kenteekenen van oproer droeg, en hierbij had zich weder het vaak waargenomen treurig verschijnsel voorgedaan, dat de burgers, in stede van de agenten der openbare macht in hun streven naar herstel der verstoorde rust te ondersteunen, juist zich tegen de agenten hadden gekeerd."

„In de „Arnh. Ct" van 25 Dec. vindt men al verder:

„In de laatste dagen wordt te Arnhem herhaaldelijk over diefstallen bij nacht geklaagd. Zoo werd op eene villa aan den Velperweg in de afgeloopen week ingebroken. Een der bewoners, een cadet der Militaire Akademie, die ten huize van den eigenaar van Leeuwenstein logeerde, onraad hoorende, begaf zich met zijn sabel gewapend naar beneden en trof daar de dieven aan, die bij zijn komst de vlucht namen. Een werd door een sabelhouw van den moedigen jongeling getroffen, zooals later bleek uit het bloed, dat aan dit wapen kleefde, maar, door de duisternis begunstigd, gelukte het den dief te ontkomen.

„Latere berichten deden aan een bezoek van een vrijer van een der dienstboden op een ongelegen uur denken."

„Voeg hierbij nu: 1°. kindermoorden; 2°. het Rotterdamsche oproer; 3°. de baldadigheden van een troep straatjongens te Leiden en Amsterdam op denzelfden tijd; 4°. het gevecht tusschen Zeeuwsche poldergasten en Vlamingers in den vorigen zomer, en men zal kunnen nagaan welk een noodlottige toestand in Nederland bestaat, sedert men afgeweken is van beginselen en van een vroeger stelsel, die alleen het prestige van het gezag kunnen verzekeren en den ondergang des lands verhoeden. Het is bovendien immers een erkend feit, dat in Nederland ook een verouderd stelsel van strafwetgeving bestaat, waarvan men echter de beste schakels (geeselen enz.) heeft verbroken. Men werkt er in het oneindige aan nieuwe strafwetten en nieuwe gevangenissen. Zelfs bestaat er geene wet op de Rijkspolitie. Ik voeg er geen woord meer bij. Rampzalig land! Nation éteinte! Welk een verblinding dat men het heilrijke régime van den voortijd niet meer waardeert!"

BIJDRAGE TOT DE KENNIS DER MENTAWEI-EILANDEN.

Inleiding.

Als bij toeval kwam mij eenigen tijd geleden eene inlandsche legende in handen, waarin ik o. a. met korte woorden gewag vond gemaakt van een in de nabuurschap van Sumatra's Westerdeel wonend volk, op de kaart en door de Hollander aangewezen als «Mentawei-eilanders». Omtrent den vermoedelijken oorsprong van deze nog in barbaarschheid levende stammen is in de laatste jaren reeds veel gesproken; doch in geschriften geloof ik niet, dat buiten Horner en von Rosenberg iemand iets merkwaardigs over hen te boek gesteld heeft. Met het oog op deze omstandigheden ontzag ik geene moeite om, hetzij door het onderzoek van oude inlandsche geschriften, hetzij door het nemen van informatiën bij goed ingelichte Maleiers, meer en meer bekend te worden met de vroegere volksbewegingen op Sumatra, hopende daardoor eenmaal den draad meester te zullen worden die mij langzamerhand het vraagstuk zou kunnen oplossen: vanwaar de Mentawei-eilanden, vanwaar hunne bevolking? In de legende waarvan ik zooeven gesproken heb, werd daaromtrent zeer weinig gezegd, doch ook dat weinige acht ik belangrijk genoeg om het hier ter loops aan te stippen; allicht toch opent het anderen den weg, die voor mij van dien kant halstarrig gesloten bleef. Doch alvorens daartoe over te gaan, acht ik het niet ondienstig de eilanden waarover de volgende regelen zullen handelen, kortelijk geographisch op te nemen.

Voor zoover mij bekend is, bestaat de reeks eilanden, die tusschen 1° 9' Z. B. en 98° 30' O. L. ter eene en 3° 40' Z. B. en 101° O. L. van Greenwich ter andere zijde besloten is, uit vier groote en zeventien kleinere eilanden, welke, met den vasten wal van Sumatra's Westkust bijna evenwijdig loopende, daarvan gemiddeld ruim twintig mijlen verwijderd blijven. Van uit de verte gezien hebben de Mentawei-eilanden het aanzien

van zeer boschrijk te zijn, en het met een kijker gewapende oog ontdekt niets dan vlak terrein, hier en daar door niet zeer hooge heuvelreeksen bedekt. De stranden zijn over het algemeen laag en voorzien van inhammen en baaien, die veilige ankerplaatsen opleveren, en ware het niet dat de eilanden bijna zonder uitzondering omgeven zijn door loodrecht uit de zee opstekende klippen en koraalbanken, die, naarmate het water hoog of laag is, zichtbaar of bedekt zijn, en waardoor in elk geval bij laag water eene gevaarlijke branding ontstaat, ik zou dan waarlijk niet aarzelen te verklaren, dat de Mentawei-eilanden voor den toekomstigen handel van Sumatra's Westkust eene meer dan gewoon gunstige voorhaven zouden kunnen opleveren. Het bovenstaande zij voor het oogenblik voldoende; later zal ik nog wel eens gelegenheid hebben op de zaak terug te komen. Volgens de hierboven aangehaalde legende zouden de eilanden die thans den Mentawei-archipel uitmaken, hun oorsprong te danken hebben aan een zeegevecht, hetwelk daar reeds voor eeuwen zou hebben plaats gehad: de talrijke zware en groote schepen die daar zouden gezonken zijn, vormden na verloop van eenige jaren sterke dammen, waartegen de met vruchtbare aarde bezwangerde golven schuimend uit elkander sloegen en alzoo den grond legden van de later zoo vruchtbare eilanden. Wat de Mentaweiers zelven aangaat wordt gezegd dat zij zouden afstammen van zekeren Iembang Djaja, Radja van Soengei Ngiang. Waar nu dat rijk moet gezocht worden en of het op Sumatra dan wel ergens anders bestaat of wel bestaan heeft, daarvan spreekt mijne legende niet zeer duidelijk. Evenwel wordt daarvan gewag gemaakt in een ander Inlandsch geschrift, en zijn de daaruit geputte gegevens juist, dan lag Soengei Ngiang in het oostelijk deel van Sumatra, grenzende aan het Menang-kabousche Rijk; — doch aannemelijker komt het mij voor dat, zoo er al ooit een Soengei Ngiang bestaan heeft, daarmede in elk geval niet anders kan bedoeld worden dan de gewesten thans begrepen in de bovenlanden van Djambi, door den Maleier beter gekend onder den naam van Oeloe Djambi. Gezegde Iembang Djaja was een groot en vermaard vorst; evenwel nam zulks niet weg dat men hem, een oogenblik voordat hij met eene schoonheid van groote beroemdheid in het huwelijk zou treden, zijne bruid met geweld ontvoerde. Dit waagstuk was ondernomen op last en ter gunste van den Radja van Menang-kabou door een zekeren Tjiendoer Mato; — de reden waarom alle diplomatieke betrekkingen en alle onderling verkeer tusschen de beide rijken sedert lang waren afgebroken en de vijandschap, vroeger zich nu en dan oplossende in bloedige gevechten, zich ten slotte bepaalde tot eene gestrenge afscheiding der beide volkstammen. Om deze nu zooveel mogelijk te begunstigen de afscheiding te grooter te doen zijn, vaardigde onze Iembang Di vorstelijke wet uit, waarbij aan alle Soengei-Ngiangers, zoowel v als mannen, onder bedreiging van zware straffen, bevolen werd,

tanden in den mond te doen slijpen tot spits toeloopende punten in den vorm van een driezijdig prisma en wel eenige overeenkomst hebbende met de punten van een sero. De geslepen tanden worden op den huidigen dag nog «giegiet tadjam balat» genoemd. — Minder geschikt voor een rustig en landbouwend leven dan de Menang-kabouers gaf het volk van Soengei-Ngiang zich meer en meer over aan een zwervend, ruw en rusteloos leven, zich voedende met de opbrengsten van de jacht en de vischvangst; en de legende die ik hier volg, doet het voorkomen als een natuurlijk gevolg van dat nomadenleven, dat het volk van Soengei Ngiang met Iembang Djaja aan het hoofd, zich meer en meer naar de Westkust uitgebreid heeft. — Op welke wijze dit volk de zee is overgestoken, en hoe en wanneer het zich op de eilanden van den Mentawei-archipel gevestigd heeft, is mij niet recht duidelijk gebleken; als onwederlegbaar zeker wordt intusschen door mijne overlevering aangenomen, dat de volkstam van Soengei Ngiang de Mentawei-eilanden bevolkt heeft. — Tot hiertoe de legende, die derhalve niet veel bijzonders bevat: niets wat ons recht geeft eene bepaalde meening te koesteren omtrent de afkomst der Mentaweiers, evenmin als wij er iets opzichtelijk de zeden en gewoonten van den Mentaweier uit leeren. Ook mijne overige nasporingen, ter zake sedert lang in het werk gesteld, bleven, behoudens eenige minder belangrijke aangelegenheden, meestal onbeloond. Wel vernam ik hier en daar van Maleiers, die nu en dan, om ruilhandel te drijven, een tochtje naar den Mentawei-archipel maakten, eenige onbelangrijke mededeelingen betreffende de aldaar meest gewilde handels- en ruil-artikelen enz.; doch inlichtingen omtrent godsdienst, zeden en gewoonten verkreeg ik nimmer, en alzoo zag ik langzamerhand de hoop vervliegen om ooit iets meer van dat menschenras te vernemen, dat, volgens de algemeene opinie, in onze onmiddellijke nabijheid in een nog zoo goed als woesten staat voortleeft. — Met een waar genoegen ontving ik daarom het besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust dd. 23 Februari jl., No. 93, waarbij mij de vereerende taak werd opgedragen, mij naar de Mentawei-eilanden op reis te begeven, ten einde een onderzoek in te stellen naar de oorzaak van eenige, zoo men zeide, ernstige ongeregeldheden, die daar op twee verschillende eilanden hadden plaats gehad, en naar aanleiding waarvan klachten van wege Inlandsche handelaren bij het hoofd van bestuur ter Sumatra's Westkust waren ingekomen.

De eenige moeilijkheid van eenig ernstig belang die zich nu voor mij opdeed, was mijne onbekendheid met de taal der Mentawei-eilanders. Niet anders dan door tusschenkomst van een tolk, op wiens goede trouw en juiste opvatting van hetgeen ik spreken zou nog wel wat zou af te dingen vallen, tot een volkstam te moeten spreken over bezwaren en klachten, zie dat kwam mij bijna als een onoverkomelijke hinderpaal voor, en deed mij wel eenigszins zwaartillend de kansen berekenen, in hoeverre ik slagen

zou. Ik nam mij echter voor om den mij opgedragen last in alle geval naar plicht en geweten te volbrengen. Met bedaardheid en geduld, onderzoekend en toch medewerkend ondervragen, en het bewaren van een gestrenge doch kalme houding jegens den tolk die mij dienen moest, — ziedaar de voornemens waarmede ik aan boord van Z. M. stoomschip «Borneo» de reis van Painan naar de Mentawei-eilanden ondernam. — De lezer verwachte derhalve hier geene wetenschappelijke beschrijving van den Mentawei-archipel; want hij zou zich in die verwachting zeer teleurgesteld vinden. Hij stelle zich tevreden met eene even zwakke als beknopte bijdrage tot de kennis van natuurgenooten, die op slechts een twintigtal mijlen afstands van de kusten van Sumatra verwijderd wonen, en in den bijna oorspronkelijken natuurstaat, zonder eenige kennis aan eene Voorzienigheid, voortleven. Als zoodanig wensch ik mijn schrijven beschouwd te hebben, overtuigd als ik ben dat elke geringe poging, ten goede der menschheid in het werk gesteld, ook eenmaal hare goede vruchten afwerpen zal.

Het dient hier opgemerkt te worden, dat de Mentawei-eilanden vóór 1864 niet rechtstreeks tot de Nederlandsche Bezittingen behoord hebben; redenen van staatkundigen aard, niet onwaarschijnlijk in verband met de bedoelingen van Engeland ten opzichte van Sumatra, schijnen echter der Hooge Regeering aanleiding gegeven te hebben, de eilandengroep, bestaande uit Nias, de Batoe-eilanden, de Mentawei-eilanden en Engano, onder onze heerschappij te brengen, hetwelk dan ook heeft plaats gehad bij G. B. van 10 Juli 1864, No. 14, Staatsblad No. 104. — Men heeft indertijd al bitter weinig van deze handeling der Hooge Regeering gehoord, ofschoon zij zeer belangrijk was en iederen onbevooroordeelde deed voorzien, dat de gevolgen daarvan nog veel belangrijker zouden worden. Immers was daardoor de eerste grond gelegd voor eene nadere aanraking met het handeldrijvend inlandsch element niet alleen, maar ook met Europeanen, waardoor langzamerhand zal geïnfluenceerd kunnen en zelfs moeten worden op de nu nog alleszins onbeschaafde eilanders, tengevolge waarvan wij eene, wel is waar verplichte, doch niettemin gewichtige weldaad aan den Mentaweier kunnen bewijzen en aldus aan onze hooge roeping als beschaafde natie zullen voldoen. — Reeds heeft de enkele daad, omvat door het evengenoemde besluit, meer nut gesticht dan iemand zou kunnen gelooven: vroeger waren de Mentaweiers zonder vorm van proces onderworpen aan de roof- en plunderzucht van een tal van inlandsche avonturiers, waaronder ook soms Europeanen schuilden; en niet zelden werden de strandbewoners door ter kuste landende kwaadwillige inlanders straffeloos geplunderd; want, zei men, die eilanden staan niet onder de rechtstreeksche bescherming van de Nederlandsch-Indische Regeering. Sedert echter de Nederlandsche Staat ook van deze eilanden bezit heeft genomen, zijn, behoudens eenige geringe geschillen, die te allen tijde in den slechts half door vraag en aanbod begrensden ruilhandel zullen plaats

blijven grijpen, de rust en de orde wedergekeerd, en zijn vooral Nias, de Batoe-eilanden en Engano in bloei, welvaart en ontwikkeling toegenomen.

In den morgen van den 27en Februari van dit jaar liet Z. M. stoomschip «Borneo», aan welks boord ik mij tot het doen van den tocht bevond, het anker vallen onder den wal van het eiland Pora, ook wel Si-Kobou genaamd. Ofschoon ik mij had voorgesteld dat de bevolking hier nog al schuchter zou zijn en bevreesd om met vreemdelingen te onderhandelen, zoo moest ik echter het tegendeel ondervinden. Het duurde althans niet zeer lang of eenige sampans verlieten de kust en kwamen recht op de «Borneo» aan, en het kwam mij zelfs voor, dat de bemanning der sampans onderling wedijverde wie wel het eerst aan boord zou kunnen zijn. — Ik gaf inmiddels last aan den mij toegevoegden tolk om zich zoo dicht mogelijk bij de valreep te plaatsen, ten einde de bezoekers, zoodra zij naderbij zouden zijn, te vragen naar het doel van hunne overhaaste komst. Op de vraag, hun eindelijk gedaan, vanwaar zij kwamen, gaven zij te kennen mannen te zijn van eene in de nabijheid der kust liggende kampong, Si-Gitjiek genaamd, en verzochten tevens om aan boord toegelaten te worden, hetgeen hun onmiddellijk werd toegestaan. Vrijmoedig bestegen zij den trap en posteerden zij zich in de nabijheid van de valreep, en met blijkbare verwondering namen zij alles op wat binnen het bereik hunner oogen lag. Vooral het glinsterende ijzer en koper, hier en daar zichtbaar, scheen hunne aandacht te trekken; doch ten top steeg blijkbaar hunne verwondering bij het aanschouwen van het ijzerwerk der stoom-machine, voor een deel bovendeks zichtbaar. Zij verzochten vervolgens om vergunning, het geheele schip eens te mogen rondloopen, hetgeen hun eveneens werd toegestaan. Dat daarbij aan hunne reeds ten top gestegen verwondering nog meer voedsel werd gegeven, laat zich gemakkelijk begrijpen, en toen zij eindelijk weêr op het achterschip terugkwamen, verklaarden zij dan ook eenparig aan den tolk, niets te kunnen begrijpen van alles wat zij zooeven gezien hadden. Men kon het die natuurmenschen aanzien, dat de gewrochten der beschaving en der wetenschap op hen een magischen invloed uitoefenden; zij schenen mij toe zeer gespannen en zelfs in het oog vallend schuw en vreesachtig geworden te zijn.

I.

Overzicht van de eilanden Pora of Si-Kobou en Si-Béroet.

Wanneer men van de Westkust van Sumatra uit zijne blikken laat gaan over het voor het oog zich in een prachtig panorama ontwikkelend centraal gebergte, welks toppen zich duizenden voeten hoog in het luchtruim verliezen, dan voelt men zich als het ware verheven door den aanblik van

zooveel schoons, en meer dan ooit gevoelt men zich met eerbied en ontzag voor den Schepper van dat alles bezield. Wanneer men wijders het waarnemende oog vestigt op de in de vlakten aaneengeschakelde, eeuwenheugende wouden, welke allengs onder de voortdringende hervormende bijlslagen van een geregeld en krachtig Europeesch bestuur zijn herschapen in heerlijke landouwen, die, behoudens de niet van gewicht ontbloote stormen, door Sumatra in de jongst verloopen jaren beleefd, van de welvaart en zedelijke ontwikkeling van het inlandsche volk getuigen, dan maakt dat een zeer vreemd contrast met hetgeen men in staat is achter zich te zien in de Mentawei-eilanden. Slechts enkele, een weinig boven de oppervlakte der zee zich verheffende heuvelrijen vertoonen zich hier en daar even boven het dicht en ondoordringbaar woud, waarmede de Mentawei-eilanden overdekt schijnen, en waarin zich natuurgenooten ophouden, afkomstig van denzelfden Maker als wij. Moge ook voor de in die wouden levende menschen eenmaal de dageraad van beschaving en zedelijke ontwikkeling aanbreken! Moge het ook hun eenmaal gegeven worden, het oogenblik te zegenen waarop zij door een geregeld en zorgend bestuur uit de banden verlost werden, waarin zij sedert eeuwen, gelijk een buffel in het lompe gareel, naar ziel en lichaam gekneld geweest zijn! Moge ook hier eenmaal godsdienst en onderwijs, die door geene logica weg te cijferen factoren van alle menschelijke welvaart, geluk en grootheid, een «te huis» vinden! want daarvan en daarvan alleen is in ernst iets goeds, iets degelijks te verwachten. — Aldus waren de bespiegelingen door den aanblik van Pora en Si-Béroet in mij opgewekt. Waar zich het oog ook wendt, men ontwaart, van de kust af gezien, niets dan een oogenschijnlijk ondoordringbaar woud, waarin zich groote en bijna onuitputtelijke voorraadschuren van voor den huis- en scheepsbouw bruikbare houtsoorten bevinden; en dewijl, zooals gezegd, de heuvelen niet zeer hoog en er, volgens mijne gegevens, geene belangrijk-diepe ravijnen zijn, zoo zal het voorzeker niet vele moeilijkheden opleveren om de eenmaal gekapte materialen naar het strand te voeren. Wel voorzie ik andere bezwaren, bijv. gebrek aan werkvolk; want de inboorlingen van die eilanden zijn m. i. nog te onbeschaafd en te slecht voorzien van gereedschappen waarmede zij handig kunnen omgaan, om daarvan eenige hulp te mogen verwachten. De grond is, met uitzondering van enkele plaatsen, overdekt met eene rijke humuslaag, waaronder zich dikke massa's licht-roode kleiaarde bevinden, en derhalve zeer geschikt voor de cultuur van koffie, klappers, kakao, gambier en rijst. Het klimaat van Pora en Si-Béroet is zeer gezond; de weêrsgesteldheid is er regelmatig en op gezette tijden afwisselend. Volgens de door mij ingewonnen narichten kennen de inboorlingen geene epidemieën, en neemt men de ligging hunner kampongs in aanmerking, die zich te midden van dichte en door lucht noch wind te benaderen wouden bevinden, dan kan men m. i. overtuigd

zijn, dat het klimaat zeer gunstig is en door geene schadelijke miasma's verontreinigd wordt. Men gelieve echter in het oog te houden, dat hier bepaald meer gesproken wordt over het oostelijke gedeelte der Mentawei-eilanden. Zware winden en stormen worden hier zelden waargenomen en de hier heerschende winden zijn meestal die welke uit het Oosten, Noord- en Zuidoosten waaien. Van aanhoudende zware regens, zooals die op Sumatra's Westkust kunnen vallen, heeft men hier geen last. Toen ik naar de oorzaak hiervan onderzoek deed, werd mij de opmerking gemaakt, dat de Mentawei-eilanden over het algemeen te weinig verheven zijn, om de met regen bezwangerde wolkgevaarten op te houden en tot neêrslag te noodzaken. — Groote en bevaarbare rivieren worden noch op Pora noch op Si-Béroet aangetroffen. Wel vindt men hier en daar eenige tot ankerplaatsen zeer geschikte inhammen, benevens door sampans en kleine platgeboomde sloepen bevaarbare kreken, doch deze kunnen maar weinig dienst bewijzen aan eene toekomstige communicatie met het binnenland. De eenige rivier van beteekenis is die van Katourei, die ongeveer zeven uren diep landwaarts aan den voet van een der hoogste heuvelen ontspringt. — Niet van al de inhammen of baaien waarover ik zooeven sprak, is onderzocht, of zij voor ankerplaatsen geschikt zijn. Als bekende en geschikte op Pora kunnen genoemd worden: de baai van Siobang, de baai van Sianou, de baai van Siteloroe, de baai van Tello Plana, de baai van Silabou, de baai van Sihurlou, de baai van Tello Dalam en de baai van Siribiri Benoeat. Op het eiland Si-Béroet vindt men: de baai van Tello Loea, de baai van Katourei, de baai van Sitourei, de baai van Seberi, de baai van Kotja Poengan, de baai van Sikakou, en de baai van Tabékat. — Wegen zijn op Pora en Si-Béroet ten eenenmale onbekend; de eenige middelen van gemeenschap met het binnenland zijn, als ik ze zoo eens noemen mag, nabootsingen van de in Indië welbekende «karbouwenpaadjes», die in kronkelende bochten in de onoverzienbare wouden zich in de talrijke, doch schaars bevolkte kampongs verliezen, en in elk geval voor den niet-inboorling maar weinig nut bezitten.

Aan het einde van mijn kort overzicht gekomen, kan ik niet nalaten nogmaals mijne wenschen te herhalen: moge ook op de Mentawei-eilanden, thans nog zoo woest en onvruchtbaar in elke beteekenis van het woord, ja moge daar godsdienst en onderwijs ook eenmaal «te huis» wezen!

II.

Lichamelijke, intellectueele en zedelijke geaardheid der bevolking.

De Mentaweier behoort klaarblijkelijk tot het ras der Maleiers, doch wijkt in lichamelijke gedaante, taal, zeden en gewoonten daarvan af. De bouw der mannelijke bewoners is, zoo niet groot, toch een weinig gespierd,

en, ofschoon tenger, echter niet geheel krachteloos, en laat aan welgemaaktheid maar weinig te wenschen over. De mannen zijn, althans zoo kwam het mij voor, aangenamer van uiterlijk dan de vrouwen; de loop hunner gelaatstrekken is regelmatiger en fijner, terwijl zelfs de gelaatskleur van een jongen Mentaweier met die der Niassche vrouwen veel overeenkomst heeft. De vrouwen hebben niets van dat vrouwelijk schoon dat over het algemeen de Maleische vrouw, doch meer bijzonder die van Nias kenmerkt; zij zijn, in stede van tenger, kort, soms onaangenaam ineengedrongen. De gelaatskleur der vrouw is min of meer geel, en toch bruin, en niet zelden met lichter kleurvlekken waterachtig doorloopen. — De beide geslachten der Mentaweiers hebben dit met elkander gemeen, dat zij de hoofdharen, die zonder uitzondering zwart van kleur zijn, lang en los dragen tot over de naakte schouders, en ook somwijlen in een vreemdsoortige «chignon» boven op het achterhoofd opbinden. De uitdrukking van het gelaat is bijna zonder uitzondering goedig, doch ver van geestig: een laag, dikwijls plat voorhoofd, waaronder, dat moet gezegd worden, een paar helderblinkende kijkers zitten, die van geen wantrouwen of list getuigen; overigens versierd met een tamelijk platgedrukten neus en een sterk vooruitstekenden mond, in welks omtrek geen baard nog ooghaartje te vinden is, — ziedaar het welgelijkend portret van den Mentaweier. — De vrouwen zoowel als de mannen, doch de eerstgenoemden iets minder, zijn bijna over het geheele lichaam getatoeëerd; de figuren hierdoor op de huidoppervlakte teweeggebracht zijn, naar ik vermeen te hebben opgemerkt, afhankelijk van het geslacht, de familie, den ouderdom en de opgedane ondervinding als: gevechten, moedige daden en levensgevaren.

Zooals wij reeds vroeger uit mijne legende omtrent den waarschijnlijken oorsprong der Mentaweiers hebben gezien, zijn de bewoners van den Mentawei-archipel gewoon zich de tanden driehoekig spits te laten afslijpen. Die omstandigheid geeft aan de uitdrukking van den mond wel iets vreemds, doch moet, naar het beweren van de oudsten des volks, den mond steeds frisch en in gezonden staat houden, omdat in de tandruimten geen voedsel kan achterblijven. De vrouwen zijn zeer vroeg leelijk, vervallen en krachteloos; ik geloof deze betreurenswaardige omstandigheid te moeten teeschrijven aan hare vroege, dikwijls ontijdige vereeniging met het mannelijke geslacht. Opmerkelijk is het echter dat men onder de Mentaweiers over het algemeen zeer weinig gebrekkigen vindt, en slechts enkelen worden er aangetroffen die litteekenen dragen van de natuurlijke pokken. Volgens de verklaring van oude menschen, door mij daarnaar gevraagd, zouden lange jaren geleden de pokken in den archipel geheerscht hebben; vele, ja ontelbare hunner stamgenoten waren aan de gevolgen bezweken, en men achtte het eene algemeene vergiftiging, bij wijze van straf door de booze geesten ten nadeele van den mensch uitgedacht. — Met het oog op die

epidemie, en in verband met de zedelooze leefwijze en vooral de slechte en hoogst onvoldoende voedingsoorten, komt mij het geringe zielencijfer dezer eilanden duidelijk voor; ik stond echter verbaasd over de dun gezaaide bevolking en zocht daadwerkelijk naar geheel andere oorzaken dan de hier gevondene. Men denke slechts aan de zeden en gewoonten der Maleiers ter Sumatra's Westkust opzichtelijk het huwelijk en de verplichtingen der vrouw! Melaatschheid en syphilis zijn onbekende ziekten voor de bewoners van Pora en Si-Béroet; de eenige kwaal die ik bij hen, als een gevolg van een zedeloos onderhouden en door krachtige voedingsappen maar weinig ondersteund leven, vooronderstel, is tering. In deze vooronderstelling word ik trouwens bevestigd door het verhaal mij door eenigen hunner gedaan betreffende een bijzondere soort van vergiftiging, ook door de booze geesten uitgevonden, om den eilander in zijn geluk en gezondheid te belagen. — Gaarne geef ik hier dat verhaal ten beste en merk alleen op, dat het reeds door anderen in onze taal is overgebracht; althans vermeen ik daarvan iets gelezen of gehoord te hebben. De man van wien ik het sprookje vernam, is een der oudsten en scheen mij toe eenig gezag te hebben; hij vertelde mij ongeveer het volgende:

Het was nog leêg op de aarde en menschen waren nog niet bekend; alleen booze en machtige geesten bewoonden de duisternissen en hadden er vermaak in elkander met sterren, die zij van den hemel plukten, te werpen; en soms ging hun overmoed zoover, dat zij zelfs de maan en de zon aantastten om elkander daarmede te vernielen. — Zoo was het toen Siâkau, de machtigste der booze geesten, in strijd was met de anderen en op de vlucht gedreven werd. — Van alle kanten door zijne vijanden achtervolgd, dacht Siâkau er aan zich een wapen te vervaardigen van een dikken, puntig te maken bamboe. — Zoo was het. — Siâkau sloeg het steenen kapmes in den bamboestam; kra... kra... krak! de bamboestam viel neêr, doch uit zijne ziel verrezen vier menschen, die, zoodra hunne oogen het felle zonlicht konden verdragen, den boozen geest ontliepen en zich in de diepe bosschen verscholen. — De geest was hun spoor bijster, maar zwoer hen te zullen achtervolgen en straffen. De vier menschen bouwden zich eene hut en hielden zich onledig met den landbouw. Zij werkten van den opgang der zon tot den opgang der maan toe en waren zeer vlijtig en vreedzaam, maar niets wilde groeien en zij hadden honger en dorst. — Siâkau, de machtige geest, kwam aan; zij wilden vluchten. Siâkau, begaan met hunne vlijt en honger en dorst, vergaf hun en beloofde hulp. — Alstoen groeiden er struiken, boomen en vruchten, de langzamerhand ontluikende sawah's schitterden van padi, maar de menschen, slechts vier in getal, waren niet gelukkig. En hoe zouden ze dat? De veldmuizen vernielden de padivelden en de apen aten met wellust al hunne vruchten op. — Alstoen sprak de geest Siâkau, de machtige van de duisternis, tot

de menschen: gaat gijlieden gerustelijk op de jacht; gedurende uwe afwezigheid zal ik over uwe velden de wacht houden en uwe vruchten bewaren. Na het vertrek der vier menschen veranderde de booze geest zich in een leguaan (in de taal der Mentaweiers: akau), ten einde alzoo beter in staat te zijn de op vruchten en padi azende dieren te bespieden, en plaatste zich naar zijn den menschen gegeven woord als wachter in den omtrek der padivelden en vruchttuinen. — Het was in dien toestand morgen geworden, als wanneer een aantal ongekend groote apen uit het bosch kwamen om vruchten te stelen. De booze geest wilde zich toen nog spoedig in een tijger veranderen, maar het was reeds te laat. De apen omsingelden hem en beletten hem elke beweging, terwijl de overigen de velden en vruchtboomen verwoestten. De apen verdwenen met den buit; de leguaan bleef treurend op een boomstam zitten en weeklaagde om de menschen. — Het gebeurde toen dat de vier menschen van de jacht terugkwamen, en hunne velden verwoest, hunne vruchten ontvreemd ziende, geloofden zij dat niemand anders de schuldige kon wezen, dan de daar verblijvende leguaan, en zonder in dat dier den boozen geest Siâkau te herkennen, wierpen twee hunner zich, met houten pieken gewapend, op den leguaan en doodden hem en aten zijn vleesch, maar stierven kort daarop met hevige pijnen en angsten, alsof zij door den Tahilat vergiftigd waren. De twee overigen waren bevreesd voor besmetting en namen onverwijld de vlucht naar andere streken, alwaar zij de stamvaders werden van de Mentaweiers. En telkenmale als nu de wind uit de geheime bosschen waait, voert hij de smetstof mede, die sommige dergenen die zich tegen de booze geesten verzet hebben, langzaam tot op het been doet uitdrogen om eindelijk te sterven. Ziedaar m. i. de geschiedenis en oorsprong der teringziekte bij de Mentaweiers van Pora en Si-Béroet.

Zien wij nu wat er nog verder onder de boven dit hoofdstuk geschreven rubriek te vermelden valt. Van de geneeskunde of iets wat daarop gelijkt is bij de bewoners van Pora en Si-Béroet geen spoor te ontdekken. Wel hebben zij, zooals bijna alle Indische volken, hunne doekoens, doch dezen zijn slechts waarzeggers en geestenbezweerders, en putten hunne wijsheid bij alle ziekten, ongevallen enz., waarover zij geraadpleegd worden, uit de ingewanden van daartoe expresselijk geslachte varkens en kippen. Openbaren deze vuilaardige boeken der prognostieke wijsheid, welke geest op den patiënt vertoornd is en derhalve door geschenken als anderszins tevreden gesteld moet worden, dan vaardigt de goedgeloovige Mentaweier zijn doekoen naar een zoodanigen geest af, om hem door de eene of andere gift tevreden te stellen en desnoods, zoo deze van geene geschenken wil weten (iets wat zeer zelden gebeurt), te bevechten. In dat laatste geval zijn de geschenken het eigendom van den doekoen en ontvangt hij bovendien zijn wijsheidsloon in klappernoten en andere vruchten, in varkens of kippen. Ook zoeken de

wijzen van deze eilanden wel eens naar de beslissende oplossing eener ziekte in de volgende vraag: «Is de ziekte van A. of B. geneeslijk al dan niet?» De in een ruim aantal geslachte kippen of dies meer leveren alweêr de bouwstoffen voor het gewichtige antwoord op deze vraag, met meer dan alledaagsche studie worden de darmen onderzocht, en van uit de diepte der bosschen verneemt de doekoen het gewenschte antwoord: geneeslijk of ongeneeslijk. In het eerste geval worden eenige bladeren, stukjes boomschors of wortels, waaraan een heilige en wèldoende kracht wordt toegeschreven, gezocht, gevonden en op de eene of andere wijs toebereid en den patiënt op allerlei gekke manieren toegediend; terwijl in het andere geval de patiënt aan zijn lot wordt overgelaten, totdat de door niets tegengewerkte dood een einde aan zijn rampzalig lijden maakt. Van intellectueele ontwikkeling, hetzij in eene algemeen zichtbare, hetzij in eene mythische richting, is nergens sprake, en geen spoor, geen enkel overblijfsel van eenige dieper gelegen gedachte opzichtelijk hun aanzijn en toestand op de wereld heb ik vermogen te ontdekken. Het karakter van den Mentaweier is overigens zachtaardig en geneigd tot vertrouwelijkheid. Hij is over het algemeen zeer lafhartig, doch, door de eene of andere oorzaak daartoe aangedreven, kan hij voorbeeldeloos wraakzuchtig zijn. Wel drijft hij dien hartstocht niet zoover als de Batakkers, om bijv. zijn vijanden als extra fijne beetjes op te eten, maar toch zou hij evenmin als gene kunnen rusten alvorens zijn vijand geveld is. Dobbelspelen schijnen op Pora en Si-Béroet ten eenenmale onbekend en onbemind te wezen, doch daarentegen zijn de bewoners hartstochtelijke liefhebbers van hunne dansen. De meestgeliefde dansen zijn die van den kippenroover en geschieden op het geluid eener eigenaardige trom, die met roffelend geraas geroerd wordt; en het fraaie van dien dans is daarin gelegen, dat de dansenden het fladderen en klapwieken van den roofvogel zoo natuurlijk mogelijk nabootsen.

III.

Woning, voedsel, kleeding, wapenen en huisraad.

De kampongs, die voor een groot deel op een halven paal of meer afstands van het strand aan de oevers der vroeger besproken kreken gelegen zijn, bestaan, naar gelang hare bevolking uitgebreid of gering is, soms uit twee, soms uit meer groote huizen en eenige kleinere en onaanzienlijke gebouwen. De groote huizen, die gemiddeld eene breedte van p. m. 4 Ned. ellen [1]) bij eene gelijke diepte hebben, staan, even als de gebouwen ter Suma-

[1]) Zoo staat in de kopij; maar indien het cijfer 4 juist was, zouden de *groote* huizen *kleiner* zijn dan de *kleine* op de volgende blz. beschreven. Hier is dus een chrijffout, maar die ik niet kan verbeteren. P. J. V.

tra's Westkust, eenige voeten boven den grond, zijn opgetrokken van ruw bewerkt hout en gedekt met atappen, en bevatten slechts een enkel groot vertrek en eene soort van voorgaanderij, welke laatste tevens tot algemeene vergaderzaal bij gewichtige gebeurtenissen dient. In deze gebouwen verblijven in den regel alleen de getrouwden van beiderlei kunne met hunne kinderen, alsook de ongetrouwde mannen en jongelingen. — De kleinere huizen, die niet veel meer zijn dan loodsen voorzien van eene atappen omwanding, zijn ongeveer 6 Ned. ellen breed en 4 Ned. ellen diep, en staan even als de groote huizen 2 à 3 voet boven den beganen grond. Deze huizen dienen tot woonplaats van de weduwen, ongetrouwde vrouwen en meisjes. Aan huisraad schijnen de Mentaweiers geene of hoogstens eene bij Westersche volken ongekend geringe behoefte te hebben; het eenige wat men van dien aard in hunne woningen aantreft zijn de schedels van apen, varkens en leguanen, die in vreedzame gemeenschap met van onderscheidene apensoorten afkomstige beenderen en groote bossen haneveêren in de voorgaanderij door elkander hangen. De slaapplaatsen zijn almede zeer eenvoudig. Zij bestaan uit een op den vloer uitgespreid stuk boomschors, door sommigen omgeven van een lap ongebleekt katoen, waarschijnlijk om zich daardoor te beschermen tegen de myriaden van venijnige muskieten die men op de eilanden aantreft. De keuken of algemeene kookplaats van een huisgezin is in een der hoeken van de voorgaanderij geplaatst en bestaat uit een paar naast en op elkander gerangschikte graszoden. Potten en pannen zijn nog maar hoogst weinig bij deze eilanders in gebruik. Wel zijn er eenige strandbewoners die in het bezit van een aarden of ijzeren pot zijn en bij buitengewone gebeurtenissen daarvan een alleronhandigst gebruik maken, maar de gewoonte des lands is zeer eenvoudig: men kookt de spijzen, waarover straks nader, in bamboezen kokers, op dezelfde wijze als nog nu en dan door de Maleiers en Javanen wordt gedaan om hun rijst — tot kokossan — te bereiden. Dat een dergelijke spijsbereiding op den duur voor die menschen geene nadeelige en onaangename gevolgen zal hebben, durf ik niet bevestigen. Het voedsel van den Mentaweier is, zooals ik vroeger reeds gelegenheid heb gehad op te merken, onvoldoende en op verre na niet in staat om de physieke krachten van deze arme menschen te ontwikkelen of te onderhouden. De hoofdvoeding van den Mentaweier bestaat bijna uitsluitend uit kladie en sagoe en wordt, met een weinig zeewater vermengd, in een stuk bamboes tot een breiachtige zelfstandigheid gekookt en na een weinig afgekoeld te zijn, met graagte verslonden. Dierlijk voedsel wordt over het algemeen weinig gebruikt. Heeft een der familieleden op de jacht goede zaken gemaakt en brengt hij een aap, leguaan of wel een partijtje aardhagedissen te huis, dan wordt dat geliefkoosde wildbraad aan stukjes gesneden en onder het mengsel van kladie en sagoe in den bamboezen koker gedaan, gekookt en gegeten. Wel wordt er nu en dan een varken

of een paar kippen geslacht; doch zoo iets gebeurt alleen bij buitengewone feestelijke gelegenheden en dan nog altijd voor de gemeenschappelijke rekening van een geheele kampong. Zal een Mentaweier op de jacht gaan, dan raadpleegt hij vooraf den onvermijdelijken doekoen en verneemt van dezen of de tijd om ter jacht te gaan gunstig is al dan niet. Heeft hij eene bijzondere jacht op het oog, is hij bijv. een hert of reebok op het spoor, dan onderzoekt hij de kansen door den doekoen te vragen, of het wel goed en voordeelig is om het bewuste wild te vervolgen. Geeft de geraadpleegde wijsheid ten antwoord, dat de dag en het oogenblik, het wild en de wapens goed gekozen zijn, dan gaat de Mentaweier met pijl en boog gewapend op weg en komt in den regel niet uit het bosch terug voor en aleer hij het doel der jacht bereikt heeft. Bij zijne terugkomst viert men feest en wordt het op de jacht geschoten wild met den meest mogelijken spoed gebruikt. Het gebruik van zout kennen de Mentaweiers niet; wanneer zij hunne spijzen kruiden willen, geschiedt zulks met een weinig, soms zout, soms brak zeewater. Ook van spaansche peper, in het overige Indië zoo zeer gewenscht en algemeen genuttigd, maken de Mentaweiers een zeer schaarsch gebruik.

In zijne kleederdracht is de Mentaweier almede eenvoudig en weet hij zich met geringe middelen te behelpen. Ofschoon bijna elkeen in het bezit is van een paar vaam ongebleekt of zwart katoen, bestaat de kleeding van den man uit niets anders dan een reep zacht geklopte schors van den Tarapboom, ter lengte van ongeveer twee vaâm en ter breedte van een span. Deze strook wordt eerst een paar malen om de lendenen gewikkeld, vervolgens tusschen de beenen doorgehaald, en dient aldus tot steun van het middel en ter bedekking van de schaamdeelen. Behoudens eenige zeldzame uitzonderingen zijn de mannen overigens naakt en ziet men hen in de zooeven beschrevene kleeding, een weinig opgeluisterd door een uit de schors van den sagopalm gemaakte toendoeng, zich in het dagelijksche leven bewegen.

De kleeding der vrouwen verschilt, wat eenvoudigheid aangaat, maar weinig van die der mannen. De jonge meisjes loopen even als de jongens tot ongeveer hun 8ste jaar geheel naakt, doch zoodra zij den gevorderden ouderdom bereikt hebben, kleeden zij zich op dezelfde wijs als de vrouwen, d. i. met eenige uit elkander gerafelde pisangbladeren, waarvan men bijna niets meer te zien krijgt dan de draden. Dit kleedingstuk van ongeveer anderhalf el lengte wordt om het lichaam gewonden en wel zoodanig, dat men geen reden zou hebben er de openbare eerbaarheid van meer beschaafde landen door geschonden te achten. Ook het hoofd, de schouders en de borst worden door een dergelijk kleedingstuk bedekt, dat door sommigen als een shawl gedragen wordt, terwijl een pisangblad, in den vorm van een tweehoekigen steek op het hoofd geplaatst, de geheele garde-robe eener Mentaweische schoone volmaakt. Als opschik ziet men de vrouw gebruik maken van bont gekleurde koralen, die in het haar gevlochten of aan sterke boomvezelen geregen, armen,

beenen en den boezem versieren. Om het middel dragen zij gewoonlijk eenige van bamboe gevlochten en daarna geel gekleurde banden, ook heb ik er enkele ontmoet die armen en beenen versierd hadden met eenige ruw bewerkte koperen ringen, doch deze waren zeldzaam en behoorden, naar ik vernam, in andere kampongs te huis. Voorts maken de vrouwen, en ook somtijds de mannen, nog gebruik van een geel roodachtig kleursel, om zich òf alleen het voorhoofd òf alle zichtbare lichaamsdeelen te beschilderen. Naar ik van eenige Mentaweiers vernam, was dit slechts eene sedert kort ingevoerde gewoonte; vroeger gebeurde dat alleen bij sterfgevallen van eenig lid der familie, of wel bij gelegenheid dat men in oorlog zijnde den vijand te gemoet trok om hem te bevechten.

Over het algemeen genomen kan men derhalve aannemen dat de levenswijze der Mentaweiers zoo niet armoedig, dan toch zeer eenvoudig is, te meer opmerkelijk omdat het weelderige Sumatra-eiland de moeder schijnt te wezen van den Mentawei-archipel. 'De Sumatranen in het algemeen, en de Sumatrasche vrouwen in het bijzonder, houden van opschik; bij de welgestelde klassen vinden wij dan ook niet zelden een zekere aan overdaad grenzende weelde. Hoe in het oog vallend is het dan toch, dat de bevolking van eenige eilanden, die op niet meer dan een twintigtal mijlen van Sumatra's Wester-stranden verwijderd liggen, zoozeer van die gewoonten kan verschillen, dat zij daarmede een zoo scherp geteekend contrast vormt!

De bezigheden der vrouw zijn niet bijzonder afwisselend en bepalen zich hoofdzakelijk tot de vischvangst en de klapperteelt. Bijna dagelijks ziet men tal van vrouwen gewapend met schepnetten aan het strand of aan den oever der kreekjes, en niet zelden verblijven zij daar geheele dagen, blootgesteld aan de verzengende zonnestralen of aan wind en regen, en tot aan de borst in het water. Ook gebeurt het dikwijls dat zij met hare sampans, kleine en zwakke vaartuigjes, zich naar zee begeven om met hetzelfde schepnet ook zeevisch te vangen, doch meestal blijven zij in de onmiddellijke nabijheid der oevers. De klapperteelt vordert almede veel inspanning, maar daaraan verleenen ook de mannen eenige hulp. Reeds des morgens zeer vroeg begeven de Mentaweiers, zoo mannen als vrouwen, zich in hunne kano's op reis naar de naburige eilandjes, waar zij òf aan het toeval, òf aan eigen vlijt en landbouw hunne klappertuinen te danken hebben, en houden zich daar met het verzamelen van klappers onledig tot het invallen van den avond, als wanneer zij op dezelfde wijze als zij gekomen zijn, d. i. mannen en vrouwen, voor zoover gehuwd, paarsgewijze in hunne kano's, met hunne niet altoos rijke vruchten huiswaarts keeren. Bij al de hierboven opgesomde bezigheden worden de Mentaweiers, zoo als wij gezien hebben, volstrekt niet gehinderd door een kostbare of wel overtollige garde-robe; de straks besproken dekmiddelen, van pisangbladeren vervaardigd, zijn zeer goed bestand tegen weêr, wind en regen, en ik geloof juist daarin te reden te zien, waarom die menschen niet

meer gebruik maken van de door den ruilhandel met Sumatrasche kooplieden ingevoerde lijnwaden. Voor deze mijne meening pleit dan ook de omstandigheid, dat de vrouw van Pora en Si-Béroet, zoodra zij van den arbeid te huis is teruggekeerd, zich van hare pisangbladerige kleeding ontdoet en die verwisselt met een stuk ongebleekt, zwart of blauw katoen, wat haar, eenige malen om het lichaam geslagen, tot eenig huiselijk kleedingstuk dient.

De wapenen van den Mentaweier van Pora en Si-Béroet zijn even primitief als al het overige en bestaan uit pijl en boog, lans, klewang en dolkmes. De punten van pijlen en lans zijn sterk vergiftigd door een herhaald inwrijven met een smeersel bestaande uit het sap van den op Pora talrijk voorkomenden Ipoeboom, tabaksvet, — waarschijnlijk nicotine? — tabaksasch en spaansche peper. Een betrekkelijk onbelangrijk wondje met een dezer vergiftigde wapens toegebracht, heeft dan ook altijd een spoedigen dood ten gevolge. Al het ijzerwerk van deze wapenen wordt door ruilhandelaars van Padang in ruw gesmeden toestand derwaarts gevoerd, en levert den invoerder in den regel meer dan 150 % winst op klappers, rotting en andere producten van het land. De mannen van Pora en Si-Béroet en ook ettelijke vrouwen zijn zeer bedreven en handig in het hanteeren van pijl en boog. Op ongeveer 70 à 80 passen hebben zij nog een volmaakt vast en zeker schot. Op grooter afstanden zullen zij zelden schieten, daar zij niet meer zeker van hun schot zijn, en in dat geval wordt door den Mentaweier maar hoogst zelden van zijn pijl en boog gebruik gemaakt. Zeker of niet is zijne leus. In het behandelen en gebruiken van zijne lans is de Mentaweier echter niet zoo bedreven als wel de Maleiers van Sumatra's Westkust. Wanneer hij zich dan ook op reis begeeft, is hij gewoonlijk gewapend met zijn pijl en boog, klewang of dolkmes.

IV.

Het Bestuur.

Elke lalagai (kampong) staat, afgescheidén van het gezag der andere, alleen, en vertegenwoordigt eene staats-inrichting in miniatuur. Het gezag is er verdeeld onder vier waardigheidsbekleeders, en heeft veel overeenkomst met de gezagsregeling der Maleiers van Sumatra's Westkust uit den tijd van Datoeq Katamanggoengan en Perpatti Sebatang. Het bestuur in de kampongs van Pora en Si-Béroet bestaat uit: 1° de Pangéran (Radja), 2° de Koetek Doelak (2° Hoofd), 3° de Doekoen (Geneesheer, Waarzegger), 4° de Roebei Hiba (Adviseur) en 5° de Bobok Ngong (Voorvechter). Deze mannen, in wier handen, om het eens zoo te noemen, de wetgevende en uitvoerende macht berust, zijn door geen uiterlijke teekenen, hetzij in kleederdracht of andere versierselen, van de overige kampongbevolking onderscheiden. Ik heb niet

juist kunnen ontdekken binnen welke grenzen de bevoegdheid van den Radja zich beweegt, doch het kwam mij voor, dat zijn persoonlijke macht niet veel te beteekenen heeft. In verband met den wil der overige waardigheidsbekleeders vermeende ik dat hij alles was, maar afzonderlijk, als Radja alleen, weinig meer dan niets. Toch zijn er gevallen waarin het gezag van den Radja erkend en zelfs hoog op prijs gesteld wordt. Wanneer nl. een vaartuig de kusten aandoet en blijken geeft van handel te willen drijven, begeeft zich de Radja, vergezeld van een deel der bevolking, naar boord, en onderzoekt in hoeverre het in het belang der zijnen is, met de opvarenden handelsbetrekkingen aan te knoopen. Bevalt hem de koopwaar, dan geeft hij de zijnen kennis dat zij handelen mogen, waarop een ieder zijn best doet zaken te doen. Vindt de Radja het echter raadzaam met de vreemdelingen niet in aanraking te komen, of bevalt hem de aangevoerde lading niet, dan beveelt hij zijn volk aan den wal te blijven, verbiedt elke gemeenschap met het vaartuig, en geeft zelf daarin het voorbeeld door alle geschenken der opvarenden van de hand te wijzen en zich naar de kampong terug te trekken. De bevolking verzet zich nimmer tegen eene dergelijke uitspraak en blijft rustig in hare hutten. Bij onderlinge twisten, oorlogen en kleine strooppartijen is de Radja de eerste persoon, maar in vergaderingen waarin ook rechtspunten en andere geschillen beslist worden, heeft hij geen overwegende stem; hij is dan gelijk aan alle andere daar aanwezigen waardigheidsbekleeders. De werkkring en het gezag van den Koetek Doelak beteekenen almede zeer weinig. Bij feestmalen is hij echter een man van gewicht. Met den meest mogelijken ernst onderzoekt hij dan de op te dragen spijzen, spreekt, na de aanzittenden over het doel van het feestmaal onderhouden te hebben, daarover zijnen zegen uit, en geeft daarna last aan den Roebei Hiba de spijzen te doen voorzetten, waarop het feest door geducht in beweging brengen van het gebit een aanvang neemt. Bij onderlinge twisten, oorlogen en andere bloedstorting ten gevolge hebbende aangelegenheden, is de Roebei Hiba quasi de vredelievende wawelaar, die dan eens aanmaant er lustig op in te hakken, en dan weêr den raad geeft vooral geen bloed te vergieten en vreedzaam te wezen, al naar gelang de belangen der bevolking zulks vorderen. In vergaderingen als de straks besprokene heeft hij eene stem als de andere leden, doch is verplicht om de zaken welke in behandeling zijn, in alle opzichten toe te lichten. De waardigheid van Doekoen wordt bij deze volken, evenals in geheel den Archipel, in eere gehouden. De Doekoen is geneesheer, waarzegger en priester tevens en op hem rusten uit den aard der zaak de meeste verplichtingen. Hij moet de zieken behandelen, verzorgen en zoo mogelijk genezen; wanneer er een misdaad gepleegd is waarvan men den dader niet ontdekken kan, dan moet hij door den tooverstok het geheim ontsluieren en den dader aanwijzen; is er een oorlog in het ver-

schiet of moet er met naburen een vergelijk getroffen worden, dan is de Doekoen de man die de toekomst ontcijfert en den volke de resultaten laat zien van deze en gene hunner handelingen. Bij alle gewichtige aangelegenheden wordt zijn raad gevraagd, zonder welken niets ondernomen wordt; want aan hem wordt de macht toegeschreven om de booze geesten te bezweren of te verwijderen. In vergaderingen heeft de Doekoen eene stem als de anderen, maar dat aan de zijne veel meer gewicht gehecht wordt dan aan die van den Radja, behoeft voorzeker geen nader betoog. De Si-Bobok Ngong is de man van het zwaard. Hij is, om het zoo eens te noemen, de wapenmeester van het Rijk. Niemand dan hij is beter in staat de wapens te gebruiken en niemand dan hij kan een hoofd in slechts ééne beweging van den romp slaan. Hij is tevens de voorvechter bij uitnemendheid. Bij oorlogen is hij het die met den Radja wedijvert in moed en dapperheid. Hij is altijd vooraan en daar waar het gevecht het hevigst is. Met de gong in de ééne en de wapens in de andere hand, vuurt hij de strijdenden aan, en bij eene overwinning is hij het die de gong roert en het meeste gerucht maakt. In meer vreedzame aangelegenheden ontbreekt ook deze voorvechter niet; bij feestmalen of trouwpartijen is hij de man die op de gong slaat, de feestelingen tot uitbundige vroolijkheid aanspoort en opwekt. Ook is de Si-Bobok Ngong verplicht om de gasten met alleen hem en den geesten bekende formulieren uit te noodigen om te gaan aanzitten, op te staan of huiswaarts te keeren; en eindelijk is hij nog de overbrenger der bevelen van den Radja en der andere hoofden aan de bevolking.

De waardigheden waarvan ik hierboven gesproken heb, zijn niet erfelijk, maar gaan bij keuze der bevolking over op dezen of genen die zich door wijsheid, moed en andere deugden onderscheiden hebben. Zóó luidt de adat, doch naar ik ben te weten gekomen, wordt hiervan ten opzichte van eenige waardigheden afgeweken. Zoo komt bij de verkiezing van een Radja het eerst in aanmerking de in het huwelijk verwekte zoon van den overleden Radja, en bij ontstentenis van een zoodanigen, de zoon buiten het huwelijk bij zijne bijzitten verwekt. Ontbreekt ook deze dan wordt door de bevolking een keuze gedaan onder de vier waardigheidsbekleeders, of wel onder de bevolking zelve. Gedurende de verkiezing van een Radja mag niemand de kampong verlaten. Het arbeiden is dan aan alle onderdanen verboden en men is verplicht te leven van hetgeen voorraad of toeval ter tafel brengt. Is de Radja eindelijk bepaald gekozen, dan brengt de bevolking drie dagen in stille overdenkingen door, mag niet werken, niet spelen, en is verplicht eenigszins te vasten. Na deze drie dagen gaat de geheele bevolking, zoo vrouwen als mannen, op de jacht en tracht een hert meester te worden. Gelukt haar dit dan gaat zij spoedig en onder gong-gerommel huiswaarts, alwaar gedurende drie dagen zal worden feest gevierd. Ook gedurende deze dagen mag zich niemand met werken

bezig houden, en zelfs wordt deze soort van feestviering voortgezet zoolang men door de vangst van herten in het dagelijksche onderhoud voorzien kan. De Doekoen bepaalt den afloop der feestelijkheden en beveelt een ieder weder zijne gewone bezigheden te hervatten.

De zoo even ter loops behandelde verbodsbepalingen of verordeningen (pantangs) zijn voor de bevolking zeer lastig en soms drukkend. Immers gebeurt het toch wel eens, dat er na ommekomst van een groot aantal feestelijke drie-dagen nog telkens herten gevangen worden, zoodat de veldarbeid soms 20 en meer dagen onaangeroerd blijft; en dat gebrek aan voedsel, armoede en ziekten daarvan de zekere gevolgen zijn, is voorzeker buiten twijfel. Buitendien zijn er nog andere niet minder bezwarende pantangs (waarop ik later denk terug te komen), die, ofschoon zij niet zoo algemeen werken, toch niet zonder invloed blijven op de welvaart der bevolking. Zoo is het bij een sterfgeval der familie van den overledene verboden om gedurende zeven dagen eenigen arbeid te verrichten. Na de geboorte van een jongen en na afloop van eenigen ruilhandel worden insgelijks weder vier dagen in ledigheid doorgebracht, terwijl de geboorte van een meisje de familie negen dagen tot werkeloosheid doemt. Deze en dergelijke pantangs zijn, dunkt mij, niet het gevolg van uit vroegere dagen tot hen gekomen sagen en legenden; meer waarde hecht ik aan de vooronderstelling, dat de Doekoen, in overeenstemming met zijn medebestuurders, deze en soortgelijke handelingen als den geesten bijzonder aangenaam aangeprezen heeft, om zoodoende op eene gemakkelijke wijze aan een levensonderhoud te komen. Immers worden er toch gedurende de werkelooze dagen feesten gevierd waarbij de hoofden in geen geval ontbreken mogen; en dat men deze niet het slechtste van den voorraad voorzetten zal, behoeft zeker niet gezegd te worden.

V.

Zeden en gewoonten.

Heb ik de gelegenheid gehad in het voorgaande met een enkel woord gewag te maken van de zeden en gewoonten der Mentaweiers, in deze regelen wensch ik daarop nader terug te komen. Hebben wij gezien, dat de Mentaweier bij sommige, of liever en juister bij vele gelegenheden feesten viert door eenige dagen in werkeloosheid door te brengen, thans zullen wij nog een paar van die gelegenheden opnoemen, ten einde den lezer daardoor een benaderend denkbeeld te geven van den beklagenswaardigen toestand waarin die volkstammen zoowel intellectueel als zedelijk verkeeren.

Het huwelijk van den Mentaweier wordt gewoonlijk gevolgd door een feest waarbij niets-doen een voorname rol speelt. Alvorens de pasgehuwden hunne kleine woningen verlaten om in het hoofdgebouw hun intrek te nemen, zullen zij en de familie waartoe zij behooren, natuurlijk voor-

gezeten door de onmisbare hoofden, drie dagen feest vieren, en na afloop daarvan moeten zich de wederzijdsche familieleden gedurende ongeveer zes maanden van elken ruilhandel onthouden. De voltrekking van een huwelijk bij de Mantaweiers is zeer eenvoudig. Nadat over en weêr de huwelijks-geschenken tusschen de aanstaande echtelingen en hunne ouders gewisseld zijn, begeven zich de wederzijdsche familie-betrekkingen en kennissen naar het nabijgelegen bosch. Daar vereenigen zich allen onder een daartoe door den Doekoen aangewezen boom, zoodanig dat het bruidspaar in het midden en ter rechter- en linkerzijde van den boom komt te staan. Nadat nu de Doekoen zich verzekerd heeft dat de ouders en naaste bloedverwanten van het paar aanwezig zijn en in het huwelijk toestemmen, bezweert hij de booze geesten, beveelt hun de jonge lieden niet met ziekten of ongelukken te bezoeken en spreekt daarna iets wat op een zegen gelijkt over alle aanwezigen uit. De aanstaande echtgenooten ontvangen als nu elk een volwassen kip, welke zij na eenige in acht genomen formaliteiten met een kapmes den kop afslaan, en nauwelijks is dat gebeurd, of de menigte heft, met den Doekoen aan het hoofd, een vervaarlijk geschreeuw aan, na afloop waarvan het huwelijk voltrokken is. Het onthalzen der kippen heeft, naar ik mocht vernemen, eene ernstige beteekenis. De bruid en de bruidegom geven hiermede te kennen, dat zij tot aan den dood vereenigd zijn en tot zoolang op dood en leven elkander getrouw behooren te blijven. Het ernstige deel van dezen eed gaat echter grootelijks verloren in de onzedelijke strekking der adats. Zoo geeft de adat den man te allen tijde vrijheid om zijne vrouw, om reden van onvruchtbaarheid, te rijke vruchtbaarheid, oneenigheden enz., te verstooten, ofschoon de vrouw daarna toch aan haren vroegeren echtgenoot onderworpen moet blijven, en het haar niet eens geoorloofd is de plaats harer inwoning te verlaten of wel een nieuw huwelijk aan te gaan zonder de toestemming van hem die haar verworpen heeft. Dat zulk een toestemming bijna nimmer gegeven wordt, behoeft zeker niet gezegd te worden.

Bij het stellen van het geraamte van een gebouw of loods, evenzeer als na de voltooiing, moet er almede worden feest gevierd, en dat wel door een geheele kampong gedurende 4 dagen.

Ook het ter dood brengen van een misdadiger vordert eene aaneenschakeling van feesten, welke zelfs tot negen dagen na het ten uitvoer leggen der straf worden voortgezet. Bij een dergelijke gelegenheid neemt de geheele bevolking, niemand uitgezonderd, aan deze feesten deel. Het voorschrift, om daarna gedurende acht maanden buiten elke gemeenschap met vreemdelingen te blijven, geldt jong en oud, zoowel vrouwen als mannen. In eenige opzichten is het mij voorgekomen dat de Mentaweiers wel iets met de Dajaks van Borneo gemeen hebben. Schoon mij niet recht duidelijk is gebleken dat zij zich ook aan het gruwzame koppensnellen schuldig maken,

heb ik toch reden te gelooven, dat ook de bloedveete der Borneoten bij hen bestaat en dat ook de Mentaweier de bloedige middelen kent om deze te vereffenen. Zoo bijv. vernam ik dat, wanneer een jonkman eene jonge dochter ten huwelijk komt vragen, hij in den regel begroet wordt met de vraag: «Waaraan kan ik zien dat gij mijn dochter liefhebt?" waarop dan gewoonlijk door den jonkman een strooptocht wordt ondernomen naar een der naburige kusten, vanwaar hij meestal wederkeert met de bewijzen van zijne hartelijke liefde beladen. Dat daarover door de betrokkene partij weêrwraak genomen wordt, behoef ik zeker wel niet te zeggen, en dat dus hieruit dikwijls bejammerenswaardige botsingen worden geboren, zal men mij even gaarne willen toestemmen. Als het huwelijk voltrokken is, behoort de man zich naar een andere wet (pantang) te gedragen. Vergezeld van eenige zijner bloedverwanten en kennissen gaat de pas getrouwde man ten tweeden male op een strooptocht uit, doch is niet verplicht daarvan de bewijzen mede te brengen; het is voldoende dat hij gedurende 180 zonnegangen (dagen) van zijne vrouw en de plaats zijner inwoning verwijderd blijve. Onverwijld na zijne terugkomst neemt hij, onder het vieren van een feest van drie dagen, zijn intrek in het groote huis, waar alleen de gehuwden verblijf mogen houden. Ook is zulk een zesmaandsche afwezigheid verplichtend na de voltooiing van een groot gebouw, een kunststuk, een groote prauw, en zulks voor al de mannen die aan de voltooiing deel genomen hebben.

Zooals ik daar straks heb opgemerkt, bestaat ook de bloedveete onder deze eilanders, doch ik vermeen gerechtigd te wezen te verklaren dat deze niet dat barbaarsche karakter draagt als die der Dajaks van Borneo. Terwijl de Dajak geen andere wraakoefening kent dan het alom befaamde koppensnellen, en zich niet ontziet deze pijnlijke kunstbewerking ook op eigen bloedverwanten, ja zelfs op eigen vrouw en kinderen toe te passen, stelt de Mentaweier zich tevreden door het toebrengen van eenige lans- en pijlwonden eerst zijn vijand te dooden, en gaat hij in den regel niet eer tot de onthoofding van zijn offer over, dan nadat de dood zich daarvan reeds heeft meester gemaakt.

Bij sterfgevallen en begrafenissen zijn de gewoonten der Mentaweiers zeer eenvoudig; zoodra een hunner den laatsten snik gegeven heeft, haast men zich het lijk in een stuk katoen of, wanneer de voorraad zulks niet toelaat, in eenige aan elkaâr gehechte reepen boombast van den Tarap te wikkelen, zoodat het voor het gezicht der overige huisgenooten verborgen is. Daarna worden de kampongbewoners op de been geroepen om aan de uitvaart deel te nemen. Vijf mannen, zoo mogelijk nabestaanden van den overledene, nemen vervolgens het lijk op hunne hoofden en voeren het, begeleid door eene groot misbaar makende menigte, naar eene van de kampongs verwijderde plaats, zooveel mogelijk in het

bosch. Daar aangekomen maakt men onverwijld eene ongeveer twee Ned. ellen hooge baléh-baléh van bamboes, waarop men het lijk legt met het hoofd naar het Oosten. Nauwelijks is dat gebeurd of de menigte verwijdert zich van deze plaats, om er, zoo maar eenigszins mogelijk, binnen twee jaren tijds niet meer terug te keeren. Dat de lijken, dáár aan een snel volgende ontbinding in de open lucht prijs gegeven, den geheelen omtrek met een ondragelijken stank vervullen, die tevens van vele ziekten oorzaak is, behoeft voorzeker geen betoog. Misschien is het hier de juiste plaats den lezer de legende van Siâkau in herinnering te brengen [1]). En telkenmale als nu de wind uit de geheime bosschen waait, voert hij de smetstof mede, die sommige dergenen welke zich tegen de booze geesten verzet hebben, tot op het been doet uitdrogen, om eindelijk te sterven. Dat uitdrogen en sterven, behoef ik het nog te zeggen? zijn m. i. de overdreven of verkeerd voorgestelde gevolgen van de vreemde wijze van begraven.

Behoeft het nog een bewijs, dat de door pestlucht bezwangerde winden onderscheidene ziekten moeten veroorzaken, en baart het geene verwondering dat de Mentaweier ten huidigen dage met zijn doodende zeden en gewoonten nog bestaat? Wat mij aangaat, ik geloof aan eene beschermende en waakzame Voorzienigheid, en daarin zoek en vind ik de oplossing van het wonderbare in het bestaan en de vermeerdering der Mentawei-bevolking.

Toen ik een der hoofden in der tijd over deze wijze van begraven onderhield, en hem in het belang van zijne stamgenooten dringend in overweging gaf, de lijken minstens vier à zes armen lengte onder den grond te begraven, antwoordde mij de man: «Hoofd der witte menschen, ga en verlaat ons spoedig. Een langer verblijf onder het bereik onzer machtige geesten mocht u eens verdriet en smart veroorzaken; want ik zegge u: Siâkau is hier overal en menigvuldig. Is het u onbekend, Hoofd der witten, dat wij de lijken van afgestorvene geloovigen den geesten op hoog-verhevene baléh-baléh's offeren moeten? Gij witten zegt zoo wijs te zijn, doch weet niet eens zoo te handelen om de boosheid onzer geesten te ontgaan.» Ik waagde nog een poging om den man te overtuigen dat mijne bedoelingen goed en in zijn belang waren; maar — «wanneer een onzer het durfde wagen een lijk onder de aarde te bergen, de straf van Siâkau zou niet lang uitblijven; geheel de omtrek zou zeker verzinken in het vuur dat onder de aarde broeit», voegde hij mij met warmte en opgewondenheid toe, waarop ik beter vond te zwijgen, schoon ik uit medelijden met de arme bevolking nog wel een lansje in haar belang had willen breken.

In een volgend artikel zal ik trachten een beknopt overzicht te geven van Mentaweische rechtsbegrippen, met aanhaling van eenige misdaden en de straffen die daarop gesteld zijn, om daarna, in een slot-artikel, met een enkel woord

---

[1]) Zie het IIe hoofdstuk.

van den actueelen toestand van landbouw, nijverheid en handel op Pora en Si-Béroet te gewagen.

VI.

Misdaden en straffen.

Het is voorzeker overbodig in het breede te betoogen, dat de rechtsbegrippen en, uit den aard der zaak, ook de rechtstoestanden der Mentaweiers zeer eenvoudig zijn en slechts op overleveringen en willekeurigheden van de onderscheidene hoofden berusten.

Te oordeelen toch naar de misdaden waarvan men mij heeft mededeeling gedaan, alsook van de straffen daarop gesteld, is het den Mentaweier niet slechts onbekend wat tot het daarstellen van een misdrijf noodig is, maar heeft hij zelfs, met slechts enkele uitzonderingen, geen bepaalde straffen op misdrijven die bij de overige volken van den Indischen Archipel naar luid hunner onderscheidene adats strafbaar zijn. Volgens mij gedane mededeelingen door menschen van Pora en Si-Béroet zijn bij hen slechts vier soorten van misdaden als zoodanig, en dus ook als strafbaar, bekend. Deze zijn manslag, vergiftiging, diefstal en overspel. Deze misdaden zouden zich echter zeer zelden voordoen, althans onder de bevolking van dezelfde kampong. Meestal en bijna zonder uitzondering worden zij gepleegd door menschen van andere doch naburige kampongs, maar de daders worden desniettemin, in overeenstemming met hunne eigene hoofden, door de kampong waar de misdaad is bedreven, geoordeeld en gestraft. Manslag wordt met den dood gestraft; het vonnis, door de gezamenlijke waadigheidsbekleeders uitgesproken, moet onder het toezicht van den Doekoen door den Si-Bobok Ngong en eenige medehelpers voltrokken worden. Vergiftiging gepleegd door een manspersoon wordt insgelijks met den dood gestraft, en de voltrekking van die straf heeft op dezelfde wijze plaats als hierboven gezegd is; is het eene vrouw die zich aan deze misdaad heeft schuldig gemaakt, dan wordt zij gestraft met verbanning naar een ander eiland. Op het stuk van diefstal zijn de Mentaweiers aanvankelijk nog al toegevend. De schuldige aan diefstal ontvangt tot driemalen eene openlijke vermaning, de eerste van den Si Roebei Hiba, de tweede van den Koutek Doelaq en de laatste van den Radja zelven. De geheele kampong-bevolking is daarbij tegenwoordig, en elk der aanwezigen beijvert zich den driemaal schuldige door het toevoegen van smadelijke bijnamen beschaamd te doen worden. Maakt hij zich daarna nogmaals aan hetzelfde misdrijf schuldig, dan wordt hij op de boven omschrevene wijze ter dood gebracht. In geval van overspel heeft de beleedigde man het in den geheelen Mentaweiarchipel erkende recht om de beide overspelers, vooral wanneer hij hen op heeter daad betrapt, onverwijld en ook later om het leven te brengen. Hoe en waar hij zulks doen wil, is geheel aan zijne keus en dus

aan zijne meerdere of mindere wraakzucht overgelaten. Zijn de overspelers niet op heeter daad betrapt, en wordt hun misdrijf slechts door andere omstandigheden als ook door getuigen geconstateerd, dan heeft de beleedigde man het recht, in de uitoefening waarvan hij door de Hoofden en de kampong-bevolking gesteund wordt, om zich van de goederen des overspelers als ook van diens vrouw meester te maken. Mocht de schuldige zich tegen deze executie willen verzetten, dan moeten zijn bloedverwanten voor de uitlevering zorg dragen; anders wordt geweld gebruikt. De verklaring van slechts één getuige is reeds voldoende om iemand aan het een of ander misdrijf schuldig te verklaren, en zijn er geen getuigen, dan is het voldoende dat de klager zich voorziet van het getuigenis des Doekoens om de schuld van zijn tegenpartij als strafbaar te bewijzen. Elke klager heeft de bevoegdheid den Doekoen, dien man van gewicht, te raadplegen. De klager brengt daartoe een kip of een varken bij den profeet, die, na het dier geslacht te hebben, uit de verschillende kronkelingen der darmen de wetenschap put wie en waar de schuldige is. Gelukt het den Doekoen nu niet uit een en ander het gewenschte te ontdekken, dan zijn hem de geesten niet gunstig; hij begeeft zich alsdan naar een zijner ambtgenooten van een andere kampong, om in overeenstemming met diens wijsheid den schuldige te vinden. Blijkt ook dan nog dat de geesten niet duidelijker willen zijn, dan ontloopt de schuldige uit gebrek aan bewijzen zijne straf. Bij eene schuldigverklaring langs den boven besproken weg verkregen, heeft de beschuldigde het recht niet zich te verdedigen en moet hij zich lijdelijk aan de hem opgelegde straf onderwerpen. Het gebeurt ook wel eens dat de Rechters, geleid door bijkomende verzachtende omstandigheden, ook ter zake van overspel, een doodvonnis veranderen in levenslange verbanning. De delinquent wordt als dan door de overige kampong-bewoners uitgeworpen en mag in zijne moeder-kampong nimmermeer terugkeeren. Gewoonlijk kiest hij zich dan een verblijf op een der naburige eilanden en tracht dáár door het bebouwen van een stukje grond in zijn levensonderhoud te voorzien.

VII.

Landbouw, Nijverheid en Handel.

De Mentaweier heeft van landbouw en wat daarmede in verband staat een zeer flauw begrip. De rijke natuur komt hem echter in dit opzicht te hulp, en schenkt hem datgene waaraan hij voor zijn levensonderhoud behoefte heeft. De ontginning van gronden, voor vele andere bewoners van den Indischen Archipel een zaak van gewicht, heeft voor den Mentaweier niet veel om het lijf. Wanneer een stuk grond ten behoeve van eene der kampongs moet ontgonnen worden, dan worden heesters en struiken omgekapt, tot bossen te zamen gebonden en gebezigd als omheining. Het

verbranden van het omgekapte hout is volgens de adat niet geoorloofd, omdat zulks, naar ik vernam, ziekten en ongelukken aanbrengen zou. Zoodra de grond, zooals hierboven gezegd werd, gezuiverd en ompaggerd is, worden er in den regel doerian-, lansap- en ramboetan-boomen benevens kladi, het hoofdvoedsel van den Mentaweier, geplant. Zoodra deze aanplantingent teekenen van leven gegeven hebben, worden zij aan hun lot en aan de zorg der natuur overgelaten, en de planter ziet alleen dan daarnaar om, wanneer zij beginnen vruchten te dragen. De aanplant van sago, de zoogenaamde roembio, welke voortdurend behoefte heeft aan water, althans aan een drassigen grond, heeft gewoonlijk plaats aan de oevers der kreken, die in den regel nog al moerassig zijn. Aan de klapper-cultuur wordt in den Mentawei-archipel een weinig meer zorg besteed. Op de eilanden Si-Béroet, Pora en Noord- en Zuid-Poggei bestaat die cultuur eigenlijk niet; de weinige klapperboomen die aldaar in den omtrek der kampongs gevonden worden, beteekenen ten minste niet veel en leveren hoogstens voldoende noten ten behoeve van het dagelijksch gebruik der kampong-bewoners. De eigenlijke klapper-tuinen, welker overvloedige productie dient als uitvoerartikel, worden uitsluitend gevonden op de talrijke kleinere eilanden, die, meerendeels onbewoond, de vier hoofd-eilanden omringen. De rijstcultuur is op de Mentawei-eilanden ten eenenmale onbekend, en, het moge bij velen verwondering baren, door de Mentaweiers zelven gewenscht. Dat gedeelte der bevolking waarmede ik in de gelegenheid ben geweest mij te onderhouden, gaf mij bij herhaling te kennen, zeer genegen te zijn met de geheimen der rijstcultuur vertrouwd te worden gemaakt; doch in de hoofdzaak beschouwen de Mentaweiers de rijstcultuur als iets waaraan zeer vele bezwaren verbonden zijn en dat een groote mate van landbouwkundige kennis vereischt.

De veeteelt is in den Mentaweischen archipel onbekend; karbouwen en runderen zijn voor die eiland-bewoners onbekende zaken. Gebrek aan geschikte weidegronden, vooral op Si-Béroet en Pora, zou er het oprichten van een veestapel voor het oogenblik ondoenlijk maken.

Teekenen van nijverheid heb ik in ernst nergens ontwaard, en volgens de mededeelingen mij daar gedaan, is nijverheid op alle vier de eilanden een weinig bekende zaak en bepaalt zij zich tot den aanmaak van sago, ilagat-olie, planken en de bewerking van boomschors. De sago der Mentaweiers is zeer zuiver en heeft eene buitengemeen witte kleur. Zij wordt in van klapperbladeren gevlochten mandjes bij hoeveelheden van twaalf tot vijftien katties verpakt. De ilagat-olie wordt verkregen uit een boom van dien naam; zij is bitter van smaak, verspreidt een sterk riekenden geur en dient tot het inwrijven van houtwerken als voorbehoedmiddel tegen witte mieren en houtwormen. Deze olie wordt in bamboezen kokers bij hoeveelheden van 8 à 12 ronde flesschen bewaard en in den handel gebracht. De planken der Menta-

weiers zijn op Sumatra zeer gewild. In den regel hebben zij eene lengte van 15—20 Rijnlandsche voeten bij een dikte van 2 à 4 Rijnl. duimen. De boomen waaruit de beste en meest gewilde planken-soorten worden gemaakt zijn: de Katoekah, een groote en zware boom met lichtgeel gekleurd vezelvast hout; de Ogalah, een zware boom met buitengemeen hard en duurzaam hout; de Rebohan, een zware boom met hard fijnvezelig hout; de Arrang, een zware boom die een soort van ebbenhout oplevert, harder dan het ijzerhout; de Madang, een korte doch zware boom, met duurzaam hout; de Ingaroeh, een kleine boom met hard hout, zeer fijn van draad; de Seseoh, een kleine boom met een geelkleurig fijndradig hout; de Serikah, een zware boom; en de Pora behalm, een korte doch dikke boom met goed hout voor vloerplanken van gedogans.

De handel op de Mentaweieilanden was voor Sumatra's Westkust steeds van weinig belang, doch is in de laatste vier jaren, misschien wel ten gevolge van het onderling ontstane wantrouwen, belangrijk verminderd. De geheele handel bepaalt zich tot een onderlinge ruiling. De Mentaweier levert den handelaar van Sumatra de producten van zijn grond en nijverheid, welke, zooals wij gezien hebben, bestaan uit sago, ilagat-olie, planken en boomschors. Voegen wij nu hierbij goede klappers, tripang, rotan, schildpadden en zwaar touwwerk, dan hebben wij alle artikelen van uitvoer opgenoemd.

De Inlandsche kooplieden van Sumatra voeren daarvoor in: ruw ijzer, stompe sabels, bijlen, messen, steenen potten en pannen en enkele ijzeren braadpannen, spiegeltjes, wit katoen, zak- en hoofddoeken en andere kramerijen, welke op den vasten wal maar betrekkelijk weinig waarde hebben. Ik heb echter opgemerkt dat grove chitsen met harde kleuren, ofschoon zelden ingevoerd, op Si-Béroet zeer gewild zijn. Veel vraag schijnt ook de wijze van aanbod op de Mentawei-eilanden eenigermate gewijzigd te hebben. Voorheen werdt voor de 100 stuks bindrotan van omstreeks 4 Ned. ellen lengte een kabong (1.76 Ned. el) ongebleekt katoen of zwart katoen in ruil gegeven, terwijl thans dezelfde hoeveelheid rotan niet minder dan 3 kabongs van dat katoen kost.

In bovenstaande korte en onsamenhangende aanteekeningen betrekkelijk de Mentawei-eilanden en hare bewoners heb ik getracht een zoo veel mogelijk getrouw beeld te schetsen van den toestand waarin én land én volk verkeeren, en zulks in de hoop van daardoor te hebben medegewerkt ten goede, d. i. in het belang der Mentaweiers en van den Moederstaat, op wien met betrekking tot de Mentaweische volkstammen als nog groote en zware verplichtingen rusten.

Mocht het mij gelukt zijn ook maar een klein gedeelte van dit, mijn eenig doel, bereikt te hebben, dan zal ik de aan mijnen arbeid ten koste gelegde oogenblikken ruimschoots beloond achten!

H. A. MESS,

Assistent-resident der Zuidelijke afdeeling van Padang.

LIJST VAN EENIGE WOORDEN VAN VREEMDEN OORSPRONG

VOORKOMENDE IN HET

MALEISCH DER MINAHASA. [1])

Bahi . . . . . schoppen van niboeng of het hardste gedeelte van den sehoe-stam vervaardigd.

baholo . . . . . eene breuk (*hernia*).

bakoe . . . . . dient om den reciproquen vorm aan te duiden, b. v. *bakoe tjinta*, elkander liefhebben; *bakoe bawa*, elkander begeleiden; *bakoe dapat*, elkander ontmoeten; *bakoe rebei*, wedijveren; enz.

banian (T. id.) . . . borstlap door mannen gedragen. (P. «*banian*, 3. ochtendjapon zooals de Banianen dragen»).

batta-batta (T. id.) . . gevlekt, bont van dieren (Tid. *botta—botta*).

benga-benga (T. id.) . het onderkaaksgewricht.

bias . . . . . de secreties der *corona glandis*.

bibi . . . . . *poeroet bibi*, een dikbuik.

bifi (T. id.) . . . . mier.

bilolo (T. bělolo) . . zeeslak.

biraro . . . . . een peulvrucht (P. *bĕrara?*)

bobengka . . . . . een soort van gebak bereid uit meel van ketan, santan en suiker, en in pandanbladen gedaan.

bobento . . . . . eene soort van huidziekte.

bobira (T. id.) . . . kleine wormpjes in het gezicht.

bobitan (T. id.) . . . mandje van bamboes gevlochten, meer bijzonder gebruikt bij den padi-oogst.

---

[1]) Met de letters P. en R. v. E. worden de woordenboeken van Prof. Pijnappel en Roorda van Eysinga bedoeld. T. beteekent Ternataansch, Tid. Tidoreesch.

bobo . . . . . de nipahpalm, *nipa fruticans*.
bodito (T. id.). . . . ongeluk, onheil.
boedo . . . . . een albino.
boerebei . . . . . het blazen op schurftwonden van het met sirih en pinang vermengde speeksel.
bolo . . . . . of (bij tegenstelling), b. v. *djadi bolo trada*, geschiedt het of niet?
bolong . . . . . varkensworst (Jav. *bolongan*, hol, holte).
bori . . . . . *akar bori*, eene soort van toebawortel, in zee geworpen om de visschen te bedwelmen.
botto-botto (T. id.) . . sprinkhaan.
brangka (T. id.) . . gracht, diepe sloot.
daboe-daboe (T. id.) . . eene soort van spaansche peper met tamate en uien, bij wild varkensvleesch of visch gegeten.
dafi-dafi . . . . . een trechtervormig mandje.
dafo . . . . . iets met de handen opvangen.
dana . . . . . tam van dieren (P. *dana*, milddadig).
dego-dego (T. id.) . . rustbank van bamboes, het Mal. *balei—balei* (*zitten* beteekent in het Tern. *tego*).
diki-diki . . . . . wandelstok.
djereh (T. id.) . . . offeraltaar; steen, waarop door de Alifoeroe werd geofferd.
djoebi-djoebi (T. djoebi). pijlboog.
djoemir (T. djoedjoemoe) hiel van den voet (P. *toemit*).
djodjaro . . . . . volwassen kinderen van 14 à 15 jaren.
djorameh (T. djoramoe) braakland.
djoreh-djoreh . . . . eene illuminatie met schelpen of papajavruchten.
doda (T. id.) . . . . het z. g. peuren bij visschen in ondiep water (gewoonlijk *badoda*).
dodesso (T. id.) . . . strik van jagers (ook bij R. v. E. als zoodanig opgegeven).
dodika . . . . . kookplaats, haard.
dodoe (T. doloe-doloe). hik, oprisping (P. *sĕdoe*).
dodoetoe (T. id.) . . stamper (bij R. v. E. als het Tern. woord voor *hamer*).
dodofa . . . . . een aan het einde gaffelvormig uitloopende lans, waarvan de zeeroovers zich bedienen (ook *kanjai* geheeten).
dodokoe (T. id.) . . . brug.
dodomeh . . . . . de nageboorte.
doeboh-doeboh. . . . een stok om iets af te steken, b. v. vruchten van een boom; het steken zelf.

doesoe . . . . . iemand volgen, achterna loopen.
dofoma (T. id.) . . . levensmiddelen op reis (bij R. v. E. foutief *datomo* Tern.).
doho-doho (T. id.) . . geschenk (van kleinigheden).
dokokeh (T. id.) . . . opzetting van klieren in hals, oksel of liesstreek.
dola (T. id.) . . . . iemand te gemoet gaan.
domato (T. id.) . . . eene soort van trachietsteen (Spaansch: *domita*).
donga-donga . . . . de gewrichten van elleboog, hand en vingers.
falo-falo (T. id.) . . . ergens iets uitscheppen, b. v. water uit eene prauw.
fara (T. id.) . . . . litteeken (P. *paroet*).
farabots . . . . . verlostang.
fardidoe (T. id.) . . . rondslenteren.
faro (T. id.) . . . . heesch van de stem (P. *parau*).
fastioe (T. id.) . . . beu van iets zijn (Spaansch: *fastidioso*).
fiaro . . . . . verspreid, hier en daar voorkomende.
foefoe (T. id.) . . . in den rook gaar maken, van visch, varkensvleesch, enz.
foefoeraga (T. foeraga) verward, ineengestrengeld, van haren (P. *ragoe*, in de war).
foekoe . . . . . in de war, van touw en diergelijke (gewoonlijk *tali-foekoe*).
foeroe (T. id.) . . . wild van dieren (Spaansch: *furo*).
foki-foki (T. id.) . . . de vrucht die op Java *teroeng* heet: de *solanum melongena* (Alf. *poki-poki*).
foro (T. id.) . . . . uitbroeden van eieren.
fororo (T. id.) . . . gerimpeld, van de huid, ook krimpen, van goed.
foti-foti (T. id.) . . . met moeite iets bijeenbrengen of verzamelen.
gaboe-gaboe (T. id.). . schuim op den mond.
gahi (T. id.) . . . . rups, insekt.
galala oetan . . . . (ook *golala*) een soort van dadap, in de koffietuinen als schaduwboom gebezigd.
gana (T. id.) . . . . het gedeelte van een plant of boom waar de bladen uitschieten (Tid. gora).
gara (T. kara) . . . iemand plagen, kwaad maken.
gargantang . . . . slokdarm, keel in het algemeen (Spaansch: *garganta*).
garida (T. id.) . . . manziek, vrouwlustig.
gata . . . . . de bamboè om sagoweer op te vangen.
gateh-gateh. . . . . haak; *tĕrgateh*, aan iets vastgehaakt.
gau (T. id.) . . . . cigarette; tabak gerold in het gedroogde en afgeschraapte blad van den arengpalm.
gepeh . . . . . *tagepeh*, tusschen geklemd, b. v. de vingers tusschen de reet eener deur.

geteh—geteh . . . . een soort van visch, de *bětok*.
gětolo (T. dotolo) . . rijstdiefje.
gidi-gidi (T. gili-gili) . mondslijm, watertanden.
goda . . . . . spook, geestverschijning (Jav. *goda*, verzoeking).
godo . . . . . een groote spin.
goehi (T. id.) . . . . stortvloed.
gofela (T. id.) . . . muskiet
golfi (T. id.) . . . . *tjelana golfi*, een gekleede broek (van het Holl. *gulp?*)
gomala . . . . . vischhaak.
gonemoe . . . . . Mal. *bagoe*, de *Gnemon gnetum*.
gonofoe (T. id.) . . . het vezelachtig weefsel van een klapperdop.
gononeh (T. id.) . . . kleine bruinachtige diertjes in de kleederen bij onreinheid; eene soort van luis.
gorah . . . . . de djamboevrucht.
goraka (T. id.) . . . gember (volgens R. v. E. te Ternate *goeraga*); *djari goraka*, een kromme vinger.
gorango (T. id.) . . . haai.
gorita . . . . . borstlap door kinderen gedragen.
goroeroe (T. id.) . . bladscheede van den pinang-,kalapa-, sagoeboom, enz.
goroh (T. id.) . . . gom.
goroko . . . . . een stuk hout in het vuur, dat aan het ééne einde in brand is, zooals ook medegenomen wordt naar de tuinen om daar vuur aan te maken.
gosi . . . . . het *membrum virile*.
gotjefa (T. tjofa) . . een vlot, veerpont.
haga . . . . . verstomd van iets zijn; iemand met open mond aanstaren.
hakeh (T. id.) . . . iemand bespieden.
hoba . . . . . gluren, loeren.
hohati (T. id.) . . . met den hengel visschen.
holeh-holeh (T. holeh) . de liesstreek.
hossa-hossa. . . . . buiten adem zijn na hard loopen; *sakit hossa-hossa*, aamborstigheid.
idoe (T. id.) . . . . de vezel van de bladscheede van den arengpalm, die wordt gebruikt tot vervaardiging van vischlijnen.
ifoe . . . . . spruitstengel (het Mal. *roempoen*).
igi (T. id.) . . . . . een langwerpige fuik van rotan gevlochten, waarmede visch in de rivier wordt gevangen.
igoe-igoe (T. id.) . . . een mand waarin de kippen hare eieren uitbroeden.
jaki . . . . . aap.
kala . . . . . beenen armbanden door de heidensche Alifoeroe gedragen (Alf. id.)

kalakerang . . . . . *roemah kalakerang*, gemeente- of dorpshuis (Alf. *kalakeran*, van *laker*, veel; iets dat door velen wordt verricht of onderhouden).
kalawai . . . . . weêrhaak (bij Valentijn *caloway*).
kalenda . . . . . sleepnet.
kalessan . . . . . *tra kalessan*, onverschillig.
kamangsilan . . . . eene plant die op koraalriffen groeit, en waarvan de zeelieden armbanden vervaardigen, die als talisman tegen ziekten moeten dienen.
kamoe-kamoe . . . . mist, nevel (Mal. *kaboet*).
kana . . . . . kruik (het Holl. *kan?*).
kano-kano . . . . . riet in het algemeen (Spaansch: *caño*).
kapseti . . . . . hanekam.
karamat . . . . . iets dagelijks leveren, b. v. vast twee- of driemaal per dag aan iemand sagoweer verkoopen (ook *karamar*).
karangejan . . . . . de djarakplant (Alf. id.).
kaskado . . . . . eene soort van psoriasis.
katoe (T. id.) . . . . dekriet; *faras katoe*, eene reep aan elkander genaaide sagoebladen.
kau (T. id.) . . . . blaffen (z. o. Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen.. Dl. VIII: *kau*, huilen van honden).
kefeh (T. id.) . . . . de schouder.
keho (T. id.) . . . . paddenstoelen, champignons; *bakeho*, beschimmeld, vuil, dof van metalen.
kelana . . . . . halskettingen met koperen schakels (Alf. id.).
keleh (T. id.) . . . . gearmd loopen (P. *kilik*).
kentar . . . . . psalmzingen (Spaansch: *cantar*).
kento . . . . . hinken, kreupel (eigenlijk Alfoersch, maar gewoonlijk ook in het Maleisch gebezigd in de plaats van *kaki bengkok*).
kes . . . . . wordt altijd in ontkennenden zin gebruikt, en beteekent dan „*geen jota*", b. v. *dija tra ferdoeli satoe kes*, hij geeft er geen jota om.
kili-kili . . . . . de okselholte.
kintal (T. id.) . . . . erf (bij R. v. E. als *binnenplaats* opgegeven).
kodi . . . . . een scheldwoord voor eene publieke vrouw of een parvenu.
koening . . . . . voegw. dat, b. v. *tjoba kassie kamari koening kita likat*; *misti heiran koening dija tra mau.*
koembing . . . . . een soort van muziekinstrument, vervaardigd van de buitenste omkleeding der takken van den

arengpalm, in den vorm van de Mal. *gĕnggong* of Jav. *ganggong*.

koera . . . . . bleeken van goed (Spaansch: *curar*).

koesi (T. id.) . . . . de bloem van den pisangboom.

koesoe-koesoe(T. koesoe) het alang-alanggras (bij Valentijn *coescoes;* z. o. Wdb. v. Ger. «*kosa*, Kw., lang gras, waarmede de huizen gedekt worden»).

koeti-koeti . . . . . kloppen van het hart; ook knikkeren of iets met de vingers wegknippen.

kokeheh (T. id.) . . . hoest, hoesten.

kokoleh . . . . . een gebak van fijngestampte miloe, met santan en suiker toebereid.

kola . . . . . iemand voor den gek houden, uit gekheid of voor eene aardigheid het een of ander doen.

koleto (T. id.) . . . knijpen met de nagels.

kolinteng . . . . . het *semen virile*.

koloko (T. id.) . . . op kweekbeddingen zaaien.

kolong . . . . . ruimte onder het huis (P. *diepe mijngroeve*).

kolongtjoetjoe . . . . de kambodja (op Ambon. *goeling tjoetjoe;* z. Prof. Miquel, Fl. v. N. I., Dl. II, blz. 426).

kolotigi (T. kolotidi) . aardworm; ook ingewandsworm.

konga (T. id.) . . . de schil van padikorrels.

ladoe (T. id.) . . . . lood; *boewang ladoe*, looden (P. *batoe ladoeng*).

laga . . . . . groote roode mier (Alf. id.).

langka . . . . . afweren met de hand of eenig werktuig.

lehoma . . . . . een bekende vischsoort (Mal. *kĕmboeng*).

lenso . . . . . doek, zakdoek.

lepoet . . . . . waterleiding, duiker (Alf. id.).

lirang . . . . . streng, b. v. van goemoetoe (Jav. *lirang*, tros).

litir (T. id.) . . . . dam, dijkje bij sawahvelden.

lobeh . . . . . *lobek api*, bijlichten.

lobi-lobi (T. id.) . . . schaduw (P. *soort van boom*, *Flacourtia sp.*).

loeti (T. id.) . . . . pokken; *bibiet loeti*, pokstof; *tikam loeti*, inenten. (Valentijn beschrijft verscheidene soorten; z. ed. van Mr. S. Keyzer, Dl. II, blz. 262 en 263).

logas . . . . . *kapala logas*, kaalhoofdig (P. *ragas*, het hoofdhaar afgesneden hebben).

lojang (T. id.) . . . . waschbekken (P. *geel koper*).

loko (T. lokoe) . . . vasthouden, vastgrijpen; *satoe loko*, eene greep met de hand (z. o. Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen., Dl. VIII: *loko*, liggend omvatten).

lolo . . . . . ergens iets uitgrijpen (Alf. *lolon*).

lotto (T. id.) . . . . een ronde mand van rotan gevlochten.
maätji (T. id.). . . . kieuw van visschen.
maboro (T. id.) . . . een bloemknop die op het punt is zich te openen.
madjapereh (T. id.) . . rand van het dak eener woning, afdak.
madoengi (T. madinga) . schubben van een visch.
mafafa (T. mabafa) . . de takken van verschillende palmsoorten.
mafatoe (T. id.) . . . heft, steel.
magigi . . . . . rommeling in den buik.
magori (T. id.) . . . eene vrouw die voor het eerst moet bevallen; een boom die voor het eerst vruchten draagt.
makarau . . . . . *boelan*, *matahari makarau*, maan-, zon-eklips (wellicht gevormd uit *makan* en *rahoe*; z. P. *rahoe*, het monster dat de maan inslikt).
mamboedoe (T. id.) . . *tjelana mamboedoe*, een wijde broek, slaapbroek.
mangenteh . . . . . iemand aanstaren (P. *intei*, *mengintei*, bespieden, begluren).
mangga . . . . . de nieren.
mangi . . . . . spruw in den mond.
manoeroe . . . . . *boenga manoeroe*, de bekende melati.
mapaloes . . . . . gemeenschappelijke arbeid (zie hierover Tijdsch. Bat. Gen., Dl. XIII, en de Minahasa van N. Graafland). Alf. id.
maradja . . . . . knorrig (Spaansch: *marrajo*, boosaardig).
marikoetoe . . . . persen, bij ontlasting.
maroekoe (T. id.) . . naar beneden zien, voor zich kijken, buigen.
masoa . . . . . de *anus*; eene reet of opening die door de zijwanden is toegedrukt; ook stil weder in den westmoeson.
matakau . . . . . toovermiddelen om het stelen van vruchten enz. te beletten.
matani . . . . . *negri matani*, gehucht (afgeleid van het Alf. *toemani*, d. i. verhuizing uit de oorspronkelijke negorij, *waleh oereh*, naar elders).
matoeboh . . . . . kleine eerebogen of versieringen van woka-, doedi-, en tawaänbladen.
mawali . . . . . taai, moeilijk breekbaar (het tegenovergestelde van *toreh*).
mawi (T. id.) . . . . waarzeggen, wichelarij, (op Ceram *mawe*; z. Tijdsch. Bat. Gen., Dl. XVI, blz. 308).
meradjoe . . . . . weêrspannig, koppig.
moedoeng . . . . . in het water duiken.
moemoe (T. id.) . . de bladstelen van den arengpalm (ter onder-

scheiding van de *kalam* of *moemoe hitam* ook wel *moemoe poetih* geheeten). *Koelit moemoe*, schilfers op het hoofd (bij R. v. E. *kalamoemor*).

mofana (T. id.) . . . de nok van het dak.

momares . . . . . gras afmaaien.

moraha (T. id.) . . verlept, verdord van planten.

mou (T. id.) . . . . stom (niet kunnende spreken).

namoe-namoe . . . . Mal. *namnam*, de *Cynometra cauliflora*.

napo . . . . . blinde klip.

ngadjoe-ngadjoe . . . de uithouders eener vlerkprauw (Valentijn noemt deze : *gnadjo*).

nganna . . . . . jij, v. n. w. 2e p. enk., tot zijne minderen of op gemeenzamen toon sprekende.

ngonni . . . . . jullie, v. n. w. 2e p. meerv.

ning . . . . . *ning ada* = *trada* (Spaansch : *ningun*, het Hoogd. *keiner*.

njari . . . . . koraalrif.

njonjau . . . . . maat voor het koperdraad, dat den vischhaak met de lijn vereenigt (een visschersterm).

noesoe (T. id.) . . . 1. herstampen van bras om die goed wit te krijgen; 2. de ketapanboom, *Terminalia catapa*.

nonai (T. fenai) . . . aas bij het visschen met de lijn (eene soort van sardijn, volgens Dr. Bleeker, Reis door de Minahasa enz., Dl. II, blz. 101, ook te Ambon in gebruik bij de tjakalang-visscherij. Z. o. Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen., Dl. VIII : *anai*, hengelaas, ook *hanai*).

odjo (T. id.) , . . . kreukelen, frommelen.

oeni (T. id.) . . . . ergens naar kijken (het z. g. *nontonni* is hier niet bekend; in dien zin bezigt men *pigi oeni*, bij verkorting als *pioeni* uitgesproken. Tern. *tagi oeni*).

ofoe (T. id.) . . . . honigbij.

oki (T. id.) . . . . padi-aar, ook tros van vruchten.

okoh (T. id.) . . . . kin, kaak, kakebeen.

olla-olla . . . . . met den vinger waarschuwen.

ondoh-ondoh . . . . wiegelied.

padjeko (T. id.) . . . ploeg.

paka . . . . . slaan; *paka tangan*, in de handen klappen.

pakat . . . . . flauw van smaak.

palaka (T. id.) . . . omslaan eener prauw, omvervallen.

palo-palo. . . . . een dikke stok (Spaansch *palo*).

pampoes . . . . . pantoffels, damesschoenen (z. o. Wdb. van Ger.: *pampoes*, K. N., korte laarzen, hooge schoenen;

waarschijnlijk het Engelsche *pumps*, dansschoenen).

pangko . . . . . *pangko kaki*, het eene been over het andere slaan.

paniki . . . . . een soort van vleêrmuis.

paposokan . . . . . *djalan paposokan*, binnenweg (van het Alf. *mosok*, een korteren weg nemen).

pasini . . . . . *barang pasini*, particuliere goederen (Alf. id.).

pateteh . . . . . gevlochten bamboes, op modderige plaatsen van de wegen gelegd.

patoe-patoe (T. id.) . . . een kleine bijl.

patola . . . . . *oelar patola*, de wringslang (*kain patola*, lijnwaden uit Frankrijk aangevoerd, vroeger in de Minahasa, thans nog in Bolaäng-mongondou, door de heidenen zeer gewild).

pawelan. . . . . komt overeen met het Mal. *sengadja*.

pendok . , ... *pudendum muliebre*.

perwis . . . . . met de waarneming eener betrekking belast (z. o. Dr. Bleeker, Reis door de Minahasa, enz., Dl. II., blz. 21, waar vermeld wordt, dat de tweede chef eener fenna op Boeroe *parwies* heet).

peteh . . . . . afplukken van vruchten (bij R. v. E. *petik*); *mata peteh*, oogziekte.

pila-pila . . . . . vleugels van een vogel, vinnen van een visch.

pilo . . . . . *mata pilo*, een witte vlek op het oog.

poka-poka . . . . . morgen- en avondschemering, tusschen licht en donker (z. o. Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen., Dl. VIII: *pokoe*, de vooravond).

poko—poko . . . . vlinder, kapel.

poleo . . . . . met het een of ander werktuig (koevoet, breekijzer) iets openbreken, b. v. eene kist, deur, enz.; ook het naar zich toerukken van het roer eener prauw.

poloteh . . . . . bersten, barsten.

pondang . . . . . *pondang pantei*, *pondang tikar*, zijnde pandanussoorten.

pongoh (T. id.) . . . doof; *pongoh-pongoh* de wangen.

ponosso (T. id.) . . . door den neus spreken (Spaansch: *fañoso*).

pontar . . . . . zonder een bepaald doel uitgaan, eene wandeling maken.

popari . . . . . Mal. *peparch*, de *Momordica garantia*.

popo (T. id.) . . . . *kaki popo*, horrelvoet.

popodji (T. id.) . . . zak in jas of broek; *popodji doit*, beurs.

popoloeloe (T. id.) . . rond.

possi-possi (T. id.) . . wortelboomen (rhizophoren).

potjo-potjo . . . . . *moeka potjo-potjo*, er frisch, dik, gezond uitzien (van kinderen).

pranggang . . . . . *ajam*, *sapi pranggang*, wordt gezegd van kippen en runderen die nog te jong zijn om voor de voortteling in aanmerking te komen.

protjo . . . . . een zak van silarbladeren, waarin koffie, rijst enz. bewaard wordt.

raboe-raboe. . . . . spoedig, snel.

rado . . . . . ergens met geweld aan rukken, b. v. aan een touw.

raki (T. id.) . . . . akker (meer bijzonder landerijen door erfenis verkregen).

rau . . . . . roosteren (echter meer boven dan in het vuur).

reno . . . . . knagen, van dieren, b. v. ratten, muizen enz.

reteh . . . . . in het gelid staan, op een rij staan (P. *redjah*, rij, orde).

rija-rija . . . . . krekel (P. *rigang*, rups).

rinteh-rinteh . . . . *hoedjan rinteh-rinteh*, motregen (P. *rintik*, in droppels neêrvallen).

rongka (T. id.) . . . baldadig, levenmakend (bij R. v. E. gekkelijk, winderig).

roreng . . . . . vischfuik in rivieren.

rowajat . . . . . preeken (P., bijvoegsel: *riwajat*, verhaal).

saboewah . . . . . loods, hutje in de rijstvelden; in het algemeen eene woning die niet op palen staat, maar, van bamboes of niboeng vervaardigd, met den beganen grond gelijk is.

sagoe-sagoe (T. id.) . . speer, spies, lans (P. *werpspies der zeeroovers*).

salawakoe (T. id.) . . schild; ook schoor of stut (bij R. v. E. als *saloewako* opgegeven).

saleseh (T. id.) . . . verstuiken, verzwikken van den voet.

sangkoleh . . . . . gevlochten mand, die op den rug wordt gedragen (Alf. id.).

sedo-sedo (T. id.) . . bespotten, iemand voor den gek houden; *pangsedo*, grappenmaker.

sehoe (T. id.) . . . de arengpalm (aan de sago van dezen palm wordt verre de voorkeur gegeven boven die van den *Metroxylon sagus*).

seilong . . . . . *batoe seilong*, valsche edelgesteenten (toch niet van Ceilon?).

seloba (T. id.) . . . *ayĕr sĕloba*, brak, ziltig water (Spaansch: *salobre*).

sema-sema . . . . . de vlerken eener prauw; *prahoe sema-sema*, eene vlerkprauw.

sengah . . . . . met de beenen wijd van elkaar staan (gewoonlijk *tasengah*).
serampa . . . . . de mazelen (Spaansch: *sarampion*).
seweko . . . . . een soort van ooievaar of reiger, die aan het strand of bij het meer van Tondano voorkomt.
siboe (T. id.) . . . . iemand lastig vallen, evenals een klein kind.
sidi . . . . . *masok sidi*, geloofsbelijdenis afleggen, aangenomen worden (P. *sidik*, onderzoek naar iets doen).
sidoe (T. id.) . . . . fakkel, toorts.
sigoedjoe . . . . . iets met kracht wegduwen.
sikoe-sikoe . . . . . de kromhouten die aan eene vlerkprauw de *ngadjoe-ngadjoe* met de *sema-sema* vereenigen (P. *de kniehouten van een schip*).
simoreh (T. id.) . . . aangenaam, zich lekker gevoelen.
sipat . . . . . grens, afscheiding; *bĕrsipat*, aangrenzen (P. *regel*, *lijn*).
siraboe . . . . . *kardja dengan siraboe*, iets ten halve doen, zonder dat er orde of regelmaat in is.
sisi . . . . . eene soort van muggen of muskieten (z. Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen., Dl. VIII, onder *memoer* ook *sisil*, kleine stekende mug).
soa-soa (T. id.) . . . leguaan.
soembing . . . . . hazenlip (Alf. *soembèng*; P. *soembing*, gekerfd, gespleten).
soentoeng . . . . . de inktvisch (Mal. *sotong*).
soepit . . . . . eene rheumatische aandoening der gewrichten (in de Minahasa endemisch).
soewar . . . . . zweeten (Spaansch: *sudar*).
sogili (T. id.) . . . . aal, paling.
sogo . . . . . het haar der *pudenda*.
sombar . . . . . schaduw (Spaansch: *sombra*).
somoe-somoe . . . . betrokken, van de lucht, bewolkt.
songara (T. id.) . . . branden van koffie, soklat, enz.
sono . . . . . slapen (Spaansch: *sueno*, slaap).
sopeh . . . . . *prahoe sopeh*, kleine prauw met één mast.
sopoe . . . . . *bekin sopoe*, blinkend, glanzend maken.
soreh (T. id.) . . . . niezen.
sorodo . . . . . een veelvraat.
sosata . . . . . rans, ransig.
sosereh (T. id.) . . . iemand uitlachen.
sosiri . . . . . schele hoofdpijn; ook eene ziekte der aangezichtsbeenderen, waarbij deze langzamerhand door caries worden uitgevreten.

sosiroe . . . . . wan, wannen (P. *njiroe*, rijstwan).
sosoeroe (T. id.) . . . onder- of tusschenschuiven.
soweh . . . . . ongelukkig in al zijne handelingen, zoodat nooit iets goed afloopt.
tabi (T. id.) . . . . iets aanhechten, b. v. borduursel aan eene kabaai (z. o. P. *tabir*, versiersel).
tabih . . . . . *kaki tabih*, krombeens loopen.
tada . . . . . trippelen van paarden; *tada kajoe*, hout kloven; *tada kaki*, met den voet stampen.
takaboer . . . . . pochen, bluffen (Jav. *tĕkaboer*, zelfsverheffing).
tamako (T. tomako) . . bijl.
tanoesan . . . . . zandbank.
taripa . . . . . de ingewanden, meer bijzonder de darmen (Spaansch: *tripas*).
tatigo (T. id.) . . . . gorgel, strot; ook verslikken.
tektek . . . . . een vlaktemaat, $^1/_2$ bouw (deze wordt weêr verdeeld in 10 □ *waleling* of *tempa*, waarvan er één 10 □ vademen inhoudt).
tegeh (T. id.) . . . . druppel, traan; *bĕrtegeh*, afdruipen.
tela . . . . . vloersteen, gebakken steen.
tera (T. id.) . . . . op een tak gaan zitten, van vogels, inzonderheid kippen.
tero (T. id.) . . . . drukken, steunen, iets ergens op zetten.
testa . . . . . voorhoofd (Spaansch id.).
teto (T. id.) . . . . pikken van vogels; ook iets fijn verdeelen, in stukjes snijden, b. v. visch, vleesch, enz. (P. *tĕtak*, houwen).
tibo . . . . . in 't klein verkoopen, b. v. een gantang bras bij de tjoepa verkoopen.
tifar (T. id.) . . . . aftappen van sagoweer.
tjafaroeni (T. id.) . . liederlijk.
tjakahiba (T. id.) . . masker, mom.
tjako (T. id.) . . . . vlechten.
tjaparoewa (T. id.) . . onbehoorlijk, ongepast (eene meer fatsoenlijke uitdrukking voor *tjafaroeni*).
tjidako (T. id.) . . . een doek tusschen de beenen door om de lendenen geslagen, veelal van de schors van den lahendong-boom vervaardigd. (In een zakje, hieraan van voren vastgehecht, worden geld, pinang, tabak enz. bewaard.)
tjigi . . . . . ergens zachtjes aan trekken, b. v. aan een hengel, om te voelen of men beet heeft.

tjigoeloe . . . . . raadsel; *tjoemoe-tjoemoe tjigoeloe*, een raadsel opgeven.
tjigoeroe . . . . . losjes aannaaien.
tjiraro (T. tjirako) . . *batjiraro*, ragen.
tjobi-tjobi (T. id.) . . knipoogen; ook het sissen van een lamp die uitgaat.
tjoebi (T. id.) . . . . *satjoebi*, een stukje, eene zeer geringe hoeveelhied van iets.
tjoedei (T. id.) . . . los pellen, b. v. van maiskorrels.
tjoemoe (T. tjoem-tjoem) iets noemen, opgeven, opnoemen.
tjoho . . . . . het hoofd reinigen met uitgeperst lemonsap, kalapa enz.; ook bij hoofdpijn het een of ander geneesmiddel in den neus persen.
tjongko . . . . . het blokhout (Mal. *taroengkoe*, Port. *tronco*).
tjopa-tjopa . . . . . gemeenschap met eene vrouw hebben, *coïre*.
tjoro-tjoro . . . . . idem.
tobo (T. id.) . . . . zwemmen.
todaka . . . . . er naar, ziekelijk uitzien.
toemorafoe . . . . . hetzelfde als *siraboe*.
toerihi (T. id.) . . . op droog loopen, van eene prauw.
toesa (T. id.) . . . . kat.
toestoes . . . . . de onderste rijst uit de pan, die tot een korst is gebakken.
tofangi (T. id.) . . . slapen, van de ledematen.
toefoe . . . . . goederen op een hoop gooien.
toki (T. tolo) . . . . kloppen, aanbonzen (P. *toekok*; Spaansch: *tocar*).
tombolo . . . . . paalworm.
tono (T. id.) . . . . in water of in vocht weeken.
toreh (T. id.) . . . . broos, breekbaar.
totara (T. id.). . . . *totara roemah*, latwerk van het dak eener woning.
totoforeh (T. id.) . . beven.
totoh . . . . . tepel (het is derhalve hier minder gepast van een baar als *orang totoh* te spreken).
trossol . . . . . *bekin trossol*, verstoren, iemand overlast aandoen, hinderen.
wango . . . . . *gigi wango*, kies.
woem (T. id.) . . . . paars van kleur.
woko . . . . . visch of varkensvleesch, omwikkeld met pisang- of wokabladen, in heete asch stoven.
worah (T. id.) . . . . vieren van een touw.

Het Maleisch, zooals het in de afdeeling Minahasa der residentie Manado, en gedeeltelijk ook in Gorontalo, gesproken wordt, levert een eigenaardig verschil op met elders bestaande dialecten.

Dat verschil bestaat, op weinige wellicht meer schijnbare uitzonderingen na, niet zoozeer in de woordvoeging, als wel in het gebruik van vele woorden die, hetzij van vreemden oorsprong, hetzij verbasteringen van zuiver Maleische woorden, langzamerhand in de dagelijksche spreektaal en ook in geschriften het burgerrecht hebben verkregen.

De eerste zijn grootendeels aan het Ternataansch ontleend, en hiervoren, voor zooverre eene gebrekkige kennis dier taal daartoe in staat stelde, zoo getrouw mogelijk vergeleken.

Van de laatste zal men eveneens vele voorbeelden aantreffen, en zeer waarschijnlijk vindt dit zijnen grond in onbekendheid met de Arabische karakters, en derhalve ook met daarmede geschreven werken.

Als bijzondere wijzigingen van het hier gesproken Maleisch zijn nog vermeldingswaardig: dat de laatste letter als zij eene k is, veelal wordt verzwegen of door eene stomme h vervangen, b. v.: *adjoe-adjoe* voor *adjok*; *ajah-ajah* voor *ajak*; *adih* voor *adik*; *kaboeboe* voor *boeboek*; *koré* voor *korek*; *kakah* voor *kakak*; *ombah* voor *ombak*; *petjeh* voor *petjek*; *pělo* voor *pěloek*; *sero* voor *seroek*; *tjoetjoe* voor *tjoetjoek*; *tola* voor *toelak*; evenzoo als de laatste letter eene t is, b. v.: *djankeh* voor *djankit*; *gonto* voor *koentoet*; *garoh* voor *garoet*; *koela* voor *koelat*; *langsa* voor *langsat*; *loemoe-loemoe* voor *loemoet*; *obah* voor *obat*; *rabeh* voor *rabit*; *sakih* voor *sakit*.

Veelmalen wordt ook de eerste lettergreep verdubbeld, met verandering der a in o, b. v.: *bobasoh* voor *basoh*; *bobalik* voor *balik*; *momaké* voor *maki*; *momasak* voor *masak*; *sosati* voor *saté*; *sosapoe* voor *sapoe*.

De f spreken de inlanders goed uit, en men hoort dan ook: *faneti* voor *peniti*; *fihak* voor *pehak*; *fěrdoeli* voor *pěrdoeli*; *fikir* voor *pikir*; enz.

Andere woorden kenmerken zich door den bijzonderen klemtoon, b. v. *dépa* voor *dĕpa*; *dékat* voor *dĕkat*; *dènda* voor *dĕnda*; *sékat* voor *sikat*; *sépi* voor *sĕpi*; *télok* voor *teloek*, e. a.

Sommige woorden verschillen van de zuiver Maleische door verandering der eindletter in ng, of door, als zij op een klinker eindigen, daaraan ng toe te voegen, b. v. *apang* voor *apam*; *boengang* voor *boenga*; *biang* voor *bidan*; *indjang* voor *indjak*; *manimpang* voor *menjimpan*; *pindjang* voor *pindjam*; *sangkoerang-koerang* voor *koera-koera*; *toendjoeng* voor *toendjoek*; *tampajong* voor *tempajan* enz.

Eindelijk mogen dienen als voorbeelden van veranderingen die aan geene regels hoegenaamd gebonden zijn: *tangka* voor *tangkap*; *anjor* voor *anjoet*; *biso* voor *bisol*; *bangkeh* voor *bangkil*; *bitis* voor *bĕtis*; *dolom* voor *dalam*; *kabos* voor *gaboes*; *kenal* voor *kena*; *kilap* voor *kilat*; *koemoe-koemoe* voor *bĕrkoemor*;

koeskoes voor *koekoes*; *kroes* voor *koeroes*; *lelong* voor *lelang*; *oendjoeng* voor *oedjoeng*; *pala-pala* voor *paha*; *panggajoe* voor *pengasoeh*; *poenggoel* voor *poengoet*; *poeroet* voor *peroet*; *poetjak* voor *poetjat*; *skikir* voor *kikir*; *songkap* voor *songga*; *tabea* voor *tabik*; *tapaliso* voor *teplesset*; *tjolo* voor *tjëloep*; *toeboe* voor *teboe*; *tofor* voor *tohor*; *trompong* voor *tropong*.

A. 20 Januari 1870. DE C.

DE DEBATTEN OVER DE AGRARISCHE WET.

I.

Er behoort eene bepaalde kennis toe van de koloniale quaestie en van de verschillende doeleinden der partijen met betrekking tot het beheer van Nederlandsch Indië, om, te midden van den vloed der redevoeringen over de agrarische wet, zich rekenschap te kunnen geven van het gewicht der vraagstukken die daarbij ter oplossing zijn voorgedragen. Gesteld, een vreemdeling, onze taal machtig, nam de handelingen der Staten-Generaal bij de hand, met de bedoeling om spoedig en gemakkelijk op de hoogte te komen. Na vruchteloos getob en niet weinig teleurgesteld zou hij ze weder ter zijde leggen. Hij zou twijfelen of hij wel degelijk geleerd had de Hollandsche taal te begrijpen, indien hij niet liever zou denken aan eene herhaling der Babelsche spraakverwarring in het Nederlandsch parlement. Zelfs de gedrukte stukken, tusschen de Regeering en de Kamers gewisseld, verspreiden slechts hier en daar lichtspranken, en ook de vrijmoedige en logisch gestelde nota van den heer Duymaer van Twist, die eindelijk nog getracht heeft de verhouding der agrarische wet tot de koloniale quaestie voor zijne medeleden duidelijk te maken, bevat omtrent de eigendomsrechten en de souvereine bevoegdheid van den Staat ten aanzien van den Indischen bodem beschouwingen wel geschikt om ons van het rechte pad af te brengen. De parlementaire vormen zijn nu eenmaal eene aaneenrijging van *sous-* en *malentendus;* maar nooit misschien leidde de woordenstrijd tot zoovele afdwalingen, tot eene zoo erge verschemering der aan de orde zijnde vraagstukken. Alleen uit de heftigheid en het radeloos volhouden der conservatieve woordvoeders zou men eenigszins kunnen afleiden, dat de agrarische wet eene ernstige beteekenis moet hebben en dat men van hare toepassing beduidende veranderingen in Indië's toestand mag verwachten.

Inderdaad, de agrarische wet kan een keerpunt worden in het beleid der regeering van Nederlandsch Indië. Zij is nog wel eene vreesachtige, maar desniettemin ernstige poging, om dat beleid te vestigen op den grondslag der nationale medewerking en van eerbiediging der natuurlijke rechten van de inboorlingen. Het oude denkbeeld om Indië in waarde te doen rijzen door verhooging van zijn productief vermogen, hetwek du Bus dacht te verwezenlijken met de middelen der vrijheid, gerugsteund door den invloed van het openbaar gezag, en dat van den Bosch voerde tot het dwang- en monopoliestelsel, — heeft zich in onze dagen verruimd en is thans in de wetgeving uitgedrukt op eene wijze die het tegenwoordig geslacht geen oneer aandoet. Het probleem dat ons ter oplossing is gegeven, bestaat uit twee termen, voortgevloeid uit den aard der Nederlandsche overheersching: het belang van den overheerschenden machthebber; het belang van den overheerschten onderdaan. Tot op onzen tijd kende Nederland slechts één dezer factoren. Men mocht verschillen over de middelen, de een mocht zich meer door de inlandsche bevolking aangetrokken voelen dan de ander, vóór alles bedoelde men ten nutte van het Moederland partij te trekken van de heerlijke landen door de voorouders aan het Nederlandsche gezag onderworpen. Op den voorgrond stond bestendig, in de eerste plaats, de eisch der schatkist, die door Indisch goud moest gestijfd worden; verder het vooruitzicht dat de Nederlandsche nijverheid, handel en scheepvaart wel zouden varen bij eene vermeerderde bedrijvigheid in den Indischen Archipel. Werd aan dien eisch voldaan, was er kans dat vooruitzicht te verwezenlijken, dan, dacht men, zou er genoeg gedaan wezen, en indien men al eens ter loops van den zwijgenden Indischen onderdaan repte, het was om zich in de overtuiging te versterken, dat alle maatregelen die onze belangen konden bevorderen, *per se* ook gunstig voor de zijne moesten uitvallen.

Uit het paroxysme van deze eenzijdige richting is langzaam eene edelmoediger, en tevens staatkundiger denkwijze ontkiemd. Men heeft gaan begrijpen, dat, daar waar twee groote belangen bevrediging behoeven en slechts één dezer belangen wordt behartigd, op den duur het beschermde belang nadeel lijden moet door de verwaarloozing van het onbeschermde. Het welbegrepen eigenbelang wees den weg aan van de ware staatkunde in Indië te volgen, de staatkunde van fusie tusschen het overheerschende en het overheerschte element. Zoolang toch tusschen inlanders en Europeanen de kloof blijft bestaan die het onvermijdelijk gevolg is der oude politiek, zoo lang de eersten in alles bukken en knielen moeten voor de laatsten, zoo lang beiden zich niet kunnen associëeren voor gezamenlijke doeleinden, door beiden gewild en voor beiden voordeelig, zoo lang mist onze staatkundige inrichting haren hechtsten steun, zoo lang moet onze invloed op de inheemsche bevolking onbeduidend wezen.

Levendig sprak deze overtuiging in de voorstellen welke in 1866 bij de

Tweede Kamer schipbreuk leden. Bij die voorstellen werd den Europeaan een ruim veld voor zijne bedrijvigheid aangewezen: het werd hem mogelijk gemaakt om allerwege, met de vrijwillige hulp der inlanders, ondernemingen van nijverheid te vestigen. Maar tevens werden de kluisters gebroken waarin de inlandsche producent geklonken is. Hij werd van het gedwongen riet-planten ontheven en zijne rechten op den geboorte-grond werden zoo goed gewaarborgd als zij dit in eenig beschaafd land kunnen zijn. Door de wet werd hem een duidelijk omschreven eigendomsrecht toegekend op de gronden door hem bebouwd, en door ontginning kon hij datzelfde recht zonder eenige moeilijkheid tot woeste gronden uitbreiden. De cultuur-wet maakte wel is waar geen *table rase* van alle belemmeringen waarin de oude staatkunde den inlander en den Europeaan heeft verwikkeld. De Europeaan kon nog slechts erfpachter in stede van eigenaar worden; de inlander zou nog heeredienstplichtig zijn en 500,000 huisgezinnen bleven voor 's hands aan de ellende van het koffieservituut onderworpen. Maar wie heeft thans nog den moed om, op grond ven onvolledigheid, voorstellen af te keuren, die reeds in de Tweede Kamer der Staten Generaal het pleit verloren omdat zij te diep in de sociale toestanden grepen!

De cultuur-wet van 1866 — hoe men ook over ondergeschikte punten of over hare leemten denke — had althans de groote verdienste in de twee termen te vallen van het koloniaal problema; zij zag niet bloot op het Nederlandsch belang; zij ruimde eene eerste en voorname plaats in aan het belang der Indisehc bevolking. Toen zij van de orde verdween en het liberaal bestuur door een conservatief ministerie vervangen was, drukte de oude koloniale staatkunde zich weder vrij naïef uit in het voorstel tot eenvoudige uitgifte van woeste gronden in erfpacht. Daarmede werd weder niets anders bedoeld dan het behartigen van een bloot Nederlandsch belang. Wel kon men er in toestemmen, dat de inlander vrijwillig loontrekkend arbeider op de te vestigen nijverheids-ondernemingen werd, in stede van onveranderlijk dwangarbeider bij de Gouvernements-inrichtingen te zijn; maar meer mocht hij niet worden, en nog liever lieten de conservatieven het geheele erfpachtswetje vallen, dan er in te bewilligen, dat de Javaan erfpachter zou kunnen zijn van een stuk woeste grond in zijn eigen vaderland!

Wat nu door de agrarische wet werd verkregen, is de mogelijkheid der samenkoppeling van het agrarische recht der inlanders met de uitbreiding van het grondbezit der Europeanen. Zij mag niet in de schaduw kunnen staan van het uitgewerkt ontwerp van 1866; zij drukt desniettemin de hoofdgedachte van dat ontwerp uit. Zij zou uitstekend hebben kunnen dienen om als considerans vóór dit ontwerp te plaatsen. Hiermede is de agrarische wet volkomen gekarakteriseerd. Zij is, als men wil, eene plechtige bekrachtiging door den Nederlandschen Wetgever van de

fusioneerende politiek. Meer heeft men er niet aan. De werkelijke tekst der wet ontbreekt. De verordeningen, die nog komen moeten, zullen eerst de bepalingen geven, die de Indische Regeering verplicht is op te volgen of uit te voeren. De ware beslissing omtrent het Indisch grondrecht zal ons de toekomst aanbrengen, en wie weet wat de toekomst in haren schoot zal voeren?

II.

Van haar standpunt had de conservatieve partij geen ongelijk, in de agrarische wet eene niet geheel onschuldige poging tot verandering te zien. Zij dreigt althans hare exploitatie-politiek in de hartader aan te tasten, eene politiek die, behoudens het verzekeren van de rechtstreeksche baten aan den Nederlandschen Staat, de bevolking geheel aan haar lot overlaat, en haar de vrijheid verzekert van als citroenen te worden uitgeperst. De vrees, dat het voor goed gedaan kan wezen met die oude politiek, uitte zich echter op zeer zonderlinge, somtijds op verrassende wijze. De heer Saaymans Vader beschouwde «het wetsvoorstel als van het hoogste belang, niet alleen voor ons vaderland, als zullende leiden tot oplossing van het cultuurstelsel, maar ook niet minder voor Java. In Indië toch moet het eene geheele sociale revolutie in de gevolgen te weeg brengen en wel daarom, dewijl het aanrandt het beginsel, waarop het Oostersche staatsrecht berust. Alle Oostersche Rijken toch kenmerken zich door eenvormigheid en onveranderlijkheid, een verschijnsel, geheel verschillend van de Westersche Rijken, en de oorzaak hiervan is alléén daaraan toe te schrijven, dat in de Oostersche Staten *gezag* het domineerend beginsel is, waarop alles rust.» In de Westersche Staten had «de beschaving ten tijde der middeneeuwen het Christendom in zich opgenomen; dit beginsel, zich allengs meer ontwikkelende, deed het vrijheidsgevoel ontwaken, en dus het eigendomsrecht ontstaan als gevolg daarvan, 't geen in de Oostersche beschaving, bij gemis van dit levensbeginsel, geen plaats kon vinden, zoodat steeds de eenvormige toestand behouden bleef.» — In de Oostersche Staten «kan dus geen eigendomsrecht in dien zin als wij aan de beteekenis van dit woord hechten, bestaan, 't geen toch vereischt wordt, zal men erfpacht uitgeven. Immers dit zou een hinderpaal zijn voor de werking van het gezag, dat in alles en over alles heerschen moet; in een Oosterschen Staat kan dus niet anders bestaan dan een leenroerig bezit: de Vorst alléén is eigenaar, doch niet *suo nomine*, maar *nomine universitatis*.»

De heer van Sijpesteyn kon niet zoo gemakkelijk de oorzaken vinden die aan de wet zulk een gevaarlijke uitwerking zullen geven. Zijne voornaamste bezwaren waren aan de redactie ontleend. Het ontwerp was voor hem niet duidelijk genoeg. Hij zou nog liever de korte en bondige wet die eenige

jaren geleden door de koningin van Madagascar over het landbezit was afgekondigd, op Nederlandsch Indië toegepast willen zien. In hetzelfde artikel had men twee alinea's van geheel denzelfden inhoud, doch met dit onderscheid, dat in de eene alinea gesproken zal worden van *dorpen of dessa's* en in de andere alleen van *dorpen*. Dit was, volgens hem, wel eene kleinigheid, maar zij was welsprekend. Niet zoo welsprekend echter als de peroratie van den spreker: «De hoofdbeginselen worden bij dit wetsontwerp niet geregeld en geheel onbesproken gelaten; alles is onduidelijk, nevelachtig, onzeker. Vraagt men ophelderingen, dan wordt men verwezen naar eene zeer rekbare, geheel onbekende algemeene verordening, waarvan zelfs de eventueele samensteller nog niet bekend is. Deze wet geeft òf te weinig, òf te veel; zij veroorzaakt òf eene sociale revolutie òf blijft eene doode letter... Bij de verwarring omtrent de opvatting van art. 56 zal nog eene nieuwe verwarring omtrent die van art. 62 komen. Eene koloniale quaestie nog veel gevaarlijker dan vroeger zal geboren worden. Maar bovendien, dan zal er een ministerie gehandhaafd blijven dat door al zijne handelingen omtrent dit wetsontwerp getoond heeft volkomen beginselloos te wezen.»

De heer Nierstrasz stalde bij deze gelegenheid een geheel pantheon uit van geletterde autoriteiten: professor Keyzer en Levyssohn Norman, Elout en Muntinghe, Sieburgh en van Nes, Merkus en J. C. Baud, Potter en G. L. Baud, Meylan, Goldman en Mac Gillavry, van der Wijck en Zoeteliet, alleen om duidelijk te maken, dat de Nederlandsche wetgever geen agrarische wetten voor Indië moet maken; want de heer Nierstrasz was het geheel eens met hetgeen hij onlangs in een der Indische bladen las, namelijk, dat elk agrarisch wetsontwerp dat niet blijft rusten in de archieven van de Tweede Kamer, het Nederlandsch Gouvernement blootstelt, zich schuldig te maken aan spoliatie, aan inbreuk op de rechten van de inlandsche bevolking; dat elk wetsontwerp van dien aard dreigt Nederland werkelijk te maken datgene, wat eens door een dichter gezegd is: een roofstaat liggende tusschen Oost-Friesland en de Schelde.

De patriarchale beschouwingen van den heer Hasselman hebben althans de verdienste van ons beter te doen zien waar eigenlijk de schoen wringt. «Sedert tijden,» zeide hij, «wordt er gebeukt op de bestaande inrichting; de een komt er met gedesinteresseerde en liefderijke, de andere met baatzuchtige bedoelingen tegen op. Genoeg, dat er in het algemeen eene groote woeling bestaat om verandering te krijgen in een toestand, waarvan wij gedurende de laatste dertig of veertig jaren zooveel goeds hebben genoten. Moet aan die beweging worden toegegeven? Dit hangt natuurlijk af van het standpunt waarop men zich plaatst.» Velen zijn van oordeel, de heer Hasselman gelooft natuurlijk zeer terecht, «dat die toestand, vooral in verband met onze financiëele omstandigheden, van groote waarde is.»

Rust en tevredenheid waren, zooals de ervaring hem geleerd heeft, er tevens de gevolgen van. «Vooruitgang en voorspoed waren er mede aan verbonden. Het spreekt van zelf, dat elk stelsel van bestuur, hoe goed ook, in het algemeen zijne lotgevallen heeft en daarin meer of min deelt [sic!]. Men denke overigens niet aan een volmaakt stelsel; er viel dikwijls iets aan te wijzen dat beter en milder had kunnen geschieden; maar het is en blijft een omonstootelijk feit, dat men onder dat stelsel gedurende veertig jaren de meest mogelijke rust en financiëelen voorspoed heeft genoten....» «Wanneer men de memoriën van den Minister leest, ziet men niet zonder bezorgdheid dat deze in vele opzichten gestemd is tegen de bestaande inrichtingen. Er schijnt bij den Minister zekere geneigdheid te bestaan, om *quand même* eene nieuwe orde van zaken te scheppen. Wenschte hij het goede dat wij hebben, waar het mogelijk is, te beschermen, te ontwikkelen en te verbeteren,» de heer Hasselman «zou er vrede mede hebben, maar het wets-ontwerp dat ons thans bezig houdt, heeft voorwaar onmiskenbaar eene tegenovergestelde strekking.» — Het afstaan van gronden in erfpacht zou er nog door kunnen, mits er gezorgd werd, dat de bestaande dessa's in de Gouvernements-landen niet uit elkander gaan, met andere woorden mits, gelijk voorheen, den arbeiders uit de cultuurplichtige districten verboden werd zich op bijzondere ondernemingen te vestigen. — Verder zou het de vraag zijn: hoe zal de schadeloosstelling voor de ten behoeve der suiker-cultuur in te nemen gronden aan de bevolking worden betaald? «Als die in eens voldaan wordt zal die spoedig verdwenen zijn, want het is eene bekende waarheid, dat de inlander geen geld kan bewaren. En is dat geld verkwanseld, dan wordt de onteigende landbouwer allicht baloorig.» Volgens den heer Hasselman voorkomt men al die moeilijkheden bij het volgen van den weg door alinea 2 art. 56 van het regeerings-reglement aangewezen. Wanneer men gedurende de 30 of 40 jaren dat de Gouvernements-suikercultuur bestaat, moeilijkheden had ondervonden en de betrokken partijen zich daarover hadden beklaagd, dan zou hij begrijpen dat men trachtte eene betere regeling tot stand te brengen. Maar nu alles goed gaat en men zich over niets beklaagt dan over gewone misbruiken, die men overal kan waarnemen, nu ziet hij de noodzakelijkheid van verandering niet in en begrijpt hij niet hoe men in die verandering een waarborg voor een beteren toestand zal kunnen vinden. — En dan het uitreiken van schriftelijke titels van eigendom. «Wij allen,» roept de heer Hasselman uit, «wij allen beseffen dat eigendom eene schoone zaak is, maar de bevolking daar ginds leeft onder gansch andere omstandigheden en staat op een trap van ontwikkeling die met de onze niet te vergelijken is, zoodat het uitreiken van schriftelijke titels van eigendom eene oneigenaardigheid zou zijn. Het gebruiks- of bezitrecht, gelijk de inlander dat kent, is bij hem door merg en been gedrongen; en waarom nu weder

gesproken van schriftelijke titels van eigendom?» De heer Hasselman kon het nut daarvan niet inzien. Wel werd gezegd dat sommige inlanders naar eigendom of schriftelijke titels daarvan verlangen, maar dit kan hij zich niet wel verklaren. Hij acht dat verlangen onmogelijk, tenzij er iets anders achter schuilt. «Wanneer ik (de heer Hasselman) mij in den tegenwoordigen toestand begaf naar een der dorpen met dergelijk voorschrift, en aan het dorpshoofd vroeg: hoe is het hier gesteld met uw grondbezit; zijt gij in dit opzicht tevreden of niet? dan zou dat hoofd en die bevolking mij verbaasd aanzien en zeggen: alles is hier in orde; laat het in vredesnaam zooals het is; wij zijn tevreden; ons bezit-recht is geheel voldoende en wij verlangen niet meer. En als ik dan in weêrwil daarvan betoogde, dat een schriftelijke titel van eigendom toch veel mooier is, iets dat zijn bezitrecht nog voorbijstreeft, dan zou men mij wantrouwend aanzien en bij zich zelven denken: de hemel beware mij voor die schriftelijke bewijzen, waarvan ik niets begrijp. Men zou slechts achterdocht opwekken, en die schriftelijke titels zou men, wellicht niet ongegrond, aanmerken als een middel om van zijn eigendom beroofd te worden.»

Welk een schrander inzicht in het gemoed der nederige dessa-bewoners! Of de heer Hasselman ook alles haarfijn heeft leeren kennen, gedurende de 13 of 14 jaren die hij in de binnenlanden van Java doorbracht! Hij vernam er niet alleen wat de Javanen dachten toen hij zich in hun midden bevond, maar zelfs wat zij zouden denken en verlangen, twintig jaren nadat zij hem kwijt zijn geraakt! En toch is er nog iets anders dan de Arcadische rust die de Javanen onder het cultuurstelsel genieten, waardoor de heer Hasselman tegen de agrarische wet is gestemd. «De begrooting van Nederlandsch Indië is successivelijk tot een enorm bedrag gestegen, Nederland buiten berekening latende. De inlander is daaraan onschuldig en heeft geen begrip van onze langzamerhand zoo kostbaar geworden inrichtingen van bestuur, en nu wil men, nadat die begrooting zoo hoog opgedreven is, den inlander, met afschaffing van het cultuurstelsel, die enorme som door belastingen in geld laten opbrengen. Neen, ik ben het met den heer van Alphen eens, dat men zich hieromtrent illusiën schept, die nooit verwezenlijkt zullen worden.»

Onder soortgelijke praeoccupatie sprak ook de heer van Loon, die, naar zijne innige overtuiging, meende dat het aannemen van deze wet voor Nederland niets anders kon wezen dan een nagel aan zijne doodkist, of het boren met eigen hand van een lek in het reeds zoo wrakke vaartuig van den Staat. Het welzijn van Nederland vorderde dringend dat de wet verworpen werd, «omdat daardoor niet alleen de Javaan zal worden benadeeld en zal ondergaan, maar onze geheele Oost, in plaats van de kurk waarop wij tot nu toe dreven, de steen zal worden die ons land zal doen zinken. Er is in langen tijd geen wet voorgedragen die zoo diep in ons

volksbestaan ingrijpt als deze, en van wier afstemming of aanneming zoo veel afhangt voor het welvaren en voor het geheele voortbestaan van den Nederlandschen Staat», en daarom hoopte hij dat zij die het wel meenen met Nederland, in zoo grooten getale tegen deze wet zouden opkomen dat zij niet kon doorgaan.

Maar onder de conservatieven had de heer van Loon de eer het groote afleiders-argument in het debat te brengen. Blijkbaar was het ditmaal de behoudende taktiek om meer te drukken op de philanthropie dan op de duitenquaestie. Deze laatste moest wel niet geheel op zij gezet worden; doch men moest het vooral doen voorkomen als of men te velde trok uit loutere genegenheid voor de Javanen. De heer van Loon, ofschoon hij duidelijk zich tegen de wet verklaarde op gronden aan het «batig slot» ontleend, verzekerde, dat, indien zich eenmaal Europeanen als landontginners op Java vestigden, het met de Javanen zou gaan even als het met de roodhuiden in Noord-Amerika is gegaan. «Als men nagaat», zeide hij, «hoe de kolonisatie daar heeft plaats gehad, ziet men dat er de roodhuiden woonden, oorspronkelijke wilde stammen, die doorgaans geen individueel grondbezit kenden, die leefden van de jacht op hunne uitgestrekte prairiën en in de dichte bosschen waarmede een gedeelte van dat werelddeel bedekt was. Voorzeker moest het oogenschijnlijk weinig schade kunnen veroorzaken, wanneer in de onafzienbare jachtvelden der Sioux, Pawnies, Delawares enz. een Europeaan hier en daar een stukje afnam en bebouwde. Het zou in het algemeen belang, in het voordeel van den geheelen Staat kunnen gerekend worden. Wat is evenwel het einde geweest? Dat die gronden, die als jachtgronden dienden en waar dus geen individueel bezit bestond, van lieverlede voor die stammen verloren zijn gegaan. En de gevolgen hebben zich op tweeërlei wijze geopenbaard. Als men Amerika overziet, is het thans voorzeker beter bebouwd en bloeiender dan toenmaals; maar de roodhuiden zijn zoo goed als verdwenen. Het zijn de kolonisten die de voordeelen hebben genoten en die telkens, onder schijn van recht en tegen eene schadevergoeding die op dien oogenblik genoegzaam kon geacht worden, die gronden tot zich hebben genomen. Het oorspronkelijke ras is uitgestorven en gedood, ook ter dood gebracht door het zoogenaamde vuurwater, den brandewijn door de kolonisten medegebracht, even als het ook wel mogelijk zou zijn, als de Javanen te sterk vermenigvuldigden, dat de doorgaande uitbreiding van den opiumhandel daar een speldje bij zou steken. Als men dus nagaat wat in Amerika de gevolgen geweest zijn, ziet men dat de kolonie als kolonie gebloeid heeft, maar dat de inlander er door heeft geleden. Nu wil ik niet eens vragen, of Java als kolonie dezelfde waarborgen zou aanbieden als Noord-Amerika aangeboden heeft; of Java geschikt is voor kolonisatie; of degenen die zich op Java zouden komen vestigen om dat land te exploiteeren, daar zouden blijven; en of dus

de groote kapitalen die er aanvankelijk zouden worden aangebracht, omgezet, vermeerderd en vertiendubbeld, er naderhand verteerd zouden worden. Ik laat dit daar en neem voor een oogenblik aan dat het zoo wezen zou, ofschoon het waarschijnlijk *niet* het geval zou zijn. Maar dan nog vraag ik of het is in het belang van den Javaan, of de steeds toenemende Javasche bevolking er niet bij lijden moet en teruggedrongen zal worden, als men gronden voor 75 jaren in erfpacht uitgeeft en ze langzamerhand van de Javanen vervreemdt.»

De verdelging der inheemsche rassen door kolonisten uit Europa werd nu het hoofdthema der ultra-conservatieven. De heer Heemskerk Az. werkte het nog nader uit voor Australië en Britsch Indië. De heer Insinger luisterde het op met geleende romantische voorstellingen. In één woord het bleef *le morceau de résistance* van de conservatieve bezwaren, en, zoo het bij de uitkomst bleek geen noodlottigen invloed op de agrarische wet te hebben geoefend, het had althans het effect de tusschendeks-beschouwingen van minder opgewonden behoudende sprekers, zoo als de heeren 's Jacob, de Brauw, Kalff, van Lynden van Sandenburg, van Goltstein, met hunne verweekende amendementen, nog meer te doen verbleeken en voor de kronijk der debatten geheel onbruikbaar te maken.

III.

Uit den aard harer positie moest de geavanceerd liberale partij eene geëffaceerde houding innemen. Zij was er verre van in de agrarische wet de bevredigiug harer wenschen te zien. In haar oog is zij niets meer dan eene wettelijke belofte, dat enkele hoofdpunten van haar programma in bevredigenden zin zullen beslist worden. Zij kon zich niet voldaan verklaren, omdat het haar niet om wettelijke ficties en schijnvertoon, maar om de wezenlijke werkelijkheid te doen is. Van een anderen kant mocht zij niet de verantwoordelijkheid dragen van eene verwerping. Zelfs eene onvolledige poging tot hervorming moet zij toelaten, wil zij de verdenking ontgaan van door te hoog gestelde eischen elke verbetering af te snijden. Met de meeste oprechtheid gaf zij rekenschap van dit haar standpunt en na de loyale verklaringen van de heeren van de Putte, Sloet van de Beele, Mirandolle, Lenting, van Houten en Moens, kon omtrent de bedoelingen der vooruitgaande richting niet de minste twijfel bestaan. Intusschen was, onder den invloed dezer richting, reeds vóór de opening van het debat, het ontwerp aan eene niet onbeduidende herziening onderworpen en had het eene duidelijke, bepaalde redactie verkregen, die althans de wet voor eene tweeslachtige uitlegging onvatbaar maakt. Er bleef bij gevolg aan de liberale sprekers niets overig dan, tegenover de gezwollen voorstellingen der conservatieven, de nuchtere strekking van de agrarische

wet te doen uitkomen en de noodzakelijkheid te betoogen van deugdelijke wettelijke waarborgen voor het grondbezit en de grondrechten in Nederlandsch Indië.

Men was zoo ver gegaan het recht tot uitgifte van woeste gronden in erfpacht te loochenen. Maar reeds was de Indische Regeering, ingevolge het regeerings-reglement, bevoegd om gronden in huur uit te geven. Die bevoegdheid was nooit in twijfel getrokken; dus kon ook het recht om in erfpacht uit te geven niet betwijfeld worden. Was het daarbij wel noodig te betoogen, dat het algemeen belang gebaat wordt wanneer gronden die thans woest liggen, voor ontginning vatbaar gemaakt en in productie gebracht worden? dat de welvaart verhoogd wordt wanneer gronden die thans niets opbrengen, producten afwerpen? Al de argumenten der conservatieven verdwijnen toch wanneer men op de uitgestrekte gronden let die op dit oogenblik in den eigenlijken zin des woords aan niemand toebehoorən. Is het nu onbillijk dat het Gouvernement, gebruik makende van zijne bevoegdheid, die gronden in erfpacht uitgeeft om ze vruchtbaar te maken en daardoor het welzijn van Nederlandsch Indië te bevorderen? Neen, de groote ontginningen zullen voor de bevolking zelve gunstige uitkomsten geven. Aanzienlijke kapitalen zullen er door in omloop komen en van die kapitalen zal een groot gedeelte strekken tot vermeerdering van de inlandsche welvaart. Zelfs door de tegenstanders der wet was erkend, dat zoowel van het eiland Madura als van andere naburige eilanden vele inlanders naar Java trokken om daar arbeid te vinden. Om die gronden te ontginnen, moet kapitaal beschikbaar gesteld en moeten menschen gevonden worden, die arbeiden willen. Ook hier zal dus de gewone wet van vraag en aanbod gelden. De inlander die op dit oogenblik niet tot den bevoorrechten stand behoort, en onder het tegenwoordig régime daartoe ook niet geraken kan, zal de gelegenheid vinden om zich in betrekkelijk korten tijd een staat van welvaren te verwerven.

Reeds te lang was de Europeesche ondernemingsgeest geweerd; maar ook de inlandsche vlijt had aanspraak op goed verzekerde grondrechten. Regeling van het inlandsch grondrecht op Java was zóó noodig, dat de Regeering die in 1866 optrad, het voorstel der bekende proclamatie aan den Koning deed, zoo als zij zelve in de Eerste Kamer verklaarde, uit vrees voor *ongerustheid* en *teleurstelling* op Java wegens de intrekking der cultuurwet. Nog na die proclamatie bleef het Gouvernement in den blinde tasten omtrent de toepassing van het grondrecht, en men kent de schromelijke feiten die nog onlangs in Grissee plaats grepen; hoe daar, op last van een ambtenaar, 9000 huizen verplaatst, 5000 bamboestoelen omgekapt en duizenden vruchtboomen uitgeroeid werden, zonder dat de eigenaren voor de geledene schade, op meer dan een ton begroot, eenige vergoeding genoten. Toch heeft het regeerings-reglement den eigendom onder de bescher-

ming der overheid gesteld, door de onteigening niet anders dan ten algemeenen nutte en tegen voorafgaande schadeloosstelling te veroorloven. Maar het blijkt noodzakelijk om het beginsel in het regeerings-reglement nog nader bij de wet te omschrijven. Onder de hoede van het recht moeten nog komen de gronden die aan de dessa behooren of als gemeene weide enz. worden beschouwd, vooral de sawahs, die voor de suikerriet-cultuur in beslag worden genomen. Altijd werd beweerd door hen die het cultuurstelsel verdedigden, dat zij voorstanders zijn van dat stelsel, maar dat zij het van misbruiken wenschen te zuiveren. Bestond er een meer ergerlijk misbruik dan dat de Regeering willekeurig beschikte over de gronden, zonder eenige schadevergoeding aan de bezitters toe te kennen, en is het wel meer dan billijk, dat, zoo men nog willekeurig over gronden blijft beschikken voor de suiker-cultuur, de eigenaren althans eenige vergoeding ontvangen?

Geheel consequent is het dan ook, dat men aan de grondbezitters eigendoms-titels uitreikt. Men voert daartegen aan: De Indische bevolking is op dit oogenblik tevreden; zij hecht niet aan die eigendomsbewijzen; zij vraagt er niet om. De officiëele stukken, onder andere het verslag over eene op Java gehouden enquête naar de begrippen die de bevolking van haar agrarisch recht heeft, — dat door den heer Hasselman zelven als Minister aan de Kamer werd overgelegd — bewijzen dat de inlanders eigendom kennen en waardeeren. Waarom het besluit van 1868, door den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal genomen, waarbij hij aan de rechterlijke macht het onderzoek naar de reclames voortspruitende uit het recht van ontginning heeft opgedragen? Een dergelijk besluit ware niet noodig geweest indien die reclames zich niet voordeden, en de inlander zou niet reclameeren indien hij niet prijs stelde op het recht op den grond. Al de bezwaren, die aangeroerd worden tegen het uitreiken van eigendoms-titels, worden door de feitelijke toestanden wederlegd. Al de bezwaren omtrent gemis aan registers van den burgerlijken stand en van het kadaster bestonden vroeger ook hier te lande; en toch was er eigendom op den grond. Op Java is men misschien in dit opzicht niet eens zoo achterlijk als wij het voorheen hier waren. Er worden in de dessa's registers gehouden waarin nominatim elk bewoner is ingeschreven. Spottenderwijze wordt nu wel is waar beweerd dat de schrijvers grootendeels de kunst van schrijven missen, doch uit het regeerings-verslag blijkt het tegenovergestelde. Wel bestaat hier en daar gebrek aan een schrijver, maar nergens wordt daarover geklaagd, dat die registers niet behoorlijk zijn bijgehouden; alleen hierover wordt geklaagd, dat sommige schrijvers verplicht zijn de registers in twee dessa's bij te houden, waardoor zij overkropt zijn van werk. Bij de hoofdsteden Batavia, Samarang, Tagal, Soerabaja enz. vindt men eene groote uitgestrektheid grond in eigendom door inlanders bezeten, in het kadaster omschreven, in de registers van eigendom ingeschreven,

in de verponding aangeslagen, in één woord in niets verschillend van het gewoon Westersch eigendom, gelijk wij dat kennen. Uit het regeeringsverslag blijkt, dat te Samarang alleen bijna 12000 bouws op die wijze in eigendom door inlanders bezeten worden. En nu is geen enkel proces bekend over den eigendom van den grond, veroorzaakt door verwarring in de dessa-registers of gemis van den burgerlijken stand, ook niet door het veelvuldig gebruik van denzelfden naam door de Javanen. Die zaak, op dezelfde wijze als bij ons geregeld, gaf nooit aanleiding tot moeilijkheden. Eindelijk was het erfrecht van den Javaan aangehaald als een bezwaar tegen het verleenen van eigendom. Dat recht, berustende op de instellingen van den Islam, hangt samen met den godsdienst der Javanen, en kan derhalve door ons niet worden veranderd. Als men wachten moet om den eigendom te verzekeren tot de Javaan eenen anderen godsdienst heeft aangenomen, dan kan men nog lang wachten. Maar welken invloed kan dat recht hebben op het eigendomsrecht zelf? Erfopvolging bij versterf is eene der wijzen om eigendom te verkrijgen, maar het heeft geen invloed op het eigendom zelf. Als het erfrecht een hinderpaal moet zijn om eigendom van den grond te verleenen, waarom is het dan geen hinderpaal tegen den eigendom van roerend goed? Bij boedelscheiding mogen de zusters meer dan de broeders ontvangen of omgekeerd, het karakter van het eigendomsrecht op den grond zal daardoor in niets worden veranderd.

Wat hiervan zij, onverholen kwamen de geavanceerde liberalen met de beweegredenen voor den dag die hen vooral prijs deden stellen op de vierde bepaling der agrarische wet omtrent de uitgifte van eigendoms-titels aan inlandsche grondbezitters. Zij wenschen in de voordeelen van de teelt van handelsgewassen ook de inlanders te doen deelen. Maar om de inlanders op hun eigen grond handelsgewassen te doen telen, zijn hervormingen in het recht van Indië noodig. In de eerste plaats van het landrente- en heeredienst-stelsel. Geen intensieve cultuur is mogelijk, zoolang de grond gedrukt wordt door zulke onbepaalde lasten als landrenten en heeredienstenen daarop leggen. Het landrente-stelsel moet worden vervangen door eene soort van grondbelasting, waarbij hetgeen de Staat vordert moet worden gefixeerd; ook de heeredienstenen moeten op een bepaald bedrag worden vastgesteld. Het gevolg van een en ander zal zijn, dat de bezitter juist zal weten hoeveel hij te betalen heeft, onverschillig of hij een meer of minder productief gewas verbouwt, en meer of minder kapitaal aanwendt. Eene tweede gewenschte hervorming is de wijziging van het communaal bezit en de vervanging door individueel bezit. Iedereen weet dat communaal bezit niet gepaard kan gaan met ontwikkeling van den landbouw; overal waar de landbouw op een hoogen trap van ontwikkeling staat, heeft communaal voor individueel bezit moeten wijken. Het dessa-verband moet niet blijven een privaat-rechtelijk verband, maar het moet een publiek-rechtelijk verband worden, evenwel met eene

andere bevoegdheid dan de gemeente-besturen in het Moederland; het dessa-bestuur moet de bevoegdheid van die gemeente-besturen vereenigen met eene soortgelijke als de waterschaps- en polder-besturen hebben, want het dessa-bestuur zal ook te zorgen hebben voor gemeenschappelijke waterstaatsbelangen. Het derde punt is dat de gronden welke in Indië in individueel gebruik worden bezeten, onttrokken blijven aan de Gouvernements-cultures; want iedereen begrijpt dat, wanneer het Gouvernement periodiek gedurende één of twee jaren over den bodem beschikt, de inlander dien niet zal verbeteren. De vruchten daarvan zouden dan door een ander geplukt worden.

Voor die hervorming van de Indische wetgeving bevat de vierde bepaling de kiem, maar ook niets meer dan de kiem. Het is volslagen onwaar dat door die vierde bepaling aan den Javaan iets wordt opgedrongen, dat de wetgever daardoor de Javaansche maatschappij kunstmatig wil hervormen. Er wordt geen greep gedaan in de bestaande organisatie; maar aan het bestaande wordt de mogelijkheid gegeven om zich te ontwikkelen tot een beteren toestand. Volgens die vierde bepaling geeft het Gouvernement eigendoms-bewijzen en wordt dus het individueel gebruik gesteld onder de hoede van art. 77 van het regeerings-reglement. Dat verplicht het Gouvernement om bij het afgeven van die bewijzen alle lasten waaraan de gronden onderworpen worden, zoowel ten behoeve van de dessa's als van het Gouvernement, te preciseeren; en daarin ligt de kiem voor de regeling van de heeredienstenn. De Gouverneur-Generaal zal de beperkingen omschrijven waaraan de eigendom onderworpen zal zijn. Het zal dus niet noodig zijn om overal dezelfde beperkingen in te voeren; maar men zal gelegenheid hebben om, naarmate de toestand op dit oogenblik verschilt, ook de beperkingen waaraan de eigendom zal onderworpen zijn, te doen verschillen. Het is geen gedwongen gelijkmaking van het recht op geheel Java, maar alleen zal het recht van den inlander op zijn bodem zekerder en bepaalder zijn. De Javaan zal de voordeelen voor zich kunnen genieten van het verbouwen van handelsgewassen op zijn eigen grond, voordeelen welke bij het cultuurstelsel alleen door het Gouvernement worden genoten.

Was de vierde bepaling, om de hier teruggegeven beschouwingen, de meest aanlokkelijke bepaling der agrarische wet voor de vooruitstrevende liberalen, zij was het struikelblok voor die liberalen welke, in 1866, den heer Thorbecke ter zijde stonden om eene betere regeling van het inlandsch grondrecht onmogelijk te maken. Men zag zich nu weêr vóór dezelfde kloof geplaatst; maar ditmaal moest men er over. Gelukkig wist de heer van der Linden het hachelijke van de positie door een genialen inval te dekken. Even als een clown in de treurspelen van Shakespeare, verscheen hij dapper op het tooneel om de gespannen gemoederen over de dingen die komen zouden met eene wel is waar triviale, doch geestig gedachte ui aangenaam te verstrooien. De vierde bepaling was, in zijn oog, noch be-

stemd om Java te gronde te doen gaan, noch om de Indische quaestie op te lossen. Zij bedoelde eene dood-eenvoudige zaak. Hij was daaromtrent in dezelfde positie als de persoon die bij twee anderen kwam, welke bezig waren eene vrucht te beoordeelen. De een zei, dat hij er niet eens naar kijken wilde, zoo akelig vond hij dien appel der *belladonna*, zoo vol vergif. De andere was verrukt over de kostelijkheid en geurigheid van de vrucht. De heer van der Linden was als de derde, die, na de vrucht goed bekeken te hebben, oordeelde dat het een gewone aardappel was.

Na deze vertooning kon de heer Thorbecke ernstig, maar niet zeer begrijpelijk, het denkbeeld in dit koddig argument opgesloten aangrijpen. Hij vroeg of het recht, dat de erfelijk individueele bezitter naar de vierde bepaling verkrijgen kan, méér, een sterker recht was dan hetgeen hij op dit oogenblik bezit? De geachte spreker zou dit niet durven zeggen, wel dat het een ander recht was. Of het meer zou zijn, zou afhangen van de beperkingen; doch over het algemeen zou hij niet weten of aan dat Europeesch eigendomsrecht «met de noodige beperkingen» steeds de voorkeur boven het grondrecht van den Javaan te geven zij. Zooveel was zeker, dat volgens deze wet het familie-, erf- en dessa-recht ongeschonden zal blijven. Reeds was aangemerkt, dat de last der heerediensten blijft bestaan. Ook het recht van beschikking van het Gouvernement ten behoeve der Gouvernementscultures. De heer Thorbecke vond het jammer dat over het algemeen dat recht nog bestaan zal; hij achtte het een onrecht dat verdwijnen moest en met eene wet als deze niet vereenigbaar is. Tot zijn leedwezen handhaaft zelfs deze wet dat recht; en daaraan zullen nu ook de gronden welke de inlander op zijne vraag naar de Europeesche wet zal bezitten, onderworpen blijven. Vergiste hij zich niet, dan zal het recht van hen die naar deze wet een eigendomsbrief zullen erlangen, beperkter zijn dan dat van die inlanders aan wie tot hiertoe gronden werden afgestaan. In allen gevalle zal voor het vervolg Europeesche eigendoms-toekenning door den Gouverneur-Generaal aan regels onderworpen zijn, en niet dan zeer voorwaardelijk geschieden. Ten slotte en bovenal lette de heer Thorbecke niet op deze of gene beperking in het bijzonder, maar op het stelsel en beginsel der beperking in het algemeen; en dan zijn stelsel en beginsel deze, dat de inlander die tot dusverre bezat volgens zijn eigen grondrecht, doch nu op zijne vraag een Europeeschen eigendomsbrief erlangd heeft, met zijn bezit in hetzelfde maatschappelijk rechtsverband waarin hij tot dusverre leefde, blijven zal. Wat kon, vroeg de heer Thorbecke, daarom den Javaan bewegen, aan hetgeen men hem aanbiedt de voorkeur te geven boven hetgeen hij heeft? «Misschien zijn er, die den Javaan daartoe zouden wil-«len bewegen; maar dezen zou het wel eens om eigen voordeel, ten na-«deele van den inlander, te doen kunnen zijn.» Desniettegenstaande «lost mijn advies zich op in de eenvoudige betuiging,» aldus besloot

de hooggeachte spreker, «dat ik in de alinea geen gevaar zie.»

De lezer spreke zelf het oordeel uit over de logica, de consequentie en de helderheid der redeneering. Bestemd om thans te doen aannemen hetgeen vier jaar geleden moest verworpen worden, bleek zij dan ook niet overredend te zijn; althans een intelligent en niet conservatief lid, een van Thorbecke's stafofficieren, de heer Stieltjes, stelde er prijs op te verklaren dat de overtuiging die hij met den heer Thorbecke deelde, dat anderen dan de inlanders van de vierde bepaling in hun eigen belang, en niet in dat van den inlander, gebruik zullen maken, hem tot de conclusie bracht, lijnrecht tegenovergesteld aan die van den heer Thorbecke, tot deze namelijk dat de alinea wel gevaarlijk was en hij daarom tegen de wet zou stemmen. Nog onder den indruk van dezen tweespalt in den boezem der doctrinair-liberalen, werd de wet in stemming gebracht en aangenomen met 41 tegen 36 stemmen.

(Wordt vervolgd.)

BOEKAANKONDIGING.

Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura van 1855 *tot* 1866, *uit de officiëele handelsverslagen bijeenverzameld, door G. F. de Bruyn Kops. Afd. I: Invoer; afd. II: Uitvoer. Batavia, Landsdrukkerij*, 1869.

Handels-statistiek, — waarlijk, 't is geen uitlokkend onderwerp om er over te schrijven; — niet omdat de statistiek geene bijzondere aandacht zou verdienen, maar eenvoudig omdat het zulk een ondankbaar werk is. Neem bij voorbeeld een uitgewerkte statistiek, waarin de resultaten eener langdurige grondige studie op de meest oordeelkundige wijze zijn gerangschikt, en zie dan eens hoeveel belanghebbenden daaraan alle aandacht zullen wijden. Och, hun aantal is zoo gering! En onder die weinigen zijn er altoos nog die eene statistiek meer beschouwen als een product van liefhebberij dan van noodzakelijkheid of nut. Zij zullen haar meer bewonderen dan hoogschatten, meer het taai geduld van den vervaardiger dan het nut van zijn arbeid op prijs stellen. Hoe komt dat toch? Ligt 't misschien daaraan, dat onze hedendaagsche maatschappij zooveel waarde hecht aan het behagelijke van uiterlijke vormen? Zoo ja, dan geven we toe dat de statistiek aan dat vereischte niet kan voldoen. Haar doel, hare richting, hare theorie, hare praktijk, 't heeft niets van dat smaakvolle dat onze moderne tijdgeest als voorwaarde stelt om iets genade te doen vinden in de oogen van het publiek. Maar de statistiek heeft daaraan ook geene behoefte. Zij is geene wufte schoone, coquetteerende om de hulde van galante cavaliers, maar een strenge duegna, die alleen wenscht begrepen te worden door mannen van zaken, van wetenschap, van algemeene kennis.

Maar zie, zelfs bij die mannen van zaken hapert 't veelal juist daaraan, dat zij haar niet begrijpen. Wil men het bewijs er van? Welnu, ziehier! Wat is een koopmansboek anders dan eene statistiek van het bedrijf des

handelaars? Wat is het anders dan een opeenstapeling van posten en cijfers? Wat is het anders dan een dor, een droog werk, al die posten en cijfers te noteeren en te rangschikken? En toch zal de koopman dat boek steeds met bepaalde voorliefde bijwerken en nagaan. 't Zij hij goede zaken heeft gedaan of niet, hij zal daaruit steeds met de grootste nauwkeurigheid en de meest warme belangstelling de statistiek er van opmaken, die hij in zijn eigenaardigen stijl bestempelt met den naam van *balans*. Wanneer hij het Wetboek van Koophandel, eene tabel van in- en uitvoerrechten, een wekelijksch handelsbericht of iets van dien aard moet raadplegen, dan zal hij met alle inspanning trachten door te dringen tot hetgeen daar in den meest stijven, meest onbehagelijken vorm wordt aangegeven. Maar geef hem eene doorwrochte statistiek betreffende den handel in handen, dan is 't honderd tegen één dat hij die ter zijde legt, en er verder niet naar omziet. Dezelfde man, die zich jaar in jaar uit met geheel zijne ziel kan bewegen in de statistiek onder de vormen van facturen, prijscouranten, nota's, kasboek en journaal enz., zal totaal onverschillig zijn omtrent eene statistiek van handelsbeweging, — alleen omdat zij zich bij hem onder haren eigen naam aanmeldt. Hij zal haar nut wellicht niet *ont*kennen, maar 't is er toch verre van af dat hij het gereedelijk zou *er*kennen. Hij meent de statistiek gerust aan de liefhebbers te kunnen overlaten.

Gold 't nu de *beoefening* der statistiek, ja, dan zou hij in dit laatste gelijk hebben. Werkelijk toch vereischt zij een bepaalde studie, veel inspanning en eene veelzijdige kennis. Maar datzelfde is het geval met zoo menig ander vak, waarin toch wel degelijk veel belang wordt gesteld. Wie zal bij voorbeeld onverschillig nederzien op de beoefening der rechtsgeleerdheid, waardoor een advocaat in staat wordt gesteld om hem een advies te geven als hij dit noodig heeft? Ja, zal men wellicht zeggen, maar wie een rechtsgeleerd advies verlangt, die vraagt alleen naar een resultaat van de studie der rechtsgeleerdheid, en niet naar de wetenschappelijke gronden waarop dat resultaat berust. Men bekommert zich niet om den arbeid van den jurist, maar verlangt alleen het genot van de vruchten die deze arbeid hem oplevert. Het is met dat advies juist zoo als met medicijnen, die men eenvoudig gebruikt zonder te vragen hoe de apotheker ze heeft samengesteld; het is er mede als met eene wetenschappelijke uitvinding, die men in toepassing brengt, zonder te vragen hoe de uitvinder er toe gekomen is. Dat alles is volkomen juist; maar in dezelfde positie waarin gij u plaatst tegenover den advocaat, den apotheker, den uitvinder, in diezelfde positie staat gij tegenover den statisticus. Hij noodigt u niet uit om u zijne theoriën eigen te maken, maar alleen om kennis te nemen van hetgeen hij door die theoriën produceert. Wil deze of gene, uit volle overtuiging van het groot belang der zaak, zelf ook de statistiek gaan bestudeeren, 't is zooveel te beter; maar wie daarin geen lust gevoelt, kan immers toch wel

profiteeren van de uitkomsten die de statistiek heeft verkregen? Hoe komt het dus dat zoovelen dit nog niet doen?

Deze vraag kwam ons onwillekeurig voor den geest, toen wij dezer dagen bekend werden gemaakt met een werk van den heer G. F. de Bruyn Kops te Batavia, getiteld: *Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura van 1855 tot 1866, uit de officiëele handelsverslagen bijeenverzameld.* Twaalf jaren geleden hebben wij omtrent het eerste deel van dit werk, loopende van 1825 tot 1855, onze beschouwingen in het *Bijblad van de Economist* medegedeeld. Dit betrof de Staten van *invoer.* Later is daarop een tweede deel gevolgd, inhoudende de Staten van *uitvoer*; en thans hebben we vóór ons de voortzetting dezer Staten over het genoemd tienjarig tijdvak. Wij willen die hier een weinig nader beschouwen.

Voor zoover den *invoer* betreft heeft de geachte samensteller zijne statistiek verdeeld in twee hoofdafdeelingen, namelijk een *staat van invoer* en een dergelijken staat *van den Oosterschen Archipel.* De eerste is gesplitst in vijf tabellen, handelende over voortbrengselen:

1°. van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop.
2°. van de West van Indië en Bengalen;
3°. van Siam, China en Manilla.
4°. van Japan en
5°. van den Oosterschen Archipel.

In de tweede hoofdafdeeling vinden wij dezelfde rubrieken, met uitzondering van Japan. Daarop volgen de invoeren voor Gouvernements-rekening en in Entrepot, wijders de generale invoer, als ook die van den Oosterschen Archipel en beider totalen. Daarna geeft hij de tabellen betreffende Europeesche lijnwaden, lakens, wollen stoffen, provisiën, wijnen en dranken, waarna wij een statistisch résumé vinden van aankomende scheepvaart en van invoer van verschillende landen onder verschillende vlaggen.

De statistiek van den *uitvoer*, waaraan het tweede deel is gewijd, is op gelijken voet ingericht. Zij bevat dezelfde twee hoofdafdeelingen, met dit onderscheid, dat men in de tweede ook de voortbrengselen van Japan vermeld vindt. Natuurlijk vervallen hier de tabellen van de Europeesche lijnwaad-, laken-, wol-industrie, provisiën en dranken. Daarentegen vinden wij eene tabel van geheven rechten en ten slotte die der uitgaande scheepvaart, benevens den uitvoer naar verschillende landen onder diverse vlaggen.

Wanneer men nu bedenkt, dat sedert 1863 de tabellen van het Gouvernement, waaruit de heer de Bruyn Kops zijne gegevens putte, op een geheel anderen voet zijn ingericht dan vroeger, dan blijkt daaruit reeds genoeg, dat hij zich hoogst verdienstelijk heeft gemaakt met dit alles weêr in denzelfden vorm te brengen waarin hij het werk vroeger begonnen was, ten einde alles te zamen één regelmatig bewerkt geheel zou opleveren. Bovendien heeft hij nu de goederen met en zonder certificaat van Neder-

landschen oorsprong afzonderlijk opgegeven en bij de tabellen van uitvoer dien voor Gouvernements-gescheiden van dien voor particuliere rekening.

Hierbij komt, dat de opgaven in de Gouvernements-stukken sedert zijn vroegeren arbeid niet alleen anders waren ingericht, maar dat ook verschillende vroegere gegevens daaruit verdwenen waren. Om in die leemte te voorzien, heeft hij die gegevens uit andere bescheiden moeten opsporen. Zoodoende heeft hij eene ontzaglijke massa stukken moeten raadplegen, om vervolgens de daaruit verkregen stof te bewerken. Dtt laatste is hem goed gelukt, zoodat hij in alles te zamen een reusachtige massa gegevens heeft geconcentreerd in ruim 500 bladzijden, waarop alles in meer dan duizend kolommen is gerangschikt. Inderdaad, hij moest niet slechts met allen lust en ijver voor de zaak bezield zijn, maar ook den noodigen moed bezitten, om zulk een omvangrijken arbeid te ondernemen en op die wijze te voltooien. Hem komt daarvoor groote lof toe; hij heeft een waarlijk verdienstelijk en nuttig werk verricht. Eene enkele bescheiden opmerking houde de ijverige statisticus ons ten goede.

Hij heeft namelijk thans eene op zich zelf verdienstelijke uitbreiding aan zijn arbeid gegeven. Niet alleen heeft hij van elk artikel de cijfers ter neder gesteld die ons de handelsbeweging doen kennen, maar hij heeft daarbij gevoegd de percentsgewijze verhouding van elk artikel tot het totaal der daarvan opgegeven in- en uitvoeren. Dit vonden wij in zijne vroegere statistiek niet; en dat hij zich nu al die lastige en uiterst tijdroovende berekeningen heeft getroost, daarvoor verdient hij voorzeker allen lof. Het denkbeeld van zulk eene percentsgewijze voorstelling was dan ook alleszins voortreffelijk; maar dit neemt niet weg dat hij, naar onze meening, een minder geschikten weg heeft ingeslagen, met die berekeningen te nemen over een tijdvak van slechts vijf jaren. De heer de Bruyn Kops heeft klaarblijkelijk den belangstellende op de meest gemakkelijke wijze een juist résumé willen geven van den loop der handelsbeweging; maar als men in de zaak dieper doordringt, komt men onwillekeurig in twijfel of hij niet, door een *excès de zèle* misleid, dat doel wel wat is voorbijgestreefd. Wij willen hiermede niet zeggen dat de stelling: «wie te veel bewijst, die bewijst niets,» op hem toepasselijk zou zijn; maar evenmin kunnen wij ons geheel losmaken van de gedachte, dat hij door eene overgroote zorg tot een minder voldoend resultaat is gekomen. Had hij slechts de helft van dien arbeid verricht, door zijne berekeningen in eens over het geheele tienjarige tijdvak uit te strekken, dan zou hij in elk geval minder gevaar hebben geloopen van aanleiding te geven tot nu en dan niet geheel juiste gevolgtrekkingen bij den minder bekenden op statistiek terrein. In een tijdvak van vijf jaren toch kunnen er zich allerlei buitengewone omstandigheden voordoen, waardoor de handel in het een of ander artikel in bijzondere mate toe- of afneemt. Wordt dan op zulk een tijdvak eene percentsgewijze be-

rekening toegepast, dan geeft deze, ja, wel de feitelijke waarheid aan, maar eene waarheid die tot vroegere of latere verhoudingen niets afdoet, eene waarheid die lichtelijk tot onjuiste conclusiën leidt. Nu is 't wel waar dat er in den tijd van tien jaren nog veel meer kan gebeuren dat op het gemiddeld cijfer van invloed kan zijn, doch hiertegenover staat, dat er in die tijdruimte ook weêr veel meer kan voorvallen, waardoor de werking van een voor- of achteruitgang in de handelsbeweging wordt geneutraliseerd. Als bewijs voor de juistheid dezer opmerking wijzen wij er dadelijk op, dat de invloed dien de Amerikaansche burgeroorlog ook op den handel onzer Oost-Indische Bezittingen had, zich geheel concentreert in de tweede jaren-groep van 1861—65, terwijl de handelsbeweging in de eerste, van 1856—60, aan geen bijzonderen storenden invloed onderworpen was. De afwijking of verbreking van den geregelden gang des handels wordt eerder in een tien- dan in een vijfjarig tijdvak door andere gebeurtenissen hersteld, of althans gedeeltelijk opgewogen. Vandaar dat eene percentsgewijze berekening over tien jaren eene meer juiste voorstelling geeft van de waarheid.

De ijverige statisticus neme deze bedenking voor 't geen ze is; hij beschouwe ze als eene *op-*, niet als eene *aanmerking*. Vooral zou 't ons leed doen als deze of gene, minder in de statistiek te huis, door deze vluchtige aanwijzing tot het besluit kwam om aan het werk minder waarde te hechten. Integendeel, wij zouden veeleer wenschen dat het op onze handelskantoren die met onze Oost-Indiën in geregeld verkeer staan, algemeen werd gevonden. Waar het eenmaal wordt genomen, niet om enkel in de boekenkast of op de schrijftafel te figureeren, maar om geraadpleegd te worden, daar kan en daar zal het ook nut stichten.

Vraagt men, welk nut? — dan vragen wij op onze beurt, in welk vak men tot het wezen der zaak kan doordringen zonder kennis der geschiedenis en der verschijnselen die zich daarin voordoen? Welnu, evenzoo is het met den handel. En waar zullen we nu eene betere aanschouwelijke voorstelling van de geschiedenis des handels en de verschijnselen op het commerciëel terrein aantreffen, dan juist in de statistiek? Handelsverslagen, ja, dat zijn kostbare bronnen voor den koopman, maar zij geven niet die geconcentreerde overzichten welke wij aan de statistiek te danken hebben. Als men deze ter hand neemt en de handelsverslagen daarbij raadpleegt, in denzelfden trant als wanneer men in eene memorie van toelichting opheldering zoekt omtrent een wets-ontwerp, dan eerst verkrijgt men langzamerhand een geschikten grondslag voor handels-ondernemingen. Het kan niet in onze bedoeling liggen, dit thans in voorbeelden nader aan te toonen. Dat zou alleen dienstig zijn voor dezulken, die behept zijn met een verouderden slentergeest, die in het dagelijksch bedrijf louter machinaal te werk gaan, of wier bekrompen blik alleen het tegenwoordige kan omvatten, zonder begrip van het verband tusschen dit en het verledene, en dus

zonder vatbaarheid voor de kansberekeningen op het wijde veld der toekomst. En voor den man van energie zouden zulke voorbeelden overbodig zijn. Daarom kunnen wij ze gevoegelijk achterwege laten, en het bovenstaande willen wij dan ook slechts in 't voorbijgaan aanstippen, meer bij wijze van eene vluchtige appreciatie, dan als eene bepaalde aanbeveling tot kennismaking met het werk van den heer Kops. Eene eigenlijke aanbeveling toch heeft het volstrekt niet noodig. Voor een koopman van den goeden stempel zou dat zijn wat men in het dagelijksch leven het vijfde wiel van den wagen noemt. Men gelieve dus onze beschouwing aan te nemen voor niets meer of niets anders dan zij is: eene aankondiging.

Alleen zij het ons vergund nog een enkel woord van hulde te wijden aan den gewezen wakkeren landvoogd Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele. Hij toch is de man die den heer de Bruyn Kops heeft aangezocht den vroegeren arbeid voort te zetten. Hij heeft hem van de medewerking der Regeering verzekerd en gezorgd, dat de noodige stukken te zijner beschikking werden gesteld, alsook dat de typographische uitvoering aan de landsdrukkerij te Batavia werd opgedragen. Alk *zulk* een man *zulk* een schrijver tot *zulk* een arbeid de behulpzame hand biedt, dan verdient dit op de meest eervolle wijze te worden erkend. Maar..... dan verdient ook de vrucht van dien arbeid niet verwaarloosd te worden door hen, aan wie zij wordt aangeboden.

Zoo hierbij nog ééne opmerking dienstig kan geacht worden, dan zou het die zijn waarmede de schrijver zijn voorbericht eindigt en die wij — helaas! — gaarne tot de onze maken: «De vergelijking van den handel «op Java met dien van de omliggende landen doet ons zien, dat wij hoogstens «zijn blijven stilstaan, terwijl vele hunner in dien tijd met reuzenschreden «zijn voortgegaan. Hoe treurig het resultaat ook zijn moge, zal het voor «onbevooroordeelden een licht doen opgaan, tot beantwoording van de «vraag, waaraan die stilstand en in vele gevallen die achteruitgang is te «wijten, en zal het de middelen aanwijzen die verbetering kunnen aanbrengen.»

Waaraan zou de stilstand zijn te wijten? Waaraan anders dan aan een rampzalig égoïsme van het Moederland, dat daarvoor thans de welverdiende straffe ontvangt, een égoïsme dat zich in velerlei vorm heeft geuit: in het onzalige cultuurstelsel, dat de krachtige ontwikkeling der voortbrenging van het zoo zeldzaam vruchtbare Insulinde zoo treurig heeft belemmerd; in het ter kwader ure uitgedachte consignatiestelsel, dat de levenssappen heeft onthouden aan Indië's handel en dien van Nederland ten vloek is geworden; in het differentiëel stelsel, dat het onnatuurlijke van den toestand nog vermeerderde en de ziekelijkheid bevorderde.

En het middel dat verbetering kan aanbrengen?

Daar is maar één middel voor zulk kwaad. Dat middel heet VRIJHEID.

H. M. S^en^.

VARIA.

Wij hadden meermalen gelegenheid op te merken dat de heer de Waal niet veel hart heeft voor het Inlandsch onderwijs; het is ons moeilijk te zeggen, hoeveel hij in onze schatting en in die van een groot gedeelte der natie rijzen zou, indien hij in dit opzicht wat meer ijver aan den dag legde. In het nommer voor April des vorigen jaars vermeldden wij dat het plan tot oprichting eener kweekschool van inlandsche onderwijzers te Makasser geheel was opgegeven, en thans vernemen wij dat de heer B. F. Matthes, de eenige man die de vereischte bekwaamheid en geschiktheid had om die school te organiseeren en zich aan haar hoofd te stellen, in het Moederland is teruggekeerd, te leur gesteld in de verwachting om de grondige kennis die hij zich van de Boegineesche en Makassaarsche talen verworven heeft, ten blijvenden nutte der bevolking van Celebes aan te wenden, en ontmoedigd door de gedachte dat ook hier weder een dier edelmoedige plannen die uit de humaniteit der negentiende eeuw ontkiemen, mislukt is door de lauwheid van hem, zonder wiens medewerking het geen uitvoering erlangen kon. Gelukkig is de heer Matthes door deze mislukking niet tot werkeloosheid veroordeeld. Wat hij door de uitgave van een spraakkunst, een woordenboek en een chrestomathie voor het Makassaarsch gedaan heeft, is hem voor het Boegineesch grootendeels nog te doen overgebleven. Van eene Boegineesche Chrestomathie zag het eerste deel reeds op Celebes het licht; hij hoopt thans het tweede te doen volgen, en tevens de zeer omvangrijke bouwstoffen voor een Boegineesch woordenboek, die hij heeft medegebracht, te bewerken en voor de pers in gereedheid te brengen. Op deze wijze zal de taalkennis die hij zich verworven heeft, ten minste niet geheel verloren gaan, en een volgend geslacht zal er, zoo wij hopen, de vruchten van plukken, die aan het tegenwoordige niet gegund zijn. Voor dezen letterkundigen arbeid, welks verdere bekostiging

de krachten van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, in welks dienst de heer Matthes de bouwstoffen verzamelde, te boven gaat, heeft de Minister van Koloniën hem de ondersteuning der Regeering toegezegd. Dit is ten minste eene gedeeltelijke compensatie; maar men vraagt zich te vergeefs af, hoe dezelfde Minister zich mild kan betoonen waar het de bevordering der kennis van de talen van Celebes geldt, terwijl hij zich zoo karig betoont waar het er op aankomt om ten behoeve der inlandsche bevolking van die taalkennis partij te trekken. Zou de heer de Waal de taalkennis appreciëeren als een middel om de inlandsche bevolking gemakkelijker te regeeren, maar niet als een middel om het doel van elke goede regeering: het welzijn der geregeerden, te beter te bereiken? Mocht het zoo zijn, dan zou hij blijken, zich nog weinig boven het exploitatie-stelsel te hebben verheven.

Wanneer wij de schuld van het mislukken der kweekschool te Makasser aan den heer de Waal geven, dan geschiedt dat niet zonder grond. De heer Matthes was volkomen bereid de taak waarvoor hij «the right man in the right place» was, te aanvaarden; de ijverige en bekwame gouverneur van Celebes, de heer Bakkers, heeft de zaak naar vermogen bevorderd; de Inspecteur van het Inlandsch onderwijs, de heer van der Chijs, heeft er met warmte voor geijverd; de Indische Regeering is niet achterlijk gebleven, maar heeft de noodige gelden voor de oprichting der school op hare begrooting gebracht; de Tweede Kamer, waar men haar ook van zuinigheid met betrekking tot Indië beschuldigen moge, heeft zich waar 't het Inlandsch onderwijs betreft steeds vrijgevig betoond; en de natie heeft door den grooten bijval die meer en meer aan de Maatschappij tot Nut van den Javaan ten deel valt, getoond hoezeer haar dat onderwijs ter harte gaat. Het is de heer de Waal en de heer de Waal alleen die de schuld draagt, dat de post voor de kweekschool te Makasser van de begrooting geschrapt is. Hij vond de eischen van den heer Matthes te hoog, niettegenstaande hetgeen deze vroeg de wedde die hem door het Bijbelgenootschap is toegelegd, slechts met een gering bedrag te boven ging. Bovendien schijnt de heer de Waal er eenig bezwaar in gevonden te hebben, dat de heer Matthes als beoefenaar der Makassaarsche en Boegineesche talen tot dusverre zoo alleen staat. Het klinkt wel wat zonderling dat wanneer men een man heeft, uitnemend geschikt om eene belangrijke betrekking te vervullen, men zijne diensten versmaadt, omdat er geen twee zijn. Maar wellicht zal de heer de Waal gedacht hebben, dat het gevaarlijk was eene onderneming aan te vangen, waarvan het welslagen van het leven van een enkel mensch afhankelijk is. Hier staat echter tegenover dat, zoo de heer Matthes aan het hoofd der kweekschool geplaatst ware, dit ongetwijfeld anderen zou hebben aangemoedigd om zich op de talen van Celebes toe te leggen. Het zou dan gebleken zijn dat het Gouvernement de kennis dier

talen op prijs stelde en partij wilde trekken van de kundigheden van hen, die zich deze kennis verworven hadden.

Wij vernemen met genoegen dat de wakkere Indische boekhandelaar, de heer G. Kolff, die zich sedert eenigen tijd in Nederland bevindt, het plan heeft opgevat tot eene nieuwe uitgave van den Algemeenen Atlas van Nederlandsch-Indië van de heeren Melvill van Carnbée en Versteeg, welke uitgave in den loop van dit jaar te Gouda zal in het licht verschijnen. Deze tweede uitgave zal, zoowel door uitwendig aanzien als door verbetering van den inhoud zich van de vroegere onderscheiden.

Kort na de voltooiing der eerste uitgave, heb ik daarvan in het nommer van «de Gids» voor April 1863 een uitvoerig beoordeelend verslag gegeven. Wat het plan, de goede eigenschappen en de gebreken van het werk betreft, zoo als het zich toen voordeed, meen ik naar het genoemd artikel te kunnen verwijzen. Hier wil ik dus slechts kortelijk aanduiden, waarin het verschil tusschen de oude en nieuwe uitgave hoofdzakelijk zal bestaan.

Terwijl de oude uitgave de kaarten in plano bevatte, zal de nieuwe het folio-formaat aannemen. Dit wordt verkregen door de kaarten in het midden te vouwen en op de vouw aan reepen te hechten, die in den rug van den band zijn vastgemaakt. Hieraan zijn groote voordeelen verbonden. In de eerste plaats verkrijgt men een handzamer boek, dat gemakkelijker geborgen wordt, op de schrijftafel minder plaats beslaat, en tegen welks raadpleging men dus minder opziet. Maar van meer belang is dat de kaarten met zeer weinig moeite uit den band kunnen genomen en door andere vervangen worden, eene zaak van groot gewicht bij een werk dat, naar het plan des uitgevers, gedurig, naarmate de kennis van Indië vordert, door verbeterde kaarten op de hoogte der nieuwste ontdekkingen en onderzoekingen zal gehouden worden. Dezelfde methode is dan ook in de nieuwere uitgaven van Stielers met roem bekenden Hand-atlas gevolgd.

In plaats van den minder behagelijken band der eerste uitgave heeft de heer Kolff voor de tweede een prachtigen en zeer smaakvollen band doen gereed maken, rood en rijk verguld met toepasselijke figuren, waaronder men Indische dieren en vruchten opmerkt.

Wat den inhoud betreft zal zich deze nieuwe uitgave, zoo als ook de titel aanduidt, onderscheiden door verbeterkaarten, en hiermede wordt aan een der voornaamste wenschen voldaan die ik bij de beoordeeling der eerste uitgave heb uitgesproken. Die verbeterkaarten zijn natuurlijk niet allen

dadelijk opgenomen, maar zullen van tijd tot tijd aan de koopers worden afgeleverd, naarmate de bouwstoffen daarvoor voorhanden en de nieuwe kaarten afgewerkt zijn. De Atlas zal dus door deze nieuwe inrichting, waarop, zoo als ik reeds aanduidde, ook de uitwendige vorm berekend is, zijne bruikbaarheid niets slechts behouden, maar gedurig vermeerderen, wat met de eerste uitgave niet het geval was.

Vooralsnog bepalen zich de verbeterde kaarten tot de twee voor index bestemde bladen, die op een minder onbehagelijke wijze dan vroeger zijn ingericht en tevens zoo dat zij een gemakkelijker overzicht geven, en voorts tot de kaarten van twee residentiën van Java, namelijk van Kadoe en Bagelen, die volgens de prachtige kaarten, als resultaat der geodesische en topographische opneming, op het topographisch bureau te 's Hage vervaardigd, zijn bewerkt, en dus, als geheel op officiëele gegevens van het beste allooi berustende, volkomen te vertrouwen zijn.

Ten opzichte der verder te leveren verbeterbladen bestaat bij den uitgever en bij den bekwamen bewerker, den heer Versteeg, het volgende plan. Wat Java betreft zullen de resultaten der geodesische en topographische opneming, naarmate zij door de kaarten van het topographisch bureau worden bekend gemaakt, op den voet worden gevolgd, en daar thans reeds behalve Kadoe en Bagelen, ook de residentiën Banjoemas en Djocjokarta, volgens de opnemingen in Indië, in kaart zijn gebracht, zullen deze laatste residentiën de stof voor de eerstvolgende verbeterkaarten leveren. Daarna zullen Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Soerakarta volgen, in welke residentiën de opnemingen reeds zijn ten einde gebracht, ofschoon de kaarten daarvan nog niet vervaardigd, althans nog niet voltooid zijn. Daar het nog jaren duren zal eer de opnemingen geheel zijn afgeloopen, zullen er ook nog jaren verloopen eer van al de residentiën van Java verbeterbladen zijn geleverd. Tot zoolang zal men zich met de oude kaarten moeten behelpen. Wel zouden reeds nu eenigszins betere b.v. van Bantam, Batavia met Buitenzorg enz. te leveren zijn; maar bewerker en uitgever hebben het terecht beter geoordeeld, met de omwerking dezer kaarten te wachten totdat de uitkomsten der opneming volkomen te vertrouwen gegevens onder hun bereik zullen gebracht hebben. Ook bestaat het voornemen om bij de verbetering de kaarten van Java zooveel mogelijk allen op dezelfde schaal te brengen. Dit zal wellicht voor enkele residentiën, die in de eerste uitgave slechts één blad innemen, eene splitsing in twee bladen noodzakelijk maken. In welke gevallen dit zal vereischt worden kan natuurlijk reeds nu worden nagegaan, en ik wensch daarom den uitgever in bedenking te geven om bij het aantal reepen voor het inplakken der kaarten bestemd, op die vermeerdering te rekenen, daar anders òf de band op den duur onbruikbaar zou worden, òf zijne inrichting aan de verbetering van den Atlas zou in den weg staan.

Wat de Buitenbezittingen aangaat is vooralsnog aan opnemingen zooals wij thans reeds van een groot deel van Java bezitten, natuurlijk niet te denken, alleen bezitten wij eene topographische opneming van het zuidelijk schiereiland van Celebes, die wel is waar met veel geringer hulpmiddelen dan de opneming van Java heeft plaats gehad, maar toch tot eene veel nauwkeuriger kennis van dat gebied dan wij tot dusverre bezaten, heeft geleid. De topographische opnemingen van Zuid-Celebes zijn reeds in 1857 aangevangen en hebben voor de kaart van dat gewest in de eerste uitgave van den Atlas reeds vruchten afgeworpen. Maar sedert zijn zij voortgezet en hebben een veel grooteren omvang erlangd. Een nieuwe kaart van Zuidwest-Celebes zal dus tot de eerste verbeterkaarten van de Buitenbezittingen behooren, indien de heer Versteeg gelegenheid vindt zich daartoe van de officiëele bescheiden te bedienen.

Onder de kaarten der Buitenbezittingen in de eerste uitgave van den Atlas heerscht groote ongelijkheid, zoowel wat de schaal als wat den rijkdom der gegevens betreft. Deze gebreken zijn vooreerst niet te verhelpen. Sommige merkwaardige en betrekkelijk goed bekende gedeelten, b v. de Minahasa, vorderen eene kaart op eene schaal, die op andere weinig bekende gedeelten toegepast, tot dwaasheden leiden zou. Vele kaarten van de Buitenbezittingen zijn hoogst gebrekkig en zouden alleszins verbetering behoeven, maar de bouwstoffen voor die verbetering ontbreken òf geheel, òf althans in die mate dat eene omwerking de daaraan bestede moeite nog niet zou loonen. Wilde men evenwel voor alle verbetering van de kaarten der Buitenbezittingen het tijdstip afwachten, waarop men daarvoor even goede gegevens zal bezitten als voor de reeds opgenomen residentiën van Java, dan zou de verbetering dier kaarten zeker nog zeer lang moeten worden opgeschort, en inmiddels zou geen recht geschieden aan de gelegenheid tot betrekkelijke verbetering die nu reeds bestaat. Zoo mag b.v. een nieuwe kaart der Westerhelft van de residentie Timor niet uitblijven; want ofschoon eene goede kaart van dat gebied nog niet te leveren is, konden toch reeds in 1860 onderscheiden gebreken, op de oude kaart voorkomende, verbeterd zijn, zooals in mijne boven vermelde recensie werd aangewezen. Sedert is ook hier onze kennis ongetwijfeld wel eenigszins toegenomen, en wij mogen dus ook voor dit gedeelte van den ijver van den heer Versteeg spoedig eene nieuwe bewerking verwachten.

De kaarten van Palembang zijn in de oude uitgaaf zeer gebrekkig wat de bovenlanden betreft. Door de annexie der Pasemah-landen is ook onze geographische kennis van dat gebied vermeerderd en zal het dus aan gelegenheid tot belangrijke verbetering der kaarten niet ontbreken. Ook de kaart van Bangka zal vermoedelijk, ten gevolge der vele onderzoekingen die in de laatste jaren op dat eiland hebben plaats gehad, voor aanmerkelijke verbetering vatbaar zijn. Het ligt in het plan van bewerker en

uitgever om zulke verbeterkaarten tot stand te brengen in al die gevallen waarin de gebreken der oude kaarten behoorlijk zijn geconstateerd, en de bouwstoffen voor, ik zeg niet geheel goede, maar belangrijk betere kaarten voorhanden zijn.

Ten slotte vermeld ik dat de heer Versteeg voornemens is, wat de Buitenbezittingen betreft, nog in twee leemten van de eerste uitgave te voorzien. Deze mist geheel kaarten van het eiland Lombok en van Sumatra's Oostkust van Djambi tot Tamiang, ofschoon deze thans geheel tot Nederlandsch Indië behoort en wat Djambi betreft tot de residentie Palembang, voor het overige tot de residentie Riouw wordt gerekend. De kaarten van deze gedeelten onzer bezittingen zullen voor alsnog onvermijdelijk gebrekkig zijn, maar zij behoeven toch niet gebrekkiger te wezen dan die van het grootste deel van Celebes en van de residentie Timor, vooral niet dan die van Nieuw-Guinea. Er is dus geen reden om deze gedeelten buiten te sluiten, en eene kaart die, hoe gebrekkig ook, het bekende zooveel mogelijk samenvat, is in allen gevalle beter dan geen kaart. Bij de reepen voor het opplakken zal dus ook op deze invoeging moeten gerekend worden.

De prijs der nieuwe uitgave zal, in vergelijking met den vroegeren, uiterst matig gesteld en door de successief verschijnende verbeterkaarten niet op bezwarende wijze verhoogd worden. Deze onderneming gaat dus, naar ik vertrouw, eene schoone toekomst te gemoet.

P. J. V.

In mijne recensie van Grambergs Madjapahit (Gids, 1869, Deel II, bl. 124) van de *dikirs* sprekende, bezigde ik o. a. de volgende woorden: «Opmerking verdient dat ook in de *Hidajatoe's-salikina*, eene vrije Maleische vertaling van de *Badajatoe'l-hidajat* van Ghazzali, groote waarde aan de *dikir* wordt toegekend. Wij zien daaruit althans dat die zaak in het geheel niet nieuw is.»

Een mijner vrienden schreef mij onlangs, dat ik mij deze laatste woorden moest hebben laten ontvallen; want dat de *dikirs* (dzikr's) reeds in den Koran vermeld worden, en dat Mohammed zelf van dezen vorm van Godsvereering veel werk maakte, waarbij hij mij naar eene plaats in Sprenger's «Leben und Lehre des Mohammed,» I, blz. 317 vv. verwees. Anderen konden misschien in die bedenking deelen, en ik ben daarom aan mijzelven de opmerking schuldig, dat die woorden mij niet zoo onbedacht ontvallen zijn, maar dat ik onderscheid maak tusschen de eenvoudige *dzikr's*

in den Koran vermeld en waarschijnlijk door Mohammed geoefend, en die meer omslachtige en kunstmatige, waardoor zich later de Çoefi's onderscheidden, die wij bij de Derwischen in Turkije en Egypte aantreffen, en die ook in den Indischen Archipel, blijkens de godsdienstoefeningen op het Moeloedfeest en blijkens hetgeen ik in een vroeger nommer van dit Tijdschrift (Jaarg. 1869, Deel II, blz. 197) over de broederschap der *Beratip-beamal* op Borneo mededeelde, geenszins onbekend zijn. Zulke kunstmatig georganiseerde *dzikr's* had Gramberg reeds in den tijd der eerste prediking van den Islam op Java geplaatst, en het was de vraag in hoeverre dit met de waarschijnlijkheid overeenkwam. Sprenger zelf zegt dat Mohammed noch de theorie dezer soort van godsdienstoefeningen tot zulk een volkomenheid bracht als de Çoefi's, noch in de praktijk het zoover had gebracht als de Derwischen onzer dagen. Het woord *dzikr* heeft de meer algemeene beteekenis van *lofverheffing Gods* of *gebed*, en de meer bijzondere van eene *lofverheffing Gods onder zekere bepaalde vormen*. In den Koran en de overlevering aangaande Mohammed kan het woord nog in de eerste beteekenis worden opgevat, bij Ghazzali vinden wij het stellig reeds in de tweede.

Intusschen is voor de geschiedenis der ontwikkeling van dezen bijzonderen vorm van Godsvereering de plaats van Sprenger van veel belang, en het komt mij daarom niet ongepast voor hier eene vertaling daarvan mede te deelen.

„Volgens de meeste traditionarii [1]) behoort onderstaande openbaring tot de eerste tijden van Mohammeds werkzaamheid:

73. 1. O slapende! [2])
2. Sta op en doorwaak den nacht met uitzondering van weinige uren;
5. want wij willen u eene zware (bezwaarlijke) mededeeling doen.
6. De Nachtwaken zijn stichtelijk en ongestoord,
7. terwijl gij over dag veel tijd aan de wereld moet wijden.
8. Verricht de Dzikr van den naam uws Heeren en wijd u geheel aan zijnen dienst.
9. Hij is de Heer van het Oosten en van het Westen. Er is geen God buiten hem; stel u daarom onder zijne hoede.

„Men moet niet uit het oog verliezen dat het woord in vs. 6, dat ik met „Nachtwaken" heb vertaald, Abessynisch is en niet Arabisch. Om iets technisch aan te duiden kiest men vaak een vreemd woord. En het is zeer waar-

---

[1]) Ik wil niet verhelen, dat tegen hunne getuigenis gegronde bedenkingen kunnen geopperd worden; zij verwisselden namelijk deze openbaring met het begin van Sura 74.

[2]) Woordelijk: o Omhulde! In de meeste landen van het Oosten heeft men geene eigenlijke bedden; men wikkelt hoofd en liehaam in een dun katoenen laken en legt zich op den grond neder.

schijnlijk dat die nachtelijke godsdienstoefeningen zelve, te gelijk met den naam, door Mohammed van de Abessynische Christenen zijn overgenomen. Uit de lijst van vreemde woorden in den Korân blijkt, dat daarbij onderscheidene Abessynische zijn. Daar de Abessyniërs eenigen tijd in het bezit van Jemen waren, hebben wellicht dáár die woorden het eerst het burgerrecht gekregen. In ieder geval kan men ze veilig houden voor een teeken van een zeer vroegen, indien ook al waarschijnlijk niet rechtstreekschen invloed van het Christendom op de ontwikkeling van den Islam, die ook uit den geest van deze Sura spreekt.

„Toen de leer van Mohammed zich verder ontwikkeld had, vormden stukken uit den Korân een deel van de liturgische gebeden. *Koran* trouwens beteekent zooveel als *psalter*, en eenige der vroegste stukken zijn vervaardigd om bij het gebed gezongen of liever opgedreund te worden. De vraag doet zich voor waarin de gebeden der Moslemen, die bijna den ganschen nacht door werden voortgezet, bestonden, toen nog bijna niets van den Korân voorhanden was. Zelfs in onzen tijd vormt bij de Moslemen de *dzikr* [1]) het middelpunt van schier alle ascetische oefeningen. Lane, „Modern Egyptians," 5de uitg., bl. 243, zegt: „de godsdienstoefeningen der Derwischen bestaan hoofdzakelijk in de verrichting van *dzikrs*. Terwijl zij in een ronden of langwerpigen kring, of in twee rijen tegenover elkander geplaatst, staan of zitten, schreeuwen of zingen zij: lâ ilâh illâ' llâh (er is geen God dan Allah), of enkel Allâh! Allâh! Allâh! of andere even korte uitroepen. Deze herhalen zij zonder ophouden, doorgaans met toenemende snelheid. Gewoonlijk draaien zij daarbij allen te gelijk met het hoofd, of met het gansche lichaam of slechts met de armen." Deze gewoonte, die Lane in Egypte waarnam, wordt in de Oostelijke en Zuidelijke landen waarin de Islam heerscht, nog veel verder gedreven en is zeer oud. De grootste aller Çoefische schrijvers, Koschairi [2]), vat de *dzikr* meer in geestelijken zin op, dan de gewone Derwischen, en onderscheidt tusschen een dzikr der tong en een dzikr des harten, terwijl hij verklaart dat God steeds in 't hart te dragen de eenige weg tot de vrijheid is. Dit maakt den mensch niet slechts onverschillig voor de wisselvalligheden der wereld, de tegenheden des levens en de smarten des lichaams, maar hij kan zelfs op hemel en hel met verachting neêrzien. De dzikr der tong bestaat daarin dat men, zonder aan iets anders te denken, bestendig zegt: God! God! God!

„Ook in den Korân vindt men sporen van deze onderscheiding. Op de geestelijke dzikr wijst het duidelijkst de plaats 7. 204, en wanneer men Korân 3. 188 leest, dat de schepping voor de verstandigen, die „staande en zittende aan God denken" het grootste aller wonderen is, dan heeft dit voornamelijk

---

[1]) *Dzikr* beteekent *herinnering*, *vermelding*, *verhaal*, *commemoratio*. Zoowel *dzikr* zonder bijvoegsel, als *dzikr Allah*, „commemoratio Dei", wordt technisch gebruikt in den zin van *uitroep*. Aan laatstgemelde uitdrukking beantwoordt de Hebr. naam Zakarja.

[2]) Hij schreef zijn Risala Koschairija of herderlijken brief, waarop ik hier doel, in het jaar 437 der hedjrah.

op de geestelijke dzikr betrekking. Maar dat Mohammed in Kor. 87. 15, waar hij de geloovigen oproept om 's Heeren naam te noemen (uit te spreken) de dzikr der tong bedoelt, blijkt uit de vergelijking dezer plaats met Kor. 6. 139, waar hij de geloovigen beveelt bij het slachten van een dier Gods naam daarover te spreken, en zich van dezelfde uitdrukking bedient.

„Ofschoon Mohammed noch de theorie dezer godsdienstoefening, — bestendig te zeggen „God! God! God!" of „Lof zij Gode" of „God is de allerhoogste!" enz. — tot zulk eene volkomenheid bracht als de Çoefi's, noch het zoover bracht in de praktijk als de Derwischen onzer dagen, zoo schijnt zij toch diegene geweest te zijn waarmede hij zich het vroegst en het meest bezig hield, en waardoor zich zijne aanhangers van die van andere godsdienstige secten onderscheidden. Met recht beroemden zij zich reeds van den vroegsten tijd af daarop, dat men ze van anderen onderkennen kon, omdat zij bij elke gelegenheid Gods naam vermeldden. De naam „Allâh" is het wachtwoord van den Mohammedaan, en hij spreekt geen tien zinnen zonder een vromen uitroep in zijne rede in te lasschen, gedachtig aan de woorden zijns meesters (Kor. 33. 41): „O geloovigen! vermeldt God in gedurige dzikr en prijst hem des morgens en des avonds." Ook laat Mohammed God aldus tot hemzelven spreken (Kor. 29. 44): „Lees wat wij u van het boek geopenbaard hebben; verricht het gebed, want het gebed bewaart voor al wat gemeen en zondig is. Maar de dzikr Gods is het gewichtigste (van alle plichten)" [1]).

„Het is niet mogelijk te bepalen, welken vorm van uitroep Mohammed in den aanvang heeft gebezigd. In eene overlevering verklaart hij: „De dag des gerichts zal niet aanbreken zoolang men op aarde Allâh! Allâh! zegt." [2]) Deze uitspraak van den Profeet valt in een later tijdperk van zijn leven. Wij hebben gezien dat hij in den aanvang den naam Allâh weinig of niet, maar gewoonlijk in de plaats daarvan Rabb, d. i. Heer, gebruikte. Baghawi in zijn commentaar zegt op Kor. 87. 1: „bijna al de medgezellen van den Profeet en bijna al de tabi'i's zijn van meening dat het Korânvers: „Prijs den naam van uwen Heer, den Allerhoogste", zooveel beteekent als: „Spreek de woorden *Sobhân Rabbi al-a'là* (lof zij mijnen Heer, den Allerhoogste) uit." " Ibn Abbâs verhaalt dat hij Mohammed dat vers hoorde opzeggen en daarna uitroepen: „Sobhân Rabbi al-a'là!" Dit was, naar ik meen, de vorm van uitroep waarvan Mohammed zich aanvankelijk vooral bediende. Zooals nu de Derwischen vaak alleen Allâh! Allâh! uitroepen, zoo zal hij wellicht Rabbi! Rabbi! d. i. Mijn Heer! Mijn Heer! gezegd hebben. [3]) Misschien was deze formule van dzikr

---

[1]) Baidhawi vat hier *dzikr* op in de algemeenere beteekenis van *gebed*. Maar Baghawi is van een ander geworden en haalt hier, ten bewijze van het gewicht der dzikr, dezelfde traditie aan die bij Koschairi in het hooofdstuk over de *dzikr* (in technische beteekenis) voorkomt.

[2]) Volgens eene andere lezing luidt deze overlevering: „Het uur des gerichts zal voor niemand aanbreken, die Allâh! Allâh! zegt.

[3]) Als later in de plechtige uitroepen en in de liturgische invocatie *Sobhân Allah al-a'là* in plaats van *Rabb al-a'là* werd gesteld, dan laat zich dit daaruit verklaren, dat het woord

reeds bij de Joden in gebruik en hebben daarop de woorden van Christus betrekking: „Niet ieder die Heere! Heere! zegt zal in het Koningrijk der Hemelen ingaan." Doch indien die formule al van de Joden afkomstig is, heeft Mohammed ze toch door tusschenkomst van de Hanîfen ontvangen. De Hanîf Zaid zegt in een zijner gedichten: „Wanneer ik bid, wil ik slechts uwen naam uitspreken, o Heer! doch ik wil er bijvoegen: vergeef mij mijne zonden!"

„Die ziekelijke ijver om den ganschen nacht door gebeden op te zeggen, duurde bij Mohammed een geheel jaar. Toen begonnen hem en zijnen jongeren de voeten te zwellen en werd hunne gezondheid aangetast. God verlichtte hem nu de zware taak die Hij hem had opgelegd, door de volgende openbaring, die als vs. 3 en 4 in de aangehaalde 73ste Sura werd ingelascht:

3. De helft van den nacht of wat minder
4. of iets meer. Zing den Korân plechtig op.[1])

„Ongeveer 12 jaren later, te Medina, toen de geest van Mohammed eene geheel andere richting genomen had en zijne physieke krachten door mingenot waren uitgeput, had hij rust noodig. Wellicht dat de ijverigste onder zijne aanhangers zich over het verschil in zijne levenswijze verwonderden. Hij verklaarde daarom nu, dat nachtgebeden wel is waar verdienstelijk, maar niet langer noodzakelijk en bepaald voorgeschreven waren, en hij voegde aan de 73e Sura het volgende erg hinkende vers toe:

73. 20. „God weet het wel, dat gij minder dan twee derden, of de helft, of zelfs een derde van den nacht waakt. Eenigen die met u zijn, verkeeren in hetzelfde geval. God, die den dag en den nacht afmeet, weet dat gij het zoo nauw niet neemt en hij erbarmt zich over u. Bidt zooveel van den Korân als u niet te zwaar valt. Hij weet dat onder u ook

---

Allâh, als de eigennaam dien God voor zichzelven had gekozen, nadat hij eenmaal door Mohammed erkend was, voor bijzonder heilig en krachtig gehouden werd.

[1]) De volgende overlevering van Sa'îd ibn Hischâm komt voor bij Baghawi op 73. 1: „Ik ging tot Aiëscha, om over de levenswijze van den Profeet onderricht te worden, en zij zeide: leest gij den Korân niet? Ik antwoordde: wel degelijk lees ik dien. Zij voer voort: daarin vindt gij de levenswijze van den Profeet. Toen vraagde ik: hoe stelde hij het met het bidden in den nacht? Daarop antwoordde zij: lees de Sura *Mozammil* (de 73e). Zij zeide: God heeft de nachtgebeden in het eerste vers dezer Sura aanbevolen, en de Profeet en zijne aanhangers namen ze een geheel jaar lang in acht totdat hunne voeten begonnen te zwellen. Het slot der Sura hield Hij 12 maanden in den hemel terug, en eerst toen openbaarde Hij het, en het bevat eene bepaling waardoor de nachtgebeden gemakkelijker worden gemaakt. Nadat nu deze bepaling gemaakt is, staat het ieder vrij 's nachts al of niet te bidden." Mokatil en Ibn Kaisân voegen er bij, dat het gebod om 's nachts te bidden te Mekka gold, totdat de vijf dagelijksche gebeden werden voorgeschreven. Toen hielden die vroegere bepalingen op van kracht te zijn.

Ik vat deze beide overleveringen samen en neem aan dat de in vs. 3 en 4 uitgesproken verlichting van het gebod een jaar, en de geheele opheffing door het laatste vers eerst in Medina, 12 jaren later, heeft plaats gehad.

kranken zijn. Anderen moeten zich op de aarde afmatten, om Gods weldaden deelachtig te worden (d. i. hun levensonderhoud te winnen), en anderen strijden in den weg Gods (en kunnen dus des nachts niet waken). Bidt alzoo zooveel gij zonder groote moeite kunt en onderhoudt de Çalàt (d. i. de vijf voorgeschreven gebeden), geeft de voorgeschreven aalmoezen (de Zakà) en leent Gode een goede som (d. i. betaalt oorlogscontributie). Zooveel goeds als gij vooruitzendt, zult gij in gindsche wereld vinden; gij zult daarvoor een rijkelijk loon inoogsten. Bidt God om toegevendheid (als gij de nachtgebeden verwaarloost). Hij is de toegevende, de milde."

„De Katholiek is verplicht ten minste des Zondags eene mis te hooren; hij bidt daarbij, maar wanneer hij bij eene andere gelegenheid, b. v. des avonds, dezelfde gebeden opzegt, zoo heeft hij toch daarmede den plicht van de mis te hooren niet vervuld. Deze onderscheiding stelt ons in staat het verschil tusschen *dzikr* en *çalàt* te begrijpen. Het laatste zijn bepaalde formulen die op vaste tijden des daags moeten worden opgezegd, en waarbij streng bepaalde hoofdbuigingen, ter-aarde-werpingen en andere plechtigheden moeten worden in acht genomen," enz.

P. J. V.

In het opstel in dit nommer voorkomende over de vreemde woorden in het Maleisch van de Minahasa, wordt o. a. gesproken over het woord *pampoes*, dat daar in de beteekenis van *damesschoenen* en op Java in die van *korte laarzen*, *hooge schoenen*, gebruikelijk is. Het woordenboek van Gericke vergelijkt het Eng. *pumps*, dansschoenen. Hierbij kan nog gevoegd worden dat onder de zeelieden de naam *pampoesjes* gegeven wordt aan zekere soort van schoenen van zeildoek, die men te Amsterdam op den Nieuwen Dijk ten verkoop uitgestald kan vinden. Het is alles hetzelfde woord en stellig afkomstig uit het Perzisch, waarom ik de vergelijking met het Engelsche *pumps* minder gelukkig vind, tenzij ook dit denzelfden oorsprong hebbe. De oorspronkelijke Perzische vorm is *papoesj*, waarvan de Arabieren *baboesj* en de Franschen *babouche* gemaakt hebben. Zie Dozy, *Dict. détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*, p. 50. In de «Reizen van Cornelis de Bruyn door de vermaardste deelen van Klein Asia» enz. worden zij op blz. 95 aldus beschreven: «Als een goed Musulman aan de gemelde reinigingen voldaan heeft, moet hij met nedergeslagen gezicht Tempel-waarts gaan, en, gedenkende wat eerbiedigheid hij aan die plaats schuldig is, zijne schoenen aan de deur uittrekken, weshalven d'Oosterlingen, dewijl zij 'er zo menigmaal daags toe gehouden zijn, een zoort van schoenen hebben uitgevonden, bekwaam om 'er, zonder het lighaam eens te buigen, of 'er het behulp der handen toe van nooden te hebben, met gemak te konnen uittreeden. Zij noemen ze Pabouches, en

mogen eer voor een slag van Pantoffels of Muilen, als voor schoenen te boek gesteld worden. De koleur is verscheiden, geel, rood, paars, swart, enz. De Turken en Franken draagen ze gemeenlijk geel, d' Armeniërs rood, de Grieken paars, en de Jooden swart; maar niemand van alle deze natiën vermag ze, zoolang als ze in het gebied van den Grooten Heer woonen, groen te draagen, gelijk al de wereld in Perziën mag doen. 't Zou een Christen, die in Turkyen woonde, tot een misdaad gerekend worden, een koleur aan de voeten te draagen, welke bij de Mahometaanen, door de genegentheid die hun Propheet tot dezelve had, voor heilig word gehouden,» enz. Elders, blz. 131, voegt de Bruyn er nog by, dat de Pabouches «bijna van maakzel als muilen zijn, de hiel met het overige der zool gelijk, doch beslagen met een halfrond ijzertje, van gedaante als een hoefijzer.»

De vorm *pampoes*, die in de talen van den Indischen Archipel voorkomt, laat zich verklaren uit de insertie van een liquida vóór de lipletter, die ook in zoovele andere woorden voorkomt, onder andere in het bekende *amfioen*, afkomstig van het Arab. *afioen* (dat weder verbastering is van het Grieksche *opion*, ons *opium*), maar reeds bij oude Portugeesche en Nederlandsche schrijvers in de vormen *anfiaõ* en *amphion* voorkomende. Wanneer ook onze zeelieden van *pampoesjes* spreken, dan maakt die vorm zelf het waarschijnlijk, dat zij het woord niet rechtstreeks van de Perzen of Arabieren, maar uit de talen van den Indischen Archipel overgenomen hebben.

P. J. V.

In het jongstverschenen nommer van «de Gids» (voor Mei 1870) vonden wij in eene aankondiging van het werkje van Sabine: «de opkomst en ontwikkeling van de Electrische Telegraaf», een niet onaardig overzicht van de geschiedenis der telegrafie in Nederland. Maar tot onze verbazing misten wij daarin alle vermelding van de belangrijke uitvinding door den heer A. Holtzman te Amsterdam van een stelsel van onderaardsche geleiding, dat sedert lang bij den Rijnspoorweg in werking is gebracht en daar uitnemend schijnt te voldoen. Wij maakten er reeds in ons nommer van Juni 1867 opmerkzaam op, omdat het ons toescheen volkomen te gemoet te komen aan de bezwaren bij het spannen van de telegraafdraden op Sumatra ondervonden, doordien de olifanten de telegraafpalen omwerpen.

In ons nommer van Februari jl. komt een artikel voor van Théophile over «de telegraafverbinding van Ned. Indië met Europa.» Die schrijver maakt daarin gewag van de redenen waarom de Minister de Waal de uitvoering der Sumatrasche telegraaflijn heeft doen staken. Eene dier redenen

was weder, dat de olifanten hier en daar de lijnen verstoren, doordien zij de palen omverhalen en zelfs de draden medenemen. Théophile zegt daaromtrent: «de olifanten-vrees behoeft de ernstige wederlegging niet die men haar in de Kamer de eer heeft aangedaan. Zij is een loutere bespotting. De Minister weet zoo goed als iemand, dat de mensch, vooral de beschaafde mensch, in staat is den strijd tegen de dieren overal zegevierend te strijden.» Toegegeven. Maar waarom is ook in dat artikel van de uitvinding van den heer Holtzman geen gewag gemaakt? Door aan te toonen dat in dit geval het middel om met vrucht tegen de dieren te strijden reeds gevonden was, zou het argument veel in kracht hebben gewonnen. Théophile schijnt zich niet te hebben herinnerd wat vroeger in dit Tijdschrift over de onderaardsche telegraafgeleiding gezegd was.

Wij hooren thans over die nieuwe telegraafgeleiding allerlei mompelen. De één zegt: zij is geene uitvinding van den heer Holtzman, maar werd reeds lang te voren in Amerika aangewend. De ander beweert dat het stelsel bij de aangewende proeven niet voldoet.

Wat het eerste betreft vragen wij vooreerst, wat het er in de toepassing toe doet. Men kan het stelsel op Sumatra aanwenden, onverschillig of de uitvinding eene Nederlandsche of eene Amerikaansche is. Maar ten andere gelooven wij dat men zeer onbillijk handelt met den heer Holtzman de eer zijner uitvinding te betwisten. 't Is mogelijk dat men in Amerika vroeger iets dergelijks beproefd heeft. De meeste uitvindingen zijn het niet in dien absoluten zin, dat niemand te voren aan zoo iets gedacht heeft. Maar de grootste verdienste komt aan hem toe die de gedachte zoo weet uit te werken dat zij bruikbaar wordt voor de praktijk. En dit heeft de heer Holtzman gedaan. Waarom heeft anders deze uitvinding op de tentoonstelling te Parijs in 1867 zooveel lof ingeoogst? Waarom heeft toen niemand er op gewezen dat zij eene vinding van ouder datum zou wezen?

En wat de bruikbaarheid betreft, die is zoowel door de ervaring bij den Rijnspoorweg opgedaan gebleken, als zij, blijkens ons vroeger bericht, in een rapport van den Ingenieur der Staatstelegrafen duidelijk is geconstateerd. Wij vernemen dan ook dat men thans bezig is om het stelsel in Rusland in werking te brengen. Mochten, in weêrwil van dit een en ander, thans de bewijzen kunnen geleverd worden, dat het stelsel werkelijk niet op groote schaal kan worden aangewend, of te kostbaar is, of andere gebreken heeft, waarom tracht men het dan eenvoudig te ignoreeren? Waarom worden dan de gebreken niet duidelijk aangetoond?

Maar men hoort ook van andere dingen mompelen, die aan sommige ambtenaren weinig tot eer zouden verstrekken. Er zijn er die beweren dat men deze uitvinding supprimeeren wil, omdat sommigen, die bij de bestaande inrichting hun voordeel vinden, er liever niet van willen hooren. Wij hopen, wij vorderen zelfs dat de Minister van Financiën, tot wiens

Departement thans de telegrafie is overgegaan, dit ernstig zal doen onderzoeken, en dat, zoo hierin eenige waarheid mocht worden gevonden, de schuldigen voorbeeldig zullen gestraft worden.

De conservatieven geven zich veel moeite om den volke diets te maken dat in de koloniale quaestie de moraliteit aan hunne zijde is. Door hun stelsel wordt den Javaan vaderlijke zorg verzekerd en alles wat hij in zijn kinderlijken staat van de weldaden der beschaving dragen kan; de liberalen daarentegen zijn onder schoonschijnende voorwendsels voor het lot van den Javaan wezenlijk onverschillig, zij willen hem slechts meer vrijheid geven, om hem te beter te exploiteeren. Ongelukkig voor de conservatieven gebeurt het zeer zelden dat iemand van de koloniale quaestie eenige opzettelijke studie maakt, of de overtuiging van het tegendeel wordt gewekt. Ziehier weder een nieuw bewijs. Een onzer vrienden, die aan een achtenswaardig en oprecht vroom man de stukken van den heer Betz over de koloniale quaestie had geleend, kreeg na eenige dagen van hem het volgend antwoord: «Hiernevens eindelijk uw boek terug met dankzegging en een blos van schaamte — ja, waarover het meest? — neen niet over het lange houden van het boek, — niet het meest, wel te verstaan — maar over de onwaardige behandeling van Java eeuwen lang. Het zal nu toch immers waarlijk de morgenstond zijn van een beteren dag? O wordt nu maar ernst en eerlijkheid gevonden in de uitvoering van goede plannen. Helaas! wat valt er toch weinig op den mensch te rekenen!» enz.

In een brief van den heer K. F. Holle word ik opmerkzaam gemaakt op een paar drukfouten, die zijn ingeslopen in een van hem overgenomen stuk, voorkomende in mijn opstel «het Javaansch volkskarakter», in het Januarinommer dezes jaars van dit Tijdschrift. Ik zal die verbeteringen in zijne eigene woorden mededeelen.

„Uit het Tijdschrift v. Ned. Indië zie ik, dat u mijn brief aan den heer Busken Huet hebt opgenomen. Tot mijn schrik zie ik op blz. 15 (reg. 3 v. b.) een drukfout, die in het reactionnaire kamp een noodkreet zou kunnen doen opgaan. Er staat namelijk *verkoop* in stede van *verkoopprijs*, en dat geeft een

heel anderen zin. Als men nu maar niet uitroept: „Zie je wel, daar heb je 't al, de inlander verkoopt al zijn sawah's."

„Op blz. 14 reg. 14 v. b. moet staan *taak* in stede van *zaak*. *Keridun* (4 regels vroeger) moet zijn *keridan* van *ngerid*, bijeenroepen, verzamelen.

P. J. V.

Op verzoek van den heer G. K. N. nemen wij hier de volgende verbeteringen op van misstellingen ingeslopen in zijn artikel: Bijdrage tot de kennis van den godsdienst der Bataks» in ons vorig nommer:

Blz. 289 reg. 2 moeten de woorden «eig. = hoogland» wegvallen.

Blz. 335 reg. 15 staat «kanggir», lees: Ranggir.

In de Boekaankondiging van denzelfden schrijver moet blz. 326 reg. 28 in plaats van «Javaansche Courant» gelezen worden «Javasche Courant.»

DAGVERHAAL EENER REIS OVER BALI IN JUNI EN JULI 1856. [1])

EERSTE HOOFDSTUK.

Toebereidselen tot de reis. — Van Boeleleng naar Gidgid en Ajer Ketipat. — Het meer Boejan. — Overgang uit Boeleleng in het rijk Tabanan. — De ondergang der desa Baratan. — Het meer Baratan. — Batoe Riti. — Banga.— Marga. — De desa Tabanan. — Bijzonderheden aangaande het rijk Tabanan. — Receptie bij den Vorst. — Gesprek met den Radja van Kediri. — Uitstap naar Kědoengoe.

In de eerste helft van Juni ontving ik een schrijven van den gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, waarbij mij tien brieven van den Gouverneur-Generaal werden toegezonden, om die persoonlijk naar Tabanan, Badoeng, Gijanjar, Kloengkoeng en Bangli over te brengen. Naar aanleiding hiervan verzocht ik den vorst van Boeleleng mij in de uitvoering behulpzaam te zijn en eenige manschappen af te zonderen om mijne bagage en die van den ambtenaar die mij vergezellen zou, te dragen. Het gevolg hiervan was dat de hoofden overeenkwamen mij door den Pembekel Ketoet Hanjaran en eenige geweer- en landdragers te doen begeleiden, terwijl de aanvang onzer reis op den 26sten Juni bepaald werd. Den 21sten ontving ik een bezoek van den Pembekel Njoman Gempol, die zich met mij over mijne aanstaande reis onderhield. Hij sprak over de wenschelijkheid om de met elkander in oorlog zijnde rijken te verzoenen, opdat handel en nijverheid weder een nieuw leven erlangen mochten. Hij kleefde de meening aan dat men er thans wellicht in slagen zou, de vorsten tot betere en meer vredelievende

[1]) Vgl. over den oorsprong van dit stuk Jaarg. 1868, Dl. II, blz. 367. P. J. V.

denkbeelden te brengen; immers was nu de persoon niet meer daar wiens eigenbelang medebracht de vorsten tegen elkander in het harnas te jagen en de uitgeworpen zaden des vredes weder uit te roeien, om in de plaats daarvan onkruid te zaaien. Men kan gemakkelijk nagaan dat hiermede de gewezen agent wijlen M. J. Lange bedoeld werd.

Op denzelfden dag ontving ik eene boodschap van den Pembekel Ketoet Hanjaran, die mij liet vragen of het niet mogelijk was de reis nog een dag te verschuiven en haar aanvang, in plaats van op aanstaanden Donderdag, op Vrijdag te stellen, daar het toch van algemeene bekendheid was dat dina Wraspati (Donderdag) een ongelukkige, en dina Soekra (Vrijdag) daarentegen een zeer gelukkige dag is, om daarop eene lange reis aan te vangen. Intusschen vernam ik van ter zijde dat de aangevoerde reden niet de eenige was waarom Ketoet Hanjaran mij dit verzoek liet doen. Hij zelf is op Wraspati geboren en mag dus, volgens de begrippen zijner landgenooten, zich op dien dag niet van huis begeven of in een gewichtige onderneming wagen. De inlander is overtuigd dat hij die dit voorschrift in den wind slaat, groot gevaar loopt voor zijn leven en door allerlei wederwaardigheden zal bezocht worden. Aangezien echter de koeli's enz. reeds tegen Donderdag besteld waren, heb ik het verzoek van Ketoet Hanjaran tot mijn leedwezen niet kunnen inwilligen.

26 *Juni*. Op den bepaalden dag kwamen, naar oude Balineesche gewoonte, de koeli's en andere lieden, door den vorst aangewezen om mij op mijne reize te vergezellen, niet voor des namiddags twee ure op. Het gevolg van lans- en geweerdragers bestond uit niet minder dan 150 personen, ofschoon ik er op had aangedrongen vooral niet meer dan 20 of hoogstens 30 personen daarvoor te bestemmen. De waardigheid van den poenggawa Ketoet Hanjaran gedoogde niet dat van het getal van 150 iets werd afgedongen, en ik was dus ten slotte wel verplicht mij daarnaar te regelen. Met inbegrip van den ambtenaar 2e kl. Blokzeyl en mijn persoon bestond het geheele reisgezelschap uit 190 personen. Des namiddags te half drie gingen wij eindelijk naar de vijf palen van Boeleleng verwijderde desa Gidgid op marsch.

De weg die derwaarts voert, levert weinig bijzonders op. Hij loopt voort onder eene helling van 6° à 7°, en is alleen geaccidenteerd door het ongeveer 100 voet diepe ravijn waardoor de rivier van Boeleleng stroomt. Deze rivier trokken wij ongeveer twee palen aan deze zijde van Gidgid over, waarna wij omstreeks half vijf ure in de wellicht zestien- à zeventienhonderd voet boven het zeevlak gelegen desa aankwamen. De thermometer van Fahrenheit teekende hier des avonds 72° en den volgenden ochtend te zes ure 63°.

27 *Juni*. Daar het hooggelegen Gidgid ons een verrukkelijk vergezicht over de vlakte van Boeleleng aanbood, konden wij niet nalaten ons daarin

eenige oogenblikken te verlustigen. Wij deden hier de onderstaande peilingen:

Reede van Boeleleng	330°
Desa Penaroekan	350°
Reede van Sangsit	10°
Koeboek Lod	20°
Goenong Silang Djana	100°

Des morgens tien minuten vóór zeven ure begaven wij ons weder op weg en in eene richting zuid ten oosten voortgaande, bereikten wij zeven minuten na negen ure Ajer Ketipat, waar wij halt maakten om het ten westen van den weg gelegen meer Boejan te bezoeken en onze volgelingen in te wachten.

De weg die van Gidgid naar Ajer Ketipat leidt, is veel gemakkelijker dan die, welken ik bij eene vroegere gelegenheid over Ambengan was gevolgd. Ofschoon voortdurend berg opwaarts gaande, waren wij slechts eenmaal verplicht van het paard te stijgen en gedurendé vijf minuten een steil voetpad te volgen, dat aan gene zijde van den oorsprong der rivier van Boeleleng naar boven voert. De weg gaat aanhoudend door zwaar bosch, waarin zich menige tijger ophoudt en ieder die het wagen zou de reis alleen te doen, met een gewissen dood bedreigt. Eentonig en vervelend is deze weg voor ieder die geen botanist of natuuronderzoeker is; zelfs geen vogeltje brak door liefelijk gezang deze eentonigheid af, en wij hoorden in dit sombere woud niet anders dan de zwaarmoedige en klagende tonen van de boschduif (Soegem goenong). Doch voordat wij Ajer Ketipat bereikten, kwamen wij in eene grasvlakte van slechts eenige roeden in omvang, Bangkijang djaran genaamd, waar wij de volgende zichtbare punten konden peilen:

Goenong Silang Djana	30°
Goenong Tjatoer	110° en
Goenong Kedoe	300°.

De thermometer teekende hier 72° in de zon.

Slechts drie minuten voordat men Ajer Ketipat bereikt, loopen de wegen van Gidgid en Ambengan inéén.

Het meer Boejan lag omstreeks 500 voeten beneden ons. Behalve aan de zuid-oostzijde wordt het aan alle kanten door hoog en met zwaar geboomte begroeid gebergte ingesloten; de lengte van het oosten naar het westen zal wellicht twee palen, de breedte niet meer dan de helft van de lengte bedragen. De rivier Banjoe Mala, die ten westen van Boeleleng stroomt en in het gebergte van Kedoe eenen uit zee reeds zichtbaren waterval vormt, heeft, volgens getuigenis der inlanders, in dit meer haren oorsprong. Het is blijkbaar dat deze waterplas, die zulk een somber aanzien heeft, zich langzamerhand terugtrekt en bij gebrek van watertoevoer

geringer in omvang wordt. Het meer bevat velerlei visschen, zooals de Deleg, Betok, Njalijan, Koejoeh, Lélé en andere, maar allen zonder eenige waarde. Aan den oever merkte ik een paar meliwi's (eenden) en eenige witte reigers op.

Eenige minuten voor tien ure daalden wij het steenachtige, zeer steile en omstreeks 500 voet hooge bergpad Batoe Médjan af. Nadat onze paarden niet zonder moeite en gevaar beneden gekomen waren, zetten wij ons weder in den zadel en vervolgden onzen tocht door de vlakte of liever vallei, die tusschen de meren Boejan en Baratan ligt. Bij afwisseling loopt deze weg door zwaar geboomte, wijd uitgestrekte bamboe-bosschen en de alang-alang-vlakte Lalang Lingga, alwaar wij een vijftal herten zagen grazen. Voorbij Lalang Lingga traden wij weder het bosch in, waar wij begroet werden door een zwerm van zwarte apen (loetongs), die al knorrende en ons aangrijnzende van den eenen boomtak op den anderen sprongen en zich weldra aan ons oog onttrokken. Het was te dezer plaatse dat wij het grondgebied van Tabanan betraden en dat van Boeleleng voor eenige dagen vaarwel zegden. De grensscheiding tusschen beide rijken wordt aangewezen door een oude vervallen loopgraaf, die de eertijds hier aanwezige desa Baratan omringde. Het verhaal nopens den ondergang van deze eertijds zoo machtige en bloeiende desa luidt als volgt.

Het zal nu ongeveer 150 jaren geleden zijn, dat de republiek van Baratan haren hoogsten bloei bereikte. Zij bestond uit oorspronkelijke Balineezen, die de kaste-verdeeling verwierpen en hunne eigen goden aanbaden.

Zestienhonderd huisgezinnen woonden in Baratan te zamen. Zij vonden een ruim bestaan in het smeden van goud- zilver- en koperwerken, die om hunne fraaiheid en deugdzaamheid op het gansche eiland eene welverdiende vermaardheid hadden verkregen. De hooge trap van welvaart dien zich deze volksstam alleen door een nimmer rustenden arbeid had weten te verschaffen, wekte in hooge mate de afgunst op van de omliggende rijken Mengoeï, Tabanan en Boeleleng, weshalve deze besloten met vereende krachten het kleine doch geduchte staatje aan te vallen en zoo mogelijk geheel te vernielen. Meermalen trokken zij met duizenden tegen Baratan op, maar telkens werden zij met een zwaar verlies teruggeslagen. Iedere door hen aangewende poging om dit schijnbaar zoo nietige staatje te vermeesteren, stuitte af op de dapperheid zijner bevolking. Men besloot daarom een anderen weg in te slaan en door list en misleiding te verkrijgen, wat de wapenen niet vermochten. Men deed dus aan Baratan vredesvoorslagen, die met genoegen werden aangenomen, en de kleine staat leefde nu met zijne naburen in eendracht en, zoo het heette, in vriendschap. Even als voorheen kwamen honderden handelaren van heinde en verre hunne waren tegen de Baratansche metalen voorwerpen verruilen. Zonder eenige achterdocht en vertrouwende op de zoo plechtig gesloten overeenkomst, ontving en

herbergde Baratan de hoe langer hoe meer aanwassende menigte der vreemdelingen. Zoo gebeurde het op zekeren dag dat weder honderden van Boeleleng, Tabanan en Mengoeï derwaarts stroomden, om als naar gewoonte met de Pandé's [1]) verschillende transactiën aan te gaan. De toeloop was zelfs zoo groot, dat men verplicht was in iedere woning vier à vijf personen te huisvesten. Met die welgemeende gastvrijheid die te dien tijde op Bali nog te huis was, werden de bezoekers ontvangen en gevoed, en eerst laat legde men zich des avonds ter ruste om door verkwikkende rust aan de vermoeide leden nieuwe krachten te schenken voor den arbeid van den volgenden dag. Van den diepen slaap waarin de desabewoners gedompeld waren, maakten de verraderlijke bezoekers gebruik, om, op een gegeven teeken, van hunne legersteden op te staan, de wapenen die zij in menigte vonden, te verbergen, en daarna de slapenden, zoowel vrouwen en kinderen als mannen, met tot dat einde door hen medegebrachte koorden te knevelen. Dit alles was vooraf zoo goed overlegd en werd met zulk een spoed ten uitvoer gebracht, dat reeds vóór de bevolking nog goed ontwaakt was en een helder begrip had van hetgeen met haar plaats greep, het aanzienlijkste gedeelte geboeid lag. Zij die het waagden zich nog te verdedigen, werden onmeêdoogend om het leven gebracht, de overigen, wel zevenduizend in getal, werden door de overrompelaars als slaven medegevoerd. Men plunderde en roofde wat zich in de desa bevond en stak die daarna in brand. Wat niet door de vlammen verteerd werd of kon worden, is later door die van Mengoeï, tot wier grondgebied Baratan destijds behoorde, geheel en al vernield.

Waar vroeger deze schoone en bloeiende negerie stond, ziet men thans niets anders dan hoog geboomte en kolossale bamboestruiken. Behalve de gloembang (gracht) en eenige aarden en steenen tombok-blokken, die hier en ginds verspreid liggen, ontwaart het oog van den voorbijganger geen spoor meer van iets waaruit men den vroegeren bloei en welvaart eener desa zou kunnen afleiden. De bewoners van de kleine desa Baratan, in de nabijheid van Singa Radja gelegen, betoonen zich echter nog de waardige nazaten van dezen vroeger zoo geduchten volksstam. Nog heden zijn zij allen ijzer- koper- of goudsmeden; hun godsdienst verbiedt hun zich aan den landbouw te wijden en zij verloochenen de Goden hunner vaderen niet. [2])

Eenige minuten van Baratan, $4^3/_4$ paal van het meer Boejan en 10 palen van Gidgid, ligt het meer Baratan. Deze waterplas, die even weinig bekoor-

---

[1]) D. i. *smeden*, en in het algemeen *werklieden*, *kunstenaars*. P. J. V.

[2]) Vgl. hier Jrg. 1868, D. II, blz. 374. Singa Radja is de eigenlijke naam van de hoofdplaats van Boeleleng. Zie ald. blz. 387. Met *tombok*-blokken zijn, denk ik, brokken van muren bedoeld. In het Jav. en Mal. is *tembok* een muur. P. J. V.

lijks heeft als het meer Boejan en eene niet veel grootere oppervlakte beslaat, was wellicht voor honderden jaren met dit laatste vereenigd. De meest diepe gedeelten van het toenmaals zoo uitgestrekte meer zullen dus door het gebrek aan toevoer van water zijn droog gevallen en in de vallei herschapen die wij thans doorreisden.

Aan de noordoostzijde van het meer Baratan verheft zich de berg Tjatoer, welks zuidelijke voet door zijn wateren bespoeld wordt. Deze zijde van den Tjatoer, Padang Boelia of ook wel Soelang Haji genaamd, heeft dezelfde gedaante en vertoont hetzelfde karakter, als den Goenong Abang of Telok Bijoe nabij den berg Batoer kenmerkt. Volgens ingewonnen berichten zouden de door Tabanan stroomende riviertjes Hawon, Soengi en Kadjang hunnen oorsprong in het meer Baratan vinden. In vischrijkheid doet het voor het meer van Boejan niet onder.

De Pembekel van Batoe Riti kwam ons hier te gemoet om ons namens zijnen vorst welkom te heeten op Tabanan's grondgebied en naar zijne desa te begeleiden. Van Baratan loopt de weg bij afwisseling rijzende en dalende tot Batoe Riti, alwaar wij te één ure aankwamen. Deze desa is $3^1/_2$ paal van Baratan verwijderd, en ligt zonder twijfel meer dan 3000 voet boven de zee. Zij bestaat uit vele kleine en onaanzienlijke woningen, die gedeeltelijk van bamboe. gedeeltelijk van klei zijn opgetrokken. De klapperboom heeft het op deze hoogte te koud; daarentegen zagen wij hier duizenden koffieboomen, die allerprachtigst stonden en met een ruime hoeveelheid rijpe vruchten beladen waren. Het terrein tusschen Batoe Riti en Marga is voorzeker voor de koffiecultuur uitermate geschikt; wij zagen hier boomen waarvan minstens 4 à 5 katti's koffie konden geplukt worden.

Even als in de hooglanden van Sumatra, met name in de Batak- en Pasemah-landen, zag ik te Batoe Riti vele mannen en vrouwen met ontzaglijke kropgezwellen.

Na eenige oogenblikken hier vertoefd te hebben, trokken wij verder door velden die met rijst en djagong bebouwd waren, en kwamen kwart voor drieën in de desa Banga, waar wij besloten den nacht door te brengen. Het was echter moeilijk eene geschikte verblijfplaats te krijgen. De eenige woning die daarvoor nog eenigszins kon in aanmerking komen, en waar ik het vorige jaar met den gecommitteerde voor Bali en Lombok had gelogeerd, kon nu met geene mogelijkheid ingeruimd worden, omdat de vrouw des huizes vóór een 20tal dagen van een zoon bevallen was, en, ofschoon sinds 16 dagen weder hersteld, volgens landsgebruik hare woning niet mocht verlaten voordat de vereischte 40 dagen verstreken waren. Ook is het iederen vreemdeling verboden eene zoodanige woning binnen te dringen. Na lang zoeken en lang wachten werd ons eindelijk aan het uiteinde der desa een klein huisje tot nachtverblijf aangewezen. Bij deze gelegenheid herinnerde ik mij een ander geval, dat mij het jaar te voren in deze zelfde

desa was overkomen. Men wilde ons toen namelijk eene desa verder doen gaan, omdat juist op dien dag een desabewoner uit een boom was gevallen en dientengevolge eenige uren later overleden was. Men beweerde dat, zoo wij niet verder gingen, dat ongeluk door nog meerdere zou gevolgd worden.

De thermometer teekende dien dag des namiddags te vier ure 72°, te zes ure 69°, te acht ure 67°.

28 *Juni.* Des morgens te zes ure stond de thermometer op 58°. Wij peilden te Banga de navolgende punten:

G. Tabanan	290°
G. Tjatoer	0°
G. Agong	90°
G. Batoer	60°
G. Abang	80° en
Bali's Zuidpunt	190°.

De vorst van Tabanan had last gegeven om ons van het noodige getal koeli's te voorzien, weshalve onze Boelelengsche lastdragers huiswaarts konden keeren. Wij vertrokken met het nieuwe geleide 20 minuten over 7 van Banga, passeerden de tusschen deze desa en de 30 minuten verder gelegene desa Apoean aanwezige ravijnen Soengi en Hawon, reden vervolgens door met bijna rijpe padi prijkende sawahs en de desa's Djelantik, Piengèh, Negri Baroe, Tiga Wasa en Gloentoeng, en bereikten te half elf ure de desa Marga, welke omstreeks 7½ paal van Banga verwijderd is.

Marga is eene uitgestrekte desa, de verblijfplaats van den onderkoning Goesti Ketoet Grija; zij heeft goede en breede straten en telt eene bevolking van 1200 à 1400 zielen. In het middenpunt der desa is een groot vierkant plein, waarop twee oude en prachtige waringin-boomen prijken. Dit plein is tot marktplaats ingericht en honderden menschen komen hier hunne waren aanbieden. Vooral wordt er veel koffie ten verkoop gebracht, die door Chineezen opgekocht en naar Boeleleng uitgevoerd wordt. Wij brachten den jeugdigen en onbeschaafden Goesti Ketoet Grija een bezoek en gingen toen verder.

Des namiddags te 3 ure kwamen wij Tabanan binnen. Van Marga af had de weg geloopen door prachtige rijstvelden en waren wij de groote en nette desa's Hoelè, Beng Tjelagi, Toewak Kilan en Pasěkan gepasseerd. De vorst had ons eenige geweer- en lansdragers met de noodige ketelmuziek te gemoet gezonden, zoodat wij onder een oorverdoovend geraas van geschut en getrommel te Tabanan aankwamen.

Wij namen onzen intrek in de woning van den heer H. Lange[1]), die zich juist hier bevond, en lieten den vorst weten dat wij hem den volgenden morgen te negen ure zouden bezoeken.

---

[1]) Zoon van bovengenoemden M. J. Lange. P. J. V.

De desa Tabanan is regelmatig aangelegd, heeft breede, met wilde vijgen (boenoet) beplante straten en telt minstens 2000 inwoners. De zindelijkheid der wegen laat veel te wenschen overig.

Het vorstelijk verblijf wint het in uitgestrektheid verreweg van de overige Balische vorstenwoningen. De ringmuur die het geheel omgeeft en van paras (op Java *wadas* [1]) genaamd) is opgetrokken, heeft eene lengte van omstreeks 720 bij eene breedte van 400 Rijnlandsche voeten. Van binnen bestaat het paleis uit verschillende afdeelingen, door muren van elkander gescheiden, en ieder van deze afdeelingen is voorzien van een viertal kleine pendopo's en balé's. De ringmuur is wel het belangwekkendste gedeelte van zulk eene vorstelijke verblijfplaats; wat daarachter ligt is meestal van vrij onbeduidenden aard en levert geen groot verschil op met het inwendige eener woning die een Pembekel, Klian of wel een gegoeden pengajah tot eigenaar heeft. Dit is van toepassing op al de overige Balische paleizen, die in vorm en bouwstijl zeer veel met elkander overeenkomen. Er is echter een verschil tusschen de paleizen der Ksatrija's en die der Wésja's In die van eerstgenoemden zijn namelijk de poorten en ringmuren versierd met niet onaardige kroonlijsten. De Wésja's daarentegen zijn verplicht de muren en poorten loodrecht op te trekken, en mogen die alleen aan de bovenzijde van een klein ornamentje voorzien.

Ik laat hier kortelijk volgen wat ik omtrent het landschap Tabanan vernam. Het is verdeeld in vier districten, die de namen Tabanan, Kaleran, Krambitan en Marga dragen. Tot het eerste behooren de poenggawaschappen Soekamija, Hanjar en twee of drie andere van ondergeschikt belang. Tot Kaleran behooren de poenggawaschappen Kediri, Beng en Kompajan tegeh, tot Krambitan Djero Hanjar en tot Marga Djelantik en Péréjan.

Aan het hoofd van het geheele rijk en tevens van het district Tabanan staat de hoofdvorst Goesti Ngoerah Agong Tabanan. De vorsten van de drie overige districten zijn, even als de hoofdvorst, van de Wésjakaste en hebben niet minder dan hij eene onbepaalde macht over hunne ondergeschikten, terwijl zij over leven en dood beslissen. Ieder hunner is verplicht den hoofdvorst 200 pengajah's te leveren, indien er eenige arbeid tot verbetering van het vorstelijk paleis en dergelijke gevorderd wordt. Over elke 20 huisgezinnen is een pembekel gesteld. Zoo zou, volgens de mij verstrekte opgave, Tabanan 200, Kaleran 1600, Krambitan 100 en Marga 500 pembekels tellen, wat een totaal geeft van 48000 huisgezinnen. Naar mijne meening kan het cijfer tot op de helft verminderd worden, zonder dat wij gevaar loopen den vorst van Tabanan in macht en aanzien te kort te doen. De bevolking kiest zich haar eigen hoofd, met dien verstande echter dat de gekozene nooit meer dan 20 huisgezinnen onder zich mag

[1]) D. i. kleiaarde. P. J. V.

hebben, en steeds behooren moet tot het gebied waaronder zijne afhangelingen ressorteeren.

De grond is in Tabanan eigendom der vorsten, die aan elken pengajah een stuk sawahgrond verleenen ter grootte van één tönah winih; d. i. zooveel als met 45 katti's zaaipadi kan bezaaid worden. Daarvan moet aan landrente betaald worden 125 katti's bras en 200 duiten soewini. Alleen het district Tabanan betaalt aan den hoofdvorst, de drie overige aan hunne respectieve hoofden.

Particuliere gronden zijn die welke door den vorst òf verkocht òf wel aan zijne onderhoorigen geschonken zijn.

Ingeval van oorlog met naburige rijken is de geheele mannelijke bevolking verplicht aan de roepstem van den hoofdvorst gehoor te geven en te wapen te komen.

De bevolking is over het algemeen meer lijdzaam en ondergeschikt aan hare hoofden dan die van Boeleleng. De wijze van rechtspleging is gelijk aan die te Boeleleng in zwang; echter zijn het hier niet de Pedanda's die met de raadpleging en verklaring der wetboeken belast zijn: aan den Brahmaan Ida Djaksa, een jong mensch van 24 à 25 jaren, is deze taak opgedragen. Men beweert dat in Tabanan zijn 200 Brahmanen, waaronder 14 Pedanda's, voorts 800 Ksatrija's en 2000 Wésja's.

De troonopvolger is die zoon van den hoofdvorst, die uit zijn huwelijk met eene prinses uit het huis van Krambitan is gesproten.

Geene andere vreemdelingen hebben zich in het landschap nedergezet dan 20 Chineezen, één Arabier en één Maleier. Deze beide laatste personen schijnen voor den vorst van veel gewicht te zijn en hebben op hem een alvermogenden invloed.

Men zegt dat de handel in menschen langzamerhand afneemt. Echter blijft Tabanan daarvoor nog altijd bij uitnemendheid het land.

Men beweert dat Tabanan nagenoeg 10,000 pikols koffie oplevert, waarvan 8000 naar Badoeng en Boeleleng worden uitgevoerd; er is echter eenige reden om die opgave zeer overdreven te achten. Ook moet de uitvoer van rijst en tabak naar Badoeng niet onaanzienlijk zijn, althans zoo vaak Tabanan met dat landschap in vrede leeft.

29 *Juni.* Reeds des morgens te acht ure had zich eene aanzienlijke menigte volk op het erf van den heer Lange verzameld om ons naar de vorstelijke woning te vergezellen. Op het bepaalde uur begaven wij ons derwaarts op weg, voorafgegaan door eene schaar van geweer- en lansdragende mannen, terwijl de brieven van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal, die in een gouden kom waren gelegd en door twee enorme pajongs werden beschermd, op slechts een paar passen voor ons uit werden gedragen. Zoodra wij het paleis naderden werd zulks den vorst door eenige kanonschoten en gamelanspel verkondigd. De vorst trad daarop zijne woning uit,

om ons aan den ingang van het paleis op te wachten. Omgeven door eenige rijksgrooten geleidde ons Zijne Hoogheid naar een tot dat einde met bonte kaïns en bloemen versierde pendopo, waarna wij aan eene met jenever en arak wèl voorziene tafel op stoelen plaats namen. De brieven werden daarop overgegeven, met de meeste behoedzaamheid geopend en daarna langzaam en plechtig gelezen, Na afloop hiervan werd over verschillende niets beduidende onderwerpen gesproken. Wij zouden den vorst zeer beleedigd hebben indien wij niet tevens van de ons zoo gul aangeboden dranken hadden gebruik gemaakt.

De vorst van Tabanan is een jong mensch van circa 28 jaren. Hij spreekt zeer vlug Maleisch, heeft vrij goede manieren en bezit eene niet geringe dosis ijdelheid. Hij leeft met den vorst van Mengoeï in gedurige onmin, en hij zal, zegt men, voortgaan aan dat rijkje den oorlog aan te doen, zoolang het weigert Goesti Kranja van Blajoe, den schaker eener hem verloofde Margasche maagd, aan zijne gekrenkte eigenliefde op te offeren. Langs de grenzen van Marga en Blajoe staan voortdurend van 500 tot 1000 gewapenden, terwijl bovendien nog een 200tal menschen bezig is tusschen beide genoemde landschappen eene linie te graven van eenige palen lengte. Ook met Badoeng is de toestand gespannen, wegens goederen van den Chinees Singké Kie, die daar zijn aangehouden; doch men meende, dat de quaestie met dat rijk weldra door terugzending der aangehouden goederen zou worden opgeheven.

Des namiddags ontving ik een bezoek van den Radja van Kediri, een ruw en weinig beschaafd man, die echter, hoewel hij slechts eene ondergeschikte plaats bekleedt, geacht wordt op vorst en volk een zeer grooten invloed te hebben. Hij zeide mij dat de bevolking gebukt ging onder de veelvuldige diensten die vooral in den laatsten tijd van haar gevergd werden, en dat alom een geest van ontevredenheid en bezorgdheid voor de toekomst werd bespeurd, die het wenschelijk maakte, dat aan den tegenwoordigen staat van zaken een einde kwam en men met Mengoeï vrede kon sluiten. Echter hield ook hij zich overtuigd, dat die vrede nimmer zijn beslag zou krijgen, dan door de verbanning of vermoording van Goesti Kranja. Zonder dat zou het een vernedering voor Tabanan zijn den oorlog met Mengoeï te eindigen.

De thermometer teekende dezen dag des morgens te 6 ure 70°, des namiddags te 2 ure 80°, en des avonds te 9 ure 74°.

30 *Juni*. De thermometer stond des morgens te 6 ure op 70°.

In gezelschap van den heer Lange maakten wij een uitstapje naar de desa Kĕdoengoe, die omstreeks 6 palen van Tabanan verwijderd is. De weg derwaarts loopt afwisselend door schoone rijstvelden en desa's die door duizenden klapperboomeu overschaduwd zijn.

De desa Kĕdoengoe ligt in de nabijheid van het Zuiderstrand. De hooge zeeën en brandingen die hier schier zonder ophouden met een donderend

geweld de kusten beuken en teisteren, maken deze plaats voor den handel ongeschikt. Doch daar de gemeenschap met Badoeng en Mengoeï gesloten was, maakte de heer Lange van Kedoengoe gebruik, om de koffie die hij te Tabanan opkocht, van hier naar Badoeng over te voeren. Men begrijpt dat het afhalen dezer koffie met groote gevaren verbonden is. Meermalen gebeurt het dat de hooge zeeën de sloepen met verdelging bedreigen, en nog onlangs moet het gebeurd zijn dat eene sloep is omgeslagen, waarbij twee matrozen in de branding omkwamen.

Op het strand te Kedoengoe peilde ik de volgende punten:

G. Tabanan	4°
G. Agong	58°
Zuidpunt van Bali	170°
de G. Idjen van Banjoewangi	310°.

Des avonds brachten wij den vorst een afscheidsbezoek en bedankten hem voor de goede ontvangst ten zijnent genoten.

TWEEDE HOOFDTUK.

Van Tabanan naar Mengoeï. — Bezoek van de vorstin Bijang Agong. — Vijandschap tusschen Tabanan en Mengoeï. — Verdeeling en bestuur van het rijk Mengoeï. — De desa Mengoeï. — De prijs van een kris. — Tegenbezoek aan de vorstin. — Afreize naar Badoeng. — Van Mengoeï naar Kotta. — De desa Kotta. — Kwijnende toestand van handel en landbouw in Badoeng. — Uit- en invoer te Kotta. — De rivier van Kotta. — Van Kotta naar Kassiman. — Ontvangst bij Ngoerah Gedé Kassiman. — Bijzonderheden over de Badoengsche vorsten. — Bezoek te Goenong Rata. — Kassimans huistempel en arsenaal. — Politieke toestand der Badoengsche rijkjes.

1 *Juli.* Des morgens te 7 ure vertrokken wij naar Mengoeï. De weg liep door fraaie en uitgestrekte desa's en heerlijke rijstvelden die een voordeeligen oogst beloofden. Jammer dat hierop een treurige uitzondering wordt gemaakt door de desa's die langs de grenzen met Mengoeï zijn gelegen en haar water uit de tot dat rijk behoorende rivier Soengei moeten ontvangen, maar thans door de vernieling der dammen daarvan geheel verstoken zijn. Deze beklagenswaardige bevolking is nu wel verplicht djagong, kedelé en andere min voedzame gewassen te verbouwen, ten einde niet geheel en al de prooi van gebrek en hongersnood te worden.

Aan de grenzen verwisselden wij van koeli's en trokken vervolgens, door vele in oorlogstooi gedoste lans- en geweerdragers vergezeld, naar Mengoeï voort, waar wij even na 9 ure aankwamen.

Mengoeï ligt niet meer dan 6 palen van Tabanan. De derwaarts leidende weg laat weinig te wenschen overig. Zoo ver het oog slechts reiken kan ontwaart men niets dan uitgestrekte sawahvelden en klapperbosschen, welke laatste even zoovele schoone en wèlbevolkte desa's onder hun breed gebladerte verscholen houden.

Nauwelijks waren wij van onze paarden afgestegen en hadden wij de ons in het paleis aangewezen verblijfplaats betreden, of wij ontvingen een bezoek van de vorstin Anak Agong Bijang Agong. Zij werd voorafgegaan door een stokouden Pedanda en was omringd van wellicht 30 oude matronen, die zich, niet minder dan hare gebiedster, gedurende ons gesprek geheel in de politiek verdiepten. De vorstin is eene vrouw van 38- à 40-jarigen leeftijd. Zij schijnt zeer schrander, is levendig in het spreken en, even als alle overige dochteren van Eva, uiterst nieuwsgierig. Vooral deed zij mij een aantal vragen, hoe ik wel te Tabanan was ontvangen, waar ik de meeste eerbewijzingen had genoten, wat kwaads de vorst van Tabanan wel van haar vertelde, enz, enz.

Bijang Agong is weduwe van den vorst Ngoerah Madé Agong, die in eenen tegen hem gerichten opstand, omstreeks 15 jaren geleden, het leven liet. Haar eenig kind, eene dochter, heeft zij uitgehuwelijkt aan den Dewa Agong van Kloengkoeng. Goesti Ngoerah Madé Agong werd in het bestuur opgevolgd door zijn jongeren broeder, Goesti Ketoet Besakih, die na een achtjarig bewind kinderloos stierf en het gezag in handen van zijns broeders weduwe achterliet.

Bijang Agong heeft als haar kind aangenomen en tot troonopvolger bestemd Anak Agong Gedé, tweeden zoon van den hooghartigen Patih van Mengoeï, Goesti Njoman Moenggoe. Deze naar geest en lichaam weinig ontwikkelde 15jarige Anak Agong Gedé zal het bestuur aanvaarden zoodra hij meerderjarig zal zijn verklaard, d. i. als zijne tanden zullen zijn afgevijld, eene operatie die hoogstens nog twee jaren kan achterwege blijven.

Bijang Agong betreurt het zeer dat de Dewa Agong van Kloengkoeng, en dientengevolge ook zij zelve, met Gijanjar in onmin leeft. Ook zou zij gaarne met Tabanan vrede sluiten, indien Ngoerah Agong daartoe genegen mocht zijn, zonder de opoffering van Goesti Kranja te eischen. Maar nooit zou zij er toe besluiten dien vrede te koopen door den dood of de verbanning van een man die een harer trouwste onderdanen is, en die ten aanhoore van Batara Siwa in de groote Roemah Dewa van Mengoeï heeft gezworen, dat de Margasche maagd, die hij met hare toestemming heeft geschaakt, niet aan den vorst van Tabanan verloofd was. De vorstin zal van haren

kant geene aanvallen op het grondgebied van Tabanan doen, maar zal iederen aanval van die zijde gedaan met kracht te keer gaan.

Het is zonderling dat de vorst van Tabanan, die overigens een zoo verhevén denkbeeld van zich zelven heeft en zich Tjokorda Ratoe Agong Radja Besar Tabanan laat noemen, niet machtig genoeg is om de tot zijn rijk behoorende bevolking van Krambitan te verbieden openlijk vriendschap met Mengoeï te onderhouden. Deze bevolking zoowel als haar hoogmoedige en verwaten vorst Goesti Ngoerah Koda, lacht om de vijandschap van haren Opperheer met Mengoeï en handelt als stonden de beide rijken met elkander in de beste verstandhouding. Dit neemt echter niet weg dat ook zij tegen Mengoeï te velde zal trekken, zoodra een algemeene aanval door den Vorst verordend wordt.

Mengoeï wordt in de volgende onderdeelen gesplitst: 1. Mengoeï, 2. Kapal, 3. Tjalang Sari, 4. Kaba-kaba, 5. Sibang, 6. Blajoe, 7. Sembong, 8. Bong Kasa, 9. Taman, 10. Poengkoel, 11. Mambal, 12. Sading, 13. Sĕdang, 14. Anggantaka, 15. Boedoeh, 16. Toembak Bajoeh en 17. Grana. Over ieder dezer onderdeelen is een Anak Agong of een Goesti Agong (wat op hetzelfde nederkomt) gesteld. De grond is 's vorsten eigendom; ieder pengajah erlangt een stuk sawah dat met een tĕnah zaaipadi kan bezaaid worden, en betaalt daarvoor aan landrente 4 tiembang bras = 112 katti's. In Boeleleng is ieder gehuwd Soedra pengajah; maar in de overige Balische rijken is dit niet het geval en worden zij pengajah genoemd die van den vorst een stuk grond in bruikleen ontvangen hebben. De pengajah's maken slechts een klein deel der mannelijke bevolking uit en zijn verplicht voor het onderhoud der vorstelijke woning te zorgen. De rechtspleging is als in Boeleleng. Vreemdelingen worden hier niet gevonden, behalve een 50tal Chineezen. De producten vanhier, en wel naar Badoeng, uitgevoerd, zijn 1500 pikols koffie en eenige honderden pikols tabak en rijst.

Van al de Balische rijken schijnt mij dit landschap het welvarendste te zijn. De vele groote desa's die men hier op zijnen weg ontmoet, zijn allen van fraaien aanleg en getuigen van meerdere gegoedheid der bewoners.

De desa Mengoeï, in wier midden de Poeri en fraaie Roemah Dewa gelegen zijn, wordt doorsneden van breede en rechte straten, die aan weêrszijden met fraaie boenoet-boomen beplant zijn. De tempel is omringd door een grooten en smaakvol aangelegden vijver, die aan het geheel een niet onaardig aanzien geeft, en welks weêrga ik nergens op Bali terugvond. De tempelwachter (Mangkoe) is een 70jarige Brahmaan, die veel zorg voor het Godshuis schijnt te hebben en aan de Goenongs Agong en Batoer dagelijks welriekende bloemen offert. Mengoeï telt elf wijken, ieder van 40 huisgezinnen, en over elke wijk is een Klian of Pembekel gesteld. Naar mijne gissing ligt Mengoeï iets hooger dan Tabanan; het zal wellicht 500 à 600 voeten boven den zeespiegel verheven zijn. De thermometer teekende op den middag 77°, des avonds te acht ure 74°.

Als ruil- en betaalmiddel bezigt men hier behalve kèppèngs ook nog menschen. Ziehier het bewijs:

Toen de vorstin ons met een bezoek vereerde, bevond zich in haar gevolg een jonge goesti, wiens kris de aandacht der vorstin gedurende eenige oogenblikken bezig hield. Zij bezag die met een kennersoog en vroeg den eigenaar, hoeveel hem de van kajoe pèlèt [1]) vervaardigde scheede kostte. Met den meesten eenvoud antwoordde deze: «één mensch.» — «Ja, maar wat voor mensch,» was de wedervraag. — «Eene jonge ronggèng,» zeide de Goesti, waarop de vorstin met verwondering uitriep: «Dewa Ratoe, wat vind ik dat goedkoop.»

In den namiddag brachten wij aan de vorstin een tegenbezoek, waarna wij op de bĕntjiengah (voorhof) tot laat in den avond op gamelan- en gamboeh-spel [2]) vergast werden.

2 *Juli.* De thermometer stond des morgens te 6 ure op 72°.

Reeds vroegtijdig waren wij dien morgen gereed om onze reis naar Badoeng voort te zetten. Het wachten was alleen op de koeli's die de vorstin beloofd had bij tijds te zullen doen opkomen. Te negen ure liet ik, misschien reeds voor de zesde maal, informeeren of de koeli's gekomen waren, doch kreeg norsch tot antwoord «belom.» Tevens kwam men mij namens de vorstin zeggen, dat wij af konden reizen zonder op haar ontwaken te wachten, vermits, indien wij eerst van haar afscheid wilden nemen, onze reis naar alle waarschijnlijkheid tot den middag, het uur waarop zij gewoonlijk opstond, zou moeten worden uitgesteld. Ik besloot niet langer op de vorstin en de koeli's te wachten, liet een oppasser bij onze bagage, en vertrok even na negen ure naar Badoeng.

Het reizen in het zuidoostelijk gedeelte van Bali biedt niet de minste afwisseling aan. Even als den vorigen dag liep de weg door beplante rijstvelden en desa's, welke laatste alleen in grootte en in fraaiheid der wegen eenig verschil opleverden. Wij passeerden de Mengoeïsche desa's Mengoeïtani, Briengkit, Kapal, Bloekbloek en Sĕmpidi, waarna wij op Badoengsch grondgebied kwamen, door gedeeltelijk bebouwde en gedeeltelijk onbebouwde en droogliggende rijstvelden trokken, de minder welvarende desa's Petangan, Hoeboeng, Baloen en Djeroe Kata voorbij- en doorreden en te half één ure in het vorstelijk paleis te Pamĕtjoetan afstapten.

Het was ons voornemen de regeerende vorstin van Pametjoetan, Ratoe Adi, onze opwachting te maken, en daarna naar Kotta door te rijden. Wij traden binnen, doch vernamen dat de vorstin nog sliep en dat wij, wilden wij haar ontwaken verbeiden, minstens nog twee uren zouden moeten blijven wachten. Wij trokken dus verder, reden door de desa's Tegal,

---

[1]) Zie Jg. 1868, Dl. II, bl. 388, noot. P. J. V.

[2]) Eene soort van dans. P. J. V.

Moeuang Maning, Tĕntĕn, Batan Njoeh, Boewagan en Habijan Timboel, vervolgden daarna onzen weg door dorre en voor het meerendeel onbebouwde of mislukte sawahvelden, en bereikten te half drie ure de negerie Kotta, waar wij ten huize van den koopman H. Lange onzen intrek namen. Ik schat den afstand van Mengoeï tot Kotta op hoogstens 15 palen.

Kotta levert even weinig merkwaardigs op als al de overige Balineesche strandplaatsen. Hierop maken echter de ruime en wèlingerichte steenen huizen van den heer Lange en den Chinees Tjin Tjoe eene gunstige uitzondering. De oliemolen die wijlen de heer M. J. Lange voor eenige duizenden Spaansche matten kocht, en met de grootste moeite opzette, heeft, wegens gebrek aan de noodige klappernoten, nooit eenig voordeel kunnen afwerpen en staat daar geheel werkeloos.

Volgens verklaring van den heer Lange en van de Chineesche handelaars stond de handel op dat oogenblik nagenoeg geheel stil, en kon die in de dagelijksche behoeften der handeldrijvende menigte onmogelijk voorzien. Als een onvermijdelijk gevolg der veelvuldige twisten waarin Badoeng met zijne naburen gewikkeld was, ging het landschap van dag tot dag achteruit en was de bevolking genoodzaakt zich met djagoeng, katèla, boombladeren en wortelen te voeden. Rijst was er schier niet meer te krijgen. Zelfs de vorst Ngoerah Kassiman liet de voor hem en zijn huisgezin benoodigde rijst bij den heer Lange halen, die ze van Lombok ontbood. Ofschoon gebrek aan water, misgewas en veldmuizen als oorzaken van dezen noodlottigen toestand opgegeven werden, kwam het het mij voor dat de schuld hoofdzakelijk aan de politieke verwikkingen moest geweten worden, te meer omdat het bewezen is dat de grond dien Badoeng voor den landbouw kan afzonderen, in geen geval in de behoefte der talrijke bevolking kan voorzien. Die bevolking, op wel 8000 huisgezinnen geschat, is steeds genoodzaakt geweest zich de middelen van bestaan voor een deel langs andere wegen te verschaffen en hare voedingsmiddelen van elders te halen. Thans was dit evenwel onmogelijk geworden. Handel en nijverheid stonden stil, en dus ook de bronnen waaruit de dagloonen enz. getrokken moesten worden. Tabanan en Gijanjar, die voorraadschuren voor Badoeng, waren ten eenenmale gesloten en ongenaakbaar; de klachten der Badoengers over het snerpend gebrek bleven onverhoord, en hun restte niets dan met boombladeren en wortelen het veege leven te rekken.

De algemeene verwachting was thans op het te velde staande gewas gericht en men koesterde de hoop dat zich binnen twee maanden eene gunstige verandering in den staat van zaken zou voordoen. Ik hield mij echter overtuigd, dat men zich in die verwachting zeer teleurgesteld zou zien, en dat, zoo er in de verhouding van Badoeng tot Tabanan en Gijanjar geene verandering kwam, de nood van dag tot dag nog hooger zou stijgen.

De voornaamste artikelen van uitvoer te Kotta zijn: 8000 pikols koffie,

die meestal van Tabanan en Mengoeï afkomstig is, 3000 pikols olie, 1200 runderen, 200 paarden, eenige honderden varkens en 3000 koehuiden. De invoer bestaat uit opium (120 kisten volgens den Chinees Tjin Tjoe, ongeveer 300 kisten volgens den koopman Lange), benevens eene groote hoeveelheid lijnwaden, die veelal eenen uitweg naar de binnenlanden vinden.

In het Badoengsche zijn een honderdtal Chineezen en ongeveer 500 Boegineezen gevestigd.

3 *Juli.* Onze goederen, die wij den vorigen dag in handen der koeli's te Mengoeï hadden moeten achterlaten, ontvingen wij in den loop van dezen morgen. De vorstin van Mengoeï was bij haar ontwaken, des namiddags te half vier, zeer verontwaardigd geweest over hen wien zij de uitvoering harer bevelen had opgedragen, en dit had het gunstig gevolg gehad dat reeds een half uur daarna de goederen waren opgenomen en naar Badoeng (Kassiman) overgebracht.

Wij maakten dien morgen een tochtje op de rivier Dawan of Kotta, maar moesten er, wegens het onstuimige weder, van afzien tot hare monding te Tandjong, nabij de oostelijke ligplaats der schepen, door te varen. Bij eb valt de rivier geheel droog, doch zoodra de vloed invalt, kan zij weder prauwen met 14 kojans geladen opnemen. De heer Lange verhaalde ons, dat het verschil in waterstand bij eb en vloed ruim tien Rijnlandsche voeten bedroeg.

4 *Juli.* Den volgenden dag vertrokken wij van Kotta over Pametjoetan en Dèn Pasar naar Kassiman. Te Pametjoetan waren wij nu gelukkiger dan twee dagen te voren. De vorstin was juist opgestaan en ontving ons in een der pendopo's van haar verblijf. Ratoe Adi is een vrouw van misschien dertigjarigen leeftijd; maar het overmatig gebruik van opium geeft haar een mager, uitgeput en afgeleefd voorkomen. Hare onbekendheid met de Maleische taal, gevoegd bij hare lompe en onbeschaafde manieren, deed ons het bezoek kort maken. Wij namen afscheid van haar en kwamen tien minuten later aan de nederige woning van den vorst van Dèn Pasar, Goesti Ngoerah Madé. De reeds bejaarde vorst werd uit zijn slaap gewekt en ontving ons gezeten op een bali-bali, met een brandend lampje en de opiumpijp (tjangklong) naast zich. Noch in uiterlijk, noch in manieren, heeft Ngoerah Madé iets wat den vorst kenmerkt. Ook hier maakten wij het kort, en na de sedert eenige jaren verlaten vorstelijke Poeri bezocht te hebben, die met een tal van lijken is opgevuld, en, bij gebrek van de noodige zorg, hier en daar begon in te storten, vergezelden wij de ons reeds met ongeduld wachtende pajong- lans- en geweerdragende mannen van Ngoerah Gedé Kassiman naar het op ongeveer 1½ paal van hier liggende verblijf van dien vorst.

Nadat wij eenige slecht bebouwde velden waren doorgetrokken, liep de weg door de desa's Pagowan, Sĕmĕto, Dèn Kapas en Dahoe Tenglak,

waarna wij, in de desa Kassiman gekomen, aan het verblijf van den vorst afstegen. Nauwelijks waren wij den voorhof binnengetreden, of reeds kwam de oude vorst ons te gemoet en leidde ons naar binnen. Slechts eenige oogenblikken vertoefden wij bij hem, om daarna de verblijfplaats te betrekken die ons binnen de Poeri was aangewezen.

Des namiddags te vier ure had de plechtigheid van het overhandigen der brieven plaats. Deze plechtigheid kwam vrij wel overeen met die te Tabanan. Ook in de overige rijken geschiedt dat op dezelfde wijze en worden daarbij dezelfde vormen in acht genomen.

Toen de plechtigheid voorbij was, brak ik het reeds zoo lang bewaarde stilzwijgen en trachtte een gesprek met den meer dan 70jarigen vorst aan te knoopen. Hij deed aanvankelijk als verstond hij de Maleischen taal niet, liet zich door zijnen schrijver mijne gezegden vertolken en antwoordde slechts met «ja» en «neen.» Dit verdroot mij zeer, en juist was ik voornemens van onzen stuggen gastheer afscheid te nemen, toen hij mij door den tolk liet vragen, of ik van Gamelan-spel hield. Nadat ik dit bevestigend beantwoord had, begon onmiddellijk de reeds gereed staande Gamelan een der meest geliefkoosde wijzen te spelen, en traden een paar dansmeisjes op, die bij de tonen dezer muzijk een meer kunstigen dan smaakvollen nationalen dans uitvoerden. Wij maakten den ouden vorst een compliment over zijn inderdaad fraai bewerkte Gamelan, en onze loftuitingen daarop misten hare werking niet. Weldra werd het gesprek levendiger; de vorst begon eenige Maleische woorden daarin te mengen en vergat ten laatste de komedie die hij aanvankelijk gespeeld had zoozeer, dat hij het gesprek geheel en al in vrij goed Maleisch voortzette.

Te zes ure namen wij afscheid van den ouden man, doch nauwelijks waren wij ons verblijf binnengetreden, of wij zagen hem de deur inkomen om ons een tegenbezoek te brengen. Dat bezoek duurde niet minder dan twee uren. Het gesprek liep hoofdzakelijk over de geschillen waarin Badoeng met Tabanan en Gijanjar gewikkeld was. Met blijkbaren weêrzin sprak hij over deze quaestiën, maar toen hij zag dat ik niet losliet, zeide hij mij ten laatste dat er eenige hoop bestond om het geschil met Tabanan weldra uit den weg te zien geruimd, en dat hij met zijne ambtgenooten besloten had de door Goesti Ngoerah Halit van Dèn Pasar aangehouden goederen van den Tabananschen Chinees Singké Kie te doen teruggeven, mits de Chinees aannam de door hem ontdoken inkomende rechten op die goederen en zijne schulden aan eenige Boegineezen van Badoeng alsnog te betalen. Aangaande Gijanjar had hij weinig te zeggen. De Déwa Agong had tegen Déwa Manggis van Gijanjar vele grieven, en als goed vazal was hij verplicht voor den Déwa Agong partij te trekken. Zoolang dus die vorst in vijandschap met Gijanjar zou leven, kon hij, uit vrees van de hooge ontevredenheid van zijnen leenheer op zich te laden, met Gijanjar geen vrede sluiten.

Goesti Ngoerah Gedé Kassiman is, zooals ik boven zeide, meer dan 70 jaren oud. Hij is gezond en sterk en in het volle genot van al zijne zintuigen. Hij komt mij voor een heerschzuchtige, sluwe en vooral zeer geldgierige Balinees te zijn. Even als de vorst van Tabanan laat hij zich door zijne onderhoorigen «Tjokorda» noemen, een eertitel die voormaals alleen den Déwa Agong toekwam. Als oudste vorst van Bali meent hij gerechtigd te zijn de overige vorsten de wet voor te schrijven en deze naar zijne luimen te doen handelen. De Déwa Agong van Kloengkoeng heeft zich, vooral door zijn huwelijk met de dochter van wijlen Goesti Ngoerah Djambé van Dèn Pasar, in zijne netten laten vangen, en loopt thans geheel aan den leiband van Kassiman.

Ofschoon Kassiman gedurende zijn lang leven reeds meer dan 80 levensgezellinnen heeft gehad, bezit hij slechts ééne dochter, die reeds sedert eenigen tijd weduwe is van wijlen Anak Agong Gedé Ngoerah van Dèn Pasar. Wie hem bij zijn overlijden zal opvolgen, is nog moeilijk te beslissen. Hoewel de oude vorst gaarne zou zien dat zijn neef en aangenomen zoon Goesti Ngoerah Ketoet hem in het bewind mocht vervangen, is men evenwel algemeen van gedachte, dat hij in zijne pogingen niet zal slagen, en dat Goesti Ngoerah Halit van Dèn Pasar, ook wel genaamd Goesti Gedé Ngoerah, een man van 26jarigen leeftijd, dom en trotsch, groot amfioenschuiver en nog grooter dobbelaar, vorst van Dèn Pasar en Kassiman zal worden.

Het is te voorzien dat de dood van Kassiman aanleiding zal geven tot hevige twisten en ongeregeldheden in Badoeng zelf. Of zijn dood echter voor de overige Balische rijken een ongeluk zijn zal, meen ik te mogen in twijfel trekken. Zijne grenzelooze heerschzucht is toch reeds meermalen oorzaak geweest van tweespalt tusschen de vorsten. Zij die zijnen raad en oppermachtigen wil in den wind slaan, kunnen er zeker van zijn, dat zij zich zijne vijandschap op den hals halen, en dat hij geene geheime aanslagen en kuiperijen onbeproefd zal laten, om hen met anderen in twist te wikkelen.

5 *Juli.* De thermometer, die den vorigen avond te 8 ure 77° teekende, stond des morgens te 6 ure weder op 77°, des middags op 82°, en des avonds te 6 ure op 79°.

Wij bezochten dien dag het op vijf minuten afstands van Kassiman gelegene Goenong Rata, het buitenverblijf van den ouden vorst. Dit zoogenaamde buitenverblijf bestaat uit eenige onbeduidende pendopo's en andere kleine hokjes en en eene van paras opgetrokken verhevenheid van missehien 20 voet hoogte en aan het bovenvlak eene ruimte beslaande van honderd vierkante voeten. Ik meen dat deze verhevenheid eene soort van Belvedère moet verbeelden. Behalve deze fraaiigheden is er nog een terrasgewijze aangelegde bloemen- en vruchtentuin, waarin zich een paar badplaatsen

bevinden. Het geheel kan volstrekt niet op schoonheid bogen en is daarenboven zeer in verval.

Schooner is de door Kassiman gebouwde Mĕradjan (huistempel), gelegen binnen de ringmuren van het paleis. De vele tempeltjes en torentjes en beelden, die door een smaakvol aangelegde gracht omgeven worden, verdienen althans de opmerkzaamheid van ieder die deze desa bezoekt. Ook het arsenaal is binnen deze enceinte besloten; ik telde 240 met goud ingelegde lansen, die eene waarde hebben van plus minus *f* 30,000. Behalve deze lansen stonden er nog eenige goed onderhouden veldstukjes en een groot aantal geweren. De Meradjan van Kassiman, waaraan nu twee jaren geleden de laatste hand werd gelegd, is voorzeker het schoonste gebouw van dien aard dat op Bali gevonden wordt.

De drie Badoengsche rijkjes Pametjoetan, Dèn Pasar en Kassiman zullen gezamenlijk eene bevolking hebben van ongeveer 40,000 zielen. Zoowel de grond als de bevolking dier staatjes is dooreen gemengd. Schier in iedere desa wonen huisgezinnen tot verschillende rijkjes behoorende. Zoo bevonden zich in de aan het zeestrand gelegen desa Sanoer onderhoorigen van Kassiman, Dèn Pasar en Pametjoetan. Men wil dat de vorsten deze regeling aldus hebben gemaakt, ten einde te voorkomen dat zij onderling in twist zouden geraken.

Het gezag is uitsluitend in handen der Goesti's. Zelfs de pembekels en klians worden bij voorkeur uit de Wésja-kaste gekozen. De bevolking is zeer gedwee en onderwerpt zich met gelatenheid aan den wil der vele tientallen Anaks Agong van het zoo weinig beteekenend rijkje.

De bandarij te Kotta behoort aan Kassiman, die daarvan 200 boengkals = *f* 5000 aan pachtschat ontvangt. De bandarij te Sĕringan behoort aan de drie vorsten te zamen en brengt 60 boengkals per jaar op.

De grond is het eigendom der vorsten. Iedere pengajah erlangt een stuk sawahgrond ter grootte van een tenah zaaipadi, waarvoor hij 250 duiten per jaar aan landrenten betaalt. De overige inkomsten der vorsten en hoofden worden verkregen uit de hanengevechten en dobbelspelen.

De rechtspleging is ook hier aan die te Boeleleng gelijk.

DERDE HOOFDSTUK.

Van Kassiman naar Gijanjar. — De rivieren Petanoe en Kekrissan. — Slechte ontvangst te Gijanjar. — Gehoor bij Déwa Manggis. — Veranderde houding van het hof. — Feesten en uitnoodigingen. — Regenachtig weder. — De Poeri en de Roemah Déwa. — De desa Gijanjar. — Statistische bijzonderheden omtrent het rijk. — Gesprek met den vorst en Pembekel Madé Paséh over de politieke verwikkelingen met naburige staten.

6. *Juli.* Des morgens te 6 ure stond de thermometer op 73°.

Reeds zeer vroeg was Kassiman bij ons om afscheid te nemen. Hij verzocht mij dringend de koeli's in geen geval verder te laten gaan dan tot zijne grenzen, vermits de Déwa Agong het hem zeer euvel zou duiden, indien hij vernam dat menschen van Badoeng tot Gijanjar waren doorgegaan.

Te 8 ure vertrokken wij van Kassiman, reden door slecht bebouwde en geheel droog liggende sawahvelden, passeerden de desa Tĕlĕdoe Njoeh en trokken vervolgens langs het zeestrand voort tot de aan Gijanjar behoorende desa Goemitjih. Eenige minuten aan gene zijde van Goemitjih verwisselden wij van koeli's.

Van Goemitjih liep de weg landwaarts in door beplante rijstvelden en de groote, van breede straten voorziene desa's Kĕtèwèl (waar een 50tal Balische Mohammedanen en eenige Chineezen gevestigd zijn), Gohang en Soekawati. In laatstgenoemde desa stegen wij eenige oogenblikken af, om den alhier regeerenden broeder van Déwa Manggis, Dewa Madé Hoka, een bezoek te brengen. Slechts een paar minuten vertoefden wij bij den onbeschaafden vorst en trokken daarop verder. Niet ver van Soekawati gingen wij het ravijn van de rivier Petanoe door. Dit ravijn zal eene diepte hebben van ongeveer 150 voeten, maar de wanden zijn niet zeer steil. De rivier Petanoe is besloten tusschen oevers die omstreeks 30 voeten loodrecht afloopen, maar door eene goede houten brug met elkander verbonden zijn. Ofschoon deze rivier water genoeg bevat om eenige duizenden bouws grond te kunnen besproeien, trekt men van haar niet het geringste nut en zou niemand het durven wagen van haar water, voor welk doel ook, gebruik te maken. En waarom? Omdat dit water geen water is, maar uit zuiver bloed bestaat van den Reuzenkoning Maja Danawa [1]), die bij den oorsprong dezer rivier,

---

[1]) Vgl. Jrg. 1868, Dl. II, blz. 374. Wat hier uit de Oesana Bali wordt medegedeeld, stemt niet goed overeen met de t. a. p. aangehaalde uittreksels van Friederich; want daar is Kalawong (= Kala hoewong) de patih van Maja Danawa en niet van Indra. P. J. V.

niet verre van het landschap Bědoeloe, in het uit de Oesana Bali bekende gevecht met de Widija Dara's, aangevoerd door Batara Indra's patih Kala hoewong, het leven liet. Toen nu deze rivier eenmaal door het uit de doodelijke wonden stroomende bloed ontstaan was, liet Batara Indra het menschdom zweren (oepata — waarvan later Petanoe gevormd is) nimmer van haar water te zullen gebruik maken. Eenmaal was men stout genoeg, met den eed aan Batara Indra gezworen te spotten, en het water der Petanoe over de rijstvelden te leiden. De roekeloozen werden echter voor deze vermetele daad gestraft; want het bleek dat de rijst, die men van de dus bewaterde velden had verkregen, met bloed bevlekt en oneetbaar was.

De Balinees is er zeker van dat het water der Petanoe niet te drinken, en de menigvuldige visch die zij bevat, niet te eten is. Ook zou men het met een gewissen dood bekoopen, indien men zich eenige dagen achtereen in het water mocht willen baden.

Het is aan geen twijfel onderhevig dat dit dwaze bijgeloof (indien het althans louter bijgeloof is, en geene natuurlijke oorzaken dit water voor den landbouw ongeschikt maken) aan Gijanjar groote schade berokkent. Immers is men nu gedwongen, wegens gebrek aan water, de sawahvelden bij beurten te bewerken, terwijl al de velden te geijk zouden kunnen beplant worden, indien men van het water uit de Petanoe mocht gebruik maken.

Voorbij de Petanoe liep de weg door wèlbevolkte desa's en met rijst beplante sawahvelden. De voornaamste desa's die wij doortogen, waren Bon Biejoe, Lang Siena, Belah Batoeh en Bona, en kort nadat wij deze laatste voorbij waren, trokken wij de rivier Kěkrissan over, die, even als de Petanoe, tusschen steile rotsoevers besloten is. Een kolossale steen zit tusschen de beide oevers beklemd en vormt eene hechte en duurzame natuurlijke brug, die niet gemakkelijk zou zijn weg te nemen. Het zou overbodig zijn op te merken, dat deze steen hier is nedergelegd door een Reksasa zoo hoog als een klapperboom, en zulks alleen ten gerieve van het zwakke menschdom.

Nadat wij de Kekrissan gepasseerd waren, liep de weg voortdurend door sawahvelden tot aan Gijanjar, waar wij des namiddags te één ure aankwamen. Ik schat den afstand dien wij aflegden, op circa 12 palen.

Wij kwamen Gijanjar binnen zonder iemand van wege den vorst op onzen weg te hebben ontmoet. Het voorplein van het vorstelijk verblijf opgaande waren wij niet gelukkiger. Eenige lieden die daar zaten, bekommerden zich niet om ons, en niemand had den moed den vorst van onze komst te verwittigen. Ik zond Mas Ardjo Semito uit om aan dit spel zoo spoedig mogelijk een einde te maken. Omstreeks 10 minuten later kwam hij terug in gezelschap van den Pembekel Madé Paséh. Deze zeide ons dat wij ten zijnent zouden logeeren en de vorst op het oogenblik niet te spreken was. Wij berustten in de beschikkingen door Dewa

Manggis [1]) gemaakt, en volgden Madé Paséh naar zijne woning, die in de nabijheid van het paleis gelegen is. Eene kleine pendopo werd ingeruimd om ons tot verblijf te strekken. Daar deze onheusche ontvangst mij niet zeer voor Dewa Manggis had ingenomen, en ik dus mijn verblijf ten zijnent zoo kort mogelijk wilde maken, liet ik hem weten dat ik des namiddags te 5 ure bij hem zou zijn, om hem de brieven van het Gouvernement te overhandigen, en het verder mijn voornemen was om reeds den volgenden morgen vroeg naar Kloengkoeng door te gaan, weshalve ik verzocht door de tijdige levering van het noodige getal koeli's daartoe in de gelegenheid gesteld te worden.

Des namiddags te 4 ure kwam Mas Ardjo Semito mij zeggen, dat hij de boodschap had overgebracht. Men had hem gevraagd waarom ik zoo spoedig weg wilde, waarop hij geantwoord had, dat hij dit niet met zekerheid wist, maar meende het te moeten toeschrijven aan de geringe opmerkzaamheid waarmede wij ontvangen waren.

Het scheen dat het onderhoud van den schrijver met Dewa Manggis en Madé Paséh niet zonder uitwerking was gebleven; althans te half vijf verschenen eenige aanzienlijke personen, door den vorst afgezonden, om ons naar de Poeri te begeleiden. Toen wij in de nabijheid van het vorstelijk verblijf gekomen waren, begon de Gamelan te spelen en werden een aantal kanon- en geweerschoten gelost. Op het voorplein kwam ons de jongere broeder van den vorst te gemoet en begeleidde ons naar de pendopo, waar Zijne Doorluchtigheid Dewa Manggis te midden van eenige Pedanda's op eene bali-bali gezeten was. Hij gunde mij den tijd niet om hem naar behooren te groeten, maar riep mij reeds van verre toe: «ga zitten, mijnheer!» De brieven werden op de gewone wijze overhandigd. Mas Ardjo Semito moest ze lezen, vermits er in het gansche rijk van Gijanjar niemand gevonden wordt, die zich daartoe in staat gevoelt. Daar Dewa Manggis geen woord Maleisch verstaat, moest de inhoud der brieven, nadat ze gelezen waren, nog woord voor woord vertolkt worden. Met één en ander verliep minstens een half uur, waarna Dewa Manggis het woord opvatte en mij vroeg, of ik het niet op mij wilde nemen Z. Exc. den Gouverneur-Generaal te bedanken voor de ontvangen kennisgeving en hem tevens de verzekering aan te bieden van 's vorsten onveranderlijke verknochtheid en goede gezindheid jegens het Gouvernement; dat hij de vriendschap van het Gouvernement op hoogen prijs stelde en dat het steeds zijn streven zou blijven zich die vriendschap waardig te maken.

Hij verklaarde mij vervolgens dat het hem leed had gedaan te moeten vernemen, dat ik reeds den volgenden ochtend dacht te vertrekken, te

---

[1]) Dit is de Dewa Manggis die in 1853 of 1854 aan het bestuur kwam, en van wien melding is gemaakt in de noot op bl. 378 van Jg. 1868, Dl. II. P. J. V.

meer omdat hij van goeder hand wist, dat ik bij de overige vorsten een paar dagen had doorgebracht; dat hij mij derhalve minzaam verzocht mijn plan te wijzigen en ook hem het genoegen te schenken van minstens nog twee dagen te Gijanjar door te brengen. Hierop antwoordde ik dat het aanvankelijk mijn voornemen was geweest ook te Gijanjar twee à drie dagen te vertoeven, maar dat ik door de minder gulle ontvangst dan ik elders had genoten, tot andere gedachten was gebracht; want dat ik niet gaarne een vorst tot overlast wilde zijn, die, althans schijnbaar, blijken had gegeven van niet zeer met onze komst ingenomen te zijn of ons voor personen te houden van wie niet veel notitie behoefde genomen te worden. Maar nauwelijks had ik mijne rede geëindigd, of meer dan tien stemmen verhieven zich om voor den vorst vergeving te vragen, en te verklaren dat het geenszins zijne bedoeling geweest was ons onheusch te ontvangen, maar dat integendeel Dewa Manggis alles zou willen doen om ons het verblijf ten zijnent zoo aangenaam mogelijk te maken, en mij vriendelijk en dringend verzocht, mijn vertrek nog een paar dagen te willen uitstellen. Ik nam de uitnoodiging aan, sprak nog over eenige onbelangrijke zaken en nam daarna afscheid.

Inmiddels was in eene der afdeelingen van het paleis een verblijf voor ons in orde gebracht, waarheen men ons thans geleidde, en van dit oogenblik af was ons verblijf te Gijanjar, dat drie dagen duurde, eene aaneenschakeling van feesten en spelen. Van den vroegen morgen tot laat in den nacht wisselden Gamboeh-, Tandak-, Baroeng- [1]) en Wajangspel elkander onophoudelijk af. Van onderscheidene kleine vorsten kregen wij uitnoodigingen, maar wegens het regenachtige weder konden wij daaraan geen gevolg geven. Alleen bezochten wij de in de nabijheid van Gijanjar wonende Radja's van Bĕbitra en Sĕronggo, en wij werden door deze jeugdige Dewa's met de meeste heuschheid ontvangen.

7 *Juli*. De thermometer teekende des morgens te 7 ure 74°, des middags 76°, 's namiddags te 4 ure 75° en des nachts te 11 ure 74°. De lucht was den ganschen dag betrokken, terwijl er van tijd tot tijd een fijne stofregen viel. Men deelde ons mede dat men hier reeds tien dagen lang zulk weêr had, tot groote schade van hen wier rijst moest gesneden worden.

Wij bezichtigden dien morgen het binnenste van de Poeri en de Roemah Dewa. Ofsshoon de Poeri niet meer belangwekkends opleverde dan de andere Balische vorstenverblijven, was het toch zichtbaar dat aan den opbouw meer zorg en moeite besteed was. De ringmuur is gedeeltelijk van paras en gedeeltelijk van gebakken steenen opgetrokken en op afstanden van 7 à 8 ellen door conterforten versterkt, die allen met beeld- en lofwerk versierd zijn. De muur prijkt met een kroonlijst, die naar de boven-

---

[1]) Vertooning van nagemaakte wilde beesten of gedrochten. P. J. V.

zijde piramidaalswijze uitloopt en, als het ware, als het dak van den muur kan aangemerkt worden. Ook de poorten zijn fraaier dan die, welke aan de paleizen van de vorsten der Wésja-kaste zijn aangebracht. Deze poorten, die ook te Kloengkoeng en Bangli worden aangetroffen, zijn in denzelfden geest als die van de Roemah's Dewa en loopen even spitsvormig toe.

Het plein binnen den muur is in verschillende afdeelingen verdeeld, waarin slechts nietswaardige pendopo's en slaapvertrekken te zien zijn. Van de vele gemakken, de Chineesche bruggetjes, de kiosken, de vijvers en de beter aangelegde tuinen, waarvan de hoogleeraar Lauts in zijn werk «Bali en de Balineezen» gewaagt, zag ik geen spoor, of men moest daartoe willen brengen het zoogenaamde arsenaal, eene open loods van 30 voet lengte en 15 voet breedte, waaromheen eene gracht is van met parassteenen bekleede oevers, of het 14 voet boven den beganen grond staande gebouw dat tegen den ringmuur leunt, en dient om aan de prinsessen en andere vrouwen eene zitplaats aan te bieden, wanneer er buiten het paleis festiviteiten plaats hebben. De Roemah Dewa verdient niet de minste aandacht en van tuinen is niets hoegenaamd te bespeuren.

De desa Gijanjar, eertijds Grija hanjar (nieuw huis [1]) genaamd, is zeer goed aangelegd en met breede straten doorsneden. De straat aan de zuidzijde van het paleis wordt door vele Chineezen bewoond, die in den kleinhandel een middel van bestaan zoeken. Het geheele landschap Gijanjar telt 100 Chineezen, waarvan Mo Ping de voornaamste handelaar en bandar [2]) van Lĕbé is.

Gijanjar wordt in 19 deelen verdeeld, waarvan de poenggawa's in de onderstaande desa's verblijf houden: 1. Negara, 2. Plijata, 3. Soekawati, 4. Bĕlah Batoeh, 5. Batoe Boelan, 6. Seronggo, 7. Bebitra, 8. Sijangan, 9. Hapoewan, 10. Tegal lalang, 11. Tampak Siring, 12. Njalijan, 13. Bandjar Rangkan, 14. Habjan Basé, 15. Tĕlikoep, 16. Bedoeloe, 17. Sienga padoe, 18. Sidan en 19. Mas. Deze negentien districten bevaten te zamen 3810 pengajah's, dat zijn personen die van den vorst eèn stuk sawahgrond ter grootte van 1 tenah zaaipadi ieder ontvangen, en daarvoor aan landrente 250 duiten en 1 tenah padi ter zwaarte van 45 katti's betalen.

Ongeveer zes maanden vóór ons bezoek had te Gijanjar een groot volksfeest plaats gehad, bij welke gelegenheid de vorst eene belasting van één vechthaan voor elke honderd personen van het mannelijk geslacht aan de bevolking had opgelegd. Het getal hanen dat opgebracht werd, bedroeg

---

[1]) Vgl. Jg. 1868, Deel II, bl. 405, waar verkeerdelijk „hangar" is gedrukt.
P. J. V.

[2]) *Bandars* heeten op Bali en Lombok bevoorrechte handelaars of opkoopers, doorgaans Chineezen of Boegineezen, door wier tusschenkomst alleen de handel met het buitenland gedreven wordt. P. J. V.

400, waaruit volgt dat er in het rijk 40,000 personen van het mannelijk geslacht moeten wezen, zoodat men, voor het vrouwelijk geslacht een gelijk getal aannemende, tot een cijfer komt van 80,000 zielen of 16000 huisgezinnen. Onder de hoofden dier huisgezinnen zou men, volgens de mij gedane opgaven, tellen: 500 Brahmanen, 1000 Ksatrijas, 2000 Wésja's en 12500 Soedra's.

De grond is eigendom van den vorst; de vele particuliere gronden zijn door hem òf verkocht òf weggeschonken. Uit zijn uitgestrekte landerijen heeft de vorst zijne voornaamste inkomsten. De poenggawa's krijgen bij hunne benoeming eene zekere uitgestrektheid gronds in bruikleen. Voor 't overige trekken zij, even als de pembekels, hunne inkomsten uit de hanengevechten en dobbelspelen, uit de boeten en uit de heffingen op de handelsartikelen welke hunne woonplaatsen passeeren.

Het rijk Gijanjar telt ongeveer 300 desa's, waarvan 30 van 100 tot 200, en de overige 270 gemiddeld van 40 tot 45 huisgezinnen bevatten. Als voorbeeld kan strekken het landschap Tampak Siring, dat in 9 desa's 642 huisgezinnen bevat, welke aldus verdeeld zijn: Boekit 50, Tampak Siring 300, Manoek kaja 100, Koeloep 30, Batan njamboe, Pemantjiengan en Manik tawang 125, Hapoeh 30 en Kembang koening 7 huisgezinnen.

De leer van Mohammed is niet verder doorgedrongen dan Kĕtèwèl. Behalve de Chineezen zijn er in dit rijk geene Oostersche vreemdelingen.

De rechtspleging komt nagenoeg overeen met die te Boeleleng in zwang. Men schijnt echter hier strengere straffen op te leggen. Zoo werd onder andere gedurende ons verblijf alhier een jonge Brahmaan uit de desa Salijan in zee verdronken, omdat hij het gouden bekleedsel van eene der vorstelijke lansen had ontvreemd. Het goud kwam terecht en had eene waarde van 2 pekoe's = *f* 5.

Des namiddags brachten wij den vorst een tweede bezoek. Het gesprek liep over de verwikkelingen tusschen hem en de naburige rijken Kloengkoeng, Badoeng, Mengoeï en Bangli. Vooral hinderde het hem dat de Dewa Agong, met wien hij vroeger steeds in de beste verstandhouding leefde, zich zonder gewichtige redenen vijandig tegen hem betoonde en hem beoorloogde. Reeds drie malen had hij een bode naar Kloengkoeng gezonden met een brief aan den Dewa Agong, waarbij hij hem dringend verzocht de redenen op te geven die hem hadden genoopt de oude vriendschapsbetrekkingen met Gijanjar te verbreken; doch op geen dezer brieven had hij eenig antwoord bekomen.

Hij erkende echter dat de Dewa Agong zelf geene schuld had; maar hij was jong en liet zich door slechte raadslieden leiden. De oorzaak van al het kwaad was Ngoerah Kassiman, die reeds was begonnen langs de grenzen versterkingen op te werpen en de communicatie met Gijanjar te stremmen, vóórdat nog de Dewa Agong tot zulke maatregelen was overgegaan. Eerst

na het huwelijk van den Dewa Agong met de nicht van Kassiman en dochter van Goesti Ngoerah Djambé van Dèn Pasar was deze er toe overgegaan hem den oorlog te verklaren, en Dewa Manggis was innig overtuigd, dat dit op aansporing van Kassiman geschied was. Het was zijn vurige wensch dat de Dewa Agong tot nadenken mocht komen en de vrede spoedig mocht hersteld worden.

Met Mengoeï leefde Dewa Manggis, zoo hij zeide, op den besten voet, ofschoon oogenschijnlijk beide staten vijandig tegen elkander overstonden. Als getrouwe dienares van Kloengkoeng kon de vorstin van Mengoeï niet anders handelen; dat zij echter met den vorst van Gijanjar inderdaad op goeden voet stond, bewees de omstandigheid dat zij nog geene drie dagen geleden een zendeling tot hem had afgevaardigd, met bericht, dat zij, in overleg met Karang Asem, andermaal pogingen bij den Dewa Agong had aangewend om hem te bewegen alle vijandschap ter zijde te stellen en een oprechten vrede met Gijanjar te sluiten. Een aanzoek door den vorst van Tabanan bij hem gedaan, om zich met dat rijkje tegen Mengoei te verbinden en dus dat landschap van verschillende zijden te bestoken, had hij met verontwaardiging van de hand gewezen.

Aangaande Bangli had Dewa Manggis weinig te zeggen, wel overtuigd dat de vorst van dat rijk (wien hij het landschap Tampak Siring had ontnomen) al te verbitterd op hem was, en hij, wat hij ook doen mocht, de goede gezindheid van Dewa Gedé Tangkĕban nooit zou kunnen herwinnen. De haat van Bangli tegen Gijanjar was te groot, dan dat die ooit in welgemeende vriendschap zou kunnen veranderen.

8 *Juli.* De thermometer teekende des morgens te 6 ure 72°, des middags 77°, des namiddags te 4 ure 76° en des avonds te 8 ure 75°. Ook dezen dag liet zich de zon niet zien en hadden wij van tijd tot tijd regenbuien.

Des avonds kwam de vertrouweling van Dewa Manggis, Pembekel Madé Paséh, ons nog een bezoek brengen. Onder meer andere zaken sprak hij mij van den verboden omgang dien de vorst, naar men zeide, met eene vrouw uit de kaste der Brahmanen had gehad, en verhaalde mij daarvan het volgende:

Dewa Manggis was ziek geworden en riep de hulp in van zijnen Goeroe Loka, den Pedanda Ketoet Kĕkĕran. Maanden lang bleef hij onder behandeling van dezen priester, zonder dat de toegediende geneesmiddelen eenige beterschap te weeg brachten. Hierdoor gemelijk en wanhopend geworden, wierp hij de schuld op zijnen geneesheer en beweerde dat die hem verkeerde of slecht werkende middelen had toegediend, waarom hij besloot Pedanda Kekeran voor zijne medicijnen te bedanken en de hulp van eenen anderen meer bekwamen Balian in te roepen. Deze vond hij bij den 60jarigen Pedanda Ketoet Kĕmĕnoe, die hem in zeer korten tijd radicaal genas. Het was niet meer dan natuurlijk dat Dewa Manggis zijne dankbaarheid voor de liefde-

rijke en zorgvolle behandeling die hij van den grijzen Pedanda genoten had, beloonde door hem in plaats van Ketoet Kekeran tot huispriester aan te stellen.

Pedanda Ketoet Kekeran vond zich door deze bejegening dermate beleedigd, dat hij niet langer in het Gijanjarsche verkoos te blijven en met zijne familie naar Kloengkoeng trok. Daar verspreide hij allerlei kwade geruchten en verhaalde onder andere aan de Dewa Agong Estri, dat hij de plaats voor Pedanda Ketoet Kemenoe had moeten ruimen, omdat Dewa Manggis verboden omgang met diens echtgenoote had.

De Dewa Agong veinsde aan deze ten eenenmale leugenachtige verhalen van Ketoet Kekeran geloof te slaan en vond daarin het sedert lang gezochte voorwendsel, om Gijanjar den oorlog aan te doen, ofschoon èn de Dewa Agong èn de Dewa Agong Estri, zijne moei, zeer wel wisten dat het door Pedanda Ketoet Kekeran in omloop gebrachte gerucht niets dan vuigen laster inhield, en het schier aan de onmogelijkheid grensde dat Dewa Manggis met de 56jarige vrouw van Pedanda Ketoet Kemenoe eenigen minnehandel hebben kon. Pedanda Ketoet Kekeran had zich door deze laakbare en schandelijke handelwijze de minachting van alle weldenkenden in Gijanjar op den hals gehaald, en de toegang tot het rijk was hem voor den vervolge geheel ontzegd.

Madé Paséh zeide verder, dat hij van goeder hand wist dat de Dewa Agong zeer gaarne vrede met Gijanjar zou willen sluiten, maar alleen door valsche schaamte tegenover Kassiman werd teruggehouden. De Dewa Agong, voegde hij er ten slotte bij, moest maar trouwen met de dochter van Dewa Manggis, dan zou de vijandschap tusschen beide vorsten voor goed een einde nemen.

Ten opzichte van Bangli zeide Madé Paséh, dat Dewa Manggis, hoe gaarne hij ook aan het te dien aanzien uitgedrukte verlangen van het Gouvernement zou wenschen te voldoen, toch nooit tot de teruggave van Tampak Siring zou kunnen overgaan, omdat hij eenmaal de bescherming van dat landschap had op zich genomen, en hij der bevolking plechtig had gezworen, dat hij haar te allen tijde tegen Bangli zou bijstaan. Zonder meineedig te worden zou hij derhalve van dat landschap geen afstand kunnen doen, waarbij nog kwam dat hij de innige overtuiging in zich omdroeg, dat daardoor de verhouding tusschen beide vorsten niet beter zou worden en Dewa Tangkeban, in weêrwil van deze concessie, hem even vijandig zou blijven.

Ik kan hier nog bijvoegen dat door den moord, niet lang na mijne afreize van Gijanjar aan Tjokorda Madé Tandjong, neef van Dewa Tangkeban, gepleegd, de breuk tusschen beide staten meer dan ooit onheelbaar geworden is.

(Wordt vervolgd.)

ETYMOLOGISCHE MEDEDEELINGEN.

I.

In dit Tijdschrift (2e deel van den jaargang 1869, bl. 226 volgg.) werd door den heer A. B. Cohen Stuart de Maleisch-Javaansche uitdrukking *astaga-pĕrlah* verklaard door het Arabische *astaghfiroe'llâha*, dat eene in den Islam zeer bekende gebedsformule is, beteekenende *ik vraag Allah om vergiffenis.* Aan deze verklaring schonk ook prof. Veth de voorkeur boven eene andere vroeger door hem zelven gegeven afleiding, volgens welke dit *astaga-pĕrlah* uit het Arabische *istighfâra'llâhi* ontstaan was, — tot verontschuldiging van zijn vorig gevoelen zich beroepende op een anderen vorm *istaghafar*, waarmede werkelijk de Arabische infinitief *istighfâr* zou bedoeld zijn. — Zoowel tegen deze laatste bewering als tegen de beide eerstgenoemde afleidingen heb ik bedenkingen, welke ik gaarne, tegelijk met mijne verklaring dezer termen, aan het oordeel van deskundigen onderwerp.

Wat dan vooreerst den Arabischen infinitief *istighfâr* betreft, deze wordt in het Javaansch *istipar* uitgesproken (zie *Gericke*, *Javaansch Woordenboek*, bl. 38), en zou ook wel tot *istígipar*, maar niet licht, blijkens den aangewezen klemtoon, tot *istágapar* kunnen verbasterd worden. Daarom vermoed ik veeleer dat bovenvermeld *istaghafar* (voorkomende in Grambergs *Madjapahit*) ontstaan is uit den Arabischen imperatief *istaghfir*, beteekenende *vraag om vergiffenis*, — een uitroep die niet slechts in den Koran meermalen voorkomt, maar ook nog tegenwoordig veel gebruikt wordt. Zoo noemt bijvoorbeeld de bekende Petersburgsche professor Sjeich Mohammad 'Aiyâd et-Tantâwî, in zijn *Traité de la langue arabe vulgaire*, onder de meest gewone formules, nevens *alhamdo lillâhi* en *a'oêdzo billâhi*, ook (bl. 101) «Demande pardon *Istaghfir.*» Dit *istaghfir* namelijk wordt in het Javaansch en Maleisch *istágapir* uitgesproken, — een vorm die gemakkelijk tot *istagafir*, en zoo tot *istagafar* of *istaghafar* kon ontaarden.

Hecht men aan dit *istágapir* de partikel *lah*, die in het Maleisch veelal achter den imperatief geplaatst wordt, dan verkrijgt men *istágapirlah*, hetgeen in vorm bijna gelijk is aan de uitdrukking *istágapĕrlah*, voorkomende bij *Pijnappel, Maleisch Woordenboek*, bl. 238.

Voorts in aanmerking nemende dat Maleiers en Javanen den klinker van de eerste lettergreep in zulk een lang woord steeds kort uitspreken, en zoo doende *istagapirlah* onwillekeurig tot *ăstágapirlah* kunnen vervormen, houd ik ook het bovengenoemde *astaga-pĕrlah* slechts voor eene verbastering van ditzelfde Arabische *istaghfir* met dezelfde bijvoeging van de Maleische partikel *lah*. — Evenals in het Maleisch, kan ook in het Javaansch zulk eene Arabisch-Maleische samenstelling in gebruik zijn; het moge eenigszins bedenkelijk schijnen, maar is toch volstrekt niet onmogelijk, daar oorspronkelijk immers de Islam, en daarmede het Arabisch element, vooral door Maleischen invloed op Java is overgeplant. — Zoo is bijvoorbeeld het Javaansche *hariaja*, — ook *riaja* en *rijaja* genoemd, — uit het Maleische *hari raja* verbasterd, zooals reeds sinds lang in dit Tijdschrift werd opgemerkt. Dat deze afleiding werkelijk goed is, blijkt duidelijk uit de *Oendang² mandirikan Imâm Chatîb* (ed. Batavia, bl. 9), waar zoowel van de *hari raja ramĕlan* als van de *hari raja hadji* gesproken wordt, wat dus geheel overeenkomt met het gebruik van dit woord in het Javaansch (zie *Gericke*, bl. 130). Het als Krama-woord veelal gebruikte *riadi* of *riaden* (zie *Supplement van R. en M.*, bl. 85), schijnt *hari adi* te zijn, eene vertaling van *hari raja*. — Over dezen Maleischen invloed zal ik later, in de zevende mededeeling, nog nader spreken. Op dien invloed doelde ook Dr. Homan (*Handleiding tot de kennis van 't Bàtav. Maleisch*, bl. 65).

Tegen het gevoelen echter van de heeren Stuart en Veth, die de laatste lettergreep van *astaga-pĕrlah* blijkbaar niet voor de Maleische imperatiefpartikel, maar voor eene afkorting van het woord *Allah* houden, pleit de eigenaardige wijze waarop, volgens Stuarts Javaanschen zegsman, deze afkorting wordt uitgesproken, namelijk *loh* (zie t. a. p. bl. 228), — eene bijzonderheid, die ook door den bekenden Abdollah van Singapoera gedurende zijne reizen hier en daar werd opgemerkt [1]). Hierbij komt nog dat in het Arabisch het woord *istaghfir* met het woord *Allah* verbonden tot *istaghfiri' llâha* vervormd wordt, wat in het Javaansch en Maleisch *istágapíriloh* of *istágapírilah* zou klinken, — eene uitspraak waarin men niet licht ons *astaga-pĕrlah* kan herkennen.

---

[1]) Zie zijn *Reisverhaal*, ed. Pijnappel, bl. 43: „Maka kata kita *Allah* katanja *Alloh*" en bl. 88: „Kata Malajoe *Allah* maka katanja *Alloh*". — Geen wonder dat hem deze uitspraak trof, daar zij zoo doende waarschijnlijk hem ook *Abdallòh* zullen genoemd hebben.

Deze redenen nopen mij dus om zoowel *astaga-pĕrlah* en het daaruit verkorte *astaga,* als *istágapĕrlah* en het hybridische *istaghafar* van den Arabischen imperatief *istaghfir* af te leiden, en de vertalingen *God beware ons* (bij Stuart, bl. 226) en *God vergeve mij* (bij *Pijnappel, Maleisch Woordenb.*, bl. 238) te veranderen in: *vraag (Allah) om vergiffenis*, — dezen echt Arabischen uitroep, waarvan waarschijnlijk ook de zoo even genoemde gebedsformule *astaghfiroe'llâha* afkomstig is.

Dat tegenwoordig ook deze gebedsformule, — volgens den heer Stuart in het Javaansch als *astágapiroeloh* uitgesproken, — evenzeer als het oudere *istágapĕrlah*, gebruikt wordt om verbazing uit te drukken, blijkt mij niet slechts uit de door den heer Stuart vermelde woorden van den door hem geraadpleegden Javaan (zie aldaar, bl. 228), maar tevens uit eene plaats van de *Tjakap² rampai²* van Von de Wall, I, bl. 14, waar dit *astaghfiroe' llâha* in dezelfde beteekenis voorkomt; volgens de daar gebezigde transscriptie leze men aldaar (bl. 15) *astarfiroe' 'llāh* in plaats van het onbestaanbare *istarfaroe' 'llāh.*

II.

Ook omtrent het daar ter plaatse (bl. 228—230) door dezelfde heeren behandelde *mĕrbot* wil ik hier mijne meening te kennen geven.

Prof. Veth vergelijkt dit woord met het Fransche *marabout.* Hij leidt dit niet af van den Arabischen vorm *marboêt*, zooals de heer Stuart voorstelde, maar houdt het voor eene verbastering van het Arabische *morâbit*, omdat alleen deze vorm in Noord-Afrika gebruikelijk zou zijn (zie bl. 230).

Omdat echter in de betrekkelijk oude Arabische oorkonden, die ons bekend zijn, slechts de vorm *morâbit* voorkomt, acht ik het nog niet onmogelijk dat — althans in lateren tijd — ook de vorm *marboêt* in dezelfde beteekenis gebruikt werd. Dit vermoeden wordt eenigermate bevestigd door eene plaats in de *Dictionnaire français-arabe* van J. J. Marcel (2e druk, bl. 501), waar het Fransche woord *santon*, dat in beteekenis ten deele met *marabout* overeenkomt, vertaald is door مربوط *meraboutt* (sic). Ook in de *Dictionnaire arabe* van Kazimirsky wordt het Arabische *marboêt* opgegeven in de beteekenis van *marabout.* Daarom komt het mij niet zoo geheel onaannemelijk voor, het Fransche *marăbout* (de tweede *a* is kort), hoewel in tegenspraak met meerdere geachte autoriteiten, voor het Arabische participium passivum *marboêt* te houden.

Doch hoe dit ook zij, het Javaansche *mĕrbot* kan, mijns inziens, geene verbastering van het Arabische *morâbit* zijn; want bij overname van dergelijke Arabische woorden in het Javaansch, blijft zoowel klemtoon als vocalisatie behouden; zoo wordt bijvoorbeeld het Arabische *monâfik* in *moenápek* (*Gericke, Jav. woordb.*, bl. 585), *mosâfir* in *moesápir* veranderd (id. bl.

609). Voorbeelden van uitzonderingen op dezen regel zijn mij niet bekend. Daarom stel ik, met den heer Stuart, dat althans dit *merbot* uit het Arabische *marboêt* is afgeleid. Ook de deswegens geraadpleegde Javaan (t. a. p. bl. 228) en Gericke (in v.) zeggen dat dit woord het Arabische *marboêt* is. Men vergelijke ook *Rigg*, *Soend. woordb.* in v. *merebot*. — Wel schijnt deze afleiding eenigszins onraadzaam, omdat volgens een anderen regel, waarop ik evenzeer nog geene uitzondering vond, de lange *oe*-klank van dergelijke Arabische vormen in het Javaansch onveranderd blijft; — doch hiertegen merk ik op, dat dit *merbot* misschien niet rechtstreeks uit het Arabisch in het Javaansch is overgenomen; [1]) — òf, daar dit niet is gebleken, vermoed ik liever dat de ò-klank opzettelijk door de Javanen in dit woord wordt uitgesproken, om het duidelijk te onderscheiden van het reeds in hunne taal bestaande *merboet* dat eene geheel andere beteekenis heeft (zie *Gericke*, bl. 600).

Om voorts gemakkelijk te doen begrijpen hoe met dit Arabische *marboêt* een *moskee-beambte* kan bedoeld zijn, wijs ik op het van denzelfden stam afgeleide Arabische substantief *râbita* dat, eigenlijk *verbindende*, ook eene *moskee buiten de stad* beteekent (zie *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, 2e druk, bl. 328). Volgens dit gebruik van het woord in het Arabisch, *verbindt* dus de *râbita* eene gemeente, evenals de *djâmi'* eene gemeente *verzamelt;* met dit onderscheid, dat de *djâmi*, evenals ons *kathedraal*, eene aanzienlijke gemeente in eene drukbewoonde stad onderstelt, terwijl de *râbita* eene moskee aanduidt van eene buitengemeente, wier leden op grooteren afstand van elkander wonen.

Waarschijnlijk kon men in dergelijke ver uiteen verspreide gemeenten niet volstaan met de gewone *oproeping* tot het gebed [2]), zoodat, wegens de grootere afstanden, bij zulk eene *râbita* noodzakelijk een *bedoeg* vereischt werd, waarbij dan een afzonderlijke *trommelslager* werd aangesteld, die, als bediende van eene *râbita*, zeer eigenaardig *marboêt* kon genoemd worden. De vaste beteekenis althans die de uit dezen vorm *marboêt* verbasterde woorden *marbot*, *merbot* en *merebot* verkregen hebben, is: een *moskee-bediende* die o. a. ook *den bidtijd moet te kennen geven door te*

---

[1]) Op die wijs zou ik tevens begrijpen waarom Dr. Van der Tuuk (*Handleiding tot de kennis van 't Batav. Maleisch*, bl. 79a) het afleidt van *marbot*, dat immers geen Arabisch woord is?

[2]) Chardin zegt in zijne *Voyages en Perse* (ed. 1711 Amsterdam, deel VII, bl. 253) dat, wanneer twaalf of meer mannen gezamenlijk aldus roepen, men hen bij helder weêr op 1500 à 1800 pas afstands kan hooren; maar dat op slechts enkele groote plaatsen bij buitengewone gelegenheden door zooveel roepers het gebed aangekondigd wordt, terwijl gewoonlijk niet meer dan één hiertoe is aangesteld.

slaan op de *bědoeg*. (Zóó volgens Stuart, Gericke, Rigg en van der Tuuk in de vroeger aangehaalde plaatsen.)

Het is overigens bekend dat op last van Mohammad den profeet, in den eersten tijd van zijn verblijf te Madînah, op een soortgelijk instrument, de *nâkoês*, werd geslagen, telkens als de gemeente moest bijeenkomen tot het gebed; maar dat weldra, op raad van Omar, deze gewoonte, als navolging der daar wonende Christenen, vervangen werd door het later zoo algemeen gebruikelijke roepen der *Moaddzins*. Vergelijk *Sprenger*, *Das Leben und die Lehre des Mohammad*, III, bl. 52 en 53, met *Bochârî*, *Kitâb al-djâmi'*, ed. Krehl, I, bl. 160 en 161.

III.

Onder het bespreken van het woord *měrbot* gaf prof. Veth (t. a. p. bl. 230) terloops te kennen dat hij het Javaansche *modin* van het Arabische *moaddzin* meent te moeten afleiden, en niet van den Arabischen vorm *mo'dzin* (particip. activ. formae IV) omdat het hem niet bleek dat deze vorm «werkelijk in de vereischte beteekenis in gebruik» is. Ook Gericke (in v.) schijnt hieraan getwijfeld te hebben, want hij gaf beide Arabische vormen aan, terwijl toch slechts één daarvan kan bedoeld zijn. Daarom acht ik het niet overbodig de aandacht te vestigen op eene in dit opzicht zeer merkwaardige plaats van het bekende Perzische woordenboek *Borhân*, van *Tibrîzî* waar uitdrukkelijk gezegd wordt (zie *Vullers*, *Lexic. Persic.* II, bl. 1225): *mo'dzin*, *moaddzin*, *az bâb if'âl wataf'îl*, dat is: «*mo'dzin* en *moaddzin*, van den vierden en den tweeden vorm»; de daarbij gegevene verklaring: *ânki bângi namâz dehd* (letterlijk *die welke het gebedsgeroep geeft*) leert ons dus dat zoowel de vorm *mo'dzin* als *moaddzin* «werkelijk in de vereischte beteekenis in gebruik» is, maar tevens, — wat tot nu toe door niemand schijnt opgemerkt te zijn, — dat het Maleische *bang* in de beteekenis van *gebeds-oproeping* (waarvoor de Javanen *adan*, d. i. het Arabische *adzân* gebruiken) niets dan het Perzische *bâng* is, dat in het algemeen *geroep* beteekent, en in den zin van *adzân* meestal *bângi Allâh* (Godsgeroep) of *bângi namâz* (gebeds-geroep) heet. Zie *Vullers*, I, bl. 185. — (In verband hiermede merk ik op, dat ook het Perzische *âbdast* in het Javaansch werd overgenomen, waar het *abdas* wordt uitgesproken, en voorkomt in dezelfde beteekenis van *de voorgeschrevene wassching vóór het gebed*. Zie *Gericke* in v.)

De opgaaf van prof. Pijnappel (*Maleisch Woordenboek*, bl. 35) dat dit Maleische *bang* «klanknabootsend van de slagen op de *bědoek*» zou zijn, schijnt mij onjuist; ten eerste toch vermoed ik dat het slaan op de *bědoeg* een doffer klank veroorzaakt dan door het woord *bang* wordt uitgedrukt; en ten tweede pleit hiertegen eene plaats uit een Moslimsch wetboek, *aç-*

Çirâto'l-mostakîm genaamd (zie *Roorda van Eysinga*, *Handboek der Land- en Volkenkunde* enz., IIIe boek, I^e deel, bl. 417) waar gezegd wordt: «Het roepen tot het gebed heet *Bang*, en moet in het Arabisch geschieden.»

Om dan tot het Javaansche *modin* terug te keeren, dit kan niet ontstaan zijn uit het Arabische *moaddzin*, daar deze vorm in het Javaansch *moeádin*, *moewádin*, *mĕwádin* of *madin* zou moeten klinken; zoo wordt bijvoorbeeld het Arabische *moallif* in het Javaansch tot *moeálip*, en *mo'allim* tot *malim* verbasterd. — Men kan zich in dit geval ook niet beroepen op de samensmelting der klinkers *ao* en *oa* tot een enkele *o*, evenals in *sa-omah* en *ajo-an* tot *somah* en *ajon*, daar deze in het Javaansch slechts toepasselijk is bij aanhechting van voor- of achtervoegsels. (Zie *Roorda*, *Jav. Gramm.* bl. 60). Daarom moet men dit Javaansche *modin* ongetwijfeld van het Arabische *mo'dzin* afleiden.

Wat eindelijk de ambtsplichten van den Javaanschen *modin* betreft, deze zijn als vanzelf eenigermate gewijzigd; want veel kerkdienst heeft hij niet te verrichten, daar de Javanen over 't algemeen niet naar de moskee gaan om te bidden, [1]) en de bidtijd buitendien door den *mĕrbot* wordt te kennen gegeven; de *modin* had dus tijd in overvloed om zijnen werkkring uit te breiden; daaraan schrijf ik het dan ook toe, dat hij meermalen als *voorganger in de langgar* optreedt. Zie *Jansz*, *Vervolg op Gerickes Jav. woordenb.* in v. *modin*.

IV.

Op eene andere plaats in dit Tijdschrift (2^e deel van den jaargang 1868, bl. 429) heeft prof. Veth over het Maleische *bang* in de beteekenis van *hennep* gesproken, en tevens aangetoond dat dit woord het Perzische *bang* is. Uit het daaromtrent gezegde schijnt te blijken dat dit *bang* juist hetzelfde beteekent als het Arabische *hasjîsj*. Dat dit echter niet het geval is, en het met *bang* gelijkluidende Arabische *bandj* eenigermate althans van *hasjîsj* verschilt, blijkt duidelijk uit de volgende plaats van *Lane*, *Modern Egyptians* (ed. 1846), III, bl. 33: «The Fédáweejeh being almost always «described in this work» (nl. dat van De Sacy) «as making use of *beng* (a «term applied to hemp, and also to henbane, which, in the present day, «is often mixed with *hasheesh*) to make a formidable enemy or rival their

---

[1]) Zoo luiden nagenoeg eenstemmig alle daaromtrent ingewonnen berichten van op Java wonende Europeanen. De enkele uitzonderingen hiervan opgegeven, zooals in de *Reizen van Raden Mas Arjo Poerwo Lelono*, waar bijv. op bl. 65 gezegd wordt: „op elken bidtijd (*wektoe*) ging ik mee bidden in de *Masdjid*." en andere dergelijke plaatsen pleiten niet tegen, maar bewijzen veeleer de juistheid van den aangeduiden regel.

«prisoner, by disguising themselves, inviting him to eat, putting the drug «into his food or drink, and thus causing him speedily to fall into a deep «sleep, so that they were able to bind him at their leisure, and convey «him whither they would.» Immers hier wordt gezegd dat *bandj* of *bendj* (want deze vorm wordt hier met *beng* bedoeld) vermengd wordt met *hasjîsj*.

In de *Histoire des Mongols* van Quatremère (fol. 126) zijn eene menigte plaatsen geciteerd, waar over de *bandj* gehandeld wordt. Een paar namen voor verschillende toebereidingen van de *hasjîsj* kan men vinden bij *Lane*, t. a. p., II, bl. 169 en 170. Ook teekende ik uit Lane's vertaling van de 1001 Nacht aan: «*bandj* pl. coptic. *nibandj* = *Nepenthe* apud Homerum.»

Wat eindelijk het woord *gĕndjé* betreft, dat de Javanen voor *bang* in de beteekenis van *hennep* gebruiken, hierover zegt de heer Jansz, in zijn *Vervolg op Gerickes woordb.*, bl. 384: «*gĕndjé* of *gindjé*, volgens den Catalogus «van den Plantentuin te Buitenzorg en Dr. F. A. C. Waitz, de *hennep*, «*Cannabis sativa L.* De bladen worden ook op Java gerookt, en van de «vrucht wordt een bedwelmende olie gemaakt.»

V.

Hier zal ik de afleiding van eenige Javaansche woorden uit het Arabisch bespreken, voor zoover die namelijk tot nu toe òf verkeerd was opgegeven, òf in het geheel nog niet vermeld werd.

1°. Het Javaansche *alat* in de beteekenis van *fout*, *misslag*, is niet het Arabische *ghallat* van den stam *ghalla*, zooals in het *Supplement van R. en M.* werd opgegeven, maar *ghalat* van den stam *ghalita*.

2°. Het Javaansche *kĕsĕl*, volgens Gericke *vermoeid*, *afgemat*, zal wel evenzeer het Arabische *kasil* zijn, dat volgens Kazimirsky *paresseux*, *fainéant* beteekent, — als het Javaansche *dĕrĕs* in de beteekenis van *lees-oefening* uit het Arabische *dars* of *daras* is ontstaan. Zie *Gericke*, in v.

3°. Het Javaansche *tap* met de daarvan afgeleide vormen *atap*, *trap*, *atrap*, *ĕtrap* en *tatrap* zijn, evenals de vorm *sap* en afgeleide, ontstaan uit het Arabische woord *çaff*, dat *rij*, *reeks*, *orde*, *regeling* beteekent.

4°. Het Javaansche *loka* in de beteekenis van *de verschijning der zon boven de kim* (Gericke in v.) is het Arabische *dhohâ*, door Kazimirsky vertaald met: «*heure du jour où le soleil est déjà élevé sur l'horizon*, *mati-«née avancée.*» Als voorbeelden dat de Arabische letter *dh* in het Javaansch tot *l* overgaat, noem ik de Arabische woorden *dhaïf* en *ridhâ*, die in het Javaansch tot *laïp* of *langip* en *rila* of *lila* zijn verbasterd. Dat de Arabische *ch* door de Javanen als *k* wordt uitgesproken, blijkt ook uit de woorden *chabar* en *chatîb*, die in het Javaansch *kabar* en *kĕtib* luiden.

5°. Het Javaansche *sadjarah* of *sĕdjarah* beteekent niet alleen *stamboom*, *geslachtslijst*, waarvan reeds de afleiding uit het Arabische *sjadjarah* (boom)

werd opgegeven door Gericke in v., maar komt ook voor in de beteekenis van *een bezoek brengen op eene begraafplaats;* zoo bijv. in de *Reizen van Raden Mas Arjo Poerwo Lelono*, 1e deel, bl. 66 en 171. In deze laatste beteekenis is dit woord af te leiden van het Arabische *zijârah*, volgens Kazimirsky «*visite faite à une personne ou à un lieu saint.*»

6e. Het Javaansche *ramal* in de beteekenis van *iemand die de kunst van ramal uitoefent*, *waarzegger* (zie *Supplement van R. en M.*), is niet rechtstreeks van het Arabische *raml* af te leiden, maar van het Arabische *rammâl*, dat door Kazimirsky juist verklaard werd met de woorden: «*Devin, magicien qui dit la bonne aventure,* surtout *à l'aide de signes tracés sur le sable.*» De Tasjdìd wordt door de Javanen gewoonlijk niet uitgesproken; zij zeggen en schrijven bijv. *awal, sidik* en *koras* voor het Arabische *awwal*, *ciddik* en *korrâs*.

7e. Het Javaansche *pisaïdwara* wordt door Gericke, in v. *wara*, opgegeven in de beteekenis van *aangifte van eenig geleden verlies*, *zooals door diefstal of roof*, *waarbij de namen der daders niet opgegeven kunnen worden.* In *saïd* was reeds het Arabische *sjahîd* ontdekt; *pisaïd* beteekent daarom de *getuigenis*, *aangifte.* In het nog onverklaard geblevene *wara*, dat Gericke vertaalde met *ijdel*, *niets beduidend*, schuilt mijns inziens een Arabisch woord *'awâra*, waarvan de eerste letter, de *aïn*, is weggelaten evenals in *'asjoêrâ* dat de Javanen tot *soera* verbasterd hebben. Hoewel ik nergens nog dezen vorm *'awâra* vermeld vond, durf ik zijn bestaan in het Arabisch toch veilig aannemen nevens het gebruikelijke *'awâr*, dat ook in onze taal tot *avarij*, *averij* of *haverij* verbasterd is. Hierover leze men *Dozy*, *Oosterlingen*, bl. 22 en 23.

8e. Het Javaansche *kamat* is niet het Arabische *kâmat* (statuur, lichaamsbouw), zooals Gericke in v. opgaf, ook niet het Arabische *hamd*, zooals vermoed werd in het *Supplem. van R. en M.*, maar het Arabische *ikâmat*, dat volgens Kazimirsky beteekent: «*le second et dernier appel à la prière*, «c.-à-d. *addition*, *dans l'appel à la prière, des mots* «*Le temps de la prière* «*est arrivé*,» *après les mots* «*Venez au salut.*»" In dit woord is dus de eerste letter, de *Alef*, verdwenen, evenals in *roewah* en *rĕbo*, Javaansche uitspraak der Arabische woorden *arwâh* en *arbo'â*.

9e. Het Javaansche *kaoem* komt, behalve in andere beteekenis, ook voor in de beteekenis van *priester*. Volgens eene plaats van dit Tijdschrift (2e deel van den jaargang 1858, bl. 373) is de «*khaoem messigit* de priester bepaald voor de dienst in de messigit aangesteld, en heet daarom *Imam.*» In dezen zin van *voorganger der gemeente* kan dit woord onmogelijk van het Arabische *kaum* afkomstig zijn, dat *volk* beteekent. Ik vermoed dat deze priester bepaald voor de *ikâmat* of *kamat* is aangesteld, evenals de *moaddzin* of *mo'dzin* voor de *adzân*, de *chatîb* voor de *chotbah* enz.

Misschien heeft men dan te denken aan een vorm *kawwâm*, die inder-

daad goed Arabisch is, en volgens Kazimirsky beteekent: «*exact*, *ponctuel*, surtout *à s'acquitter régulièrement des prières.*» Het eigenaardig gebruik dat de Arabieren van zulk eenen vorm maken, strekt zich echter nog verder uit; zij duiden daarmede iemand aan als bekleeder van eenig ambt. Zoo beteekent *hattâb* een *houthakker van beroep*, in tegenstelling met *hâtib*, d. i. iemand *die aan het houthakken is;* daarom kan bijv. een marktplein (in het Arabisch *soêk*) wel *soêk el-hattâbîn*, maar niet *soêk el-hâtibîn* heeten (zie *Al-Beládsorí*, ed. De Goeje, Glossarium, bl. 29). Dit blijkt ook uit het straks besprokene woord *rammâl.* Op dezelfde wijs zou *kawwâm* dus iemand kunnen aanduiden *wiens beroep het is om de ikâmat op den bepaalden tijd uit te spreken.*

Om evenwel het Javaansche *kaoem* aldus te kunnen verklaren, zou men deze beteekenis voor inderdaad gebruikelijk, en niet slechts grammatisch bestaanbaar moeten aannemen, maar buitendien er geen bezwaar in moeten zien om *kaoem* voor eene verbastering van *kawwâm* te houden, hoewel dergelijke Arabische vormen als *sjawwâl* en *tawwâf* in het Javaansch toch altijd *sawal* en *tawap* luiden. Ik geef deze afleiding hier ook alleen maar met het doel om een nader onderzoek daaromtrent uit te lokken.

Zou het in de volkstaal als Krama gebruikelijke *kaïmman* nevens *kaoemman* niet op het Arabische *kâïm* terugslaan? Zulk eene benaming is stellig juister voor een *imâm* dan het vroeger genoemde woord *kaum.* — Zou dan misschien *kawam* een Arabische pluralis-vorm zijn van *kâïm*, evenals *chadam* van *châdim* is? In het Javaansch en Maleisch wordt namelijk meermalen een Arabische pluralisvorm in de beteekenis van een singularisvorm gebruikt, bijv. *koeboer*, *koras*, *oelama*, in vorm beantwoordende aan de Arabische pluralia *koboêr*, *korrâs*, *'olamâ*, maar in beteekenis aan de singularia *kabr*, *korrâsah*, *'alîm* [1]).

10°. Het Javaansche *amad* is niet af te leiden van het Arabische *amad.* Gericke zegt in v.: «*amad dalem*, van het Ar. *amad* (eindpaal, levenseinde) en *dalem* (paleis, vorst), dus *de eindpaal van het leven der vorsten*, worden *de vorstelijke graven* in het Soerakartasche en Djokjokartasche genoemd. De *sleutelbewaarder dier vorstelijke graven* heet *djoeroe koentji amad dalem*, of ook bij verkorting *amad dalem.*» Hoe ongerijmd deze afleiding van het Javaansche *amad* is, blijkt zonneklaar uit het hier aangehaalde; immers *de sleutelbewaarder der vorstelijke graven* kan nooit heeten:

---

[1]) Dit verschijnsel is niet op zich zelf staand. Voorbeelden van dergelijken aard in het Spaansch en Portugeesch voorkomende, werden aangehaald in het *Glossaire des mots esp. et port.*, 2e druk, bl. 28. Over hetzelfde verschijnsel in het Perzisch spreekt o. a. prof. Vullers in zijn *Lex. Pers.* in v. *'adjâïb*, waar hij verscheidene andere Arabische pluralia opnoemt die in het Perzisch als singularis gebruikt worden. Wat hij van dit *'adjâïb* zegt, geldt ook geheel voor het gebruik van dit woord in het Maleisch.

het vorstelijk levenseinde! Ook prof. Keyzer had dit reeds opgemerkt, zooals blijkt uit zijn laatste opstel over de *Reizen van Raden Mas Arjo Poerwo Lelono* (in dit Tijdschrift, 2e deel van den jaargang 1868, bl. 131), waar hij zeide: «De man die daar (bij het graf van den Panembahan Séna-pati) djoeroe koentji is, heet altijd 'Amad-dalem Sapingi.» — Hij raadpleegde mij over de afleiding van dit woord; na eenige ijdele pogingen kwam ik eindelijk tot een gewenscht resultaat. — Dit *amad* is namelijk mijns inziens het Arabische *hammâd*, dat niet alleen beteekent «*qui loue sans cesse, qui ne tarit pas sur les éloges de quelqu'un*», zooals Kazimirsky dit vertaalt, maar ook en vooral iemand die *lofspreker van beroep* is; men vergelijke het zoo even gezegde omtrent *kawwâm* enz. De sleutelbewaarder zou in dit geval dan *lofspreker van het Sjafi'itisch hof* heeten, wat alleszins verstaanbaar is.

Tegen deze afleiding pleit niet dat de Javanen den naam van *Mohammad* als *Moekammad* of *Moeh-ammad* schrijven; immers ook de Arabische woorden *hokm*, *hikmat*, *harâm*, *hormat* worden in het Javaansch, volgens Gericke, zoowel tot *oekoem*, *ikmat*, *aram*, *ormat* en *oermat*, als tot *koekoem*, *kikmat*, *karam* en *koermat* verbasterd. — Een stellig bewijs daarentegen voor de juistheid van deze verklaring, vond ik bij Gericke in v. *adji*, waar nevens het Ngoko *ngadjéni* en het Krama *ngaossi* (roemen, prijzen) de afgeleide vormen *ngadjèk-aké* en *ngaossakĕn* vermeld worden met de beteekenis van «*het bidden der priesters op de graven der vorsten in de maand Roewah.*» Daar het Javaansche woord, dat hier voor *het bidden op die graven* gebruikelijk is, blijkbaar eigenlijk *roemen*, *prijzen* beteekent, kan dus een priester, die deze gebeden moet uitspreken, zeer eigenaardig *hammâd*, d. i. *lofspreker* genoemd zijn.

VI.

Hier noem ik nog een paar Maleische woorden die tevens in het Javaansch bestaan, en wier Arabische afkomst nog niet bekend schijnt.

1°. *Akar*, de wortel van planten, veelal als artsenij gebruikt, — is het Arabische *'akkâr*, aldus vervormd evenals de vroeger besprokene vormen *rammâl*, *hammâd*, *sjawwâl*, enz.

2°. *Tjap*, zoowel *druk* als *zegel* beteekenende, is het Arabische *tab'*, dat nevens *tâba'* in deze beide beteekenissen gebruikt wordt. Marsden en Rigg meenden dat het een Chineesch of Hindoesch woord is; dit kan in zoover waar zijn, dat door bemiddeling van het Chineesch of een dusgenoemde Hindoe-taal dit woord in den Indischen Archipel is doorgedrongen; althans rechtstreeks uit het Arabisch werd het niet overgenomen.

3°. Dat in het Maleisch *soetoeh* en *pitra* slechts kleine verbasteringen zijn van de Arabische woorden *sotoêh* en *fitrah*, zou ik niet vermelden, indien

deze woorden niet in het *Supplement van Klinkert* met een vraagteeken voorzien waren. Dat men op dergelijke verbasteringen steeds bedacht moet zijn, blijkt overigens ook duidelijk uit de Maleische omschrijving van het bekende *'âkil bâligh* daor *achîr balîr*, zooals ergens gedrukt is in de *Oendang mandirikan Imâm Chatîb.*

VII.

Ook heb ik nog het een en ander opgemerkt aangaande den *invloed van het Perzisch op het Maleisch en Javaansch.* Ik breng daarvan het voornaamste hier bijeen, om aldus eenigermate aan te vullen wat prof. Veth daarover in dit Tijdschrift (2e deel van den jaargang 1868, bl. 348—350) mededeelde, als deels van Dr. van der Tuuk, deels van hem zelven.

Wat dan vooreerst het Arabisch-Maleische letterschrift betreft, protesteer ik tegen hetgeen prof. Pijnappel in zijne *Maleische Spraakkunst*, bl. 26, leert, dat namelijk *vijf* teekens «voor de Maleijers er hebben moeten bijgemaakt worden;» want twee daarvan, namelijk die van de *tjâ* en de *gâ*, zijn rechtstreeks uit het Perzisch overgenomen, evenzeer als de gestaarte *sîn* en de omgetrokken *h* waarvan reeds de heer van der Tuuk (t. a. p.) sprak. Ook het gebruik van de gewone *t* in plaats van de gepuncteerde *h* op het einde van sommige Arabische woorden, is echt Perzisch, hoewel dit als eene eigenaardigheid van de Maleiers werd opgegeven (*Pijnappel*, t. a. p., bl. 17)[1]. — Ook volgen de Maleiers meestal, zoo niet altijd, de Perzische gewoonte om *de hamza niet te schrijven bij de initiaal-alef van de Arabische woorden.* Het ware te wenschen dat dit gebruik algemeen werd aangenomen door de uitgevers van Maleische teksten, die gewoonlijk niet bekend zijn met de in het Arabisch bestaande regels voor het al of niet plaatsen van zulk eene hamza, en dus gedurig daartegen zondigen. Hoe jammer! dat hun hierin zulk een slecht voorbeeld werd gegeven door prof. Pijnappel, die in zijn *Maleisch Woordenboek* (bl. 236—240) bij alle Arabische woorden, zonder onderscheid, de initiaal-alef met een hamza voorzien heeft; wat vooral moet afgekeurd worden in het werk van iemand die geen vreemdeling in het Arabisch is. Overigens bewijzen ook dergelijke fouten in het *Supplement van Klinkert* hoe zeer dit gebruik van de hamza is af te raden. Ieder daarentegen die in zulk een geval, volgens de Maleisch-Perzische gewoonte, geene hamza gebruikt, is zeker dat hij correct schrijft.

---

[1]) De verbinding der letters *dâl*, *râ* en *wâu* met eene volgende *hâ* (ook aldaar besproken) is niet alleen in Maleische handschriften gebruikelijk, maar komt evenzeer in Arabisch en Perzisch schrift, zelfs enkele malen in druk voor, bijvoorbeeld in sommige boeken van de Castelli-drukkerij te Caïro.

Als voorbeelden dat bij overname van Perzische woorden in het Maleisch de Perzische *n-g* (noên-gâ) in het Maleisch veranderd wordt tot *ng-g* (ngâ-gâ) in het midden, en tot eene enkele *ng* op het einde van een woord, haalde prof. Veth (t. a. p., bl. 348) de Perzische woorden *lan-gar* en *ban-g* aan; men vergelijke zoo ook het Perzische *an-goêr* en *bân-g*.

Maar veel opmerkelijker acht ik het gebruik dat de Maleiers gemaakt hebben van eenige *Perzische voornaamwoorden*. Daar dit punt nog nooit in eenig mij bekend geschrift opzettelijk behandeld is, en door geen Europeeschen taalgeleerde, voor zoover ik kan nagaan, zelfs met een enkel woord werd opgemerkt, wil ik eenigszins uitvoeriger mijne meening hierover mededeelen.

Prof. Pijnappel deelt in zijne *Maleische Spraakkunst*, bl. 78, handelende over de Maleische aanwijzende voornaamwoorden *ini* en *itoe*, de volgende opmerking mede: «Over 't algemeen wordt van *ini* minder gebruik ge«maakt, dan bij ons van *dit*, en slaan dit en de daarvan afgeleide vormen «vooral op wat onmiddellijk volgt.» Uit bl. 96 van dit zelfde werk citeer ik het volgende: «De pronominale bijwoorden van plaats worden, zoo zij aan«wijzend zijn, afgeleid van *ini* en *itoe*, door middel der drie hoofdvoor«zetsels, waarbij dan echter eene, waarschijnlijk euphonische, *s* wordt «ingeschreven en er ook nog een derde vorm bestaat, waarvan het grond«pronomen niet is aan te wijzen: ze zijn *disini*, *disitoe* en *disana*, voorts «*kasini* enz, van welke *disana* op een nog meer verwijderd voorwerp slaat, «dan *disitoe*.»

Hierbij merk ik aan:

1°. Die «derde vorm, waarvan het grondpronomen niet is aan te wijzen», is *ana* en moet de beteekenis hebben van *die*, *dat*; immers de bedoelde Maleische woorden *disana* (aldaar), *darisana* (vandaar) en *kasana* (derwaarts) wijzen op eenen vorm *ana* beteekenende *die*, *dat*, — evenzeer als *disini* (alhier), *darisini* (vanhier) en *kasini* (herwaarts) op den bekenden vorm *ini* beteekenende *deze*, *dit*. Vandaar ook de Maleische spreekwijze *sana sini*.

2°. Het eigenaardig verschil van beteekenis tusschen de drie pronominale vormen *itoe*, *ini* en *ana* bestaat, blijkens het boven aangehaalde, hierin, dat, terwijl *itoe* zijn voorwerp in het algemeen aanwijst, *ini* en *ana* eene grootere aanwijzingskracht bezitten, en wel zóó dat een voorwerp in de onmiddellijke nabijheid door *ini*, op grooten afstand door *ana* wordt aangeduid.

Door de opmerking nu, dat *itoe* een voorwerp aanwijst zonder nadere afstandsbepaling, zoodat het ook gebruikt wordt «in de plaats van ons «bepalend of aanwijzend lidwoord, om op een *bepaalde soort* van dingen «of wezens te wijzen, wanneer men van die soort *in het algemeen* spreekt» — geheel in overeenstemming met het Javaansche *ikoe* waarop de hier aangehaalde woorden van prof. Roorda (*Jav. Gramm.* bl. 339) betrekking hebben, — komt men allicht tot het vermoeden dat in het Maleisch oorspron-

kelijk slechts één aanwijzend voornaamwoord bestond, namelijk *itoe*, en dat men later, uit behoefte aan duidelijker aanwijzing, de vormen *ini* en *ana* (dit laatste slechts in samenstellingen bekend) uit eene andere taal heeft overgenomen [1]).

Indien men dit aanneemt, ligt het zeer voor de hand, hier te denken aan de Perzische voornaamwoorden *în* (deze, dit) en *ân* (die, dat), hetzij men meene dat deze woorden niet rechtstreeks in het Maleisch zijn overgenomen, maar door bemiddeling van eene taal waarin reeds min of meer de vervorming van *în* en *ân* tot *ini* en *ana* had plaats gehad, — òf dat de Maleiers zelve bij onmiddellijke overname deze woorden aldus veranderden [2]). In het eerste geval zou men die tusschen-taal moeten aanwijzen. Daar dit echter niet doenlijk schijnt, onderstel ik veeleer het tweede geval, en verklaar dan dit verschijnsel uit de Maleische gewoonte om een éénlettergrepig woord in een tweelettergrepigen vorm over te gieten. Dit geschiedt gewoonlijk door voorvoeging eener ĕ; zóó ontstonden in het Maleisch ĕ*bang* en ĕ*dap* uit de Perzische woorden *bâng* en *dap*; zóó de van elders ontleende woorden ĕ*pal*, ĕ*mas*, ĕ*tjap*, ĕ*djong* enz. Maar de woorden *în* en *ân* kon men door deze of dergelijke vóórvoeging niet tweelettergrepig maken; om dien vorm te verkrijgen, — en waar zou men eene gerekte, sleepende uitspraak eer verwachten dan bij aanwijzingswoorden, vooral bij de Maleiers, die niet, zooals de Perzen, bij voorkeur de laatste lettergreep sluiten, — dan moest men immers wel den klinker na den medeklinker herhalen, en dus *ini* en *ana* uitspreken.

Dat de Maleische vormen *ini* en *ana* in elk geval werkelijk uit de Perzische woorden *în* en *ân* ontstaan zijn, blijkt duidelijk uit een paar andere Maleische woorden, die eveneens slechts uit het Perzisch verklaard kunnen worden; ik bedoel *sinan* en *sanan*. In het Perzisch namelijk is *înân* het meervoud van *în*, evenals *ânân* dat van *ân*; door voorvoeging der dusgenoemde «euphonische» *s* vormden hiervan de Maleiers hunne bijwoorden *sinan* en *sanan*, — in vorm, afleiding en beteekenis nauw verwant aan de reeds vroeger genoemde Maleische bijwoorden *sini* en *sana* [3]).

---

[1]) Ik vermoed om dezelfde reden, dat het oudste aanwijzend voornaamwoord van het Javaansch *ikoe* is, en dat daaruit de andere vormen *iki* en *ika* ontsproten zijn. — Misschien door Maleischen invloed?

[2]) Zoo ik mij niet bedrieg, hebben de heeren Roorda en van der Tuuk wel over de afleiding van *disana* gedisputeerd, — ik herinner mij niet waarin ik hunne meeningen hierover las, en welke die eigenlijk waren, — maar dachten zij toch niet aan het Perzische *ân*.

[3]) In het Maleisch woordenboek van Marsden-Elout, en bij *Schleiermacher*, *Grammaire malaie*, bl. 672, komt deze vorm *sinan* voor; in het laatste werk is ook het bijwoord *disinan* in dezelfde beteekenis opgegeven. De vorm *sinin*, voorkomende bij *Pijnappel*, *M. Woordb.*, bl. 150, is evenals bij *ini* te verklaren, indien namelijk het werkelijk bestaan van dien vorm bewezen is; mogelijk is het slechts eene vergissing, en werd *sinan* bedoeld. — Opmerkelijk dat in de Maleische spraakkunsten der Hoogleeraren Pijnappel en De Hollander met geen enkel woord over *sinan* (of *sinin*) en *sanan* gesproken is.

Wanneer in het Perzisch het pronomen relativum *ki* met het aanwijzende *în* verbonden wordt, smelten die woorden samen; *ki-în* wordt dus *kîn*. Dit woord namen de Maleiers, met dezelfde wijziging als *în* tot *ini*, over en spreken het dus *kini* uit.

In het Maleische *kian*, dat door prof. Pijnappel (*M. Spraakk.*, bl. 97) voor «eene variatie van *ini*» gehouden werd, herken ik het Perzische *kiân*, meervoud van het zoo even genoemde *ki*.

Ook wordt soms in het Maleisch het vragende *mana* in de plaats van een betrekkelijk voornaamwoord gebruikt. Prof. Pijnappel (t. a. p.) kan niet gelooven dat dit «goed Maleisch», d. i. boekentaal, zou zijn; naar ik meen, kan dit ook niet worden afgeleid uit de aldaar aangehaalde plaats van *De Hollander*, *Handleiding;* want elders, bl. 178 van datzelfde werk, wordt uitdrukkelijk geleerd dat dit *mana* «somtijds in geschriften, echter «meer in het dagelijksch leven als betrekkelijk voornaamwoord gebruikt» wordt. Het gebruik bestaat dus werkelijk, hoewel het niet klassiek, d. i. oorspronkelijk Maleisch schijnt te zijn. Tot nu toe schijnt echter nog niet onderzocht te zijn, waaruit het verklaard moet worden. Daarom deel ik hier mijn vermoeden mede, dat het in navolging van het Perzisch geschiedt, waar *ki* en *tji* zoowel *relative* als *interrogative* gebruikt worden.

Nog wil ik terloops als mijne meening te kennen geven, dat ook sommige pronominale vormen van het Javaansch uit het Perzische *în* en *ân* zijn afgeleid, waarschijnlijk niet rechtstreeks, maar door bemiddeling der Maleische vormen *ini* en *ana*. De door mij bedoelde Javaansche vormen zijn *kéné* en *kónó*, *saméné* en *samónó*, *mangkéné* en *mangkónó*, *maréné* en *marónó* enz., waarin ik de vormen *ini* en *ana* meen te herkennen. Ook het bij *Gericke* als Kawi opgegevene *ĕnné* schijnt uit dit Maleische *ini* ontstaan te zijn.

Doch niet alleen in het gebruik van zulke voornaamwoords-vormen kan men den invloed van de Perzische taal op het Javaansch bespeuren. In de Javaansche woordenboeken is van vele woorden reeds de Perzische afkomst aangewezen. Opmerkelijk is het ook na te gaan, hoe, evenals de zoo even genoemde Perzische woorden door Maleische bemiddeling in het Javaansch overgingen, ook verscheidene Arabische woorden door Perzische tusschenkomst bij de Javanen in gebruik kwamen. Dit is veelal terstond merkbaar, namelijk aan de zoogenaamde *Idhâfah*, d. i. de plaatsing van eene *i* achter een Arabisch woord wanneer dit *in statu constructo* verkeert. Dat de Javanen sommige aldus gewijzigde woorden overnamen, wees reeds prof. Veth aan, door het voorbeeld *ahli* nevens het Perzische *sjâhi* aan te halen (t. a. p., bl. 350). Als andere voorbeelden van zulke vormen noem ik *abdi*, dat de Javanen in plaats van het Arabische *abd* gebruiken; *asli* en *aslĭ*

nevens *asal*, dat het Arabische *açl* is; ook *oemi*, blijkens de bij *Gericke* in v. opgegevene beteekenis van *moeder*, hoewel het daar voor het Arabische *ommî* (mijne moeder) werd gehouden. Er zullen nog wel meer zulke vormen in het Javaansch bestaan; ik teekende slechts deze voorbeelden aan uit de eerste letter van het Javaansche woordenboek. — Ook andere echt Arabische woorden zijn met eene eigenaardig-Perzische beteekenis in het Javaansch en Maleisch overgenomen, bijv. *mo'allim*, door de Javanen tot *malim* verbasterd, is in de beteekenis van *stuurman* uit het Perzisch overgenomen.

Vele andere Perzische woorden, waaronder eenige die op handel en zeevaart betrekking hebben, schijnen weer door Maleischen invloed in het Javaansch te zijn doorgedrongen; zoo bijvoorbeeld *bandar*, *soedagar* en *nakoda*. Ook rangschik ik hieronder de woorden *kodjah* en *bibi*. Wat dit laatste woord betreft, dit heeft in het Maleisch, en zoo ook in het Javaansch, niet uitsluitend de beteekenis van *tante*, *moei*, zooals men uit de woordenboeken van Pijnappel, Gericke en Jansz zou opmaken. In het Perzisch wordt de moeder van Jezus soms *bî-bî Mariam* genoemd, dat Chardin (*Voyages*, X, bl. 15) met *dame Marie* vertaalt; in het Perzisch woordenboek wordt *bî-bî* verklaard door «*een beste vrouw*, *eene huisvrouw*.» Dat een dergelijk gebruik van dit woord ook in het Maleisch bestaat, blijkt o. a. uit de bekende Maleische vertelling *Hikâjat bibi Çabarîa*, welke *bibi* de vrouw was van een rijken koopman; — en even duidelijk uit eene plaats voorkomende in het *Kort Verslag van de Mal. HSS. in het East-India House te Londen* (in dit Tijdschrift, 1e deel van den jaargang 1849, bl. 394), waar Dr. van der Tuuk, over den inhoud van een Maleisch geschrift sprekende, zegt: «*Khadjah* (het Maleische *kodjah*) Mubarak had een' zoon, «genaamd Khadjah Maimun, die met Bibi Zénab in den echt trad.» Hier is immers *bibi* het vrouwelijk van *kodjah*, dat in beteekenis gelijk het Arabische *sjaich* is, zooals in de noot aldaar was opgegeven. Door dus het woord *bibi* op te vatten in de beteekenis van *deftige vrouw*, *huisvrouw*, *mevrouw*, begrijpt men wat Gericke (in v.) zeide: «zoo noemt men ook «wel een vrouw van minderen rang, als men haar aanspreekt,» en wordt tevens duidelijk waarom aldus «de bijzitten van Javaansche grooten, zelfs «door haar eigen kinderen genoemd» worden, zooals in het *Supplement van R. en M.* vermeld is.

Opmerking verdient ook het Perzische woord *kâwîn* dat nevens het Arabische *nikâh* zoowel in het Javaansch als in het Maleisch gebruikt wordt. Ik geloof te eer dat zulk een woord door het Maleisch in het Javaansch werd overgenomen, omdat het een wettelijke term van den Islam is. Ook het Javaansche *soertanah* houd ik voor een woord van dergelijke afkomst; het beteekent namelijk, bij *Gericke* in v., «een offerfeest bij een graf, dat onmiddelijk na de begrafenis van een lijk gevierd wordt,» en is, naar

mijne meening, samengesteld uit het Perzische *soêr*, dat *feest* beteekent, en het Javaansch-Maleische *tanah* (aarde); men vergelijke met deze uitdrukking het Maleische *sĕdĕkah bĕtanam*. In dien zin gebruikt men ook wel het woord *kandoêrî*, dat niet rechtstreeks uit het Perzisch ontleend schijnt te zijn, daar de beteekenissen niet juist overeenstemmen.

Tot besluit van deze aanteekening wijs ik op de bekendheid der Maleiers met verscheidene Perzische werken. Behalve de meer bekende voorbeelden, zooals de *Toêtî nâmeh*, dat in het Maleisch voorkomt onder de namen *Hikajat boeroeng bajan*, *Hikajat bajan boediman*, *Hikajat Chodjah Maimoen*, en *Hikajat Châdjah Mobârak* [1]), — strekken tot bewijs hiervan ook de Perzische boeken door den schrijver van de beroemde *Kroon aller koningen* als zijne bronnen aangehaald; voor zoover mij uit de gebrekkige editie van Roorda van Eysinga bleek, zijn zeker als zoodanig op te geven: 1°. de *achlâk al-mohsinî* van Hosain Wâitz Kâsjifî, geciteerd op bl. 7, en ook op bl. 98, waar men namelijk aldus moet lezen in plaats van *achlâf al-mohsinîn*; 2°. de *asrâr-nâmeh* van Sjaich 'Attâr, geciteerd op bl. 117 als *kitâb al-asrâr*; 3°. de *Chosroê wa-Sjîrîn* van Nidhâmî, geciteerd op bl. 151; 4°. *Joêzof wa-Zolaichâ* van Djâmî, geciteerd op bl. 151; 5°. de *Mahmoêd wa-Ajâz*, eveneens op bl. 151 geciteerd, maar mij overigens niet bekend, tenzij men hieronder verstaan moet eene vertelling van Ajas en Mahmoera, voorkomende in de *Toêtî-nâmeh*; eindelijk 6°. de *Lailâ wa-Madjnoên*, ook op bl. 151 genoemd, als Arabisch, maar dat mogelijk toch Perzisch is; althans in deze taal zijn verschillende werken van dien naam bekend, wier auteurs *Hâtifî*, *Mîr Chosroê*, *Hilâli Asterâbâdî*, *Dhamîrî*, *Djâmî* en *Mólla Mektebî* heeten (zie *Hadji Chalfa*, V, bl. 347 en 348, en *Dozy*, *Catalogus Cod. Or.*, II, bl. 121, waar gesproken wordt van een exemplaar afkomstig uit den Indischen Archipel).

VIII.

Bij de tot dusver gegevene afleidingen van eenige Maleische en Javaansche woorden, wees ik meermalen op den nu eens rechtstreekschen dan weer zijdelingschen invloed van het Arabisch en Perzisch op het Maleisch en

---

[1]) Dit is herzelfde geschrift waarover Dr. van der Tuuk in de straks aangehaalde plaats sprak. Bij dezen naam *Mobârak* denk ik onwillekeurig aan de curiense vergissing in *Pijnappel*, *Mal. Woordb.*, bl. 242 en 262, waar namelijk de woorden *tabârok* (zegening) en *mobârak* (gezegende) zóó gespeld zijn, dat men ze niet van een stamwoord zou afleiden dat *zegenen* beteekent, maar van *bark*, d. i. *bliksem*. Vooral is deze spelling verwarrend voor ongeoefenden, omdat daar de woorden *barakah* en *tabrîk* goed en dus anders geschreven zijn, hoewel ze dezelfde afleiding hebben.

Javaansch, vooral met betrekking op den Islam. Hoogstbelangrijk zou het zijn, eens na te gaan *in hoe ver het Tamil de bemiddelingstaal voor de Maleiers en Javanen* geweest is en mogelijk nog is, zoowel voor het dusgenaamd *Hindoesche* als voor het *Moslimsche* element. Het is immers bekend dat er nog vele *Kodjahs*, waarvan wij zoo even spraken, op Java, Soematra en elders in den Indischen Archipel wonen, afkomstig van de *kust van Koromandel.* Prof. Pijnappel sprak over deze dusgenaamde *Orang Kling* reeds met een enkel woord, in zijne *Geographie van Nederlandsch-Indië* (1e druk, bl. 59 en 179, noot 31). Voorts toonde Dr. van der Tuuk meermalen van sommige woorden de Tamilsche afkomst aan, en werd hierin onlangs gevolgd door Dr. Niemann, die in zijne *Bloemlezing uit Maleische Geschriften*, I, bl. 57—59, ook verscheidene Tamil-woorden aanteekende. Groote overeenkomst in vorm met de daar genoemde woorden *kĕdei*, *parisei* en *kondei* heeft het Javaansch-Maleische *maligei* dat, hoewel in eenigermate verschillende beteekenis in beide talen gebruikelijk, toch onmiskenbaar hetzelfde Arabische stamwoord *mâlik* (koning) verraadt. Of in het Tamil een woord bestaat waarvan dit *maligei* der Maleiers en Javanen, zoowel wat vorm als beteekenis betreft, rechtstreeks is afgeleid, kan ik, wegens gebrek aan genoegzame hulpmiddelen tot beoefening van het Tamil, niet beoordeelen.

Van grooter belang in elk geval is de vergelijking van het Tamilsche *kâdoe* met de daarmede gelijkluidende Javaansche plaatsnamen. In het *Aardrijksk. en Statist. Woordb. van Ned.-Indië*, II, bl. 5, is de naam van het in Midden-Java gelegene *Kadoe* verklaard met het Javaansche woord *kĕdoe* of *kĕdoeng*, dat eene *diepte*, of eigenlijk volgens Gericke een *kolk*, *draaikolk in een rivier* beteekent. Dat deze beteekenis slecht past voor den naam van dat Javaansch gewest, zal wel niemand ontkennen, en blijkt buitendien ook uit de in vorm daarmede verwante benamingen van eenige andere plaatsen op Java, zooals *Kedong Badak*, *Kedong Banteng*, *Kedong Djati*, *Kedong Goenong* en andere (zie t. a. p., bl. 111 en verder). Ook uit *Rigg, Soend. Woordb.*, bl. 184, blijkt duidelijk dat men de afleiding van *dit* Javaansche *kedoe* niet kent. Het Tamilsche *kâdoe* echter, volgens *Pope*, *A Tamil hand-book* (3e druk, bl. 246), *a jungle*, (bl. 334) *forest* beteekenende, geeft van al de hier genoemde Javaansche plaatsnamen eene duidelijke verklaring.

In verband hiermede zon men misschien de Tamilsche plaatsnamen *Madhoerâ* en *Tandjor* (zie *Lassen, Indische Alterthumskunde*, I, bl. 164) kunnen vergelijken met het bij Java gelegene eiland *Madoera* en het Preangersche *Tjandjoer.* — Doch dit weinige zij genoeg om de aandacht van anderen, in het Tamil bedrevenen, op het belang te vestigen eener vergelijking van het Tamil met de talen van den Indischen Archipel.

Delft, April 1870. A. W. T. Juynboll.

DE DEBATTEN OVER DE AGRARISCHE WET.

(*Tweede gedeelte*).

IV.

Het debat in de Tweede Kamer was niet ongelijk aan een veldtocht met legers zonder veldheeren. Van de zijde der oppositie veel misbaar en misnoegen; geen geregeld plan, gebrek aan taktiek, hier en daar wapengekletter van den een of anderen voorvechter; eene zekere bedrijvigheid in de achterhoede, maar te onbeduidend om eenig effect te kunnen hebben. Van den kant der voorstanders van de wet eene rustige afwachtende houding in de gëlederen, nu en dan afgewisseld door het afslaan van te ver gewaagde aanvallen. De man die als generalissimus had moeten optreden, de minister de Waal, was als zoodanig nergens te vinden. Hij deed eenvoudig tirailleurs-dienst. Als zoodanig heeft hij niet te miskennen verdiensten, vooral wanneer hij zijne tegenstanders vermag te kiezen. De parades tegen een Hasselman, een Nierstrasz, een van Loon, een 's Jacob, getuigen van eene zekere virtuositeit, en het is zeker die gevatheid om de zwakke punten van zwakke sprekers onmeëdoogend te geeselen, welke de pers aanleiding gaf den tegenwoordigen Minister van Koloniën een uitstekend *debater* te noemen.' Inderdaad, de heer de Waal heeft het talent van stoeien met middelmatigheden verder dan iemand gebracht. Er zijn er die zich bepaald ongelukkig gevoelen onder zijne stekelachtige *réparties*. Maar een *debater* in den waren zin des woords, die een vraagstuk weet los te maken van alle nevenbeschouwingen, de hoofdargumenten der tegenpartij logisch ontzenuwt, en zijn eigen standpunt in een helder licht weet te stellen, een *debater* zoo als Thorbecke in zijnen besten tijd was, zoo als van Hoëvell toen hij nog in de Kamer schitterde, is de heer de Waal niet, of heeft hij zich althans bij deze gelegenheid in de Tweede Kamer niet betoond. Hoe dikwerf hij ook het woord nam, geen enkele maal leverde hij eene uiteenzetting van het agrarisch vraagstuk. In zijne talrijke ontboezemingen, geene breede ontwikkeling eener gevestigde overtuiging,

geene overredende gronden voor die overtuiging; slechts onsamenhangende feiten en bijzonderheden, antwoorden op gedane vragen, geëncadreerd tusschen even nuttelooze als dorre mededeelingen over de moeilijkheden eigen aan redactie-werk, in één woord, de verzuchtingen van een met schrijfwerk overkropt ambtenaar, veeleer dan de heldere, bezielde, overtuigende taal van den staatsman.

Het is moeilijk vervelender exordium te vinden, dan dat waarmede de Minister zijn voornaamste *speech* bij de algemeene beschouwingen inleidde en eigenlijk op eene plukpartij met den heer Nierstrasz neêrkwam. Hij zou trachten, zich geheel bepalende tot het algemeene, de opmerkingen die hij vernam, te beantwoorden. Evenwel met ééne uitzondering, namelijk voor zoover betreft het lid dat vragen deed, maar te gelijk zeide geen waarde te hechten aan een antwoord zijnerzijds. De Minister hervat terstond: «Gelijk gezegd, ik behandel alleen het algemeene, dus de opmerkingen die gemaakt zijn over het wetsontwerp in het algemeen, of over zekere hoofdbeginselen van het wetsontwerp in het algemeen, of ook wel die het wets-ontwerp hoegenaamd niet betreffen. En dan ontmoet ik vooraan, en niet voor de eerste maal, den geachten strijder uit Delft. De heer Nierstrasz gaf ditmaal ontwimpeld te kennen dat ik mijn standpunt bij de latere editie van dit ontwerp totaal heb verlaten. Hij beriep zich voor dat oordeel op de veranderingen, door mij in het ontwerp gebracht. Dat totaal verlaten, is dat niet totaal mis gezien?

«Welke bedoelingen leidden mij bij het indienen der eerste voordracht? «De Regeering wenscht», zoo staat in de Memorie van Toelichting, «aan het «kapitaal een zakelijk recht aan te bieden op den grond, die voor een «geruimen tijd tot ontginning is of zal worden afgestaan,» en «de Regeering «wil bovendien den inlander in zijn gebruiksrecht van den door hem bezeten «grond handhaven, en waar hij daaraan behoefte openbaart, tot verkrijging «van vastere rechten den weg openen.» Wijkt nu het laatste wets-ontwerp van dit beginsel af? Zijn er wezenlijke veranderingen in gebracht? In het vroeger ontwerp was sprake van de gelegenheid aan den inlander te verschaffen om schriftelijke titels te verkrijgen voor zijn erfelijk individueel bezit. Nu kwam in het laatste Voorloopig Verslag eene aanmerking voor, uit drie afdeelingen dezer Kamer, dat het niet genoeg was titels te geven, maar dat men datgene wat vaststond. ook bij eene agrarische wet behoorde zeker te stellen tegen inbreuken van het Gouvernement zelf of van zijne ambtenaren. Dit had ik aanvankelijk niet opgenomen, omdat daarin reeds was voorzien bij de Indische ordonnantie van 1864 op de onteigening, welke verordening in Indië evenzeer kracht van wet heeft als eene wet die wij hier maken. Die opmerking omtrent zekerstelling bij de wet scheen mij echter juist. Ik heb toen het bepaalde bij de ordonnantie in dit ontwerp overgebracht. Er is niets anders geschied ook ten aanzien der suikercultuur.

Immers art. 56 zegt, dat waar nog beschikt wordt over door den inlander ontgonnen gronden, dit behoort te geschieden met de meeste billijkheid en met inachtneming der instellingen, enz. Mag de inlander zich daarop niet beroepen? En zeg ik in deze wet dat het niet anders mag geschieden dan tegen behoorlijke schadeloosstelling, zeg ik dan iets anders dan art. 56?

«Er heeft dus geene verandering van standpunt, van beginsel te dezen opzichte plaats gehad Evenmin ten aanzien van de gewijzigde alinea's. Daarbij geldt het alleen eene wijziging van redactie, ter verduidelijking der beperkingen van de uitgifte van eigendomsbrieven aan den inlandschen bezitter (wanneer hij ze verlangt en in geen ander geval). Die beperkingen werden vroeger uitgedrukt met de formule: behoudens de verplichtingen jegens den lande en de gemeente. In de gemeenten is het een vaststaand recht, dat de erven, en *à plus forte raison* de velden, niet verkocht worden aan niet-inlanders. Wel zijn hier en daar niet-inlanders tusschen geslopen; doch bij misbruik. Ware de wet met die vroegere formule uitgevaardigd, dan had de koloniale wetgever moeten bepalen dat de instellingen der dessa's getrouwelijk zouden worden nagekomen met wering dier misbruiken.

«Later is meer bepaald mijne aandacht gevestigd op die misbruiken. Met het oog daarop stelde ik bij het tweede ontwerp de formule voor: «behoudens voorzorgen in het algemeen belang;» dit zou tevens den kolonialen wetgever meer vrijheid gegeven hebben om alles te voorzien. Doch toen die term te algemeen werd geacht, heb ik voorgesteld om bij de vroegere formule te voegen de nietbevoegdheid van verkoop aan niet-inlanders.

«Wil men nu uit die herhaalde wijziging de onweerlegbare gevolgtrekking maken, dat ik niet gemakkelijk tot de laatste redactie ben gekomen, dan zij mij een beroep vergund op zoo vele deskundigen in deze Kamer, niet alleen op wetgevend gebied maar ook daar buiten: is het niet dikwerf juist voor iemand die alle détails der zaak kent des te moeilijker, voor een algemeenen regel eene goede redactie te vinden? Hoe dit zij, ik heb meermalen ondervonden dat telkens eene redactie mij beter voorkwam dan de vorige, en dat zelfs de laatste mij nog niet geheel beviel.

«Trouwens in deze zaak valt nog iets in het oog te houden: het is niet genoeg dat de Minister de redactie goedkeure, zij moet de goedkeuring wegdragen der Wetgevende Macht. Wij moeten trachten uit dat zoo lang hangende agrarische vraagstuk met gezamenlijke krachten te geraken. Er moet derhalve eene formule gevonden worden, waarmede, bij zooveel verschil van meening, dan toch de meerderheid zich kan vereenigen.....»

Il n'y a pas de raison pour que celà finisse! En inderdaad, de Minister gaat op denzelfden dorren, drogen toon voort met den geachten spreker uit Delft, en den geachten spreker uit Tiel, en den geachten afgevaardigde uit Amersfoort te wederleggen en hunne ondergeschikte opmerkingen *in het algemeen* te behandelen. Het eenige dat in die lange rede de aandacht

trekt en waardig is de aandacht te trekken, is een citaat uit het onderzoek naar de rechten van den grond op Java. De ambtenaar die belast is geweest met de enquête in Kadoe heeft de uitkomst zijner bevinding populair weten voor te dragen. Hij stelt zich zelven voor, een *orang gogol* of *koeli bakoe* in gehoor nemende. Wijzende op zijn huisraad, zijne kleedingstukken, zijne kris, vraagt hij hem:

«Is dit van u, uw eigendom? Hebt gij het recht om dit alles te verkoopen, wanneer, zooals, aan wien gij wilt?» — «Ja.»

«Is het stuk *sawah* dat gij bebouwt van u?» — «Wel zeker; dit is *sawah josso*, reeds sinds jaren door ons geslacht bezeten.»

«Men mag het u dus niet afnemen?» — «Neen; dit zou althans onbillijk zijn.»

«Maar moogt gij nu dit stuk sawah evenals uwe koe en uw paard verkoopen, aan wien, wanneer en zooals gij wilt?» — «O neen, dat mag ik niet. Ik heb er het ondeelbaar bezit en gebruik van, dus anders dan met de sawah-dessa (de communale gronden) het geval is. Maar verkoopen mag ik het niet; de verkoop wordt althans niet erkend, of de Wedono en het dessa-bestuur zouden vooraf die handeling moeten goedgekeurd hebben.»

«Wie is dan de werkelijke eigenaar van uwen grond en dien der anderen?» — «De Kandjeng-goesti, de Toewan besar, soms de Kandjeng-gouvernement» (de souverein, de Nederlandsche Staat).

«Nu vraagt men verder: «Die Kandjeng-goesti zou dus het recht hebben u uwen grond te ontnemen?» — «Het recht wel, maar hij doet het niet, althans nu niet meer.»

«Is dit dan vroeger wel eens geschied?» — «Ja, tijdens mijn nu overleden vader nog krachtig en ik een jongen was, kwam er prentah van den Regent, uitgegaan van den Resident, om den rijweg te maken die vlak langs de dessa loopt, en toen hebben wij en onze buurlieden een veertigtal van hunne sawah's, hoewel zij *josso* waren, daarvoor moeten missen.»

«En hebt gij daar niets tegen ingebracht, of kreegt gij geld bij wijze van schadevergoeding voor die stukjes grond?» — «Wel neen, er was niets tegen in te brengen. De adat zegt immers, dat de Kandjeng-goesti oppermachtig eigenaar is van den grond en hij maakt dus slechts gebruik van een recht. Wat schadevergoeding aangaat, die werd toen niet verstrekt.»

«Maar de boer laat daarop volgen: «Evenwel, ik heb gehoord van menschen uit Demak, die onlangs hier waren, dat wij die schadevergoeding nu voortaan wel krijgen, want voor den grond die noodig is om den spoorweg te maken, wordt zooveel per vierkante roede betaald.»

De dialoog is inderdaad karakteristiek; maar het is eene pluim geleend van een ambtenaar, die, zooals de Minister er bijvoegde, niet tot eenige partij behoort en als wetenschappelijk man den zin heeft gehad om de waarheid op te sporen. Privaat-eigendom van den heer de Waal waren, daarentegen, de denkbeelden welke hij zeide in het Koninklijk Besluit tot

nadere regeling van den afstand van woeste gronden in erfpacht te willen brengen. Eerst zou de Gouverneur-Generaal moeten beginnen met de grenzen te bepalen van het grondgebied van elke dessa, — eene taak die jaren lang zal kunnen duren en overigens geheel onnoodig is, aangezien die grenzen voor verreweg de meeste dessa's reeds bekend zijn. Vervolgens zouden de gronden welke *buiten* de vastgestelde grenzen vallen, van Gouvernementswege opgemeten, beschreven en in kaart gebracht worden, — een tweede arbeid, die niet minder tijd en groote uitgaven zal vorderen. De opgemeten perceelen zouden jaarlijks publiek opgeveild worden, doch de mededinging zou in den geest van den Minister beperkt worden tot personen die aan zekere vereischten voldoen, dus tot eene bevoorrechte klasse van ingezetenen behooren. Die af te stane gronden moeten uitsluitend gebezigd worden voor landbouw en veeteelt en voor de inrichtingen tot bereiding der voortbrengselen van den bodem, — eene bepaling waardoor een nieuw struikelblok wordt opgeworpen tegen het meer ontwikkeld fabriekwezen, dat hetwelk zijne grondstoffen verder zoekt dan in de onmiddellijke omgeving der inrichtingen alwaar zij worden verwerkt. Buitendien zouden de erfpachters kunnen gedwongen worden om de vestiging van inlanders op hunne gronden toe te laten. Eindelijk droomt de Minister van allerlei belastingen, te heffen van de erfpachters en van de bevolking die zich op hunne erfgronden zal vestigen. Vooreerst zouden de erfpachters al aanstonds een minimum-pachtschat van *f* 5 per bouw hebben op te brengen, en naarmate dat hun vlijt en kapitaal meer waarde aan den grond zal hebben gegeven, zou die pachtschat, volgens eene aangenomen schaal, steeds klimmen tot *f* 50 en misschien meer per bouw, zoodat eene bloeiende onderneming van 500 bouws niet minder dan *f* 25000 's jaars aan het Gouvernement zou hebben te kwijten. Eene vernuftige vinding, voorwaar, om geld te slaan op den rug van *genuine* ondernemers! Maar daarbij laat het de Minister niet. De inlanders, die zich op erfpachtsgronden vestigen, moeten er van dezeltde conditie worden gemaakt als op de zoogenaamde Gouvernementsgronden. Van de plekken die zij speciaal op de erfpachtslanden innemen, zouden zij weder landrente moeten betalen en voorts in de algemeene dienstplichtigheid deelen. Bij gevolg zou de Regeering, eene praktijk van de voormalige O. I. Compagnie vernieuwende, de gelegenheid hebben om erfpachters en opgezetenen te scheren, zooals de uitdrukking luidt: *à poil, à contre-poil et à rebrousse poil.*

Reeds staande de debatten ontmoetten de plannen van den Minister van verschillende zijde een geprononceerden tegenstand. De heer Heemskerk Az. constateerde, dat de liberale Minister van 1865 bij de toelichting der cultuurwet had doen uitkomen, dat er geen sprake kon zijn van eene gelijktijdige heffing van verponding en van landrente van erfpachtsgronden. En hij knoopte daaraan de juiste redeneering vast: «Het is noodzakelijk dat degenen,

die een zoo gewichtig contract aangaan als het pachten van een groot aantal bouws van het Gouvernement, precies weten waartoe zij verplicht zijn, en dat later niet nog andere geldelijke of persoonlijke diensten worden opgelegd. Men vindt dergelijk voorbehoud onder andere in het reglement op de landen bewesten de rivier Tjimanok. Daarin komt voor dat de landen en bewoners onderhevig zijn aan belasting en persoonlijke diensten, voor zoover dit geen afbreuk doet aan de rechten, die aan de zoogenaamde grondeigenaren aldaar worden afgestaan. Ook voor den verhuur van grond heeft de ordonnantie van 1856 daarop gelet. De huurders weten met welken pachtschat zij er af zijn. Ik zou dus zeggen dat de strenge doorvoering van de beginselen, die de Minister in zijne rede zoo even heeft ontwikkeld, zeer de begeerte zal temperen om gronden in erfpacht te nemen.»

De heer 's Jacob wees meer bepaald op de begripsverwarring van den Minister. Uit den aard der zaak, meende de spreker, zou de belastingplichtigheid van de aanstaande erfpachters reeds tweederlei zijn, «en omvatten verponding en een jaarlijkschen cijns of pacht. Deze laatste is verplichtend volgens art. 720 van het Indisch Burgerlijk Wetboek. De cijns of canon is het essentiëel kenmerk van het zakelijk recht van erfpacht. Zonder canon is geen erfpacht denkbaar. In de betaling daarvan ligt de erkenning van den eigendom dergenen aan wien hij wordt gekweten. In de tweede plaats zullen zij onderworpen zijn aan de verponding, volgens het besluit van den Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele van Februari 1863. Daarbij is uitdrukkelijk bepaald, dat de onroerende goederen welke bezeten worden krachtens recht van opstal en van erfpacht, zijn onderworpen aan het recht van verponding, aan de grondbelasting. De Minister heeft ook van landrente gewaagd, doch ik geloof dat hij zich daarin vergist. Landrente is de huurprijs van den grond: een kind uit Engelsche ouders geboren, dragende geheel den stempel zijner herkomst; gekneed uit de stof der Engelsche publiekrechtelijke denkbeelden, en rustende eindelijk op de stelling, dat de Staat is eigenaar van den grond en dezen, voor zooverre bebouwd, verhuurt aan hem die dien rechtmatig bezit en ontgint. Maar nu volgt ook daaruit, dat de landrente niet kan geheven worden op den grond welke in erfpacht zal afgestaan worden. Het begrip der zaak verdraagt zich daarmede niet.»

De heer van der Hucht tuchtigde den Minister misschien nog gevoeliger, door zijne meer praktische tegenspraak. «Landrente en heerediensten,» zeide hij te recht, «zijn de verplichtingen, die op den inlander rusten en waardoor hem een individueel erfelijk bezit is gewaarborgd. Maar kan dit van toepassing zijn op woeste gronden die in huur (erfpacht) worden uitgegeven? Kan men met eenigen grond van recht zulk eene verplichting leggen, niet op den inlander, maar op den huurder (erfpachter); want het zijn zijne werklieden, door hem betaald, die heerediensten moeten praesteeren.... De Minister zegt dat de heerediensten zeer licht zullen zijn. Onder andere

het maken van wegen om en door de woeste gronden. Het is zeer natuurlijk dat de erfpachter wegen *door* de woeste gronden maakt. Het is zijn belang dat die wegen er zijn, en daarmede behoeft dus het Gouvernement zich niet te bemoeien. Maar de wegen *om* en langs woeste gronden zijn ten algemeenen nutte. Daarmede heeft de erfpachter of zijn werkvolk niets te maken. Maar er is eene andere zaak, waarop ik bepaaldelijk de aandacht moet vestigen. Wanneer men zijne onderneming begint, heeft men ontzaglijke moeite om werkvolk te krijgen. Het is dus van het uiterste gewicht dat geen bestuur tusschen beide kan komen om de hand op dat werkvolk te leggen. Doet men dit, dan is het slagen der onderneming onmogelijk.» In één woord, met de plannen van den Minister, zou men, volgens den heer van der Hucht, eene erfpachtwet, maar geene erfpachters hebben, en zou de agrarische wet op dit punt niets meer dan een «wassen neus» zijn.

De heer Mirandolle behandelde, in de eerste plaats twee punten die de vorige sprekers hadden laten rusten: 1°. de opdracht aan den Gouverneur-Generaal om van alle dessa's de grenzen op te nemen en in kaart te brengen. «Is dat opnemen wel noodig?» vroeg de spreker. «En, indien het plaats moet hebben, wanneer zal dan de uitgifte van gronden in erfpacht kunnen geschieden? Heeft ook hier niet eene verwarring plaats van politieke grenzen met gebruiksgrenzen of grenzen van rechten op den grond? Ik zou den Minister willen wijzen op een voorbeeld in het buitenland. Ook in Britsch Indië heeft men de uitgifte van woeste gronden geregeld en uit die regeling is veel te leeren. Men heeft daar niet zooveel gesproken en geschreven over de rechten der bevolking, men heeft niet zoo angstvallig bepalingen trachten op te nemen, waardoor die rechten zouden worden gewaarborgd; maar men heeft gedaan wat beter is, men heeft maatregelen genomen welke inderdaad die rechten beschermen. Men is niet begonnen alle dessa's in kaart te brengen en de grenzen er van te omschrijven, maar men heeft een maatregel genomen die zeer praktisch was: men heeft bijzondere rechtbanken ingesteld aan welke is opgedragen om alle quaestiën die ter zake van de uitgifte van gronden mochten ontstaan, te beslissen». 2°. De verklaring des Ministers, dat de erfpachter de vestiging van inlanders op de erfpachtsgronden niet zal kunnen weren; dat dit een servituut zal zijn op die gronden en dat de erfpachter daartegen geen bezwaar zal hebben, omdat het hem te doen is om werkkrachten en hij dus gaarne zal zien dat de inlanders zich op zijne erfpachtsgronden vestigen. «Maar», vraagt de heer Mirandolle, «wanneer aan iemand woeste gronden in erfpacht worden gegeven om ze in cultuur te brengen, en het den erfpachter, na veel tijd, kapitaal en inspanning te hebben besteed, gelukt, die gronden in cultuur te brengen, zal het hem dan aangenaam zijn, dat van heinde en ver inlanders komen om zich op die gronden te

vestigen en aldus profijt te trekken van hetgeen hij door zijne energie en met zijn kapitaal heeft tot stand gebracht?» En hij komt tot dezelfde slotsom als de heer van der Hncht, dat reeds dit servituut niemand zal aanmoedigen om gronden in erfpacht te vragen, en dat er wel zou zijn een erfpachtsrecht in de wet, maar dat er geen erfpachters in Indië zouden komen.

Vervolgens behandelt de heer Mirandolle het veelzijdig snijdend fiscaal plan van den Minister: «Reeds in de laatste memorie vinden wij: «landrente en verponding zijn bekende algemeene lasten, voor wier niet-toepassing op erfpachtsgronden geen reden bestaat». Het is volkomen waar, dat beide bekende belastingen zijn, maar ik acht het minder juist, dat daarom beide op denzelfden grond zullen gevestigd worden. De Minister beroept zich op de wet van 1865. Dat beroep is reeds te niet gedaan door den heer Heemskerk. Daarenboven beroept de Minister zich op het Indisch Staatsblad van 1863. Hieruit volgt, gelijk door den heer 's Jacob reeds is opgemerkt, dat de landrente is uitgesloten. Maar bovendien zie ik in het voornemen van den Minister eene miskenning èn van het erfpachtsrecht èn van den aard en het karakter der landrente. Wat is de bedoeling bij uitgifte van gronden in erfpacht en waarin verschilt zij van huur? Een verhuurder tracht rente van zijn kapitaal te krijgen; gronden die reeds waarde hebben omdat zij in cultuur zijn gebracht, staat hij af om er voordeel van te trekken. De erfpachtgever daarentegen heeft een ander doel; hij geeft gronden uit die nog niet in cultuur zijn gebracht, opdat zij in cultuur gebracht worden. En de canon, de jaarlijksche retributie die hem betaald wordt, is geen rente van zijn kapitaal, maar alleen eene erkenning van zijn eigendomsrecht; daarom is die canon altijd uiterst gering en behoort hij dat te zijn. En nu geloof ik dat de Minister dit uit het oog heeft verloren, toen hij ons de berekening gaf waarom hij meende, dat, omdat de landrente van de bebouwde gronden gemiddeld *f* 5 tot *f* 6 opbrengt, de canon van de gronden welke in erfpacht zullen worden uitgegeven, eveneens gemiddeld *f* 5 tot *f* 6 zal moeten bedragen. Wanneer men gronden in erfpacht wil uitgeven en wenscht dat er velen zullen komen om die gronden in erfpacht te nemen, dan doet men, geloof ik, beter door den canon zoo gering mogelijk te stellen. Men moet het voordeel niet zoeken in het erfpachtsrecht, maar daarin, dat hetgeen nu woest en zonder cultuur is, productief gemaakt en daardoor vatbaar wordt om in de belasting te worden aangeslagen. Door die meerdere productie wordt de nationale rijkdom verhoogd en te gelijk het belastingvermogen der bevolking; dat is het voordeel van erfpacht. Dit is ook zoo ingezien door andere volken die datzelfde onderwerp hebben moeten regelen. In Britsch Indië heeft men den grond in eigendom afgestaan voor *f* 1.50, *f* 3, *f* 7.50 per bunder: altijd eene zeer geringe som, omdat men op het oog had uitbreiding van in cultuur gebrachte gronden, vermeerdering van productie, maar niet het directe voordeel dat uit dien verkoop voortsproot,

op den voorgrond stelde. Ik wenschte wel dat men dat voorbeeld volgde en zijn voordeel zocht en vond in de heffing van belasting, niet in hooge erfpachtsrechten. Maar dit gaat zeker niet aan om, behalve de verponding, die zeer terecht op die gronden gelegd wordt, nog eene landrente te heffen. Het is reeds opgemerkt door den heer 's Jacob dat de landrente, zooals die in het Staatsblad van 1819 is omschreven, haar oorsprong hierin heeft dat het Gouvernement, krachtens zijn beweerd eigendomsrecht op den grond, dezen aan den inlander verhuurt. Daarom spreekt men bij die materie steeds van rente of huur, zelfs van huurcontracten, *piagems*. Maar wanneer men nu den grond in erfpacht geeft, en dus den erfpachter als tijdelijken eigenaar beschouwt, gaat het dan aan om nog eens huur van hem te vragen? Belasting heft men van den grond waarvan een ander eigenaar is; huur vraagt men van den grond waarvan men zelf eigenaar is. Maar èn grondbelasting te vragen, omdat de erfpachter tijdelijk eigenaar is, èn landrente, omdat de Staat eigenaar is, — dit zijn, dunkt mij, twee begrippen, waarvan het een het ander uitsluit.»

Eindelijk deed de heer van der Linden de deur dicht door de zaak op zijne eigen populaire wijze voor te stellen: «Onze Oost,» aldus redeneerde hij; «heeft behoefte aan drieërlei westersche zaken: westersch kapitaal, westersche energie en westersch verstand. Die drie zaken wenschen wij er te brengen ter ontwikkeling van die landen. En daarvoor willen wij ginds terrein openen door gronden beschikbaar te stellen; beschikbaar voor krachtige menschen die er hun talent, hun verstand en hun moed willen brengen om dat woeste land in een tuin te herscheppen .... Zoete renteniers gaan er niet heen; die blijven hier en werken met de couponschaar; maar ginds hebben wij mannen noodig; mannen, die de woestenij in durven; in durven, om die wildernis te veranderen; geen menschen, die alleen hun fortuin zoeken in 't speculeeren in Mexikanen, Oostenrijkers en diergelijke spullen meer .... Maar nu verwondert het mij dat, terwijl men dat doel beoogt, men tevens zoo angstig is. Men schijnt bang dat er te veel zullen komen ... Niet alleen nu, maar ook vroeger heeft men, terwijl men wenschte er personen heen te lokken, hen eigenlijk door allerlei beperkingen weder afgeschrikt. Wil men het doel, dan moet men het ook ernstig, onbevangen willen, dan moet men niet uit te groote angstvalligheid beperkingen voorschrijven, waardoor men de personen afschrikt. Wil men ondernemers lokken, maak dan de voorwaarden aanlokkelijk . . . Wij moeten menschen er heen lokken, en daarom ben ik het ook eens met den heer Mirandolle en zeg ook ik: Zet uw prijs laag. In Amerika lokt men ook menschen, en daar zet men den prijs van het land laag. De toestanden van beide landen mogen verschillen in de onderdeelen; maar in beide is 't doel hetzelfde. Ik meen met den Minister dat die gronden niet altoos uitgezonderd kunnen blijven van den algemeenen regel van belasting te moeten opbrengen. Maar waarom

zou men niet handelen in de Oost gelijk wij hier doen? Hier geven wij voor droogmakerijen, voor het ontginnen van woeste gronden, voor het bouwen van nieuwe huizen, vrijdom van grondbelasting gedurende eenigen tijd. Ik wensch dus in overweging te geven om die tijdelijke vrijdommen, en voor niet te korten tijd, ook ten aanzien van die erfpachten in toepassing te brengen. Welke gronden betreft het hier vooral? Woeste gronden. Wel, laat dan de menschen vrij die zulke gronden in cultuur willen brengen; als ik het zoo eens mag uitdrukken, dril ze niet. Zeg niet: gij moet dáár uw dorp stichten, dáár uwe waterleiding maken, gij moet dit zóó en dat andere zóó doen. Laat de menschen vrij. Stel bij de uitgifte van de gronden de voorwaarden in het algemeen, als er bijv. een groote waterloop is, maar laat hen overigens geheel vrij om te doen zoo als zij goedvinden. Nu de heeredienstenen. Het is mogelijk dat ik verkeerd onderricht ben, maar ik meen dat de heeredienst oorspronkelijk een plicht is die op den grond rustte. Welnu, waarom moet nu het Gouvernement op de nieuwe gronden die het in erfpacht geeft, den plicht weder leggen die op de oude gronden rustte. Er bestaat volstrekt geen reden toe. Evenzeer als men voor de grondbelasting vrijdom kan geven, kan men tijdelijk of voor altijd vrijheid geven van heeredienstenen. Er kan bepaald worden, dat hij die erfpacht heeft, voor deze of gene zaken moet zorgen; maar daarom eene zaak die wij liever hadden dat niet bestond, op nieuwe gronden te vestigen, zou ik verkeerd vinden. Laten wij ons bij het uitgeven van nieuwe gronden toch los maken van de oude ideeën. Welke gronden zullen uitgegeven worden? heb ik hooren vragen. Ik hoop overal, èn op Java èn op de Buitenbezittingen,— overal waar iemand wezen zal die zijn geld, zijne krachten, zijn leven wil wijden aan het stichten van eene onderneming op woeste gronden. Waarom zou het alleen op Java zijn en niet op de Buitenbezittingen; waarom alleen op de Buitenbezittingen en niet op Java? .. Aan wie moeten die gronden nu worden uitgegeven? Wel, ik zou zeggen aan dengeen die ze hebben wil en die voldoet aan de voorwaarden welke het Gouvernement stelt. «Aan vreemdelingen ook al,» roept men uit. Is Amerika groot geworden door geboren Amerikanen? Zijn het alleen Engelschen die op Nieuw-Holland gevonden worden? Zijn het alleen Hollanders die op Java wonen? Zijn er in Rotterdam alleen Hollanders? Wel neen. Moeten wij nu al die menschen weren? Dat gaat immers niet? Laat men hen nemen als zij komen willen. Hoe menig Engelsch kapitaal is er niet in ons land gekomen, omdat wij het Hollandsche kapitaal niet durfden wagen! Zijn wij er zooveel slechter door geworden? Zullen wij nu Engelschen met Engelsch, vreemden met vreemd kapitaal uit Java houden? Zou dat nu verstandig zijn? Immers neen! Dan zouden wij doen gelijk de hond in de fabel op den hoop hooi, waarvan hij ieder afblafte en afbeet en dien hij zelf niet gebruiken kon.»

Zal men het Theophile euvel kunnen duiden, wanneer hij, uit de treffende eenstemmigheid van deze verschillende sprekers over 's Ministers wanbegrippen de gevolgtrekking maakt, dat de heer de Waal niet op de hoogte was van het agrarisch vraagstuk, dat door de onverdroten pogingen van anderen tot rijpheid is gekomen en toevallig eene eerste wettelijke beslissing ontvangt terwijl hij Minister van Koloniën is? Dit is althans zeker, dat de onverdeelde afkeuring welke zijn plan van uitgifte der erfpachtsgronden ontmoette, hem als een stortbad op het hoofd neêrviel. Hij retireerde meer en meer, beweerde dat er nog slechts sprake was van een schema, dat de Raad van State daarover nog moest worden gehoord, dat het zeer mogelijk was dat eene andere redactie en zelfs andere middelen aan de hand zouden gedaan worden, waarmede hij zich zou kunnen vereenigen. Hiermede waren dan ook de mededeelingen over de bestaande voornemens tot uitvoering der agrarische wet ten einde. Gedurende den verderen loop der discussiën, over de schadevergoeding wegens ontzet uit bezit van Gouvernementswege, over het uitreiken van eigendoms-titels aan inlandsche grondeigenaren, over het verhuren van perceelen van inlanders aan niet-inlanders, niets meer dat eenig licht over die gewichtige punten kan werpen. Niets meer dan ontwijkende parades, hier en daar nog eene enkele snaaksche flikkering, totdat de geheele verdediging als een nachtkaars uitging.

V.

Vijf en twintig dagen later verscheen de Minister blijkbaar beter voorbereid in de Eerste Kamer. Zijne over twee zittingen omgeslagen redevoering bevat inderdaad een duidelijk exposé van de verschillende bepalingen der agrarische wet; hier en daar doorspekt met bondige wederleggingen van de overdreven aanvallen der conservatieven. De strekking is echter in 't algemeen om die bepalingen als dood onschuldig voor te stellen, als steunpunten van bestaande toestanden, als zeer behoedend, onder andere, voor de Gouvernements-cultures. 's Ministers beschouwingen zijn als 't ware doortrokken door een waas van conservatief optimisme. Eene enkele aanhaling zal deze uitspraak bevestigen. Zij betreft het ontginnen der wildernissen.

«Het is overvloediglijk gebleken,» aldus de Minister, «dat wanneer men dit overlaat aan de ontginningsrechten der inlanders, er zeer weinig wordt uitgericht. Eenige cijfers uit recente bronnen kunnen dat bewijzen. Java, zonder de Vorsten- en de particuliere landen, is groot omstreeks 15 millioen bouws, gelijkstaande met $10^3/_4$ millioen bunders. Hiervan beslaan de Gouvernements-djati- en wilde bosschen en de Gouvernements-koffietuinen en bosschen te zamen omstreeks $2^1/_2$ millioen bouws. Van de overige $12^1/_2$ millioen bouws worden in de laatste jaren, trots alle toeneming onder ons bestuur, door de inlanders jaarlijks niet meer beplant dan ruim 2 millioen bouws.

Al voegt men hier nu bij een half millioen bouws voor ontgonnen land dat jaarlijks niet beplant wordt, dan schieten er nog steeds 10 millioen bouws over. En al neemt men aan dat van deze een vierde gedeelte — dat is dus nog al ruim gerekend — voor ontginning ongeschikt is, dan nog wordt de oppervlakte die bebouwing wacht, aangeduid met het cijfer van 7½ millioen bouws of 5,300,000 bunders. Geen wonder derhalve dat men zoo vaak hoort van die wijde uitgestrektheden onbenutten vruchtbaren grond op Java.

«Men heeft dan ook bij de vaststelling van het tegenwoordig regeeringsreglement begrepen dat naast het ontginningsrecht van den Javaan een andere hefboom moet worden aan het werk gezet, en wel: Europeesche vlijt, Europeesch verstand, Europeesch kapitaal. Art. 62 vergunde met dat doel de uitgifte van onbenutten grond in huur.

«Over het financiëele resultaat van dien verhuur van gronden valt niet te klagen. Volgens de jongste opgaven beloopt de huurschat der tot Augustus 1869 verhuurde gronden, wanneer alle ondernemingen in de periode van volle betaling zijn, ongeveer drie ton 's jaars; hierbij komt dan hetgeen uit die ondernemingen toevloeit naar andere belastingen.

«Tot het ontginnen van wildernissen in het groot heeft art. 62 echter niet veel bijgedragen. De geheele oppervlakte der verhuurde gronden bedroeg op den gemelden datum nog geen 46,000 bouws, en daaronder bevinden zich 30,000 bouws ongeveer aan perceelen, reeds vóór het tot stand brengen van het tegenwoordige regeerings-reglement verhuurd, en 3000 bouws aan thee- en kaneeltuinen die vroeger in contract met of voor rekening van het Gouvernement werden aangelegd. Trouwens, de beperktheid van het precaire recht van huur bestemde die ondernemingen tot een weinig hooge vlucht. En daarom wil deze wet een krachtiger middel voor hetzelfde doel in 't leven roepen: zij wil erfpacht geven voor een geruimen tijd, voor 75 jaren, en dus gelegenheid voor langdurige voorbereiding, grondverbetering, kortom, voor allerlei maatregelen, die in den eersten tijd niets opbrengen.

«In de tweede plaats wil de eerste alinea van deze wet aan een deel der zwervende bevolking van Java eene gunstige gelegenheid tot nederzetting aanbieden. Ik spreek van *zwervende* bevolking, uit het oogpunt van het landbezit, dus van lieden zonder velden, van lieden en zelfs gezinnen die bij de geërfden inwonen en leven van het loon voor diensten aan die geërfden bewezen; voorts van daglooners, die dan hier, dan daar werk zoeken. Deze *zwervers* nemen op Java toe en daarvoor bestaan verscheidene oorzaken.

«Eene algemeene oorzaak is het toenemen van de bevolking in haar geheel. Even als elders heeft op Java de mensch de neiging om zich te vermenigvuldigen in sterker mate dan de uitbreiding van den landbouw.

Maar meer dan elders hoopt op Java de bevolking zich op in bepaalde streken, wanneer die eenmaal bebouwd zijn. De dichtheid der bevolking op Java overtreft in verscheiden gewesten die in de volkrijkste provinciën van ons vaderland. Wie zich daarvan overtuigen wil, neme inzage van eene tabel in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* (nieuwe serie, jaargang IV, deel II, bl. 80), waaruit onder andere blijkt, dat Japara, Bagelen en Kadoe dichter bevolkt zijn dan Noordholland, Samarang en Soerabaja dichter dan Zuidholland. Het gevolg daarvan is dan ook dat wij het landbezit meer en meer zien versnipperen.

«Behalve deze algemeene zijn er nog bijzondere oorzaken. Ontginning van wildernissen met de geringe middelen die den Javaan daarvoor ten dienste staan, en tegen den zin van het verscheurend gedierte, heeft niet veel aanlokkelijks. Ook de dorpspolitie is de verspreiding van enkelen buiten het bereik van haren arm niet genegen. Daarbij komt in den laatsten tijd de meer regelmatige zorg voor 's lands bosschen, waar vroeger de kostbaarste boomen door de stichters van nieuwe gehuchten plachten vernield te worden.

«Nu acht ik het ontstaan van zulk eene (ten opzichte van het landbezit) zwervende bevolking geen absoluut kwaad. In iedere maatschappij heeft men ze en is zij noodig. Uit die zwervers ontstonden de ambachtslieden, de stedelingen. Inderdaad is er in de laatste twintig jaren eene groote verbetering gekomen in het drijven van ambachten door inlanders op Java.

«Maar tegenover die voordeelen staan geen geringe bezwaren. Dat zich ophoopen van bevolking op bepaalde punten buiten evenredigheid met de uitbreiding van den landbouw, brengt eigenaardige zeden en andere gevolgen mede, die door de Regeering niet onbezorgd moeten worden aangezien. Er bestaat daarvoor geen noodzakelijkheid in een land dat nog over eene zoo groote oppervlakte woest ligt. De Regeering wil daarom, nu de inlandsche maatschappij de middelen daartoe niet bezit, haar te hulp komen, opdat de overvloed van de eene plaats zich elders kunne nederzetten. En hiertoe zal het verleenen van gronden in erfpacht aan Europeanen een zeer geschikt middel zijn; want de erfpachters moeten er belang bij hebben om door de meest welwillende behandeling en door het ter bebouwing uitgeven van stukken gronds, volk te krijgen.

«In de derde plaats wil alinea 1 eene nieuwe bron van inkomst openen voor 's lands schatkist ...» Voorzichtig glijdende over zijne mededeelingen omtrent dit punt in de Tweede Kamer, gewaagt de Minister verder van zijn voornemen om den pachtschat te heffen volgens eene klimmende schaal en maakt hij berekeningen, naar welke, bij een afstand van 250,000 bouws, $1^1/_4$ millioen gulden 's jaars in den aanvang, later ongetwijfeld het dubbele, ongerekend alle indirecte voordeelen, zullen verkregen worden. Tevens herhaalde hij de opmerking dat hij vooreerst niet zeer veel van de uitgifte van gronden verwacht. «De tijden zijn daartoe te ongunstig; het vertrou-

wen is verstoord; de kapitalen, eenmaal aan het wegvloeien, keeren zeer moeilijk terug. Maar in het vervolg zal zich dit herstellen; over eenige jaren zal men even als vroeger aan het in cultuur brengen van gronden in Indië geld besteden.» En zich de bezwaren van den heer Hartsen en andere tegenstanders herinnerende, reduceert hij de geheele ontginning der wildernissen tot een onbeduidend feit. Naar zijne meening mogen ook voortaan geene gronden worden uitgegeven in te groote nabijheid van de dessa's, en mag geen grond worden uitgegeven dan na bepaling van een kring tusschen den Gouvernements-koffieaanplant en dien van particulieren. Niet alleen naar de wildernis, maar naar de *verre* wildernis zullen dus de erfpachters heen moeten. Zoodat men, waarlijk, met den Minister van meening kan zijn, dat men zich niet behoeft te bekreunen over verhooging van administratieve uitgaven ten gevolge van de uitbreiding van het Europeesch element in de binnenlanden. De heer de Waal zeide, dat hij in geen enkel opzicht kon zien dat een toevoer van 500 Europeanen tot noemenswaardige vermeerdering van 's lands uitgaven zal leiden. Slechts 500 Europeanen meer! Zouden die de agrarische wet met den omhaal der verordeningen wel waard wezen!

Zóó is consequent de logica. Telkens worden de vraagstukken goed aangevat, somtijds uitnemend toegelicht; maar telkens komt er een slot bij om te doen zien, dat men eigenlijk voor heeft de dingen te laten zoo als zij zijn. Erger voor de loyauteit van den heer de Waal is de verloochening van alle solidariteit met de liberale partij. Op grond van de zeer opgemerkte rede door den Minister in de Tweede Kamer uitgesproken bij gelegenheid der «bijdrage-quaestie» en die de meest geavanceerde liberalen kon bevredigen, meende de heer van Rhemen hem te moeten loslaten als «conservatief met liberale neigingen.» Terstond maakte zich de heer de Waal los van dit antecedent op eene verbazende wijze. Men had gesproken «van den invloed, dien zeker gewezen Minister van Koloniën op den tegen«woordigen zou uitoefenen. Men heeft *mij* verweten, dat die gewezen Minis«ter in de andere Kamer verklaarde: in dit wets-ontwerp vind ik mijne «hoofddenkbeelden terug. En ook heeft men *mij* verweten, dat die ge«wezen Minister van deze wet verwacht, dat zij tot hetzelfde doel leiden «zal als zijne teruggenomen voordracht. Ik vraag: is dit logisch en billijk? «Hebben mijne verklaringen die opvattingen formeel bevestigd? Zijn er «niet bewijzen van verschil van meening? Is deze wet in doel en aanleg «aan de cultuurwet van 1865 gelijk? Men heeft veel geciteerd. Ook mij «zij een zeer kort citaat veroorloofd, uit een merkwaardig hoofdartikel, in «een onzer geachte dagbladen: «De agrarische wet en de cultuurwet zijn noch «in aanleg noch in doel gelijkluidend; zij hebben ieder haar eigen karakter, «hare individualiteit.» Dit beaam ik. Ik zie dan ook nergens aanleiding «voor hetgeen de heer van Rhemen meende te bespeuren, dat deze Minister

«nu is overgegaan naar de *extrême gauche*. Blijkens de stukken en debat-«ten is dit eene dwaling. Het doet mij zeer leed dat ten gevolge van zoo-«danige dwaling een man, op wiens oordeel ik hoogen prijs heb getoond te «stellen, en die mij tot dusver vasthield, mij nu loslaat.»

De geest der Eerste Kamer maakte deze verklaring minstens onnoodig. De heer de Waal behoefde niet te zijn *la bouche qui souffle le chaud et le froid*. Hij had zich kunnen wachten voor de odieuse gevolgtrekkingen welke het beurtelings onthullen van de liberale en conservatieve kleuren wettigt. Want het waren zoowel de liberale elementen in de Eerste Kamer als de liberalen in de Tweede Kamer die de agrarische wet in behouden haven brachten: in de vergadering waarin de Minister zwichtte voor den heer van Rhemen, voornamelijk de heer Duymaer van Twist.

Reeds vóór het sectie-onderzoek had deze eene nota opgesteld, die, hoe men ook oordeele over de daarin ontwikkelde denkbeelden, uitmunt door helderheid van voorstelling en zuiverheid van betoog. Zij mag ontegenzeggelijk doorgaan voor een der meest beknopte en tevens duidelijke overzichten welke, in de laatste jaren, van de koloniale quaestie werden geleverd. Met de onkreukbare probiteit welke den heer van Twist bestendig in groote en kleine zaken kenschetst, verwerpt hij alle attenueerende argumenten en geeft hij aan de koloniale quaestie al het gewicht dat zij inderdaad bezit. Hij wenscht niemand te verrassen, niemand te vangen door schoonschijnende drogredenen. Ernstig en oprecht getuigt hij, in den aanvang zijner nota, dat de agrarische wet slechts een eerste stap is tot oplossing der koloniale quaestie. Voor verdere oplossing blijven: 1° het vraagstuk der Gouvernements-suikercultuur; 2° het vraagstuk der Gouvernements-koffiecultuur; en 3° het vraagstuk der heerediensten. Vervolgens treedt de heer van Twist in een onderzoek naar de rechten van den Staat of Souverein en van de inlandsche bevolking op den Indischen bodem. Wat den bebouwden grond betreft, beweert hij terecht dat de Staat daarop geene andere rechten heeft dan: het heffen van een deel der vruchten op dien grond geteeld, en het vorderen van zekere diensten van den bezitter of gebruiker. «Zeker is het, dat de Staat of Souverein die rechten somtijds heeft vervreemd, hetzij voor altijd, hetzij tijdelijk. Het eerste heeft ons Gouvernement in Indië gedaan aan de tegenwoordige *landheeren*. In de Vorstenlanden heeft tijdelijke afstand veelvuldig plaats gehad en heeft die nog plaats. De Vorst *beleent* (zoo spreekt men gewoonlijk) zijn grooten of dienaren met zekere gronden; dat wil zeggen, dat die grooten of dienaren van die gronden het deel der vruchten kunnen heffen dat den Vorst toekomt, en van de gebruikers of bezitters dier gronden de diensten kunnen vorderen die de Vorst gerechtigd is te vorderen. En die grooten of dienaren *verhuren* die gronden, met medewerking van den Vorst, aan de Europeesche landhuurders, die aldus *tijdelijk*, dat is zoo lang als de huur

duurt, dezelfde rechten op die gronden uitoefenen die de verhuurders hadden. Gewoonlijk treden die landhuurders met de opgezetenen dier gronden, bij vrijwillige overeenkomst (zoo wordt althans verzekerd), in eene schikking, waarbij bijv., met afwijking van de eigenlijke rechten en verplichtingen van landhuurders en bevolking, de grond in *vijf* deelen wordt verdeeld, en *twee vijfde deelen* aan de bevolking worden gelaten, ten einde daarop de vruchten te telen die zij goedvindt, zonder gehouden te zijn daarvan een deel aan den landhuurder af te staan, *één vijfde deel* ter beschikking blijft van de hoofden, terwijl de bevolking verplicht is, op de *twee overige vijfde deelen* vruchten te planten, te verzorgen en tot rijpheid te brengen, die de landhuurder verkiest. Andere rechten op den bebouwden grond dan de beide genoemde (daargelaten nu het recht van onteigening ten algemeenen nutte) heeft de Staat of Souverein niet. En dit geldt evenzeer van de bebouwde gronden in erfelijk *individueel* bezit (zoo als men het thans noemt), als van de bebouwde gronden in *communaal* bezit bij de dessa's, en die zij gewoon zijn onder de rechthebbenden te verdeelen. Nu schijnen wel de rechten die uit het individueel of communaal en daarna verdeeld bezit voortvloeien, naar de in verschillende localiteiten bestaande gewoonte verschillend te zijn; maar dit schijnt vast te staan, dat, wanneer aan den Staat of Souverein zijn deel in de vruchten wordt afgestaan, en de hem toekomende diensten worden gepraesteerd, de Staat of Souverein geen recht heeft om over de bebouwde gronden te beschikken, of de bevolking daaruit te ontzetten, hetzij ten behoeve van zich zelven, hetzij ten behoeve van anderen».

De vraag is nu slechts hoe men de rechten der bevolking hetzij op de communaal hetzij op de individueel bezeten gronden in eene Nederlandsche wet of verordening noemen zal. De heer van Twist, ofschoon erkennende dat het erfelijk individueel bezit zeer veel overeenkomst heeft met het algemeen begrip van eigendom, heeft toch bezwaar tegen deze algemeene benaming, op grond dat hij twee soorten van grondrecht aanneemt, namelijk westersch recht volgens het Burgerlijk Wetboek, en inlandsch recht, beschreven of onbeschreven. Dit nu kan niet toegegeven worden. Het begrip van eigendom is geen nationaal, maar een kosmopolietisch begrip. Over de geheele aarde is het onder allerlei vormen hetzelfde. Het recht mag hier beter verzekerd wezen dan elders, de eigenaar mag in Indië aan andere algemeene lasten onderworpen zijn dan in het Westen van Europa, het recht verandert niet door het verzuim van het openbaar gezag, de eigenaar blijft eigenaar in weêrwil van zijne bijzondere verplichtingen. Buitendien, de inlanders hebben getracht hun grondrecht zoo veel als van hen afhangt te verzekeren. Hoe is de westersche Souverein hun tot dus verre hierin te gemoet gekomen? Het is onnoodig dit wijdloopig uiteen te zetten. Maar, wanneer eindelijk de Nederlandsche wet het inlandsch grond-

recht onder hare hoede neemt, zou het dan niet in allen geval zaak zijn daarin het woord te schrijven voor hetwelk de uitvoerders der wet den meesten eerbied hebben, in stede van termen te gebruiken welke niet eens in de inlandsche talen en tongvallen kunnen vertolkt worden en de gezaghebbers in den waan kunnen brengen dat het grondrecht van den inlander toch iets anders is dan dat van den Europeaan en men het daarmede zoo nauw niet behoeft te nemen?

De heer van Twist toont verder aan dat voor de onbebouwde gronden twee kategoriën dienen aangenomen te worden, namelijk onbebouwde gronden die tot de dessa's behooren en waarop de dessa's en hare ingezetenen uitsluitende rechten hebben; en onbebouwde gronden die tot het grondgebied der dessa's behooren, en waarop de dessa's geene rechten hebben, dan van bestuur en politie. Hij beweert dat niemand het recht der bevolking betwist om wat alleen door de kracht der natuur op deze laatste kategorie van onbebouwde gronden groeit, zich ten nutte te maken, en dat zij evenzeer het recht heeft om die woeste gronden te ontginnen, en door die ontginning het individueel bezit daarvan te verkrijgen. Zeer juist. Minder juist is echter de gevolgtrekking, dat daarom «niets anders overblijft, als «recht voor den Staat of Souverein, dan een recht van gebruik en ontgin«ning, gelijkstaande met het recht van ieder ander,» met andere woorden het recht van mededinging met de inheemsche ontginners. «Heeft dan de «Staat of Souverein het eerst zijn recht ter ontginning in praktijk gebracht, «dan is ieder ander van het recht van genot en ontginning dier gronden «uitgesloten, en verkrijgt de Staat of Souverein erfelijk individueel bezit «naar inlandsch recht. En omgekeerd: heeft een inlander zijn recht tot «ontginning in praktijk gebracht, dan is ieder ander, ook de Staat of Sou«verein, van het recht van genot en ontginning uitgesloten, en verkrijgt die «inlander erfelijk individueel bezit naar inlandsch recht.»

Deze geheele theorie schijnt een uitvloeisel van eene verkeerde opvatting van den Staat. De Staat, zoowel volgens Lodewijk den XIV, *l'Etat c'est moi*, en de nationale Conventie, *l'Etat c'est le peuple*, als volgens de leer van het getemperde koningschap, kan nooit iets anders wezen dan de vertegenwoordiging der collectiviteit. Waar men ook de bron der Souvereiniteit zoekt, de Souvereiniteit is het geheel dat alle nationale deelen in zich opneemt. De functiën van den Souverein of den Staat kunnen dus geene andere wezen dan die functiën welke de deelen onmogelijk kunnen vervullen. Hij heeft geene bijzondere, maar algemeene belangen te behartigen. Hij mag dus niet in het strijdperk treden van die bijzondere belangen, en wat de ontginning van woeste gronden betreft. kan hij het niet eens, daar hij zijn ondersteld recht van eerste ontginning aan bijzondere personen moet afstaan, wil men dat recht in praktijk zien brengen. De bevoegdheid van den Staat om woeste gronden aan anderen dan inlanders uit te geven,

is eenvoudig een uitvloeisel van zijn recht en van zijn plicht om onbeheerde goederen onder zijne hoede te nemen en daaraan ten meeste nutte van het algemeen eene bestemming te geven. Dit is althans eene aannemelijke leer en voorzeker begrijpelijker dan de theorie, volgens welke de Staat een zoo slecht georganiseerd lichaam zou wezen, dat het hoofd, in plaats van de ledematen te inspireeren en te leiden, daarmede in concurrentie, misschien in conflict moet komen.

Door zulke beschouwingen dreigde de overigens voortreffelijke nota van den heer van Twist, in de debatten der Eerste Kamer, de aandacht van de te beslissen vraagstukken af te leiden. Natuurlijk geheel buiten de bedoeling van den rechtschapen steller, die, meer dan iemand, wars is van parlementaire handigheden. Bij de openbare beraadslaging stelde hij zich dan ook hoofdzakelijk ten taak om te doen uitkomen, dat verschil van theorie over den oorsprong van het grondrecht niet moest weêrhouden om samen te werken tot erkenning, eerbiediging en bevestiging van het inlandsch bezit en tot eene rationeele benuttiging van onbeheerde woeste gronden; en dat de conservatieve weêrstand tegen het een en ander te ongerijmd en te overdreven was om ingang te kunnen vinden. Maar niet alleen de heer van Twist, de heeren van Bijlandt, Sassen, Fransen van de Putte spraken met vaste overtuiging voor de hervormingen welke men van de agrarische wet verwacht, en het is aan die vaste overtuiging, aan het meer en meer veldwinnende bewustzijn, dat deugdelijke hervormingen in Indië dringend vereischt worden, meer dan aan het overredings-talent van den Minister de Waal, dat men de groote meerderheid (25 tegen 12 stemmen) te danken heeft, waarmede zich de Eerste Kamer der Staten Generaal, in hare zitting van 7 April, met de agrarische wet vereenigde.

THEOPHILE.

BOEKAANKONDIGING.

Ethnographische beschrijving der Dajaks, door M. T. H. Perelaer, ridder der Mil. Willemsorde 4e klasse, 1en Luit. der infant., gewezen civielen gezaghebber der afdeeling Groote en Kleine Dajak in de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo. Met vier platen. Zalt-Bommel, uitgave van Johs. Noman en Zoon, 1870.

Het werk dat ik het genoegen heb hier aan te kondigen, is misschien de beste ethnographische proeve die wij nog over eenig gedeelte der veelsoortige bevolking van den Indischen Archipel bezitten. De schrijver heeft te midden der bevolking die hij ons schetst, volle vier jaren, van Nov. 1859 tot Nov. 1863 doorgebracht, en was er, behalve met het militair commando, ook met de waarneming van het civiel gezag belast. In 1863 was hem door den President van Borneo's Zuid- en Ooster-afdeeling de samenstelling eener ethnographische beschrijving van de Dajaks opgedragen, en ofschoon nog slechts een klein gedeelte van dien arbeid gereed was, toen hij, ter beschikking van het Militair Departement, naar Java werd teruggezonden, had hij echter een schat van aanteekeningen verzameld, die hem in staat stelde, ook nadat hij Borneo verlaten had, eene uitvoerige en zeer aanschouwelijke voorstelling van het leven en karakter der Dajaks te geven. Zeer roemt de schrijver de hulp die hij bij zijn onderzoek van het wakkere districts-hoofd van Koewala Kapoeas in de Kleine Dajak, Tommonggong Nikodemus Djaja Negara, heeft ontvangen. «Iedereen die onze koloniën kent,» zegt hij, «weet hoe moeilijk het voor ons westerlingen is in het innerlijke leven van de bewoners dier koloniën te dringen .... Gul uit beken ik, dat zonder hem van mijn arbeid niets ware gekomen. Hij is mijn vraagbaak geweest; hij gaf mij steeds den draad weêr in handen wanneer ik mij in den doolhof van legenden en overleveringen verloren waande. Hij was daartoe te eerder in staat, dewijl hij een groot gedeelte van Borneo bezocht heeft, en aan een fijnen opmerkingsgeest gezonde verstandelijke vermogens paart.» Bovendien

kon de heer Perelaer bij de samenstelling van zijn werk beschikken over de kostbare aanteekeningen en photographiën van den tegenwoordigen kapitein der infanterie L. J. F. E. von Ende, die hem in het bestuur der afdeeling Groote en Kleine Dajak opvolgde, terwijl hij eindelijk onwaardeerbare diensten genoot van de taalkundige onderzoekingen van den zendeling Hardeland, die zich jaren lang onder de Dajaks van Poelopetak, als afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, met de samenstelling eener spraakkunst en zeer uitvoerig woordenboek hunner taal en met de vervaardiging eener vertaling des Bijbels daarin heeft bezig gehouden. De omstandigheid dat de mededeelingen des schrijvers op eene nauwkeurige studie der taal zijn gebaseerd, en hij in staat is overal de inlandsche namen der zaken en begrippen waarover hij handelt, met juistheid te noemen, heeft aan zijn werk eene precisie gegeven, die wij in werken van dezen aard maar al te vaak ontberen. Maar aan die nauwkeurigheid is noch de levendigheid der voorstelling noch de losheid van den stijl ten offer gebracht. Hoe goed ook de schrijver met zijn onderwerp vertrouwd is, hij vermoeit zijne lezers niet door de overmaat van détails, en zorgt door de invlechting van altijd goed vertelde inlandsche overleveringen of aan persoonlijke ervaring ontleende anecdoten voor eene aangename en onderhoudende afwisseling. Ook uit letterkundig oogpunt heeft dus dit werk niet geringe verdiensten; in het lichaam des werks is de stijl veel beter, dan de wel eenigszins gezwollen toon der voorrede zou doen vermoeden.

Maar hoeveel voortreffelijks dit werk ook bevatten moge, moet toch de kritiek zich enkele aanmerkingen veroorloven, door welker uiteenzetting ik tevens het karakter en den inhoud van dit boek nog eenigszins nader aan de lezers van dit Tijdschrift wensch te doen kennen.

Eene eerste aanmerking betreft den titel. Wanneer men daar leest, dat het werk eene «ethnographische beschrijving der Dajaks» bevat, zonder eenige nadere bepaling, dan verwacht men met dat geheele gedeelte van Borneo's bevolking dat onder den naam van Dajaks begrepen wordt, bekend te worden gemaakt. Zoodra men echter de Inleiding opslaat, bemerkt men dat de schrijver zich geheel tot de Dajaksche bewoners van de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo bepalen wil, gelijk dan ook nergens uit het werk blijkt dat de horizon des schrijvers over de grenzen van dat landschap reikt. Nergens heeft de heer Perelaer zich genoopt gevoeld de Dajaks der Wester-afdeeling, of die van Serawak en Broenei, of de Idaäns van Borneo's Noord-Oosthoek, met die Dajaksche stammen die hij persoonlijk heeft leeren kennen, te vergelijken, en van bekendheid met de veelvuldige geschriften waarin over de Dajaksche stammen buiten de Zuid- en Ooster-afdeeling gehandeld is, vindt men nergens eenig spoor. Wie Borneo alleen uit dit boek, dat alle andere Dajaks zoo volkomen ignoreert, mocht leeren kennen, zou niet vermoeden dat die naam zich nog tot andere, buiten de Zuid- en Oos-

0

ter-afdeeling wonende stammen uitstrekt. En wie de Dajaks van Borneo's noordelijk deel uit de schriften van Keppell, Mundy, Low, St. John, Boyle, Wallace enz., die der Wester-afdeeling uit de mededeelingen van Tobias, Francis, van Lynden, von Kessel en anderen, of uit de compilatie in mijn «Borneo's Wester-afdeeling» heeft leeren kennen, zal, zoo hij, bij gebreke van eenige terechtwijzing door den schrijver, niet dadelijk opmerkt dat hij in dit werk naar een ander terrein is verplaatst, moeite hebben om te begrijpen hoe de mededeelingen van den heer Perelaer met die der genoemde schrijvers in overeenstemming kunnen gebracht worden. Bij vele punten van overeenkomst, is er tusschen de Dajaks van verschillende deelen van Borneo een verbazend verschil. Terwijl de heer Perelaer van de zedeloosheid der Dajaks van de Zuid- en Ooster-afdeeling het afzichtelijkst tafereel ophangt, wordt de kuischheid der meeste Dajaksche stammen van Noord- en West-Borneo door bijna alle schrijvers geprezen. Terwijl men in het Zuiden, volgens den heer Perelaer, slechts afgeleefde bruidegoms ziet, die vóór het huwelijk hunne kracht door de schandelijkste ontucht verwoest hebben, leeren ons Engelsche en Nederlandsche schrijvers dat in het Noorden vroege huwelijken en huwelijkstrouw de regel zijn. Terwijl de heer Perelaer de geringheid der Dajaksche bevolking in het Zuiden, naast het koppensnellen, vooral aan de vreeselijke verbastering der zeden toeschrijft, weet Wallace in het Noorden geene andere afdoende reden daarvoor te vinden, dan de onvruchtbaarheid der vrouwen, door te vroegen en overmatigen arbeid veroorzaakt. Maar het is niet noodig op meer verschil-punten te wijzen. Men gevoelt genoegzaam dat eene beschrijving der Dajaks van Borneo's Zuid- en Ooster-afdeeling niet voor eene algemeene beschrijving der Dajaks kan gelden, en eene nadere omschrijving op den titel had kunnen en moeten verhoeden dat men in dit werk ging zoeken wat er niet in te vinden is.

Leest men de Inleiding verder, dan ziet men dat het terrein des schrijvers nog meer beperkt is, dan het tot dusver gezegde zou doen vermoeden. Terwijl gewoonlijk de bevolking van Borneo slechts in twee hoofdbestanddeelen: de Maleiers en de Dajaks, gesplitst wordt, zondert de heer Perelaer van laatstgenoemden geheel de Olo Ot af, die, zegt hij, «als de eigenlijke Aborigenen van Borneo kunnen worden aangemerkt, en in de binnenlanden van Borneo in de uitgestrekte wouden, waarin nog geen Europeaan den voet gezet heeft, leven.» Was de heer Perelaer met de literatuur over Borneo beter bekend geweest, dan zou hij geweten hebben dat soortgelijke stammen als deze Olo Ot, die men ook met de Orang Koeboe en Orang Loeboe op Sumatra en meer andere bevolkingen van dien aard op andere eilanden van den Archipel vergelijken kan, in de diepste binnenlanden van West- en Noord-Borneo en aan de boven-Mahakkam voorkomen; dat deze onder de namen van Poenans en Ketans bekend zijn, en dat zij niet zoo

volstrekt buiten alle aanraking met Enropeanen gebleven zijn, als hij van de Olo Ot verzekert, daar George Muller te midden dier zwervende bevolkingen den dood vond. Ik keur het echter niet af dat de heer Perelaer deze weinig bekende nomadische stammen van zijne beschrijving heeft buitengesloten, noch zelfs dat hij den zoo vagen naam van Dajaks niet op hen toepast. Ofschoon ze toch veelal onder dien naam begrepen worden, verschillen zij inderdaad van de meer ontwikkelde Dajaksche stammen even sterk als de Loeboe's en Koeboe's van de Bataks en Redjangers, en kan dus een zoo wijdstrekkend gebruik van den naam «Dajaks» slechts tot verwarring van zeer ongelijksoortige bevolkingen leiden.

Maar ook door de uitsluiting der Olo-ot is nog niet met juistheid bepaald, welke dan wel eigenlijk de Dajaksche stammen zijn die ons door den heer Perelaer beschreven worden. Na ons de Maleiers en Olo Ot als twee der hoofdbestanddeelen van de bevolking der Zuid- en Ooster-Afdeeling te hebben doen kennen, noemt hij, als het derde hoofdbestanddeel: «de Dajaks of, beter gezegd, de Ngadjoe's, die men zoude kunnen houden voor den overgang tusschen de Olo Ot en de Maleiers.» En na dan met een woord over den naam Dajak, waarvan de oorsprong onbekend is en die alleen bij de Europeanen (niet ook bij de Maleiers?) in gebruik zou zijn, gesproken te hebben, gaat hij aldus voort:

«Deze Olo Ngadjoe of Dajaks, die het onderwerp van onze beschrijving uitmaken, zijn ter Zuid- en Oostkust van Borneo verdeeld in:

a. de Dajaks Biadjoe,

b. de Ot-Danom en

c. de Dajak Paré.

«De Dajaks Biadjoe zijn de bewoners der Zuider-kustlanden van Borneo, begrepen tusschen de monding der Barito-rivier en het gebergte van Kota-Waringin. Naar gelang der rivieren, waarlangs zij hunne woonplaatsen hebben opgeslagen, heeten zij: Olo Poeloe Petak, Olo Mengkatip, Olo Kapoeas, Olo Kahajan, Olo Sampit, enz. enz.

«De Ot-Danom of stroombewoners [1]) wonen meer binnenwaarts langs de groote rivieren van het eiland, en ontleenen mede hunnen bijzonderen naam aan den stroom waarlangs zij wonen, zooals Ot-Danom Doeson, Ot-Danom Moerong, Ot-Danom Miri, Ot-Danom Roengan enz. enz., terwijl de bewoners van het landschap Siang, tusschen de Kapoeas en Doeson gelegen, tot de Ot-Danom behooren en eveneens naar die landstreek genoemd worden.

«De Dajak Paré bewonen de bovenlanden van de rijken op de Oostkust van Borneo.

«Zooals bij volken die geen letterschrift hebben, te verwachten was, be-

---

[1]) *Danom* beteekent *water.*

merkt men bij de onderscheidene stammen eenig verschil in godsvereering en in de overige gebruiken. Het zijn voornamelijk de godsdienst, zeden en gebruiken der Dajak-Biadjoe, die ik te boek heb gesteld, maar deze Dajak-Biadjoe zijn zoo nauw verwant met de aangrenzende Ot-Danom, dat de ethnographische beschrijving van eerstgenoemden, op kleine onbeduidende uitzondering na, volkomen op laatstgenoemden toepasselijk is.

«In de hoofdtrekken komen godsdienst en zeden der Dajak Paré ook met het beschrevene overeen; alleen zijn deze stammen nog woester, nog minder beschaafd.»

Het blijkt uit deze nadere bepaling van het behandelde onderwerp, dat de titel eigenlijk «ethnopraphische beschrijving der Dajak-Biadjoe» had moeten luiden, en eerst door die nadere bepaling eene juiste voorstelling van den inhoud zou hebben gegeven.

Met de Dajak-Paré (gewoonlijk schrijft men Pari) der Oostkust-landen schijnt de heer Perelaer inderdaad niet veel beter dan met de Dajaks van de Wester-afdeeling en van noordelijk Borneo bekend te zijn. Nergens blijkt het, dat hij zelfs maar met den waren aard van dien naam is vertrouwd. Dajak-Pari is eigenlijk een plaatselijke naam, van de Pari-rivier, een boventak der Mahakkam of rivier van Koetei, ontleend. De naam wordt echter buiten Koetei ook gegeven aan de aangrenzende stammen langs de Bahau en de Modang. In het algemeen echter zijn de stamverwanten der Dajak-Pari bekend onder den naam van Kajans, en onder dien naam zijn hunne eigenaardige gebruiken en levenswijze, althans wat de hoofdzaken betreft, meermalen beschreven. Wat Dalton, Burns, Weddik en anderen daarover hebben medegedeeld, wat ik zelf in mijn Borneo's Wester-Afdeeling, Dl. II, bl. 373 (vgl. Dl. I, bl. 166) over hen heb bijeengebracht, heeft de aandacht van den heer Perelaer niet mogen trekken. Hieraan is het ook toe te schrijven dat hij het bestaan van zeker zonderling gebruik, dat meermalen in bijzonderheden beschreven werd, op bl. 60 ten eenenmale loochent. Het districtshoofd van Koewala Kapoeas, die toch half-Borneo had afgereisd, had er nooit onder de bevolking van gehoord en verklaarde het rechtstreeks voor een verzinsel, en de heer Perelaer zelf spande vruchteloos alle pogingen in om zich daaromtrent te vergewissen. De vraag is intusschen of zij dit gebruik wel gezocht hebben waar het inderdaad te vinden is. Volgens alle nauwkeuriger berichten heerscht het alleen onder de Dajak-Pari of Kajansche stammen. Men zie de schrijvers die ik in mijn Borneo's Wester-Afdeeling, Deel I, bl. 177, noot 2, heb aangehaald, en vergelijke daar nog mede wat de heer von Gaffron, in het XXste deel van het «Natuurk. Tijdschrift voor N. Ind.,» bl. 230, over dit gebruik, dat ik hier kieschheidshalve niet nader aanduid, heeft medegedeeld

Eene tweede aanmerking die ik op het werk van den heer Perelaer heb te maken, betreft de rangschikking der stof. Hij behandelt zijn onderwerp

in acht hoofdstukken, waarvan hij den inhoud kortelijk dus opgeeft:

Hoofdstuk I. De godsdienst der Dajaks, hunne priesters en priesteressen.
« II. Plechtigheden bij de gehoorten en huwelijken der Dajaks.
« III. De wapenen en het oorlogvoeren der Dajaks.
« IV. Kleeding der Dajaks, Balanga's, Brahan's en Halamaoeng's enz.
« V. De woningen der Dajaks. Hunne hoofden. Rechtspleging. Wijze van zweren.
« VI. Pandelingschap en koppensnellen bij de Dajaks.
« VII. Landbouw, handel en nijverheid der Dajaks.
« VIII. Het Tiwah- of Doodenfeest.

Bij deze inhoudsopgave springt het, dunkt mij, in het oog, dat er iets gemist wordt en dat de volgorde minder logisch is. Wat gemist wordt is hetgeen eigenlijk voorop had moeten staan, eene algemeene beschrijving van den lichaamsbouw, het karakter en den aanleg van den volksstam dien de schrijver ons leert kennen. Wat ons nu hieromtrent wordt medegedeeld is door het werk verstrooid en niet zeer volledig. Gepast ware het geweest dan daarop in de eerste plaats kleeding en sieraden, en vervolgens woningen en huisraad te laten volgen. Bij dit laatste had dan vooral kunnen gehandeld worden over die merkwaardige koelpotten, in de inhoudsopgave door «Balanga's, Brahan's en Halamaoeng's enz.» aangeduid, en tamelijk zonderling in het vierde hoofdstuk met de kleeding gecombineerd. Nu ware het wenschelijk geweest in de eerste plaats de beschrijving van den godsdienst te laten volgen, omdat tot recht verstand van hetgeen vervolgens over de maatschappelijke instellingen der Dajaks te zeggen zou zijn, de kennis hunner godsdienstige begrippen dikwijls wordt gevorderd. De werkzaamheden des vredes: handel, landbouw en nijverheid, hadden dan het onderwerp van het volgend hoofdstuk kunnen uitmaken, en gevolgd worden door de beschrijving der wapenen, van het oorlogvoeren en van het koppensnellen, welk laatste, dat toch met wapenen en krijg in het nauwst verband staat, thans zeer vreemd in het zesde hoofdstuk met het pandelingschap is verbonden. Het bestuur der hoofden, de rechtspleging, de wijze van zweren en het pandelingschap hadden zeer gepast in een volgend hoofdstuk kunnen worden bijeengevoegd, terwijl de hoofdstukken over de plechtigheden bij geboorten en huwelijken, en over de begrafenissen en het Doodenfeest het geheele werk hadden kunnen besluiten. Op deze wijze zou niet, gelijk thans te dikwijls het geval is, het gelijksoortige gescheiden, het ongelijksoortige bijeengevoegd zijn, en zou, zooveel mogelijk, een geleidelijke overgang van het ééne hoofdstuk tot het andere hebben plaats gevonden.

Van veel meer gewicht is eene derde aanmerking, die het mij leed doet te moeten nederschrijven, en die ik toch niet mag terughouden. Op blz. 46 zegt de heer Perelaer, waar hij tot de behandeling van het huwelijk bij de Dajaks

is genaderd, dat hij de grootste omzichtigheid zal moeten in acht nemen, om in staat te zijn, zonder de kieschheid te kwetsen, der waarheid getrouw te blijven. Aan den eisch dien de schrijver hier zich zelven stelt, heeft hij noch in dit hoofdstuk, noch in enkele andere deelen van zijn werk, b. v. waar hij in het eerste hoofdstuk over de Balians en Bassirs spreekt, voldaan. Veel verder dan noodig was heeft de schrijver den sluier opgetild; veel opener dan wenschelijk was in een boek dat anders in ieders handen zou kunnen gegeven worden, heeft hij over afzichtelijke ontuchtigheden gesproken, die het genoegzaam ware geweest, voor zooverre hare vermelding om den wille der waarheidsliefde onvermijdelijk was, op bedekte wijze aan te duiden. Eene noot b. v. als op blz. 56 voorkomt, maakt het onmogelijk de lectuur van het boek aan vrouwen of kinderen te veroorlooven. De schrijver verontschuldigt zich op blz. 35 met te zeggen: «In allen gevalle is dit geen boek om aan de dames in handen te geven, maar de gedachte dat het schoone geslacht zeer zelden ethnographische beschrijvingen tot lectuur kiest, stelt mij gerust en gedoogt dat ik mijnen arbeid vervolge». Die verontschuldiging voldoet mij niet: gesteld al dat werkelijk boeken van dezen aard in geen geval voor vrouwen aantrekkelijkheid bezitten (en het zou niet moeilijk zijn aan te toonen dat uitzonderingen op dien regel niet ontbreken), dan zijn toch zulke ethnographische beschrijvingen juist een lectuur voor leergierige knapen, die zich bovendien door de bijgevoegde platen allicht zullen laten verlokken, om dit werk in te zien. Aan een vader die zulke knapen heeft en die op de reinheid van zeden zijner kinderen prijs stelt, mag ik niet nalaten den raad te geven van te zorgen dat hij dit boek niet in zijne huiskamer of op zijn schrijftafel late zwerven.

De heer Perelaer is zelf over de gruwelen die hij van zijne Dajaks moet te boek stellen, soms zoo verontwaardigd, dat hij vergeet de omstandigheden in aanmerking te nemen die dit volk zoo diep hebben doen zinken; dat hij geheel uit het oog verliest wat hij zelf hier en daar omtrent hunne vatbaarheid voor verbetering mededeelt, en dat hij hen geen beter lot dan eene algemeene verdelging schijnt waardig te keuren. «Zullen wij Europeanen», dus vraagt hij op blz. 111, «niet eindelijk genoodzaakt zijn den verdelgings-oorlog aan dat menschenras aan te doen, dat zich aan zoo schrikbarende misdaden, als ik reeds verteld heb en nog zal moeten vertellen, en die schier onder onze oogen gepleegd worden, schuldig maakt?» Voorwaar dit is niet de stemming waarmede een menschenvriend de barbaarsche gruwelen van een verwaarloosd en verdrukt ras gade slaat. Gelukkig dat de schrijver zelf eenige regelen verder een alternatief stelt: òf de beschaving òf de verdelging van Borneo's woeste bewoners. Mij dunkt, ons zonen der negentiende eeuw betaamt het liever de laatste dan de eerste te beproeven.

De uitvoering van het werk is fraai; de naar photographiën vervaardigde steendrukplaten zijn welgeslaagd en verstrekken het tot sieraad, al bestaat

er tusschen den tekst en die platen geen zeer nauw verband. Storende drukfouten zijn zeldzaam. Op bl. 31 moet «kakampong», als naam van zekere soort van trom, in «katambong» veranderd worden.

Ten einde den lezer niet te zeer onder den indruk te laten van mijne aanmerkingen op het wezenlijk verdienstelijk en wèlgeschreven boek, wil ik mijne aankondiging besluiten met eene korte aanhaling, die over den stijl van den schrijver kan doen oordeelen. Ik kies daartoe de legende van den Batoe-Sambong, op blz. 109 verhaald:

«Wanneer men, de boven-Kapoeas afkomende, de laatste stroomversnelling, Riam Hoeras geheeten, gelukkig gepasseerd is, dan krijgt, na een klein uur roeiens, de reiziger, bij eene plotselinge buiging des strooms, eene witte kalkrots in het gezicht, welke, op den rechter-oever staande, tot eene hoogte van ongeveer 50 voeten boven den waterspiegel verrijst, en waartegen de snelvlietende bergstroom kokend en schuimend breekt en rechthoekig van richting verandert. Deze kalkrots heeft, uit de verte gezien, den vorm eener reusachtige vrouw in eene knielende houding, met een Sambalajong om het hoofd. Naar dien hoofddoek en ook om zijn kleur wordt die steen «Batoe-Sambalajong» of, saamgetrokken, «Batoe Sambong», vrij vertaald «Weduwen-steen» [1]), genaamd. Volgens de overlevering zou daar ter plaatse vroeger een hutje gestaan hebben, waarin het gelukkigste paar echtgenooten in de Dajaklanden zou hebben geleefd. Maar helaas! niet steeds is in dit ondermaansche het geluk bestendig van duur. In de verre bovenlanden was een machtig opperhoofd gestorven, en om dien een prachtige uitvaart te geven, moesten een groot aantal ongelukkige pandelingen geslacht worden. Wel had men een zeker aantal dier rampzaligen beschikbaar, maar, zooals het in de bovenlanden wel meer gebeurt, de erfgenamen vonden het veel meer met hunne belangen strookende, andere menschelijke wezens te offeren, dan wel hunne pandelingen, die, alles goed gerekend, toch door elkander eene waarde van *f* 200 vertegenwoordigden. Maar hoe aan die andere wezens te komen? Wel, niets eenvoudiger dan dat; door gewapenderhand strooptochten bij de naburige stammen te ondernemen, en bij die tochten te pogen alles wat maar mensch heet, mannen, vrouwen en kinderen, machtig te worden en te ontvoeren, wordt op eene niet te dure wijze den overledene eene met zijnen rang overeenkomende escorte naar de Dajaksche Elyseesche velden medegegeven, en kunnen de aanwezige pandelingen, ten voordeele van den boedel, behouden worden. Het was bij zulk een strooptocht dat de hut waarin ons paartje met ongekend geluk het leven smaakte, overvallen werd. In het eerste oogenblik van

---

[1]) De *Sambalajong* is namelijk de witte, soms ook zwarte, hoofddoek dien de weduwen dragen.

verwarring was het de vrouw des huizes, onbewust van den aard van hetgeen rondom haar voorviel, gelukt zich uit de voeten te maken en zich schuil te houden; maar toen de roovers met hunne vaartuigen van wal staken en haren man en hare vijf kinderen medevoerden, toen ontwaakte in haar de moeder en echtgenoot, toen dacht de arme vrouw aan geen zelfbehoud meer, maar vloog naar den rivier-oever, viel daar aan den rand des waters op hare knieën en bad en smeekte dat men haar hare dierbaren zou wedergeven. Doch welke hartverscheurende klanken de ongelukkige ook in den toon harer stem legde, alles te vergeefs!

«Een oogenblik echter hielden de roovers op met roeien. Niet dat hun hart zich met deernis vervulde; niet dat zij er aan dachten om de bede der rampzalige vrouw te verhooren; maar het getal slachtoffers was niet voltallig, en die vrouw die hun ontsnapte, die nu, door hare wanhoop overstelpt geene gevaren zag, zou eene wisse en gemakkelijke prooi zijn. Dat was het wat den roeislag verlamde; en de stroom voerde reeds de prauw naar haar afvaartspunt terug en de ongelukkige echtgenoote en moeder te gemoet, toen in de verte de alarmtonen op de gong zich lieten hooren, en de roovers, beducht om door de vereenigde bevolking der naburige kampongs aangevallen te worden, hunne «dajongs»[1]) met kracht in het water sloegen en in een oogenblik met hunnen buit in de duisternis verdwenen waren.

«Ontroostbaar bleef de ongelukkige vrouw aan den rivier-oever geknield liggen, het met tranen gevulde oog onafgebroken gericht naar de plek waar zij alles wat haar op aarde dierbaar was, had zien verdwijnen. Dagen, ja weken bleef zij zoo liggen, en lang, reeds lang had de tijding van den dood van haren man en hare kinderen haar bereikt; alle hoop op wederzien was vervlogen en toch bleef zij aan die plek geboeid, totdat de machtige Sanggiang Assei, door zooveel wanhoop bewogen, de rampzalige weduwe in een verbazend grooten witten steen veranderde, welke steen bij die verandering hare geheele gedaante behield».

P. J. Veth.

---

[1]) Pagaaien. Roeiriemen zijn in N. Indië bij de inlandsche bevolking nergens in gebruik.

VARIA.

In een der jongst ontvangen nommers van het Nieuw Bataviaasch Handelsblad lezen wij tot onze verbazing het volgend bericht:

„Niettegenstaande bij art. 116 van het Reglement op het beleid der Regeering in Ned. Indië de slavenhandel verboden is, schijnt men zich te Makasser niet aan die wettelijke bepaling te storen.

„Niettegenstaande bij genoemd artikel bepaald is, dat de als slaven van elders aangevoerde personen vrij zijn, zoodra zij zich op het gebied van Ned. Indië bevinden, schijnt men te Makasser van oordeel te zijn, dat de dessa of kampong Biera, onder Parang Loë, afdeeling Makasser, tot die gedeelte van Ned. Indië behoort, waar het recht van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken is gelaten.

„Tot staving van het bovenstaande diene het volgende, door den adsistent-resident en magistraat te Makasser afgegeven bewijs:

„„Ontvangen van ..... de som van *f* 100, zegge één honderd gulden, zijnde in mindering van den koopprijs ad *f* 310 der slaven van den Glarang van Biera.

„„De adsistent-resident en magistraat
„„(w. g.) von Below.""

Wij meenden dat niet alleen de slavenhandel in Ned. Indië is verboden, maar dat ook nog in art. 115 van het regeeringsreglement te lezen staat: «Uiterlijk op den 1sten Januari 1860 is de slavernij in geheel Nederlandsch Indië afgeschaft.»

Wij meenden dat ook die gewesten in den Archipel die het oppergezag van Nederland erkennen, ofschoon een zekere mate van zelfbestuur, bij de contracten geregeld, aan de vorsten of volken gelaten is, tot Nederlandsch Indië behooren, en dat dus de bepalingen van art. 115 en 116 van het regeeringsreglement ook op die gewesten toepasselijk zijn, ten ware mocht kunnen worden aangetoond, dat de verordeningen op dit punt met de rech-

ten door de contracten aan die zelfbesturende vorsten en volken toegekend, niet zijn overeen te brengen (art. 27 R. R.).

Wij meenden dat misbruiken, in strijd met het regeerings-reglement en de algemeene verordeningen, hier en daar in die zelfbesturende staten plaats grijpen en, bij gebrek aan genoegzame macht en invloed, niet altijd kunnen worden tegengegaan, maar dat die toch nooit van de zijde van een Nederlandsch ambtenaar eenige sanctie ontvingen.

Wij meenden eindelijk dat, indien ook al in de zelfbesturende gewesten de slavernij nog hier en daar als een wettige toestand zou kunnen beschouwd worden, dit althans in geen geval zou kunnen gelden van Parang Loë, de hoofdplaats van het voormalige leenvorstendom Tello, aangezien wij in het regeeringsverslag over 1856, blz. 31, lezen, dat in het genoemde jaar de leenvorst van Tello vervallen is verklaard van de regeering, en ons rechtstreeksch gebied door de inlijving van dat landschap is uitgebreid.

Wij moeten daarom erkennen van het hier medegedeelde feit niets te begrijpen, maar meenen het ook van onze zijde, in afwachting van nadere opheldering, in het belang der humaniteit en der beschaving, te moeten signaleeren.

In de Staats-courant van 5 Juni komt een verslag voor van de aanwinsten die het Rijks Ethnographisch Museum gedurende het jaar 1869 door aankoop, ruiling of geschenk heeft verkregen. Van deze aanwinsten heeft weder verreweg het grootste gedeelte betrekking tot den Indischen Archipel, en hoeveel de verzameling ook nog te wenschen overlaat, eenigermate begint zij toch, wat Nederlandsch Indië betreft, aan de vereischten eener goede ethnographische collectie te voldoen.

Omtrent een der voorwerpen, dat door mij zelven aan de verzameling werd afgestaan en dat mij toeschijnt tot de belangrijkste der nieuwe aanwinsten te behooren, wensch ik eenige nadere opheldering te geven. Het verslag noemt het: «eene fraaie teekening in kleuren op papier van boomschorsvezelen, naar het schijnt eene of meer voorstellingen uit een oud dichtstuk leverende en wellicht tot de klasse behoorende der onder den naam van *wajang-bèbèr* bekende wajang-voorstellingen, waarbij de tekst, met of zonder begeleiding van gamelan-spel, door den Dalam [lees: Dalang] gezongen wordt en het op het papier geteekende tafereel de beweegbare poppen of beelden vervangt," en voegt hierbij: «Deze teekening, breed 2.69, hoog 1 meter, was in 1846 door Dr. W. R. van Hoëvell van *Java* medegebracht.»

In deze laatste woorden is een misstelling, die mij, met het oog op de

waarde en beoordeeling van dit voorwerp, voorkomt van eenig belang te zijn. Het werd door den Heer van Hoëvell niet medegebracht van *Java*, vanwaar hij eerst in 1848 terugkeerde, maar van het eiland *Bali*, dat hij in 1847 bezocht. (Het jaartal 1846 is dus in ieder geval foutief.) Indien de heer van Hoëvell had kunnen goedvinden het derde deel zijner «Reis over Java, Madura en Bali» te voltooien, zou hij zeker ook van de herkomst van dit stuk nader bericht hebben gegeven; want ik had reeds op zijn verzoek eene verkleinde teekening daarnaar laten maken en op steen brengen, en bij de eerste en eenige aflevering die van het derde deel verscheen, en die midden in een hoofdstuk, ja midden in een woord eindigt, is die plaat bij voorbaat opgenomen, ofschoon de nadere bijzonderheden daarover eerst in eene volgende aflevering zouden worden medegedeeld. Zooveel is zeker dat de teekening een echt product is van Balische kunst, en daar in onze ethnologische verzamelingen, uit den aard der zaak, voorwerpen van Bali veel zeldzamer zijn dan voorwerpen van Java, en toch het eerstgenoemd eiland de aandacht der ethnologen zoo bijzonder verdient, wordt, dunkt mij, de waarde van dit voorwerp daardoor belangrijk verhoogd.

Tegen de voorstelling dat deze teekening heeft moeten dienen voor de *wajang bèbèr* heb ik twee bezwaren. Vooreerst dat zij, naar de mededeeling van den heer v. Hoëvell, en sporen aan het voorwerp zelf zichtbaar, op een muur is geplakt geweest. Ten andere dat zij aan de vereischten eener teekening voor de *wajang bèbèr*, die allengs naar den loop van het stuk door den dalang ontrold en vertoond wordt, niet geheel schijnt te voldoen. In zulk eene teekening behooren toch de verschillende groepen allen naast elkander geplaatst te zijn, zoodat zij bij het ontrollen achtereenvolgens te voorschijn komen; doch op de hier bedoelde teekening van Bali zijn de groepen in twee onder elkander staande rijen gesteld.

P. J. V.

In de «Etymologische Mededeelingen» van den heer Juynboll, in dit nommer voorkomende, wordt eene nieuwe verklaring beproefd van de formule *Astagapĕrlah*, waarover in den Jg. 1869, Deel II, bl. 226, door den heer Cohen Stuart werd gehandeld. De heer Juynboll maakt daar tevens gewag van eene verklaring vroeger door mij voorgesteld, maar verworpen nadat ik die van den heer Cohen Stuart gezien had. Ik heb eenig bezwaar tegen de wijze waarop de heer J. mijne vroegere verklaring vermeldt. Het Mal. woordenboek van Marsden heeft inderdaad den infinitief-vorm, door *Allah* gevolgd, met de transcriptie *istagafār-illah*. Het Mal. woordenboek van Roorda van Eysinga geeft denzelfden vorm met de transcriptie *istighrfār-illah*,

en haalt nog eene plaats aan uit den Isma Jatiem, waar deze vorm alzoo zou voorkomen. Ook in het fragment van Leydekker's Woordenboek, waarvan Ds. Lenting den druk heeft bezorgd, komt weder, en uitsluitend, diezelfde vorm voor. Pijnappels woordenboek geeft ook den infinitief-vorm, maar zonder bijvoeging van *Allah*, en met de verklaring: «het vragen om vergiffenis», en wanneer die schrijver dadelijk laat volgen: «*istâga-pĕrlah*, God vergeve mij»! zonder eenige nadere opheldering van dien vorm *istâgapĕr*, dan is het, dunkt mij, onmiskenbaar dat ook hij in dezen laatsten niets anders heeft gezien, dan een verbastering van dien Arabischen infinititief *istighfār*. In verband hiermede heb ik nu ook Grambergs *istaghafar* voor den infinitief gehouden; want die vorm komt, behoudens het teeken van den langen vokaal op de *a* der laatste lettergreep, geheel met de transscriptie van Marsden overeen. Ware ik enkel op dat *istaghafar* van Gramberg afgegaan, dan zou mijne verklaring zeer gewaagd geweest zijn.

Toen ik evenwel de verklaring van den heer Cohen Stuart gelezen en de zaak nog eens nagegaan had, bemerkte ik 1°. dat de aanhaling uit den Isma Jatiem foutief was, en daar werkelijk de imperfect-vorm staat; 2°. dat Roorda van Eysinga Marsden slechts had nageschreven, en, in de meening dat de infinitief-vorm werkelijk de ware was, het citaat uit den Isma Jatiem verminkt had; 3°. dat Pijnappel vermoedelijk ook door het gezag zijner voorgangers verleid was om aan den infinitief-vorm te denken. Zoo bleef dus voor mijne opvatting alleen het gezag van Marsden en Leydekker over, dat in zulke zaken niet heel veel beduidt. Ik maakte dus het op zeer goede gronden en getuigenissen steunende en een veel eenvoudiger verklaring gevende gevoelen van den heer Cohen Stuart onvoorwaardelijk tot het mijne, en had maar liefst gezien dat van die vroegere, als dwaling erkende en herroepene verklaring geen verder gewag ware gemaakt.

Voor de juistheid der verklaring van den heer Cohen Stuart heb ik sedert nog eene afdoende bevestiging gevonden. Ik lees namelijk in Lane's «Modern Egyptians,» 5th edit., p. 279: «I have often observed, that the generality of Arabs, a most inconsistent people, are every day breaking their law in some point or other, trusting that two words („Astaghfir Alláh,» or „I beg forgiveness of God,») will cancel every transgression.» Lane leert ons dus dat deze uitroep ook bij de Arabieren in zeer algemeen gebruik is, en Lane vat dien duidelijk op als imperfect-vorm. Indien nu de Maleiers, zooals wel onbetwistbaar is, die formule van de Arabieren hebben overgenomen, dan wordt ook bij hen met *astagaper* de imperfect-vorm bedoeld en is *lah* niet de Arabische partikel, maar het overblijfsel van het woord Allah, waarvan bij hunne verbasterde uitspraak de eerste lettergreep geheel verloren is gegaan.

Ik ontken niet dat zich de Maleische vorm zeer gemakkelijk uit den imperatief met *lah* zou laten verklaren; ook niet dat *istaghfir*, «vraag verge-

ving," bij de Arabieren eene gewone uitdrukking is; maar dat iemand die zeggen wil: «God vergeve mij», wat dan toch de beteekenis is steeds, ook in Grambergs roman, aan *astaga-pĕrlah* toegekend, daarvoor zeggen zou: «vraag toch vergeving», komt mij ongeloofelijk voor.

P. J. V.

Naar aanleiding van het opstel van den heer van Dissel «Iets over de Geneeskunde der Javanen», in den vorigen Jaargang van dit Tijdschrift, Deel II, blz. 375, worden ons uit Indië eenige opmerkingen medegedeeld. Wij waren overtuigd dat het stuk, deels door ontoereikende kennis der taal en achteloosheid van den schrijver, deels door de onduidelijkheid van het schrift, van misstellingen vermelde; maar meenden dat het toch als eene eerste proeve van wat nauwkeuriger mededeeling omtrent de Javaansche geneeskunde de opneming waardig was, en dat de daarin voorkomende leemten en misslagen anderen tot verbetering en aanvulling zouden opwekken. Dat wij ons hierin niet bedrogen hebben, moge blijken uit het volgende extract uit bovenbedoelden brief.

«Ik heb mij de moeite getroost met het Woordenboek van Gericke de beteekenissen na te gaan, maar wil op het Javaansch liever geene aanmerkingen maken, omdat ik niet in de gelegenheid ben de mindere of meerdere juistheid van *alle* woorden aan te toonen. Aan het verzoek van den schrijver om aanvulling der Latijnsche namen van 33 inlandsche geneesmiddelen, is zeer moeilijk te voldoen; met de beschrijving er bij zou dat gemakkelijker gaan, maar thans? Drie er van zijn evenwel bekend genoeg, namelijk də *klitji* (beter *kalitji*), de *seroet* en de *temoe*. De eerstgenoemde is de *Guilandina Bonduc.* Linn., beschreven in de Flora van Prof. Miquel, I[1], bl. 113. De *seroet* is de *Claoxylon minus* Endl., ald. I[2], bl. 386. *Temoe* eindelijk is, volgens Filet, «de inlandsche plantennamen,» bl. 253, de *Curcuma Zerumbet* Rxb., ofschoon bij Miquel, III, blz. 596, die plant in het Jav. *Koenir poetih toma* heet. Voor het overige is het, met het oog op de vele onnauwkeurigheden van den schrijver, hoogst twijfelachtig of de opgegeven namen wel steeds de juiste zijn; en het komt mij voor dat er wel geen groot onderscheid zal bestaan tusschen de *daun taï kim* en de *taikim*, de *daun sisikh betokh* en de *sisikh betokh.*

«In de lijst der ziektenamen heerscht veel verwarring van eigenlijke ziektenamen en namen van enkele verschijnselen. Dat «graviditeit» eene ziekte is, heb ik nooit geweten (daargelaten of *boenting* wel eene fatsoenlijke uitdrukking is). Bij *dobol* dient achter *prolapsus* nog gevoegd te worden *ani*, want men heeft ook *prolapsus uteri.* Bij *loempoeh* kon het *in de beenen*

wel achter *kreupel* vervallen. Of *nglemoet* en *rimang* werkelijk *myopie* beteekenen, betwijfel ik. Die kwaal is, geloof ik, in Indië zeldzaam; wel vindt men er gezichtsverzwakking ten gevolge van ouderdom, doch dat bestempelt de wetenschap met den naam van *presbyopie*. Of *pelooh* goed is teruggegeven door *sterilitas virilis* durf ik niet beslissen. Ik wist wel dat men in het Latijn van *sterilitas mulierum*, *arborum* enz. spreekt; maar waar van mannen sprake was, heb ik steeds alleen van *impotentia virilis* hooren gewagen. De *klonters in de borst* voor *sandangan* zijn als *medische uitdrukking* nog al curieus. Over het algemeen ware het beter geweest bij de vertaling der inlandsche termen òf uitsluitend het Javaansch, òf uitsluitend het Hollandsch te bezigen.»

Ten vervolge op eenige taalkundige opmerkingen, opgenomen in den vorigen Jaargang, Deel II, blz. 415 en 416, schrijft ons de heer de C. het volgende uit de Minahasa.

«Met de laatste mail ontving ik de 11e en 12e aflevering van het «Tijdschr. v. N. I.,» Jg. 1869, en zag met bijzonder genoegen in de eerste opgenomen de twee korte berichten over de gelijkluidende Spaansche woorden en de beteekenis van *kabesaran*. Ik wenschte wel omtrent het laatste iets meer te vernemen, maar vrees dat die vraag, als niet door een der coryphaeën der wetenschap gedaan, wel onbeantwoord zal blijven. De heer de Hollander deelt daaromtrent in het tweede deel zijner «Handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenk. van N.-I.,» 2e uitg., bl. 203, in eene noot mede, dat de verklaring van Dr. Bleeker door den uitgever van de *Reis van Reinwardt* is overgenomen, en laat dan volgen: «Wij zouden liever gelooven dat dit woord, hetwelk eigenlijk *grootheid* of *iets groots* beteekent, hier te kennen geeft de *feestelijke gelegenheid*, waarbij deze lieden hunne vertooningen geven, of een *ontvangst in staatsie*, gelijk het genoemd wordt in het *Tijdschr. v. N. I.*, 1845, Dl. IV, bl. 313, waar ook eene beschrijving van zoodanige *kabesaran* voorkomt.» Het is mij niet bekend of het ook elders in den Archipel gebruikt wordt in den zin dien men er in de Minahasa aan hecht, en ik moet dus eene meer stellige verklaring in het midden laten.

«In diezelfde aflevering wordt, onder den titel van «een Maandblad voor «de Minahassa», door den heer Niemann eene beknopte beoordeeling gegeven van de Tjahaja Sijang, en de inhoud dezer Courant in het kort behandeld. (Zonderling genoeg schrijft de heer N. het woord Minahasa met een dubbele *s*, in weêrwil van zijne aanmerking des betreffende in het Naschrift op Graaflands «Minahassa»). Ik kan mij geheel vereenigen met de opinie van Ref., ofschoon veel verschooning voor de redactie in zijne kritiek

doorstraalt. Wellicht ontvangen wij daarover spoedig iets meer van de hand van den heer Cohen Stuart, met wien ik, naar aanleiding eener opmerking in deel VII der «Notulen van de algemeene en bestuursvergaderingen van het Bat. Gen.,» bl. LXV, eene correspondentie heb gevoerd over het Maleisch der Minahasa, en wien ik tevens de noodige bouwstoffen heb verschaft om het daar uitgesproken vermoeden toe te lichten. De zendelingen toch hebben een Maleisch hier ingevoerd, geheel verschillende van het locale dialect, en dat zij nu geven voor het in dit gewest gebruikelijke. Wat echter de heer Niemann op bl. 387 vermeldt, als zou het Alfoersch door menigeen gebrekkig worden verstaan, is mij nog al vreemd voorgekomen. Want behalve enkele burgers in de strandplaatsen (Kema en Manado; Amoerang *niet*), die zich verheven achten boven de negorijmenschen, en het derhalve als vernederend beschouwen hunne taal te spreken, wordt door de geheele bevolking der Minahasa altijd Alfoersch gesproken, en moeten gewoonlijk de meesters hunne toespraken in het Alfoersch vertalen, om door allen begrepen te worden. Ik ken maar één Alfoersch huisgezin waar Maleisch wordt gesproken, en dat is bij den Majoor van Tonsea, die met eene Europeesche vrouw (echter hier geboren) is getrouwd. In den omgang met Europeanen, vooral met zendelingen, is dat anders; want de bevolking heeft onder meer dwaze denkbeelden ook dit, dat het gebruik harer eigene taal haar den schijn zou geven dat zij nog aloude gebruiken aankleefde; en gelijk dat in ieder opzicht in dit bevoorrecht land gebruikelijk is, moet ook te dezen aanzien die schijn tot elken prijs vermeden worden. De onbekendheid van nagenoeg alle zendelingen met het dialect hunner woonplaats, zal daartoe ook veel hebben bijgedragen.

«Zeer aangenaam was het mij uit de 9e afl. van het «Tijdschr. v. N I.» te ontwaren, dat ook Prof. Veth weinig ingenomen is met de bespottelijke en onverdedigbare spelling der Maleische woorden in de Molukken gebruikelijk. Ik hoop maar dat, als het Wdbk. van den heer von Dewall uitkomt, daaraan voor goed van regeeringswege een einde zal gemaakt worden. Thans is er geen denken aan. De zendelingen volgen de spelling van den Bijbel, die is onverbeterlijk en dus basta. Ook de Tjahaja Sijang gaat, bij hare vele gebreken, ook nog aan dit euvel mank.